

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

obor České dějiny

Disertační práce

Rekatolizační praxe v lokální perspektivě

Vztah rekatolizace a obnovy církevní správy v Boleslavském kraji

a severní části Hradeckého kraje (vybrané otázky)

Recatholisation Practice in Local Perspective

The Relationship of Re-Catholisation and Restoration of

*Ecclesiastical Administration in the Mladá Boleslav District and in
the Northern part of the Hradec Králové District (selected questions).*

školitel: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

2016

PhDr. Pavel Zahradník

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Trutnově 7. března 2016

.....
Jméno a příjmení

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Prameny a literatura	15
2.1 Prameny	15
2.2 Literatura	27
3. Vymezení základních pojmů (konfesionalizace, rekatolizace, protireformace, katolická reformace, barokní zbožnost)	35
3.1 Konfesionalizace	35
3.1.1 Koncept konfesionalizace	35
3.1.2 Kritika konceptu konfesionalizace	40
3.2 Rekatolizace	43
3.3 Protireformace	45
3.4 Katolická reformace (reforma, obnova)	46
3.5 Barokní zbožnost	47
4. Nábožensko-politický a normativní rámec rekatolizačního procesu	50
4.1 Nábožensko-politický kontext rekatolizace ve střední Evropě	50
4.2 Rekatolizační legislativa a normy	73
5. Obnova církevní správy, farních beneficií a základního zázemí katolické církve	85
5.1 Obnova církevní správy	85

5.1.1 Vikariáty	86
5.1.2 Farnosti a vývoj farní organizace	93
5.1.2a Farnosti a titulatura beneficií	93
5.1.2b Obnova a vývoj farní sítě	98
5.1.2c Hranice farností, zádušních osad a otázka vzdálenosti	121
5.1.2d Počet obyvatel farností	131
5.2 Kostely a záduší	142
5.2.1 Význam kostelů a jejich zasvěcení	142
5.2.2 Stav kostelů a jejich vybavení	150
5.2.3 Správa záduší a údržba chrámů	165
5.2.4 Zádušní majetek a hospodaření	171
5.3 Farní benefícia	205
5.3.1 Vymezení pojmu farní beneficium	205
5.3.2 Příjmy a majetek farního benefícia.....	210
5.3.3 Církevní dávky duchovenstva	221
5.3.4 Zázemí farářů	223
5.3.5 Příjmy pomocného duchovenstva	225
6. Rekatolizační praxe a její výsledky	228
6.1 Rekatolizace - konfesijní přeměna společnosti.....	228
6.1.1 Výchozí podmínky	228
6.1.2 Nekatolíci ve zpovědních seznamech a farářských relacích pražské arcidiecéze (Boleslavský kraj)	230
6.2 Rekatolizační praxe v lokální perspektivě	241
6.2.1 Příklad první: rekatolizace Mladé Boleslavi za války třicetileté do poloviny 17. století – rekatolizace v centru	241
6.2.2 Příklad druhý: město Trutnov a jeho vsi do poloviny 17. století – rekatolizace královského věnného města	255

6.2.3 Příklad třetí: panství Frýdlant do konce 17. století – nezdary rekatolizace	269
6.2.4 Příklad čtvrtý: panství Vrchlabí v polovině 17. století – nábožensky motivované povstání	284
6.2.5 Příklad pátý: panství Hostinné v polovině 17. století – nepovedený pokus o založení jezuitské rezidence	293
6.2.6 Příklad šestý: jezuitské statky Žacléř a Žireč – odlišné odlesky v zrcadle rezistencí	302
6.2.7 Příklad sedmý: panství Dobruška – Loučň v první třetině 18. století – nekatolíci před soudem	314
6.3 Shrnutí problematiky rekatolizační praxe	328
7. Barokní zbožnost a nová náboženská praxe (vybrané otázky)	332
7.1 Církevní rok	333
7.2 Kulty svatých	343
7.3 Procesí, poutě a poutní místa	354
7.4 Náboženská bratrstva	361
7.5 Shrnutí problematiky barokní zbožnosti a náboženské praxe	368
7. Závěr	370
 Seznam pramenů a literatury	382
Seznam zkratk	402
Seznam příloh	403

1. Úvod

Řád života v raném novověku určovalo v podstatné míře náboženství. V životě tehdejšího člověka mělo rozhodující podíl nábožensky motivované hledání smyslu, ospravedlňování a konečně i zapojení do nábožensko-církevních sociálních forem. „*Náboženské myšlení a jednání bylo veřejnou záležitostí a nikdo nemohl stát mimo ně.*“¹ V českých zemích je pro pobělohorské období spojen náboženský život jejich obyvatel především s rekatolizací a zaváděním nových forem barokní náboženské zbožnosti.

Tato disertační práce by měla v první řadě sledovat rozdíly rekatolizační praxe v několika vybraných oblastech Čech v druhé polovině 17. a v 18. století, a to v souvislostech s vývojem církevní správy a postupným zaváděním nových forem potridentské zbožnosti. Výsledky studia budou v práci konfrontovány s názory starší literatury a v širším kontextu i s teoriemi vývoje raně novověké společnosti.

Primárně se věnuji vztahu mezi úrovní duchovní správy, rekatolizací a postupným pronikáním barokní zbožnosti do života lidí v severních a severovýchodních Čechách, respektive v Boleslavském a Hradeckém kraji v druhé polovině 17. a v první třetině 18. století.² Tento poměr je zde sledován na základě některých vybraných otázek, které jsou pro dané problémy určující. Vliv kvalitní duchovní správy na postup rekatolizace a zavádění potridentské náboženské praxe spojené s barokní zbožností do života společnosti byl zásadní. Každodenní duchovní správa nemohla být nahrazena ani nepravidelným působením misií či zakládáním klášterů, i když i tyto aktivity měly bezesporu svůj význam. V této práci se snažím proniknout do složitých otázek náboženského života raného novověku na

---

¹ Richard van DÜLMEN: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. III.díl. Praha 2006, s. 9.

² Tomuto tématu jsem se již věnoval ve své diplomové práci, na kterou touto disertační prací navazuji: Pavel ZAHRADNÍK: *Katolická církev a náboženství na Boleslavsku ve 2. polovině 17. a v 1. třetině 18. století*. Vybrané otázky z dějin církevní správy a rekatolizace. Diplomová práce FF UK. Praha 2008, 239 s.

základě několika případů, rozhodně nelze postihnout vývoj náboženských vztahů v celé jeho šíři.

Problematika rekatolizace a s ní souvisejících otázek se těší od devadesátých let 20. století poměrně velkému zájmu historiků, jejichž badatelská práce je dnes již většinou oproštěna od jednostranného přístupu. Rekatolizace je bezesporu otázkou zásadního významu pro dějiny českých zemí 17. a 18. století a je dnes již obecně přijímanou skutečností, že je nutné k této problematice přistupovat v kontextu celoevropského vývoje. Na druhou stranu je rovněž zapotřebí stále konfrontovat výsledky studia řady dílčích otázek i všeobecné koncepty rekatolizace a náboženských dějin raného novověku s každodenní praxí rekatolizace a náboženského života.

Jelikož se problematika rekatolizace netěšila poměrně dlouhou dobu v naší historiografii velké popularitě, není doposud ujasněno ani její jednotné pojmenování.³ Terminologie kolísá mezi třemi užívanými pojmy – **rekatolizace**, **protireformace** a **katolická reforma**, z nichž každý v sobě nese jiný obsah a vyjadřuje různý postoj k tomuto problému (viz kapitola Vymezení základních pojmů). V této práci bude používán pojem rekatolizace, který jak z dobového pohledu, tak i z pohledu dnešní historiografie, je zřejmě nejvíce srozumitelný (místy bude ale užít i pojem protireformace).

Rekatolizace je jevem pro českou historiografii i společnost svým způsobem démonickým a spolu s celým pobělohorským obdobím byla nahlížena převážně negativně.⁴ Z celoevropského hlediska nebyla ovšem zcela zvláštní záležitostí a v poslední době poukázali někteří historici na skutečnost, že je možné ji pojímat jako součást nebo obdobu procesu

---

³ K tomu viz Ivana ČORNEJOVÁ: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. In: Táž (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2003, s. 14-15.

⁴ K českým historickým stereotypům srov. Jiří Rak: *Bývali Čechové*. České historické mýty a stereotypy. Jinočany 1994, 148 s.

konfesionalizace.⁵ K možnosti užití konceptu konfesionalizace pro české země panují určité pochybnosti. Především zvláštní předbělohorská konfesijní situace, kdy nemůžeme hovořit pouze o třech konfesích, a vedle toho stále trvající náboženská „tolerance“. ⁶ V tomto období došlo ke ztotožnění dynastie s absolutistickým konceptem státu a katolictvím (v českých zemích menšinovým) a ke ztotožnění se stavovské opozice, jež se snažila o zachování stavovského státu, většinově s nekatolictvím. Bylo to období, kdy se „v Čechách podobně jako v jiných evropských zemích projevil mimořádně silné pocity nejistoty a pomíjivosti, a to ve všech oblastech lidského života.“ ⁷ V církevním prostředí podle Josefa Války v tomto období propukl konflikt mezi reformací a katolictvím formovaným svou rigidní španělskou podobou.⁸ V pobělohorském období se situace změnila v důsledku porážky stavovské opozice na Bílé hoře. Byla otevřená cesta k sjednocení obyvatelstva v rámci jedné panovníkem určené konfese, tedy konfese katolické. Toto sjednocení bylo stanoveno shora a v jeho naplňování spolu církve a stát úzce spolupracovaly. Definitivně bylo o tomto sjednocení rozhodnuto na konci třicetileté války uzavřením Vestfálského míru.⁹

Tematické vymezení

Hlavním záměrem této práce je, jak bylo již předesláno, postihnout postup a prostředky rekatolizace a potridentské náboženské praxe na jedné straně a jejich vztah k obnově duchovní správy na straně druhé.¹⁰ Toto

---

⁵ Snad nejvýrazněji v tomto duchu vyznačil možnost tohoto chápání Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve v 18. století*. 2. díl. Olomouc 2003, s. 303-418. Naposledy Olga FEJTOVÁ: „Já pevně věřím a vyznávám ...“. Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské. Praha 2012, 326 s.

⁶ Není možné chápat tento pojem v době předbělohorské v jeho současném smyslu.

⁷ Josef VÁLKA: *Otázky interpretace barokní kultury v Čechách a na Moravě*. In: Josef VÁLKA: *Myšlení a obraz v dějinách kultury*. Studie, eseje, reflexe. Brno 2009, s. 95.

⁸ Tamtéž, s. 96.

⁹ Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*. Čí je země, toho je náboženství. Praha 2005, 194 s. Zde na s. 73-108 rovněž k dobovým zdůvodněním a ideologii rekatolizace.

¹⁰ K tomu viz Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*. In: Martin ELBEL (ed.): *Limity a možnosti historického poznání*. Sborník z cyklu přednášek. Olomouc – Pardubice 2008, s. 115-123.

porovnání se neobejde bez analýzy jednotlivých problémů a jejich popisu. Jelikož se jedná o téma široké, které se skládá z celé řady dílčích problémů, je zapotřebí jej sledovat pouze na základě některých vybraných problémových okruhů. V první řadě je nezbytné srozumitelně tyto okruhy vymezit a rovněž jejich studium časově a prostorově ohraničit.

Časové vymezení

V disertační práci bude věnována pozornost období mezi léty 1620 až 1781. Vnitřním předělem je zde rok 1651, kdy vznikl Soupis poddaných podle víry. Toto časové vymezení je především důsledkem kvalitativní odlišnosti rekatolizace v druhé polovině 17. století, kdy byl kladen důraz spíše na postupné a systematické působení duchovních v rámci společnosti, než na násilné donucování obyvatel k přestupu ke katolické víře (dragonády apod.). Rovněž se jedná o období, kdy již došlo k ustálení pobělohorských poměrů po skončení třicetileté války a mohlo dojít k plné aplikaci pobělohorských zákonných nařízení. Krátce je rovněž nutné se zastavit u období předbělohorského a nastínit výchozí situaci v každém ze sledovaných regionů.

Teritoriální vymezení

Jelikož by nebylo účelné a ani možné sledovat rekatolizační praxi v lokální perspektivě v celých Čechách, je nutné provést výběr určitých modelových lokalit – oblastí. Je třeba vybrat takové lokality, aby jejich výchozí podmínky nebyly stejné a bylo tak možné sledovat odlišnosti rekatolizace z hlediska regionálních specifik. Základním kritériem výběru by byla poloha (periferie nebo centrum). Z hlediska církevní správy je třeba sledovat vývoj pro jednotlivé vikariáty, z hlediska konkrétní rekatolizační praxe jednotlivá panství. Centrální oblast Čech by v práci reprezentoval boleslavský vikariát a zvláště město Mladá Boleslav a panství Dobruška, příkladem okrajové části by byl vikariát frýdlantský v témže kraji a zvláště panství Frýdlant. Oba dva příklady náležely v této

době k vlastní pražské arcidiecézi, a aby nebyly opomenuty i další diecéze, byl by v práci popsán vývoj i v rámci královehradecké diecéze (vikariát Trutnov – město Trutnov, panství Žacléř-Žireč, vikariát Vrchlabí – panství Vrchlabí a Hostinné).

V literatuře se objevují dvě základní uchopení tématu z hlediska územního. První z nich sledují proces rekatolizace u nás (ale i jinde) v rámci nějakého většího územního nebo státního celku (buď země, nebo státu). Řada těchto prací se věnuje především problematice církevních dějin z hlediska politického nebo z hlediska dějin institucí, nebo se jedná o práce syntetické, jež se snaží o komplexní zachycení církevních dějin daného regionu. Jiný typ těchto prací se věnuje nějaké konkrétní otázce spojené s náboženskými dějinami daného teritoria (dějinám církevní správy, otázkám víry a vyznání, tajného nekatolictví apod.).

Dále jsou zde práce, které se pohybují jen v rámci relativně malého území, regionu, jimž může být panství, okres, vikariát apod. Ty se snaží o komplexní zmapování situace v místě, přičemž se většinou soustředí na některé otázky nebo okruhy problémů.¹¹

V této práci byl jako zkoumaný region vybrán Boleslavský a Hradecký kraj, respektive některá vybraná panství a vikariáty těchto krajů. Takto vymezený region ještě umožňuje širší výzkum řady otázek rekatolizace, církevní správy a náboženského života, ale rovněž nabízí možnost srovnání vývoje v různých částech těchto krajů a mezi jednotlivými vikariáty.

Centrem Boleslavského kraje bylo město Mladá Boleslav (někdy je kraj uváděn i jako „Nymburský“). Hranici Boleslavska tvořila na jihu většinou řeka Labe v celé délce svého toku od Nymburka (případně od ústí řeky Cidliny) až po Mělník. Hranici mezi Boleslavskem a Litoměřickým krajem tvořilo původně hustě zalesněné a kopcovité území v oblasti panství Dubá, Mimoň, Zákupy a Česká Lípa. Východní hranice byla tvořena převážně uměle. Boleslavsko zde hraničí s Hradeckem, jehož přírodní

---

¹¹ K tomu podrobněji srov. v kapitole o literatuře.

podmínky jsou obdobné. V severní části kraje byly zalesněné podhorské oblasti Krkonoš a Lužických hor, na jihu se rozkládala úrodná polabská rovina a střed kraje tvořil kopcovitý terén Českého ráje a Podbezdězí.¹² Určitou představu o Boleslavském kraji si můžeme vytvořit například z Müllerovy mapy Čech.¹³

Hradecký kraj se rozkládal východně od Boleslavského kraje. Jeho centrem byl Hradec Králové. Západní a jižní hranice kraje byla tvořena převážně uměle. Severní a východní hranici tvořila zemská hranice. Na severu Hradecký kraj hraničil se Slezskem a na východě s Kladskem. Tato zemská hranice vedla po hřebenu Krkonoš a Orlických hor. V severní části kraje se rozkládaly horské a podhorské oblasti, v jižní části pak úrodné roviny. Představu o Hradeckém kraji si lze vytvořit opět například z Müllerovy mapy Čech.

Problémové okruhy práce a jejich řešení

Otázky, na které budu hledat v této práci odpovědi, lze rozdělit do několika základních okruhů:

(1) Za prvé jsou to **otázky spojené s obnovou a fungováním farní sítě**. Zásadním úkolem katolické církve v pobělohorském období bylo přivést většinu obyvatelstva ke katolické víře, což nebyl úkol snadný, vzhledem k tomu, že její kapacity postačovaly po Bílé hoře pro pouhou šestinu obyvatel. Výchozí otázkou, od které se odvíjí další, je otázka vývoje církevní správy v daném prostoru. Po Bílé hoře se totiž farní správa v této oblasti téměř všude dostala do žalostného stavu, který zde ve většině míst přetrvával až do konce 17. století. Přičemž právě překonání tohoto stavu a obnova farní správy byla nezbytná pro působení katolické církve na obyvatelstvo.

Při hledání odpovědi na tuto otázku lze kvantifikovat údaje srovnatelných pramenů – vizitací a relací. Rovněž lze využít při této

---

¹² CHALUPA, Aleš – ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie (edd.): *Berní rula*, 8-9. Kraj Boleslavský. Praha 2001, s. 3

¹³ K mapám Boleslavského kraje srov. František ROUBÍK: *Soupis map českých zemí*. Praha 1952, s. 181-184.

analýze pro vlastní pražskou arcidiecézi edici zpovědních seznamů. Přičemž můžeme sledovat pro celou oblast počet kostelů spravovaných jedním knězem, celkový počet kněží ve farní správě, počet duší ve farnosti. Rovněž otázka vzdáleností k nejbližšímu kostelu a k faře může být ukazatelem efektivizace církevní správy.

Do této skupiny otázek patří i problematika **obnovy základního zázemí katolické církve**, kde sleduji stav a vybavení kostelů, jejich majetkové zázemí a hospodaření se zádušními prostředky. Pro tuto problematiku přináší řadu srovnatelných údajů především farářské relace a duchovenské fase. Při řešení těchto otázek se pokusím o charakteristiku základních vztahů v každodenním životě farnosti související s těmito problémy. Rovněž je nezbytné konfrontovat údaje z jednotlivých farností s prameny normativního charakteru.

Neopominutelné jsou i **otázky spojené se zabezpečením farních beneficií**, které bylo základní podmínkou pro obnovu farní sítě. U této skupiny otázek je možné také širší srovnání rozboru příjmů farářů – především srovnání jejich struktury, zda se v rámci jednotlivých vikariátů nějakým zásadním způsobem odlišovala. Nezbytné je opět srovnání s normativními prameny i s výzkumem provedeným v jiných oblastech Čech.

(2) Druhý okruh otázek sleduje **nábožensko-politický a normativní rámec rekatolizačního procesu** ve sledovaném území. Z hlediska nábožensko-politického bude rozebírána rekatolizace v celozemském kontextu i v kontextu jednotlivých panství. Bude zde přihlédnuto ke správním otázkám, a to jak v linii církevní, tak i světské správy. Tyto problémy se nejvíce odrážejí v právním zakotvení rekatolizace a potridentské náboženské praxe. Cílem bude shrnutí právních nařízení s obecnou platností a rozbor jejich implementace do norem některých panství.

(3) **Problematika metod a technik rekatolizace** tvoří další okruh otázek. Základní otázkou je: jaké konkrétní prostředky byly používány

k rekatolizaci sledovaných panství a měst? Metodami jsou zde míněny hlavní druhy rekatolizačního působení (rekatolizační komise, pozitivní přístupy katolické církve, administrativní nátlak). Technikami poté jsou konkrétní akce, z nichž se různé metody skládaly (výslechy, sepisování nekatolíků, postihy nekatolíků či jednotlivé misie).¹⁴ Bude zde sledována role duchovních správců, misií, řeholních řádů, vrchnosti a jejich úředníků atd. Zde je vlastní jádro celé práce, tj. rozbor konkrétní rekatolizační praxe v jednotlivých panstvích (postupy užívané vůči nekatolíkům, kriminalizace četby apod.).

Výsledkem rekatolizace ovšem nebylo pouze sjednocení společnosti v rámci jedné konfese (i když se jednalo o úkol hlavní), ale zvláště církev usilovala o prosazení barokní zbožnosti a náboženské praxe, čímž chtěla přetvořit společnost ke svému obrazu.¹⁵ Přiblížení problematiky barokní náboženské praxe a zbožnosti tak úzce souvisí s odpovědí na otázku o úspěchu rekatolizace.

(4) Posledním problémovým okruhem této práce tak je náboženská praxe a barokní zbožnost v životě obyvatel Boleslavského a Hradeckého kraje. Především budou sledovány některé z projevů zbožnosti a jejich přijetí v lidovém prostředí (poutě, bratrstva, úcta svatých atd.). V této práci budou tyto otázky přiblíženy především prostřednictvím informací obsažených ve farářských relacích (v případě Boleslavského kraje, kde jsou dochovány).

Stranou budou ponechány otázky týkající se patronátního práva a dalších institucí spravovaných církví. Rovněž otázka farního kléru, jejíž výzkum přesahuje síly jednotlivce, zde nebude rozebírána. K řešení by bylo zapotřebí podrobnějšího studia dalších pramenů.

Hlavním úkolem této práce je tedy postihnout změny v duchovní správě Boleslavského a Hradeckého kraje a pokusit se zodpovědět otázku, zda existovala souvislost mezi stavem církevní správy ve vikariátech

---

¹⁴ Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, s. 115.

¹⁵ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 177.

a otázkami rekatolizace a náboženské praxe. Je třeba zdůraznit, že zde byla celá řada dalších faktorů, které konkrétní situaci ovlivňovaly. Mezi ně patří např. vzdálenost centra – ať vikariátu nebo církevní provincie, hranic, úloha vrchnosti atd. Pro období druhé poloviny 17. století měla ovšem otázka zkvalitnění církevní správy a tím pádem i působení katolické církve na obyvatelstvo jednoznačnou prioritu.

Pobělohorské období je v českých zemích neodmyslitelně spjato s rekatolizací a s katolickým náboženstvím, které se zde stalo jediným legálním křesťanským vyznáním. Rekatolizace byla dlouhým, převážně násilným a značně nákladným procesem, který z většiny obyvatel českého království učinil katolíky.¹⁶ Tato práce si klade za cíl na vybraných otázkách spojených s procesem rekatolizace a působením katolické církve v období pobělohorském, porovnat průběh a výsledky tohoto procesu na místní úrovni. Díky tomu snad bude přínosem pro další poznání této problematiky.

---

¹⁶ Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, s. 11.

2. Prameny a literatura

2.1 Prameny

Při tvorbě této práce bylo užito pramenů světské i církevní provenience, které jsou uloženy v různých typech státních archivů, v případě jednoho fondu i v archivu zahraničním. V následujícím přehledu budou rozebrány nejdůležitější archivní prameny i edice pramenů, které byly využity. Pro přehlednost budu u archivních pramenů postupovat od archivu centrálních (Národní archiv v Praze, Österreichisches Staatsarchiv Wien), následovat bude Statní okresní archiv Hradec Králové, kde jsou uloženy fondy Biskupský archiv Hradec Králové a Biskupská konzistoř Hradec Králové, dále se zaměřím na archiválie z oblastních a okresních archivů. Přitom nejprve budou připomenuty prameny provenience církevní, následovat budou prameny provenience světské. Závěrem tohoto oddílu bude následovat rozbor nejdůležitějších edic pramenů.

Největší množství z užitých pramenů je uloženo v **Národním archivu v Praze**. Především ve fondu **Archiv pražského arcibiskupství I**. Zásadním pramenem tohoto pojednání a neocenitelným zdrojem informací k dějinám církevní správy, rekatolizace a některým otázkám náboženského života ve druhé polovině 17. století jsou dvě řady **tzv. farářských relací**. Jejich jedinečnost vyplývá ze skutečnosti, že jsou dochovány téměř pro celé území pražské arcidiecéze¹⁷ a že informace v nich obsažené jsou vztaženy ke krátkým časovým úsekům (několik měsíců), v jejichž průběhu vznikly. Tyto dvě podmínky umožňují dobrou možnost jejich srovnání, jež je omezena pouze různou úrovní jejich zpracování nebo případným poškozením. Význam těchto pramenů, na který upozornil Vladimír Ryneš, spočívá rovněž v jejich autenticitě. Ta je dána tím, že byly sepsány

---

¹⁷ Ve významu vlastní arcidiecéze, tj. pro celé Čechy s výjimkou Hradeckého a Litoměřického kraje a dále pro Kladsko a několik lužických farností.

místními činiteli (faráři), kteří byli důkladně obeznámeni s místními poměry.¹⁸

Obě dvě řady farářských relací obsahují odpovědi na čtyřicet dva otázek (*bodů – puncta*) konzistoře, které jsou v obou řadách téměř identické.¹⁹ Jednotlivé otázky jsou seřazeny tak, že tvoří několik tematických celků. V odpovědi na otázku první mělo být uvedeno působiště faráře. Následující otázky se týkaly kostelů (jejich počtu, rozsahu zádušních okrsků, zádušního majetku a jeho správy, vybavení kostelů). Další skupina otázek byla věnována zbožným záležitostem a charitativním institucím (zbožným bratrstvům, odkazům a aniversáriím, zázračným obrazům, poutím a procesím, odpustkům a špitálům). Následující skupina otázek směřovala svoji pozornost k otázkám spojených s farními beneficii a zázemím faráře. Dvě otázky se týkaly rovněž zpustlých kostelů. Další body se týkaly školských záležitostí, chrámových služebníků a na závěr byly připojeny dvě otázky k výskytu nekatolíků a mravních deliktů.²⁰

První řada *Relationes* vznikla na přelomu let 1676 a 1677. V září roku 1676 konzistoř rozhodla o provedení přehledu arcidiecéze. Všem vikářům bylo uloženo, aby mezi faráře rozšířili dotazník obsahující 42 otázek, na které měli do čtrnácti dnů odpovědět vikářům. Ti měli odpovědi opravit a se svými poznámkami zaslat konzistoři.²¹ Řadu tvoří

¹⁸ Václav RYNEŠ: Málo využitý pramen vlastivědného poznání. (Farářské relace z let 1676-77 a 1700-01.) In: Acta regionalia, 1, 1965, s. 106-113. Edici tohoto pramene pro chrudimský vikariát vydal František KRÁSL (ed.): *Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali anno 1700 venerabili clero preposita*. Tomus I. Districtus Chrudimensis. Pars I. Sub vicario Chrudimensi. Praga 1904.

¹⁹ Liší se pouze gramaticky v psaní velkých písmen a ve struktuře vět. Obsahově jsou identické.

²⁰ Latinské znění otázek z roku 1700 uvádí Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX*. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694-1710). Praha 1917, s. 191-193. Český překlad Pavla STUHLÁ: *Katolická duchovní správa na Prácheňsku na přelomu 17. a 18. století*. Diplomová práce FF UK Praha. Vlachovo Březí 1996, s. 96-97.

²¹ Údaje o vzniku obou řad relací rozebírá podrobně Pavla STUHLÁ: *Katolická duchovní správa*, s. 3-4. Příslušné nařízení viz Národní archiv Praha (dále NA Praha), Archiv pražského arcibiskupství I. (dále APA I.), sign. B 20/1a, Patentes vernaes (autumnales) 1876. Při citaci materiálů tohoto fondu, který je opatřen signaturou, se přidržuji běžně užívaného úzu a uvádím pouze signaturu.

29 knih podle vikariátů.²² V této práci byly využity dvě knihy z vikariátů Boleslavského kraje.²³

Farářské relace z frýdlantského vikariátu se dochovaly ve velmi dobrém stavu téměř nepoškozené. Jednotlivé relace jsou datovány od 29. října 1677 do 20. června 1677. Vznikly relativně pozdě, zvážíme-li, kdy bylo příslušné nařízení vydáno (18. 11. 1676), a v relativně dlouhém časovém úseku vzhledem k tomu, že odpovědi měly být vikářům předány do čtrnácti dnů. Jazykem relací je latina, v případě příloh je to němčina. Přílohy i odpovědi jsou vypracovány v různé kvalitě a rozsahu. Kniha obsahuje celkem sedmáct relací duchovních správců.

V jakém rozmezí byly sepsány relace z mladoboleslavského vikariátu nemůžeme, vzhledem k velkému poškození dolního okraje knihy, přesně určit. Z dochovaných datací je zřejmé, že většina relací byla sepsána v dubnu 1677 a jedna z relací byla zřejmě sepsána až 21. srpna 1677 (Bakov). Jazykem odpovědí je opět latina, jazykem příloh čeština a němčina. Práci s tímto svazkem značně zkomplikovalo již zmíněné poškození dolního okraje knihy, i přesto obsahuje svazek řadu cenných údajů.

Druhá řada farářských relací *Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali proposita* vznikla za episkopátu Jana Bedřicha Breunera v letech 1700 až 1701, tedy o necelých pětadvacet let později.²⁴ Vikáři měli tentokrát poskytnout kněžím dotazník k opsání při konvokaci nebo jiným vhodným způsobem. Konzistoř poučena z předchozí akce dala na odpovědi farářům k dispozici celý měsíc. Tato skutečnost se odrazila i na úrovni těchto odpovědí, které byly zpravidla vypracovány pečlivěji. I v tomto případě je měli faráři předat vikářům a ti je měli porovnat se skutečností a případně doplnit. Tato řada tvoří 35 knih, z nichž 34 je

---

²² NA Praha, APA I., sign. B 11/7 až B 13/4.

²³ Tamtéž, inv. č. 1360, sign. B 11/10 (vikariát Frýdlant) a inv. č. 1361, sign. B 12/11 (vikariát Mladá Boleslav).

²⁴ *Patentes vernaes* 1700, § 3.

uloženo ve fondu Archiv pražského arcibiskupství I.²⁵ a jedna se nachází v Archivu pražského hradu ve fondu Archiv metropolitní kapituly pražské.²⁶ V této době již na území Boleslavského kraje existovaly tři vikariáty, a proto odpovědi duchovních správců z tohoto kraje nacházíme ve třech svazcích.²⁷

Jazykem této řady je stejně jako v prvním případě latina, jazykem příloh je čeština a němčina v českodubském a mladoboleslavském vikariátu, němčina ve vikariátu frýdlantském. Na základě uvedených datací můžeme odhadovat, že jedenadvacet relací, které obsahuje svazek mnichovohradištského vikariátu, vzniklo mezi 10. květnem a 28. červencem 1700. Mezi odpověďmi chybí odpověď mnichovohradištského děkana, což je zvláště zarážející vzhledem k tomu, že byl v této době vikářem. Z českodubského vikariátu je celkem dvanáct relací, jež jsou datovány od 6. května do 21. prosince 1700. *Responsa* obsahují odpovědi jedenadvaceti farářů a správců farností frýdlantského vikariátu, kteří je sepsali od 9. dubna do 15. července 1700. Stav všech těchto tří knih je dobrý.

Co mělo být základním přínosem těchto dvou velkých dotazníkových akcí? V obou případech šlo především o snahu arcibiskupa a konzistoře získat podrobnější přehled o stavu arcidiecéze. To se jim v zásadě podařilo a zároveň tím byl nezáměrně zanechán pro budoucí generace pramen nedocenitelného významu pro církevní dějiny, dějiny škol, místopis i pro studium novověkého latinského jazyka. Při jejich studiu je třeba pamatovat na skutečnost, že se jedná o pramen, který vznikl pro vnitřní potřebu katolické církve, čemuž se podřizuje nejen struktura, ale i obsah. Odpovědi jsou z pera duchovních správců, kteří mohli řadu věcí formulovat opatrně, skutečnost opravit nebo zamlčet některé podstatné informace, o kterých se domnívali, že by jim v očích nadřízených mohly

---

²⁵ NA Praha, APA I., sign. B 13/5 až B 14/7.

²⁶ Archiv pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly pražské, Codex LVI. (vikariát Volyně).

²⁷ Tamtéž., inv. č. 1359, sign. B 13/19 (vikariát Mnichovo Hradiště), inv. č. 1360, sign. B 14/1 (vikariát Frýdlant) a inv. č. 1361, sign. B 13/19 (vikariát Český Dub).

uškodit. Následné revize ze strany vikářů nemusely totiž vždy proběhnout zcela důsledně. Vikáři stvrzovali odpovědi svým podpisem a rovněž v druhé řadě relací nacházíme jejich případné poznámky, jež byly napsány na pravou volnou stranu listu. Nejčastěji stvrzovali pravdivost odpovědí poznámkou „*Ita est!*“

K těmto 42 otázkám pro faráře bylo rovněž připojeno i 23 otázek pro vikáře o jim podřízených duchovních. Tyto otázky se zajímaly o původ kněží, jejich svěcení, jejich osobní kvality a přístup k výkonu kněžského povolání.²⁸ Odpovědi na tyto otázky se povětšinou nedochovaly. V rámci sledovaných vikariátů jsou dochovány pouze pro vikariát českodubský z roku 1700.²⁹

Dalším ze základních pramenů této práce jsou duchovenské fase (respektive duchovenské přiznávací tabely) z roku 1713. Vznikly v souvislosti s přípravou Tereziánského katastru. Nejedná se tedy o pramen, který by vznikl z iniciativy církve. Jde v podstatě o majetková přiznání duchovních, která jsou spolu s přiznáními vrchnostenskými, městskými a poddanskými z jednotlivých panství součástí fondu Tereziánský katastr. Tato duchovenská přiznání byla vyhotovována se dvěma opisy určenými pro vnitrocírkevní potřebu. Řada těchto opisů (vždy jeden z těchto dvou) je dnes součástí fondu Archiv pražského arcibiskupství I. Tyto opisy byly využity pro účely této práce. Přiznání z celé arcidiecéze tvoří řadu 36 knih podle vikariátů³⁰ a z předchozího výzkumu již bylo zjištěno, že se tyto opisy výrazně neliší od přiznání uložených ve fondu Tereziánský katastr. Je tedy možné využít pouze jeden z těchto exemplářů.

Duchovenské fase lze stručně charakterizovat jako soupis majetku a příjmů všech beneficií a kostelů a dalších církevních subjektů ve vikariátu. Přiznání z jednotlivých beneficií jsou rozdělena do několika rubrik a obsahují informace o jednotlivých svatyních, duchovních,

²⁸ Otázky viz Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 241.

²⁹ NA Praha, sign. B 13/19 fol. 12r-17r.

³⁰ Tamtéž., sign. B 14/8 až B 15/24.

bratrstvech, špitálech a školách, jejich majetku a příjmech. Pro účely této práce byly využity tři svazky vikariátů Boleslavského kraje.³¹ Jazykem duchovenských fasí je čeština a němčina. Z charakteru tohoto pramene vyplývá i jeho hlavní využití. Nejpodrobněji vystihuje majetkové poměry církevních institucí a beneficií, ale zároveň obsahuje řadu cenných údajů o rozsahu farnosti, počtu obyvatel, zpustlých kostelech atd. V duchovenských fasích Tereziánského katastru z frýdlantského vikariátu nacházíme celkem devatenáct přiznání farářů a správců farností, z českodubského čtrnáct a z mladoboleslavského vikariátu dvacet tři přiznání.

Mezi další využití prameny uložené ve fondu Archiv pražského arcibiskupství patří Knihy farních důchodů (*Libri proventorum parochialium* ...).³² Ty obsahují nejrůznější zprávy o stavu farních beneficií. Řadu zajímavých údajů obsahují rovněž vizitační zprávy, které však netvoří žádnou souvislou řadu a lze je nalézt jak mezi knihami, tak mezi zprávami o stavu kostelů a beneficií nebo mezi přijatou korespondencí. Souvislou řadu netvoří ani zprávy o tzv. kanonických vizitacích.³³ Vizitace, jejichž výsledné protokoly, jsou jedním z pramenů této práce, byly důležitým nástrojem církevní správy. Usnesení tridentského koncilu ukládalo biskupům vykonat jednou ročně vizitaci celé své diecéze. Pravidelné vizitace nemohl provádět biskup, ale tato pravomoc byla postoupena dalším hodnostářům, nejdříve arcijáhenům a později vikářům. Zpravidla byla vizitace prováděna osobně pověřenou osobou (vikářem), který měl navštívit příslušné kostely, fary a místní duchovní. Při návštěvě se zajímal především o stav chrámů a dalších objektů, jejich vybavení, vedení písemných záznamů a spravování farních důchodů. Rovněž si ověřoval způsobilost kněží a jejich přístup

³¹ Tamtéž., sign. B 15/7 (vikariát Dobruška), sign. B 15/8 (vikariát Frýdlant) a sign. B 15/9 (vikariát Český Dub).

³² NA Praha, APA I., sign. B 41/1 – B 41/7. 1. svazek (1570 – 16 ...), 2. svazek (1543-1735), 3. svazek (1555-1737), 4. svazek (1561-1675), 5. svazek (1523-1718), 6. svazek (1683). 7. svazek (1683). K tomu srov. Karel DAVID: *Knihy farních důchodů arcidiecéze pražské I. – VI. (Libri proventum parochialium)*. Katalog signatury B 41. Praha 1960.

³³ Např. NA Praha, APA I., sign. B 4/6, B 41/1, B 4/8, D 143/1-3a.

k povinnostem.³⁴ V průběhu 17. století nebyly prováděny vizitace v Čechách každý rok.

Řadu zajímavých informací obsahují i dvě řady korespondence přijaté (*recepta*) a odeslané (*emanata*). Důležité jsou rovněž matriky beneficiátů,³⁵ knihy konfirmací k farám,³⁶ dokumenty v oddělení *Historica*, například archiválie vztahující se k založení královéhradeckého biskupství,³⁷ a řada dalších. Vzhledem k velkému množství pramenů bylo nutné se omezit pouze na výběr těch nejpodstatnějších.

Dalším důležitým fondem, především pro dějiny rekatolizace, je **Stará manipulace**. Tento fond je vznikl ze starých registratur předchůdců Reprezentace a komory, úřadu vzniklého v roce 1749 (registratury české kanceláře, místodržících i české komory). Tento má prvořadý význam pro dějiny českého státu v 16.-18. století a pokud se badatel zabývá tímto obdobím českých dějin, nelze opomenout jeho seriózní studium. Náboženských záležitostí, reformace a protireformace se týkají především archiválie uložené pod signaturou R 109.³⁸ Součástí fondu je pod touto signaturou i soupis poddaných podle víry. Některé informace byly čerpány i z jiných částí tohoto fondu. Ze Staré manipulace byl vyčleněn fond **Valdštejnijána**, který obsahuje rovněž materiály ohledně rekatolizace a církevní správy frýdlantského vévodství.³⁹ K problematice by bylo možné najít další dokumenty i v jiných fondech Národního archivu, pokud byl využit další materiál z jiných fondů, bude citován níže a uveden v soupisu pramenů.

Pro studium jezuitských statků Žireč a Žacléř v severovýchodních Čechách bylo nezbytné prostudovat materiály v rakouském státním

---

³⁴ Podrobně k vizitacím a vizitačním písemnostem z Čech 17. století Veronika SEMERÁDOVÁ: *Vizitační písemnosti Čech 17. století (farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623-1694)*. Sborník archivních prací (dále SAP) 47, 1997, s. 125-205; také srov. Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech 1620-1671*. SAP 35, 1985, s. 534; srov. rovněž Kliment BOROVIČ: *Dějiny diecéze pražské*. Praha 1874, s. 461-465.

³⁵ NA Praha, APA I., sign. B 10/13 a B 10/15.

³⁶ Např. tamtéž, sign. B 10/8a a B 10/8b.

³⁷ Tamtéž, sign. C 109/1.

³⁸ NA Praha, fond Stará manipulace (dále jen SM), sign. R 109.

³⁹ Tamtéž, fond Valdštejnijána, inv. č. 32, sign. F 67.

archivu (**Österreichisches Staatsarchiv Wien**), v oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv. zde se nachází velmi zajímavý fond s názvem **Klosterakten**, kde se mi podařilo objevit korespondenci superioru residence i plán žacléřského zámku z 18. století.⁴⁰ Dále se zde nachází urbář tohoto panství, ke kterému je připojen dosud neznámý popis panství *Modernus status utriusque possessionis Schurz et Schatzler in spiritualibus et temporalibus* z pera superiora P. Bonningera z roku 1647.⁴¹

I když se nejedná o archiv centrální, významem materiálu v něm uložených, patří v tomto přehledu na třetí místo. Jedná se o Státní okresní archiv Hradec Králové, kde jsou uloženy fondy Biskupská konzistoř Hradec Králové a Biskupský archiv Hradec Králové. Jsou to fondy velmi významné pro studium církevních dějin východních Čech. Opět je zapotřebí zdůraznit, že nebylo možné prostudovat všechny zde uložený materiál, týkající se sledované oblasti, ale byl proveden výběr. Především jsem se soustředil na prameny srovnávacího charakteru.⁴²

Aby bylo možné postihnout problematiku i z jiných pohledů, bylo nezbytné využít i prameny uložené v okresních a oblastních archivech. Ovšem pro velký rozsah zvoleného teritoria nebylo možné projít a zpracovat všechny materiály týkající se problematiky církevní správy a rekatolizace na Boleslavsku a v severní části Hradecka ve sledovaném období. Zvolil jsem proto metodu omezených lokálních sond k jednotlivým otázkám. Problematická je rovněž nezpracovanost či nepřístupnost některých archivních fondů (především farních úřadu) nebo probíhající reinventarizace některých fondů velkostatků (například Velkostatek Vrchlabí). Nezbylo než učinit určitý výběr pramenů z tohoto typu archivů.

---

⁴⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Klosterakten, sign. KA 145-146.

⁴¹ Tamtéž, Handschrift Blau 775.

⁴² Na tomto místě mohu například uvést: Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOkA Hradec Králové), fond Biskupská konzistoř Hradec Králové (dále BK Hradec Králové), kartony 96-106, inv. č. 2145-2265, podklady pro vyhotovení fasí. Tamtéž, fond Biskupský archiv Hradec Králové (dále BA Hradec Králové), karton 39-40, inv. č. 947, 951, 960, 967, vizitační zprávy z let 1769 a 1773.

Velmi zajímavý je archivní soubor uložený ve **Státním oblastním archivu v Litoměřicích, pobočka Děčín**, pod názvem **Historická sbírka Clam-Gallas**. Tento soubor obsahuje řadu materiálů týkajících se rekatolizace, působení nekatolických kněží i patronátního práva na Frýdlantsku a Liberecku. Zde byly využity především prameny týkající se rekatolizace na panství Frýdlant, především je třeba upozornit na seznamy exulantů a zřejmě opis soupisu poddaných podle víry z roku 1651.⁴³ Studium písemností vrchnostenské správy (uložených v rodinných archivech nebo fondech velkostatků) by bylo základním předpokladem pro řešení otázek týkajících se patronátního práva.

V okresních archivech jsou důležité prameny uloženy ve fondech farních úřadů. Těchto pramenů je velké množství, ovšem většina jich pochází až z 2. poloviny 18. století. Především pamětní knihy (*Libri memorabilium*) obsahují zajímavé informace i pro období starší. Byly do nich zapisovány záležitosti týkající se hospodaření záduší či beneficia (fundace, zbožné odkazy), v některých je možné nalézt i informace o farářích nebo roční počty zpovídaných, pokřtěných a zemřelých atd. V této práci byly provedeny sondy do pamětních knih farností Ves, Dobrovice, Sobotka, Trutnov, Vrchlabí a Hostinné. Dále byly prostudovány některé kostelní účty či různé pamětní zápisy (viz níže v textu). Zajímavé prameny skýtají i archivy měst, které často obsahují řadu podstatných informací ke kostelům a obecně k církevnímu životu v daném městě. Městské archivy jsou důležité i pro poznání praxe hrdelních soudů v rekatolizačních případech. Podrobně byly pro účely této práce prostudovány materiály vzešlé z činnosti dobrovického hrdelního soudu.⁴⁴

---

⁴³ SOA Litoměřice – pobočka Děčín (dále SOA Litoměřice), fond Historická sbírka Clam-Gallas (dále HS CG), inv. č. 1692, sign. XXII/9, karta 477, Reformace a protireformace.

⁴⁴ SOKA Mladá Boleslav, AM Dobrovice, Stará registratura, sign. I C 1a, kt. 12-15; Městské knihy – radní manuály, sign. I B 5, I B 12.

Při tvorbě této práce jsem využil i řadu edic pramenů. Pro postup rekatolizace a statistiku církevní správy jsou jedinečným pramenem **zpovědní seznamy**, které jsou částečně zpřístupněny v edicích. Zpovědní seznamy obsahují informace o velikonočních zpovědích z celé pražské arcidiecéze, dále jsou jedinečným pramenem k dějinám farní správy, jelikož je z nich patrná struktura farní organizace. Obsahují i jména (resp. podpisy) duchovních správců jednotlivých farností. Až do roku 1671 nebyla jejich forma sjednocená. Faksimilovou edici těchto nejstarších zpovědních seznamů vydala Eliška Čáňová.⁴⁵ Z let 1671 až 1725 je dochována souvislá řada zpovědních seznamů z většiny beneficií pražské arcidiecéze, v Boleslavském kraji s výjimkou let 1679-1680. Zpovědní seznamy obsahují čtyři základní údaje: počet kajících (tj. komunikantů, kteří se účastnili zpovědi a přijímání, *communicantes*), nekajících neboli nedbalých (*negligentes*), kacířů (*haeretici*) a obrácených (*conversati*). Zpovědní seznamy z let 1671 až 1725 vyšly péčí Josefa Vítězslava Šimáka, jenž editované soupisy doplnil o farářské řady, přehledy obročí v jednotlivých vikariátech a statistický přehled duší. V archivu pražského arcibiskupství je dochováno 52 svazků z let 1671-1725. Po tomto datu zpovědní seznamy chybí a další jsou až od roku 1740.⁴⁶ Bohužel zpovědní seznamy neexistují pro královéhradeckou diecézi, což znamená, že se mi nepodařilo získat potřebné údaje pro srovnání severní části královéhradecké diecéze s vikariáty Boleslavského kraje.

V souvislosti se zpovědními seznamy je zapotřebí zmínit i dva další důležité prameny k postupu rekatolizace z 50. let 17. století. Prvním z nich je **Soupis poddaných podle víry** a druhým **Status animarum**.

---

⁴⁵ Eliška ČÁŇOVÁ (ed.): *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny*. Nejstarší zpovědní seznamy 1570-1666. Svazek 1 a 2. Praha 1973, 753 s. Táž: *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny*. Nejstarší zpovědní seznamy 1628-1670. Svazek 3. Praha 1983, 369 s.

⁴⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671- 1725*. Díl 1, 1. Boleslavsko a Koufímsko . Praha 1909, 405 s. Zde v úvodu na s. I. a XII. Jsou podrobnější informace ke struktuře i zniku edice. K tomu srov. např. Lucie STEINBACHOVÁ: *Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze*. Historická demografie (dále HD) 23, 1999, s. 137-150. Rovněž Eliška ČÁŇOVÁ: *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*. HD 5, 1971, s. 55.

První je pramenem provenience světské, druhý provenience církevní a oba dva byly editovány.⁴⁷

Všechny uvedené prameny popisují stav věcí v určitých časových úsecích. Abychom porozuměli těmto problémům a zároveň je mohli konfrontovat s představou o ideálním stavu, je nezbytné studovat i prameny normativního charakteru práva světského i církevního. V rámci pražské arcidiecéze tvořila základ norem partikulárního církevního práva *pražská synoda z roku 1605*.⁴⁸ Pražská diecézní synoda zasedla v roce 1605 na popud arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé, aby bylo naplněno ustanovení tridentského koncilu o obnovení provincionálních sněmů (kněží olomoucké diecéze se synody nezúčastnili a tak byla svolána pouze pro vlastní pražskou arcidiecézi). Akta komise byla následně připravena k vydání komisí vedenou Jiřím Bertoldem Pontanem z Breitenberka. V úvodu je výstižně charakterizováno poslání a účel těchto synodálních statut: „... *klademe Vám do rukou knihu předpisů synodálních, abyste svědomitě jimi se spravovali, abyste učinili je sobě normou a pravidlem ve všem všudy, cokoli podnikáte ...*“.⁴⁹ Synodus je rozdělen do několika oddílů, z nichž první se týkají víry a zbožných záležitostí, další kostelů a jejich vybavení. Následují oddíly týkající se svátostí a v závěru jsou oddíly, jež se věnují kněžím, beneficiím a jejich vzdělávání. Ve studovaném tisku jsou připojeny provinciální statuta Arnošta z Pardubic, které se v původním tisku Nigrinově z roku 1605 nenachází.

---

⁴⁷ První pro Boleslavsko vydala Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných podle víry. Boleslavsko*. Praha 1994, 714 s. Pro Hradecko-Bydžovsko vydaly tento pramen Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatuše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, 1539 s.

Druhý zpřístupnila Eliška ČÁŇOVÁ (ed.): *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*. SAP 29, 1979, s. 20-55. Podrobné komentáře k soupisu poddaných jsou uloženy v NA Praha, fond Stará manipulace, sign. R 109/45.

⁴⁸ *Synodus Archi-Dioecesana Pragensis habita ab ... Sbigneo Berka, Dei et Apostolicae Sedis gratia Archi-Episcopo Pragensi, et Principe, Legato Nato etc. Anno a Christi Nativitate 1605. in festo S. Wenceslai Principis Martyris, ac Patroni Regni, nunc vero adnexis Statutis provincialibus Ernesti Archi-Episcopi primi Pragensis, cum novo et locupletissimo indice, ex speciali mandato ... Joannis Mauritii Gustavi, Dei gratia Archi-Episcopi Pragensis, Sedis Apostolice Legati nati, Comititis de Manderscheid-Blanckenheim et Geroldstein, ... Reimpressa. Pragae 1762.*

⁴⁹ Citováno v překladu Františka VACKA: *Diecézní synoda pražská z roku 1605*. Život církevní v Čechách s počátku sedmáctého století. Sborník historického kroužku (dále SHK) 1896, sešit 5, s. 25-46. Zde jsou rovněž obsaženy podrobné informace o jejich vzniku na s. 25-34.

Pražskou synodu z roku 1605 dále rozvíjely a doplňovaly jednotlivé instrukce pro faráře a vikáře,⁵⁰ každoročně vycházející synodální ustanovení (*Patentes vernaes, resp. autumnales*).⁵¹ Nezbytným pomocníkem pro orientaci ve výše zmíněných nařízeních je *Codex ecclesiasticus archidioecesis Pragensis ordine literario digestis* Benedikta Stöbera.⁵²

Z hlediska světského práva bylo normou nejvyšší právní síly **Obnovené zřízení zemské** z roku 1627⁵³ a právo trestní, které až do let 1707-1708, kdy byla vydána *Constitutio Criminalis Josephina*, bylo pouze shrnuto v **právech městských Pavla Kristiána z Koldína**.⁵⁴ Rovněž je důležité, jakým způsobem se otázka rekatolizace a vztah k náboženským a církevním záležitostem projevuje v normativech vydávaných na lokální úrovni příslušnou vrchností.⁵⁵

⁵⁰ Např. NA Praha, APA I., sign. B 10/12, *Ordo circa Vicarios*. Instrukce pro faráře a vikáře uvádí i Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 142-169.

⁵¹ NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, Kniha patentů 1662-1710 (*Patentes consistoriales*). Tamtéž, APA I., sign. B 20/1b, Kniha patentů 1662 -1710 (Patntes archiepiscopi , opis z 18. století). Patntes vernaes jsou v dobové terminologii označovány jako synodální ustanovení, ale jednalo se v zásadě pouze o konzistoriální nařízení. Synoda totiž zasedat nemohla, jelikož Obnovené zřízení zemské zapovídalo stavům zasedat odděleně. Při citacích těchto pramenů odkazují vždy na příslušnou knihu a dále na patent a příslušný paragraf. Pokud se jedná o patent podzimní, je citace doplněna o výraz autumnales v závorce.

⁵² NA Praha, APA I., sign. B 76/1-7, *Theologicko-kanonický abecední věcný slovník ze statutů arcibiskupa Arnošta z Pardubic, synody z roku 1605, komstitucí, patentů, dekretů a reskriptů s odkazy i texty, pořízený roku 1765 kancléřem Benediktem Stöberem a doplňovaný vložkami do roku 1771 (Codex ecclesiasticus archidioecesis Pragensis ordine literario digestis ...)*. 1. svazek (A-B), 2. svazek (C), 3. svazek (D-F), 4. svazek (G-K), 5. svazek (L-M), 6. svazek (N-Q), 7. svazek (R-Z).

⁵³ Hermenegild JIREČEK (ed.): *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého 1627. Codex Iuris Bohemici* (dále CIB). Tomus 5, Pars 2. Praha 1888. Nová edice v německém znění Lutz RENTZOW: *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Verneuwerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*. Frankfurt am Mein 1998, s. 260-465. K tomu srov. především Karel MALÝ: *K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách*. Acta Universitatis Carolinae (dále AUC), Philosophica et Historica 3, 1970, s. 63 an.

⁵⁴ Josef JIREČEK (ed.): *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína. CIB*. Tomus 4, Pars 3, Monumenta Iuris municipalis, Sectio 2. Praha 1876, 457 s.

⁵⁵ V práci byly využity instrukce publikované v Josef KALOUSEK: *Řády selské a instrukce hospodářské. Archiv český*. 23. díl, Praha 1906, 600 s. Dále instrukce pro kostelníky, kterou vydal Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Instrukce kostelníkům, vydaná hejtnanem Hoberkem na panství Svijanském z roku 1645*. Věstník Královské české společnosti nauk 1897, s. 1-7.

V neposlední řadě je třeba upozornit i na edice Berní ruly či Tereziánského katastru,⁵⁶ které obsahují rovněž řadu podstatných informací k církevní správě daného období.

2.1 Literatura

Problematika církevních dějin je jednou ze základních otázek studia pobělohorského období. Tato skutečnost je dána významem rekatolizace jako procesu, který zásadně proměnil českou pobělohorskou společnost. První práce věnující se tomuto tématu vznikly již v 19. století. Konfesně zaujatý přístup k tomuto tématu se projevoval již v tomto období a jeho démonizace vyvrcholila po polovině 20. století, kdy byla rekatolizace a s ní i barokní kultura odsuzována jako jeden z projevů doby „Temna“. Tento přístup znemožnil na dlouhou dobu nezaujatý pohled nejen na problém rekatolizace, ale i církevních dějin všeobecně a došlo i k omezení studia tohoto tématu. Teprve v průběhu posledních tří desetiletí se objevují studie, které se věnují tomuto problému nezaujatě a některé se pokouší i o jeho zasazení do kontextu celoevropských náboženských dějin tohoto období (k tomu dále v kapitole Vymezení základních pojmů).

Hodnocení rekatolizace obsahují všechny syntézy pobělohorských dějin. Z nejstarších je na jedné straně možné jmenovat práci Arnošta (Ernesta) Denise,⁵⁷ která ji hodnotí z pohledu protestantsky orientované historiografie a jež na dlouhou dobu ovlivnila pohled na toto období. Na druhé straně stojí pohled katolický v souhrnném popsání dějin tohoto

---

⁵⁶ Karel DOSKOČIL (ed.): *Berní rula. Popis Čech roku 1654*. Praha 1953-1954, 872 s.; Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (edd.): *Berní rula*, 8-9. Kraj Boleslavský. Praha 2001, 440 s.; Václav PEŠÁK (ed.): *Berní rula. Kraj Hradecký. I. a II. díl. Svazek 12 a 13*. Praha 1951 a 1954. Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁŇOVÁ – Marie LIŠKOVÁ – František RAJTORAL (edd.): *Tereziánský katastr český*, sv. 3., Dominikál, Praha 1970, s. 128-129.

⁵⁷ Arnošt DENIS: *Čechy po Bílé hoře*. Praha 1911.

období od Antonína Rezka a Josefa Svátka.⁵⁸ Moderní a vyvážený pohled přináší až syntetické práce Josefa Války.⁵⁹

Ze starších prací přináší základní a výchozí informace o problematice českých církevních dějin pobělohorského období především základní práce Tomáše Václava Bílka, Antona Gindelyho⁶⁰, Klimenta Borového⁶¹, Františka Krásla a Antonína Podlahy. Zvláště práce Tomáše V. Bílka zůstává dodnes jediným komplexním zpracováním dějin rekatolizace obsahujícím základní informace o tomto procesu i pro lokální úroveň.⁶² Velmi cennou je práce Antonína Podlahy. Jedná se o první (a jediný) díl velkého projektu dějin pražské arcidiecéze, který zůstal nedokončen. Tato práce se věnuje období episkopátu Jana Bedřicha Breunera (1694-1710) a přináší základní informace o správě arcidiecéze, kněžích v duchovní správě, farních beneficiích a záduší. Pro badatele o tomto období církevních dějin je to práce neopominutelná, především kvůli velkému množství informací, které vychází z hlubokého Podlahova archivního výzkumu.⁶³ Obdobný význam má pro období episkopátu Arnošta z Harrachu práce Františka Krásla.⁶⁴

Z pozdějších jsou to zvláště práce Jaroslava Kadlece, Rudolfa Zuberu, Josefa Hanzala či Elišky Čáňové,⁶⁵ která se rovněž mimo jiné věnovala církevní správě a rekatolizaci v oblastech, do nichž zasahuje

---

⁵⁸ Antonín REZEK: *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, 1.-2. díl. Praha 1892-1893. Josef SVÁTEK: *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, 3-4. díl. Praha 1894-1895.

⁵⁹ Josef VÁLKA: *Česká společnost v 15. – 18. století*. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“. Praha 1983; Týž: *Morava reformace, renesance a baroka*. Dějiny Moravy 2. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 6. Brno 1996.

⁶⁰ Anton GINDELY: *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*. Leipzig 1894;

⁶¹ Kliment BOROVIČ: *Dějiny diecéze pražské*. Praha 1874, 533 s.

⁶² Tomáš Václav BÍLEK: *Reformace katolická nebo-li obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, 336 s.

⁶³ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694- 1710)*. Díl I,1. Praha 1917; 569 s.

⁶⁴ František KRÁSL: *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve a kněz arcibiskup pražský*. Praha 1886, 661 s.

⁶⁵ Zvláště základní příručka Jaroslava KADLECE: *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl (Reprint původního vydání – Řím 1987) Praha 1991, 281 s. Zásadní je také dílo Rudolfa ZUBERA: *Osudy moravské církve v 18. století*. 1 díl. Praha 1987, 292 s., 2. díl. Olomouc 605 s. Zcela vyčerpávající je pro období do roku 1671 práce Elišky ČÁŇOVÉ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech 1620-1671*. SAP 35, 1985, s.486-557.

Boleslavský a Hradecký kraj.⁶⁶ Nejnověji se pokusili o shrnutí církevních dějin raného novověku autorský kolektiv pod vedením Jiřího Mikulce.⁶⁷ Řada prací od 90. let 20. století se věnuje obecně problematice rekatolizace nebo některým jejím dílčím otázkám.⁶⁸

Poměrně velká pozornost byla věnována dílčím otázkám dějin církevní správy. Na přelomu 19. a 20. století věnovali této problematice v řadě studií pozornost badatelé soustředění kolem *Časopisu katolického duchovenstva* a *Sborníku historického kroužku*.⁶⁹ Této problematice byla věnována pozornost i v novějších pracích, z nichž některé se věnují i obecnějším otázkám.⁷⁰ V posledních desetiletích také vznikla řada prací, jež se věnují nižší církevní správě a náboženskému životu v určitém regionu, jejichž pramennou základnou jsou zvláště farářské relace, duchovenské fase či vizitační protokoly.⁷¹ Nejčastěji jsou orientovány prostorově pro území jednoho vikariátu, případně jednoho kraje, i přesto

⁶⁶ Především. Eliška ČÁŇOVÁ: *Rekatolizace severních Čech*. In: Sborník příspěvků k době poddanského povstání v severních Čechách. Praha 1980, s. 9-42; a též: *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*. Středočeský sborník historický (dále SSH) 7, 1972. Praha 1972, s. 61-75. Popisuje zde zejména období bezprostředně následující po Bílé hoře (20.-30. léta). Též: *Rekatolizace ve Středočeském kraji*. SSH 11, 1976, s. 65-85.

⁶⁷ Jiří MIKULEC a kol.: *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, 516 s.

⁶⁸ Zajímavé podněty přináší i Josef HANZAL: *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*. Sborník historický 37, 1990, s. 181-191; Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*. Čí je země, toho je náboženství. Praha 2005, 194 s; Ivana ČORNEJOVÁ: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. In: Táž (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2003, s. 14-24.

⁶⁹ Např. František ŠTĚDRÝ: *Znovuzrození katolické duchovní správy po roce 1620*. Sborník historického kroužku 1926, s. 64-68 a 122-125; Antonín PODLAHA: *Z dějin katolických misí*. SHK 4, 1895, s. 104-131; František VACEK: *Diecézní synoda pražská z roku 1605*. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století. SHK 1896, sešit 5, s. 25-46; Ferdinand MENCÍK: *Taxa štolová v Čechách*. Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD) 36, 1895, s. 449-464; František VACEK: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě*. Časopis pro dějiny venkova 22, 1935, č. 1, s. 8-14; František MÍCHAL: *Železná kráva*. ČKD 26, 1885, s. 293-295 aj.

⁷⁰ V této práci byly využity zvláště následující Eduard MAUR: *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*. In: *Traditio et cultus*. Miscellanea historica bohemia Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi. Praha 1993, s. 163-176; Veronika SEMERÁDOVÁ: *Vizitační písemnosti Čech 17. století (farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623-1694)*. SAP 47, 1997, s. 125-205. Eliška ČÁŇOVÁ: *K počtu far v Čechách v 17. a 18. století*. HD 18, 1994, s. 179-181; Zdeněk BOHÁČ: *Vývoj diecézní organizace českých zemí*. In: *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 21-25; Zlatoše KUKÁNOVÁ: *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*. Paginae historiae 2, 1994, s. 20-62; Blanka ZILYNSKÁ: *Záduší*. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 535 – 548 a jiné.

⁷¹ Např.: Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát 1676-1750*. Vybrané otázky církevní správy. Praha 2004, 272 s. Martin ZEMAN: *Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století*. Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 14-34; či Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj katolické farní správy v ledečském vikariátu v 17. a první čtvrtině 18. století*. Rigorózní práce. FF UK, Praha 2003, 211 s; Týž: *Záduší a jeho správa v Ledčském vikariátu v 17. a v první čtvrtině 18. století*. ČNM, č. 1-2, 173, 2004, s. 51-82.

se zpravidla jedná pouze o vybrané otázky církevní správy a náboženského života.

Pozornost byla v poslední době věnována i problematice nižšího kléru, jeho původu a duchovní i kulturní úrovni.⁷² Tato otázka má jistě zásadní význam i pro úspěch rekatolizace a je úzce spojena s problematikou vzdělávání kněží.⁷³

Rovněž je třeba připomenout práce, které se věnují různým aspektům barokní zbožnosti⁷⁴ – náboženským bratrstvům, zbožným obrazům apod. I tyto práce vychází zvláště z údajů farářských relací.⁷⁵ S touto problematikou souvisí i otázka patrocinií, které věnoval soustavnou pozornost Zdeněk Boháč.⁷⁶

Bohatá je i literatura věnující se nekatolíkům a v souvislosti s tím i rekatolizační praxi. K tomuto tématu je přistupováno různým způsobem. Nejčastěji je otázka řešena v rámci určitého panství. Pokusem o proniknutí do myšlenkového světa poddaných jsou zpravidla studie věnující se četbě knih u tajných nekatolíků (Marie-Élisabeth Ducreux, Pavel Himl, Jaroslav Šůla a jiní).⁷⁷ Co se týče myšlení a představ lidí

⁷² Zdenka KOKOŠKOVÁ a Marie RYANTOVÁ: *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*. In: Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 150-163; Josef HANZAL: K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru. In: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 85-92; Zlata KUKÁNOVÁ: *Ke struktuře světského kléru v Čechách a na počátku 17. století*. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 46-71.

⁷³ Jan VICHRA: Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17.-18. století. In: *Škola a město*. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992. Praha 1993, s. 123-134. Rovněž srov. Eva DOLEŽALOVÁ: Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodářství a studijní nadace. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 135-148.

⁷⁴ Nejprůhlednější a nejkomplexnější naposledy Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, 382 s. Zde rovněž shrnutí literatury k otázce barokní zbožnosti

⁷⁵ Náboženským bratrstvům se pilně věnuje Jiří Mikulec. Na tomto místě uvádím alespoň jeho práci, jež vychází z údajů farářských relací. Jiří MIKULEC: „Piae confraternitates“ v pražské arcidiecezi na sklonku 17. století. In: *Folia historica bohemica* 15, 1991, s. 269-342. Milostným obrazům věnovali pozornost Jan ROYT: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999, 362 s. a Vladimír RYNEŠ: „*Imagines miraculosae*“ doby pobělohorské. *Český lid* 3, 1967, s. 182-193.

⁷⁶ Zdeněk BOHÁČ: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*. In: Pražské arcibiskupství 1344-1994, Praha 1994, s. 164-178.

⁷⁷ Marie-Élisabeth DUCREUX: *Způsob čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*. AUC – HUCP 32, 1992, 1-2. s. 51-80; Táž: *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*. Literární archiv PNP 27, 1994, s. 61-87; Pavel HIML: „*Ta kniha falešná a espravedlivá jest*.“ Příspěvek k rekatolizační praxi na orlickém panství v první třetině 18. století. *JSH* 62, 1993, s. 122-131; Jaroslav ŠŮLA: *Četba tajných nekatolíků třebechovické farnosti v 18. století*. *Východočeský sborník historický* 4, 1994, s. 99-141. Rovněž srov. Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem 2007, 449 s.

v 18. století, je bezesporu paradigmatickou práce Františka Kutnara.⁷⁸ K problematice tajných nekatolíků se zásadně vyslovil Zdeněk R. Nešpor, který zdůraznil bezkonfesní charakter jejich víry.⁷⁹ Spolu s Janem Horským se pokusili rovněž vytvořit typologii českých nekatolíků v 18. století a naznačili možnosti dalšího výzkumu této otázky, zvláště využití historicko-antropologické metody.⁸⁰ Pro tento přístup v bádání o raném novověku plectoval rovněž Pavel Himl.⁸¹

V poslední době je věnována pozornost rekatolizaci měst s využitím různých pramenů. Pro Nové Město pražské je to práce Olgy Fejtové, která se pokusila zasadit tento proces do kontextu konfesionalizace.⁸² Komplexní studií o rekatolizaci jednoho města je práce Josefa Hrdličky o Jindřichově Hradci v letech 1590-1630.⁸³ Z velkého množství dalších prací k problematice rekatolizace je možné zmínit alespoň práci Ivo Kořána o opočenské rebelii⁸⁴, či práce Jiřího Wolfa o misiích v Krušnohoří,⁸⁵ Další práce k dílčím otázkám církevních dějin a rekatolizace v 17. a 18. století budou uváděny, pokud nějakým způsobem ovlivnily podobu této práce, v poznámkovém aparátu k dalšímu textu.

Bohatou studnicí informací a zdrojem základních poznatků o regionu je řada děl z velkého množství vlastivědné literatury. Na Semilsku jsou zvláště přínosné především studie Václava Lukáše

---

⁷⁸ František KUTNAR: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám. Praha 1948.

⁷⁹ Zdeněk R. NEŠPOR: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004, 240 s.

⁸⁰ Jan HORSKÝ a Zdeněk R. NEŠPOR: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86.

⁸¹ Pavel HIML: „Odlišné chování“ v raném novověku – Plaidoyer za odklon od státně-centralistické a „elitní“ perspektivy a za historicko-antropologický přístup. Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, 2001, s. 53-60.

⁸² Olga FEJTOVÁ: „Já pevně věřím a vyznávám ...“. Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské. Praha 2012, 326 s.

⁸³ Josef HRDLIČKA: *Víra a moc*. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590-1630). České Budějovice 2013, 733 s.

⁸⁴ Ivo KOŘÁN: „Opočenská rebelie“ roku 1732. Acta musei Reginaehradecensis. Series B. Scientiae sociales 12, 1970, s. 93-137.

⁸⁵ Jiří WOLF: *Katolické misie u luteránů ve východní části Krušných hor mezi léty 1660-1670*. In: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem 2007, s. 217-231.

a Františka Mizery.⁸⁶ Vlastivědné bádání o dějinách tohoto regionu se v této oblasti v období první republiky soustředilo především do dvou periodik: *Od Ještěda k Troskám* a *Sborníku okresu Železnobrodského*. Zvláště je třeba upozornit na velké množství drobných článků Josefa Vítězslava Šimáka, které se věnují různým otázkám církevních dějin 17. a 18. století.⁸⁷ V současnosti je vlastivědná práce v regionu Semilská a Jičínska soustředěna okolo sborníků *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. Z badatelů, kteří se věnují církevní problematice, je možné jmenovat Roberta R. Novotného.⁸⁸

Bohatá je i vlastivědná literatura pro oblast Mladoboleslavska, ze které byly využity především práce Františka Bareše, Antonína Sládečka či Emanuela Svárovského.⁸⁹ I zde vycházelo vlastivědné periodikum *Boleslavan* a dnes je pro tuto oblast vydáván sborník *Boleslavica*, na Českolipsku je pak vydáván sborník *Bezděz*.

Pro severní část oblasti existuje celá řada zásadních prací v německé vlastivědné literatuře. Okruh badatelů se soustředil především okolo dvou periodik: *Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursions-Club* (později *Mitteilungen des Vereines für Heimatforschung*) vydávaných v České Lípě a *Mitteilungen des Verienes für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues*. Zde je třeba upozornit především na práce Johanna Schlenze.⁹⁰

⁸⁶ Václav LUKÁŠ: *Vysoké nad Jizerou*. Vysoké nad Jizerou 1969, 37 s.; František MIZERA: *Paměti města Semil a okolí*. Semily 1930, 105 s.;

⁸⁷ Např. Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Něco o farárech našich v době pobělohorské*. Sborník okresu Železnobrodského. Ročník 3., s. 113-117, 135-140; dále týž: *Náboženské příběhy na Turnovsku v letech 1620-1648*. *Od Ještěda k Troskám*. Ročník 1., s. 5-8, 17-24; týž: *Příběh fary Mnichovohradištské v době pobělohorské*. *Od Ještěda k Troskám*. Ročník 3., část 2, s. 5-8, 85-89, 133-138; týž: *Farnost dubská v 17. věku*. *Od Ještěda k Troskám*. Ročník 4., s. 18- 22, 53-58, 98-101, 121-126, 187-191, 218-220.

⁸⁸ Robert R. NOVOTNÝ: *Náboženská bratrstva barokního období v Turnově*. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 16, 2003, s. 9-59.

⁸⁹ František BAREŠ: *Paměti města Mladé Boleslavě*. Díl 1. Mladá Boleslav 1920, 304 s.; *Dějiny obcí okresu mladoboleslavského a benátského*. Mladá Boleslav 1926, 375 s.; Antonín SLÁDEČEK: *Paměti města Dobrovice a jeho okolí*. Praha - Dobrovice 1900, 530 s.; Emanuel SVÁROVSKÝ: *400. let města Dobrovice*. Mladá Boleslav 1958. František PONOCNÝ: *Příspěvky k církevním poměrům na Boleslavsku*. Časopis společnosti přátel starožitností 12. Praha 1904, s. 122-124.

⁹⁰ Jsou to především práce vycházející z údajů farářských relací, které mi byly nápomocny k vyjasnění některých termínů a otázek: Johann SCHLENZ: *Reichenberg-Friedländer Vikariat gegen Ende des 17. Jahrhunderts*. *Mitteilungen des Verienes für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues* (dále MVHJIG), 18, 1924, s. 9-16, 53-59 a 19, 1925, s. 14-21, 52-61, 145-162; Týž: *Kirchliche und Schulverhältnisse im Kirchensprengel Böhmisch Aiacha – Liebenau um das Jahr 1676*. Tamtéž 21, 1927, s. 11-13. Týž: *Die kirchlichen Verhältnisse im Pfarssprengel Nabsel-Eisenbrod gegen Ende des 17. Jahrhundert*. Tamtéž 20,

Z dalších badatelů především na Antona Resslera, Julia Helbiga, Bruno Schiera a Ericha Gieracha.⁹¹ Dalším speciálním otázkám se věnovali i jiní badatelé.⁹² V současnosti vychází na Liberecku a Jablonecku sborník *Fontes Nisae*, ve kterém ovšem není otázkám církevních dějin věnována velká pozornost.

Pro oblast Trutnovska jsou zásadní ze starší vlastivědné literatury práce Franze Xavera Kuhna,⁹³ Antona Blaschky,⁹⁴ Karla Schneidera,⁹⁵ případně dalších badatelů. Historicko-vlastivědný výzkum se v této oblasti soustředil především kolem periodik *Heimat* (1923-1938) a *Jahrbuch des österreichischen Riesengebirgsvereines* (1912-1940). Dalšími vlastivědnými časopisy, zabírajícími se regionem Krkonoš a Podkrkonoší byly *Der Wanderer im Riesengebirge*, *Riesengebirge im Wort und Bild*, *Ostböhmische Heimat*, *Mitteilungen des Heimatmuseums Kukul an der Elbe* aj. V současnosti je výzkum soustředěn okolo sborníku *Krkonoše – Podkrkonoší*, který vydává trutnovské muzeum a jenž vznikl v 60. letech.

1926, s. 175-177. Z dalších připomeňme alespoň Týž: Mag. Adam Balthasar. Dechant der Herrschaft B.-Aicha (1627-1631?); Týž: Beiträge zur katholische Reformbewegung auf der Herrschaft Friedland von 1624-1631. MHJIG 18, 1923, s. Rovněž je zapoteřbí připomenout zásadní práci Johanna SCHLENZE: *Das Kirchenpatronat in Böhmen*. Beiträge zur seiner Geschichte und Rechtsentwicklung. Prag 1928, 488 s.

⁹¹ Např. Anton RESSEL: *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes, Stadt und Land*. Liberec 1903-1905, ; Týž: *Beiträge zur geschichte der Orte des Friedländer Bezirkes*. Friedländer Zeitung 1911-1912. Týž: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*. Friedland 1900, 438 s.; Týž: *Geschichte der Kirche und Schule in Gablonz und einiger Kirchen und Schulen der Umgebung mit einem Anhang über das Gablonzer Armenwesen*. Gablonz an der Neisse 1878-1879, 288 s.; Dalším badatelem byl Julius HELBIG: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i.B.* 4. svazky Friedlant i. B. 1892-189, 311, 312, 322, 199 s.; Týž: *Geschichte der Gegenreformation und der gleichzeitigen Ereignisse in der Herrschaft Friedland*. Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 39, 1901, s. Podstatné informace přináší rovněž vlastivěda Frýdlantska, která vznikla pod vedením Ericha GIERACHA: *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*. 2. Teil. Friedlant i. B. 1926, 392 s. Z prací Bruno Schiera je možné připomenout alespoň: Bruno SCHIER: *Bericht von den Collaturen und Kirchen in der Graff Gallassischen Herrschaft Friedlant*. MVHJIG 21, 1927, s. 40-45.

⁹² Například práce o zvonech: Grete SCHMIDT: *Die Glocken des Ischken – Isergaues*. MVHJIG 19, 1925, s. 74-83, 117-126; 20, 1926 s. 178-184.

⁹³ Není účelné na tomto místě uvádět všechny jeho práce. Bibliografie prací je součástí studie Pavla R. ZAHRAVNÍKA: *Franz Xaver Kuhn a jeho přínos pro církevní dějiny Krkonoš a Podkrkonoší*. In: Historiografie Trutnovska. Krkonoše – Podkrkonoší. Supplementum 8. Trutnov 2008, s. 53-72.

⁹⁴ Bibliografie prací Antona Blaschky vztahujících se k Trutnovsku je součástí studie Václava HORÁKA: *Anton Blaschka a jeho přínos pro poznání dějin Podkrkonoší*. In: Historiografie Trutnovska. Krkonoše – Podkrkonoší. Supplementum 8. Trutnov 2008, s. 99-116.

⁹⁵ Zde připomeňme alespoň Karl SCHNEIDER: *Kampf und Untergang der Protestanten auf der Herrschaft Hohenelbe im 17. Jahrhundert*. Gablonz an der Neisse, 1930, 11 s.

Při zpracování pramenů se staly nezbytnými pomůckami i práce místopisné, topografie, *Soupisy památek uměleckých a historických*, slovníky, numizmatické, chronologické a metrologické příručky a encyklopedie.⁹⁶

---

⁹⁶ Z nich na tomto místě jmenujme alespoň práce topografické a místopisné a soupisy památek uměleckých a historických (k ostatním viz seznam literatury): Josef Jan FUČÍK: *Historický místopis okresu Lomnického nad Popelkou*. Lomnice nad Popelkou 1928, 166 s.; Ladislav LUKÁŠ: *Místní jména na Semilsku*. Semily 1958, 54 s.; Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA – Václav ŠMILAUER: *Místní jména v Čechách I-V*. Praha 1949-1960; August SEDLÁČEK: *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1998, 1043 s. Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradištském*. Díl 1, Praha 1930, 648 s.; týž: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Turnovském*. Praha 1909, 259 s.; František BAREŠ: *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Mladoboleslavském*. Praha 1905, 412 s.; Erich GIERACH *Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch*. 3. Heft. Der Bezirk Friedland Reichenberg 1935; Karl Franz KÜHN *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*. Brünn 1934, 342 s.; František ROUBÍK *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha 1959 161 s.

3. Vymezení základních pojmů (konfesionalizace, rekatolizace, protireformace, katolická reformace, barokní zbožnost)

3.1 Konfesionalizace

3.1.1 Koncept konfesionalizace

Již od osmdesátých let minulého století je oporou bádání západoevropské historiografie pojem konfesionalizace, a to nejen na poli náboženských a církevních dějin raného novověku. Vlastní termín konfesionalizace vychází z konceptu katolického historika Ernsta Waltera Zeedena, který jej poprvé zformuloval v podobě programu v článku v *Historische Zeitschrift* v roce 1958.⁹⁷ Ve svém příspěvku kladl Zeeden důraz na paralelní vývoj raně novověkých konfesí ve vazbě na jasně definované církve. Obsah a forma těchto církví byly vytvořeny jejich vzájemnou konfrontací. Ve volném překladu definuje tento proces následovně: „Vytvářením konfesí se rozumí duchovní a organizační upevnění různých křesťanských vyznání, která se v době rozštěpení víry vzájemně vymezovala a která se formovala v alespoň dílčím způsobem stabilní církev na základě dogmatu, textů a životních forem definovaných v nábožensko morální rovině. Současně byly tyto konfese v křesťanském světě raně novověké Evropy různě rozšířeny a musely se bránit proti vnějším vpádům využívajíc prostředků diplomacie a politiky. Jejich

---

⁹⁷ Ernst Walter ZEEDEEN: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. *Historische Zeitschrift* 185, 1958, s. 249-299. Přehled celé řady Zeedenových studií, ve kterých propracoval svoji tezi, přináší v souhrnné práci Heinrich Richard SCHMIDT: *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*. München 1992, s. 125 a násl. Zde uveďme ještě jednu jeho základní práci Ernst Walter ZEEDEEN: *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. München – Wien 1965, 213 s. Přehled vývoje konfesionalizačního konceptu přináší článek Olgy FEJTOVÉ: *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*. Český časopis historický 109, 2011, s. 739-785. K definici konfesionalizace srov. např. Peter HERSCHE: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. Freiburg im Breisgau 2006, s. 55-64.

vytváření probíhalo i prostřednictvím sil stojících mimo církevní prostředí, obzvláště prostřednictvím státní moci.“⁹⁸

Tato definice byla inspirací pro celou další generaci badatelů na poli německých sociálních dějin. V žádném případě ale pojem konfesionalizace nevytěsnil starší termíny jako reformace a protireformace. Sám Ernst Walter Zeeden vydává dílo nazvané *Das Zeitalter der Gegenreformation*.⁹⁹ Protireformaci zde chápe jako prostředek konfesijní politiky, kterou prováděla katolická moc.

Zeeden sledoval utváření hlavních konfesí podle jejich formulací. Předně katolickou konfesi vymezila usnesení tridentského koncilu (1545-1563), luterskou augšpurská konfese, přijatá v Augšpurku roku 1555 a v neposlední řadě kalvínskou konfesi, vyjádřenou ve velkém katechismu vydaném v Heidelbergu roku 1566 (*Confesio Helvetica posterior*).¹⁰⁰ Novější německá historiografie nazývá vymezení kalvinismu jako „druhou reformaci“. ¹⁰¹ Tento termín, jehož původcem je Heinz Schilling se s určitými výhradami v polovině 80. let ujal. Zároveň je Heinz Schilling autorem jednotné terminologie, která měla nahradit dosavadní zmatek v termínech, kdy byly používány nejednotné názvy jako luterská ortodoxie, protireformace, katolická reforma či kalvínská „druhá reformace“. Tyto názvy nahradil jednotnými termíny: reformovaná konfesionalizace, luteránská konfesionalizace a katolická konfesionalizace. Všechny tři termíny je nutno chápat jako tři paralelně probíhající procesy, které měly společnou podstatu, a to změnu v oblasti duchovní, politické a společenské. Se změnou terminologie souvisí

---

⁹⁸ Ernst Walter ZEEDEN: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Historische Zeitschrift 185, 1958, s. 251-252. „Unter Konfessionsbildung sei also verstanden: die geistige und organisatorische Verfestigung der seit der Glaubenspaltung auseinander strebenden verschiedenen christlichen Bekenntnisse zu einem halbwegs stabilen Kirchentum nach Dogma, Verfassung und religiös-sittlicher Lebensform. Zugleich ihr Ausgreifen in die christliche Welt des frühneuzeitlichen Europas; ihre Abschirmung gegen Einbrüche von außen mit den Mitteln der Diplomatie und Politik; aber auch ihre Gestaltung durch außerkirchliche Kräfte, insonderheit die Staatsgewalt.“

⁹⁹ Ernst Walter ZEEDEN: *Das Zeitalter der Gegenreformation*. Freiburg im Breisgau 1967, 302 s.

¹⁰⁰ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve v 18. století*. 2. díl. Olomouc 2003, s. 376.

¹⁰¹ Heinz SCHILLING: „Die Zweite Reformation“ als Kategorie der Geschichtswissenschaft. In: Heinz SCHILLING (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation*. Schriften des Vereines für Reformationsgeschichte. Band 195. Gütersloh 1986, s. 387-437.

i změna chápání celé epochy. Dosud používané označení období protireformace již nepostačovalo a tak se zavádí nový pojem pro označení epochy - „konfesijní věk“, resp. věk konfesionalizace (konfessionelles Zeitalter nebo Zeitalter der Konfessionalisierung).¹⁰² Konfesionalizace tak není pouze paradigmatem historické vědy, ale je výrazem pro celou epochu od uzavření augšpurského náboženského míru roku 1555 až po období třicetileté války.

Dalším historikem, který rozpracoval Zeedenův koncept konfesionalizace, byl Wolfgang Reinhard. Ten zasadil proces protireformace do kontextu modernizace Evropy. Jako příklad mu posloužil koncept sebedisciplinace. Celý proces pak zasadil do rámce konfesionalizace.¹⁰³

Konfesionalizace vedla k teritorializaci náboženských obsahů a z toho vyplývají čtyři její hlavní znaky: 1. Konfesionalizace sjednocuje území (stát, město, panství) a ohraničuje je od jinověrných oblastí. Náboženství se tak stává základnou státu (religio – fundamentum status) a jeho tmelem (vinculum societatis). 2. Světská moc se začíná vměšovat do oblastí, které předtím ovládala pouze církve – rodina, škola, péče o chudé. Tato tendence se v katolickém prostředí projevovala méně než v protestantském. 3. Církve je zestátněna a církevní samospráva je omezena. Především v reformovaných územích, kde zeměpán převzal roli biskupa jako „summus episcopus“. Církve se stala součástí státní moci, což se v katolických zemích plně projevuje až ke konci 18. století (josefinismus). 4. V neposlední řadě konfesionalizace vedla k disciplinaci obyvatelstva. Stát získává právo uvádět v život prostřednictvím církve

---

¹⁰² K tomu viz pozn. 5. Dále srov. stěžejní práce Heinz SCHILLING: *Konfessionskonflikt und Staatsbildung*. Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühneuzeit am Beispiel der Grafschaft Lippe. Gütersloh 1981, 443 s. TÝŽ: „Konfessionsbildung“ und „Konfessionalisierung“. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 42/7, 1991, s. 447-463. TÝŽ: *Literaturbericht „Konfessionelles Zeitalter“*. Teil I – IV. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 48, 1997, s. 350-369, 618-627, 682-694, 748-766.

¹⁰³ Wolfgang REINHARD: *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. In: Wolfgang REINHARD (Hrsg.): *Ausgewählte Abhandlungen*. Berlin 1997, s. 77-101.

disciplinární směrnice pro své poddané, což vede ve svém důsledku k vytvoření moderní podoby státu, v níž dochází paradoxně na podkladě přirozeného práva k oddělení státu od církve. Konfesionalizace je tedy katalyzátorem společenské změny, která poskytuje modernímu státu klíč k otevření prostoru, v němž se cesty moderního státu a církve definitivně rozcházejí.¹⁰⁴

Wolfgang Reinhard i Heinz Schilling jako hlavní představitelé konfesionalizačního konceptu se shodovali v celé řadě věcí, především ve vlastním pojetí paradigmatu. Neshodovali se ovšem v akcentování některých jeho prvků. Schilling zdůrazňoval především spojení konfesionalizace s formováním základních principů raně novověkých států. Jde zde především o to, že stát získával kontrolu nad církvemi, církevními úřady a přebíral kompetence v záležitostech rodiny, školy, chudinství a zdravotnictví.¹⁰⁵ Současně zasahoval do církevní oblasti prostřednictvím státního zákonodárství.¹⁰⁶ V Schillingově pojetí měl proces konfesionalizace ambivalentní charakter. Ve společenském vývoji působil integračně, ale díky svému konfliktnímu potenciálu i dezintegračně.¹⁰⁷ V Německu byly tyto tendence díky většímu počtu států s menším teritoriálním rozsahem zřetelnější. Došlo zde ke vzniku malých konfesijních států, takže integrace v důsledku konfesionalizace zde nakonec převládla nad dezintegrací. V souvislosti s konfesionalizací jednotlivých států byl podle Schillinga konfesionalizován rovněž mezinárodní systém pozdního 16. a začínajícího 17. století.¹⁰⁸

---

¹⁰⁴ Rudolf ZUBER: c. d., s. 376-377. K tomu srov. Heinrich Richard SCHMIDT: *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*, s. 86-88.

¹⁰⁵ Heinz SCHILLING: *Reformation und Konfessionalisierung in Deutschland und die neuere deutsche Geschichte*. Gegenwartskunde. Zeitschrift für Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Bildung. Sonderheft 5, 1988, s. 21.

¹⁰⁶ Týž: *Konfessionalisierung als gesellschaftlicher Umbruch. Inhaltliche Perspektiven und massenmediale Darstellung*. In: Siegfried QUANDT (Hrsg.): *Luther, die Reformation und die Deutschen. Wie erzählen wir unsere Geschichte?* Paderborn 1982, s. 37.

¹⁰⁷ Olga FEJTOVÁ: „Já pevně věřím a vyznávám.“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012, s. 23.

¹⁰⁸ Heinz SCHILLING: *Konfessionalisierung als gesellschaftlicher Umbruch*, s. 37.

Wolfgang Reinhard naopak sleduje především vytváření uzavřených skupin konfesí, i když v teoretické rovině rovněž zdůrazňuje význam konfesionalizace pro formování raně moderního státu. Jeho přínos je především v tom, že zformuloval sedm metod, které využívaly konfesijní církve, aby upevnily svoji organizaci.¹⁰⁹ První metodou bylo stanovení jasného teoretického zázemí konfese. Tedy o její dogmaticko-teologické vymezení. Za druhé šlo o rozšíření a prosazení nových norem. Třetí metoda spočívala ve využití propagandy a obrana proti propagandě ostatních konfesí. Jde o politiku cílené knižní produkce a zostřené cenzury a to jak na úrovni intelektuální, tak na úrovni lidové. Čtvrtou metodou byla internalizace konfese prostřednictvím vzdělání a výchovy. Docházelo k monopolizaci vzdělání a k budování vzdělávacího systému. Pátou metodou byla disciplinace s využitím kontrolních a represivních prostředků. Z nich nerozšířenější byly vizitace prováděné církevní i světskou vrchností. Šestou metodou bylo formování a upevnění symbolické reprezentace konfese. Církevní ritus zde zaujímal centrální pozici, protože vnitřně upevňoval konfesijní skupiny a odlišoval je od ostatních náboženských skupin. Poslední sedmá metoda souvisela s regulací jazykovou. Reinhard zde zdůrazňuje především užívání určitých křesťanských jmen, která byla typická či žádoucí pro rozdílné konfese.¹¹⁰ Metody procesu konfesionalizace lze chápat zjednodušeně jako její formy.

Reinhard se pokusil rovněž zobecnit i příčiny a následky procesu konfesionalizace. K základním příčinám podle něj patřila snaha po náboženské inovaci, dále vznik dalších církví, které si nárokovaly universální a absolutní pozici a v neposlední řadě také konkurenční boj těchto církví.¹¹¹ Následky procesu pak Reinhard rozděluje na plánované a neplánované. Mezi plánované zařadil konfesijně korektní chování, mezi

---

¹⁰⁹ Wolfgang REINHARD: *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. Zeitschrift für Historische Forschung 10, 1983, s. 263.

¹¹⁰ Týž: *Was ist katholische Konfessionalisierung?* In: Hans Christoph RUBLACK (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereines für Reformationgeschichte*. Gütersloh 1991, s. 426. K tomu srov. Anette VÖLKER-RASOR (Hrsg.): *Frühe Neuzeit*. München 2000, s. 300-301.

¹¹¹ Wolfgang REINHARD: *Was ist katholische Konfessionalisierung?*, s. 426.

neplánované přiřčenil růst státní moci a modernizační trendy ve vývoji společnosti. S jistými výhradami zmiňuje i možný podíl konfesionalizace na sekularizaci, resp. na emoční krizi Evropy.¹¹²

3.1.2 Kritika konceptu konfesionalizace

Od samého počátku byl koncept konfesionalizace podroben těžké kritice. Kritické námitky směřovaly především k nerespektování specifík jednotlivých teologických a náboženských systémů. Dále byl zdůrazňován úzký záběr zájmu, soustředěný na tři základní konfese, a z toho plynoucí nedostatek v bádání o všech konfesijních směrech stojících mimo hlavní proud. Tyto námitky byly shrnuty již v letech 1992 a 1995 v konferenčních sbornících *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland* a *Die katholische Konfessionalisierung*.¹¹³

Heinz Schilling připustil, že v důsledku přílišného důrazu na normativní a formující charakter církevně-náboženské obnovy, může docházet k přehlížení vnitřní různorodosti konfesí. Potíže při aplikaci konceptu pak mohly souviset i s jeho spojováním s modernizačním procesem, jenž byl zahájen v raně novověké společnosti. Diskutabilní byla i celá periodizace konfesionalizačního procesu.¹¹⁴

Debata k problematice konfesionalizace v makrohistorické i mikrohistorické rovině se postupně uzavřela do několika problémových okruhů. Těmi základními se staly: problematika specifických vlastností konfesí s ohledem na teologii, zbožnost a kulturu, otázka paralelity konfesionalizací a rovněž otázka etatistického zúžení paradigmatu.¹¹⁵

---

¹¹² Tamtéž, s. 427.

¹¹³ Hans Christoph RUBLACK (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*. Gütersloh 1992, 594 s. Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Münster 1995, 472 s.

¹¹⁴ Heinz SCHILLING: *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*. In: Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Münster 1995, s. 1-49.

¹¹⁵ Olga FEJTOVÁ: *Německá diskuse ke konfesionalizaci*, s. 748.

Především bylo kritizováno spojení procesu formování raně moderního státu s paradigmatem konfesionalizace. Tento proces se v uvedeném pojetí ve spojení s tezemi Gerharda Oestereicha stává první fází absolutistické sociální disciplinace.¹¹⁶ Z mikrohistorického hlediska vystoupil s kritikou tohoto pojetí Heinrich Richard Schmidt, který mu vytýkal přeceňování role státu.¹¹⁷ Při bádání, které zaměřil především na kalvínské náboženské obce, prokázal, že účinnost disciplinace ze strany církve, pokud je ji vůbec možné odhalit, není spojena se státním tlakem (stát zde reprezentuje vrchnost), ale opírá se o samoregulační mechanismy a sebedisciplinaci členů kalvínských společenství.¹¹⁸ V jeho pojetí se konfesionalizace stává procesem na úrovni obecní.

Na tuto kritiku reagovali tvůrci konceptu konfesionalizace výtkou, která poukazovala na jednostrannost Schmidtova přístupu, kdy pouze změnil úhel pohledu na téma z úrovně státu do roviny obecního společenství. Schilling i Reinhard viděli řešení tohoto problému pouze v doplnění komponentu státního o prvek obecní.¹¹⁹

S podobnou kritikou jako Schmidt přišla Luise Schorn-Schüttelová. Etatistickou část konfesionalizačního konceptu kritizovala z hlediska výsledků výzkumu lidové zbožnosti. Podle jejich výzkumu v řadě teritorií, kde probíhala intenzivní konfesionalizační politika státu směřující k disciplinaci společnosti, byla tato politika neúspěšná. Státní politika byla podle jejího názoru jen formou centrálního dozoru v rámci raně novověké společnosti. Konfesionalizace byla pak důsledkem řady hnutí, která probíhala uvnitř tohoto společenství. Odpor proti konfesionalizační politice státu proto probíhal na všech společenských úrovních a nebyl

---

¹¹⁶ Gerhard OESTREICH: *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*. Berlin 1980, s. 367-379.

¹¹⁷ Heinrich Richard SCHMIDT: *Dorf und Religion. Reformierte Sittenzucht in Berner Landgemeinden der Frühen Neuzeit*. Stuttgart – Jena – New York 1995, s. 374. Srov rovněž TÝŽ: *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*. Historische Zeitschrift 265, s. 640.

¹¹⁸ TÝŽ: *Dorf und Religion*, s. 373.

¹¹⁹ Olga FEJTOVÁ: *Já pevně věřím a vyznávám*, s. 28.

veden pouze z pozice nejnižších vrstev společnosti, které byly předpokládaným hlavním cílem disciplinační státní politiky.¹²⁰

S dalších kritiků je zapotřebí připomenout například Marca Foerstera. Jeho kritika vzešla z okruhu řady případových studií, které vznikly v 80. a 90. letech minulého století a které se snažily aplikovat koncept konfesionalizace na různá území v říši, ale i na další mimoříšská teritoria. Foerster sám studoval dopad konfesionalizace ve špýrském biskupství a prokázal, že zdejší katolická obec formovala svou náboženskou identitu „zdola“, takže ta pak nebyla ani výsledkem potridentských reforem, ani státní konfesionalizační politiky. Foerster tak poukázal na to, že katolická populace ve špýrském biskupství rozvíjela svou konfesijní identitu aniž by byla konfesionalizována.¹²¹ K podobným závěrům došel i Olaf Mörke, který zkoumal možnost přenosu konceptu konfesionalizace do multikonfesijního prostředí Nizozemí.¹²² K podobným závěrům došli i Burkhard Dietz a Stephan Ehrenpreis. Ti se zabývali konfesijním vývojem ve velkovévodství Berg.¹²³

Diskuze k paradigmatu konfesionalizace, která byla vedena v 80. a 90. letech 20. století není stále uzavřenou záležitostí. Tato diskuze nevyvrátila tento koncept, pouze jej obohatila a rozšířila možnosti jeho výkladu. Ukázalo se, že konfesionalizaci nelze chápat jen jako proces iniciovaný a ovládaný „shora“, ale že je potřeba jej chápat jako řadu konfesionalizačních pokusů a záměrů probíhajících „shora“ i „zdola“, které se spolu často střetávaly a které je zapotřebí zkoumat právě v rovině jejich vzájemné konfrontace.¹²⁴

---

¹²⁰ Tamtéž, s. 28. K tomu srov. Luise SCHORN-SCHÜTTE: *Konfessionalisierung als wissenschaftliches Paradigma?* In: Joachim BAHLCKE (Hg.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999, s. 67.

¹²¹ Marc R. FORSTER: *The Counter-Reformation in the Villages*. Religion and Reform in the Bishopric of Speyer. Ithaca – London 1992, s. 4.

¹²² Olaf MÖRKE: *Die politische Bedeutung des konfessionellen im Deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande. Oder: War die Konfessionalisierung ein „Fundamentalvorgang“?* In: Donald G. ASCH – Heinz DUCHHARDT (Hrsg.): *Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550-1700)*. Köln – Weimar – Sien 1996, s. 145.

¹²³ Burkhard DIETZ – Stefan EHRENPREIS (Hrsg.): *Drei Konfessionen in einer Region*. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung in Herzogtum Berg von 16. bis zum 18. Jahrhundert. Köln 1999, 550 s.

¹²⁴ Olga FEJTOVÁ: *Já pevně věřím a vyznávám*, s. 30.

3.2 Rekatolizace

Jako rekatolizace se označuje proces, který probíhal během reformace a protireformace a jenž vyjadřuje tlak na protestantské poddané katolických vládců k přestupu ke katolické víře.¹²⁵ V duchovních a habsburských státech lze klást počátky rekatolizace do 80. let 16. století. Podle německého historika Arno Herziga je rekatolizace vyvolána státní mocí, aby došlo k ustavení katolické konfese jako jediné platné konfese ve státě.¹²⁶ Pojem rekatolizace popisuje stav věcí, pro který zavedl göttingenský právník Johann Stephan Pütter v roce 1776 termín „katolická protireformace“.¹²⁷ Vhodnější je ale podle mého názoru užívat pojem rekatolizace, který vyjadřuje mnohem přesněji podstatu procesu, kdy dochází k obnovování pozic katolické církve tam, kde je v průběhu reformace ztratila.¹²⁸

Od dob augšpurského náboženského míru z roku 1555 platila v říši zásada, že konfesní příslušnost poddaných určuje panovník (*Cuius regio, eius religio*). V této souvislosti je rekatolizace znovuzavedením katolického ritu na příkaz panovníka tam, kde se předtím rozšířil ritus luteránský či reformovaný. Monokonfesní princip je založen na představách vládců, že jsou zodpovědní za správné náboženství svých poddaných. Jejich představa byla tedy taková, že budou schopni smysluplně a dobře spravovat své území pouze v případě, že budou moci určit konfesi svých poddaných a tím pádem ovlivnit jejich duchovní a duševní orientaci. Rekatolizace je tak prostředkem prosazení zájmů panovníka v rámci jím ovládaného území, jelikož náboženská otázka je

---

¹²⁵ Arno HERZIG: *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Göttingen 2000, s. 1.

¹²⁶ Týž: *Die Rekatholisierung in den deutschen Territorien im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Geschichte und Gesellschaft*. 26, 2000, s. 79

¹²⁷ Albert ELKAN: *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenreformation“*. In: *Historische Zeitschrift* 112, 1914, s. 475.

¹²⁸ K tomu Arno HERZIG: *Die Rekatholisierung*, s. 77, pozn. 3.

třetí plochou mezi panovníkem a jemu konkurenčními politickými a duchovními silami.¹²⁹

Tento koncept, který v zásadě zasazuje rekatolizační proces do kontextu konfesionalizačního paradigmatu, je platný bez větších výhrad pro území německé říše mimo habsburské soustátí,¹³⁰ je ovšem platný rovněž pro území pod habsburskou nadvládou. Rekatolizace je zde totiž zpočátku především mocenským nástrojem, který má oslabit pozice stavovské opozice. Spojení katolicismu s Habsburky a jejich přívrženci na jedné straně a propojení spektra nekatolických konfesí se stavovskou opozicí je zcela nabílední.¹³¹ Předbělohorská fáze rekatolizace tak zcela odpovídá výše uvedené definici rekatolizace jako prostředku k prosazení zájmů panovníka vůči konkurenčním mocenským silám ve státě.

Trochu jinak tomu je ve fázi pobělohorské. Po porážce stavovské opozice na Bílé hoře se totiž rekatolizace stala mocenským prostředkem, kterým mělo být prosazeno jednověří a upevněna panovnická moc v prostředí, kde stavovská opozice již neměla místo. Mluvíme proto o *plošné rekatolizaci*, jejímž cílem bylo sjednocení konfese u příslušníků všech společenských vrstev a skupin na celém území Českého království a Moravského markrabství.¹³²

Rekatolizaci v době konfesionalizace můžeme hodnotit jako nejvýznamnější příklad kolektivní indoktrinace ranně novověkého státu. Rekatolizační tlak se rozhodujícím způsobem dotýkal struktur každodenního života poddaných. Jejich reakce na tento tlak mohly být rozdílné. Sahají od otevřeného odporu přes tajné nekatolictví, až po akulturaci v prostředí barokního katolicismu. Stát vyžadoval od svých poddaných jako znamení loajality, aby se zřekli svého, mnohdy již po generace osvojeného, vyznání a přistoupili ke katolické víře. Přitom se

¹²⁹ Olaf MÖRKE: *Die politische Bedeutung des Konfessionellen im Deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande. Oder: War die Konfessionalisierung ein „Fundamentalvorgang?“* In: Ronald G. ASCH – Heinz DUCHHARDT: *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550-1700)*. Köln 1996, s. 125-164.

¹³⁰ Arno HERZIG: *Die Rekatholisierung*, s. 76.

¹³¹ Jiří MIKULEC: *Rekatolizace šlechty*, s. 28.

¹³² Tamtéž, s. 30.

spokojil nejprve s konfesně korektním chováním podle pravidel, aniž by se ptal na skutečné přesvědčení svých poddaných. Rekatolizaci tak můžeme chápat jako opatření státu, který se vyvíjí k absolutismu, a jako součást všeobecné sociální disciplinace.¹³³

3.3 Protireformace

Pojem protireformace se poprvé objevuje v německé historiografii 18. století. Přesněji jej zavedl göttingenský právník Johann Stephan Pütter v roce 1776.¹³⁴ Tento tradiční pojem prosazoval Leopold von Ranke a až na několik výjimek (Wilhelm Maurenbrecher, Jakob Burckhardt) byl přebírán dalšími německými historiky 19. století. Tento pojem je používán jako označení pro bojovný postup katolické církve a katolických vládců proti evangelickému hnutí a reformaci všech variant a rozumí se jím církevně inspirované militantně-politické jednání. Pojem protireformace označuje rovněž proces v katolické církvi, který byl započat tridentským koncilem, jenž měl zatlačit zpět politicky a institucionálně etablovaný protestantismus.¹³⁵ Jde tedy o zadržování a potírání nekatolictví.

V důsledku bádání Huberta Jedina a dalších církevních historiků v polovině 20. století a s prosazením jejich závěrů o existenci reformního hnutí uvnitř katolické církve souběžně s reformací i po reformaci, se stal pojem protireformace značně problematickým.¹³⁶

---

¹³³ Wolfgang REINHARD: *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historischer Diskurs*. In: Nada B. LEIMGRUBER (Hg.): *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungsergebnisse*. Paderborn 1997, s. 39-56.

¹³⁴ Albert ELKAN: *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenreformation“*. In: *Historische Zeitschrift* 112, 1914, s. 475.

¹³⁵ Ernst Walter ZEEDEN: *Einleitung*. In: Ernst Walter ZEEDEN (Hrsg.): *Gegenreformation. Wege der Forschung*. Darmstadt 1973, s. 1. Dále srov. Klaus GANZER: *Gegenreformation*. In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 3. Auflage. 1995, Band IV, s. 346–350.

¹³⁶ Hubert JEDIN: *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe*. Luzern 1946, 66 s.

3.4 Katolická reformace (reforma, obnova)

Na nové základy nepostavil křesťanství pouze protestantismus. I katolická církev prošla značnou reformou. Proces konfesionalizace se mohl prosadit především díky opětovnému posílení katolicismu.¹³⁷ Ve zkratce tímto termínem označujeme tvůrčí obnovení a prosazení nové váhy katolicismu. Termín katolická reforma vyjadřuje reformní proudy v katolické církvi, jež v ní byly přítomny už v 15. a 16. století a vyústily v duchovním obratu, jenž byl kodifikován tridentským koncilem a potvrzen světeckými postavami 16. století a obrodou teologického myšlení ve Španělsku a Itálii.¹³⁸ Jedná se tedy o termín, který klade důraz na pozitivní stránku procesu obnovování pozic katolické církve. Někteří protestantští teologové hovoří dokonce o tom, že po tridentském koncilu se konstituovala zcela nová katolická církev, která není totožná s předtridentskou.¹³⁹

Jako první popsal toto vnitrocírkevní reformní hnutí protestantský historik Wilhelm Maurenbrecher ve své knize *Geschichte der katholischen Reformation*.¹⁴⁰ Kritika termínu *katolická reformace* na sebe nenechala dlouho čekat, vystoupil s ní další protestantský historik Hermann Baumgarten, ale později i řada katolických historiků. Rozboru termínu se dále věnoval již zmíněný Hubert Jedin,¹⁴¹ který se věnoval rozdílu mezi pojmy katolická reformace a protireformace, respektive pojmové triádě: *reformace – katolická reforma – protireformace*.¹⁴²

V českém prostředí se objevuje termín *reformace katolická* v titulu zásadní práce Tomáše V. Bílka.¹⁴³ Zdá se však, že se zde termín příliš

---

¹³⁷ Richard van DÜLMEN: *Kultura a každodenní život*, 3. díl, s. 116.

¹³⁸ Rudolf ZUBER: c. d., II. díl, s. 385.

¹³⁹ Pavel FILIPÍ: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno 2012, 204 s.

¹⁴⁰ Wilhelm MAURENBRECHER: *Geschichte der katholischen Reformation*. Nördlingen 1880, 417 s.

¹⁴¹ Hubert JEDIN: *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe*. Luzern 1946, 66 s.

¹⁴² Dieter J. WEISS: *Katholische Reform und Gegenreformation. Ein Überblick*. Darmstadt 2005, 216 s.

¹⁴³ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická nebo-li obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, 336 s.

neprosadil, snad pouze v pracích některých katolických historiků. Častěji jsou užívány termíny rekatolizace či protireformace.

3.5 Barokní zbožnost

Zbožnost je duchovní fenomén, pronikající nestejnou měrou život jednotlivců i širokých skupin věřících. Je fenoménem, který lze chápat v několika rovinách, což velmi znesnadňuje snahu o jeho stručné definování. Jeho pojetí není jednoznačné ani v současném teologickém diskurzu.¹⁴⁴ V Novém zákoně se výraz zbožnost (*eusébia*) užívá zvláště v pastorálních listech. Zde je základním požadavkem, podstatně patří ke křesťanskému životu. Opravdová zbožnost osvobozuje od lásky k penězům a profitu a přináší pronásledování. Tím se zbožnost stává výrazem pro křesťanský život v celém jeho rozsahu. Německý výraz „*fromm*“ vyjadřuje původně to, co je vynikající a zdatné. Zbožný je tedy statečný, spravedlivý a dobrý. Vlivem Lutherova překladu Bible se od 16. století prosadilo náboženské užívání slova zbožný (*pius*) v jazykovém cítění natolik, že ostatní významy byly stále více zatlačovány. Významové pole latinských slov „*pius*“ a „*pietas*“, jež jsou překládány do němčiny slovem „*fromm*“ a do češtiny slovem „zbožný“, vyjadřuje uctivé chování v kruhu rodiny a pokrevních příbuzných i uctívání božstva. Všechny významové roviny slova zbožnost nás vedou k závěru, že tento pojem odpovídá pojmu spiritualita.¹⁴⁵

Pro zbožnost je užívána řada pojmů, jež mohou být chápány synonymně (religiozita, zbožnost, spiritualita, „*pietas*“, *devoce*), nebo je možné je diferencovat a hledat mezi nimi rozdíly. Podle Jana Assmana je zbožnost náboženská praxe sama o sobě, zatímco teologie je teorií náboženské praxe. Existují však rovněž širší definice, které zbožnost na

---

¹⁴⁴ Tomáš MALÝ: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno 2009, s. 32.

¹⁴⁵ Josef WEISMAYER: *Život v plnosti*. Dějiny a teologie duchovního života. Kostelní Vydří 1994, s. 9-10.

náboženskou praxi neomezují. V německé historiografii je to například Berndt Hamm, který v 70. letech formuloval pojetí zbožnosti jako teoretické reflexe a praktické realizace náboženských představ, formující vedení života (*Lebensgestaltung*).¹⁴⁶

Existuje také trojdimenzionální členění zbožnosti na praxi jakožto doporučené praktikování víry, „Polietu“ coby individuální či skupinově specifickou část zbožnosti a „skryté zvyklosti“ jako nepřístupnou část praxe, například tichou soukromou modlitbu. Rovněž tak i dvojrozměrné členění na zbožnost individuální a kolektivní.¹⁴⁷

Potridentská církev podobně jako reformované konfese vyvíjela nemalé úsilí, aby přetvořila společnost ke svému obrazu.¹⁴⁸ Prostředkem i cílem tohoto procesu byla barokní zbožnost. Vzhledem k odstupu několika staletí je velmi obtížné či téměř nemožné barokní zbožnost přímo postihnout. Nástroji historického výzkumu lze sledovat pouze vnější projevy zbožnosti (návštěvy kostela, účast na náboženských slavnostech, čtení náboženské literatury, odkazy a dary církevním institucím apod.).¹⁴⁹

Otázce barokní zbožnosti a jejím projevům byla věnována již celá řada prací.¹⁵⁰ Barokní zbožnost existovala vedle sebe dvojí, na jedné straně to byla zbožnost elit (kléru, šlechty a části měšťanstva), na druhé straně zbožnost lidu. Zatímco zbožnost elit se poměrně přibližovala oficiálním představám církve o křesťanské religiozitě, lidová zbožnost měla „eklektický ráz“ a uchovávalo se v ní z generace na generaci i magické pojetí světa. Lidová zbožnost jakožto duchovní fenomén, který

---

¹⁴⁶ Lucie STORCHOVÁ a kol.: *Koncepty a dějiny*. Proměny pojmů v současné historické vědě. Praha 2014, s. 319.

¹⁴⁷ Tomáš MALÝ: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací*, s. 32.

¹⁴⁸ Rudolf ZUBER: c. d., II. díl, s. 177.

¹⁴⁹ Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, s. 23.

¹⁵⁰ Přehled literatury podává Karl VOCELKA: *Frömmigkeitsforschung Mittelalter und Frühe Neuzeit*. Forschungsüberblick und bibliographische Einführung. *Frühneuzeit-info* 20, 2009, Heft 1 + 2, s. 15- 52. K tomu dále srov. např. Hansgeorg MOLITOR: *Frömmigkeit in Spätmittelalter und früher Neuzeit als historisch-methodisches Problem*. In: Horst RABE – Hansgeorg MOLITOR – Hans Christoph RUBLACK (Hg.): *Festgabe für Ernst Walter Zeeden zum 60. Geburtstag am 14. Mai 1976*. Münster 1976, s. 1-20. Dále Hansgeorg MOLITOR: *Das regulierte Verhältnis zu Gott. Frömmigkeit in der Frühen Neuzeit*. Düsseldorf 2004, 311 s.

postihoval svět každého jednotlivce nestejnou měrou, je jen těžko postihnutelná.¹⁵¹

Katolickou barokní zbožnost však můžeme vymezit v kulturním kontextu. Byla součástí specifického životního stylu a kultury, které označujeme pojmem baroko. Barokní kultura tvořila kulisy, ve kterých se barokní zbožnost odehrávala. Barokní umění opanovalo prostor kostelů se svým důrazem na smyslové vnímání, teatrálnost a emocionalitu. Vedle barokní kultury položil základy barokní zbožnosti především tridentský koncil. Ten kodifikoval řadu praktik barokní religiozity – například uctívání Krista, Panny Marie a svatých prostřednictvím jejich vyobrazení, víru v očistec, odpustkovou praxi atd.¹⁵²

Téma dějin zbožnosti je relativně novou oblastí bádání. V celé řadě prací byly po dlouhou dobu řešeny pouze dílčí otázky a aspekty. Jak již bylo uvedeno, pouhá definice slova zbožnost sebou ale přináší celou řadu problémů.¹⁵³

---

¹⁵¹ Rudolf ZUBER: c. d., II. díl, s. 177-237.

¹⁵² Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, s. 27.

¹⁵³ Hansgeorg MOLITOR: *Frömmigkeit im Spätmittelalter und früher Neuzeit*, s. 1-2. K tomu srov. např. Stefan FASSBINDER: *Frömmigkeit. Entwicklung und Problemfeld eines Begriffs*. In: *Saeculum* 47, 1996, s. 6-34.

4. Nábožensko-politický a normativní rámec rekatolizačního procesu

4.1 Nábožensko-politický kontext rekatolizace ve střední Evropě

V mezinárodním kontextu se rekatolizace českých zemí jeví jako dílčí proces v rámci souboje konfesí o dosažení duchovního monopolu nad západním křesťanstvem. Tato snaha vyplývá z ideje universalismu, která je příznačná pro středověké myšlení a je silně spjata ještě i s novověkými představami o státě. Souboj v podstatě nikdy nebyl v úplnosti dovršen. Rekatolizace je vlastně v tomto ohledu vrcholným projevem zápasu s reformačním hnutím, syntézou protireformace a katolické reformy. Když skončila málo účinná snaha o potlačení a zadržení reformace a byl formulován program na tridentském koncilu (1545-1563), bylo rekatolizační úsilí soustředěno plnou silou pouze na některé země, jímž vládly katoličtí panovníci.¹⁵⁴ Jedním ze státních útvarů, na které bylo toto úsilí soustředěno, byly i české země. Průběh rekatolizace zde měl své charakteristické rysy, měl však i mnoho společného s osudy sousedních států (především pak se zeměmi, které spolu s nimi tvořily habsburské soustátí).

Bavorsko

Bavorská cesta rekatolizace se od habsburského rekatolizačního kurzu, uplatněného v českých a rakouských zemích, lišila svojí důrazností a vcelku jednoznačnými výsledky. Bavorské vévodství, od roku 1623 kurfiřtství, se stalo symbolem katolicismu v Římsko-německé říši. Bylo vůdčím nositelem německé katolické politiky. I přes tento fakt, bylo i zde nutné prosadit rekatolizaci. Po vítězném nástupu Habsburků v Čechách, Württembersku a v Říši v roce 1526 se vyhrotil poměr dvou čelních

---

¹⁵⁴ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*. In: *Rekatolizace v českých zemích*. Pardubice 1995, s. 3-4.

katolických dynastií ve střední Evropě – Wittelsbachů a Habsburků. Bavorsko se pokusilo o samostatnou mocenskou hru, kdy zprvu spoléhalo na spojenectví s protestantskými státy, posléze však plně přistoupilo na jediné perspektivní spojenectví s římskou kurií, které Wittelsbachům zajistilo značné pravomoci ve vztahu k církvi a umožnilo jim přistoupit kolem poloviny 16. století k reformě duchovenstva.¹⁵⁵

Bavorští vládci se rovněž museli vyrovnat se třemi vlnami reformace, které zachvátily i jejich země. Dvě z nich v městském prostředí (1520-1530, 1580) se jim podařilo zlikvidovat celkem snadno. Horší situace nastala, když se v letech 1550-1565 k protestantismu přihlásila podstatná část bavorské šlechty. Nejdříve požádala bavorská šlechta o povolení přijímání z kalicha, na které vévoda Albrecht přistoupil. Bylo to ale jen otevření vrátek ke snaze o legalizaci luterství, jehož se bavorské stavy domáhaly velmi naléhavě, až v roce 1563 vznikly vážné obavy z převratu konfesijní situace ve státě ve prospěch protestantů. Mnichovský dvůr zasáhl v tuto chvíli velmi tvrdě a omezil povolení kalicha.

Účinnost rekatolizačních zásahů prohlubovala souběžná unifikace a modernizace státní správy, v jejímž rámci byla v letech 1550-1570 vybudována též Duchovní rada, která měla dozor nad církevními, náboženskými a morálními poměry v zemi. Soudnictví, školství, cenzura, náboženský život poddaných i další sféry života byly podřízeny důsledné rekatolizaci. Po odražení ofenzivy protestantské šlechty se staly měřítkem loajality tridentské dekrety a na tridentské vyznání víry museli od roku 1568 přísahat všichni univerzitní učitelé a poté i duchovní a úředníci.

Velká a všestranná podpora církevních institucí státem a zároveň jejich přísná kontrola panovnickou administrativou, povýšení mariánské úcty na státní kult a v neposlední řadě i vojenské a diplomatické úspěchy Bavorska za třicetileté války vytvořily v první polovině 17. století vhodné

---

¹⁵⁵ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 5. K tomu srov. Anton SCHINDLING - Walter ZIEGLER (Hrsg.): *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*. Land und Konfession 1500-1650. Bd. 7. Bilanz - Forschungsperspektiven - Register. Münster 1997, 311 s. Tíž: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*. Land und Konfession 1500-1650. Bd. 1. Südosten. Münster 1992, s. 56-70.

podmínky pro dotvoření konfesijně uzavřeného státu, který byl schopen bez velkých konverzí přežít dvojí švédskou okupaci (1632-1634, 1644-1648) a později i rekatolizovat nově získaná, donedávna protestantská území, především Horní Falc. Bavorsko bylo před reformací i po ní homogenním státem a prosadilo rekatolizaci bez zásadních převratů a ve shodě mezi čelními představiteli světské i církevní moci.¹⁵⁶

Polsko

Zcela svébytnou cestou zpět do lůna katolické církve prošla Polsko-litevská unie. Tento rozsáhlý státní útvar na východním okraji středoevropského prostoru zůstával před reformací i po ní dokladem polykonfesijního společenství, kde v západní části převažovalo katolictví, na východě pravoslaví a v litevských oblastech dokonce dožívaly pozůstatky pohanství. Už tato výchozí situace vytvářela podmínky pro koexistenci různých náboženských proudů ve společenské i politické praxi. Tato různorodost se vlivem reformace značně prohloubila. Zatímco v oblastech severních (Prusy, Pomoří, Velkopolsko) přijala většina šlechty a měšťanstva luterství, na východě (Malopolsko, Litva) se prosadil spíše kalvinismus. Spektrum nekatolických církví zde od 20. let 17. století doplňovala exilová Jednota bratrská, která zde získala také stoupence polské a německé národnosti, a radikální polský arianismus.¹⁵⁷

Zprvu se polský královský dvůr bránil přívalu reformace zcela konzervativním způsobem – vydáváním ediktů, jež zakazovaly šíření nových nauk. Za vlády Zikmunda I. (1506-1548) však za těmito nařízeními nestál ani jasný program, ani pevná a důsledná výkonná moc. Takže i přes tato nařízení se reformace v Polsku poměrně rychle šířila. Za vlády dalších panovníků, Zikmunda II. Augusta (1548-1573) a Štěpána Báthoryho (1576-1586), byla v zemi nastolena dalekosáhlá náboženská

---

¹⁵⁶ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 6. Zde i přehled další literatury o vývoji v Bavorsku.

¹⁵⁷ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 10-12. Zde i přehled literatury. K tomu srov. Janusz TAZBIR: *Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie*. Warszawa 1993, 263 s.

tolerance bez zjevného napětí mezi stoupenci jednotlivých konfesí. Katolická církev zde nebyla vystavena tlaku srovnatelnému s poměry v českých či německých zemích, naopak uchránila si zde většinu privilegií i vysoký podíl na pozemkovém majetku ve státě. Důležité rovněž bylo, že se katolíkům v Polsku podařilo zabránit vytvoření nadkonfesní národní církve podle anglického vzoru, jejíž hlavou se měl stát král.¹⁵⁸

Díky úspěšně zvolené taktice vyšla katolická církev v Polsku z přívalu reformace bez podstatných ztrát. I když se musela vyrovnat se skutečností, že ve vrcholném období protestantismu (okolo roku 1600) bylo v zemi asi tisíc protestantských sborů. Zatímco luteránské sbory v německých oblastech se zde v následujících padesáti letech udržely, kalvínské a ariánské komunity téměř vymizely. Přitom v tomto období nedošlo v zemi k žádné náboženské válce či k povstání jako v českých a rakouských zemích, ani k útoku královské moci na opoziční nekatolickou šlechtu. Tento pozoruhodný jev postupného odumírání reformace a samovolného postupu rekatolizace nebyl dosud uspokojivě vysvětlen. Tradičně je zdůrazňována sociální mělkost reformace, jež zůstala prakticky bez ohlasu u nezainteresovaného poddaného lidu a polského měšťanstva. To by bylo ale příliš jednoduché vysvětlení. Mnohem důležitější je podle Jaroslava Pánka skutečnost, že *„polští panovníci spojovali katolicismus s dalekosáhlou tolerancí k nekatolíkům a tím zabránili jednoznačnému sepětí katolicismu s absolutismem, a evangelických denominací s odstředivými stavovskými tendencemi.“*¹⁵⁹ Z toho vyplývala slabá angažovanost polské šlechty v náboženských otázkách.

Volného prostoru pak dokázala využít silná katolická církev, která začala uvádět už po roce 1564 do praxe závěry tridentského koncilu a jeho dekrety. Významnou osobností zde byl varmijský biskup a kardinál Stanislav Hosius, zakladatel první jezuitské koleje v Rzeczypospolité

---

¹⁵⁸ K tomu například Gottfried SCHRAMM: Der polnische Adel und die Reformation. 1548-1607. Wiesbaden 1964, 380 s.

¹⁵⁹ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 11.

(vznikla roku 1564 v Braniewu). Tato osobnost zcela jednoznačně symbolizuje autonomii katolické církve, která v Polsku zmobilizovala vlastní zdroje ke své rekonstrukci. Katolická církev zde ovládla nejen náboženský, ale i školský a kulturní život a rozprostřela síť jezuitských center po celém státě. Silný vliv jezuitů na královském dvoře, od dob Zikmunda III. Vasy (1587-1632), vedl k dosazování katolíků do významných státních úřadů, čímž byla podchycena polská aristokracie, která v zájmu své kariéry, dobrovolně přistoupila ke katolické víře. Osobitá cesta polské rekatolizace splývá s polonizací katolicismu, který sice nebyl jediným náboženstvím polsko-litevského státu, ale zcela překryl úspěch reformace v 16. století a zajistil i do budoucnosti katolický charakter polského státu i národa.

Uhry

Uherskou cestu k rekatolizaci můžeme označit za velmi dramatickou.¹⁶⁰ Uherské země nebyly ve středověku a na prahu novověku nábožensky homogenní, neboť zde procházela hranice mezi katolicismem a pravoslavím, k čemuž se v reformační době přidala rovněž ofenziva a infiltrace islámu. Po nástupu Habsburků a turecké expanzi zde byla situace tak složitá, že zde habsburským vladařům nezbývalo než tolerovat oba hlavní proudy evropské reformace – umírněné luterství a kalvinismus. Situace zde byla tak nepřehledná, že dokonce i města si vydávala vlastní společné konfese, které zakládaly církevní řád na úrovni regionů. Základny potencionální katolické protiofenzivy byly pouze na západním Slovensku (Trnava) a v Chorvatsku (záhřebská katedrála). První pokus o uvedení jezuitů do Horních Uher, kdy je do Trnavy povolal v roce 1561 arcibiskup Mikuláš Oláh, ztroskotal. Většího úspěchu zde dosáhli jezuité až s podporou císařského dvora o čtvrtstoletí později (1586).¹⁶¹

---

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 8-9. Zde i seznam literatury. Nověji se otázkou zabývá Márta FATA: *Ungarn. das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500-1700*. Münster 2000, 359 s.

¹⁶¹ Dušan KOVÁČ: *Dějiny Slovenska*. Praha 1999, 422 s.

Postup rekatolizace tedy narážel na naprosto specifické postavení Uher jako teritoria na křesťansko-muslimském pomezí. Náboženství zde bylo dlouhodobě sférou, jež byla spojena s politickými zájmy stavů. Důležitá byla v tomto ohledu role Sedmihradska. Nemožnost aplikovat rekatolizační metody, jež Habsburkové již ověřili v rakouských zemích, na uherské poměry prokázaly děje na počátku 17. století. Útok na náboženské a stavovské svobody vyvolal povstání Štěpána Bočkaje v letech 1604-1606, které se stalo vzorem pro všechna další odbojná hnutí v zemi do počátku 18. století. Do komplikovaných soubojů vždy zasahovala i Osmanská říše a její exponent Sedmihradsko, pro které byla taková povstání možností k oslabení nepřítele.¹⁶²

V mezidobí mezi povstáními Habsburkové, katoličtí magnáti a katolická církev vždy zesilovali rekatolizační tlak, ale vždy znovu tím vyvolali odpor, který vedl k obnovení alespoň omezené náboženské svobody. Situaci zjednodušilo až vytlačení Turků z Uher na sklonku 17. století. Téměř dvoustleté úsilí Habsburků o rekatolizaci zemí Svatoštěpánské koruny skončilo nutně kompromisem. Společně s dědičností dynastie bylo v satmárském míru roku 1711 uznáno i výsadní postavení katolicismu jako státního náboženství. Ovšem na druhou stranu byl i nadále tolerován protestantismus jako soukromě vykonávaný kult, na některých místech i veřejně praktikovaný. Rekatolizace Uher tedy de facto skončila neúspěchem.

Vnitřní rakouské země (Štýrsko, Korutany, Kraňsko)

Zcela svébytný vývoj měla situace ve vnitrorakouských zemích. tento státní útvar tvořila od roku 1564 tři dědičná habsburská vévodství (Štýrsko, Korutany, Kraňsko) a několik dalších drobných území. Vládla jim mladší (štýrská) větev habsburského rodu. Před vydělením těchto zemí za vlády Ferdinanda I. (1521-1564) se zde rychle mezi šlechtou, měšťanstvem i poddaným lidem šířilo luterství. Syn Ferdinanda I. Karel

---

¹⁶² Vojtech DANGL: *Slovensko vo víre stavovských povstání*. Bratislava 1986, 212 s.

Štýrský se pokusil vybudovat svébytnou státnost na základě konfesijně unitárního státu, avšak v 60. a 70. letech musel neustále ustupovat požadavkům protestantských stavů. V této době se zde ustavila svébytná zemská církev s vlastní duchovní a školskou správou. Na základě dvou „pacifikací“ z let 1572 a 1578 dosáhly zdejší stavy a posléze i obyvatelé zeměpanských měst a městeček náboženské svobody.¹⁶³

Od roku 1579 byla však po mnichovské dohodě štýrských Habsburků a bavorských Wittelsbachů připravována budoucí rekatolizace. Roku 1580 vznikla ve Štýrském Hradci nunciatura, která zde působila po celé kritické období až do roku 1622 a jež dokládá mimořádný význam vnitrorakouských zemí v celkové koncepci rekatolizace střední Evropy. Vnitřní obrodu katolicismu nesli především jezuité, jejichž koleje vznikly panovnickou zásluhou ve všech zemských hlavních městech (Štýrský Hradec 1573, od 1585 univerzita; Lublaň 1596/1597, Celovec 1604). V 80. letech nastoupila rovněž nová generace reformních biskupů, vychovaných již v duchu potridentského katolicismu.

Na těchto připravených pilířích stála rekatolizační ofenziva, kterou ihned po svém nástupu zahájil Ferdinand Štýrský (1587-1637). Využil všech slabostí zemské luteránské církve i nejednotnosti stavovského evangelického tábora. Nerespektoval samozřejmě žádná ujednání o náboženské svobodě a ihned nechal uzavřít všechny protestantské kostely a školy. V letech 1599-1601 v součinnosti s biskupy učinil ostrý protireformační zákrok. Ustanovil reformační komise, které pod ochranou vojska táhly od města k městu a od vesnice k vesnici, vyháněly z nich kazatele, bořily evangelické kostely, rušily nekanonicky založené hřbitovy a pálily nekatolické knihy. Kdo nebyl ochoten ke konverzi, byl

---

¹⁶³ Opět v tomto přehledu vycházím především z článku Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 6-7. Kde je i přehled literatury k tématu. Z další literatury zmiňuji především: Anton SCHINDLING - Walter ZIEGLER (Hrsg.): *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*. Land und Konfession 1500-1650. Bd. 1. Südosten. Münster 1992, s. 102-116. Dále rovněž Rudolf LEEB – Maximilian LIEBMANN – Georg SCHEIBELREITER – Peter G. TROPPER: *Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart*. Wien 2003, 623 s.

nucen prodat svůj majetek a vystěhovat se. Představitelé a úředníci jednotlivých lokalit museli odpřísáhnout věrnost katolické církvi.

Tato opatření se neobešla bez krveprolití. Byla však názornou ukázkou násilného řešení náboženské otázky. Rozrušila sociální základnu protestantismu ve městech a na vsi. Šlechtě bylo prozatím ponecháno právo soukromého výkonu luterského náboženství. I tento dílčí ústupek, učiněný s ohledem na sílu evangelické opozice v podunajských rakouských a zvláště v českých zemích, padl roku 1628, bezprostředně pod dovršení porážky nekatolíků ve stěžejních částech monarchie. Rekatolizační proces ve vnitrorakouských zemích trval třicet let, měl tedy poměrně rychlý průběh. Byly zde vyzkoušeny metody a techniky z nichž mnohé byly později využity i jinde. V dalších částech monarchie byl však průběh komplikovanější, jelikož v nich došlo k extrémnímu vyhrocení konfesijně politického napětí a k válečnému konfliktu panovníka s opozicí.¹⁶⁴

Podunajské rakouské země (Horní a Dolní Rakousy)

Zatímco ve vnitřních rakouských zemích byla okolo roku 1600 evangelická církevní organizace zničena a katolická církevní organizace znovuoobnovena (srovnej výše), v podunajských zemích zůstal zachován status quo, kdy zde pod záštitou protestantské šlechty i nadále přežívaly evangelické konfese i církevní organizace. Další prostor k vzestupu získali protestanté během bratrského sporu Matyáše a Rudolfa II. Aby dosáhl holdu dolno- a hornorakouských stavů, musel Matyáš 19. března 1609 v tzv. *kapitulaci* učinit významné přísliby v otázce náboženských svobod. Tyto nebyly katolickou částí stavů nikdy uznány. V městech Dolního a Horního Rakouska došlo k dalšímu posílení protestantismu.¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, s. 7.

¹⁶⁵ Rudolf LEEB – Maxmilian LIEBMANN – Georg SCHEIBELREITER – Peter G. TROPPER: *Geschichte des Christentums*, s. 262-263.

Když zemřel v roce 1619 Matyáš, jeho nástupcem se stal Ferdinand II. (Štýrský). Ten měl již značné zkušenosti s rekatolizací ve vnitřním Rakousku. Situace ale byla v tuto chvíli pro Habsburky nepříznivá, v Čechách zuřilo stavovské povstání. Zatímco dolnorakouské stavy nechaly první termín holdu novému panovníkovi uplynout, odmítly hornorakouské stavy pod vedením kalvinistického politika Georga Erasma Tschernembla složit hold vůbec. Stavy zde obsadily zeměpanskou rezidenci v Linci a pokusily se získat arcivévodu Albrechta pro úřad zeměpána. Vyvrcholením vzdoru bylo uzavření konfederace mezi dolnorakouskými a hornorakouskými stavy a stavy českých zemí.¹⁶⁶

Zatímco hornorakouští stavové zvolili za protektora země Fridricha Falckého, dolnorakouští učinili dědičný hold Ferdinandovi. Tomu se totiž podařilo dolnorakouské stavy rozštěpit příslibem, že jim v případě holdu bude ponecháno právo svobodně praktikovat svou víru. Vedle prelátů složilo tento hold 86 šlechticů (včetně katolických), zatímco více než sto jich uzavřelo s českými a hornorakouskými stavy konfederaci. Katastrofa přišla po porážce na Bílé hoře v listopadu 1620. Ti z dolnorakouských stavů, kteří se povstání zúčastnili, byli dáni do klatby a jejich jmění bylo zabaveno. Patronátní právo k jejich farám přešlo na zeměpána.

Horní Rakousko bylo v roce 1621 dáno jako zástava Bavorsku. Rekatolizace v této zemi byla tedy organizována bavorskými úředníky v čele s místodržitelem Herberstorffem. V roce 1624 byli odsud vyhnáni nekatoličtí kněží a učitelé a následujícího roku bylo všem obyvatelům přikázáno přistoupit do Velikonoc 1625 na katolickou víru. Tlak na obyvatelstvo byl velmi tvrdý a vyústil až k explozi krvavé selské války v roce 1626, která skončila porážkou sedláků. Tato událost se hluboce zapsala do kolektivní paměti obyvatel Horního Rakouska.¹⁶⁷ Krátce na to byla zdejší šlechta postavena před volbu vybrat si mezi konverzí ke katolictví a emigrací (patent z 22. dubna 1627). Na podzim téhož roku

---

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 264.

následovalo vyhnání nekatolických kněží a učitelů z Dolního Rakouska. Šlechta v Dolním Rakousku, pokud nebyla perzekuována již v roce 1620 za účast na povstání, si mohla ponechat svojí protestantskou víru, jak to Ferdinand II. přislíbil při holdu. Neměla však žádné kariérní možnosti, jelikož všechny dvorské i další úřednické posty byly obsazovány pouze katolíky. Z uvedeného přehledu je zřejmé, že i rekatolizace v Podunajských rakouských zemích měla svoji specifickou cestu. Určité styčné momenty s vývojem v Čechách a na Moravě jsou zde však patrné.

Slezsko

V době nástupu Ferdinanda I. na český trůn roku 1526 se v Horním a Dolním Slezsku nacházelo velké množství územních útvarů s různou závislostí na panovníkovi. Toto území se skládalo z 16 knížectví, 4 volných stavovských panství a 144 měst, z nichž 23 skládalo hold přímo králi. Knížectví byla dvojího typu – lenní, která měla v čele vlastního vládce, vázaného jen lenním slibem při holdu králi, a dědičná, jež patřila přímo panovníkovi. Mezi nejvýznamnější slezská knížata patřili Piastovci, Poděbradové či Hohenzollernové. Některá z těchto knížat sehrála nikoli nevýznamnou úlohu při šíření proudů reformace přes Sasko po vystoupení Martina Luthera ve Wittenberku roku 1517.¹⁶⁸

Husitská reformace v 15. století měla ve Slezsku velmi skromný ohlas, a tak německá reformace mohla v této zemi zakořenit hlouběji než v dalších českých zemích. S myšlenkami reformace se Slezané seznamovali velmi záhy. Ty přicházely prostřednictvím příslušníků slezských intelektuálních a politických elit z různých míst západní Evropy. Významnou úlohu zde sehrála univerzita v Lipsku. Pobýval tu v roce 1518 v době Lutherových disputací i Hans Metzler z Vratislavi. Po

---

¹⁶⁸ Pokud není uvedeno jinak pochází informace v tomto přehledu slezské rekatolizace z dosud nepublikovaného rukopisu pana Františka JIRÁSKO: *Reformace a rekatolizace ve Slezsku a Kladsku* (nepublikovaný rukopis), 67 s. Autorovi tohoto rukopisu tímto děkuji za jeho laskavé zapůjčení. Z další literatury podávají základní přehled Janusz TAZBIR: *Reformacja, kontrareformacja, tolerancja*. Wrocław 1996, s. 7-36. Dále rovněž například Joachim BAHLCKE (ed.): *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*. Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte. Band 16. Köln 2009, 436 s.

návratu do rodného města měl jako představitel městské správy značný podíl na rozšíření reformace. Vratislav se brzy stala ohniskem šíření reformace, která brzy pronikla i do dalších částí země.¹⁶⁹

Reformace pronikala snáze v piastovských knížectvích (Lehnice, Břeh, Volov), v državách Poděbradů (Olešnice, Minsterberk) či Hohenzollernů (Opava, Krnov). Pomaleji pronikala v dědičných knížectvích (Vratislavsko, Svídnicko, Javorsko) či v biskupské Nyse. Šíření reformace se snažili zabránit především představitelé katolické církve v čele s biskupem Janem Salzou. Pozice katolické církve ve Slezsku v době šíření reformace byla poměrně dobrá. Vratislavský biskup měl velké zázemí v podobě nízkého knížectví. Církevní správa byla dobře organizovaná a konsolidovaná, bylo zde více jak 1000 farností, jejichž síť doplňovaly četné kláštery. Reformace však tuto organizaci významně narušila, řada farností přešla do rukou protestantů.

Rekatolizace ve Slezsku se začala intenzivněji provádět za vlády Rudolfa II., kdy došlo k důslednému uplatnění hlavní zásady augšpurského míru při vymření místní dynastie v knížectví opolsko-ratibořském, které tak připadlo panovníkovi. V tomto knížectví byly posléze všechny farnosti obsazeny katolickými kněžími a byla vydána nařízení proti protestantům. I na jiných, především církevních panstvích, probíhala rekatolizace již před koncem 16. století. Rekatolizace se zde projevovala vyháněním protestantských kněží, zabíráním far, kostelů a škol či zákazy pohřbívání nekatolíků na místních hřbitovech.¹⁷⁰

Důležitým mezníkem bylo prosazení arcivévody Karla ze štýrské větve habsburského rodu za vratislavského biskupa v roce 1608. Tato důležitá funkce se tak dostala pod přímou kontrolu vládnoucího rodu. Otázka náboženských svobod se v této době stala důležitou složkou sporu Rudolfa II. s jeho bratrem Matyášem, kterému se podařilo, mimo jiné i příslibem náboženských svobod, získat na svoji stranu uherské,

---

¹⁶⁹ František JIRÁSKO: c. d., s. 16-17.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 27.

moravské a rakouské stavy. Pomocí vojska chtěl donutit bratra k odstoupení. Na Rudolfovu obranu však vystoupili čeští stavové a později i slezští. Stalo se tak na základě příslibu rozsáhlých, především náboženských svobod. Listina, kterou Rudolf II. podepsal 9. července 1609 nese název *Majestát*. Slezané se dočkali svého majestátu dne 20. září roku 1609. První, kdo vystoupil proti Majestátu, byl biskup Karel.

Během vlády Matyášovy se situace dále komplikovala, až vše vyvrcholilo stavovským odbojem z let 1618-1620. Události v Praze měly samozřejmě svůj ohlas i ve Slezsku, protože nedodržování Majestátu biskupem Karlem a dalšími katolickými vrchnostmi zde bylo běžnou záležitostí. Jednoznačné stanovisko zaujali Slezané k českému povstání až na počátku roku 1619 na vratislavském zemském sněmu. Ten vyslal do Prahy poselstvo s požadavky (například autonomie), které čeští direktoři bez výhrad přijali. Poté se slezští stavové otevřeně přihlásili k povstání. S tím nesouhlasil biskup Karel, který opustil zemi. Dne 23. února uvítala Vratislav k svému holdu nového českého krále Fridricha Falckého. Důležitým krokem bylo i zbavení všech stavovských práv a majetků významnému exponentu katolické strany ve Slezsku Karlu z Lichtenštejna. Slezané vystupovali nyní jako aktivní spolubojovníci proti Habsburkům. nejvíce se ve věci angažoval Jan Jiří Krnovský, slezský Hohenzollern, jenž s Habsburky vedl i osobní při, jelikož ti nechtěli uznat jeho dědický nárok na Krnovsko.¹⁷¹

Po bělohorské porážce se vývoj v Čechách a na Moravě odlišoval od vývoje ve Slezsku. Velkou důležitost zde měl dokument známý pod názvem saský či drážďanský akord. Po opuštění Slezska Fridrichem Falckým začátkem roku 1621 nezbylo knížatům a stavům nic jiného než vyjednávat. Vrchní hejtman kníže Jan Kristián spolu s Janem Jiřím Krnovským chtěli sice pokračovat v odporu, ale ocitli se v menšině. Koncem ledna 1621 se tedy obrátili na saského kurfiřta Jana Jiřího. Jejich

---

¹⁷¹ Podrobně k tomu Radek FUKALA: *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*. České Budějovice 2005, 396 s.

požadavky však saský kurfiřt odmítl a naopak předložil deputaci ultimátum, aby stavové uznali císaře za svého pána a prosili za odpuštění, k tomu požadoval 500000 zlatých berně. Na druhou stranu pak přislíbil slezským stavům zachování všech práv a svobod, zejména pak ochranu proti útokům na lutersko-augšpurskou konfesi. Slezský sněm neměl jinou možnost, než přijmout kurfiřtovy podmínky. Byl tedy podepsán výše zmíněný akord. Císař k němu měl závažné připomínky, ale s ohledem na saského kurfiřta jako důležitého spojence, dokument v nezměněné podobě podepsal. Slezanům císař potvrdil řadu privilegií, včetně Majestátu z roku 1609. Ve Slezsku na rozdíl od Čech a Moravy měl být zachován stav před povstáním. Ze všeobecné amnestie byl vyňat jen Jan Jiří Krnovský, který byl v říšské klatbě a kníže Jan Kristián, který otálel se zrušením přísahy Fridrichu Falckému a jenž nakonec i s manželkou emigroval ke svému švagrovi, braniborskému kurfiřtu.¹⁷² Ani saský akord zcela nezabránil tomu, aby císař a katolická strana ve Slezsku pomalu neprosazovala rekatolizační zásahy. Především v panství vratislavského biskupa a v dědičných knížectvích byly prováděny další rekatolizační kroky.

Dalším důležitým mezníkem bylo uzavření Vestfálského míru. Na rozdíl od českých nekatolíků, jejichž přání a požadavky byly zcela opomenuty, dostali se Slezané alespoň částečně do znění mírové smlouvy, především díky tlaku protestantských knížat v Říši. Slezska se týká pátý článek mírového dokumentu. Je zde zaručena plná náboženská svoboda knížectvím, kde vládou samostatná evangelická knížata (Lehnicko, Břežsko, Olešnicko, Minstrbersko) a dále městu Vratislav. V dědičných knížectvích bylo na císaři jako českém králi, zda vydá ustanovení, týkající se náboženství. Avšak poddaní nesmějí být nuceni opustit zemi v důsledku odmítnutí změny víry. Je zde přiznáno protestantům právo, účastnit se svých náboženských obřadů mimo hranice dědičných knížectví. V dědičných knížectvích pak měly být vybudovány tři protestantské svatostánky podle pokynů císaře. V posledním paragrafu tohoto článku je

---

¹⁷² František JIRÁSKO: c. d., s. 34-36.

pak zaručeno švédskému králi a evangelickým stavům Říše intervenovat v případě, že by předchozí ustanovení nebyla dodržována.¹⁷³

Panovník tak mohl ve Slezsku provést rekatolizaci pouze v omezeném rozsahu. Počátkem roku 1653 vydal císař rozkaz k převzetí všech evangelických kostelů katolíky tam, kam sahala jeho moc. Za tím účelem byly ustanoveny tzv. *redukční komise*, jež byly provázené vojskem. Podle různých údajů bylo zabráno 500 až 650 kostelů. O průběhu těchto událostí si můžeme udělat představu na příkladu městečka Schmiedeberg (Kowary) ve svídnicko-javorském knížectví. Toto město i panství náleželo českému šlechtici Humprehtu Janovi Černínovi z Chudenic. Redukční komise ve složení plukovník Kryštof von Chruschwandt, probošt Georg Steiner ze Střegomi a kněz Sebastian von Rostock s podporou oddílu vojska pod velením barona Sporcka se dostavila dne 14. února 1654 do Schmiedebergu (Kowar). Zde je již očekávala městská rada, která přislíbila poslušnost s prosbou, aby si směli ponechat svojí víru. Druhého dne po mši byli předány klíče od kostela. Vše zde tedy proběhlo celkem poklidně.¹⁷⁴

Redukce evangelických kostelů a vyhánění kazatelů byl jeden ze základních kroků rekatolizace dědičných knížectví. Slezští luteráni se zde ocitli bez svatostánků, v nichž by se mohli účastnit vlastních obřadů a kde by mohli poslouchat kázání. Mohli sice soukromě číst bibli, ale neměli stejnou pozici jako konvertité ke katolicismu. Jen katolíci mohli zastávat veřejné úřady a neměli žádná omezení v dispozici se svým majetkem. Od roku 1669 byla dokonce požadována povinná účast na katolických obřadech a kázáních. Po protestantských kněžích přišli na řadu i učitelé. Císařský edikt z roku 1666 opravňoval vrchnost k jejich vyhnání ze škol. Mladí protestantští šlechtici měli jedinou možnost vzdělání – na jezuitských školách. Cesty na nekatolické školy do ciziny byly zakázány. Na zvláštní císařovo povolení byly pro jeho území

---

¹⁷³ Gabriela WAŚ: *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*. In: Marek CZAPLIŃSKI (ed.): *Historia Śląska*. Wrocław 2002, s. 172-173.

¹⁷⁴ Theodor EISENMÄNGER: *Geschichte der Stadt Schmiedeberg im Riesengebirge*. Breslau 1900, 256 s.

vybudovány dle uložení mírového dokumentu tři evangelické kostely, tzv. *kostely míru* (*Friedenskirchen*) a to v Hlohově, Svídnici a Javoru. Lutersko-augšpurská konfese si přes rekatolizační úsilí udržela pevné místo v životě a kultuře obyvatel Slezska.¹⁷⁵

Pro protestantské obyvatele Slezska byla významným dokumentem tzv. altranstädská konvence uzavřená v září 1707 mezi švédským králem Karlem XII. a císařem Josefem I.¹⁷⁶ Byly v ní prosazeny významné náboženské úlevy pro slezské luterány, které z velké části odstranily už tak chabé výsledky rekatolizace. Konvencí byla vyhlášena ochrana evangelických věřících i duchovenstva, jejich právo na bohoslužby a ochrana před dalším rekatolizačním tlakem. Dolnoslezští protestanté získali zpět dvacet pět kostelů a tři konzistoře, jejich souvěrcům v Horním Slezsku se dostalo práva soukromých bohoslužeb.¹⁷⁷ V dokumentu nazvaném exekuční reces z roku 1709, byla dále povolena výstavba šesti nových svatyní v dědičných knížectvích. Tyto kostely založené z císařské milosti (nazývané proto kostely milosti, *Gnadenkirchen*) byly postaveny v Dolním Slezsku v Zaháni (Sagan), Kožichově (Freistadt), Jelení Hoře (Hirschberg), Kamenné Hoře (Landshut) a v Miliči (Militsch), v horním Slezsku pak byl vystaven kostel v Těšíně (Teschen).¹⁷⁸

Čechy a Morava

Charakteristické rysy rekatolizace českých zemí vyplývají již ze specifické situace, jež zde panovala v době předbělohorské a z odlišné reformační tradice oproti jiným zemím ve střední Evropě. První reformací

---

¹⁷⁵ František JIRÁSKO: c. d., s. 43. K tomu srov. František JIRÁSKO: *Reformační kostely ve Slezsku*. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší 15, 2002. Semily 2002, s. 27-28.

¹⁷⁶ Frank METASCH: *Śląsk a Konwencja Altransztadzka z roku 1707*. In: Piotr OSCZANOWSKI: *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku*. Jelnia Góra 2011, s. 23-28.

¹⁷⁷ Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek IX (1683-1740). Praha – Litomyšl 2011, s. 111. Dále srov. František JIRÁSKO: *Reformační kostely ve Slezsku*, s. 28-30.

¹⁷⁸ Agnieszka SEIDEL-GRZESIŃSKA: „Ecclesiae extra muros“ – kościoły Łaski na tle ewangelickich kościołów monarchii habsburskiej w XVII i XVIII wieku. In: Piotr OSCZANOWSKI: *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku*. Jelnia Góra 2011, s. 37-50.

v kulturním okruhu latinského křesťanstva byla husitská revoluce (1419-1436). Po vítězství umírněné strany nad radikálními Tábority v bitvě u Lipan v roce 1434, došlo ze strany císaře a českého krále Zikmunda, basilejského koncilu a českých katolíků v letech 1436-1437 k uznání této umírněné utrakvistické strany. Ačkoli nebyla basilejská kompaktáta římskou kurií potvrzena, zůstávala i přes své anulování papežem Piem II. v roce 1462 zemským zákonem. Takže de facto v Čechách a na Moravě vedle sebe již od 15. století existovaly dvě konfese: katolicismus a utrakvismus. Zákonný rámec pro to vytvářel v roce 1485 přijatý kutnohorský náboženský mír, ve kterém poprvé v evropských dějinách byla obsažena zásada náboženské svobody i pro poddané.¹⁷⁹

Zatímco utrakvismus se prosadil především v českém prostředí, německé obyvatelstvo, především v jižních, severních a severozápadních Čechách zůstalo katolické. Ne více jak třetina obyvatel Čech vyznávala po husitské revoluci katolickou víru.¹⁸⁰ Vedle dvou výše zmíněných oficiálně uznaných konfesí se zde rozvíjela od 2. poloviny 15. století ještě třetí, neuznaná – Jednota bratrská (Unitas Fratrum).

Luterství, kalvinismus a novokřtěnectví se setkala v Čechách v 16. století s dalekosáhle reformovanou církevní a náboženskou situací. Mělo co do činění s oběma husitskými konfesemi, tak i s katolictvím v katolických regionech a městech. Lutherovo učení se rychleji šířilo především v prostředí německém, dosud převážně katolickém. Takže od 30. let 16. století se konfesijní situace v českém státě značně zkomplikovala (došlo i k štěpení utrakvistů) a podíl katolického obyvatelstva značně klesl.¹⁸¹

Česká reformace stejně jako pronikání německé a švýcarské reformace se zasloužily o konfesijní roztržičnost království, které zahraniční katoličtí pozorovatelé často považovali za Babylon, kde si

---

¹⁷⁹ Thomas WINKELBAUER: *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*. Teil 2. Wien 2003, s. 18.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 19.

¹⁸¹ Shrnutí náboženské a církevní situace této doby v Čechách podává Zikmund WINTER: *Život Církevní v Čechách*. Kulturně-historický obraz z 15. a 16. století. Svazek 1. Praha 1895, 1026 s.

každý věří jak chce.¹⁸² Oficiálně bylo však až do roku 1609 uzákoněno jako povolené vyznání katolictví a utrakvismus. Pouze tyto dvě konfese disponovaly vlastními církevními organizacemi v čele s dolní (utrakvistickou) a horní (katolickou) konzistoří. Jak bylo již zmíněno výše, bylo zde ve skutečnosti mnohem více konfesí. Tuto spleť se nepodařilo upravit ani České konfesi z roku 1575, jež vznikla jako kompromisní text zastřešující hlavní nekatolické konfese a jež byla přijata českým sněmem. Maxmilián II. přislíbil její dodržování, ale vzápětí se od ní odvrátil. Českou konfesi jako základní dokument pro soužití nejvýznamnějších nekatolických konfesí uzákonil až Majestát Rudolfa II. z roku 1609.¹⁸³

Katolictví, k němuž se podle různých odhadů hlásilo přibližně deset až patnáct procent obyvatel země, začalo obnovovat ztracené pozice již v polovině 16. století. Reprezentovali jej především někteří vlivní šlechtici a dvě významná královská města – České Budějovice a Plzeň. Podstatná byla samozřejmě podpora vládnoucí habsburské dynastie Již Ferdinand I. povolal do království jezuitský řád (1556) a zasloužil se o obnovu pražského arcibiskupství (1562).¹⁸⁴ K zesílení zájmu římské kurie o české země došlo po přesídlení císaře a českého krále Rudolfa II. do Prahy v roce 1583, neboť s jeho dvorem se do centra království přesunula i papežská nunciatura. Z tohoto prostředí vyšly i první návrhy na rekatolizaci země, které se měly stát předobrazem pro obdobnou reformu celé Říše. Tyto návrhy se soustředily na řadu oblastí, včetně podpory katolických škol, reformu pražské univerzity, zřízení nových katolických far, omezení náboženské svobody, sjednocení utrakvismu

---

¹⁸² Alesandro CATALANO: *Zápas o svědomí*. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harachu (1598-1667) a protireformace v Čechách. Praha 2008, s. 59.

¹⁸³ Ferdinand HREJSA: *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*. Praha 1912, 818 s. Nověji Jaroslav PÁNEK: *Zápas o českou konfesi*. Praha 1991.

¹⁸⁴ K dějinám jezuitů a jejich uvedení do českých zemí především Tomáš V. BÍLEK: *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích Království českého zvláště*. Praha 1896, s. 341-380. Nověji Ivana ČORNEJOVÁ: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995, s. 27-36. K obnovení pražského arcibiskupství Klement BOROVIČ: *Antonín Brus z Mohelnice*. Praha 1873, 324 s. Nověji Anna SKÝBOVÁ: *Obnovení pražského arcibiskupství. Antonín Brus z Mohelnice a koncil tridentský*. In: Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC (edd.): *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, s. 114-128.

s katolicismem, kontrolu nekatolických tiskáren a zavedení cenzury či obsazení zemských úřadů pouze katolíky.¹⁸⁵

Již první rekatolizační návrhy počítaly s podporou katolické šlechty, která v zemi zastávala důležité úřady.¹⁸⁶ Ovšem ani působení jezuitů, obnovení arcibiskupství, aktivity nunciů či změny v nejvyšších zemských úřadech nemohly nic změnit na skutečnosti, že české země byly nábožensky pluralitní. Zcela jistě ale vedly k vyostření náboženské situace v posledních dvou desetiletích 16. století, které poté vyvrcholilo na přelomu prvního a druhého decennia 17. století v boji o Majestát a na konci druhého desetiletí v českém stavovském povstání, jehož porážka otevřela cestu k náboženskému sjednocení země.

Bělohorská porážka tedy otevřela cestu **plošné rekatolizaci** země. Tento proces měl hluboké důsledky, neboť ve své podstatě násilná změna konfesijní orientace obyvatelstva vedla k mnoha individuálním traumatům a tragediím jednotlivců a celých rodin, případně skupin obyvatel.¹⁸⁷ Rekatolizaci prováděl katolické víře naprosto oddaný panovník Ferdinand II., který absolvoval jezuitské školy v bavorském Ingolstadtu a kterého v této věci významně ovlivňovali jeho zpovědníci, především Vilém Lamormain.

První praktický návod, jak si počínat při rekatolizaci, vytvořil již v roce 1620 pražský arcibiskup Jan Lohelius. Jeho záměry, které sdělil 1. prosince 1620 v listě adresovaném císaři, lze shrnout do několika bodů: 1. právo obsazovat fary převést výhradně na arcibiskupa a neumožnit aplikaci patronátních práv městům a nekatolickým vrchnostem; 2. obsadit výhradně katolickými duchovními fary na královských statcích; 3. předat pražskou univerzitu do rukou jezuitů a stejně postupovat v případě

---

¹⁸⁵ Karel STLOUKAL: *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu 16. a 17. věku*. Praha 1925, 255 s. K tomu srov. rovněž Josef HRDLÍČKA: *Víra a moc*, s. 172. Zde i další literatura.

¹⁸⁶ Karel STLOUKAL: *Papežská politika*, s. 161-167; Josef BOROVIČKA: *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597-1599*. ČČH 28, 1922, s. 277-304.

¹⁸⁷ Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS: *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek VIII. (1618-1683). Praha – Litomyšl 2008, s. 90.

nekatolických gymnázií.¹⁸⁸ Prvními úkoly tak bylo odstranění nekatolických kněží a ovládnutí školství. K prvnímu kroku bylo přistoupeno již v letech 1621-1622, k druhému krátce poté.

Další koncepci rekatolizace vytvořil císařův zpovědník Vilém Lamormain. Navrhoval například vytvoření nejméně dvou nových biskupství, která by byla ekonomicky zajištěna z konfiskací. Podobně tak měly být zajištěny nově zřízené biskupské semináře, které měly sloužit k výchově katolického duchovenstva, jehož byl v zemi velký nedostatek.¹⁸⁹

Jiný pohled na věc měl arcibiskup Vojtěch z Harrachu a jeho rádci. V prvním desetiletí Harrachova působení na pražském arcibiskupském stolci bylo spojeno se zásadními změnami v souvislosti s rekatolizací i s rekonstrukcí katolické církevní správy. Došlo k souboji o koncepci protireformace a rovněž snahám o obnovu hospodářského zázemí církve. Alesandro Catalano tyto aktivity definuje jako souboj o moc v době významných systémových změn ve vztahu státu a církve, v období nárůstu státních zásahů do církevních záležitostí a oslabování kuriálního vlivu, což je jedním z typických znaků konfesionalizace.¹⁹⁰

Harrachova snaha o prosazení takového pojetí církevní jurisdikce, které by vycházelo z dekretů tridentského koncilu, a o majetkové restituce nebyla ve své době ničím neobvyklým. Postavení církve však nebylo v této době silné, a tak bylo prosazení se vůči opozici českých politiků, kteří se snažili bránit tradice království a vlastní finanční příjmy, značně problematické.¹⁹¹ Poměrně jednoznačně je toto oslabené postavení katolické církve patrné z popisovaných jednání o majetkovém vyrovnání, ukončených kompromisní smlouvou o náhradě mezi císařem Ferdinandem II. a papežem, na jejímž základě vznikla solní pokladna z roku 1630.

---

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 91. K tomu srov. Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 508-509.

¹⁸⁹ Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS: c. d., s. 94.

¹⁹⁰ Alesandro CATALANO: *Zápas o svědomí*, s. 89-94.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 161.

Všechny tyto konflikty mezi světskou a církevní mocí byly v podstatě „konflikty mezi Vídní a Římem“.¹⁹²

V případě rozhodování o způsobu provádění rekatolizace jsou rovněž velmi patrné rozdíly mezi lidmi v okruhu vídeňského dvora a okruhu pražského arcibiskupa, kde nejvýznamnější úloha připadla Harrachovu zpovědníkovi a poradci Valeriánu Magni.¹⁹³ I zde šlo o mocenský konflikt uvnitř církve. Stejně jako ve sporu o univerzitu zde proti arcibiskupovi a jeho kapucínovi vystupují jezuité.

Návrhy mírnějšího postupu prosazované arcibiskupem a jeho stoupenci nevycházely v žádném případě z nějaké větší náboženské tolerance, ale ze zcela pragmatických pohnutek. Násilné metody nepřinášely trvalé, ale zpravidla pouze zdánlivé výsledky. Trvalých výsledků se mělo podle Magniho názoru dosáhnout tím, že by nekatolíci zůstali v zemi a poté by byli vlídností a poučováním přivedeni ke katolické víře. Vzhledem ke skutečnosti, že se zde nekatolická vyznání udržovala po více generací a většina obyvatel země byli nekatolíci, bylo podle Valeriána lepší jednat s nimi mírně a přesvědčit je o správnosti katolického vyznání.

Při provádění rekatolizace ale zvítězily zcela jiné názory a při protireformační činnosti byly užívány především odlišné metody.¹⁹⁴ Rekatolizace probíhala mnohem pomaleji než se předpokládalo. Příčiny tohoto pomalého postupu je třeba hledat nejen v zásadních nedostacích v církevní správě a ve špatném stavu katolického školství, ale i v násilnosti procesu, který vyvolával pokrytectví a prudký odpor.¹⁹⁵ Svoji roli sehrály i probíhající válečné operace.

Postup rekatolizace na Moravě vykazoval shodné rysy s průběhem v Čechách. Výchozí pozice zde byly ale rozhodně příznivější. Polovina far

¹⁹² K tomu srov. R. J. W. EVANS: *Vznik habsburské monarchie (1550-1700)*. Praha 2003, s. 158-159.

¹⁹³ O osobě a díle Valeriána Magni nejlépe píše Stanislav SOUSEDÍK: *Valerián Magni. 1586-1661. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*, Praha 1983. Rovněž TÝŽ: *Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha 1997, s. 139 an.

¹⁹⁴ Metody a techniky pobělohorské rekatolizace naposledy shrnul Jiří MIKULEC, *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách*, s. 115-124

¹⁹⁵ Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS: c. d., s 94.

byla již před Bílou horou obsazena katolickými duchovními a existovala zde řada dobře fungujících klášterů. Navíc se v osobě kardinála Františka z Ditrichštejna, který byl v lednu 1621 ustanoven zemským správcem, spojovala moc duchovní a světská. Ditrichštejn prosazoval protireformaci na svých rozlehlých panstvích již před rokem 1620, takže měl již jisté zkušenosti, jak rekatolizaci provádět. Již v roce 1621 byly katolíkům předány některé významné kostely ve městech. Definitivně se zde cesta rekatolizaci otevřela po podepsání mikulovského míru 6. ledna 1622, po kterém vojska Gabriela Bethlena odtáhla do Uher a oddíly Jana Jiřího Krnovského se rozpadly nebo vstoupily do císařských služeb.¹⁹⁶

Nekatoličtí kněží byli vypovídati podobně jako v Čechách, přičemž pozornost kardinála Ditrichštejna se soustředila na členy Jednoty bratrské a na novokřtěnce. Dne 27. září 1622 byl kardinálem vydán patent vypovídající na císařův příkaz ze země všechny novokřtěnce jako zvláště nebezpečnou sektu. Setrvat na Moravě směli jen ti, kteří konvertovali ke katolicismu. Naprostá většina novokřtěnců ale volila odchod do ciziny. Dále následovaly patenty proti Jednotě bratrské a dalším evangelickým denominacím. I na Moravě byly ustaveny reformační komise, v čele kterých stáli reformační komisaři Jan Jukub Magni a olomoucký kanovník Jan Arnošt Platejs z Platenštejna. Komise nejdříve navštěvovaly především královská města, jako místa spadající přímo pod panovnickou moc.¹⁹⁷

Vyvrcholením prvního desetiletí pobělohorské plošné rekatolizace Čech a Moravy bylo vypovězení nekatolické šlechty (Čechy 1627, Morava 1628) a vydání Obnoveného zřízení zemského.¹⁹⁸ Ve dvacátých letech 17. století došlo v českých zemích k velké emigrační vlně. Současník událostí Vilém Slavata odhadoval, že Čechy a Moravu opustilo 36 000 rodin, tedy asi 200 000 osob. Antonín Gindely uvádí ve svém díle odhad

---

¹⁹⁶ Josef VÁLKA: *Dějiny Moravy II.* Brno 1996, s. 102.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 103. Srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS: c. d., s 99-100.

¹⁹⁸ Thomas WINKELBAUER: *Österreichische Geschichte 1522-1699*, s. 27.

100 000 osob jako realističtější. Podle dalších odhadů se číslo může pohybovat okolo 150 000 osob.¹⁹⁹

Ve třicátých a čtyřicátých letech 17. století postupovala rekatolizace poměrně pomalu, především ve venkovských oblastech severních a východních Čech. Důvodem byly především válečné události. Došlo však k důležitým krokům, které měly význam pro její budoucí úspěch. Především došlo k vytvoření vikariátů, jako středních článků církevní správy, a k založení arcibiskupského semináře pro výchovu kněží, kterých byl v zemi velký nedostatek. Teprve po skončení třicetileté války však bylo rekatolizační úsilí zintenzívněno.²⁰⁰

K posílení rekatolizačního tlaku došlo na počátku 50. let 17. století. Poválečné zklidnění poměrů a nastolení politické stability vytvořilo prostor pro soustavnou a kvalifikovanou rekatolizační práci a vytvoření nové funkční farní organizace. O obnovení protireformace se zasadili především kardinál Harrach a jeho generální vikář Jan Karamuel z Lobkovic.²⁰¹ Byly vydány nové patenty a zřízeny nové rekatolizační komise. Není náhodou, že právě v této době vzniká základní pramen, kterým je *Soupis poddaných podle víry* z roku 1651. Tento pramen vznikl za účelem zjištění skutečných poměrů ve všech tehdejších českých krajích. Je to dokument provenience světské, po linii církevní byl vytvořen *Staus animarum pražské arcidiecéze*.²⁰²

Náboženská otázka byla v posledních desetiletích 17. století zdánlivě vyřešena. Formálně bylo území Čech a Moravy pravověrně katolickou součástí habsburské monarchie. Ovšem představa, že by během dlouhé vlády Leopolda I. (1657-1705)²⁰³ rekatolizace zcela ustala, je mylná. V těchto letech docházelo k postupnému upevňování církevní správy,

---

¹⁹⁹ Otakar ODLOŽILÍK: *Pobělohorská emigrace*. In: Vilém MATHESIUS (ed.): *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů po národní obrození*. Praha 1940, s. 170-176.

²⁰⁰ Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech 1620-1671*. SAP 35, 1985, s. 486 an.

²⁰¹ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 229-239.

²⁰² Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných podle víry. Bolešlavsko*. Praha 1994, s. 3.

²⁰³ K vládě Leopolda I. Jiří MIKULEC: *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*. Praha – Litomyšl 1997, 245 s.

k působení misií, k obnovování a zakládání klášterů, ke stavbě či přestavbě řady kostelů v barokním slohu. Země se postupně a pozvolna stávala katolickou, i když především v severních a východních Čechách přežívaly skupinky tajných nekatolíků, jejichž víra postupně získávala zcela specifický ráz.²⁰⁴

Tajní nekatolíci se objevují na jevišti politických dějin například v souvislosti s altranstädskou konvencí z roku 1707 (srov. výše v pasáži o Slezsku). Tehdy se na švédského krále Karla XII. obrátili i protestanté z Litomyšlska, hovořící jménem sedmi tisíc pronásledovaných spolubratří. Jejich petice však byla zadržena vrchností a nikdy nedošla adresáta.²⁰⁵ Tehdy se měl podle anekdoty císař Josef I. v rozhovoru s internunciem Santinim, který mu vytýkal ústupnost vůči heretikům, vyjádřit: „*Bud'te rád, že švédský král nenavrhl, abych se stal luteránem. Nevím jak bych se zachoval, kdyby to byl chtěl.*“²⁰⁶ Altranstädtská konvence byla jasným signálem do nitra habsburského soustátí, že doba náboženských válek je již minulostí. Významným faktorem však bylo v této době i vytvoření pruského království, které se za krátkou dobu stalo významným konkurentem habsburské monarchie. Podpora českých nekatolíků ze strany pruského státu směřovala především k jejich emigraci, jelikož řada pruských (braniborských) území nebyla dostatečně osídlena a probíhala zde stále vnitřní kolonizace. Právě tato podpora vedla k dalšímu rekatolizačnímu tlaku.

Novou vlnu rekatolizace zahájil patent z roku 1717, zaměřený proti distribuci nekatolických knih a činnosti protestantských emisarů, jenž byl na počátku dvacátých let podstatně ztížen. Velmi přísný postih nařizoval patent z roku 1726, jehož realizace vyvolala povstání nekatolíků na

²⁰⁴ Jan HORSKÝ - Zdeněk R. NEŠPOR.: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86. K tomu dále srov. Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, 449 s.

²⁰⁵ Pavel BĚLINA – Jíří KAŠE – Jíří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: c. d., s. 112.

²⁰⁶ Vít VLNAS: *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*. Praha – Litomyšl 2001, s. 289.

Opočensku ve východních Čechách.²⁰⁷ V této době dochází k další vlně emigrace do Pruska. Ke zmírnění tvrdého postupu přiměla císaře Karla VI. až zahraniční kritika.²⁰⁸ Po slezských válkách se pronásledování nekatolíků zaměřilo spíše proti rozvoji sektářství.²⁰⁹ Teprve osvícenství znamenalo ukončení rekatolizace a vytvořilo podmínky pro vyhlášení tolerančního patentu císaře Josefa II. v roce 1781.

4.2 Rekatolizační legislativa a normy

Zásada přijatá na sněmu v Augsburgu v roce 1555 „čí země, toho víra“ (*cujus regio, eius religio*) a platná pro všechna území Svaté říše římské po vestfálském míru v roce 1648, vyžadovala po poddaných, aby vyznávali konfesi svého vládce a upevňovala jednotu státu a církve. Na jejím základě se vytvořil klasický raně novověký konfesní stát. Z úzkého spojení církve a státu vyplývalo, že garantem ideové jednoty státu, vycházející z jednoho vyznání a hierarchie hodnot stanovené jedinou státní církví, byl raně novověký stát. Ten tyto hodnoty ochraňoval soustavou řady přísných zákonů.²¹⁰ Být nekatolíkem v katolickém konfesijním státě znamenalo spáchat zločin „proti Bohu a náboženství“,²¹¹ ale zároveň zločin proti státu.²¹²

V naprosté většině norem, které měly po Bílé hoře vytvářet právní rámec pro fungování jednotlivých společenství, od státní či celozemské úrovně až po jednotlivá panství a města, se setkáváme s velkým důrazem na církevní a náboženské otázky a s tím související otázky obecné mravnosti. Již Obnovené zřízení zemské z roku 1627 (pro Moravu 1628)

---

²⁰⁷ KOŘÁN, Ivo: „Opočenská rebelie“ roku 1732. Acta musei Reginaehradecensis. Series B. Scientiae sociales 12, 1970, s. 93-137.

²⁰⁸ Jindřich FRANCEK: Úvodem. In. *Rekatolizace v Českých zemích* (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. 9. 1993). Pardubice 1995, s. 2.

²⁰⁹ Zdeněk R. NEŠPOR: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004, 240 s.

²¹⁰ Daniela TINKOVÁ: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 157.

²¹¹ Blíže k tomuto pojmu srov. Tamtéž, s. 156 an.

²¹² Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*, s. 77.

uzákonilo katolickou víru jako konfesi státní, a tedy jediné přípustnou. V článku A 23 „*O religi neboližto náboženství*“ byla zrušena veškerá privilegia směřující proti katolickému náboženství.²¹³

„Co se náboženství dotýče, poněvadž vůbec vědomé, že rozdílnost v náboženství, hned od začátku svého, v tomto dědičném království Našem válkám a nesnázem příčinu jest dala, a ti kteří jsou se stavové pod obojí jmenovali, pod zástěrou těch v rozdílných časích skrz ně vymozžených obzvláštních privilegií a ustanovení, původové a začátkové té proti Nám povstalé vysoce ohavné rebelii jsou byli, a My když jsme toto dědičné království Naše již zase velkým a těžkým nákladem válečným dobyli, jak pro lepší jeho v řád uvedení a uvarování podobných vysoce škodlivých roztržitostí i odtud pocházejících nebezpečností, v dotčeném dědičném království Našem v příčině náboženství zachováno býti má, milostivě resolvirovati jsme se ráčili:

Pročež nařizovati a tomu chtíti ráčíme, aby netoliko nad tím, co jsme tak v věcech, náboženství se dotýkajících, od času Nám od Pána Boha propůjčeného vítězství, v tomto dědičném království Našem skrze rozličné resoluci milostivě nařídili, stále a pevně držáno, ale také vše to, co proti tomu k ujmě a škodě našeho svatého katolického náboženství skrze majestáty, sněmovní snešení, reversy, resolucí, privilegia aneb jiné nařízení, jak ta jmenována býti mohau, ustanoveno a od stavův, jenž jsou se pod obojí jmenovali, ktere hokoliv času k libosti jich vyjednáno, obdržáno a zavříno jest, nyní i na budaucí věčné časy cassirovano a v nic obráceno bylo a zůstalo. A všickni ti, kteřížby na nětco takového nastupovati a tím znovu hýbati chtěli, za zjevné rušitele obecného pokoje ipso facto anebo tím smaym skutkem jmíni a držáni byli, a čest, hrdlo i statek ztratili. Jakož pak také napotom žádný do země anebo měst, lečby našeho svatého katolického náboženství byl, přijat býti nemá.“²¹⁴

²¹³ Komise pro přípravu Obnoveného zřízení zemského měla jasné stanoveny dvě základní priority: upevnění královské moci a povznesení katolické církve. K Obnovenému zřízení zemskému srov. výše v textu (včetně edic a literatury).

²¹⁴ Hirnenegild JIREČEK (ed.): *Obnovené zřízení zemské*, s. 32-34.

V podobném duchu se nesly i jiné normativy s celozemskou platností. Již 13. prosince 1621 byl jako pokračování císařských mandátů z let 1620 a 1621 vydán patent, který vypovídal z Prahy a z celého království nekatolické kněze. Opustit zemi měli do osmi dnů od vydání patentu.²¹⁵ Tento patent se netýkal luteránských kněží, kvůli spojenectví Ferdinanda II. Habsburského s luteránským saským kurfiřtem Janem Jiřím. Luteránští kněží byli vypovězeni až o rok později, kdy byly rovněž uzavřeny bratrské sbory.²¹⁶

Dalším významným rekatolizačním nařízením byl patent z 9. dubna 1624, kterým bylo zapovězeno v celém království provozování jiného než katolického náboženství: „*netoliko v Praze a v ostatních městech královských, ale i po veškerém království Českém na statcích panských a soukromých jakýchkoli nemělo býti provozováno jiné náboženství mimo katolické.*“²¹⁷ Skutečnost, že tento patent nebyl dodržován, potvrzuje i vydání dalších patentů, nejprve patent Karla z Lichtenštejna z 30. dubna 1626, kterým se zakazovalo obyvatelům království Českého přechovávat nebo zaměstnávat osoby zběhlé pro víru.²¹⁸ Dále patent Ferdinanda II. z 13. května 1627, jenž nařizoval obyvatelům království Českého, aby se srovnali s katolickou vírou; pro ty, kdož tak neučiní, ponechává v platnosti předchozí nařízení o odprodeji statků a vystěhování se ze země a zakazuje pod přísnými tresty přechovávání osob pro víru zběhlých.²¹⁹

Pro šlechtu byl vydán již zmíněný patent z 31. července 1627, v němž se jejím příslušníkům nařizovalo, aby do šesti měsíců přistoupili na katolickou víru, nebo se vystěhovali ze země.²²⁰ Na vystěhování a prodej

---

²¹⁵ NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R109. K tomu srov. Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 11-13.

²¹⁶ Jiří MIKULEC a kol. : *Církev a společnost raného novověku*, s. 73.

²¹⁷ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 43.

²¹⁸ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: *Patenty. Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze*. Praha 1956, s. 36 (číslo 312).

²¹⁹ Tamtéž, s. 39 (číslo 329)

²²⁰ K tomu viz Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*. Čí je země, toho je náboženství. Praha 2005, 194 s. Zde je uveden přehled pramenů a literatury k tomuto tématu na str. 185–194. Patent je součástí Sbírký patentů Národního archivu – viz Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 39 (číslo 334).

majetku měli poté lhůtu dalších šest měsíců. Zajímavá je historická argumentace tohoto patentu, který se hned v úvodu odvolává na dobu vlády Karla IV.: „*Jest známo po světě i v zemi, že naše dědičné království České nebylo téměř nikdy a vůbec v žádné jiné době v lepším blahobytu a výši než za časů života a vlády zvěčnělého našeho vysoce ctěného předka, císaře Karla Čtvrtého, bohumilé a slavné paměti. Karel z obzvláštní otcovské péče a lásky, kterou měl k vašim prarodičům a milé vlasti, zcela rozumně a dobře předvídal, že rozdíl a nerovnost náboženství v jistém království a zemi by nemohly založiti nebo zachovati pravý trvalý mír nebo pravou upřímnou poslušnost jak k vrchnosti, tak ani mezi samými poddanými. Vydal proto také v království Českém zákon a nařízení a zavázal všechny své duchovní i světské úředníky a rady míti je v každém směru a v první řadě na zřeteli a dbati jich s největší pílí, aby tak mimo svaté apoštolské a jediné spasitelné křesťanské římské náboženství (které od doby, kdy království bylo přivedeno od pohanství ke křesťanské víře, neporušené v něm trvalo) nebyla zaváděna a dovolena žádná jiná víra nebo svádějící kacířské zhoubné bludy, roty a sekty.*“²²¹

Historická argumentace úvodních pasáží patentu je velmi důležitá. Ukazuje totiž na ideové východisko pobělohorského katolicismu v českých zemích. Poukazuje na dobu Karla IV. jako na dobu rozkvětu a blahobytu, ale i poslední období stability před velkým náboženským rozkolem v době husitské, odkazuje na katolické tradice v minulosti českých zemí. Takový pohled na historii se v barokní době stal téměř závazným. Na jedné straně vzestup českých zemí v době katolické jednoty za vlády císaře Karla IV., na druhé straně chaos a zmar v době husitské a pohusitské. Toto pojetí českých dějin najdeme u řady barokních historiků (Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina z Čechorodu, Florian Hammerschmied, František Jan Beckovský a další).²²²

---

²²¹ Tamtéž, s. 173-174. Srov. rovněž Karel DOSKOČIL (ed.): *Listy a listiny z dějin československých 869-1938*. Praha 1938, s. 75-78.

²²² Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*, s. 13.

Historický odkaz má ale i hlubší význam. Je tu totiž odkaz na zákon, jímž měl Karel IV. rázně zakročit proti herezi. O jaký zákon Karla IV. mělo jít? Vysvětlení podává ve své práci Jiří Mikulec. V Hájkově Kronice z roku 1541, která ovlivňovala pohled na české dějiny v 16. až 18. století je otištěn mandát, který měl Karel IV. vydat 18. září 1376. V tomto mandátu ostře vystupuje proti kacířům, kteří nemají být v Českém království trpěni a pokud by sveřepě setrvali ve svých bludech, mají být bez milosti upalováni. Autenticitu tohoto Karlova nařízení zpochybnil již osvícenský historik František Martin Pelcl v roce 1782. Pisatelé patentu tedy pracovali z Hájkovou kronikou a odkaz na nařízení Karla IV. měl zdůraznit, že Ferdinand II. ve svém opatření proti českým nekatolíkům nedělá nic jiného, než že navazuje na svého středověkého předchůdce, obecně uznávaného a ctěného „Otce vlasti“.²²³

Další patent zakazující obyvatelům království Českého přechovávat nebo zaměstnávat osoby zběhlé pro víru nebo z jiných příčin a nařizující, aby takové osoby byly oznámeny rychtářům nebo vrchnostem, byl vydán 29. ledna 1628.²²⁴ Ve vydávání rekatolizačních patentů se pokračovalo i v dalších letech, což, jak bude dokázáno i v následující kapitole, svědčí o tom, že normy nebyly zdaleka všude a všemi dodržovány. Tak za rekatolizační normy lze považovat například patent z 25. května 1630, kterým místodržící království Českého oznámili obyvatelům království uprchlým za hranice, že jim budou zabráněny jejich statky, neprodají-li je, případně nepřijmou-li do čtyř měsíců od uveřejnění patentu katolickou víru.²²⁵ A tak by bylo možné pokračovat v přehledu rekatolizačních patentů z doby třicetileté války dále. Ovšem rekatolizace v této době neskončila a je potřeba se věnovat i období následujícím.

Za počátek další etapy rekatolizace je možné považovat patent z 1. února roku 1650, který byl vydán místodržícími a byl zveřejněn ve všech krajích. Bylo v něm zdůrazněno, „aby k nekatolickým obyvatelům

---

²²³ Tamtéž, s. 14-17.

²²⁴ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 40 (číslo 340).

²²⁵ Tamtéž, s. 41 (číslo 341)

a poddaným ihned co nejprísněji se přikročilo uvěznováním, vypovídáním ze země a vkládáním vojska, i **odnímáním statkův a trestáním na hrdle**, jakož i pokutováním všech, kdy by obyvatele pro víru zběhlé přechovávali.“²²⁶ Tento patent vyvolal velkou vlnu nepokoje zvláště na panstvích při hranicích se Saskem, Lužicí a Slezskem. Zcela jasné byl formulován patent z 4. dubna 1651, kterým Ferdinand III. nařizoval všem obyvatelům království Českého, kteří dosud nepřestoupili ke katolické víře, aby tak neprodleně učinili, a nařídil vrchnostem dbát na dodržování tohoto i předchozích nařízení vydaných v tomto smyslu.²²⁷ Toto nařízení se stalo základní normou pro rekatolizační vlnu počátku padesátých let 17. století.

V době vlády Leopolda I. (1657-1705) bylo upuštěno od další přísné protireformace, zvláště na radu Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenberka.²²⁸ Pozornost byla soustředěna na zlepšení duchovní správy na všech úrovních a i nadále byly organizovány misie. Rovněž byla věnována větší pozornost katechezi a školství vůbec. Situace se pozvolna začínala zlepšovat, o čemž svědčí i údaje *Zpovědních seznamů* z této doby (viz následující kapitola). I nadále však v některých krajích přežívaly skupinky protestantů a v mnoha oblastech, především mezi staršími lidmi, byly znalosti katolické věrouky velmi bídny.

Trend mírnějšího postupu však nepokračoval za vlády císaře Josefa I. (1705-1711) a především Karla VI. (1711-1740). V roce 1707, respektive česky 1708, byl vydán trestní kodex *Nové útrpné a hrdelní právo pro Království české, Markrabství moravské a Knížectví slezské (Constitutio criminalis Josefina, krátce Josefina)*,²²⁹ kde zločiny proti náboženství zaujímají první místa mezi delikty v následujícím pořadí:

---

²²⁶ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 230.

²²⁷ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 56 (číslo 527).

²²⁸ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 260.

²²⁹ Geho Milosti Ržimského Cýsaře Uherského a Českého Krále ec. Josefa Prwnjho. Arcy-Knjžete Rakauského ec. Pána nasseho Negmilostiwęgssýho. Nowé Práwo Vtrpné a Hrdelnj pro Králowstwj České Margabswj Morawské a Knjžetctwj Slezské. Vytisštěno w Praze: V Dědičůw Jana Karla Geřábka skrze Jana Adama Cecynkara Faktora 1708. (Elektronická kniha v katalogu Státní vědecké knihovny v Olomouci: <http://eod.vkol.cz/ii630310/>)

rouhačství, kacířství, čarodějnictví a odpadlictví. Tento trestní zákoník platil jen pro české země a v podstatě sjednotil postup při trestním řízení u všech soudů České koruny. Byly v něm zakotveny zásady inkvizičního procesu v případech, kdy bylo řízení zahájeno z úřední povinnosti. Nebyl však platný výlučně, měl jen podpůrný charakter a neodstranil starší právní normy, jež jsou obsaženy v Obnoveném zřízení zemském, tak i v Koldínově zákoníku. I po vydání tohoto zákoníku postupovaly soudy podle zásad akusačního procesu, pokud řízení bylo zahájeno ze soukromé iniciativy stran.²³⁰

Na *Josefinu* navazuje další významný zákoník Marie Terezie *Cosntitutio criminalis Theresiana (Útrpné a hrdelní právo Marie Terezie, krátce Tereziána)* vydaný v roce 1768 německy a o rok později česky, který je vyvrcholením kodifikace trestního práva v našich zemích v období raného novověku.²³¹ Na prvním místě jsou zde opět zločiny namířené proti Bohu, církvi a státu. Poté teprve následují delikty namířené proti soukromým osobám či zájmům. Nejtěžším zločinem tedy byla urážka Boha, svatých a náboženství slovy či skutkem. Takové zločiny měly být trestány zvláště krutě (vyřezání jazyka či useknutím ruky a poté upálením, trest mohl být ještě ztřeštěn trháním řemenů ze zad či štípáním rozžhavenými kleštěmi). Urážka Panny Marie pak byla trestána mírněji, namísto upálení byl pachatel sťat.

Základní kodexy trestního práva předosvícenského období tedy jasně ukazují, jak důležitá byla otázka náboženství pro raně novověký stát. Zločiny proti náboženství byly považovány za nejhorší a byly krutě trestány. Krátce po vydání *Josefiny* se opět zintenzivňuje rekatolizační úsilí a jsou vydány další rekatolizační patenty, což souvisí s politickou

---

²³⁰ Karel MALÝ: *České právo v minulosti*. Praha 1995, s. 145.

²³¹ *Constitutio Criminalis Theresiana* aneb Ržjmské Cýsařské w Vhřjch a Cžechách etc. etc. Kráľowské Aposstolské Milosti Marye Terzye Arcy-Kněžny Rakauské ... hrdelnj Práwnj Ržad. W Wjdni : Wytisštěný v Jana Tomasse vrozeného z Trattnerů, Cýsařsko-Kráľovského Dworského Impressora, 1769. (Elektronická kniha v katalogu Státní vědecké knihovny v Olomouci: <http://eod.vkol.cz/iii32047/>).

situací v Evropě a lze bez nadsázky říct, že se jednalo o boj proti vnitřnímu nepříteli, za které byli nekatolíci považováni.

První rekatolizační patent po více než šedesáti letech vydal císař Karel VI. dne 10. prosince 1717. Tento patent byl namířen proti nekatolickým emisarům, tedy lidem přicházejícím ze zahraničí šířit v zemi kacírství. Vrchnostem a jejich úředníkům se nařizovalo, aby takové lidi vyhledávali a zatýkali. Rovněž bylo přikázáno pátrat proti „kacířským“ knihám. Hlavním problémem pro habsburské vládce tedy bylo napojení domácích tajných nekatolíků na zahraničí.²³² Uvedená nařízení byla v ztížené podobě zopakována v místodržitelském patentu z 15. března 1721. Uvádí se v něm, že v mnohých místech království emisaři z ciziny šíří „falešné a bludné učení“ a roznáší zde „luteránské, kalvínské a jiné proti katolické víře cílící knihy.“ Proto patent přikazuje, „aby žádný kupec, forman, v kajkách, přízi a platně handlíř, teř vratislavský, norberčanský, lipský, chomutovský a jinší posli“ do země nedovážel nekatolické knihy. Obchodníci, kteří přiváželi nekatolické knihy a jiné zboží, měli být postiženi konfiskací veškerého zboží, ti, kteří přiváželi pouze knihy měli být potrestáni na hrdle. Případnému udavateli takového přestupníka měla připadnout třetina zabaveného zboží v případě prvním či peněžitá odměna od úřadů v případě druhém.²³³ Toto nařízení bylo během 20. a 30. let téměř každoročně obnovováno.

Další protireformační opatření na sebe nenechalo dlouho čekat. Byl jím patent z 24. října 1721 řešící kompetence při vyšetřování nekatolíků. Panovník v něm proti vůli pražského arcibiskupa vložil hlavní odpovědnost při vyšetřování nekatolíků na světské soudy a církevní jurisdikci v této otázce přiznal pouze vedlejší roli.²³⁴ Vyvrcholením je patent z 29. ledna 1726 pro Čechy (pro Moravu byla vydána analogická

²³² Antonín REZEK: *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách*. I. díl. Praha 1887, s. 63. Ke kontextu vydání patentu naposledy Pavel BĚLINA – Jíří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: c. d., s. 115.

²³³ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 89 (číslo 889). K tomu srov. Pavel BĚLINA – Jíří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: c. d., s. 115.

²³⁴ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 269-270.

verze již 26. prosince 1725). Ten byl zaměřen již přímo na tajné nekatolíky. Byly v něm stanoveny přísné tresty pro usvědčené kacíře, přičemž se zde počítá s recidivou. Na poprvé měli být usvědčení nekatolíci potrestáni jednorocní obecní prací. Na podruhé již je čekal trest dvouletý. V případě další recidivy měli být vypovězeni ze země a v případě návratu jim hrozila smrt. Nekatolíci, kteří přistoupili ke konverzi, měli být pod přísným dohledem kněží, krajských úřadů i vrchnostenského úřednictva. Pokud by znovu upadli do hereze, čekaly je neomezené galeje, staré muže a ženy vymrskání a vypovězení ze země.²³⁵

Přísné tresty uvedené v patentu nebyly v praxi vždy uplatňovány. Rozbor případů posuzovaných pražským apelačním soudem, který provedla francouzská historička Marie Elisabeth Ducreux, přináší zajímavé výsledky. Ze 749 případů heretiků posuzovaných tímto soudem v letech 1704-1781 bylo 181 zproštění viny, v 562 případech byla trestem práce na obecním či panském díle, v 90 případech po roce 1748 káznice a pouze ve 44 případech hrdelní trest. Polovina hrdelních trestů byla uložena v době zesílené rekatolizační vlny v letech 1727-1732. U většiny hrdelních trestů však není jisté, zda byly skutečně vykonány.²³⁶

Z uvedeného je zřejmé, že zájem vrchnosti na přísném potrestání poddaných byl malý. Nebylo to v souladu s ekonomickými zájmy panství. Praxe byla zcela odlišná od normy. Zpravidla na provinilce, u kterého byly například nalezeny závadné knihy, působil místní duchovní spolu se zástupcem vrchnostenské správy a vykonávali na něj tlak, aby se bludů zřekl a vrátil se ke katolické víře. Samozřejmě, že přitom bylo používáno duševní i fyzické násilí.²³⁷

Další zajímavý patent byl vydán Karlem VI. 24. prosince 1735. Bylo jím nařízeno, aby všichni nekatoličtí tzv. sektáři, kteří kázáním pobuřují lid, opouštějí zemi a vracejí se pro své rodiny, byli po dopadení odvedeni

²³⁵ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 96 (číslo 964). K tomu srov. Pavel BĚLINA – Jíří KAŠE – Jíří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: c. d., s. 116.

²³⁶ Marie-Elisabeth DECREUX: *Způsob čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacírství v Čechách 18. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Caroline Pragensis 32, 1992, č. 1-2, s. 56-57.

²³⁷ Pavel BĚLINA – Jíří KAŠE – Jíří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS: c. d., s. 118.

k vojenské službě do vlašských pluků.²³⁸ Zda bylo toto nařízení striktně dodržováno zůstává otázkou. Každopádně se jedná o poslední rekatolizační nařízení 30. let 18. století. Zřejmě poslední rekatolizační patent byl vydán již za vlády Marie Terezie (1740-1780) dne 17. září 1749. Vydán byl Representací a komorou Království českého a bylo jím nařízeno, aby byli na hrdle potrestáni ti, kteří ukrývají kacířské kazatele, konají kacířská shromáždění a rozšiřují kacířské knihy, stejně měli být trestáni kazatelé a cizí rozšiřovatelé knih. Poddaní a jejich děti měli být podle tohoto patentu přísně přidržováni k návštěvě katolických služeb božích.²³⁹ Problém byl tedy i koncem 40. let 18. století stále aktuální, zda a jak bylo toto nařízení v praxi vykonáváno je rovněž otázkou. Jak bylo napsáno výše další pronásledování bylo zaměřeno především proti různým sektářům.

V tomto stručném přehledu jsem se pokusil o nástin rekatolizační legislativy v letech 1620-1780 na celozemské úrovni. Na jednom příkladu ze zkoumaného regionu se nyní zaměřím na normy vydávané na místní úrovni. Na lokální úrovni dotvářely právní rámec zpravidla instrukce či „artikuly“ vydávané příslušnou vrchností. Téměř ve všech těchto předpisech nacházíme náboženskou otázku na předních místech, což samo o sobě dokládá význam, jaký jí byl přikládán. Například v Artikulech soudních na panstvích hraběte Maxmiliána z Valdštejna z let 1651 až 1654 jsou věnovány otázkám víry, zbožnosti a náboženské morálky první tři body. Obecně je zde „předně a nejprve“ předepsáno správné chování příslušníků katolické církve: *„Pobožnost maje zaslíbení k odplatě v vzdejší i časné i budoucí věčné životě: Protož Pána Boha všemohoucího máte se báti všickni jeho svatých přikázání bedlivě ostříhati, pobožně, ctně, střízlivě a chvalitebně na světě živi býti. Do chrámu Páně k službám božím nejen ve dny nedělní a svátky veřejné, ale i kdykoliv jaké svátky od církve svaté zasvěcení jsou, zanechávající všech*

---

²³⁸ Květa KULÍŘOVÁ – Rudolf SANDER: c. d., s. 108 (číslo 1105).

²³⁹ Tamtéž, s. 126 (číslo 1310).

*prací hmotných, jak s hovádky svými vidomě, tak i v domích řemesel provozování, jeden každý hospodář s manželkou, dítkami a čeládkou svou abyste se skutečně scházivali, tu při službách božích myslí neroztržitou zůstáváje. Velebné svátosti oltářní podle nařízení Krista Pána, jakž na věrné a horlivé **křesťany katolické** (zvýraznil P. Z.) přísluší, svědomí svá tudy očišťujíc, přijímati. Slova božího bedlivě poslouchati, je do srdcí svých vkládaje, podle něho pobožně živi býti.“²⁴⁰*

Tento obecný návod, shrnující základní pravidla katolické křesťanské morálky, který se v různých variacích objevuje i v celé řadě jiných instrukcí,²⁴¹ je i v bodech, upravujících zcela světské záležitosti, často připomínán. Jelikož by norma měla být v podstatě obrazem ideálního stavu, umožní nám její konfrontace s realitou prostřednictvím sledování odchylek a zároveň intenzity a projevů zbožnosti odpovědět na otázky, jakých výsledků proces rekatolizace dosáhl, jak po stránce konfesionálního sjednocení obyvatelstva, tak i v zavádění potridentské katolické zbožnosti a náboženské morálky. Úspěch či neúspěch rekatolizace nemůžeme totiž sledovat jen na základě kvantitativních projevů, i když jejich interpretace je bezesporu neopominutelná, ale je třeba ji postihnout i z hledisek kvalitativních.²⁴² Ty můžeme sledovat právě ve vzrůstající míře a kvalitě barokní zbožnosti, kterou je možné považovat za prostředek i cíl tohoto procesu.²⁴³

V druhém bodě Artikulů soudních na panstvích hraběte Maxmiliána z Valdštejna z let 1651 až 1654 je upraven vztah mezi poddanými a duchovními na panství: „*Správce svého církevního i jiné všechny*

²⁴⁰ Josef KALOUSEK: Řády selské a instrukce hospodářské. *Archiv český*. 23. díl, Praha 1906, s. 267.

²⁴¹ Například první z článků, které měly být čteny poddaným každoročně alespoň jednou při soudním řízení z Instrukce frýdlantské z roku 1628, stanovuje rovněž zcela jasně: „*Přede všemi věcmi aby jeden každý z vás na spasení duše své pamatující, na pokání svaté se obrátil, přikázání boží zachovával, k službám božím v sváteční den chodil, plně se modlil a podle naučení svého duchovního život svůj vedl ...*“ Tamtéž, s. 92. Další konkrétní příklad je z jiné části Čech, panství Častolovice (východní Čechy), a instrukce z let 1626-31. Viz. Jaroslav ČECHURA: *Instrukce panství Častolovice z let 1626-1631*. Časopis Národního muzea 163, 1994, s. 25-33.

²⁴² K tomu vybízí ve své studii například Jaroslav ČECHURA: *Panství Frýdlant po třicetileté válce. (Norma, konfesionalizace a každodenní realita)*. Historická Olomouc 13, 2002, s. 86.

²⁴³ K vzájemnému vztahu rekatolizace a barokní zbožnosti srov. např. Jiří MIKULEC: *Pobělohorská rekatolizace a katolická zbožnost*. Dialog Evropa 21, 1996, č. 2, s. 2-5.

*duchovní lidi a pořádné katolické kněží vážně a v poctivosti a šetrnosti abyšte měli, povinnosti neb desátky jim náležité naležející časné bez zadržování a napomínání odvozovali, se křty a vodavky nikam jinam, mimo svého domácího správce církevního, abyšte se neunikali pod těžkým trestáním.*²⁴⁴

Z hlediska rekatolizace je nejdůležitější třetí z artikulů hraběte Valdštejna, který upravuje, co je z hlediska náboženství přípustné a co nikoliv: „*Lání a hromování, štveření neb hraní, jména božího nadarmo braní, ožralství, po nocech s muzikou se toulání, sodomářství, přísahání, smilstva, cizoložstva a všech jiných oplzlých proti Pánu Bohu a příkázání jeho svatým čelících hříchův abyšte se všichni vesměs, staří i mladí, vystříhali, pod přísným a neproměnitelným trestáním dle velikosti oučinkův skutečně hleděli.*“²⁴⁵

Na dějinách rekatolizace je celkem dobře patrné, že vydat v raném novověku nějaké nařízení, ještě zdaleka neznamenal prosadit jeho dodržování. Raně novověký stát je sice již zárodkem státu moderního s jeho byrokratizací i s rozvojem donucovacího mocenského aparátu, jeho možnosti při prosazování zákonných norem jsou však ještě poměrně omezené. V případě náboženství, jež je niternou a citlivou sférou v životě každého jednotlivce, pak prosazení zásahů státu bylo dosti komplikované. Prosazování rekatolizačních norem naráželo na odpor, na různé formy obstrukcí. Proto musely být rekatolizační zákony vydávány znovu a znovu. Problémem nebyl pouze odpor proti těmto nařízením a neochota je přijmout, ale i slabý mocenský aparát, tvořený jednotlivci, kteří vždy ne stejně horlivě uváděli normy do praxe. Tak například na panstvích Albrechta z Valdštejna se rekatolizační normy nedařilo prosadit téměř vůbec, zatímco v královských městech byly císařskými rychtáři tyto normy tvrdě prosazovány. Na jedné straně je zde tedy norma, na druhé konkrétní rekatolizační praxe.

---

²⁴⁴ Josef KALOUSEK: *Řády selské a instrukce hospodářské*, s. 267.

²⁴⁵ Tamtéž.

5. Obnova církevní správy, farních beneficií a základního zázemí katolické církve

5.1 Obnova církevní správy

Základním předpokladem pro úspěšný průběh rekatolizace bylo obnovení rozvrácené církevní správy, zvláště jejích nižších úrovní. Stav katolické církevní správy v Čechách po roce 1620 byl ve srovnání s jinými zeměmi přímo v kritickém stavu.²⁴⁶ Vyřešení tohoto základního problému, který ovlivňoval samotné fungování katolické církve, jako jednoho z pilířů na nových principech se utvářejícího státu, jako nositelky samotných základů státní ideologie – katolického náboženství, bylo základním předpokladem úspěchu rekatolizačního procesu. První z podmínek bylo vytvoření dostatečné majetkové základny pro vybudování nových biskupství i obnovení farní sítě. Druhou byla výchova duchovních a doplnění stavu diecézního kléru.²⁴⁷

Pražská diecéze zahrnovala původně všechny české kraje a Kladsko. Ambiciózní plány z 20. a 30. let 17. století na zřízení několika českých biskupství narazily na špatné finanční možnosti obnovující se církve, k jejich realizaci tak nedošlo. V původních záměrech, jež jsou v zásadě obsaženy v plánu na rekatolizaci Čech vídeňského nuncia Carla Carafy, se předpokládá počet čtyř, případně osmi až deseti biskupství.²⁴⁸ Vzhledem ke zkoumanému regionu je třeba připomenout i pokus o změnu církevní správy na diecézní úrovni, který proběhl ve 20. letech 17. století. Byla to

---

²⁴⁶ K tomu blíže Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 163-164, zde srovnává situaci v Čechách a v Nizozemí.

²⁴⁷ Srov. Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 7.

²⁴⁸ Hynek KOLLMANN (ed.): *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia*. Tomus 1. Pars 1. Praha 1923, s. 153.

snaha Albrechta z Valdštejna o vytvoření jičínského biskupství, jehož součástí by byla velká část Boleslavského a část Hradeckého kraje.²⁴⁹

Teprve po zřízení biskupství litoměřického 3. července 1655 došlo k odtržení Litoměřického kraje od pražské arcidiecéze a po zřízení královéhradeckého biskupství 10. listopadu 1664 rovněž Hradeckého kraje. Ve správě pražské arcidiecéze poté zůstalo zbývajících třináct českých krajů, Kladsko a několik lužických farností. Mezi novými biskupstvími litoměřickým a hradeckým byl vklíněn Boleslavský kraj, jako součást pražské arcidiecéze, čímž došlo k rozdělení nejproblémovějších oblastí severních a severovýchodních Čech mezi všechny tři diecéze. Spíše než z vědomého rozhodnutí o rozdělení problematických regionů mezi biskupství vycházel tento krok z ekonomických podmínek, které zřejmě neumožňovaly vytvoření většího počtu sufragánních biskupství a omezovaly velikost nově vytvořených diecézí.²⁵⁰

5.1.1 Vikariáty

Jako střední článek církevní správy mezi farnostmi a biskupstvím měly fungovat vikariáty. Ty byly konstituovány v zásadě podle politického rozdělení země, kdy na území jednoho kraje měl být vytvořen jeden vikariát. V případě rozsáhlejších krajů zpravidla dva či tři vikariáty.²⁵¹

²⁴⁹ Blíže k snahám o vytvoření jičínského biskupství Pavel R. POKORNÝ: *Jičínské biskupství*. In: Rekatolizace v Českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. 9. 1993). Pardubice 1995, s. 72–84. K tomu srov. Zdeněk BOHÁČ: Vývoj diecézní organizace českých zemí. In: *Tradicio et cultus*. Praha 1993, s. 28. Pohled Valdštejnových úředníků na církevní správu a její organizaci ve věvodství je patrný také z *Consignatio Decanatorum et Parochiarum in Ducatu Fridlandico*, srov. NA Praha, Valdštejniána, inv. č. 32, F 67/8, před 1633.

²⁵⁰ K reorganizaci církevní správy v Českých zemích ve 2. polovině 17. století např. Jaroslav KADLEC: *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl. Praha 1991, s. 90–91. Zdeněk BOHÁČ: *Vývoj diecézní organizace*, s. 28–29. Ke zřízení litoměřické diecéze zevrubněji Anton FRIND: *Kurze Geschichte der Bischöfe von Leitmeritz*. Komotau 1867, s. 3–6; k diecézi královéhradecké srov. Jaroslav MIKAN: *Vznik a počátky hradeckého biskupství*. Hradec Králové 1926, s. 4–5. K instituci děkanů a děkanátu srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách. In: *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám*. Praha 1995, s. 112–133. Ke zakládání biskupství nově Nicolas RICHARD: *Proč v českých v 17. století založit novou diecézi?* Pastorační strategie u zrodu biskupství v Hradci Králové. In: Petr POLEHLA (ed.): *350 let Královéhradecké diecéze*. Červený Kostelec 2015, s. 21–36.

²⁵¹ Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 538.

Organizace vikariátu byla odvislá od osoby vikáře (*vicarius foraneus*, venkovský vikář), jímž byl jeden z farářů vikariátu (předem dané oblasti, jejíž hranice se však mohly měnit), nejednalo se tedy o samostatné beneficium.²⁵² Vikář byl zástupcem biskupa v daném území a vykonavatelem jeho instrukcí. Síť vikariátů vznikla v Čechách v letech 1630-31 ve snaze o optimalizaci církevní správy, byla tak nahrazena instituce arcijáhenů a děkanů, jakožto představených jednotlivých okrsků správy diecéze a zároveň představitelů kléru daného obvodu.²⁵³ Jak bylo zmíněno, měl být počet vikariátů přibližně shodný s počtem krajů (ve velkých krajích měly být vytvořeny dva až tři vikariáty, v malých po jednom vikariátu), ovšem s postupnou obnovou farní správy narůstala i potřeba zvýšení počtu vikariátů. A tak se již k roku 1642 udává celkem 21 vikářů v celé arcidiecézi.²⁵⁴

Mezi vikářovy úkoly patřilo: pravidelně navštěvovat farnosti a provádět vizitace,²⁵⁵ napomínat faráře, urovnávat spory, svolávat duchovní k poradám, které se měly konat dvakrát ročně a kde jim byly předkládány směrnice - tzv. synodální listy, jež nahradily nekonající se synody. Dále měl vybírat dávky (*cathedraticum* a *seminaristicum*), sdělovat farářům patenty a výnosy, vybírat od farářů zprávy a velikonoční soupisy apod. Dále měl vést vikariátní archiv. Vikáři byli povinni řídit se platnými instrukcemi či patenty, rovněž zodpovídali za dodržování instrukcí podřízenými faráři.²⁵⁶ Jejich funkce byla časově i materiálně náročná, bylo tudíž nutné, aby ji vykonával držitel dobře zajištěného

---

²⁵² Willibald M. PLÖCHL: *Geschichte des Kirchenrechts*, s. 291-292. Zde rovněž jsou shrnuta různá pojmenování úřadu v německém jazykovém prostředí: Landdekan, Dekan, Dechant, Bezirksrichter, Vizearchidiakon, Erzpfeister.

²⁵³ Viz František ŠTĚDRÝ: *Znovuzrození katolické duchovní správy po roce 1620*. Sborník historického kroužku 1926, s. 64-68 a 122-125.

²⁵⁴ Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 538.

²⁵⁵ K povinnosti vikářů provádět vizitace farářů a kostelů např. NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, *Patentes vernaes*: 1665, § 4; 1668, § 6, 1700 § 11 a další.

²⁵⁶ Nástin činnosti podává Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 538. K činnosti vikářů srov. také Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 194-206, zde je také otištěna instrukce pro vikáře na s. 143-152; rovněž srov. Jaroslav KADLEC: *Přehled českých církevních dějin*, s. 81. Základní informace podává Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ: *Dějiny správy v českých zemích*. Od počátku státu po současnost. Praha 2005, s. 191.

beneficia. Vikář byl vedle tohoto úřadu i nadále povinen řádně spravovat svoji farnost.²⁵⁷

Mezi nejvýznamnější pravomoci vikářů patřilo provádění vizitací podřízeného kléru, ten měl svému vikáři prokazovat povinnou úctu, při vizitaci poskytnout jednoduché občerstvení a případně i dopravu.²⁵⁸

Mezi vikáři a jejich podřízenými často vznikaly spory; především vikáři si stěžovali na neúctu a neposlušnost, ale objevovaly se i spory, kdy stěžovatelem byl farář. Tak si například v roce 1702 stěžoval farář z Bělé pod Bezdězem Zikmund Waraus na vikáře Jana Ignáce Ruczkého, děkana mnichovohradištského, že se na něj při vizitaci ostře osopoval, a skalský farář si na téhož vikáře stěžoval, že neoprávněně vyžaduje každý čtvrtrok 40 krejcarů a že si farářů neváží a jimi pohrdá.²⁵⁹

Boleslavský kraj byl v 17. století rozdělen do dvou vikariátů – mladoboleslavského a frýdlantského. Teprve v roce 1697 vzniká třetí vikariát, českodubský, který byl vyčleněn z vikariátu mladoboleslavského.

Největším vikariátem v kraji byl mladoboleslavský vikariát. Vikariát, který měl po větší část 17. století sídlo v Mladé Boleslavi, je zajímavý jak svojí velkou rozlohou, tak různorodými přírodními podmínkami. Patřily sem horské oblasti Krkonoš, podhorské oblasti na Semilsku a Jablonecku, kraj Českého ráje, Podbezdězí i úrodné oblasti na Mělnicku a v okolí Nymburka. V 50. letech 17. století procházela severozápadní hranice vikariátu od Mimoně do Osečné, na východní hranici ležely fary Semily, Libuň, Sobotka, Markvartice, Rožďalovice a Nymburk, při jižní hranici se rozkládaly fary Nymburk, Kostomlaty a Lysá nad Labem, na západě vikariát ohraničovaly farnosti benátská, strenická, skalská a mšenská. Jazykově byl vikariát převážně český, pouze na Českodubsku a Českolipsku převažovala němčina. V roce 1677 došlo k oddělení jižní

²⁵⁷ Zevrubněji se fungování vikariátu a funkci vikáře v konkrétním případě prachatického vikariátu věnuje Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 23-30 a 49-50, pozn. 1-16. Přehled vývoje postojů konzistoře k otázce vikariátů a vikářů zachycuje *Codex ecclesiasticus archidioecesis Pragensis ordine literario digestis*, NA Praha, APA I., sign. B 76/7.

²⁵⁸ Např. NA Praha, APA I., sign. B 21/1a, *Patentes vernaes (autumnales)* 1699, § 4 či *Patentes vernaes* 1702, § 12.

²⁵⁹ Blíže k případu: Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s 202-203.

části vikariátu v okolí Nymburka a jeho přiřazení ke kosteleckému vikariátu. Od vikariátu bylo odděleno osm farních a deset filiálních kostelů.²⁶⁰

V letech 1676-77 tvořilo vikariát 28 farností (Dubá, Mladá Boleslav, Rožďalovice, Sobotka, Bělá, Bezno, Brodce, Dobrovice, Doksy, Libáň, Mšeno, Kosmonosy, Benátky nad Jizerou, Skalsko, Strenice, Osenice, Všejan, Bakov, Mnichovo Hradiště, Libuň, Český Dub, Držkov, Železný Brod, Vidim, Semily, Loukov, Turnov a Bezděz).²⁶¹ Až do roku 1699 byl vikářem pouze mladoboleslavský děkan, teprve v tomto roce je zmiňován děkan z Mnichova Hradiště. V 18. století se sídlo vikariátu častěji měnilo – Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Dobrovice, Bezno i Kosmonosy.²⁶² Charakter vikariátu byl převážně venkovský, ačkoli například ve vizitačním protokolu z roku 1670 nacházíme ve vikariátu šest měst (*civitates*) - Nymburk, Mladou Boleslav, Sobotku, Turnov, Český Dub a Mnichovo Hradiště a patnáct městeček (*oppida*).²⁶³

Českodubský vikariát, vytvořený roku 1697 ze severní části mladoboleslavského vikariátu, tvořilo v roce 1700 dvanáct farností (Držkov, Turnov, Loukov, Libuň, Rovensko pod Troskami, Bzí, Český Dub, Rychnov nad Mohelkou, Semily, Osečná, Všen, Hodkovice).²⁶⁴ Tento vikariát byl jazykově smíšený, sídlem vikariátu byl ve sledovaném období Český Dub a Bzí, později i v Loukov. V roce 1713 bylo v tomto vikariátu čtrnáct farností (vedle výše uvedených ještě farnost Vysoké nad Jizerou, jež byla dříve spravována ze Semil, a farnost loukovecká).²⁶⁵

V severní část boleslavského kraje byl vikariát frýdlantský, jehož sídlo bylo později v Liberci (odtud v literatuře často užívané označení

---

²⁶⁰ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671- 1725*. Díl 1,1. Boleslavsko, Kouřimsko. s. 178-179. Byly odděleny farní kostely: Bošín, Křinec, Liblice, Lysá nad Labem, Nebužely, Nymburk, Řepín a Dolní Slivno.

²⁶¹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11.

²⁶² Srov. Antonín SLÁDEČEK: *Paměti města Dobrovice.*, s. 235 a také Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Příběh fary Mnichovohradištské v době pobělohorské*. Od Ještěda k Troskám. Ročník 3., část 2, s. 134.

²⁶³ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

²⁶⁴ NA Praha, APA I., sign. B 14/2.

²⁶⁵ NA Praha, APA I., sign. B 15/9.

liberecko-frýdlantský).²⁶⁶ Jazykově byl tento vikariát německý. S výjimkou několika měst a městeček (např. Frýdlant, Liberec, Jablonné v Podještědí, Mimoň, Zákupy atd.) byl převážně venkovského charakteru. Podle farářských relací bylo v letech 1676-77 ve vikariátu sedmnáct obsazených farností (Frýdlant, Zákupy, Chrastava, Dobranov, Gruna, Hrádek nad Nisou, Jablonné v Podještědí, Königshain, Mimoň, Ostritz, Liberec, Rochlice u Liberce, Seitendorf, Žibřidice, Stráž pod Ralskem, Cvikov a Vítkov),²⁶⁷ v roce 1700 se jejich počet zvýšil na 22,²⁶⁸ v roce 1713 je v duchovenských fasích devatenáct farních beneficií, chybí zde ovšem fary lužické, které se nacházely na území jiného státu, a tudíž neměly povinnost podávat tato přiznání (farností bylo v celém vikariátu dvacet tři).²⁶⁹ Na jihovýchodě sousedil frýdlantský vikariát s vikariátem mladoboleslavským (později českodubským), na západě s litoměřickou diecézí a jeho severozápadní a severovýchodní hranice se kryla s hranicí zemskou s výjimkou čtyř lužických far zařazených do tohoto vikariátu. Jedná se o farnosti Gruna, Königshain, Ostritz a Seitendorf, jež se objevují mezi čtrnácti farnostmi obsazenými katolickými kněžími v soupisu far „*sub iurisdictionis*“ frýdlantského děkanátu a žitavského arcijáhenství Sebastiána Balthasara z roku 1625.²⁷⁰ Patronem těchto čtyř farních kostelů byl marienthalský klášter.²⁷¹

Vzhledem k nedostatku pramenů je mnohem obtížnější popis vikariátů v Hradeckém kraji. V roce 1631 byl velký Hradecký kraj rozdělen do dvou vikariátů – hradeckého a chlumeckého, který byl také někdy nazýván bydžovský. Hradecký vikariát se prakticky kryl s hranicemi pozdějšího Hradeckého kraje v rámci hranic z roku 1751 a chlumecký (resp.

---

²⁶⁶ Johann SCHLENZ: *Reichenberg-Friedländer Vikariat gegen Ende des 17. Jahrhunderts*. Mitteilungen des Verienes für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues, 18, 1924, s. 9-16, 53-59 a 19, 1925, s. 14-21, 52-61, 145-162.

²⁶⁷ NA Praha, APA I., sign. B 11/10

²⁶⁸ NA Praha, APA I., sign. B 14/1

²⁶⁹ NA Praha, APA I., sign. B 15/8

²⁷⁰ NA Praha, APA I., inv. č. 5359, Cosignatio Iurisdictionis sub Decantu Fridlandesi et Archidiaconatu Zittaviensis.

²⁷¹ Johann SCHLENZ: *Reichenberg-Friedländer Vikariat*, MVHJI 18, 1924, s. 12.

bydžovský) existoval v rámci hranic pozdějšího Bydžovského kraje z roku 1751.²⁷² Sledovaná oblast Trutnovska, Vrchlabska a Jilemnicka tak spadala do bydžovského vikariátu.

K dalšímu rozdělení vikariátů v Hradeckém kraji došlo v roce 1660, kdy si na tehdejší stav stěžoval trutnovský děkan Ignaz Balthasar Pietsch. Ve svém listu z 10. listopadu 1660, který byl adresován pražskému arcibiskupství, kritizoval jazykovou nezpůsobilost chlumeckého vikáře, že neumí dobře německy a když chce mluvit s faráři latinsky, není mu dostatečně rozumět. Stěžovatel rovněž upozorňoval na velkou vzdálenost trutnovských farností od Chlumce nad Cidlinou a neopomněl zároveň zdůraznit výhodnou geografickou a správní polohu Trutnova včetně jazykové odlišnosti etnika.²⁷³ Po zvážení všech argumentů byl zřízen nový vikariát v Trutnově a prvním vikářem se stal právě děkan Ignaz Balthasar Pietsch.²⁷⁴

Od zřízení královéhradeckého biskupství až do poloviny 18. století existovaly v tomto biskupství pouze tři vikariáty – hradecký, bydžovský a trutnovský. Teprve někdy kolem poloviny 18. století došlo k dalšímu dělení a k zřízení nových vikariátů.²⁷⁵ V této době došlo zřejmě k rozdělení trutnovského vikariátu na dvě části – vikariát trutnovský (respektive hostinský) a vikariát vrchlabský. Tyto dva vikariáty, v rozsahu v jakém existovaly kolem roku 1770, jsou středem zájmu této práce, a proto budou na tomto místě podrobněji popsány. Pro nedostatek pramenů jsem rekonstruoval podobu těchto vikariátů na základě vizitačních zpráv z roku 1769 a díla Johanna Carola Rohna *Antiquitas*

---

²⁷² Jaroslav ŠULA: *Správní vývoj římskokatolické církve a jejích institucí na území stávajícího královéhradeckého okresu (ke dni 30. června 2000)*. In: Královéhradecko – historický sborník pro poučenou veřejnost 2, 2005, s. 121.

²⁷³ NA Praha, APA I., sign. C 84, inv. č. 2976, karton 818, Dopis trutnovského děkana Ignaze Balthasara Pietsche z 10. listopadu 1660.

²⁷⁴ SOkA Trutnov, fond ADÚ Trutnov, Kopie farní korníky, nezpracováno. K tomu srov. Oldřich VAŇURA: *Vikariátní a farnostní systém v Hradeckém kraji v období protireformace*. In: Sborník národního památkového ústavu, Územního odborného pracoviště v Pardubicích za rok 2007, Pardubice 2007, s. 19-20.

²⁷⁵ Oldřich VAŇURA: *Vikariátní a farnostní systém*, s. 20

*Ecclesiarum, Capellarum, et monasteriorum, aliarumque Aedium sacrarum Districtus et respective Diaecesis Reginae-Hradecensis.*²⁷⁶

Trutnovský (hostinský) vikariát se rozkládal od Horní Olešnice u Hostinného na západě až po Stárkov a Českou Metuji na východě. Na severu hraničil se Slezskem a nejjižnějším místem byl Horní Ždár na Trutnovsku. Bylo to tedy poměrně rozsáhlé území. Do tohoto vikariátu patřilo třináct farních a osm filiálních kostelů. Jednalo se o následující farnosti: Hostinné, Trutnov, Bernartice, Horní Vernéřovice, Zdoňov, Mladé Buky, Chvaleč, Starý Rokytník, Žacléř, Stárkov, Staré Buky, Teplice nad Metují a Vlčice. V trutnovském vikariátu se nacházela dvě větší města (Trutnov a Hostinné) a čtyři městečka (Žacléř, Svoboda nad Úpou, Starkov a Pilníkov). Jazykově se jednalo o německý vikariát.²⁷⁷ Sídlem vikariátu byl zprvu Trutnov a později, respektive od roku 1769 asi do roku 1780, Hostinné.²⁷⁸ O pár let později vznikl zcela originální dokument – mapa z roku 1782, která je uložená ve Státním okresním archivu v Náchodě.²⁷⁹ Jedná se o rukopisnou mapu trutnovského vikariátu, kreslenou na ručním papíře bez vodoznaku. Mapa má v pravé části uvnitř rámu titul „*Der in Königreich-Böhme Königgratzer Dioeces Trautenauer Vicariat Chorographisch designirt. Zur Zeit des Bischöflichen Vicarius Tit: Hochwürd: Herrn Joann Heinrich Gärtner würdigsten Dechant zu Trautenau A: 1782.*“ (viz Příloha 7)²⁸⁰ Rozdíl oproti roku 1777 spočívá v přiřazení farnosti v Horním Maršově, která do té doby patřila k vikariátu Vrchlabí.

²⁷⁶ SOKA Hradec Králové, fond Biskupský archiv Hradec Králové, karton 39, inv. č. 947, sign. IV K 4 (42), Generální vizitace ve vikariátu vrchlabském (1769) a tamtéž, inv. č. 951, sign. IV K 8 (46), Generální vizitace ve vikariátu mladobuckém (1769); dále Johann Carolus ROHN: *Antiquitas Ecclesiarum, Capellarum, et monasteriorum, aliarumque Aedium sacrarum Districtus et respective Diaecesis Reginae-Hradecensis*. Pragae 1777, 164 s.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ SOKA Trutnov, fond Děkaný úřad Hostinné, kronika z let 1718-1834, nezpracováno.

²⁷⁹ SOKA Náchod, fond Farní úřad Zdoňov, karton 20, inv. č. 52.

²⁸⁰ Na mapu upozornili Günter FIEDLER – Václav HORÁK: *Mapa trutnovského vikariátu z roku 1782*. In: Sborník příspěvků k 85. narozeninám Antonína Justa. Trutnov 2006, s. 57-61. Autoři této stati se ovšem mylně domnívají, že trutnovský vikariát vznikl až v roce 1782 vyčleněním farností z vikariátu Hostinné a Vrchlabí. Faktem je, že hostinský a trutnovský vikariát jsou jeden a ten samý vikariát, což vyplývá i ze samotné mapy.

Vrchlabský vikariát můžeme charakterizovat jako vikariát horský. Většina jeho území spadá totiž do nejvyšších českých hor Krkonoš. Lze se domnívat, že tento vikariát vznikl, jak bylo již výše uvedeno, vyčleněním z trutnovského vikariátu. Je totiž rovněž vikariát jazykově převážně německý (až na několik farností na jihozápadě, kde se mluvilo česky). Na rozdíl od vikariátu trutnovského nejsou na jeho území žádná významnější města. Jsou zde pouze dvě poddanská města (Vrchlabí a Jilemnice) a dvě další poddanská městečka (Černý Důl a Rokytnice nad Jizerou). Do tohoto vikariátu patřilo 12 farních a 7 filiálních kostelů. Jednalo se o následující farnosti: Vrchlabí, Horní Branná, Fořt, Jilemnice, Heřmanovy Sejfy (Rudník), Jablonec nad Jizerou, Dolní Kalná, Lánov, Horní Maršov, Poniklá, Rokytnice nad Jizerou a Horní Štěpanice.²⁸¹

Přehled o rozdělení královéhradecké diecéze do vikariátů máme k roku 1785. Tehdy se tato diecéze rozkládala na území čtyř krajů a byla rozdělena na jednadvacet vikariátů. V Hradeckém kraji to byly vikariáty: dobrušský, novoměstský, bartošovický, rychnovský a trutnovský; v novobydžovském kraji byly vikariáty novobydžovský, vrchlabský, jičínský a žlunický, v chrudimském kraji chrástecký, bohdanecký, dašický, lanškrounský, litomyšlský, poličský a skutečský a v posledním, čáslavském kraji, vikariáty kutnohorský, haberský, lipnický, soutický a německobrodský.²⁸²

5.1.2 Farnosti a vývoj farní organizace

5.1.2a Farnosti a titulatura beneficií

Vybudování kvalitní farní organizace jako základního předpokladu úspěšné rekatolizace země se ukázalo být velmi obtížným úkolem, který nebyl ještě ani na počátku 18. století uspokojivě vyřešen. Eduard Maur na základě duchovenských fasí napočítal kolem roku 1713 v Čechách 950

---

²⁸¹ Johann Carolus ROHN: *Antiquitas Ecclesiarum*, s. 1-164.

²⁸² Jaroslav ŠULA: *Správní vývoj římskokatolické církve*, s. 131.

obsazených far, zatímco pro předhusitské období je uváděno přibližně 2237 farních beneficií.²⁸³

Význam tohoto problému souvisí s významem farnosti jako základní jednotky církevní správy, v jejímž rámci se vytvářel vztah mezi člověkem a církví a jejímž prostřednictvím vstupovala církev každodenně do života lidí. Farnost (*parochia*, *Pfarrei*, *Pfarre*) lze definovat jako společenství křesťanů natrvalo zřízené při některém kostele s vlastním lidem (*populum proprium*), jež je vymezeno určitými hranicemi (*fines certos*), neboli přesně ohraničené společenství věřících, o které pečuje jeden stanovený farář. Toto společenství spojovaly křtitelnice, hřbitov a právo pohřbívání (*jus sepeliendi*) a posluhování svátostmi lidem v obvodu kostela. Farnosti se jako jednotky církevní správy objevují v raném středověku, jejich tvorba a ustanovení bylo dlouhodobým procesem. V průběhu dějin měla farnost rozličný právní význam.²⁸⁴

Správcem farnosti byl farář (*parochus*, *Pfarrer*), jenž byl povinen, vedle sloužení mší, poskytovat svátosti a zajišťovat jiné funkce farnosti. Farními právy bylo především udílení křtu, požehnání sňatku, konání pohřbu, dále posluhování svatým přijímáním o Velikonocích a umírajícím (*viaticum*) a rovněž svátost pomazání nemocným (*extrema unctio*). S příslušností k farnosti byl spojen rovněž farní přímus, který nutil věřící, aby nejzávažnější náboženské úkony konali ve svém farním kostele.²⁸⁵ Farní přímus byl velmi podstatným prvkem pro fungování duchovní správy, což dokládá i skutečnost, že bylo toto pravidlo vtělováno i do instrukcí pro poddané jednotlivých panství.²⁸⁶

²⁸³ Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 166. Na počátku 18. století byly tedy obsazeny dvě pětiny předhusitských far.

²⁸⁴ LTK, VIII. Band, sl. 162-163, heslo *Pfarrei*, sl. 162-167. Srov. rovněž k vývoji farnosti LMA, VI. Band, heslo *Pfarrei – Pfarreiorganisation*, sl. 2021-2026.

²⁸⁵ Základní přehled o farnostech z církevně právního hlediska podává Willibald M. PLÖCHL: *Geschichte des Kirchenrechts*, s. 304-326. Postoje a nařízení pražské konzistoře ohledně farností lze sledovat v NA Praha, APA I., sign. B 76/6..

²⁸⁶ Ve frýdlantské instrukci z roku 1628, která měla být každoročně předčítána při řízení soudu, byla tato zásada uvedena hned na druhém místě, za výzvou k obecně zbožnému chování: „*Jeden každý hospodář s hospodyní, s dětmi a čeládkou svou aby správcem duchovním tu, k které faře přináleží a ne jiným, vzláště co se velebné svátosti dotýče, se řídil, a co nejen knězi nebo k záduší náleží, ale i jiným povinných náležitostí za sebou nezadržoval.*“ Josef KALOUSEK: Řády selské a instrukce hospodářské. *Archiv český*.

V centru každé farnosti stál farní kostel. Bylo to místo, kde náboženství a především církev vstupovala do života člověka od jeho narození až do smrti. Vedle farního kostela se v jednotlivých farnostech obvykle nacházely i další kostely, sakrální stavby, školy či špitály (chudobince).²⁸⁷ Všechno toto zázemí mělo svoji roli v duchovním i světském životě farnosti. Ve správě farnosti se vedle duchovních správců uplatňovali i další lidé a k fungování všech jejích složek bylo nezbytně nutné dostatečné materiální zabezpečení.

Farní kostely se od reformace dostaly do středu církevního života jak v prostředí protestantském, tak s jistým zpožděním i v prostředí katolickém.²⁸⁸ Byly základním spojovacím článkem mezi jednotlivými lidmi a církví a postupně stále víc i státem.²⁸⁹ Rovněž byly místem, kde byly lidem poskytovány služby nezbytné pro spásu jejich duše. K farnosti ovšem nepatřily pouze kostely, ale i školy, bratrstva či špitály (chudobince).

Chrámy byly rozlišovány na farní kostely (*ecclesiae parochialium*, *Pfarkirchen*), filiální kostely (*ecclesiae filialium*, *Filialkirchen*) a veřejné kaple (*sacella publicorum*, *capellae publicarum*, *Capellen*). Kostely, se kterými byla spojována duchovní správa, byly také rozlišovány na arciděkanské, proboštské, děkanské, farní a filiální.²⁹⁰

Ve všech třech vikariátech Boleslavského kraje i ve dvou studovaných vikariátech Hradeckého kraje nacházíme vedle kostelů farních ještě kostely děkanské, jež spravovali kněží s titulem děkana (*decanus*, *Dechant*). Titul děkana byl v této době titulem čestným, na rozdíl od období předbřlohorského, kdy byl titul děkana spojen s konkrétní správní funkcí v určitém okrsku církevní správy, jehož kléru byl děkan představitelem. V pobřlohorském období byl titul děkana

---

23. díl, Praha 1906, s. 92. K frýdlantské instrukci srov. Václav ČERNÝ: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930, s. 284-288.

²⁸⁷ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, I. díl, s. 183.

²⁸⁸ Richard van DÜLMEN: *Kultura a každodenní život v raném novověku*. III. díl. Náboženství, magie, osvícenství. Praha 2006, s. 45.

²⁸⁹ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, I. díl., s. 183.

²⁹⁰ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 347.

zpravidla spojen s beneficiem při významnějším kostele. V mladoboleslavském vikariátu nacházíme v poslední třetině 17. století děkanské kostely v Mladé Boleslavi, Mnichově Hradišti (po roce 1693), Nymburku (byl součástí vikariátu do roku 1677) a Sobotce. Ve vikariátu českodubském byly pouze dva děkanské kostely, v Českém Dubu a Turnově. Ve frýdlantském vikariátu šlo o tři kostely - ve Frýdlantu, Liberci (pouze v roce 1671, kdy zde byl uváděn titulární děkan – *decanus titularis* a poté až od roku 1700) a v Zákupích. Z 56 obsazených beneficií bylo v roce 1700 pouze osm při děkanských chrámech.²⁹¹ V trutnovském vikariátu byly pouze dva děkanské kostely – Trutnov a Hostinné.²⁹² Ve vrchlabském byl děkanem pouze duchovní správce vrchlabské farnosti.²⁹³

Nejvíce kostelů bylo označováno jako filiální. Od kaplí odlišovala filiální kostely skutečnost, že měly své vlastní osadníky (zádušní vsi), hřbitov, křtitelnici a jiné charakteristické znaky (podobně jako kostely farní). Neobsazené farní kostely, jež byly přivtěleny k osazené farnosti, jsou v pramenech často zaměňovány s kostely filiálními. Dochází tak k překrývání pojmu *ecclesia filialis* a *parochia incorporata*.²⁹⁴ Častým bylo i zaměňování pojmu kaple a filiální kostel, přičemž faráři k této záměně přistupovali zřejmě proto, aby nemuseli platit z těchto kostelů poplatky (seminaristika a kathedratika).²⁹⁵ Duchovenské fase Tereziánského katastru dále rozlišují kaple na kaple s lidem (*Capellen mit Gemeinde*) a kaple bez lidu (*Capellen ohne Gemeinde*), přičemž kaple s lidem zde nejsou pokládány za filiální kostely. Od veřejných kaplí (*sacella publicorum, capelae publicarum*) byly odlišovány kaple

²⁹¹ Na Praha, APA I., sign. B 13/19, 14/1, 14/2. Josef Vitězslav Šimák, *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 164-177. K děkanským kostelům ve starším období srov. Josef KURKA: *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská (místopis církevní do roku 1421)*. Praha 1914, 720 s. K Frýdlantsku Vojtěch BELLING – Lucie KRACÍKOVÁ: *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*. Praha 2003, s. 24.

²⁹² SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, Kopie farní korníky, nezpracováno. K tomu srov. např. Franz Xaver KUHN: *Die Trautenauer Seelsorge im Dreissigjährigen Kriege*. Heimat 1, 1923, s. 166-167. Dále SOKA Trutnov, DÚ Hostinné, Farní kronika 1718-1834, nezpracováno.

²⁹³ SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Farní kronika z let 1636 až 1771, nezpracováno.

²⁹⁴ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 35. Tento problém se nevyskytuje příliš často, příkladem ovšem může být fara v Kování přivtělená k faře skalské. NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 115 r. a tamtéž sign. B 12/11, fol. 230 r.

²⁹⁵ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 347.

soukromé (*sacella privatorum, capelae privatarum*), které sloužily k soukromým účelům svých majitelů.

Některá farní beneficia nebyla „osazena“ farářem, ale byla pouze administrována, jednalo se o tzv. farní administraturu. Správce farní administratury byl označován jako administrátor (mohl být dočasný i trvalý).²⁹⁶ Hlavním důvodem administratury byly nízké příjmy farního beneficia, které nedosahovaly plné kanonické porce - 300 zlatých ze stálých příjmů beneficia, což bylo překážkou pro udělení beneficia „v titul“. Fara byla osazena administrátorem pouze v případě, že její příjmy byly dostatečné k jeho obživě, pokud tomu tak nebylo, byla spravována z nejbližší fary „in commendam“. ²⁹⁷ Vedle označení *administrátor* se užívalo pojmu *curatus*, který měl obecnější platnost a používal se v zásadě pro jakéhokoli správce farního beneficia bez jakékoli vazby ke konkrétnímu titulu. Pojem administrátor byl ovšem používán pouze v administrování dané fary. ²⁹⁸

Vývoj farní správy lze sledovat prostřednictvím kvantitativních a kvalitativních změn farní sítě. Především lze sledovat a kvantifikovat počet farností ve vikariátu – osazených farářem či správcem a neosazených, počet far spravovaných jedním farářem (případně správcem, nepočítaje v to ostatní duchovní), či počet kostelů ve farnosti.

Na kvalitativní faktory vývoje farní správy nás upozorňují přímo dobové prameny, zaobírající se otázkou zřizování nových far. ²⁹⁹ Jedním z důvodů, jenž vedl ke zřizování nových far, byla velká vzdálenost k nejbližšímu kostelu a především ke kostelu farnímu, respektive k sídlu faráře. Dalším z kvalitativních projevů změn jsou změny hranic farností

---

²⁹⁶ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 62.

²⁹⁷ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské.*, s 347-348.

²⁹⁸ Například v roce 1677 se správce brodecké fary Ludvík Thengrinus označuje jako administrátor. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 85 r. V roce 1696 jsou Jakub Kautek, správce fary v Bakově, Václav Ctibor v Osenicích či Kryštof Jaksch v Hodkovicích označeni pojmem *curatus*, což ovšem neznamená, že by byli pouze správci farností bez titulu. Tamtéž, sign. B 4/8.

²⁹⁹ Právo i povinnost zřizovat nové fary příslušelo biskupům. *Canones et decreta*. Romae 1904, s. 101. Srov. rovněž Willibald M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts*, s 304. dále k zřizování far srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 35-37, 59-62.

a vzdáleností ve farnostech. Stejně tak měly být zřejmě zřizovány fary tam, kde by pro velký počet duší nastávaly komplikace ve výkonu duchovní správy. Třetím indikátorem zlepšování farní správy je proto snižování počtu duší (farníků) v jednotlivých farnostech.

5.1.2b Obnova a vývoj farní sítě

Přestože počátek snah o obnovu katolické církevní správy na farní úrovni spadá již do prvních let pobělohorského období, její realizace se podařila až po skončení třicetileté války.³⁰⁰ Ačkoli se před katolickou církví otevíraly nové možnosti, konsolidace církevní správy narážela na překážky materiálního a personálního charakteru. Především se jednalo o slabé materiální zabezpečení kostelů i kléru, které bylo prohloubeno válečnými událostmi, a malý početní stav kněžstva.³⁰¹ Teprve v klidnější době druhé poloviny 17. století došlo k urychlení tohoto procesu, a tak se určitým mezníkem stává práce reformačních komisí v letech 1651 a 1652 a vznik *Soupisu poddaných podle víry*.

Zajímáme-li se o obnovu farní správy v boleslavském a hradeckém kraji, je nezbytné se seznámit s jejím stavem v obdobích předcházejících. V první řadě je třeba se zastavit u situace v době předhusitské, kdy byla farní síť nejhustější a nejrovnoměrněji pokrývala území celých Čech, a rovněž v období předbělohorském, do kterého spadá počátek obnovy katolické církevní správy.

Většina sledovaného území vikariátů boleslavského a frýdlantského, konstituovaných ve 30. letech 17. století, trutnovského a vrchlabského, v jejich rozsahu k roku 1777, náležela v době předhusitské k pražské arcidiecézi, k boleslavskému a hradeckému arcijáhenství. V rámci boleslavského arcijáhenství pak do osmi děkanátů: boleslavského, turnovského, jablonského, hradištského, kameneckého, žitavského (částečně), mělnického (částečně) a havraňského (částečně). Několik

---

³⁰⁰ K tomu srov. především Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s. 24 -30.

³⁰¹ Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 166.

beneficií bylo součástí litoměřického arcijáhenství a lipského děkanátu. V rámci hradeckého arcijáhenství náležely farnosti do dvorského děkanátu a částečně do broumovského a jičínského děkanátu. Jedna fara pak patřila do dobrušského děkanátu (Stárkov).³⁰² V severní části sledovaného území situované Frýdlantsko – náležející původně k tzv. Záhvozdu,³⁰³ bylo církevně připojeno k míšenské diecézi. V této diecézi bylo charakteristické členění do arcikněžských obvodů, Frýdlantsko spolu s oblastí v okolí řeky Kvízi a Zawidowa patřilo k zawidowské arcikněžské stolici.³⁰⁴

Boleslavský kraj

Na území frýdlantského a mladoboleslavského vikariátu, v rozsahu před rokem 1677, připadalo v předhusitské době pro toto území 174 far. Při srovnání s rozsahem vikariátů mladoboleslavského, českodubského a frýdlantského po roce 1677 je to 157 far. (Příloha 1a).³⁰⁵

V době předbělohorské bylo na území Boleslavského kraje 106 farností všech konfesí (s výjimkou bratrských sborů a kazatelen),³⁰⁶ což

---

³⁰² Vacslav Vladivoj TOMEK (ed.): *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské*. Praha 1873, 107 s. K využití této edice: Vojtěch VANĚK: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*. ČČH 100, 2002, č. 3, s. 497-521; nověji upozornil na některá úskalí, především na problém, zda jde vždy o papežský desátek Petr LANDR: *Struktura papežského desátku odváděného z hradeckého arcijáhenství*. Východočeské listy historické 23-24, 2005, s. 189-205.

K církevní správě boleslavského regionu srov. rovněž Josef KURKA: *Archidiakonáty*, s. 256-397. K vývoji kamenického děkanátu srov. podnětnou studii Tomáše DVOŘÁKA: *Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354-1436*. Ústecký sborník historický 2004. Gotické umění a jeho historické souvislosti III. Ústí nad Labem 2004, s. 49-90, zvláště s. 52-63. K vývoji turnovského děkanátu Miloš (recte Michal) ŘEZNÍČEK: *Církevní správa v turnovském děkanátu ve světle patronátních poměrů*. Tamtéž, s. 115-123.

³⁰³ K tomu srov. Vojtěch BELLING – Lucie KRACÍKOVÁ: *Středověká sakrální architektura*, s. 10. Podrobněji viz Jiří KURKA: *Záhvozdi a jeho vztah k severním Čechám*. Sborník severočeského muzea – Historia 5, 1966, s. 3-14; a také Vojtěch BELLING: *Panství Frýdlant v období kolonizační transformace. Příspěvek k dějinám osídlení a sociální struktury českého pohraničí ve vrcholném a pozdním středověku*. Diplomová práce FF UK. Praha 2005, 140 s.

³⁰⁴ Vojtěch BELLING – Lucie KRACÍKOVÁ: *Středověká sakrální architektura*, s. 24-26. K příslušnosti farních kostelů k míšenské diecézi srov. Erich GIERACH: *Nordböhmen und die Meissner Bistumsmatrikel*. MVHJ 7, 1913, s. 74-81.

³⁰⁵ Vychází z údajů o zaplacení papežských desátků pro rok 1399. Viz Vacslav Vladivoj TOMEK (ed.): *Registra decimarum papalium*, s. 76-77, 80-86.

³⁰⁶ Zdeněk ZAHRADNÍK: *Studie o církevní správě v předbělohorském období*. Diplomová práce FF UK. Praha 1980, s. 75. Zde srov. zvláště Soupis farností a bratrských sborů (2. svazek), ve kterém je ovšem několik omylů místopisného charakteru.

představuje 60,9 % předhusitského stavu.³⁰⁷ Z farností, jejichž konfesijní příslušnost byla známá, byly na Boleslavsku pouze čtyři katolické (52 bylo nekatolických). Z uvedených údajů je zřejmé, že se kvantitativní redukce farní sítě na Boleslavsku v pohusitském období dotkla především katolické církevní správy.³⁰⁸

Tabulka 5.1: Přehled far obsazených a neobsazených v jednotlivých krajích v roce 1624³⁰⁹

kraj	obsazených far	připojených far	podíl obsazených a připojených far	poznámka
Rakovnicko	6	6	1:1	
Loketsko	5	15	1:3	
Žatecko	20	45	1:2,3	
Boleslavsko	15	27	1:1,8	bez valdštejnských panství
Kouřimsko Čáslavsko	22	147	1:6,7	
Podbrdsko	7	13	1:1,9	
Plzeňsko	69	81	1:1,2	
Prácheňsko Bechyňsko	72	148	1:2,1	

Jestliže v předbělohorském období byly ve srovnání s předhusitským stavem obsazeny dvě třetiny farních beneficií, tak v období po Bílé hoře a vypovězení nekatolických kněží, kdy dochází k výraznému poklesu

³⁰⁷ V celých Čechách se odhaduje počet far v předbělohorském období na dvě třetiny předhusitského stavu. Tamtéž, s. 51. Zdeněk Zahradník uvádí celkem v Čechách (mimo Loketsko) 1396 far. K tomu srov. např. F. MARAT: *Soupis poplatnictva 14 krajův království českého z roku 1603*. VKČSN 1898, s. 1-129, kde je uvedeno celkem 1308 far.

³⁰⁸ Zdeněk ZAHRADNÍK, *Studie o církevní správě.*, s. 78.

³⁰⁹ Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 524.

počtu obsazených farností, klesá počet farních beneficií na 13 % předhusitského stavu.

O stavu farní správy na Boleslavsku v první polovině 20. let 17. století nás seznamuje několik pramenů (bohužel vždy neúplně). Především je to zpráva reformační komise jmenované pro oblast Boleslavska, Hradecka a Chrudimska v roce 1624.³¹⁰ Úkolem komisí jmenovaných v roce 1624 bylo podle zvláštních instrukcí pro tyto komise, jež jsou známy celkem čtyři,³¹¹ především informovat o stavu farní správy v určených regionech. Měly především sledovat jak jsou fary obsazeny, nekatolické duchovní nahradit katolickými, přičemž jednomu duchovnímu mohlo být svěřeno více far. Komise pracovaly od srpna 1624.

V Boleslavském kraji bylo zjištěno 16 obsazených far, z toho tři děkanství, neobsazených bylo 27 a 1 filiální kostel. Neobsazené fary byly přiděleny k některé z obsazených. Pouze pět duchovních mělo po tomto přidělení jen jednu faru. Naopak ostatní duchovní spravovali až pět far navíc. Jakým způsobem byly fary takto připojovány nevíme, je pravděpodobné, že svoji roli hrály vzdálenosti, počet duší, velikost vlastního benefícia a hranice panství. Tyto údaje nejsou pro celý Boleslavský kraj známy, jelikož na statcích Albrechta z Valdštejna byla rekatolizace prováděna zvláštní komisí, kterou vedl Ctibor Kotva z Freienfeldu.

Přesto můžeme na základě výsledků práce rekatolizačních komisí v roce 1624 srovnat údaje o obsazenosti far v jednotlivých krajích (Tabulka 3.1). Z podílu obsazených a připojených far vyplývá, že nejvíce neobsazených far na jednu obsazenou bylo na Kouřimsku a Čáslavsku (1:6,7), dále v západních Čechách (Loketsko – 1:3, Žatecko – 1:2,3). Špatná situace byla i v Prácheňsku a Bechyňsku. Neuspokojivá situace byla i na Boleslavsku, kde jsou ovšem údaje zkresleny tím, že zde chybí farnosti z Valdštejnových panství.

---

³¹⁰ Blíže tamtéž, s. 518-519. K tomu i edice Františka ŠTĚDRÉHO (ed): *Znovuzřízení katolické duchovní správy po roce 1620*. SHK 1925, s. 34-46.

³¹¹ Tamtéž.

Tyto údaje potvrzuje i soupis, sepsaný frýdlantským děkanem Sebastianem Balthasarem dne 16. dubna 1625, který nás informuje o čtrnácti farách obsazených katolickými kněžími v obvodu děkanátu frýdlantského a arcijáhensství žitavského.³¹² Podle tohoto soupisu připadalo na těchto čtrnáct far sedm kněží, přičemž lužické farnosti Ostrzitz, Königshain, Seiffersdorf a Gruna spravoval vždy jeden farář (případná řádová příslušnost těchto kněží není v tomto prameni uvedena, můžeme ale předpokládat, že se jednalo o cisterciáky). Na tři zbývající kněze - Sebastiana Balthasara, Adama Hayasche a Augustina Steina připadaly tři až čtyři farnosti.³¹³ Ostatní fary byly ještě obsazeny nekatolickými kněžími.

V Boleslavském kraji řídil v letech 1627 až 1629 rekatolizační komisi Zdeněk Lev Libštejnský z Kolovrat (tato komise působila také v krajích litoměřickém, čáslavském a hradeckém). Aktivita této komise ovšem nebyla příliš úspěšná, o čemž svědčí i zpráva zákupského děkana Václava Oldřicha Täubnera, který v komisi působil jako duchovní komisař, adresovaná pražskému arcibiskupovi, ve které líčí nepatrný úspěch v přivádění poddaných „k víře katolické“ na mimoňském panství (farnost Mimoň a Svěbořice).³¹⁴

V roce 1629 měly poprvé po roce 1620 proběhnout kanonické vizitace ve všech českých krajích.³¹⁵ Pro Boleslavský kraj byl určen vizitátorem kapucín bratr Josef (Fr. Joseph Cappucinus). Jeho vizitace ale provedena

---

³¹² NA Praha, APA I., inv. č. 5359, 16. dubna 1625, Cosignatio Iurisdictionis sub Decantu Fridlandesi et Archidiaconatu Zittaviensis.

³¹³ Sebastian Balthasar spravoval farnosti Frýdlant, Krásný Les, Raspenava a Kunratice, Adam Hayasch Řásnici, Jindřichovice pod Smrkem a Nové Město pod Smrkem, Augustin Stien Liberec, Vítkov a Rýnovice.

³¹⁴ K činnosti rekatolizační komise podrobně Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 135-138. Zde na str. 136 je rovněž otištěna zpráva zákupského děkana.

³¹⁵ K tomu především Veronika SEMERÁDOVÁ: *Vizitační písemnosti*, s. 125-205; také srov. Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy*, s. 534; srov. rovněž Kliment BOROVÝ: *Dějiny diecéze pražské*. Praha 1874, s. 461-465.

nebyla z důvodu možných nebezpečí cesty a zdravotní indispozice bratra Josefa.³¹⁶

Před vznikem vikariátů v letech 1630-1631 je pro Boleslavský kraj uváděno 24 až 31 osazených far.³¹⁷ Stejnou situaci potvrzují i údaje ze 40. let 17. století. Předně je to *Consignatio Omnium Decanorum et Parochorum Districtus junioris Boleslai* z roku 1644, jehož autorem je mladoboleslavský děkan Daniel Castelius.³¹⁸ V tomto soupisu je uvedeno 23 obsazených far a 3 beneficia neobsazená, je z něj ale zřejmé, že nebere v potaz připojené farnosti, s výjimkou Mathiase Hancze (faráře dobrovického a libáňského) uvádí pouze sídla farářů. Tento pramen ale opět dokazuje, jak malý byl počet obsazených far a kněží v duchovní správě Boleslavského kraje. K podobným závěrům můžeme dospět při pohledu na rozpis kněžských dávek – tzv. cathedratum z roku 1642,³¹⁹ který uvádí 24 plátců této dávky z celého kraje.

Z výše uvedených údajů je zřejmé, že se počet obsazených beneficií na Boleslavsku během prvních desetiletí upevňování pozic katolické církve po Bílé hoře příliš nezvýšil.³²⁰ Ve srovnání s předhusitským stavem bylo obsazeno pouhých 13 % beneficií, se stavem předbělohorským 21 %. Obdobné výsledky jsou u podobných srovnání i v jiných vikariátech.³²¹ Skutečná obnova církevní správy, zvláště farní správy, tak byla možná až v další fázi pobělohorské rekatolizace, jež začala v 50. letech 17. století.

Po skončení třicetileté války a určité konsolidaci obecných poměrů vzniká v poměrně krátké době mezi léty 1650-1654 řada pramenů, jež mapují postavení katolické církve a stav církevní správy. Za tímto účelem vznikají prameny provenience církevní i světské. Předně se jedná

---

³¹⁶ Bratr Josef uvádí ve svém dopisu jako příčinu, proč nemohl pokračovat v plnění svého úkolu, nebezpečí přepadení venkovany a také bolest nohou („pedis modo graviter assingitur“). NA Praha, APA I., sign. C 80, kt. 780, Dopis Fr. Josepha, 23.6. 1629.

³¹⁷ Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy*, s. 536.

³¹⁸ NA Praha, APA I., inv. č. 5359, rok 1644, *Consignatio Omnium Decanorum et Parochorum Districtus Junioris Boleslai*.

³¹⁹ Tamtéž, *Cathedratum* 1642.

³²⁰ Z 15 obsazených v roce 1624 na 24 obsazených v roce 1642, resp. 23 v roce 1643.

³²¹ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 39-41. Zde 18,2 % předhusitského stavu ještě v roce 1678.

o *Seznam far obsazených a neobsazených*³²² a rovněž o *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*³²³ Dále se jedná zvláště o *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651* a *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*.³²⁴

Podle *Zpráv o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650* bylo v mladoboleslavském vikariátu 18 obsazených far z celkem 64 far a filiálek.³²⁵ Tomáš V. Bílek uvádí k roku 1652 třicet tři obsazených far v celém kraji,³²⁶ přičemž faráři většinou spravovali více far najednou,³²⁷ což potvrzuje i nedatovaný *Seznam far obsazených i neobsazených se jmény kolátorů*, ten uvádí celkem 20 obsazených far a 11 neobsazených.³²⁸ V *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651* je uvedeno 100 kostelů z celého kraje, z Boleslavského vikariátu pak 59 kostelů a 7 obsazených far, v případě frýdlantského vikariátu je to jen 41 kostelů a 6 obsazených far. Pro srovnání není *Soupis poddaných podle víry* příliš vhodný, jelikož zde nejsou uvedeny kostely a fary ze všech panství, jedná se jen o 70 % všech kostelů.³²⁹

Z uvedených údajů vyplývá, že stav farní správy na Boleslavsku v polovině 17. století z hlediska počtu spravovaných far a kostelů jedním farářem nebyl ani zdaleka uspokojivý. Pro druhou polovinu 17. století počet pramenů, zachycujících počet beneficií a kostelů³³⁰ v kraji, značně

³²² NA Praha, APA I., sign. B11/6, inv. č. 1314. Seznam far obsazených a neobsazených se jmény kolátorů. (nedatován).

³²³ Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných podle víry. Boleslavsko*. Praha 1994, 714 s.

³²⁴ Srov. Eliška ČÁŇOVÁ (ed.): *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*. SAP 29, 1979, s. 20-55, a dále Zlatuše KUKÁNOVÁ: *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*. *Paginae historiae* 2, 1994, s. 20-62.

³²⁵ Zlatuše KUKÁNOVÁ: *Zprávy o stavu far*, s. 42-43 a 59. V tomto přehledu bohužel chybí frýdlantský vikariát.

³²⁶ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 257. Rovněž srov. Týž, *Stav far 1650-1652 v kraji Boleslavském*. *Památky archeologické* 13., s. 177-182.

³²⁷ K tomu srov. NA Praha, fond SM, sign. R 109/47. Zde je uvedeno celkem 162 kostelů a 33 spravovaných farností v pořadí podle panství. Například turnovský děkan spravoval celou severovýchodní část mladoboleslavského vikariátu.

³²⁸ NA Praha, APA I., sign. B 11/6, Seznam far obsazených i neobsazených se jmény kolátorů v pořadí vikariátů.

³²⁹ Alena PAZDEROVÁ: *Soupis poddaných*, s. 7. Soupis nezachycuje celý kraj ale jen 41 % panství, 50 % statků a statečků, žádné královské město, 55 % měst a městeček a 36 % vsí.

³³⁰ V potaz jsou brány jen „kostely s lidem.“

narůstá.³³¹ Jelikož by nebylo účelné (a není to ani cílem této práce) sledovat pouze vývoj farní sítě v daném období, je třeba se v následujícím výkladu omezit pouze na srovnání stavu farní správy, jak jej zachycují jen některé, obsáhlejší prameny a popis základních změn ve vývoji farní správy.³³² Na základě srovnání těchto údajů lze sledovat posun ve vývoji farní sítě mezi léty 1670, 1676-1677, 1700-1701 a 1713.

V roce 1670 je ve mladoboleslavském vikariátu uváděno 26 obsazených far. Největší počet farností spravovali sobotecký děkan a českodubský farář (4 farnosti). K farám v Turnově, Bakově a Dobrovicích byly připojeny ještě dvě další farnosti, dalších šest duchovních správců mělo na starosti po dvou farnostech.³³³ Celkem je ve vizitaci zahrnuto 97 kostelů s lidem, z toho 47 farních a 50 filiálních. Celkem bylo ve vikariátu obsazeno 15,75 % obročí ve srovnání s předhusitským obdobím a 37,6 % ve srovnání s předbělohorským obdobím. Oproti Šimákovu přehledu far a kostelů na základě zpovědních seznamů³³⁴ zde chybí farní kostely v Bělé pod Bezdězem, Libáni, Ronově (resp. Hrubý Jeseník), Řepíně a Strenici, navíc je zde fara v Brodcích, která byla podle zpovědních seznamů odloučena od Benátek nad Jizerou až v roce 1674. Tato farnost tak zřejmě byla neobsazená pouze krátkou dobu po roce 1670.³³⁵

Mezi léty 1670 až 1676 došlo dále k obsazení far v Libuni, Nebuželích (1675). Administrovány byly kostely v Bošíně, Křinci,

---

³³¹ Především NA Praha, APA I., sign. B 10/13, Seznam far, farářů, patronů a kostelů z let 1672-1674 podle 27 vikariátů, doplňovaný do roku 1682; Tamtéž, inv. č. 5359; Tamtéž, sign. B 10/8a a B 10/8b, Knihy konfirmací k farám, 1637-1659 a 1654-1659. Dále jsou to zprávy v knihách farních důchodů: Tamtéž, sign. B 41/1-B 42/1.

³³² Je to vizitační protokol vikáře Havlíka z roku 1670: NA Praha, APA I., sign. B 4/6. *Visitatio ecclesiarum districtus Boleslaviensis*. Dále popis frýdlantského vikariátu od vikáře a frýdlantského děkana Melchiora Riesnera rovněž z roku 1670: Tamtéž., sign. B 41/1, *Knihy farních důchodů*; pro léta 1676-1677 jsou to zprávy farářů o stavu far – tzv. farářské relace: Tamtéž, sign. B 11/10 a B 12/11. V roce 1700-1701 jsou to tzv. responsa: Tamtéž, sign. B 13/19, B 14/1 a B 14/2. V roce 1713 je to řada tzv. duchovenských fasí Tereziánského katastru (dále TK): Tamtéž, sign. B 15/7, B 15/8 a B 15/9. Ve sledovaných pramenech některé farnosti chybí, případně jsou poškozené, jejich údaje je proto třeba konfrontovat s údaji z jiných zdrojů. Pro tyto účely jsem použil přehled obročí v práci Josefa Vítězslava ŠIMÁKA (ed.): *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671- 1725*. Díl 1,1. Boleslavsko, Kouřimsko. Praha, s. 164-183.

³³³ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

³³⁴ Viz pozn. 50.

³³⁵ V Brodcích byl farářem v roce 1670 Šimon Kölitz, v roce 1671 byl kostel filiálním k Benátkám nad Jizerou.

Osenici a Vidimi (1676). Fara v Osenici byla o rok později osazena.³³⁶ V roce 1677 došlo ke změně hranic mladoboleslavského vikariátu, když byly odloučeny fary v Bošíně, Křinci, Liblici, Lysé nad Labem, Nebuželích, Nymburku, Řepíně a Dolním Slivně s filiálními kostely v Čechelicích, Kostomlatech, Chlebech, Kovanicích, Velelibech, Výklekách, Hradsku, Krpách, Radouni a Horním Slivně. Později byly součástí vikariátů poděbradského (resp. nymburského) a brandýského (resp. kosteleckého).³³⁷

V roce 1677 bylo v mladoboleslavském vikariátu 28 obsazených far³³⁸ a 12 far neobsazených. Největší počet farních kostelů spravoval sobotecký děkan (4 farnosti), dále faráři bakovský, dobrovický a libáňský (3 farnosti), dalších sedm farářů spravovalo dvě farnosti. Ve čtyřiceti třech farnostech vikariátu bylo celkem 61 filiálních kostelů a kaplí s lidem. Jeden farář průměrně spravoval více než tři kostely.³³⁹ Mezi léty 1670 až 1677 došlo k relativně výraznému nárůstu počtu spravovaných far, uvažíme-li odloučení jižní části vikariátu (osm farností), zjistíme, že došlo ke zřízení nových far a nárůstu počtu obsazených far o 21 %. Počet obrocí ve zmenšeném vikariátu se zvýšil na 26,2 % předhusitského stavu a 48,3 % předbělohorského stavu.

V následujících letech byly obsazeny fary hodkovická (1682), rovenská (1685), boseňská (1687), všeňská (1689, od roku 1685 byla administrována) a filiální kostely v Osečné a Rychnově (1687). Administrovány byly fary v Kruhu (1681), Březně (celkem třikrát v letech 1684, 1688 a 1692). Samostatnými přestaly být fary v Kruhu (připojena zpět k Podbezdězí v roce 1682) a dvakrát po sobě i Březno, připojené zpět k Brodcům v letech 1685 a 1689. Nejvýznamnější změnou tohoto období

---

³³⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 178-179.

³³⁷ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 92-102.

³³⁸ NA Praha, APA I., sign. B 12/11.

³³⁹ Tamtéž.

je konečně rozdělení vikariátu do dvou menších: mladoboleslavského a českodubského.³⁴⁰

Z uvedeného přehledu je patrné, že snaha o obsazení farních kostelů byla relativně úspěšná, v případě administrace se jednalo o dočasné změny. Počet obsazených farností se zvýšil na 34, přičemž počet far spravovaných jedním farářem (či správcem) se přiblížil jedné (1,23 far na jednoho faráře), což by bylo možné pokládat za takřka ideální stav, ovšem pouze z pohledu počtu spravovaných farností, kde dochází mezi léty 1677-1700 k nárůstu o 9 %. Rovněž je možné konstatovat, že se faráři v boleslavském vikariátu nesnažili o ponižování farních kostelů na kostely filiální, jelikož počet chrámů, které jsou v „relacích“ a „responsích“ uvedeny jako farní, je stejný.

V roce 1700 bylo v mladoboleslavském vikariátu dvaadvacet obsazených far a sedm far neobsazených. V řadě „responsí“ chybí odpovědi za děkanát mnichovohradištský, což je zvláště zarážející, jelikož Mnichovo Hradiště bylo v této době sídlem vikariátu.³⁴¹ K Mnichovu Hradišti náležely filiální kostely v Klášteře, Mohelnici, Mukařově, Hlavici a Chocnějovicích.³⁴² Při započítání Mnichova Hradiště bylo roku 1700 v mladoboleslavském vikariátu obsazeno 28,8 % obrocí ve srovnání se stavem v předhusitském období (58,9 % předbělohorského stavu). Ve vikariátu českodubském bylo obsazeno dvanáct ze čtrnácti farních beneficií, což je ve srovnání se stavem v předhusitském období 40 % (63,7 % předbělohorského stavu). V případě tohoto vikariátu je třeba upozornit na problém loukovské fary, u které nejsou započítány filiální kostely v Loukovci, Březině a Jablonci, z kterých byla v tomto roce vytvořena nová farnost, a tak je již loukovský farář do svého obvodu nezapočítal.

---

³⁴⁰ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 180-181.

³⁴¹ Srov. NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 145 r.

³⁴² Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 84. Zde rovněž poznámka, že údaj v roce 1700 chybí a údaje v tomto přehledu pochází z Josefa Vítězslava ŠIMÁKA (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 41-42.

Mezi léty 1700 až 1713 dochází ve farní organizaci mladoboleslavského a českodubského vikariátu již jen k drobným změnám. Především došlo k odtržení a obsazení dvou filiálních kostelů. Již zmíněný kostel v Loukovci byl v roce 1700 odtržen od farnosti loukovské a stejně tak byla rozdělena farnost mnichovohradištská zřízením fary v Hlavici roku 1706. K této farnosti byly přičleněny filiálky v Mukařově a Chocnějovicích. Fara ve Vidimi byla po roce 1700 spravována ze Mšena.³⁴³

V duchovenských fasích Tereziánského katastru z roku 1713 nacházíme v mladoboleslavském vikariátu 23 obsazených farností a osm kostelů uvedených jako farní, které nebyly obsazeny. Celkem je zde uvedeno 120 kostelů s lidem.³⁴⁴ V českodubském vikariátu bylo celkem patnáct farních kostelů, z nichž čtrnáct bylo obsazeno. Svatyní s lidem je zde uvedeno 41.³⁴⁵ V obou vikariátech tak došlo z hlediska počtu obsazených farních beneficií k mírnému nárůstu. K nárůstu počtu farních kostelů došlo vytvořením nových far (Loukovec, Hlavice). Ve srovnání s předhusitským obdobím bylo v mladoboleslavském vikariátu obsazeno 29,8 % obrocí (58,9 % předbělohorského stavu), v dubském vikariátu celých 46,6 % obrocí (73,7 % předbělohorského stavu).

V letech 1713 až 1724 došlo k obsazení dalších tří far: Železného Brodu v roce 1720 (dosud spravován ze Bzí) a v roce 1722 Vidimi (spravována farářem mšenským). Téhož roku došlo k oddělení fary v Kruhu od podbezdězské farnosti. Počet obsazených farních beneficií se tak zvýšil do roku 1724 ve vikariátu mladoboleslavském na 25 (80 % osazených farních kostelů), ve vikariátu českodubském na 15 (100 % farních kostelů). Z hlediska srovnání s obdobím předhusitským bylo obsazeno v obou vikariátech 36,4 % obrocí (69 % předbělohorského stavu).

---

³⁴³ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 182-183. Údaj o přivtělení fary ve Vidimi ke Mšenu zde chybí.

³⁴⁴ NA Praha, APA I., sign. B 15/7.

³⁴⁵ NA Praha, APA I., sign. B 15/9.

Vývoj farní sítě mladoboleslavského a českodubského vikariátu v letech 1670-1724 lze označit jako pomalé zlepšování. V průběhu padesáti čtyř let došlo ke zvýšení počtu samostatně spravovaných farních beneficií z dvaceti šesti na čtyřicet (Graf 3.1). Počet přivtělených farních kostelů se snížil z 21 na 6, přičemž celkový počet farních kostelů zůstává po celé období takřka stejný. Zatímco došlo ke zvýšení počtu samostatně spravovaných beneficií o 14, došlo ke snížení počtu přivtělených farních kostelů o 15. V některých případech sice dochází k ponížení farních kostelů na kostely filiální, jinde pro změnu vznikají farní kostely nové (např. Loukovec, Hlavice). V případě těchto vikariátů se tedy farářům nedařilo snížit přivtělené farní kostely na filiálky,³⁴⁶ ale docházelo k jejich postupnému osazování (alespoň ve formě administrace). Tento fakt je dán nejspíš poměrně velkými obvody již existujících far a všeobecnou snahou o zefektivnění duchovní správy. Ve srovnání s obdobím po skončení třicetileté války je stav farní sítě ve dvacátých letech 18. století možné označit za stabilizovaný, i když vzhledem k předbělohorskému období bylo obsazeno o něco více než dvě třetiny farností.

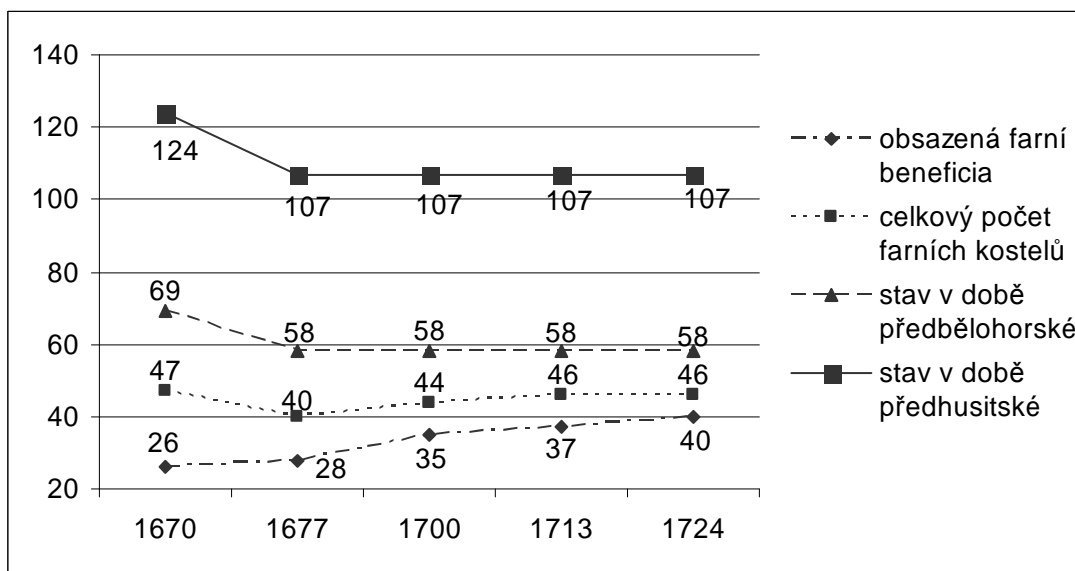
V severněji položeném frýdlantském vikariátu byla v roce 1670 situace farní správy tak, jak ji ve své zprávě popsal vikář a frýdlantský děkan Melchior Henricus Riesner, značně nevyvážená. V tomto vikariátu mělo celkem 16 farností svého duchovního správce, dalších 9 farních beneficií nebylo obsazeno. Na jednoho faráře či správce fary tak připadalo 1,8 fary, ovšem pouze frýdlantský děkan Riesner spolu se dvěma kaplany spravoval 8 farních kostelů. Dva farní kostely spravoval farář Georgius Franciscus Tergel (Suchá a Žibřidice), zatímco ostatní spravovali pouze jeden farní kostel. Ve zprávě vikáře Riesnera je zachyceno celkem 50 kostelů, na jedno obsazené farní beneficium tak připadaly více jak tři kostely, avšak jen frýdlantský děkan měl ve své

---

³⁴⁶ Srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 36.

správě 19 kostelů, z nichž se jeden nacházel ve vsi Güntersdorf v Lužici, která byla čtyři míle vzdálená a zcela protestantská.³⁴⁷

Graf 5.1: Přehled vývoje počtu obsazených far v mladoboleslavském a českodubském vikariátu ve srovnání s předhusitským a předbělohorským obdobím

Ve srovnání s předhusitským obdobím, kdy se na území v rozsahu pozdějšího frýdlantského vikariátu nacházelo 41 far,³⁴⁸ bylo v roce 1670 o 68 % farních beneficií méně, o podobnou hodnotu se jedná ve srovnání s obdobím předbělohorským (o 60 % méně), kdy farní síť složená z katolických i nekatolických far byla v této oblasti neobvykle hustá.³⁴⁹ Mezi léty 1670 až 1676 došlo k několika změnám v podobě farní správy frýdlantského vikariátu. Fara v Suché přestala být spravována ze Žibřidic a byla přivtělena k Hrádku nad Nisou. Podobně tak vítkovská fara s filiálními kostely v Mníšku a Fojtce byla od roku 1676 přivtělena

³⁴⁷ NA Praha, APA I., sign. B 41/1.

³⁴⁸ Viz pozn. 41.

³⁴⁹ Zdeněk ZAHRAVNÍK, *Studie o církevní správě*, 2. svazek.

k Nové Vsi (předtím byla spravována z Liberce a v roce 1670 z Frýdlantu).³⁵⁰

Farářské relace z roku 1677 obsahují odpovědi od sedmnácti farářů a správců far ve frýdlantském vikariátu, kteří spravovali devatenáct farních kostelů.³⁵¹ Rozdíl mezi počtem farních kostelů v roce 1670 a 1677 je značný, ubylo šest farních kostelů. Většina těchto bývalých farních kostelů byla pod správou frýdlantského děkana a v jeho relaci jsou uvedeny jako filiální, u dvou z nich je uvedeno, že šlo dříve o samostatné farní kostely.³⁵² Zprávu sepsal opět děkan Riesner, je tedy nepravděpodobné, že by se jednalo o omyl. Mezi léty 1670 až 1676 tak došlo zřejmě k snížení statutu těchto kostelů z farních na filiální. V následujících letech byla obnovena fara v Novém Městě pod Smrkem (1681) a došlo ke zřízení fary ve Vsi (1683). Bývalé farní kostely v Raspenavě, Krásném Lese, Arnolticích, Jindřichovicích a Hajnici zůstaly po roce 1677 filiálními kostely.³⁵³ Celkem je ve farářských relacích uvedeno 47 kostelů s lidem. V roce 1677 bylo ve frýdlantském vikariátu 34 % farních beneficií ve srovnání s předhusitským obdobím (42,5% ve srovnání s dobou předbělohorskou). Tento mírný nárůst byl zapříčiněn obsazením fary ve Vítkově (Šimák uvádí jako přivtělenou k Nové Vsi, v relacích je Vítkov samostatný a Nová Ves je zde uvedena jako jeho „*parochia commendata*“).³⁵⁴

Vedle nových far v Novém Městě pod Smrkem a ve Vsi dochází v posledních desetiletích 17. století pouze k drobným změnám ve struktuře jednotlivých farností. Především došlo k již zmíněnému rozdělení největší frýdlantské farnosti do tří farností. K farnímu kostelu ve Vsi byly připojeny filiální kostely v Arnolticích, Andělce, Bulovce, Dolních Pertolticích a Dolní Oldříši, k novoměstské faře náležely filiální

³⁵⁰ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 178-179.

³⁵¹ NA Praha, APA I., sign. B 11/10.

³⁵² Tamtéž, fol. 7r.

³⁵³ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, 1r a B 15/8, 1v – 2r. Srov., rovněž Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 87, 90.

³⁵⁴ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 118. NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 173r.

kostely v Jindřichovicích pod Smrkem a Ludvíkově pod Smrkem. Frýdlantský děkan tak v roce 1700 spravoval místo dosavadních šestnácti kostelů pouze pět (ve Frýdlantu, Dětrichově, Raspenavě, Kunraticích a Krásném Lese). Farní kostel v lužickém Güntersdorfu byl odloučen od frýdlantské farnosti v roce 1689. Do roku 1700 se tak podařilo v poměrně krátké době rozdělit nejrozsáhlejší farnost vikariátu do tří farností. Farní kostel v Nové Vsi, jenž byl dosud přivtělen k vítkovské farnosti, byl v roce 1694 přivtělen k liberecké farnosti, při níž je uveden v roce 1700 již jako kostel filiální.³⁵⁵ Dále došlo k rozdělení mimoňské farnosti vytvořením nové farnosti ve Svěbořicích v roce 1698 a rovněž tak k rozdělení fary ve Stráži pod Ralskem zřízením fary v Brništi. V obou případech došlo k vytvoření nových far při dosavadních filiálních kostelech.³⁵⁶

Responsa z let 1700-1701 obsahují odpovědi jedenadvaceti farářů a správců farností frýdlantského vikariátu. Pouze farář v Hrádku nad Nisou spravoval dvě farnosti (Hrádek nad Nisou a Suchá). Celkem je zde zmíněno 22 farních kostelů a 28 kostelů filiálních. Počet farních kostelů se tak zvýšil oproti roku 1677 o tři vytvořením farních kostelů v Novém Městě, Svěbořicích a Brništi. Došlo tak v porovnání se stavem v roce 1677 k výraznému zvýšení počtu spravovaných farností - o 23 %. K jedenácti farním kostelům nepatřil žádný filiální kostel, nejvíce filiálních kostelů spravovali faráři ve Vsi (pět) a ve Frýdlantu (čtyři). Ve srovnání s předhusitským obdobím se počet obsazených farních beneficií zvýšil na 42 % tehdejšího stavu (52,5 % předbělohorského stavu).

V prvním desetiletí 18. století došlo jen k malým změnám v počtu a struktuře farních beneficií ve frýdlantském vikariátu. Především po řadě přesunů byla v roce 1702 osazena fara v Nové Vsi a o pět let později byla

---

³⁵⁵ Tamtéž., sign. B 14/1. Srov. rovněž Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 180-181.

³⁵⁶ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 89.

zřízena fara v Mařenicích, jež do té doby příslušely ke Cvikovu.³⁵⁷ V duchovenských fasích Tereziánského katastru z frýdlantského vikariátu nacházíme celkem devatenáct přiznání farářů a správců farností. Celkový počet farních beneficií v tomto vikariátu se zvýšil do roku 1713 na dvacet tři, což představuje 56 % předhusitského stavu a 57,5 % předbělohorského stavu. Jako farní jsou uvedeny pouze kostely s vlastním duchovním správcem, z čehož vyplývá, že jeden farář či administrátor spravoval vždy jen jeden farní kostel, celkový počet kostelů v přiznání odpovídá počtu kostelů uvedených ve *farářských relacích* z let 1700-1701. Z uvedených údajů vyplývá, že obnova farní správy z hlediska dotvoření farní sítě začala po roce 1700 ve frýdlantském vikariátu směřovat směrem k dělení farností a zřizování nových farností z dosavadních filiálek. Tak tomu bylo v následujících letech v případě zřízení fary v Lindavě (1720) a Raspenavě (1723).³⁵⁸ Počet obsazených farních beneficií se tak zvýšil ve frýdlantském vikariátu do roku 1724 na 25 (100% farností), což představuje 50 % předhusitského stavu (62,5 % předbělohorského stavu).

Ve vývoji farní sítě frýdlantského vikariátu v pobělohorském období došlo k výrazným změnám až v poslední třetině 17. století, přičemž z tohoto hlediska nejproblémovějším místem bylo vlastní Frýdlantsko. Svoji roli zde zajisté sehrála blízkost státní hranice a protestantského prostředí, se kterým zde byla katolická duchovní správa neustále konfrontována. Jelikož zde nebylo zcela možné navázat na původní strukturu farní organizace, zejména z důvodu obtížné obnovy farních důchodů u většiny předbělohorských farních kostelů,³⁵⁹ bylo třeba vytvořit tuto strukturu v součinnosti s vrchností a patrony kostelů. Tak například na Frýdlantsku došlo k promyšlenému rozdělení do tří farností (Ves – zahrnující západ výběžku, Frýdlant – centrální část, Nové Město pod Smrkem – východní část), později byla ještě obnovena fara

³⁵⁷ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 88, 90. srov. rovněž Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 182-183.

³⁵⁸ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 182-183.

³⁵⁹ NA Praha, APA I., sign. B 11/10 a B 14/1, B 41/1-3. Srov. zvláště níže v textu.

v Raspenavě. Z předhusitských jedenácti farností (deseti předbělohorských) tak byly vytvořeny farnosti čtyři a z ostatních farních kostelů se staly kostely filiální. Jiná situace byla v západní části vikariátu, kde se nacházelo na velkém území malé množství farních kostelů, zde se po určité stabilizaci poměrů začaly vytvářet farnosti nové z dosavadních kostelů filiálních, opět za iniciativní účasti vrchnosti. Již před rokem 1677 zde došlo k obsazení většiny farností a následně i k vytváření nových farností. Jiná situace byla v případě vždy katolické fary v Zákupích,³⁶⁰ která zůstávala ve svém rozsahu dlouhodobě stabilní.

Z hlediska počtu farností došlo mezi léty 1670-1724 k výraznému zhuštění farní sítě (z 16 farností na 25 farností), což představuje nárůst o 56 %. V „sousedních“ vikariátech českodubském a mladoboleslavském ve stejném období došlo k nárůstu o 65 %. Vývoj ve frýdlantském vikariátu byl dynamičtější až v závěru sledovaného období, což je dáno především nižším počtem farností a kostelů. Pokud srovnáme všechny tři vikariáty z hlediska počtu spravovaných far jedním farářem v průběhu let 1670-1724, zjistíme, že ve vikariátech českodubském a frýdlantském došlo k obsazení všech farních beneficií, zatímco ve vikariátu mladoboleslavském nedocházelo v řadě případů (Dobrovice, Sobotka, Kruh) k obsazení či případnému snížení přivtělených farních kostelů.

V uvedených přehledech není podchycen višňovský farní kostel, o který byly vedeny dlouhé spory mezi evangelickou farností v Horní Višňové (Oberweigsdorf, dnes Wiganice Żitawskie) a pražskou arcidiecézí. Farní kostel ve Višňové se nacházel na hranici mezi českou a saskou (lužickou) částí vsi a spory o jeho církevněsprávní a zemskou příslušnost se táhly až do konce 18. století. Tento kostel patřil v průběhu předchozích staletí jak k žitavskému děkanátu, tak i k budyšínskému arcijáhenství. Obvod farnosti zahrnoval jak část vsi Višňové (Niederweigsdorf), Předlánce, Poustku a Vísku náležící k frýdlantskému

---

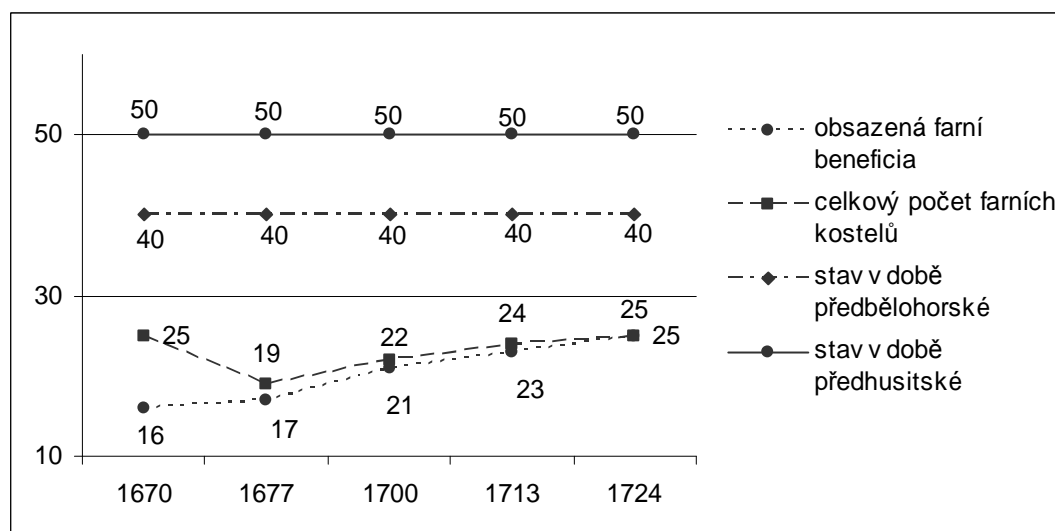
³⁶⁰ K tomu srov. Zdeněk ZAHRADNÍK, *Studie o církevní správě*, 2. svazek. NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol 13r.

panství, tak již zmíněnou lužickou část. V roce 1624 se reformační komisi nepodařilo kostel uzavřít, jelikož jej hlídala saská stráž³⁶¹ a ani v letech 1651 až 1726 se přes všechnu snahu frýdlantské vrchnosti a úřadů nepodařilo tento stav zvrátit.³⁶² Vzhledem k tomu, že kostel nespadal pod katolickou duchovní správu, neobjevuje se ani ve sledovaných pramenech.³⁶³

Do roku 1724 se v Boleslavském kraji zvýšil počet obsazených beneficií z třiceti tří na šedesát pět (41,4 % předhusitského stavu a 61,3 % předbělohorského stavu). Z hlediska hustoty farní sítě tak došlo k výraznému posunu (téměř o 100 %), který se zajisté projevil i v kvalitě duchovní správy. V celých Čechách bylo k roku 1713 obsazeno 42,5 % předhusitského a 69,8 % předbělohorského stavu, na Boleslavsku byla situace o něco horší.³⁶⁴

Graf 5.2: Přehled vývoje počtu obsazených far ve frýdlantském vikariátu ve srovnání s předhusitským a předbělohorským obdobím

³⁶¹ Vojtěch BELLING – Lucie KRACÍKOVÁ: *Středověká sakrální architektura*, s. 102.

³⁶² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas (dále HS CG), kart. 217, inv. č. 903. Zde zvláště spisy týkající se sporu o kostel z let 1651-1726 či Protest týkající se protestantského kazatele z 8. května 1691. Tamtéž, kart. 218, inv. č. 918, Spor o patronátní právo višňovského kostela z let 1655-1767 a inv. č. 917, Evangeličtí kněží ve Višňově.

³⁶³ Kostel ve Višňově se objevuje pouze v pramenech z 50. a 60. let 17. století: Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných.*, s 283; NA Praha, SM, sign. R 109/47 a Tamtéž, APA I., sign. B 41/3 (kniha druhá).

³⁶⁴ Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 170. Zde je upozorněno na regionální nerovnosti. Pro celé Boleslavsko je výsledkem srovnání: 38,2 % předhusitského stavu a 56,6 % předbělohorského stavu. Situace je ovšem rozdílná i v rámci tohoto regionu.

Obdobný vývoj lze sledovat i v jiných regionech. Například v prachatickém vikariátu došlo mezi léty 1676–1750 k nárůstu ze 14 na 21 obsazených farních beneficií.³⁶⁵ V případě ledečského vikariátu došlo mezi léty 1651 – 1713 k zvýšení z osmi na jednadvacet obsazených farních beneficií.³⁶⁶ K určitému posunu došlo i ve vikariátech prácheňského kraje, kde byl stav farní správy na přelomu 17. a 18. století již vcelku uspokojivý.³⁶⁷ Je třeba zdůraznit, že ze srovnání pouhých počtů obsazených farností různých oblastí nelze vyvozovat zcela jednoznačné závěry, jelikož se jedná o vikariáty různé rozlohy, s různou sídelní sítí a počtem obyvatel. Z hlediska obnovy farní správy ovšem toto srovnání potvrzuje trend, který byl nastíněn i v případě vikariátů Boleslavského kraje, že v druhé polovině 17. století dochází k jejímu upevnění a stabilizaci, i když stav v první třetině 18. století ještě nelze považovat za zcela ideální.

Trutnovský a vrchlabský vikariát v Hradeckém kraji

Na území trutnovského a vrchlabského vikariátu, v rozsahu okolo roku 1770, připadalo v předhusitské době 26 far.³⁶⁸ V době předbělohorské bylo na tomto území 19 far všech konfesí (s výjimkou bratrských sborů a kazatelen),³⁶⁹ což představuje 73,1 % předhusitského stavu.³⁷⁰ Jestliže v předbělohorském období byly ve srovnání s předhusitským stavem

---

³⁶⁵ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 23-25.

³⁶⁶ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 56.

³⁶⁷ Martin ZEMAN: *Prácheňsko ve světle farářských relací*, s. 32. Zde v blatenském vikariátu bylo roku 1676 – 19 farností různé velikosti, v roce 1700 – 22 farností, v netolickém vikariátu, který byl menší se v roce 1677 nacházelo 14 farností, v roce 1700 šestnáct farností, v sušickém vikariátu 21 farností a o dvacet tři let později 23 farností.

³⁶⁸ Vycházím z údajů o zaplacení papežských desátků pro rok 1369. Viz Václav Vladivoj TOMEK (ed.): *Registra decimarum papalium*, s. 90-99.

³⁶⁹ Zdeněk ZAHRADNÍK: *Studie o církevní správě v předbělohorském období*. Diplomová práce FF UK. Praha 1980, s. 75. Zde srov. zvláště Soupis farností a bratrských sborů (2. svazek), ve kterém je ovšem několik omylů místopisného charakteru.

³⁷⁰ V celých Čechách se odhaduje počet far v předbělohorském období na dvě třetiny předhusitského stavu. Tamtéž, s. 51. Zdeněk Zahradník uvádí celkem v Čechách (mimo Loketsko) 1396 far. K tomu srov. např. F. MARAT: *Soupis poplatnictva 14 krajův království českého z roku 1603*. VKČSN 1898, s. 1-129, kde je uvedeno celkem 1308 far.

obsazeny dvě třetiny farních beneficií, tak v období po Bílé hoře a vydání patentu o vypovězení nekatolických kněží (rozumí se tím první polovina 20. let 17. století), kdy dochází k výraznému poklesu počtu obsazených farností, klesá počet farních beneficií na 11,5 % předhusitského stavu. Do roku 1623 byly totiž na sledovaném území obsazeny katolickými kněžími pouze tři farnosti (Hostinné, Trutnov a Vlčice).³⁷¹

O stavu farní správy na Hradecku v první polovině 20. let 17. století si můžeme udělat představu na základě několika pramenů, které nás bohužel se situací seznamují vždy neúplně. Především je to zpráva reformační komise, jmenované pro oblast Boleslavska, Hradecka a Chrudimska v roce 1624.³⁷² Údaje z Hradecka jsou však velmi chudé. Komise si pouze stěžovala na Žerotína a Trčku. K soupisu a rozvržení far nedošlo, protože tyto byly ještě povětšinou obsazeny nekatolickými kněžími. Farní správa zde s výjimkou královských měst a statků katolických pánů zůstávala v rukou nekatolických kněží.

V Hradeckém kraji řídil v letech 1627 až 1629 rekatolizační komisi Zdeněk Lev Libštejnský z Kolovrat.³⁷³ V roce 1629 měly poprvé po roce 1620 proběhnout kanonické vizitace ve všech českých krajích.³⁷⁴ Před vznikem vikariátů v letech 1630-1631 bylo na sledovaném území obsazeno katolickými kněžími 7 far (Hostinné, Staré Buky, Trutnov, Teplice nad Metují, Vlčice, Vrchlabí a Žacléř), což je 26,9 % předhusitského stavu a 36,8 % předbělohorského stavu.

Podle Zpráv o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650 se v Hradeckém kraji nacházel stejnojmenný vikariát. Zde je rozdíl oproti roku 1642, kdy se připomíná i vikariát chlumecký. Jeho západní hranice s Boleslavskem procházela od Vrchlabí přes Jilemnici, Lomnici nad

³⁷¹ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengbirge*, s. 149-150.

³⁷² Blíže Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze* s. 518-519. K tomu i edice Františka ŠTĚDRÉHO (ed): *Znovuzřízení katolické duchovní správy po roce 1620*. SHK 1925, s. 34-46.

³⁷³ K činnosti rekatolizační komise podrobně Tomáš V. Bílek: *Reformace katolická*, s. 135-138.

³⁷⁴ K tomu především Veronika SEMERÁDOVÁ: *Vizitační písemnosti*, s. 125-205; také srov. Eliška ČÁNOVÁ: *Vývoj správy*, s. 534; srov. rovněž Kliment BOROVIČ: *Dějiny diecéze pražské*. Praha 1874, s. 461-465.

Popelkou, Jičín, Veliš, Nový Bydžov, Chlumeck nad Cidlinou a Žiželice až do Vápna. Na jihu vikariátu se nacházely fary Smiřice, Černilov, Týniště nad Orlicí, Kostelec, Cihelny, Žamberk a Králíky. Na severovýchodě sousedil s Kladskem. Na severu tvořila hranici vikariátu zemská hranice se Slezskem. Vizitováno bylo v tomto roce 31 obsazených benificií v celém kraji. Těchto 31 farářů obstarávalo 134 far a kaplí.³⁷⁵ Tomáš V. Bílek uvádí k roku 1652 uvádí v celém kraji 109 far a 78 filiálních kostelů. Obsazeno bylo pouze 42 far. Z většího dílu se jednalo o řeholníky. Naopak 67 far zůstávalo neobsazených a byly zpravidla připojeny k některé obsazené farnosti či z ní administrovány.³⁷⁶ V *Soupisu poddaných podle víry* z roku 1651 je uvedeno 37 kostelů a 8 obsazených far na Trutnovsku a Jilemnicku. Pro srovnání není *Soupis poddaných podle víry* příliš vhodný, jelikož zde uvedené údaje nejsou srovnatelné a úplné. Z uvedených údajů vyplývá, že stav farní správy na sledovaném území v polovině 17. století z hlediska počtu spravovaných far a kostelů jedním farářem nebyl ani zdaleka uspokojivý. Oproti roku 1630 došlo pouze k mírnému nárůstu v počtu obsazených far ze sedmi na osm (Trutnov, Vrchlabí, Žacléř, Vlčice, Hostinné, Staré Buky, Teplice nad Metují, Horní Branná). V roce 1651 tak bylo obsazeno pouze 30,7 % v porovnání s předhusitským stavem a 42,1 % v porovnání se stavem předbělohorským.

V padesátých letech 17. století došlo na území trutnovského vikariátu k obsazení dalších dvou farností, které byly do té doby spravovány farářem z Teplic nad Metují. Jednalo se o farnosti ve Stárkově (1655) a ve Zdoňově (1657). V Teplicích byl farářem Christof Klose, broumovský benediktýn.³⁷⁷ V roce 1671 byla zřízena farnost v Horním Maršově, která byla dosud spravována ze Starých Buků. Podobně v roce 1682 byla obnovena fara v Mladých Bukách, která byla do té doby spravována

---

³⁷⁵ Zlatuše KUKÁNOVÁ: *Zprávy o stavu far*, s. 42-43 a 59.

³⁷⁶ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 257

³⁷⁷ NA Praha, APA I., sign. C 109/1, kar 2038, inv. č. 3348, Historica - Královéhradecké biskupství.

z Vlčic.³⁷⁸ Na konci 17. století byl tak bylo obsazeno 13 far ve sledované oblasti. K roku 1700 bylo tedy obsazeno 50 % předhusitského stavu a 68,4 % předbělohorského stavu.

Na počátku 18. století byly obnoveny další farnosti. V roce 1702 byl trvale uveden farář do Horních Verněřovic, kde se do té doby nacházela fara administrovaná z Teplic nad Metují. O dva roky později bylo obsazeno beneficium v Rokytnici nad Jizerou a v roce 1706 rovněž beneficium v Dolní Kalné. Obě dvě byly dosud spravovány z Horní Branné.³⁷⁹ V roce 1714 byla obnovena farnost v Dolním Lánově, do té doby spravovaná z Vrchlabí.³⁸⁰

Mezi léty 1717-1720 vznikl velmi zajímavý pramen – *Soupis far, farářů, kaplanů a patronů s počty duší v královéhradecké diecézi*, který je dnes uložen ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. V tomto soupisu je z tehdejšího trutnovského vikariátu uvedeno 17 farností (Vrchlabí, Staré Buky, Hostinné, Horní Branná, Jilemnice, Rudník, Dolní Kalná, Dolní Lánov, Zdoňov, Mladé Buky, Rokytnice nad Jizerou, Žaclěř, Stárkov, Trutnov, Horní Verněřovice, Teplice nad Metují a Vlčice).³⁸¹ To již odpovídalo 68,4 % předhusitského a 89,5 % předbělohorského stavu.

K významnému zlepšení farní správy došlo ve sledované oblasti v letech 1720-1721 v souvislosti s akcí, která byla podpořena příspěvkem Kongregace pro šíření víry a solní pokladny pro královéhradecké biskupství ve výši 60 000 zlatých. Díky těmto prostředkům mohl královéhradecký biskup hrabě Jan Adam Vratislav z Mitrovic požádat pány patrony o rozdělení dosavadních velkých farností a ke zřízení nových far. Biskupova motivace byla jasná – zlepšit církevní správu v diecézi. Řada farářů spravovala, podle jeho zdůvodnění, příliš rozsáhlá beneficia s mnoha dušemi a kostely, tento stav byl dle biskupova názoru dále neúnosný. Konkrétně byly zřízeny a podpořeny následující farnosti:

³⁷⁸ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge*, s. 149.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 149-150.

³⁸⁰ SOKA Trutnov, FÚ Dolní Lánov, Pamětní kniha 3. díl (1842-1938), nezpracováno.

³⁸¹ SOKA Hradec Králové, BA Hradec Králové, karton 7, inv. č. 159, sign. IV N 17, Soupis far, farářů, kaplanů, patronátních úřadů, filiálních kostelů a počtu věřících v královéhradecké diecézi (po roce 1717).

na panství vrchlabském hraběte z Morzinu byla podpořena fara v Dolním Lánově s ročním příspěvkem 45 zlatých a vrchlabský děkan získal příspěvek ve výši 50 zlatých ročně. Od farnosti ve Starých Bukách byla oddělena a nově zřízena fara v Kocléřově a podpořena fara v Horním Maršově ročním příspěvkem 70 zlatých. Na adršpašském panství hraběte Kolovrata byla oddělena od farnosti ve Zdoňově a nově zřízena farnost při kostele ve Chvalči. Aby byla dosažena kanonická porce, obdržel farář ve Chvalči příspěvek 100 zlatých ročně. Nejvíce far bylo zřízeno na panství jilemnickém a branském hraběte Harracha. Byly zde obnoveny či nově zřízeny fary v Jilemnici (příspěvek 70 zlatých), Poniklé (200 zlatých), Horních Štěpnicích (200 zlatých). Farář v Horní Branné získal za oddělení těchto far kompenzaci 20 zlatých. Dále byla zřízena fara v Jablonci nad Jizerou s příspěvkem 200 zlatých. Ta byla oddělena od fary v Rokytnici nad Jizerou, jejímuž správci byl úbytek příjmů kompenzován částkou 100 zlatých.³⁸²

Po roce 1720-21 se tak počet obsazených far na sledovaném území zvýšil na 24, což představovalo již 92,3 % předhusitského stavu a dokonce 126,3 % předbělohorského stavu. Můžeme tedy konstatovat, že především díky velké akci na obnovení far v letech 1720-1721 došlo k výraznému zlepšení církevní správy oblasti, kdy došlo k předstižení stavu před Bílou horou a téměř k úplnému vyrovnání stavu předhusitského. Do roku 1780 byly dále vytvořeny další tři farnosti – ve Starém Rokytníku (1736), Fořtu (1769) a Černém Dole (1772).³⁸³ Byl tak vyrovnán předhusitský stav (103,8 %) a oproti předbělohorskému stavu došlo k výraznému nárůstu (142,1 %). Kolem roku 1780 tak byla obnova církevní správy v severní části královéhradecké diecéze dokončena.

Obnova farní správy v této oblasti postupovala velmi pomalu a k jejímu výraznému zlepšení došlo až v prvních třech desetiletích 18.

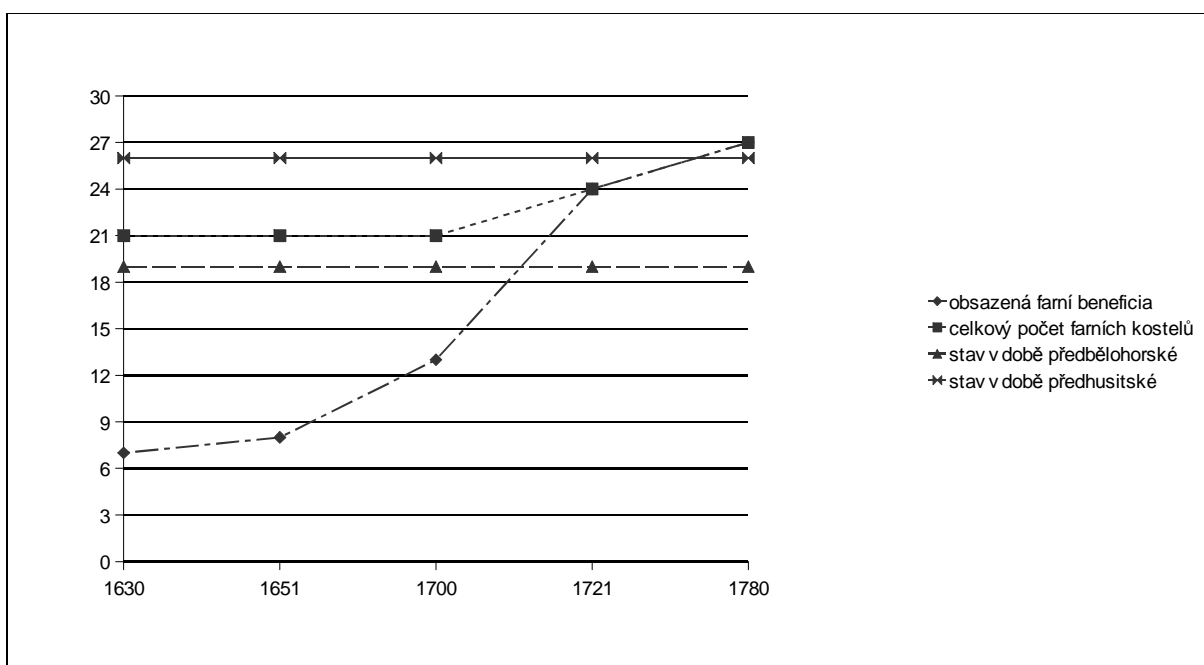
---

³⁸² SOkA Hradec Králové, BA Hradec Králové, inv. č. 153, karton 7, sign. IV N 10, Zřizování nových far v královéhradecké diecézi z prostředků Kongregace pro šíření víry, jež na zřízení nových far postoupila 60000 zlatých (1721).

³⁸³ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge*, s. 149-150.

století. Především díky akci, podpořené Kongregací pro šíření víry, v letech 1720-1721. Přehledně lze postup obnovy sledovat ve srovnání se stavem v době předhusitské a předbělohorské, které vyjadřuje i graf č. 5.3.

Graf 5.3: Přehled vývoje počtu obsazených far ve vrchlabském a trutnovském vikariátu ve srovnání s předhusitským a předbělohorským obdobím

5.1.2c Hranice farností, zádušních osad a otázka vzdálenosti

Důležitým kvalitativním faktorem z hlediska obnovy farní správy byla velikost (rozsah) farností. Farní obvody se v průběhu vytváření středověké farní sítě konstituovaly v přirozených hranicích souběžně s osídlováním jednotlivých oblastí. Hranice farních obvodů tak zpravidla respektovaly přírodní podmínky (zvláště v horských a podhorských oblastech, kde hranice tvořily hřebeny a kopce oddělující od sebe

jednotlivá údolí).³⁸⁴ V průběhu 15. století zanikají dvě pětiny farností, což bylo bezesporu citelným zásahem do farní organizace, při kterém nutně došlo k zvětšení územního rozsahu farností.³⁸⁵ S příchodem reformace se následně objevují i fary nově vytvořené.³⁸⁶ Při obnově farní sítě, která se naplno rozběhla až od 50. let 17. století tak bylo třeba nejprve obnovit již dříve existující farnosti.

V polovině 17. století jeden farář zpravidla spravoval více farních beneficí. Například turnovský děkan spravoval všechny farnosti v severovýchodní části mladoboleslavského vikariátu (Turnov, Libuň, Semily, Vysoké nad Jizerou), českodubský farář Martin Cuculus rovněž spravoval fary v Českém Dubu, Hodkovicích a Osečné, zákupský děkan spravoval farnosti v Zákupích, Cvikově, Dobranově a Brenné,³⁸⁷ podobně i další faráři spravovali více farností. Postupným obsazováním jednotlivých far se zmenšovaly i obvody působnosti jednotlivých kněží. Hranice jednotlivých farností se ovšem zpravidla neměnily. Ke změnám hranic jednotlivých farností, vynětím části jejich území (tzv. dismembrací), docházelo velmi vzácně.³⁸⁸

Snaha o změnu územního rozsahu farností byla většinou iniciativou vrchnosti, především v souvislosti se změnou příslušnosti vsí k panstvím a podobně. Takový přesun nebyl snadný a konečné rozhodnutí bylo na arcibiskupské konzistoři. Příkladem může být sporný pokus Jana Václava z Kolovrat na Košátkách o přesun vsi Hřivna z farnosti chotětovské ke slivenské, o kterém informuje mladoboleslavský děkan Jan Edmund Havlík ve svém vyjádření ze dne 3. července 1662.³⁸⁹ Košatecký pán měl v úmyslu ves Hřivno, náležející k jeho panství,³⁹⁰ připojit k farnímu kostelu svatého Františka Serafínského v Dolním Slivně. Následkem jeho nařízení a zásahu bylo celé Hřivno „spravováno“ dvakrát, jak z Chotětova,

³⁸⁴ K tomu srov. např. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 31.

³⁸⁵ Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 170.

³⁸⁶ Srov. Zdeněk ZAHRADNÍK: *Studie o církevní správě*, 2. svazek. Rovněž viz Příloha 1 a 2 této práce.

³⁸⁷ NA Praha, SM, sign. R 109/47.

³⁸⁸ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 31.

³⁸⁹ NA Praha, APA I., inv. č. 5573,

³⁹⁰ Srov. Karel DOSKOČIL (ed.): *Berní rula*. Popis Čech., díl 1, s. 125.

tak z Dolního Slivna. Vikář Havlík se ve své zprávě staví na stranu faráře z Chotětova a jeho hlavním argumentem je nepřítomnost duchovního správce na celém košateckém panství. Celý spor nebyl zřejmě v roce 1670 ještě zcela vyřešen, jelikož ve svém vizitačním protokolu vikář Havlík ves Hřivno připisuje oběma farnostem bez poznámky o jejím rozdělení.³⁹¹

Častější změnou bylo rozdělení farnosti povýšením filiálního kostela na kostel farní (např. Loukovec, Mařenice či Hlavice). I taková změna se většinou neobešla bez souhlasu či přímé účasti patronů kostelů a vrchnosti. Tak tomu bylo v roce 1705 i v Mařenicích, kde patronka i zdejší vrchnost Anna Marie Františka, vévodkyně toskánská, slíbila, že nechá v Mařenicích vystavět faru a že bude přispívat na obživu faráře.³⁹²

Farnosti se od sebe značně lišily svým územním rozsahem i počtem spravovaných vsí. Zpravidla platí, že k větším farnostem patřilo i několik filiálních kostelů. O velikosti jednotlivých farností v mladoboleslavském vikariátu si lze udělat jasnější představu již z vizitační zprávy z roku 1670, která uvádí počet vsí v rámci farní osady a jejich vzdálenost od fary či filiálního kostela.³⁹³ Pro oba vikariáty v mladoboleslavském kraji si můžeme jasnější představu učinit až z farářských relací z roku 1677, údaje zde uvedené však nebyly zpracovány jednotlivými faráři se stejnou pečlivostí, a tak u řady farností nacházíme v odpovědi na šestou otázku³⁹⁴ pouze počet zádušních vsí, v případě mladoboleslavského vikariátu je situace ztížená částečným poškozením knihy v její spodní části (kde zpravidla byla odpověď na tuto otázku), údaje z ní jsou tak v řadě případů nekompletní a znehodnocené.³⁹⁵ Stejně jako v relacích se velikosti farních osad věnuje i v „*responsech*“ z let 1700-1701 obdobná otázka, v pořadí rovněž šestá. Zatímco „*relace*“ i „*responsa*“ uvádí vzdálenosti pouze u přivtělených farních a filiálních kostelů, v duchovenských fasích faráři

---

³⁹¹ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

³⁹² Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 352.

³⁹³ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

³⁹⁴ Znění otázky je následující: Kolik vsí patří ke kterému kostelu? Jaký je počet ke zpovědi a přijímání povinných obyvatel?

³⁹⁵ NA Praha, APA I. sign. B 12/11.

„přiznávají“ rozsah svých farností včetně vzdáleností jednotlivých vsí od sídla faráře. Vedle vesnic patřily do farních osad i různé dvory, mlýny či ovčiny, ty jsou ovšem v uvedených pramenech zmiňovány jen zřídka, někdy také není rozlišen charakter uvedeného místa, a tak je obtížné určit, zda jde o ves nebo něco jiného. Na základě srovnání údajů z těchto pramenů je možné pokusit se srovnat vývoj rozsahu některých obvodů spravovaných jednotlivými faráři i rozsah jednotlivých farností a zádušních osad. Srovnání je ovšem limitováno poměrně nízkou kvalitou srovnávaných informací.

Jinak tomu je v případě královéhradecké diecéze, kde až do 60. let 18. století neexistuje pramen, který by se dal využít k rekonstrukci počtu zádušních osad kostelů a velikosti farností. Nezbylo zde nic jiného, než přistoupit k poměrně složitému určení počtu zádušních vsí na základě pozdějších pramenů a na stanovení vzdáleností na základě současných map.

Ve vizitační zprávě děkana Havlíka z roku 1670 jsou zádušní vsi uvedeny u většiny kostelů, jen v několika případech je zaznamenán pouze jejich počet nebo není uvedeno vůbec nic. Počet zádušních vsí na jeden kostel se pohybuje od jedné až po sedmáct (v případě Hodkovic), v průměru je to 4 až 5 vsí v rámci zádušního okrsku. Na celou farnost pak připadalo v průměru 16,8 vsí. V roce 1670 spravoval nejvíce vsí českodubský farář (43 vsí), turnovský (40 vsí) a bakovský (34 vsí), nejméně vsí bylo v liblické farnosti (5 vsí). Na jednu zádušní osadu připadalo v průměru čtyři až pět vsí.³⁹⁶

V mladoboleslavském vikariátu (v jeho rozsahu po roce 1697) spravoval největší počet vsí sobotecký farář (v roce 1677 je uváděno dvacet devět vsí, v roce 1701 třicet pět vsí, v roce 1713 čtyřicet vsí). Více než dvacet vsí spravoval pouze dobrovický farář a hlavický farář. Nejméně vsí patřilo do obvodu brodeckého administrátora (tři vsi), který

---

³⁹⁶ NA Praha, APA I., sign. B 4/6. Pro srovnání lze použít údaje Rudolfa Zuberu pro Moravu a okolní země z počátku 18. století viz Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve v 18. století*. 1 díl. Praha 1987, s. 187.

se staral pouze o farní kostel v Brodcích (1713).³⁹⁷ Z výsledku srovnání vývoje jednotlivých farností v mladoboleslavském vikariátu vyplývá, že zatímco v průběhu let 1676 až 1713 došlo v tomto vikariátu k poklesu průměrného počtu spravovaných kostelů v jednotlivých farnostech, počet vsí spravovaných jedním farářem mírně vzrostl, což ovšem může být pouze důsledek neúplného dochování údajů z předchozích let. Průměrný počet vsí jednotlivých zádušních osad se téměř nezměnil a pohybuje se okolo čtyř.

Zajímavá je i otázka srovnání počtu vsí náležejících ke kostelům farním a filiálním. Z tohoto srovnání nevyplývá, že by kostely farní měly vždy více zádušních vsí než kostely filiální. Tyto filiální kostely byly ve většině případů předhusitskými farními kostely (například kostely v Deštné, Libošovicích, Oseku, Týnci či Tuháni).³⁹⁸

Vývoj v rámci českodubského vikariátu vykazuje jisté odlišnosti. Ke snížení počtu spravovaných kostelů jedním farářem zde dochází, podobně jako v mladoboleslavském a frýdlantském vikariátu, mezi léty 1676 až 1700, ale v následujících třinácti letech už k žádné další změně nedochází. V případě průměrného počtu spravovaných vsí dochází k poklesu až v letech 1700 až 1713. V českodubském vikariátu také spravovali faráři větší počet vsí než v mladoboleslavském vikariátu, rovněž k jednotlivým kostelům náleželo v průměru více vsí (6 až 7). U největších farností v průběhu sledovaných let nedochází k žádným výraznějším změnám a počet vsí zůstává stejný (Český Dub, Hodkovice, Loukov). Tam, kde došlo k oddělení přivtěleného farního kostela či k rozdělení farnosti, se počet vsí spravovaných farářem obvykle významně snižuje (Turnov, Semily). Otevřenou otázkou zůstávají farnosti, ve kterých žádné změny neproběhly, ale počet spravovaných vsí zde vzrostl (Libuň, Všeň). Je možné, že farář při zapisování odpovědi učinil chybu, druhou možností je, že došlo k započítání míst, které předchůdce

---

³⁹⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/7.

³⁹⁸ K tomu srov. Michal REZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s 49.

za samostatné vsi nepokládal. Nejvíce vsí v rámci českodubského vikariátu spravoval farář ve Bzí (38 v roce 1700)³⁹⁹, nejméně rychnovský farář (tři vsi v letech 1676, 1700 i 1713).

Tabulka 5.2: Srovnání průměrného počtu kostelů a vsí spravovaných jedním farářem a průměrného počtu vsí jedné zádušní osady v jednotlivých vikariátech Boleslavského kraje

	1676-77	1700-01	713 ⁴⁰⁰
mladoboleslavský vikariát			
průměrný počet spravovaných kostelů	3,9	3,1	3,3
průměrný počet vsí spravovaných farářem	11,4 (75%)	12,9 (81%)	15,3 (100%)
průměrný počet vsí zádušní osady	3,8	4,5	4,7
českodubský vikariát (před 1697 součást mladoboleslavského vikariátu)			
průměrný počet spravovaných kostelů	3,4	2,8	2,8
průměrný počet vsí spravovaných farářem	19,1	19,3	17,6
průměrný počet vsí zádušní osady	6,3	7	6,3
frýdlantský vikariát			
průměrný počet spravovaných kostelů	2,9	2,1	2,4
průměrný počet vsí spravovaných farářem	9,3	7,2	8,1
průměrný počet vsí zádušní osady	3,1	3,3	3,3

Nejméně vsí v rámci zádušní osady nacházíme ve frýdlantském vikariátu (průměrně tři až čtyři vsi). Je to dáno poměrně hustou sítí kostelů ve srovnání s hustotou osídlení. Jen na Frýdlantsku se nacházelo patnáct kostelů (i s Višňovou) pro šestadvacet vsí. Ke kostelům v Horní Řásnici, Novém Městě pod Smrkem, Andělce, Bulovce, Krásném Lese, Dolní Oldřiši a Dolních Pertolticích náležela pouze jedna ves, stejně jako v případě kostelů v Jitřavě a Zdislavě. Povětšinou se jedná o kostely filiální, jež byly v předhusitské době farní (s výjimkou Andělky, Zdislavi, Horní Řásnice, Nového Města pod Smrkem a zřejmě i Dolních Pertoltic). Na příkladu frýdlantského vikariátu tak nelze potvrdit domněnku, že by

³⁹⁹ NA Praha, APA I., sign. B 14/2, fol. 1v.

⁴⁰⁰ V číslech uvedených pro frýdlantský vikariát nejsou započítány čtyři lužické fary k tomuto vikariátu náležející.

filiální kostely, jež byly předhusitskými farními kostely, měly zádušní obvody s větším počtem vsí než ostatní filiální kostely.

Srovnání vývoje na základě průměrného počtu zádušních vsí a kostelů spravovaných jedním farářem komplikuje v případě frýdlantského vikariátu absence lužických farností v duchovenských fasích TK. V zásadě lze ale říci, že mezi léty 1676 a 1700 došlo ke snížení počtu spravovaných kostelů i vsí jednotlivými faráři, a že v následujících letech se situace ustálila. Největší počet vsí spravoval v roce 1676 frýdlantský farář (25 vsí), v jehož správě se nacházelo téhož roku šestnáct kostelů.⁴⁰¹ Trvale měli ve své správě velký počet vsí farář v Rochlici u Liberce (15 vsí) a v Liberci (13 vsí).

Ze srovnání těchto tří vikariátů vyplývá, že farní obvody s největším počtem vsí se nacházely ve vikariátu českodubském, kde bylo průměrně nejvíce vsí náležících k zádušní osadě jednoho kostela. V mladoboleslavském i českodubském vikariátu byla situace značně nevyrovnaná po celé sledované období, zatímco ve vikariátu frýdlantském se počet vsí v jednotlivých farnostech postupně vyrovnává. Ke snižování počtu kostelů připadajících na jednoho faráře dochází s postupným obsazováním farních beneficií ve všech třech vikariátech. Na základě předchozího srovnání je možné konstatovat, že v otázce změn rozsahu farností existují značné rozdíly mezi vikariáty i jednotlivými farnostmi.

V případě trutnovského vikariátu se omezíme na srovnání situace v letech 1630, 1651, 1700 a 1721. Jak bude předesláno, bude rekonstrukce složitější a počet zádušních osad jednotlivých kostelů bude stanoven na základě pozdějších pramenů, především schematismů královéhradecké diecéze.⁴⁰² Ve třicátých i v padesátých letech 17. století spravoval jeden farář na Trutnovsku zpravidla více farních beneficií. Situace je tak podobná jako v Boleslavském kraji. Například vrchlabský děkan spravoval

⁴⁰¹ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 7r-7v.

⁴⁰² *Schematismus duchovenstva diecéze královéhradecké* (dříve *Catalogus Venerabilis Cleri Dioeceseos Reginae-Gradecensis*) 1866-1949. Dále srov. Rudolf JIČÍN – František PADRTA: *Církevní správa římskokatolická a fondy v okresním archivu Trutnov*. In: *Miscelanea. Sborník příspěvků k osmdesátinám prof. Jaroslava Procházky. Krkonoše Podkrkonoší. Supplementum V. Trutnov 1969 s. 208-225*

v roce 1630 celou severozápadní část pozdějšího trutnovského vikariátu (farnosti Vrchlabí, Dolní Lánov, Horní Branná, Horní Štěpanice, Jilemnice, Poniklá, Jablonec nad Jizerou a Rokytnice nad Jizerou). Podobně farář v Hostinném spravoval jihozápadní a střední část (Hostinné, Heřmanovy Sejfy, Fořt, Dolní Kalná) a farář v Teplicích nad Metují východní část vikariátu (Teplice nad Metují, Zdoňov, Chvaleč, Horní Verněřovice a Stárkov). Jeden farní kostel spravoval pouze trutnovský děkan, jeho farnost byla však poměrně rozsáhlá. Situace se zlepšila obsazením fary v Horní Branné v roce 1640,⁴⁰³ čímž došlo k rozdělení území které dosud spravoval vrchlabský děkan. V roce 1651 tedy spravoval vrchlabský děkan pouze tři kostely (dva farní ve Vrchlabí a Dolním Lánově, jeden filiální v Černém Dole). Farář v Horní Branné spravoval spolu se svými kaplany šest farních (Horní Branná, Horní Štěpanice, Jilemnice, Poniklá, Jablonec nad Jizerou a Rokytnice nad Jizerou) a čtyři filiální kostely (Dolní Branná, Mříčná, Křižlice a Vítkovice). V roce 1651 tedy spravoval největší počet kostelů farář v Horní Branné (10 kostelů), dále v Hostinném (8 kostelů), v Teplicích nad Metují (7 kostelů). Další faráři spravovali po třech kostelech (Trutnov, Vlčice, Vrchlabí, Staré Buky a Žaclěř).

Ve východní části vikariátu došlo ke zmenšení obvodu spravovaného z Teplic nad Metují až ve druhé polovině 17. století, kdy došlo k oddělení far ve Stárkově (1655), ve Zdoňově (1657) a rovněž ve Chvalči, která byla od této doby spravována ze slezského Okrzesyna (Albendorfu). V roce 1700 tak nejvíce kostelů spravoval farář v Horní Branné (10 kostelů), následován farářem v Hostinném (6 kostelů). Ostatní faráři spravovali již maximálně tři kostely. K zlepšení situace v západní části studované oblasti dochází do roku 1721 (srov. výše v textu). Po tomto roce spravoval nejvíce kostelů farář v Hostinném – celkem čtyři (jednalo se však o jeden farní a tři filiální kostely).

---

⁴⁰³ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge*, s. 149-150.

Co se týče počtu zádušních osad, tak v roce 1630 byla situace zcela tristní. Jeden farář spravoval na sledovaném území v průměru 20 osad. Vrchlabský děkan spravoval v tomto roce dokonce 40 zádušních vsí. Situace byla podobná i v roce 1651, kdy jeden farář spravoval 17 osad. Ke zlepšení došlo v během druhé poloviny 17. století, k roku 1700 můžeme již napočítat 11 osad na jednoho faráře. K dalšímu výraznému zlepšení došlo v letech 1720-1721 díky již zmíněné akci na zlepšení církevní správy financované Kongregací pro šíření víry. Po tomto roce připadalo na jednoho faráře v průměru 6 vsí. Situace tak byla již stabilizovaná. Farnosti se od sebe v průběhu času značně lišily svým územním rozsahem i počtem spravovaných vsí. Zpravidla platí, že k větším farnostem patřilo několik filiálních kostelů a více zádušních vsí. Představu o tom jak se situace vyvíjela si můžeme udělat z následující tabulky (Tabulka 5.3).

Tabulka 5.3: Srovnání průměrného počtu kostelů a vsí spravovaných jedním farářem a průměrného počtu vsí jedné zádušní osady na Trutnovsku a Jilemnicku

	1630	1651	1700	1721
průměrný počet spravovaných kostelů	5,7	5	3,1	1,8
průměrný počet vsí spravovaných farářem	19,7	17,25	10,6	6
průměrný počet vsí zádušní osady	3,45	3,45	3,45	3,45

Praktickou roli v běžném životě nehrál ani tak počet vsí, jež farář spravoval, ale zvláště vzdálenost, kterou při výkonu svých povinností musel urazit. Velká vzdálenost byla značně omezujícím faktorem pro řádný výkon duchovní správy a představovala nebezpečí pro duše obyvatel farnosti. Komplikovala nejen provedení základních úkonů faráře (křty, svátost pomazání nemocným, pohřby a další), ale znemožňovala farníkům samotnou návštěvu kostela, a to i v době velikonoční.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Otázce vzdálenosti jako komplikace duchovní správy se podrobněji s řadou příkladů věnuje Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 31-33.

Rozsáhlejší farnosti se nacházely především v příhraničních oblastech frýdlantského, českodubského a trutnovského vikariátu. Ne vždy platí, že farnost s větším počtem vsí v obvodu farnosti nebo s řadou filiálních kostelů byla rozsáhlejší. V příhraničních oblastech, které byly kolonizovány později a jejichž přírodní podmínky nebyly nejpřívětivější, bylo osídlení řidší a počet kostelů, vzniklých převážně v průběhu vrcholněstředověké kolonizace, byl nižší.⁴⁰⁵

Vzdálenosti uvádí faráři ve svých zprávách a přiznáních dvěma různými způsoby. V některých případech jsou uvedeny v mílích, jinde bývá vzdálenost uvedena v hodinách cesty. V mladoboleslavském a českodubském vikariátu byla vzdálenost od nejbližšího kostela většinou čtvrt až jednu míli, k faře okolo jedné míle (tedy asi 12 kilometrů). Když došlo k přivtělení far, vzdálenosti byly větší, ne vždy je ale uvedena i vzdálenost k sídlu faráře.⁴⁰⁶ Velkou vzdálenost musel urazit například starobucký farář, který z fary ve Starých Bukách ke kostelu v Horním Maršově musel urazit 15 kilometrů značně obtížným terénem a do nejvzdálenější vsi v jeho obvodu Albeřic dokonce 19 kilometrů.

Například dobrovický farář měl v roce 1700 ve své duchovní správě farníky z městečka Dobrovice a sedmnácti vsí, spravoval tři farní a čtyři filiální kostely, nejvzdálenější vsi Ovčáry a Smilovice byly vzdáleny necelých osm kilometrů od sídla faráře,⁴⁰⁷ což nebyla vzdálenost nepřekonatelná vzhledem k tomu, že každý obyvatel farnosti vlastnictví potah byl povinen „*pro faráře neb pro kaplana k nemocnému jet. Též povinnost jest každý služby Boží, že pro faráře neb kaplana koní posílají, item přivéstí jsou povini. Každá ves nějaký díl.*“⁴⁰⁸ Vzdálenost pouhých osmi kilometrů tak bylo možné urazit poměrně rychle (farář Jiří Antonín

⁴⁰⁵ K předhusitské farní síti v turnovském děkanátu srov. Miloš (recte Michal) ŘEZNÍČEK: *Církevní správa v turnovském děkanátu*, s. 115-116.

⁴⁰⁶ V některých případech nejsou vzdálenosti uvedeny vůbec, jindy jen odhadem.

⁴⁰⁷ NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 70r.

⁴⁰⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 6v.

Nerad uvádí v duchovenských fasích, že cesta do Smilovic trvala jednu hodinu).⁴⁰⁹

V nejrozsáhlejších příhraničních farnostech musel farář urazit až 15 kilometrů do nejvzdálenějších vsí (frýdlantský před zřízením far v Novém Městě a Vsi, semilský až do obsazení fary ve Vysokém nad Jizerou, starobucký před obnovením fary v Horním Maršově), nadto obtížným horským či podhorským terénem. V roce 1713 byly již ve frýdlantském i českodubském vikariátu vzdálenosti v rámci jednotlivých farností menší (pohybovaly se většinou okolo půl míle). Největší uváděná vzdálenost jeden a půl míle od sídla faráře v případě Petrovic ve farnosti Jablonné v Podještědí (přibližně 18 kilometrů) je pravděpodobně omylem faráře, jelikož skutečná vzdálenost je asi 5 kilometrů.⁴¹⁰ V trutnovském vikariátu se situace zlepšila až po roce 1700, respektive v letech 1720-21.

5.1.2d Počet obyvatel farností

Druhým základním kvalitativním ukazatelem změn farní správy je vývoj počtu obyvatel farností. Ve farnostech s menším počtem obyvatel mohl farář a jeho případní pomocníci lépe vykonávat duchovní službu a jeho vztah ke svěřeným „duším“ mohl být intenzivnější.

Při odhadu počtu obyvatel jednotlivých farností se můžeme opřít o několik základních pramenů světské, ale především církevní provenience.⁴¹¹ Pramenem prvořadého významu pro období po třicetileté válce je *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*.⁴¹² Pro léta 1671-1725

⁴⁰⁹ Tamtéž, fol. 4r.

⁴¹⁰ Tamtéž, sign. B 15/8, fol 92r. K míli viz Gustav HOFMANN: *Metrológická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň - Sušice 1984, s. 75.

⁴¹¹ Pramenům historické demografie ve fondu Archiv pražského arcibiskupství se ve své studii věnovala Eliška ČÁŇOVÁ: *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*. HD 4, 1970, s. 19-32.

⁴¹² Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných*, Boleslavsko, 714 s. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatuše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ: *Soupis poddaných*, Hradecko – Bydžovsko, 1539 s. Základní informace podává Eduard MAUR: *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*. ČsČH 19, 1971, s.840. Ze soupisu vychází řada studií (k demografickým poměrům určitých panství, sociálním a rodinným strukturám). Ze studií týkajících se zkoumaného regionu např. Michaela HOLUBOVÁ: *Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651*. Historická demografie (dále HD) 26, 2006, s. 37-61; Zdeněk HÁZA: *Počty obyvatel na panství Nový Kunstberg v 17. a 18. století*. HD 3, 1969, s. 52-72. Ze starších prací je možno uvést články - edice Josefa Vitězslava ŠIMÁKA: *Soupisy osob podle víry z roku 1651*. Turnov. Od Ještěda k Troskám VI., 1927-1928, s. 5-6; Týž: *Soupisy osob podle víry*

jsou důležitým zdrojem informací, i když ne vždy přesným, pro rekonstrukci počtu obyvatel farností zpovědní seznamy vydané J. V. Šimákem.⁴¹³ Informace zpovědních seznamů lze pro léta 1676 a 1700 konfrontovat s údaji z farářských relací a responsí, jež udávají počet duší v jednotlivých vsích či v celé farnosti v odpovědích na šestou otázku.⁴¹⁴ Další srovnání lze provést pro rok 1713 s údaji obsaženými v duchovenských fasích TK v rubrice „mají duší“ („haben Seelen“).⁴¹⁵ Bohužel podobný prameny neexistují pro královéhradeckou diecézi.

Vraťme se ale k soupisu poddaných. Vzhledem k tomu, že soupis poddaných je pramenem světské provenience a jeho struktura reflektuje rozdělení kraje do jednotlivých panství, je rekonstrukce počtu obyvatel v jednotlivých farnostech na jeho základě obtížná a v některých případech i nemožná. Především skutečnost, že soupis nezachycuje celý kraj, komplikuje stanovení jak skutečného počtu obyvatel kraje, tak i počtu obyvatel řady farností, jelikož jejich hranice nebyly vázány na hranice panství. Rovněž úplnost jednotlivých soupisů je u různých panství odlišná, například na dobrovickém panství byli evidováni pouze dospělí obyvatelé.⁴¹⁶ Můžeme se ovšem pokusit o přibližný odhad počtu obyvatel připadajících na jednoho duchovního správce na základě uvedených údajů ze 40 statků a statečků z Boleslavského kraje. Celkový počet obyvatel v soupisu uvedených je 27093, farářů a správců far je zde uvedeno dvanáct, přičemž stranou zůstává zde uvedené panství Zákupy, kde byli

---

z roku 1651. a) Na statku Nudvojovském, b) Na statku Domaslavském, c) Na statku Solci, d) Na statku Dol. Malobratřicích, e) Na statku Hoř. Malobratřicích, f) Na díle statku Valečovského. Od Ještěda k Troskám II., 1924, s. 8-9, 215-217, tamtéž V., 1926, s. 54-58.

⁴¹³ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, zde zvláště Statistika kajícníků, nekajících, haeretiků, obracených, s. 123-163. K tomu srov. Lucie STEINBACHOVÁ: *Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze*. HD 23, 1999, s. 137-150. Rovněž Eliška ČÁŇOVÁ: *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*. HD 5, 1971, s. 55.

⁴¹⁴ Studiu farářských relací jako pramene historické demografie se ve svém příspěvku věnuje Martin ZEMAN: *Možnosti využití „farářských relací“ jako pramene historicko-demografického studia*. (Pokus o rekonstrukci početního stavu populace prácheňského kraje v poslední čtvrtině 17. a na počátku 18. století. HD 25, 2001, s. 65-82.

⁴¹⁵ NA Praha, APA I., sign B 15/7, B 15/8 a B 15/9. K tomu např. Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 163-176. Zde je srovnání údajů z duchovenských fasí pro různé farnosti z celých Čech.

⁴¹⁶ Michaela HOLUBOVÁ: *Obyvatelstvo dobrovické farnosti*, s. 40.

všichni obyvatelé až na třiatřicet osob katolického vyznání, jednotlivci ani počet obyvatel panství se zde neuvádějí.⁴¹⁷ Při odhadu počtu obyvatel připadajících na jednoho faráře, který je ovšem značně nepřesný, by na jednoho duchovního správce v Boleslavském kraji připadalo asi 2258 obyvatel. Přesnější údaje můžeme získat ze zprávy o stavu far v Boleslavském kraji z roku 1652,⁴¹⁸ tedy pouze rok od vzniku soupisu poddaných. Tato zpráva udává 37 368 katolíků, nekatolíků a nekatolíků „s nadějí na obrácení“ na dvacet duchovních správců, na jednoho tak připadá v průměru 1868 duší. Tyto odhady můžeme doplnit konkrétní situací dobrovické farnosti, ve které bylo roku 1651 evidováno 835 obyvatel.⁴¹⁹ Tyto odhady jsou za situace krátce po skončení třicetileté války, kdy teprve započala obnova regionu a počet obyvatel kraje byl následkem války značně snížený, poměrně vysoké. Jde o počet v celozemském měřítku nadprůměrný, což potvrzuje například srovnání s ledečským vikariátem, kde v roce 1651 připadalo na jedno obsazené beneficium 1386 duší.⁴²⁰ Situaci farní správy na Boleslavsku lze označit i z tohoto hlediska za velmi špatnou. Nelze se tedy divit tomu, že naprostá většina obyvatel kraje byla ještě v tomto roce nekatolického vyznání, což potvrzuje ve svém soupisu za křinecké panství i hrabě Pavel z Morzinu, když poznamenává: „... že ten lid ubohý, robotný, až posavad na samospasitelnou víru římskou katolickou přiveden nejni, příčinou že na témž statku od dvaceti let i víceji žádného pastýře duchovního neměli a bez svádu mnohý od narození svého v chrámě božím nebyl.“⁴²¹

Podobná situace jako v Boleslavském kraji byla bezesporu i na Hradecku, kde soupisy nejsou zcela kompletní. Příkladem však může být panství Trutnov, kde je uvedeno v soupisu celkem 1727 duší.⁴²² Z tohoto

⁴¹⁷ Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných*, s. 672-674.

⁴¹⁸ NA Praha, fond SM, sign. R 109/47. K tomu též Tomáš V. BÍLEK: Stav far 1650-1652 v kraji Boleslavském. *Památky archeologické* 13., s. 177-182.

⁴¹⁹ Michaela HOLUBOVÁ: *Obyvatelstvo dobrovické farnosti*, s. 40.

⁴²⁰ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 56.

⁴²¹ Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných*, Boleslavsko, s. 320.

⁴²² Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ: *Soupis poddaných*, Hradecko – Bydžovsko, sv. 4, s. 1363.

údaje vyplývá, že počet duší na panství Trutnov, jež se v podstatě kryje z trutnovskou farností byl velmi vysoký. Podobné údaje jsou zaznamenány i u jiných panství zkoumaného regionu (konkrétní údaje jsou uvedeny v kapitole 6).

Pro srovnání se situací v poslední třetině 17. století a v prvních desetiletích 18. století můžeme využít již zmíněných zpovědních seznamů a údajů o počtu duší uvedených faráři v relacích, responsích a duchovenských fasích. Tyto informace se pro srovnávaná léta 1676, 1700 a 1713 nejen vzájemně doplňují, ale v řadě případů i značně rozcházejí (Tab. 5.4 a-c).

Tato skutečnost je zarážející, jelikož zpovědní seznamy uvádějí počty osob, jež vykonaly velikonoční zpověď, nedbalých (*negligentes*) a „kacířů.“ Podobně farářské relace a duchovenské fase uvádějí v otázce šesté počet duší. Pojem duše označoval osoby, které byly uznány za schopné vykonat velikonoční zpověď a přistoupit ke svatému přijímání. Nevztahuje se tedy na děti, které ke zpovědi nepřistupovaly, věk první zpovědi nebyl ovšem nikde přesně vymezen. Mělo to být „tehdy, když dosáhnou schopnosti poznání“ (*cum ad annos discretionis pervenissent*)⁴²³ Hranice se pohybovala okolo dvanáctého roku.⁴²⁴

I v případě, že bereme v úvahu, že ve farářských relacích i duchovenských fasích jsou uvedeny pouze počty duší (tedy těch, kteří přistoupili k velikonoční zpovědi) a v údajích zpovědních seznamů jsou uvedeny i počty „nekajících se“ a „kacířů“, z jejich vzájemného srovnání jsou u řady farností značné rozdíly, které mnohdy představují i více než jeden tisíc duší. Na určitou nespolehlivost zpovědních seznamů již historicko-demografická literatura poukázala, především v souvislosti s procesem jejich vzniku. Zpovědní seznamy se totiž dochovaly pouze v konzistoriálních prepisech a jejich edice tudíž vychází z těchto prepisů,

⁴²³ Martin ZEMAN: *Možnosti využití*, s. 73.

⁴²⁴ Tamtéž. Zde je uvedeno 10 až 12 let K tomu srov. Eduard MAUR: *Problémy demografické struktury*, s. 844. Eliška ČÁŇOVÁ: *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*. HD 5, 1971, s. 55.

při jejichž vzniku mohlo dojít k řadě chyb.⁴²⁵ Na druhou stranu ani údaje farářských relací a duchovenských fasí nemusí být zcela přesné, předně neznáme zdroj, z kterého faráři při jejich tvorbě čerpali, pokud z nějakého vůbec čerpali a nešlo pouze o odhad, jako například v případě všejanské farnosti v roce 1676.⁴²⁶ Rovněž je třeba počítat s tím, že při zapisování a sčítání duší mohlo dojít k řadě chyb, které jsou zvláště patrné u řady součtů.⁴²⁷ Rovněž je třeba upozornit na skutečnost, že ne vždy byly údaje uvedeny. Za nejkompletnější a nejvěrohodnější lze označit řadu duchovenských fasí, ve kterých jsou údaje o počtu duší zaznamenány u všech farností a vykazují také největší shodu s údaji zpovědních seznamů. V následujícím přehledu budou uváděny vždy jen počty duší, nikoliv počet obyvatel farnosti, k jehož odhadu by bylo třeba připočítat děti v předpovědním věku (jedná se asi o 20-33 %, přičemž dětská složka ve městech a na venkově byla různě početná).⁴²⁸ Jelikož je to odhad značně nepřesný, který by byl navíc v tomto případě z ne zcela přesných čísel, postačí pro ilustraci vývoje lidnatosti farností počet duší.

Z údajů farářských relací z roku 1676 vyplývá, že se nejlidnatější farnosti v Boleslavském kraji nacházely především v jeho severní části. Ve frýdlantském vikariátu pouze pět farností ze čtrnácti, u kterých jsou uvedeny údaje, mělo méně než 1500 duší. K farnostem v Liberci, Rochlici u Liberce a Cvikově náleželo více než 2000 duší. Nejméně duší spravoval farář v Gruně (Grün, 291 duší).⁴²⁹ Nejvíce duší spravoval frýdlantský děkan, v jehož relaci údaj o počtu duší není uveden,⁴³⁰ ale ze zpovědních seznamů zjišťujeme, že frýdlantská farnost měla v tomto roce 4097 „kajících, nekajících i kacírů“ dohromady, z nichž 4062 přistoupilo

---

⁴²⁵ Lucie STEINBACHOVÁ: *Ke kritice zpovědních seznamů*, s. 138-140.

⁴²⁶ NA Praha, APA I., B 12/11 fol. 244v. Podobných případů, kdy je údaj pouze odhadem faráře, je ovšem více. K podobným případům v prachatickém vikariátu srov. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 35.

⁴²⁷ V údajích uvedených Antonínem Podlahou v jeho přehledu pro rok 1700 jsou tyto součty přejaty i s chybami. Viz Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 84-92.

⁴²⁸ Martin ZEMAN: *Možnosti využití*, s. 66.

⁴²⁹ NA Praha, APA I., B 11/10.

⁴³⁰ Tamtéž, fol. 7v.

k velikonoční zpovědi.⁴³¹ Průměrně na jednu faru frýdlantského vikariátu připadalo 1517 duší (podle zpovědních seznamů). Rekonstrukce situace v mladoboleslavském vikariátu je značně ztížená poškozením rukopisu farářských relací, které znehodnotilo údaje ze šesti farností.⁴³² Po srovnání se zpovědními seznamy lze konstatovat, že lidnatější farnosti se i zde nacházely v severní části vikariátu, kde byla farní síť řidší. Kupříkladu českodubský farář pečoval o 4283 duší (zpovědní seznamy: 4509), semilský o 3932 (zpovědní seznamy 3894) a turnovský podle zpovědních seznamů o 3603 duší. V jižní části vikariátu byla nejlidnatější farností Mladá Boleslav s 2072 dušemi, z nichž bylo 1394 přímo z města.⁴³³ Na základě údajů zpovědních seznamů připadá na jednu farnost mladoboleslavského vikariátu v roce 1676 průměrně 1520 duší, tedy téměř stejně jako ve frýdlantském vikariátu.

Situace nebyla o mnoho lepší než v době vzniku soupisu poddaných. I přes jisté navýšení počtu farních beneficií ve sledovaných vikariátech došlo díky zvýšení počtu obyvatel k navýšení průměrného počtu duší jedním farářem. Čtyřicet pět duchovních správců v Boleslavském kraji pečovalo přibližně o 68373 duší.⁴³⁴ Ve srovnání s ledečským vikariátem, kde v roce 1676 na jednoho duchovního správce připadalo 1857 duší,⁴³⁵ byl ale průměrný stav na Boleslavsku o něco lepší.

V následujících desetiletích se i přes zvyšující se počet obsazených farních beneficií počet farníků v jednotlivých farnostech nesnižoval, naopak průměrný počet se ve všech třech vikariátech zvýšil, ve frýdlantském vikariátu na 1722 (responsa) až 1834 (zpovědní seznamy) duší, v českodubském na 1899 (responsa, bez bzenské fary) či 2315 (včetně fary na Bzí, dle zpovědních seznamů), pouze v mladoboleslavském vikariátu se průměrný počet duší v jedné farnosti

⁴³¹ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, s. 149.

⁴³² NA Praha, APA I., B 12/11. Jedná se o farnosti Dobrovice, Kosmonosy, Libáň, Mnichovo Hradiště, Rožďalovice, Držkov a Libuň.

⁴³³ NA Praha, APA I., B 12/11, fol. 1r.

⁴³⁴ Údaj vypočítaný na základě zpovědních seznamů.

⁴³⁵ Michal REZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 56.

mírně snížil (na 1500, podle zpovědních seznamů, responsa jsou neúplná). Je zřejmé, že pomalé zvyšování počtu obsazených farností nestačilo na Boleslavsku v posledních dvaceti letech 17. století pokrýt populační růst.

Na základě údajů z roku 1713 je možné opět konstatovat, že došlo k dalšímu zvýšení počtu farníků v jednotlivých farnostech a to i přesto, že byly vytvořeny nebo obsazeny další farnosti.⁴³⁶ Ve frýdlantském vikariátu bez lužických far se průměrný počet zvýšil na 2262 duší (duchovenské fase), s menšími lužickými farnostmi na 2023 duší (zpovědní seznamy). V českodubském vikariátu se průměrný počet farníků zvýšil dokonce na 2578, v mladoboleslavském na 1700. V jiných oblastech Čech byla situace stabilizovanější, v již zmiňovaném ledečském vikariátu byl průměrný počet duší připadajících na jednoho faráře 1856.⁴³⁷ Nejhorší v celém kraji byla situace fary ve Bzí (7141 duší), následovaly farnosti Frýdlant (4643 duší), Liberec (4637 duší), Turnov (3858 duší), Držkov (3600 duší), všechny tyto fary byly ve frýdlantském nebo českodubském vikariátu. Nejlidnatější farností mladoboleslavského vikariátu byla Sobotka se 3500 dušemi, velmi lidnaté zde byly ještě farnosti Dobrovice a Bělá.⁴³⁸

Pokud se zde uvedený přehled vývoje počtu duší v jednotlivých farnostech, jako jednoho ze dvou kvalitativních ukazatelů vývoje farní správy, porovná s jejím vývojem z kvantitativního hlediska, je možné si povšimnout některých souvislostí. V letech 1676-1713 se velmi rychle zvyšoval počet obyvatel farností v severní části Boleslavského kraje, zatímco v jižní části lze sledovat jen mírnější nárůst.⁴³⁹ Větší nárůst počtu farníků v severní části se zde projevil i rychlejším vývojem farní sítě, projevujícím se v obsazování far a jejich dělení (s výjimkou fary na Bzí).

Z tohoto přehledu je rovněž zcela zřejmé, že počet obyvatel jednotlivých farností měl velký vliv na kvalitu církevní správy i na

---

⁴³⁶ Srov. výše v textu.

⁴³⁷ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 56.

⁴³⁸ Na Praha, APA I., sign. B 15/7, B 15/8, B 15/9. K tomu srov. Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 163-176.

⁴³⁹ V mladoboleslavském vikariátu činil nárůst počtu duší (na základě zpovědních seznamů) v letech 1676 až 1700 pro celý vikariát 37,4 %, v českodubském 75 % a ve frýdlantském 49,2 %.

zdárný průběh rekatolizačního procesu, jelikož žádná jednorázová akce (např. misijního charakteru) nemohla nahradit stálou přítomnost, péči i dohled faráře, jenž své úkoly nemohl při velkém množství duší řádně vykonávat. Nejen ze srovnání počtu farních beneficií s jejich počtem v době předhusitské a předbělohorské, ale i vzhledem k počtu obyvatel jednotlivých farností, lze konstatovat, že ani na počátku 18. století nebyla ještě obnova církevní správy v regionu dokončena, a zůstává otázkou, zda lze její stav označit za stabilizovaný.

Jak již bylo předesláno, na Hradecku nemáme srovnatelné prameny. Zcela ojedinělým a dosud málo využitým pramenem je *Soupis far, farářů, kaplanů a patronů s počty duší v královéhradecké diecézi*, který je dnes uložen ve Státním okresním archivu v Hradci Králové, který vznikl krátce po roce 1717.⁴⁴⁰ Údaje v něm uvedené lze tedy srovnat s údaji v duchovenských fasích vypracovaných pro pražskou arcidiecézi v roce 1713. Z trutnovského vikariátu, jak již bylo uvedeno, je v tomto soupisu zaznamenáno 17 farností. Počet duší se zde pohybuje od 986 (Teplice nad Metují) po 5350 (Trutnov) či 5556 (Horní Branná). Průměrně bylo v jedné farnosti 2841 duší, v celém vikariátu bylo 48 302 duší (Tabulka 5.5: Počet duší ve farnostech trutnovského vikariátu po roce 1717). Ve srovnání se sousedním Boleslavskem, kde se počet duší pohyboval od 610 (Brodce) po 7141 (Bzí), a kde byl průměrný počet duší 1777 (mladoboleslavský vikariát), 2262 (frýdlantský vikariát) a 2578 (českodubský vikariát), se jedná o čísla poměrně vysoká. Nejpodobnější byl vikariát českodubský s velkými podhorskými farnostmi (Bzí, Semily, Držkov, Turnov).⁴⁴¹

---

⁴⁴⁰ SOKA Hradec Králové, BA Hradec Králové, karton 7, inv. č. 159, sign. IV N 17, Soupis far, farářů, kaplanů, patronátních úřadů, filiálních kostelů a počtu věřících v královéhradecké diecézi (po roce 1717).

⁴⁴¹ Na Praha, APA I., sign. B 15/7, B 15/8, B 15/9.

Tabulka 5.4: Počet duší ve farnostech Bolešlavského kraje podle údajů farářských relací, responsí, duchovenských fasí a zpovědních seznamů (podle vikariátů)

a) Mladoboleslavský vikariát

	1676-77		1700-01		1713	
	relac	ZS	respo	ZS	duch.	ZS
Bakov	neuve	2534	1000	1101	1477	1477
Bělá	1626	2093	2036	2111	2942	3157
Benátky nad Jizerou	450	742	938	1214	1430	neuve
Bezděz (Kruh)	493	532	746	782	863	811
Bezno	444	530	684	687	763	neuve
Boseň	neobsazená		neuve	1318	1457	1415
Brodce	400	470	559	591	610	706
Březno	neobsazená		658	neuve	1247	1265
Dobrovice	poškozeno	1956	2451	2600	3077	3184
Doksy	1000	1237	1540	1639	1843	1848
Dubá	970	982	1148	1349	1477	1570
Hlavice	neobsazená		neobsazená		846	952
Kosmonosy (Michalovice)	poškozeno	1220	neuve	1698	2397	neuve
Libáň	poškozeno	1405	1654	1770	1975	2176
Mladá Boleslav	2072	2628	1927	2219	2266	1319*
Mnichovo Hradiště	poškozeno	1188	chybí	2195	2052	2109
Mšeno	654	597	neuve	1108	2064	1452
Osenice	935	neuve	1296	1372	1534	1619
Rožďalovice	neuve	1117	1319	1371	1589	1486
Skalsko	769	771	neuve	1080	1196	1213
Sobotka	1540	2682	3105	3970	3500	4437
Strenice	547	573	925	927	1010	994
Vidim	232	222	438	506	neobsazená	
Všejanya	750	793	1401	1399	1489	1489
celkem	18265	24272	21986	33007	39104	33360

b) Frýdlantský vikariát

	1676-77		1700-01		1713	
	relace	ZS	responsa	ZS	duch. fase	ZS
Brniště	filiální		843	845	960	1006
Cvikov	2391	2588	3726	3726	2700	2776
Dobranov	830	837	1100	1103	1242	1242
Frýdlant	neuvedeno	4097	3292	3934	4643	4656
Gruna (Lužice)	291	293	332	322	chybí	409
Hrádek nad Nisou	1904	1995	2980	2880	3519	3600
Chrastava	1786	1779	neuvedeno	2437	2776	2687
Jablonné v Podještědí	1380	2496	2850	2844	3236	neuvedeno
Königshein (Lužice)	chybí	385	500	571	chybí	566
Liberec	2856	2806	4176	4176	4637	4664
Mařenice	filiální		filiální		1600	1643
Mimoň	1696	2019	1548	1992	1628	1713
Nová Ves	neobsazená		neobsazená		678	631
Nové Město pod Smrkem	neobsazená		1098	1241	2590	1555
Ostřice	970	1146	673	133	chybí	1498
Rochlice u Liberce	2191	2214	2509	2687	3084	3098
Seitendorf (Lužice)	neuvedeno	793	1030	630	chybí	1075
Stráž pod Ralskem	1748	1860	1586	1586	1849	1849
Svébořice	neobsazená		803	803	1053	1053
Ves	neobsazená		989	989	1380	1402
Vítkov	1312	1311	1194	1199	1393	1402
Zákupy	1100	1158	1520	1520	1759	1759
Žibřidice	673	700	1695	1695	neuvedeno	2200
celkem	21128	28477	34444	38514	40727	42484

c) Českodubský vikariát

	1676-77		1700-01		1713	
	relace	ZS	responsa	ZS	duch. fase	ZS
Bzí	chybí	3417	neuvedeno	5474	7141	7149
Český Dub	4283	4509	2414	2498	2936	3151
Držkov	poškozeno	1759	2324	2702	3600	3067
Hodkovice nad Mohelkou	neobsazená		2000	2022	2470	2445
Libuň	poškozeno	863	1228	1228	1478	1465
Loukov	1404	1784	1369	1987	1606	1508
Loukovec	neobsazená		neobsazená		1754	1319
Osečná	neobsazená		1261	1262	1880	1555
Rovensko pod Troskami	neobsazená		1144	1144	1520	1200
Rychnov nad Mohelkou	neobsazená		579	679	888	888
Semily	3932	3894	4082	4116	3206	3206
Turnov	neuvedeno	3603	3252	3252	3858	3852
Všeň	neobsazená		1242	1426	1500	1606
Vysoké nad Jizerou	neobsazená		neobsazená		2263	2280
Železný Brod	485	neobsazená	neobsazená		neobsazená	
celkem	10104	19829	20895	27790	36100	34691

Tabulka 5.5: Počet duší ve farnostech trutnovského vikariátu po roce 1717

farnost	počet duší
Vrchlabí	3820
Staré Buky	1154
Hostinné	3665
Horní Branná	5556
Jilemnice	2954
Rudník	2637
Dolní Kalná	2780
Dolní Lánov	3609
Zdoňov	2556
Mladé Buky	1811
Rokytnice nad Jizerou	2127
Žacléř	3276
Starkov	1662
Trutnov	5350
Horní Verněřovice	1412
Teplice nad Metují	983
Vlčice	2950
celkem ve vikariátu	48 302
průměr na farnost	2841
celkem v královéhradecké diecézi	212 882

5.2 Kostely a záduší

5.2.1 Význam kostelů a jejich zasvěcení

Kostel (z latinského *castellum* – hrad) je budova, jež byla vyňata z profánního užívání církevním vysvěcením či žehnáním k bohoslužebným účelům, především ke konání mší svatých.⁴⁴² Mají být přístupné všem věřícím, aby se v nich mohli modlit, účastnit se bohoslužeb, přijímat svátosti a slyšet slovo Boží. Menší budovy, určené ke kultovním potřebám (zpravidla v omezeném rozsahu) se nazývají kaple nebo oratoře.⁴⁴³ Vysvěcením se objekt (budova či místnost) stala posvátným místem, z čehož vyplývala tzv. lokální imunita, spojená s právem azylu (*ius asyli*), vylučující profánní záležitosti z vysvěcených prostor. Právo azylu se ve sledovaném období nevztahovalo na „zvláště těžké zločiny ani na muže, kteří se chtěli zachránit před nuceným odvodem k vojsku.“⁴⁴⁴

Každý sakrální prostor byl v první řadě prostorem liturgickým, tedy místem posvátného dění, kterému se tento prostor i jeho vybavení plně přizpůsobovalo. Ačkoli se tridentský koncil k problémům sakrální architektury vůbec nevyjádřil, byla otázka jeho pojetí rozebírána v řadě dobových spisů⁴⁴⁵ a byla pojednávána i v řadě církevních nařízení.⁴⁴⁶ Podle spisu kardinála Karla Boromejského *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae* z roku 1577 měl být chrám umístěn na důstojném místě, dostatečně vzdálen od hluku tržiště a nečistoty stájí. Průčelí kostela mělo

---

⁴⁴² *Otův slovník naučný*. XIV. díl. Praha 1899, heslo kostel, s. 937. LTK, V. Band, heslo Kirche, Kirchenbau, sl. 1480-1487. Encyklopedia katolicka. Lublin 2002, heslo Kosciół, sl. 1025-1041. Posvátnost kostelního prostoru a jeho liturgický účel zcela přesně vystihují označení svatyně, Gotteshaus, dóm duchowy, domus spiritualis atd.

⁴⁴³ Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 143.

⁴⁴⁴ Tamtéž, c. d., s. 146. K nařízení upravujícím právo azylu srov. zde pozn. 55, s. 177. K právu azylu obecně srov. LTK, V. Band, heslo Kirchenasyl, sl. 1509.

⁴⁴⁵ Ke koncepcím sakrálního prostoru po tridentském koncilu viz. Johana KOFRONOVÁ: *Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit*. Umění 48, 2000, č. 1-2, s. 41-54.

⁴⁴⁶ Přehled nařízení viz NA Praha, APA I., sign. B 76/3, Codex ecclesiasticus archidioecesis Pragensis ordine literario digestis ... studio et opera ... P. Benedicti Stöber e S. J. etc.

být zdobnější než boční stěny, nad hlavním vchodem mělo být zobrazení Panny Marie s Ježíškem (zejména u farních kostelů). Napravo měl být zobrazen světec, jemuž byl kostel zasvěcen, vlevo mohl být jiný světec, jenž se v místě těšil zvláštní úctě. Svatyně měla kněžištěm, umístěným *in capite ecclesiae*, směřovat k východu, pokud tuto orientaci nebylo možné dodržet, měl být upřednostněn jih před severem.⁴⁴⁷

K založení nového kostela bylo zapotřebí podle pražské synody z roku 1605 povolení ordináře, jen jednoduchá boží muka mohla být postavena se svolením vikáře a vysvěcena příslušným farářem, později vikářem (nesměla mít ovšem podobu kaple, poté bylo za potřebí opět svolení konzistoře).⁴⁴⁸ I zde byly ovšem výjimky, které potvrzují pravidlo. Kaple v Tatobitech byla podle farářské relace z roku 1676 postavena venkovany, kteří chtěli mít vlastní kapli se hřbitovem, a teprve později byla vysvěcena a zřejmě i schválena.⁴⁴⁹

Kostelů a záležitostí s nimi souvisejících si v obou řadách farářských relací všímá hned několik otázek. Základní informace o nich jsou obsaženy v odpovědích na otázky: 2. Jméno patrona farního kostela a jaké jsou v kostele kaple nebo oltáře; 4. Zda má více farních kostelů, kolik a jaké, kdo je jejich patronem a jak jsou vzdálené; 5. Zda má filiální kostely, jaké a kolik, kdo je jejich patronem a jak jsou vzdálené; 12. Zda kromě farních a filiálních kostelů se nachází jiné kaple veřejné či soukromé, jaké a kde, kdo má starost o jejich zachování, zda se v nich někdy slouží mše svatá, kolikrát, zda z nějakých stálých fundací a nadání,

---

⁴⁴⁷ Johana KOFROŇOVÁ: c. d. ,s. 44 a 52, pozn. 27, celý titul díla Karla Boromejského zní *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II.*, Caroli S. R. E. Cardinalis tituli S. Praxedis, Archiepiscopi iussu, ex provinciali decreto editi ad provinciae Mediolanensis usum. Mediolani 1577. J. Kofroňová cituje podle Paola BAROCCHI (ed.): *Tratati d' arte del Cinquecento III.* Bari 1962, s. 1 – 113. K pojetí sakrálního prostoru a významu díla Karla Boromejského srov. rovněž LTK, V. Band, sl. 1485. Zde je především zdůrazněno rozšíření a zvýšení prostoru a jeho křížový půdorys.

⁴⁴⁸ *Synodus Archidioecesis Pragensis ...*, s. 29. „Nemo novam Ecclesiam, seu Oratorium Capellamque, atque Altare aedificare, vel construere debeat, absque nostra, nostrive Officialis facultate scriptis obtentam.“

⁴⁴⁹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 30v. „... sepulchrum suam propriam jam capellam habere ... , qua capella prae antecessoris meum Paulum Blaževsky, olim decanum Turnoviensis, ad divina possit peregrinae aquae Gregoriana fuit conspersa.“

kdo je takových kaplí kolátorem (vrchností); 32. Zda se nachází ve farnosti zcela zpustlé kostely, kolik, kde a kdo je jejich kolátorem.⁴⁵⁰

Z odpovědí na tyto otázky tak můžeme získat přehled kostelů, jejich patrociníí a kolátorů pro léta 1676-1677 a 1700-1701. Rovněž duchovenské fase uvádí farní kostely, filiální kostely a kaple v jednotlivých farnostech (včetně zpustlých v rubrice „*zpustlé*“ – „*Oedt und Verlassene*“). Vizitační zprávy nás také velmi podrobně informují o jednotlivých svatyních.⁴⁵¹

Uvedené prameny se ve všech třech vikariátech boleslavského kraje zmiňují celkem o 244 svatyních. V letech 1676-1677 je ve farářských relacích uvedeno 126 kostelů a kaplí v mladoboleslavském vikariátu a 56 ve vikariátu frýdlantském. O dvacet tři let později je v „responsích“ zaznamenáno 89 chrámů v mladoboleslavském vikariátu, 45 v českodubském vikariátu a 59 ve frýdlantském vikariátu. V duchovenských fasích je zmíněno 102 svatyní z mladoboleslavského vikariátu, 48 z českodubského a 59 z frýdlantského vikariátu. V žádné z těchto řad nejsou kupodivu uvedeny všechny kostely a kaple (kněží zřejmě nezodpověděli otázky zcela vyčerpávajícím způsobem a některé zprávy chybí úplně). Nejpresněji je stav zachycen v duchovenských fasích tereziánského katastru.

Komplikovanější situace je v královéhradecké diecézi. Jak již bylo zmíněno nejsou zde k dispozici prameny obdobného typu jako v pražské arcidiecézi. Cenné, ale neúplné, informace získáváme ze zpráv uložených ve fondu Archiv pražského arcibiskupství, jež vznikly před zřízením biskupství v Hradci Králové (1635, 1656).⁴⁵² Důležitým zdrojem je

⁴⁵⁰ Znění otázek srov. výše v textu. NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, *Patentes vernales (autumnales)*, 18. 11. 1676; *Patentes vernales 1700*, § 3; Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské ...*, s. 191-193.

⁴⁵¹ NA Praha, APA I., inv. č. 1300, sign. B 10/12. V této knize je tisk instrukce pro provádění pravidelných vizitací arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (episkopát: 1675-1694), která povinnost prohlédnout kostely, oltáře a kaple při vizitaci uvádí na prvním místě („1. *Ut introspectionem habeas Ecclesiarum omnium, Altariarum, Capelarum nostrae Iursidictioni, ac visitacioni subjectarum...*“). Dále rovněž srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské ...*, s. 194-200.

⁴⁵² NA Praha, APA I., sign. C 109/1, kar 2038, inv. č. 3348, *Historica - Královéhradecké biskupství*.

i soupis poddaných.⁴⁵³ Pro 18. století jsou to podklady pro duchovenské fáse a vizitační zprávy, uložené dnes ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. I tyto prameny jsou však neúplné (nejsou v nich uvedeny všechny svatyně).⁴⁵⁴ Celkový přehled tak získáváme až z Rohnova díla *Antiquitas Ecclesiarum*.⁴⁵⁵ V trutnovském a vrchlabském vikariátu se v roce 1777 nacházelo 50 kostelů a kaplí. Již citovaná zpráva z roku 1635 uvádí pouze 24 kostelů ve sledované oblasti a ve zprávě z roku 1656 je uvedeno dokonce pouze 17 kostelů. Podobně i v soupisu poddaných z roku 1651 můžeme najít stejný počet kostelů. Pro srovnání ve vizitačních zprávách z roku 1769 je zaznamenáno celkem 29 kostelů a kaplí. Je zřejmé, že ani jeden z uvedených pramenů není úplný.

Každý křesťanský chrám měl být řádně vysvěcen. Vysvěcení bylo uskutečněno zpravidla konsekrací (*consecratio*), kterou prováděl biskup. Spolu s kostelem býval většinou vysvěcen i hlavní oltář. Druhou z možností bylo slavnostní požehnání (*benedictio*), jenž vykonával kněz (zpravidla vikář) určený konzistoří.⁴⁵⁶ Velkým problémem podle vizitačního protokolu mladoboleslavského vikáře z roku 1670 bylo chybějící vysvěcení kostelů (například v Bošíně, ve Vyskeři, v Rovensku pod Troskami či v Libuni) nebo chybějící znamení vysvěcení (*signum consecratum*). Tak tomu bylo například i v případě děkanského kostela v Mladé Boleslavi, Michalovicích a Skalsku. Zasvěcení kostelů bylo však známo skoro vždy, pouze v šesti případech (v Loučni, Struhách, Vyskeři, Vysokém nad Jizerou, Loukově a Mečeříži) není uvedeno.⁴⁵⁷ Podobná byla situace i v následujících letech. Protože se jednalo o záležitost poměrně velkého významu, byla jí věnována ve farářských relacích samostatná

---

⁴⁵³ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných*, Hradecko – Bydžovsko, 1539 s.

⁴⁵⁴ SOkA Hradec Králové, BA Hradec Králové, karton 39-40, inv. č. 947, 951, 960, 967, vizitační zprávy z let 1769 a 1773. SOkA Hradec Králové, BK Hradec Králové, kartony 96-106, inv. č. 2145-2265, podklady pro vyhotovení fasí.

⁴⁵⁵ Johann Carolus ROHN: *Antiquitas Ecclesiarum, Capellarum, et monasteriorum, aliarumque Aedium sacrarum Districtus et respective Diaecesis Reginae-Hradecensis*. Pragae 1777, 164 s.

⁴⁵⁶ Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 145.

⁴⁵⁷ NA Praha, APA I., sign. B4/6.

otázka, v pořadí sedmnáctá, která zjišťovala, zda byl kostel i oltáře řádně vysvěceny, či zda se slouží na „přenosném oltáři“ čili portatilu (*altare portatile, portatilis*) – přenosném posvěceném kameni, jež měl být biskupem vysvěcený a neporušený, tři čtvrtě lokte dlouhý a o něco málo více než půl lokte široký.⁴⁵⁸ Z odpovědí zjišťujeme, že se na portatilu sloužily mše téměř ve všech kostelech. U většiny kostelů totiž panovaly pochybnosti o vysvěcení kostela, nebo se předpokládalo jejich znesvěcení (*violatio*).⁴⁵⁹ Tento stav trval i na přelomu 17. a 18. století, vysvěcování kostelů tak probíhalo velmi pomalu.

Každá sakrální stavba byla zasvěcena Bohu a ke cti svatých, nebeských ochránců a přímluvců – *patrocinium*. Téma patrociníí zcela nesouvisí s problematikou farní správy, přesto je mu třeba věnovat pozornost v souvislosti s problematikou kostelů, k nimž neoddělitelně patří, a rovněž vzhledem k tomu, že úzce souvisí s důležitou součástí barokní zbožnosti, kterou byla úcta ke svatým. Kostely byly zpravidla zasvěcovány jedné božské osobě nebo všem třem najednou (Nejsvětější Trojice), Panně Marii, andělům nebo některému oficiálně uznanému světcí.⁴⁶⁰ Zasvěcení kostelů ovlivňuje několik faktorů, které bývají pro určitou oblast a dobu specifické, proto jsou neocenitelným zdrojem informací kulturních dějin a dějin osídlení.⁴⁶¹

Většina svatyní, existujících na konci 17. století, byla založena mnohem dříve, avšak v době před Bílou horou byly nekatolické, jejich zasvěcení ale zůstalo zachováno. Ke změnám patrociníí docházelo velmi zřídka i v případě celkové přestavby či obnovy kostela, kdy byly kostely

---

⁴⁵⁸ Synodus Archi-Dioecisana Pragensis ... , s. 35. „Altaria omnia quae nondum consecrata sunt, quamprimum ad Sacrorum Rituum praescriptum consecrentur. Eorum autem, quae consecrata non sunt, unumquodque petram habeat sacratam, quod Altare portatile dicunt, longitudinis trium quadrantium ulnae, latitudinis paulo amplius dimidia ulna.“

⁴⁵⁹ Tak tomu bylo mimo jiné v případě oltářů kostelů ve frýdlantském děkanátu: „*altaria per hereticos violata esse*.“ NA Praha, APA I., B 11/10, fol. 9v (Frýdlant).

⁴⁶⁰ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 146.

⁴⁶¹ Podrobně k patrociníím Zdeněk BOHÁČ: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*. In: *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 164-178.

znovu vysvěcovány. Podle Zdeňka Boháče ke změně došlo jen u 7 % kostelů založených v předhusitské době.⁴⁶²

V mladoboleslavském vikariátu byly kostely nejčastěji zasvěceny Panně Marii. V roce 1670 je v osmi případech uvedeno Nanebevzetí Panny Marie, v pěti případech je to Narození Panny Marie a v jednom Navštívení Panny Marie. Dále jsou častá zasvěcení svatému Václavu, svatému Jakubu, svatému Martinu a svatému Bartoloměji.⁴⁶³ Podobně i v roce 1676 byla vedle mariánských zasvěcení často uváděna zasvěcení: sv. Václava (7 kostelů), sv. Martina (5), sv. Havla (4), sv. Jana Křtitele (4), svatých Petra a Pavla (4) a sv. Bartoloměje (4). V roce 1713 je ve vikariátu uvedeno jedenáct kostelů s patrociniem Nanebevzetí Panny Marie, tři Narození Panny Marie a jeden Matky Boží (Jabkenice). Dalšími častými zasvěceními jsou opět sv. Václav (11), sv. Martin (5), Nejsvětější Trojice (4), sv. Bartoloměj (4), sv. Jan Křtitel (4) a sv. Petr a Pavel (4). Z méně obvyklých patrocinií lze připomenout alespoň sv. Leonarda (Hlavice), které nepatří v našich zemích k nejobvyklejším. Ke změnám zasvěcení nedocházelo příliš často, ve sledovaných pramenech by bylo možné předpokládat takovou změnu jen u děkanského kostela v Mnichově Hradišti, kde je jako patron uveden v roce 1713 svatý Jakub, avšak v roce 1677 byl děkanský kostel zasvěcen Panně Marii. V tomto případě se ovšem nejedná o změnu patrocinia, jelikož vedle děkanského chrámu sv. Jakuba je ve farnosti mnichovohradištského děkana uvedena i kaple Nanebevzetí Panny Marie (původní děkanský kostel).⁴⁶⁴ Ne u všech kostelů jsou ve farní relacích patrocinia uvedena, v případě mladoboleslavského vikariátu v letech 1676-77 nejsou uvedena u osmi kostelů, v roce 1700 v mladoboleslavském v šestnácti případech, v českodubském (severní části bývalého mladoboleslavského vikariátu) v pěti případech. Ve frýdlantském vikariátu nebylo uvedeno patrocinium

---

⁴⁶² Tamtéž, s. 176.

⁴⁶³ Tamtéž. Porovnej v Příloze 3.

⁴⁶⁴ NA Praha, APA I., B 12/11, fol. 140r a tamtéž, B 15/7, fol. 24v-25r.

v roce 1676 u dvaceti dvou kostelů, v roce 1700 u dvanácti kostelů, v roce 1713 u třech kostelů.

V českodubském vikariátu jsou v roce 1713 vedle mariánských zasvěcení často uváděna zasvěcení sv. Jana Křtitele (4), Nejsvětější Trojice (3) a sv. Vavřince (3). Častá byla rovněž mariánská zasvěcení. Různá patrocinia jsou uvedena pouze v případě kaple v Libuni (v roce 1676 je uvedeno zasvěcení svatým Petru a Pavlu, v roce 1700 je jako patron uveden pouze sv. Petr).⁴⁶⁵

Ve frýdlantském vikariátu byly kostely nejčastěji zasvěceny sv. Mikuláši (4), sv. Maří Magdaléně (3), sv. Petrovi a Pavlovi (3), sv. Anně (3). Z méně obvyklých patronů se zde objevují sv. Zikmund, sv. Wolfgang, sv. Kryštof, svatí archandělé Michael, Gabriel a Rafael, svatí Jiljí, Eustach a Hubert,⁴⁶⁶ sv. Pankrác a sv. Jošt. Změnu patrocinia nacházíme ve sledovaných pramenech pouze u dvou kostelů. Jitřavský kostel byl podle relace z roku 1677 zasvěcen svatému Vojtěchu, ale v roce 1713 sv. Pankrác.⁴⁶⁷ Jako patron chrámu v Bílém Kosteletě byl v roce 1677 uveden svatý Martin, ale v letech 1700 a 1713 sv. Mikuláš.⁴⁶⁸ Zajímavé je zasvěcení kostela ve Lvové Zdislavě z Lemberka,⁴⁶⁹ jelikož se nejednalo o zasvěcení světců, ale ani blahořečené osobě. Tato kaple je zaznamenána ve sledovaných pramenech pouze k roku 1713. Podobně je k témuž roku zaznamenána vrchností nově vystavěná kaple na hradě Valdštejně zasvěcená Janu Nepomuckému, který rovněž nebyl v této době kanonizován, a rovněž ani beatifikován.⁴⁷⁰ Je tedy zřejmé, že v určitých

⁴⁶⁵ Tamtéž, sign. B 12/11, fol. 155r a tamtéž, sign. B 15/9, fol. 64v.

⁴⁶⁶ Toto netradiční zasvěcení loveckým patronům bylo uvedeno u zámecké kaple v Zákupech v roce 1713.

⁴⁶⁷ Tamtéž, sign. B 11/10, fol. 68r a sign. B 15/8, fol. 100v.

⁴⁶⁸ Tamtéž, sign. B 11/10, fol. 38r, sign. B 14/1, fol. 75r, sign. B 15/8, fol. 37r.

⁴⁶⁹ NA Praha, APA I., B 15/8, fol. 91v. Zdislava byla beatifikována až v roce 1907, svatořečena v roce 1995. K životu, legendě a svatozdislavské tradici srov. Miloslav SOVADINA: *Zdislava z Lemberka*. Česká Lípa s. d., 69 s. (zde na straně 68 přehled základních pramenů a literatury). Srov. Rovněž: Emanuel VLČEK: *Osudy českých patronů*. Praha 1995, s. 221-225.

⁴⁷⁰ NA Praha, APA I., B 15/9, fol. 11v. Jan Nepomucký byl blahořečen 31. května 1721 na základě úcty, jež mu byla s vědomím a tichým souhlasem pražských biskupů prokazována. Svatořečen byl 19. března 1729 Benediktem XIII. v lateránské bazilice. Viz. Jaroslav KADLEC: *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl, s. 113-114. K tomu srov. i Vít VLNAS: *Jan Nepomucký*. Česká legenda. Praha 1993, 288 s.; Jaroslav V. POLC: *Svatý Jan Nepomucký*. Praha 1993, 449 s.; Emanuel VLČEK: *Osudy českých patronů*, s. 261-297.

případech se zasvěcení kaplí neřídilo obecně platnými pravidly, a že patronem kostela se mohli stát i blahoslavení a osoby ve zbožné účtě regionálního či zemského významu. Vzhledem k počtu takových případů šlo pouze o výjimky.

V trutnovském vikariátu byla nejčastější mariánská zasvěcení (Narození Panny Marie, Navštívení Panny Marie, Neposkvrněné početí Panny Marie, Nanebevstoupení Panny Marie, Panna Marie Pomocná). Celkem zde naházíme 7 kostelů zasvěcených Panně Marii. V pěti případech nacházíme zasvěcení Nejsvětější Trojici a u čtyřech kostelů svatému Václavu. Následují zasvěcení svatému Vavřincovi (3), svaté Kateřině (3), svatému Jakubu většimu (3), svatých Petra a Pavla (3) a svatému Prokopovi (3). U dvou kostelů se objevují zasvěcení Nalezení svatého Kříže a Archanděla Michaela. V jednom případě pak nalézáme patrocinium svaté Maří Magdaleny, svatého Mikuláše, svatého Jiří, svatého Jana Nepomuckého, svatého Jana Křtitele, svatého Augustina, svatého Martina, svatých Šimona a Judy, svatých Filipa a Jakuba, svatého Josefa, svaté Anny a svaté Tekly.⁴⁷¹ Z uvedeného přehledu je patrné, že na Trutnovsku bylo spektrum patrocinní velmi široké a rozmanité. Oproti například frýdlantskému vikariátu je velmi časté zasvěcení svatému Václavu. To je časté například v mladoboleslavském vikariátu. Pokud si budeme všimnout změn v průběhu času ve sledovaném období 17. a 18. století, tak zjistíme, že v trutnovském vikariátu došlo ke změně ve 14 případech (28 %), což je v celozemském měřítku údaj velmi nadprůměrný. Například v Horním Starém Městě se patrocinium změnilo ze svatého Michaela (1635) na svatého Františka (1651), respektive svatého Václava (1656, 1769, 1777). Podobně v Žacléři došlo ke změně ze svatého Michaela (1636) na Nejsvětější Trojici (1656, 1769, 1777). K podobné změně došlo i v Čermné, kde se v roce 1636 uvádí zasvěcení svatému

---

⁴⁷¹ Johann Carolus ROHN: *Antiquitas Ecclesiarum, Capellarum, et monasteriorum, aliarumque Aedium sacrarum Districtus et respective Diaecesis Reginae-Hradecensis*. Pragae 1777, 164 s.

Michaeli, v dalších letech pak svatému Václavu. Svatomichalské zasvěcení tak bylo původně mnohem rozšířenější.⁴⁷²

Z uvedeného přehledu je patrné, že vedle obecně rozšířených patrociníí existovala i určitá regionální specifika. Signifikantní je rozdíl v počtu svatováclavských zasvěcení v mladoboleslavském, trutnovském a frýdlantském vikariátu, kdy v prvních dvou vikariátech je jich uváděno sedm, respektive čtyři, a v třetím žádné. Ve frýdlantském a trutnovském vikariátu je rovněž paleta patrociníí mnohem pestřejší, nacházíme zde 39 různých patrociníí u 71 kostelů ve frýdlantském a 26 u 50 kostelů v trutnovském, zatímco v mladoboleslavském vikariátu nacházíme 41 patrociníí na 117 kostelů. V českodubském vikariátu bylo množství patrociníí podobně pestré jako ve frýdlantském a trutnovském (29 patrociníí na 56 kostelů). Rozřešení otázky pestrosti patrociníí je třeba hledat v období vzniku těchto kostelů, rovněž je třeba brát v úvahu, že změny patrociníí byly v některých oblastech poměrně časté (zcela specifická je situace vlastního Frýdlantska).⁴⁷³ Jednoznačně je otázka patrociníí ve sledovaných vikariátech předmětem pro případnou samostatnou studii.

5.2.2 Stav kostelů a jejich vybavení

Stavu a vybavení jednotlivých kostelů věnovaly církevní úřady vždy velkou pozornost. Vývoj představ a požadavků na to, jak má správný kostel vypadat a jak má být vybaven, je tak možné sledovat v řadě církevních nařízení a instrukcí od pražské synody z roku 1605, přes celou řadu synodálních ustanovení, až po samostatné patenty. Základním pramenem byla pražská synoda z roku 1605, ze které pozdější vyhlášky

---

⁴⁷² NA Praha, APA I., sign. C 109/1, kar 2038, inv. č. 3348, Historica - Královéhradecké biskupství. K tomu srov. Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge*, s. 122-123.

⁴⁷³ Vojtěch BELLING – Lucie KRACÍKOVÁ: *Středověká sakrální architektura*, passim.

a ustanovení přejímaly celé formulace a ty případně v závislosti na měnících se podmínkách rozvíjely.⁴⁷⁴

Ve farářských relacích se tohoto problému dotýká hned několik otázek. Předně jsou to odpovědi na otázku druhou, které nás informují o počtu oltářů a vedlejších kaplí. V odpovědích na patnáctou otázku se dozvídáme, zda měl kostel sakristii, jak byla zabezpečená a kdo se o ní bezprostředně staral. Otázka šestnáctá se týkala vybavení kostelů (zda byly opatřeny všechny kostely všemi potřebnostmi ke sloužení mší svatých). Otázka osmnáctá se zajímala o stav a polohu hřbitovů a otázka devatenáctá se věnuje speciálně zvonům. V odpovědi na již zmíněnou otázku třicátou druhou měl být podán výčet zpustlých kostelů.

V duchovenských fasích TK nejsou stav a vybavení kostelů sledovány příliš podrobně. Vybavení sleduje pouze rubrika „*Všechny potřebné věci k službám božím mají x nemají (Alle zum Gottesdienst behörige Sachen haben x haben nicht)*“. O technickém stavu kostelů se dozvídáme pouze z rubriky „*Zpustlé a opuštěné kostely (Oedt und verlassene Kirchen)*“, a to pouze v případě, že byly tyto kostely zpustlé, poškozené nebo opuštěné.

Technickému stavu kostelů a jejich vybavení věnují značnou pozornost i vizitační zprávy. Sledují v první řadě celkový stav kostela a jeho využitelnost pro konání bohoslužeb („*ad missam celebrandum*“). Dále je zde popsán stav movitého zařízení kostela, zvonů, kostnice a případně hřbitova. Podle instrukcí pro vikáře o vykonávání vizitací se měl vikář velmi podrobně seznámit se stavem vybavení kostela, počínaje tabernáklem, ciboriem, lampami, oltáři, monstrancemi, přes zvony, křtitelnice, poháry až po knihy (tj. misály, žaltář, matriky, brevír,

---

⁴⁷⁴ *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ... . De Ecclesiarum cultu piaque in eis versandi ratione, De Altaribus, De Sacristia*, s. 29-44. NA Praha, APA I., B 20/1a a B20/1b, Patentes vernaes.

graduálie, direktář a jiné), zda je zhotoven inventář tohoto vybavení a jakým způsobem je uloženo, chráněno a využíváno.⁴⁷⁵

Stav kostelů ve sledovaných vikariátech nebyl v druhé polovině 17. století a v 18. století povětšinou špatný. Srovnání stavu a vybavení kostela se stavem v polovině 17. století na základě soupisu poddaných není možné, protože tento pramen neobsahuje skoro žádné informace tohoto charakteru, například pouze v případě kostela v Řepíně je uvedeno, že byl rozbitý.⁴⁷⁶

V roce 1670 bylo v mladoboleslavském vikariátu uvedeno u 39 kostelů, že jsou v dobrém stavu, naopak u 19 je zaznamenán stav právě opačný. Vikář zde uvádí, že čtyři kostely byly nedávno opraveny (Libošovice, Liblice, Bousov a Katusice), jako představovaný je zde uveden dřevěný kostel v Držkově na panství navarovském, který byl nově budován z kamene („*jam novum in eodem loco ex lapide aedificatur*“), i některé další kostely především v horské a podhorské oblasti byly ze dřeva (např. v Košťálově). V případě Bezna je uvedeno, že se chystá oprava věže, jež byla před mnoha lety pobořena. Dozvídáme se zde také, že kostel ve Mšeně před nedávnem vyhořel a že se místo něj používá tamní kaple svatého Jana Křtitele.⁴⁷⁷

Největší pozornost byla věnována stavu střechy, což vyjadřuje i výraz *sarta et tecta* (opravená přístřeší), označující stavební stav kostelů. Kostelní loď byla zpravidla završena klenbou, někdy pouze dřevěným stropem. Střecha byla zpravidla kryta nehořlavou krytinou (prejzy nebo taškami), v lesnatých oblastech se používal šindel. Zcela nepřijatelná byla slaměná krytina.⁴⁷⁸

Farářské relace z roku 1676 nepřináší příliš mnoho informací o technickém stavu kostelů. Pouze o kostele v Jenšovicích se dozvídáme,

⁴⁷⁵ Srov. především Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské.*, s. 147-149, kde je přetištěna instrukce z doby arcibiskupa Breunera. Rovněž méně podrobně v instrukci arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna. NA Praha, APA I., inv. č. 1300, sign. B 10/12.

⁴⁷⁶ Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných podle víry*. Bolešlavsko 2., s. 605.

⁴⁷⁷ NA Praha, APA I., inv. č. 1231, sign. B 4/6.

⁴⁷⁸ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát.*, s. 156.

že byl dřevěný. O kostelech v Kočíně a Újezdu pod Troskami je referováno jako o pobořených. Zajímavé údaje přináší relace držkovského faráře o přestavbě původně dřevěného kostela v Držkově na kamenný, která probíhala od roku 1670.⁴⁷⁹

Stav kostelů v roce 1696 v mladoboleslvsčském vikariátu byl velmi dobrý, počet kostelů, jejichž stav je, slovy zprávy děkana Richtera, „*bene sarta et tecta*“, „*bene restaurata*“ či „*bene renovata*“, je šedesát dva.⁴⁸⁰ Naopak pouze tři kostely byly popsány jako poničené – Mečeříž, Semily a Český Dub. Špatná situace kostela v Českém Dubu byla dána velkým požárem, který zde byl dva roky před sepsáním zprávy a jemuž podlehla i budova děkanství. Děkan Richter poznamenává, že v této době již byl kostel opravován,⁴⁸¹ což potvrzují i údaje Josefa Vítězslava Šimáka.⁴⁸² Ve městě ale v této době byla i další svatyně, kaple Svaté Trojice, založená roku 1681, která tak v době nouze mohla nahradit děkanský kostel.⁴⁸³ U většiny kostelů je popsán i stav kostnice (*ossarium*), případně hřbitova (*coemiterium*, resp. *cimiterium*). Dřevěné kostely jsou uváděny opět především v podhorské oblasti (Semily, Loukov aj.).⁴⁸⁴ U některých kostelů je uvedeno, že byly před nedávnem opraveny (např. v Doksech před třemi lety). Bezesporu docházelo k postupnému zlepšení stavu chrámů (např. v případě Brodců či Bezna).⁴⁸⁵

V trutnovském vikariátu můžeme čerpat až z vizitačních zpráv z let 1769 a 1773. Vikáře zde zajímal opět stav celého kostela, který je vyjádřen slovy „*sartum tectum*“ či „*sarta tecta*“. U většiny kostelů byl stav dobrý. V některých případech je zde zaznamenáno, zda byl kostel ze

---

⁴⁷⁹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 104r (Jenšovice), fol. 156r (Újezd pod Troskami), fol. 130r (Držkov).

⁴⁸⁰ NA Praha, APA I., inv. č. 1233, sign B 4/8.

⁴⁸¹ Tamtéž.

⁴⁸² Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Farnost dubská v 17. věku*. Od Ještěda k Troskám. Ročník 4., s. 101.

⁴⁸³ Týž, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Turnovském*. Praha 1909, s. 22. Kaple je uvedena i v Richterově protokolu z roku 1696: NA Praha, APA I., inv. č. 1233, sign B 4/8.

⁴⁸⁴ NA Praha, APA I., inv. č. 1233, sign B 4/8. Loukov je dnes osadou obce Rybnice, okres Semily.

⁴⁸⁵ Tamtéž. I když ne u všech lokalit lze zlepšení dokázat, například v případě filiálního kostela v Kruhu, jenž ve zprávě není vůbec zaznamenán.

dřeva či z kamene (*ex ligno, ex lapide*).⁴⁸⁶ Nejzajímavější informace nacházíme u děkanského kostela v Trutnově, který před sepsáním těchto zpráv v roce 1745 vyhořel a byl v této době znovu stavěn.⁴⁸⁷

Počátkům stavby nového kostela předcházela poměrně složitý vývoj, komplikovaný především válečnými událostmi. Jejich náhodným důsledkem byl i požár z 24. září 1745, jenž se rozšířil z polní pekárny pruského vojska, právě v Trutnově a jeho okolí pobývajících, po celém městě a při němž byl zničen i starý trutnovský kostel.⁴⁸⁸ Ihned po tomto požáru nebylo možné opravu zničeného kostela realizovat. Nejdříve byl z iniciativy tehdejšího děkana Johanna Nepomuka Lyera poničený zbytek kostela přikryt prkny a vnitřek byl upraven pro potřeby bohoslužeb. Probíhající druhá slezská válka prozatím plány na obnovu kostela znemožňovala. Přesto byla vyvíjena snaha o jeho obnovu. Byly uvědomeny vyšší královské úřady (patronkou kostela byla česká královna) se žádostmi o příspěvek.⁴⁸⁹ Dne 23. října 1747 předložil Johann Wagner městské radě první návrh na přestavbu kostela s náklady 3 558 zlatých. K tomuto účelu byl dne 23. srpna 1748 získán úvěr od královéhradecké konzistoře ve výši 1 500 zlatých.⁴⁹⁰ Po skončení války se objevily nové možnosti financování obnovy děkanského kostela v Trutnově. Především šlo o sbírku povolenou císařovnou Marií Terezií dne 29. srpna 1748.⁴⁹¹ Vznikl tak nový návrh opět od mistra Johanna Wagnera z 11. srpna 1750, tentokrát s náklady 8 508 zlatých.⁴⁹² I z tohoto projektu však sešlo. V roce

---

⁴⁸⁶ SOKA Hradec Králové, BA Hradec Králové, karton 39-40, inv. č. 947, 951, 960, 967, vizitační zprávy z let 1769 a 1773.

⁴⁸⁷ Ke stavbě kostela naposledy Pavel R. ZAHRADNÍK: *Zpráva o stavbě kostela Narození Panny Marie v Trutnově z roku 1776*. In: Sborník příspěvků k 85. narozeninám Antonína Justa. Trutnov 2006, s. 183-191. Dále srov. Nikolaus von LUTTEROTTI: *Die Erzdekanalkirche von Trautenau*. Trautenau 1932, 31 s. Týž: *Zur Baugeschichte der Tautenauer Erzdekanalkirche*. In: *Jahrbuch des deutschen Riesengebirgsvereines* 21, 1932, s. 16-22. Julius LIPPERT: *Geschichte der Stadt Trautenau*. Prag 1863, s. 85-103. Antonín JUST: *Sakrální stavby na území města Trutnova a bývalých integrovaných obcí*. Kostely. Trutnov 1998, 40 s.

⁴⁸⁸ Julius LIPPERT: c. d., s. 86.

⁴⁸⁹ SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, „Allerhand Anmerkungen“, zápis č. 2-4 (nezpracováno).

⁴⁹⁰ Tamtéž, zápis č. 7.

⁴⁹¹ Tamtéž, zápis č. 6.

⁴⁹² Tamtéž, zápis č. 7.

1751 došlo ke strhnutí zbytků staré kostelní věže.⁴⁹³ K povolení další sbírky došlo dne 26. února 1752. K definitivnímu řešení situace tak došlo až v letech 1753-1754, kdy byly předloženy čtyři projekty stavby nového kostela v Trutnově. Z těchto návrhů byl vybrán projekt stavitele Leopolda Niederöckera z roku 1754 v hodnotě 22 038 zlatých 25 krejcarů. Niederöckerův kostel měl být 72 loktů dlouhý, 40 loktů široký a 50 loktů vysoký.⁴⁹⁴ Stavba kostela byla zahájena v roce 1755 a byla realizována ve třech etapách (1755-1756, 1767-1769 a 1774-1782). Od zahájení stavby do jejího ukončení tak uplynulo sedmadvacet let.⁴⁹⁵ Díky vizitační zprávě se dozvídáme, že byl kostel vysvěcen již po druhé fázi stavby v roce 1769 krátce před samotnou vizitací trutnovského benefícia, která proběhla 26. října tohoto roku. Zpráva doslova uvádí: „*templum novum, die 15. oktobris noviter Bendictum*“. Rovněž je zde uvedeno, že zařízení starého kostela bylo znovu použito i v kostele novém.⁴⁹⁶

V inventářích, zachycujících stav kostelního vybavení v 2. polovině 17. století a v 18. století, je věnována pozornost především liturgickým potřebám. V první řadě se proto soustředí do prostoru kněžiště a na oltáře. Oltáře (*altaria*) sloužily pro nekrvavou mešní oběť. Rozlišuje se oltář nehybný (*altare fixum*) a oltář přenosný (*altare portatile*), a rovněž oltář hlavní (*altare maius, magnum*) od oltářů vedlejších (*altaria lateralía*).⁴⁹⁷ Všechny oltáře měly být podle ustanovení pražské synody z roku 1605 z kamene nebo alespoň z cihel, které měly být rovněž vysvěceny.⁴⁹⁸ Okolí

⁴⁹³ SOKA Trutnov, fond Archiv města Trutnov (dále AM Trutnov), inv.č. 348, karton 7, Obnova děkanského kostela po požáru 1745.

⁴⁹⁴ Ke sbírkám na obnovu kostela viz SOKA Trutnov, AM Trutnov, inv. č. 2-3, karton 1. Listiny z 26. 2. 1752 a 10. 2. 1753. Dále tamtéž, ADÚ Trutnov, „Allerhand Anmerkungen“, zápis č. 13-14.

⁴⁹⁵ Starší literatura uvádí dokonce jednatřicet let. Srov. Julius LIPPERT: c. d., s. 94.

⁴⁹⁶ SOKA Hradec Králové, BA Hradec Králové, karton 39, inv. č. 947.

⁴⁹⁷ K oltářům obecně viz. Otův slovník naučný. 18. díl. Praha 1902, s. 751-752; František JÁNSKÝ: *Popsání oltáře*. ČKD, 3, 1862, s. 491-504. Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 156-157. Z nařízení a ustanovení arcidiecéze především: *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ...*. De Altaribus, s. 34 – 36. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské ...*, s.161. Zde otištěna Instrukce pro faráře, k oltářům body 40-41. Tatáž instrukce Antonín KUBÍČEK: *Monitorium sive Instructio brevis*, s. 470. Rovněž viz NA Praha, APA I, sign. B 76/1.

⁴⁹⁸ *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ...*. De Altaribus, s. 34. „*Altaria omnia lapidea sint, vel saltem lateritia; quae tamen si consecranda sint, tabulam lapideam, et solidam habeant totum Altare contegentem; eaque exstruantur ratione, ut in ipsis nihil subtile recondi, aut poni possit, nisi forte pro reponendis sacris Reliquiis locus aptus relinquatur ...*“

oltáře bylo prostorem vyhrazeným celebrantovi a přísluhujícím, zpravidla jej oddělovala od ostatních prostor kostela, určených převážně laikům, chórová přepážka (tzv. oltářní mřížka, *cancellum*). Oltáře měly být čisté, vyzdobené a pokryté alespoň dvěma ubrusy.

Každý oltář byl zasvěcen nějakému světci. Jejich zasvěcení ale podléhalo změnám snáze než patrocinia kostelů, podnětem zde mohlo být i umístění obrazů nebo sochy jiného světce na oltář. Inventáře kostelů (i velmi podrobné) ale obvykle obsahují pouze počty oltářů a neuvádí jejich zasvěcení.⁴⁹⁹ Hlavní oltář ovšem nesl zpravidla stejné zasvěcení jako svatyně sama.⁵⁰⁰

Nezbytným zařízením každého kostela pro uchování svátosti oltářní byl tabernákl, jenž se zpravidla nacházel na hlavním oltáři, případně v hlavní kapli. Z farářských responsí se dozvídáme, že v každé farnosti byl tabernáklem vybaven alespoň farní kostel, přičemž klíč od něj zpravidla uchovával sám duchovní správce, výjimečně byl uzamčen v sakristii.⁵⁰¹ Otázka uzamčení tabernáklu a křtitelnice byla velmi důležitá, protože ochraně svátosti oltářní bylo třeba věnovat velkou pozornost. Zneužití hostií nebylo výjimečnou záležitostí.⁵⁰² Z tohoto důvodu byla svátost oltářní v naprosté většině farností uchovávána jen ve farních kostelech.

Hostie v tabernáklu uchovávané, schraňované pro nemocné, měly být podle ustanovení pražské synody přechovávány nejdéle po dobu jednoho měsíce.⁵⁰³ V instrukci pro faráře z roku 1697 se přikazovalo uchovávat hostie pouze po dobu tří týdnů.⁵⁰⁴ Praxe byla v tomto směru různá. Hostie byly podle farářských relací skutečně většinou uchovávány maximálně po dobu jednoho měsíce, přičemž bývají uváděny termíny od jednoho týdne

⁴⁹⁹ Např. inventář kostela a školy v Ludvíkově pod Smrkem. SOA Děčín, HS CG, inv. č. 793, kart. 204, s. d. Podobně např. inventář děkanského chrámu v Trutnově z roku 1717. SOkA Trutnov, ADÚ Trutnov, Inventarium Ecclesiae Decanalae Trutnoviensis (nezpracováno).

⁵⁰⁰ Srov. Pavla STUCHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 148.

⁵⁰¹ Tak tomu bylo například v roce 1700 ve farnostech Dobruška a Rožďalovice.

⁵⁰² Antonín PODLAHA: Z dějin katolických misí. SHK 4, 1895, s. 115-116 (104-131).

⁵⁰³ Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ... , s. 50.

⁵⁰⁴ Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské ..* , s. 160. Instrukce farářům, bod 37.

po jeden měsíc. Pouze výjimečně byly uchovávány delší než maximální předepsanou dobu. Na Boleslavsku tomu tak bylo ještě v roce 1700 například v Bělé pod Bezdězem, Rychnově nad Mohelkou či v Osečné, kde byly partikule obnovovány pouze jednou za šest týdnů.⁵⁰⁵ Podle údajů Pavly Stuchlé byly například v prachatickém vikariátu v tomto roce uchovávány hostie jen po dobu dvou až tří týdnů, zatímco v roce 1676 do jednoho měsíce. V případě vikariátů, sledovaných v této práci, nelze konstatovat podobný posun.

Vedle partikulí, jež byly uchovávány pro nemocné, bylo zpravidla při mších posvěcováno tolik hostií, kolik bylo přijímajících. Velké hostie se neuchovávaly vůbec, pouze při jejich vystavení v monstranci nebo při procesí bylo jejich přechovávání povoleno.⁵⁰⁶

Nádobou, ve které se měly uchovávat hostie bylo *ciborium*, které bylo obvykle stříbrné a pozlacené uvnitř, takové *ciborium* se užívalo například v Trutnově v roce 1717 – „*Item ein altes Ciborium Von Silber und etwas vergoldet.*“⁵⁰⁷ Podobně tak i ve Vrchlabí, kde jsou v inventáři z roku 1719 uvedeny dvě pozlacená stříbrná ciboria.⁵⁰⁸ Mělo být dobře uzavřeno a ozdobeno pláštěm z drahocennější látky, pod ciboriem mělo být rozprostřeno korporále. Pokud nebylo k dispozici ciborium, užíval se korporál a bursa nebo stříbrný kalich. Mezi kostelní vybavení, jež souviselo se svátostí oltářní, náležela i *pyxida*, která se užívala k donášení svátosti umírajícím. Při tzv. výstavu (*expositiu*) se užívalo *monstrance*. Ty byly v kostele zpravidla jedna nebo dvě a bývaly ze stříbra a pozlacené. Při teoforických procesích ve svátek Vzkříšení Páně a o Božím Těle, kdy byla hostie vystavována v monstranci na veřejných prostranstvích, byla nad ní nošena nebesa (*baldachinum, umbella*).⁵⁰⁹

Před oltářem měla z úcty k Nejsvětější svátosti oltářní hořet lampa. Lamy nacházíme v inventářích z různých materiálů (od železných, přes

⁵⁰⁵ NA Praha, APA I., sign. B 14/2, fol. 10v a 49v a sign. B 13/19, fol. 42v.

⁵⁰⁶ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 156.

⁵⁰⁷ SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, Inventarium Ecclesiae Decanalae Trutnoviensis (nezpracováno).

⁵⁰⁸ Tamtéž, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁵⁰⁹ Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 160. Instrukce farářům, bod 37.

měděné, pocínované či mosazné až po postříbřené). Lampa měla hořet neustále „ve dne v noci“. Na řadě míst tomu tak nebylo, většinou ale faráři ve svých relacích zaznamenali, že tomu tak je.⁵¹⁰ V relacích z několika farností je poté uvedeno, že lampy před oltářem hořely pouze při významnějších svátcích.⁵¹¹ Ve Vrchlabí bylo v děkanském chrámu v roce 1719 šest lamp měděných či stříbrných a čtyři malé lampičky.⁵¹² Světlo bylo financováno obvykle z prodeje svíček nebo ze zbožných odkazů.

K nezbytné výbavě farních kostelů patřila rovněž křtitelnice. Měla být co nejčistší, vyzdobená a vždy uzamčená, přičemž klíč podobně jako v případě tabernáku měl mít u sebe farář. Při obnově křestní vody měla být stará voda vylita do sakrária.⁵¹³

Svěcená voda (*aqua benedicta*) sloužila k připomínce velikonočního tajemství a vlastního křtu. Uchovávala se v přenosné nádobě na svěcenou vodu a pro příchozí a odchozí do kostela byla připravena v kropence (*vas aquae benedictae*) opatřené kropáčem (*aspersorium*), jež se měla nacházet po pravé straně všech kostelních dveří. Kropenka byla obvykle cínová nebo měděná nádoba či kamenná miska zapuštěná do zdi nebo stojící na sloupku.⁵¹⁴

Mezi další nezbytné vybavení kostela patřily rovněž kazatelny a zpovědnice. Kazatelna (*suggestus, cathedra*) se nacházela zpravidla na rozhraní presbytáře a prostoru určeného pro prostý lid. Je otázkou, zda vyvýšená kazatelna byla symbolem učitelského úřadu církve, nebo byla především vhodným místem, ze kterého bylo kázání lépe slyšet, jak naznačuje pražská synoda.⁵¹⁵ Zpovědnice (*sedes confesionales*) měla být

⁵¹⁰ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 160. Instrukce farářům, bod 38.

⁵¹¹ Tak tomu bylo například ve Skalsku. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 230v.

⁵¹² SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁵¹³ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 160. Instrukce farářům, bod 36. *Synodus Archi-Dioecesisana Pragensis*, s. 50. Podrobně rozebírá Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 161.

⁵¹⁴ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 161-162. *Synodus Archi-Dioecesisana Pragensis* ... , s. 31.

⁵¹⁵ *Synodus Archi-Dioecesisana Pragensis*, s. 33. „**Suggestus**, si elegantior non habetur, saltem ex tabulis festilibus, iisdemque firmioribus decenti opere, et forma, ab Evangelii latere Altaris majoris, exstructus sit, et loco conspicuo, **unde Concionator ab omnibus conspicui et audiri possit**, apte collocatus (zvýraznil P.Z.).

v kostele alespoň jedna s náležitými parametry. Především měla být zkonstruována z pevných desek a prostor mezi zpovědníkem a zpovídajícím se měl být rozdělen, opatřen okénkem, které bylo na straně zpovídajícího se doplněno železnou mřížkou.⁵¹⁶ V praxi se podoba zpovědnic značně lišila, v inventářích však zpovědnice zpravidla nejsou uvedeny nebo je uveden jen jejich počet. V mnoha případech sloužila za zpovědnici i sakristie.

Od pozdního středověku patřily k vybavení kostelů i lavice pro věřící. Místa v nich byla často zpoplatněna, a to buď jednorázovým příspěvkem, použitým pro jejich zhotovení, nebo každoročně (pro údržbu lavic). Muži měli sedět odděleně od žen.⁵¹⁷ Zvláštní postavení měla lavice patronátní, která byla první po evangelijní straně kostela.⁵¹⁸

Při každém kostele, ve kterém byly slouženy mše, měla být zřízena sakristie sloužící k uchování kostelní výbavy a přípravě kněze sloužícího mši. Z popisu sakristie v pražské synodě z roku 1605 vyplývá, že se měla nacházet jihovýchodně od hlavního oltáře, v místě od něj nepříliš vzdáleném, které nemělo být ani vlhké ani mokré, rovněž nemělo být znesvěceno. Podlahu měla mít sakristie vystavěnou vysoko nad zemí, strop měl být zaklenutý. Rovněž bylo předepsáno zřídit v sakristii dvě okna, kterými do ní mohl vanout vzduch a jež měla být zasklena a opatřena železnou mříží.⁵¹⁹ Zpravidla měly sakristie i železem pobité dveře se závorou. Kostelní cennosti a kněžské ornáty se většinou ukládaly do truhel či skříní. V sakristii se rovněž často přechovávala příruční

---

⁵¹⁶ Tamtéž. „... ex tabulis festilibus consrtucta, quae a parte anteriori aperta sit. In medio tabulae inter Confessarium et poenitentem interjectae, fiat fenestella magnitudinis ab omni parte dimidiae ulnae: cui a parte poenitentis assignatur lamina ferrea plena parvulorum foraminum ad instat eribri confectorum.“

⁵¹⁷ K oddělení sezení mužů a žen srov. Johana KOFROŇOVÁ: c. d., s. 46.

⁵¹⁸ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 160.

⁵¹⁹ Synodus Archi-Dioecesisana Pragensis ... , s. 36. „Sacristiam, in qua et supplex omnis Ecclesiae servari debet, et sacerdos celebraturus sacras vestes induit, habeat unaquaeque Ecclesia, in qua Missae Sacrum celebratur. Ea autem ab Altari majori paulum distet et ad orientem, ac meridiem spectet, loco non humido, neque uliginoso, ne sacra indumenta corrumpantur. Pavimentum habeat ab humo aliquanto altius exstructum. Tectum vero sit fornicatum, aut saltem afferibus polite elaboratis constet. Duas saltem habeat fenestras, unde aear facile exire valeat: quae ferreis clathris, opereque vitreo munitae sint. Ostium valvis decentibus, pessulo, feraque munitis ocludatur.“

pokladnice s penězi a rejstřík zádušních příjmů.⁵²⁰ O sakristii se staral farář spolu se zádušními úředníky (případně s kantorem), které vázala služební přísaha.⁵²¹ Klíče od sakristie měl obvykle farář či kostelník.

Podoba sakristií byla různá, stejně jako jejich poloha. Předepsaná poloha jihovýchodně od oltáře nebyla vždy dodržena, především kvůli místním podmínkám, kdy nebylo možné sakristii vystavět na jižní straně. U většiny kostelů byly sakristie náležitým způsobem zabezpečeny, okované dveře tak nebyly vůbec výjimkou.⁵²² Sakristie chyběla pouze v případě kaple svatého Víta v Mladé Boleslavi v roce 1676⁵²³ a téhož roku ve Vidimi, kde byla pouze kancelář po způsobu kapucínském za hlavním oltářem, kde se připravovali kněží a kde byly uchovávány v uzamčené skříni oltářní pomůcky a vybavení. O nějakém stavebním oddělení od chrámových prostor, které je základním znakem sakristie, není v případě vidimské „kanceláře“ žádná zmínka.⁵²⁴

V inventářích nacházíme na prvním místě zpravidla kostelní cennosti (*pretiosa*): kalichy, monstrance, ciboria, mešní konvičky, schránku pro Nejsvětější svátost oltářní, cínové, měděné číše a pohárky k *abluci* (tj. na nesvěcené víno pro věřící, které pili po přijímání). Dále byla uváděna kněžská roucha a jejich doplňky (bílý - *humeral*, *alba*, *superpelliceum*, barevné - *pluvial se štólou*, *kasule se štólou a manipulem* aj.), dále oděvy pro ministranty a zádušní úředníky i nejrůznější textilní doplňky (například černé polštáře pod misál).⁵²⁵ Kostelní cennosti nebyly až do

⁵²⁰ V řadě případů měla být truhlice se zádušními penězi, účty i cennosti uchovávána v patronově sídle. K tomu srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Instrukce kostelníkům*, s. 2, bod 2.

⁵²¹ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 162-163.

⁵²² Například v případě kostela v Gruně a Ostřicích je v relacích uvedeno přímo, že dveře byly opatřeny železným kováním (*lamina ferrea*). NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 60r a 119v.

⁵²³ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 1v.

⁵²⁴ Tamtéž, fol. 261 r. „... cancelarium more capucinarum esse, ubi sacerdotes se induit, et in almari clauso paramenta altari conservantur.“

⁵²⁵ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 163-168. Zde podrobný rozbor vybavení kostelů v prachatickém vikariátu. Dále viz Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve ...*, s. 234. Patentes vernaes 1679, par. 5, 1688, par. 3, 1697, par. 5, 1701, par. 11, 1706, par. 13. K liturgickým předmětům rovněž *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ...*, s. 36-44, ke kněžským oděvům zvláště na s. 38-40, k liturgickým knihám na s. 41. Přímo vzorový příklad takového inventáře je: SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

první poloviny 18. století z bezpečnostních důvodů uchovávány ve všech kostelech, ale pouze ve farních, u nichž byl zajištěn každodenní dohled.⁵²⁶

V inventářích se rovněž objevují liturgické knihy (misály, graduály aj.).⁵²⁷ Naopak hudební nástroje nebyly v této době ještě pravidelnou součástí kostelních inventářů, častěji se objevují až v 18. století. Instrumentální hudba byla provozována především v městském prostředí, kde byli, zpravidla vydržováni městskou obcí, i varhaníci (*organistae*). To dokládá i inventář kostela v Jablonném v Podještědí, ve kterém je uvedeno větší množství hudebních nástrojů náležících kostelu (jedny varhany, jeden regál, jeden tympanon, čtyři tuby „*campestres*“ a tři tuby „*dustiles*“, dvě koruny, jedna flétna, dvě violy, dvoje housle a violoncello).⁵²⁸ Dalším dokladem je inventář kostela ve Vrchlabí, kde jsou uvedeny vedle varhan rovněž tři pozouny, čtyři staré trumpety, čtyři nové trumpety, pozitiv, regál, violy a další nástroje.⁵²⁹ S takovým množstvím hudebních nástrojů již bylo možné vytvořit malý chrámový orchestr. V inventářích venkovských svatyní takové množství nástrojů nebylo zaznamenáno, často nejsou uvedeny žádné. Varhany v 17. století byly zařízením výjimečným, ve sledovaných vikariátech je o nich zmínka pouze v případě významnějších kostelů (například turnovského děkanského kostela nebo kostela v Jablonném v Podještědí, kde byl dokonce varhaník ubytován v domě, který patřil záduší)⁵³⁰. V Turnově dostával varhaník od města 2 zlaté 20 krejcarů. Kantor (*ludi magister, cantor*) řídil kostelní chór, který byl při většině kostelů.⁵³¹

⁵²⁶ To dokládá například zvláštní inventář kostelních klenotů děkanského kostela v Sobotce z roku 1638. SOKA Jičín, AM Sobotka, inv. č. 41, sign I/35, kt. 2, Inventář klenotů v záduší kostela. Rovněž tato skutečnost vyplývá ze srovnání inventářů děkanského kostela v Trutnově a filiálního v Horním Starém Městě. SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, Inventarium Ecclesiae Decanalae Trutnoviensis (nezpracováno). Tamtéž, Inventarium Ecclesiae Altstadiensis (nezpracováno).

⁵²⁷ K farářským knihovnám především srov. Marie RYANTOVÁ: *Knihovny světských duchovních arcidiecéze pražské na konci 17. a na počátku 18. století*. Opera romanica I., 200, s. 239-254.

⁵²⁸ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 89r.

⁵²⁹ SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁵³⁰ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 27r a sign. B 11/10, fol. 89r.

⁵³¹ Rudolf ZUBER: *Osudy*, I. díl., s. 253-260; Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 168-169. Hudební kultura měst v 17. století na příkladu nedaleké České Lípy se věnovala Eva MIKANOVÁ: *Hudební kultura v České Lípě a okolí v 17. století*. Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách. Praha 1980, s. 194 - 229.

Zařízením, které se v inventářích rovněž objevuje, byly zvony a zvonky. Na jedné straně to byly zvonečky pro ministranty, zvonky u sakristie a u oltáře, na druhé straně zvony na kostelní věži či ve zvonici, nebo malý zvon v sanktusové věžičce.⁵³²

Funkce zvonů byla různá. Předně měly svolávat věřící na bohoslužby (již od 7. století), před nedělní mší se zpravidla zvonilo třikrát, před sváteční bohoslužbou již v předvečer. Ve všední den se do kostela svolávalo zpravidla jen jedním nebo dvěma zvony. Při vlastní bohoslužbě se užívalo malých zvonků přímo v kostele, které oznamovaly počátek bohoslužeb a členily jejich průběh. Při proměňování vyzýval k pokleknutí sanktusový zvonek umístěný ve věžičce nad oltářem. Zvonilo se rovněž v pátek ve tři hodiny na památku smrti Páně, dále když kněz nesl svátost pod širým nebem, při modlitbách za pokoj (*pro pace*), za duše v očistci, za úrodu, za zemřelého umíráčkem při pohřbu a hranou od dvanácté do jedné hodiny v poledne. Všechny zvony se rozezvonily v předvečer velkých svátků, při procesí, při vstupu biskupa do kostela, při uvítání duchovních a světských hodnostářů, při korunovaci a pohřbu panovníka. Funkce zvonu se v průběhu staletí postupně rozšiřovala, až překročila svůj původně liturgický účel (výzva k modlitbě) a začala získávat i světskou náplň, čemuž se církev přirozeně bránila.⁵³³ Přípustné bylo pouze zvonění v nouzi (například při požáru, povodni, vpádu nepřítele).⁵³⁴

Zvon byl předmětem posvátným (*res sacrae*) a jako takový musel být požehnán (*benedictio*). Žehnání prováděl biskup nebo některý světský či řeholní prelát. Ve farářských relacích se zvonům věnuje samostatná otázka, což dokládá, že byly zařízením s velkým významem, a to nejen z důvodu poměrně nákladného zhotovení.

⁵³² K tomu srov. např. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 171.

⁵³³ Podrobně rozebírají historický vývoj zvonu a jeho funkci Ludmila KYBALOVÁ – Radek LUNGA – Petr VÁCHA: *Pražské zvony*. Praha 2005, s. 11-19, k funkci zvonu zvláště s. 15-16. Vedle kostelních zvonů se objevovaly i světské zvony, zpravidla obecní.

⁵³⁴ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 171.

Zvonů byl v jednotlivých kostelech různý počet. Zpravidla se setkáváme s jedním až třemi zvony. Výjimečně měl kostel zvonů více.⁵³⁵ Vedle zvonů umístěných ve věži kostela, která měla být velmi pevně a kvalitně vystavěna,⁵³⁶ bylo druhou možností umístění zvonů ve zvonici nedaleko kostela.⁵³⁷ Ve vrchlabském děkanském chrámu byly v roce 1719 tři zvony – největší svatého Vavřince, střední svaté Alžběty a menší svatého Václava. Rovněž zde byl jeden sanktusový zvonek. Všechny zvony byly ve věži děkanského chrámu.⁵³⁸

Téměř ke každému kostelu patřil i hřbitov, který v této době zpravidla přiléhal ke kostelu. Každý hřbitov měl být obehnán zdí s vrátky, která měla být opatřena železnou nebo alespoň dřevěnou mříží a měla být půl až jeden loket od země. Přístupu divokých zvířat mělo zabránit zvýšení terénu.⁵³⁹ Hřbitovy a jejich zabezpečení se objevují ve farářských relacích v otázce osmnácté, která se přímo dotazuje i na jejich polohu (zda přiléhají ke kostelu) a na to, zda jsou obehnány zdí.⁵⁴⁰

I v případě hřbitovů nacházíme celou řadu odchylek od ideální, normou stanovené, podoby. Nejčastěji nebyly hřbitovy správně zabezpečeny. Měly pobožené zdi nebo byly obehnány pouze dřevěným plotem či jako například v Jenšovicích byl hřbitov ohraničen kameny, někde nebyl ohraničen žádnou zdí ani plotem (v Ostřici nebyl hřbitov oddělen od okolí zdí, ale valem).⁵⁴¹ V Osečné byly hřbitovy dva.⁵⁴²

---

⁵³⁵ Ve farářských relacích z roku 1700 se s více jak třemi zvony setkáváme ve frýdlantském vikariátu u následujících kostelů: Zákupy (6), Frýdlant, Mimoň, Cvikov (5), Dobranov, Gruna, Ostřice (4); v mladoboleslavském vikariátu: Libáň (7), Bělá pod Bezdězem, Turnov, Sobotka (5), Kuřivody (4).

⁵³⁶ *Synodus 1605*, s. 33. „Turris campanilis Ostium valvas habeat, quae pessulo, feraque continuo claudatur.“

⁵³⁷ Zvonice jsou uvedeny například ve farářských relacích z roku 1676 v Jablonci nad Nisou a v Jenšovicích. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 103v–104r.

⁵³⁸ SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁵³⁹ *Synodus*, s. 34. „Caemiteria omnia undique sint muro circumcincta, et qua ad ea ingressus patet, non solum valvae ex asseribus habeantur, sed etiam superessossa ad ulnam unam cum dimidia humo, ponatur ferrea creata, aut lignea saltem, ut in illa omni ex parte brutis animalibus impediatur accessus.“

⁵⁴⁰ „An ecclesia habeat contiguum coemeterium et muris cinctum.“ Srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny ...*, s. 92.

⁵⁴¹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 104r (Jenšovice), , fol. 264r (Dětenice, Mcely – dřevěný plot), , fol. 112r (Dobruška – dřevěný plot); NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 135r (Rýnovice – hřbitov bez zdi), fol. 102r (Ostřice – „... sed non muris aut valves clausum.“)

⁵⁴² NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 119r.

V některých farnostech nebyl hřbitov při farním kostele, ale na jiném místě. Často k němu poté patřila hřbitovní kaple.⁵⁴³

Zajímavá je existence hřbitova ve vsi Hraničná v rochlické farnosti. Tato ves patřila ke kostelu v Rýnovicích, ale měla vlastní hřbitov „ze starých časů“ s malou zvonící.⁵⁴⁴ O existenci kostela nebo kaple v Hraničné není nic známo.⁵⁴⁵ Hřbitovy v lužických farnostech Gruně a Ostřicích byly rozděleny na dvě poloviny, v jedné části byly pohřbíváni katolíci, v druhé části nekatolíci.⁵⁴⁶

Srovnávat vybavení jednotlivých kostelů je velmi složité, jelikož se situace na různých místech velmi lišila a dochované prameny nepřinášejí vždy zcela konkrétní informace. U některých farností jsou k farářským relacím připojeny obsáhlé inventáře, jinde je pouze stručný seznam a v řadě případů se duchovní správce omezil pouze na konstatování, zda kostel má či nemá „potřebnosti ke službám božím“ (zvláště v duchovenských fasích je tento způsob odpovědi poměrně častý).

Poměrně podrobně se vybavení kostelů věnují vikáři ve svých vizitačních zprávách. Je zde uvedeno, že některé kostely nebyly vybaveny vůbec náležitostími k svátostem a mším. Ze zpráv je patrné, že lépe vybaveny byly kostely ve městech a nově zrekonstruované kostely. Velmi dobré bylo i vybavení ve všech kostelech pod patronátem rodu Černínů (panství Kost a Kosmonosy), kde byl jako nevhodný pro bohoslužby a nedostatečně vybavený v roce 1670 označen pouze kostel ve Všebořsku.⁵⁴⁷ Praxe při provádění vizitací se zřejmě lišila od požadavků uvedených instrukcí, jelikož údaje uvedené v těchto vizitacích nikdy zcela nereflektují všechny požadavky instrukcí (například nevěnují se všemu

---

⁵⁴³ Tak tomu bylo především ve městech. V Mladé Boleslavi byl hřbitov při hřbitovní kapli sv. Václava. V Mimoňi při kapli Všech svatých. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 1r a sign. B 11/10, fol. 92v.

⁵⁴⁴ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 135v.

⁵⁴⁵ Srov. Johann SCHLENZ: *Zur Kirchengeschichte der Gablontz-Morchensterner Gegend*, s. 31-37. Anton RESSEL: *Geschichte der Kirche und Schule in Gablonz und einiger Kirchen und Schulen der Umgebung, mit einem Anhang über das Gablonzer Armenwesen*. Gablonz an der Neisse 1878-1879, 288 s.

⁵⁴⁶ Tamtéž, fol. 120r a 60v. „Habet haec Ecclesia contiguum coemeterium, muris cinctum, ad unam partem sepeliuntur Catholici, ad alteram Lutherani.“

⁵⁴⁷ Dnes obec Obruby v okrese Mladá Boleslav.

vybavení kostela, ani způsobu jeho uložení), spokojí se většinou jen s jejich vyjmenováním. Například se dozvídáme, že v Nymburce bylo v roce 1670 „...*bene provisus neccesarius*,“ tedy „*organo , scamnio, aductus, curandos calicibus, baptisterie* [etc.]“⁵⁴⁸

5.2.3 Správa záduší a údržba chrámů

Otázka údržby kostelů úzce souvisí s problematikou správy záduší a zádušního jmění. Oba dva problémy tvoří cosi jako spojité nádoby, vzhledem k tomu, že majetek kostela a jeho výnosy měly být primárně určeny právě na provoz a údržbu svatostánků.⁵⁴⁹ Na druhé straně se tento problém úzce dotýká i patronátního práva, jelikož největší díl odpovědnosti za stav kostelů měli jejich patroni, bez jejichž pomoci by žádná oprava či přestavba nebyla možná. Praktická a technická stránka ovšem spočívala na bedrech zádušních úředníků a rovněž farářů. V této oblasti se nejvíce projevovala spoluúčast laiků na chodu farnosti.

V úvodu tohoto oddílu je třeba stručně osvětlit pojem záduší (*Kirchengut, Kirchenvermögen, fabrica*). Záduší slouží často jako označení pro kostelní majetek a příjmy (tedy kostelní jmění), v širším významu je ovšem i pojmenováním pro zbožné nadání nebo farní osadu (*farnost, Kirchensprengel, Collatur*). V této práci je ponechán pojmu záduší jeho užší význam, jak bude nastíněno v následujícím oddíle, kde bude záduší, tedy příjmy a majetek kostela, popsáno tak, jak se v průběhu 14. století vyvinulo v protikladu k majetku a příjmům duchovního správce, označovaným jako obročí (*beneficium*). Ze zdrojů záduší se vedle údržby budov chrámů a jejich vybavení hradil rovněž provoz kultu a závazky stanovené donátory kostela (jeho zakladateli nebo pozdějšími

⁵⁴⁸ NA Praha, APA I., inv. č. 1233, sign B 4/8 a inv. č. 1231, sign B 4/6.

⁵⁴⁹ Michal ŘEZNIČEK: Záduší a jeho správa v Ledečském vikariátu v 17. a v první čtvrtině 18. století. ČNM, č. 1-2, 173, 2004, s. 54.

dobrodinci)⁵⁵⁰ V 15. a 16. století posílil vliv laických správců záduší a patronů na obročí, a tím došlo ke spojení zádušního a obročního hospodaření, což bylo nutné vzhledem k zachování podmínek pro působení duchovních správců.

Záduší bylo spolu se zbožnými nadáními jiných druhů první institucí s charakterem právnické osoby, které poskytovala ochranu její posvátnost a již staletí trvající vývoj zajistil poměrně stabilní správní rámec. Již v počátcích existence záduší (ve 14. století) ustanovili patroni ke správě záduší zvláštní úředníky. Pro zádušní úředníky je v českém prostředí užíván termín kostelníci (latinsky *aeditui*, případně *oeconomi*, *vitrici*, ale také *provisores* či *administratores*, německy *Kirchenväter*). V době pohusitské se u nás, a v období reformace i v Evropě, uplatňuje ve správě záduší samosprávný prvek, kdy se zvyšuje vliv farní obce (osady) na jmenování kostelníků a dozor nad majetkem záduší. Kontrola nad záduším se tak v období 15. a 16. století rozdělila mezi farníky a patrony. Vliv farníků na jmenování kostelníků a jejich dozor nad majetkem kostela s postupem protireformace upadá a naopak opět se dostává téměř plně do vlivu kolátorů.⁵⁵¹

Ve farářských relacích pražské arcidiecéze se správy záduší a kostelních budov týká několik otázek. Správy zádušních příjmů se dotýkají otázky osmá a devátá, které zjišťují, kdo je spravuje, kde se uchovává kostelní jmění, komu, kde a jak často jsou předkládány zádušní účty. Obvykle jsou jako správci zádušního jmění uvedeni kostelníci. V této souvislosti je pro ně užíváno i označení *administratores* (tj. správci). Správcem kostelního jmění mohl být ustanoven jen jeden

---

⁵⁵⁰ Více k definici pojmu a jeho vývoji srov. Blanka ZILYNSKÁ: *Záduší*. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 535–548. K záduší obecně a v ledečském vikariátu přináší řadu poznatků Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 51–82, zde zvláště s. 54–57. Srov. rovněž Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 125–136, ke správě zádušního jmění zvláště s. 125–130.

⁵⁵¹ Tamtéž. Podrobněji obecně k účasti laiků na správě církevní obce Pavel B. KŮRKA: *Kostel, farnost a záduší svatého Valentina na Starém Městě pražském v raném novověku*. Diplomová práce FF UK, Praha 2003, s. 17–23. Dále srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 80. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 513.

z kostelníků, jak tomu bylo například v roce 1700 ve Stráži pod Ralskem.⁵⁵² Na vedení účtů se mohl podílet i kantor, který například vedl kostelní účty záduší kostela ve Vsi na Frýdlantsku.⁵⁵³

Zádušní úředníky (kostelníky) jmenoval v naprosté většině případů patron kostela, ale vždy se souhlasem faráře. Pouze v Turnově byli kostelníci podle farářské relace z roku 1700 ustanovováni podle libosti děkanem.⁵⁵⁴ V roce 1676 bylo v turnovské relaci uvedeno, že při děkanském kostele svatého Mikuláše je pět kostelníků („*provisores seu aeditui*“), kteří byli voleni z měšťanů se souhlasem děkana.⁵⁵⁵ V Rovensku pod Troskami byli téhož roku vybíráni čtyři kostelníci z řad měšťanů za přítomnosti faráře a úředníka (oficiála) z Hrubé Skály.⁵⁵⁶ V Brodcích byl například v druhém desetiletí 18. století jmenován vrchností úředník s titulem oficiála, který měl na starosti užitky a správu záduší.⁵⁵⁷ V odpovědích farářských relací na otázku čtyřicátou se dozvídáme vedle způsobu jmenování kostelníků i o dalších zádušních úřednících, pro které se obecně užívá ve sledovaných pramenech rovněž termínu *ministri*. Nejčastěji se objevují zvoníci, například v Sobotce byli roku 1676 čtyři, z nichž první nesl označení zvoník (*camapantor*) a ostatní zvoníci byli označení jako menší kostelníci (*aeditui minores*).⁵⁵⁸ Zvoníci tak vykonávali i jiné úkony než zvonění. Téhož roku byli zvoníci zaznamenáni i v Libáni a ve Strenici.⁵⁵⁹ Ve Všejanech byl téhož roku mezi chrámovými služebníky zaznamenán hrobník (*fossor sepulchrorum*).⁵⁶⁰

⁵⁵² NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 143v.

⁵⁵³ Tamtéž, fol. 153v. („*scriba seu ludimagister*“). K tomu srov. SOKA Liberec, FÚ Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních (resp. zádušních) účtů. Podobně se podílel kantor na správě kostelního jmění i ve Vítkově. NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 173r.

⁵⁵⁴ NA Praha, APA I., sign. B14/2, fol. 6r. „*Aeditui ... constituti ad libitum Decani*.“ Podobně v Rovensku pod Troskami byli kostelníci ustanovováni farářem, ale se souhlasem patrona. Tamtéž, fol. 44r.

⁵⁵⁵ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 27r.

⁵⁵⁶ Tamtéž, fol. 30r.

⁵⁵⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 147r.

⁵⁵⁸ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 18r. K institutu zádušních úředníků rovněž srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Farnost dubská v 17. věku*. Od Ještěda k Troskám. Ročník 4., s. 99. Zde jsou také informace o správě záduší a kostelnících, i jejich dietách, které se pohybovaly v druhé polovině 17. století mezi 1,5 zlatým (1660) a 1 zlatkou (1699). Ve městě Dubu byli obcí voleni tři až čtyři kostelníci.

⁵⁵⁹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 171v a 229v.

⁵⁶⁰ Tamtéž, sign. B 12/11, fol. 240r. „... *et unus fossor sepulchrorum pro mortui*.“

Informace o kostelnících obsahuje například i popis trutnovského děkanského benefícia z roku 1770, kde jsou při děkanském chrámu uvedeni dva kostelníci („*duos ministros*“) a sedm zvoníku („*campanatores sunt septem*“). Podobně u filiálních kostelů ve Zlaté Olešnici a Horním Starém Městě jsou uvedeni tři zádušní úředníci – jeden kantor a dva kostelníci („*filialis Ecclesia Altstadiensis habet ministros tres, Ludimagistrum unum et aedituos duos*“).⁵⁶¹

Podle přísahy kostelníků, která je součástí tzv. Frýdlantské instrukce z roku 1628 měli kostelníci zastávat svůj úřad „*věrně a spravedlivě*“, měli vždy vyhledávat „*záduší dobré*“ a řádně pečovat o kostelní věci a rovněž neměli „*nic od záduší odcizovati a oddělovati*.“ V případě hrozby nějaké újmy záduší měli informovat duchovního správce, vrchnost nebo správce panství. V této přísaze je naprosto jasně v obecné rovině vyjádřeno poslání kostelníka jako služebníka záduší, a rovněž pravidla jeho činnosti. Činnost kostelníků dále mohly upravovat kostelnické instrukce, jako například instrukce vydaná hejtmanem Hoberkem pro svijanské panství v roce 1645. Předně měli kostelníci vést kostelní účty a ty řádně předkládat ke kontrole, hospodařit se zádušním majetkem, udržovat kostelní budovu a vybavení v dobrém stavu. Rovněž byli povinni vést bohabojný a ctnostný život.⁵⁶²

Kostelní hotovost se většinou uchovávala přímo v kostele, často v sakristii, kde bylo pro kostelní jmění větší bezpečí, zpravidla ještě umocněné dalšími opatřeními.⁵⁶³ Pouze v několika případech ji měli kostelní úředníci u sebe⁵⁶⁴ nebo byla přechovávána na faře. Třetí možností bylo přechovávání kostelního jmění v patronově sídle, jako například v roce 1700 v držkovské farnosti nebo ve farnostech dobrovické

⁵⁶¹ SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, Consignatio continens statum beneficii decanalis Trutnovinesis pro Anno Christi 1770 (nezpracováno).

⁵⁶² Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): Instrukce kostelníkům, passim.

⁵⁶³ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 82v. , 58r. a 54r. Tak tomu bylo například v Mimoni, kde byla sakristie zbudovaná ve věži, nebo v Jablonném v Podještědí, kde bylo kostelní jmění uloženo v pokladnici „*pod třemi klíči*“ či v lužické Gruně, kde byla pokladnice uložena za železnou mříž.

⁵⁶⁴ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 2r. Ve frýdlantské farnosti byla část jmění uchovávána v kostele a část u prvního kostelníka (*aedituus primarius iuratus*).

a doksanské v roce 1713⁵⁶⁵ a rovněž tak na svijanském panství.⁵⁶⁶ Podobně farář v Benátkách nad Jizerou přiznává v duchovenské fasi TK, že „*užitky se uchovávají v sídle panským neb raději v důchodě pod klíčem počet vedoucího pana úředního.*“⁵⁶⁷ Třetí ze jmenovaných způsobů uchování zádušního jmění se nejčastěji objevuje v duchovenských fasích TK, ve kterých je jeho uchovávání a zabezpečení věnována rovněž jedna z rubrik. V několika případech není místo uchovávání kostelních peněz uvedeno.⁵⁶⁸ V některých farnostech se kostelní „užitky“ ukládaly u různých kostelů na různých místech, tak tomu bylo například v případě vidimské farnosti, kde měly kostely ve Mšeně, v Lobči a ve Vidimi dva různé patrony.⁵⁶⁹ V rubrice duchovenských fasí TK o způsobu uchování kostelních užitků je tento údaj doplněn informací o tom, kdo drží klíče od pokladnice. Zpravidla jsou zde uvedeni vrchnostenští nebo patronovi úředníci, patron, kostelníci nebo farář, a to i v různých kombinacích, pokud bylo klíčů od pokladnice více.⁵⁷⁰

Kontrola účtů probíhala nejčastěji v panském sídle nebo v kanceláři za přítomnosti faráře a patronových úředníků. Druhou rozšířenou možností bylo skládání účtů na faře za přítomnosti patronova zástupce. Nejméně obvyklá byla kontrola účtů a kostelní hotovosti přímo v sakristii. V Držkově se na kontrole účtů podíleli i starší obce.⁵⁷¹

Kostelní účty byly podle údajů farářských relací předkládány každoročně, v různých termínech. Často již 6. ledna ve svátek Tří králů (*Epiphanie Domini*).⁵⁷² V případě některých kostelů nemohly být kostelní účty kontrolovány vůbec, jelikož nebyly vůbec vedeny. A to často i po

⁵⁶⁵ NA Praha, APA I., sign. B14/2, fol. 10v a sign. B 15/7, fol. 8r a 106r.

⁵⁶⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): Instrukce kostelníkům, s. 2, bod 2.

⁵⁶⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 80r.

⁵⁶⁸ Např. farnost v lužickém Königshainu. NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 71 r.

⁵⁶⁹ NA Praha, APA I., sign. B15/7, fol. 137r.

⁵⁷⁰ Například v Turnově byly klíče od pokladnice dva. Jeden opatroval farář, druhý měl u sebe purkmistr. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 27r.

⁵⁷¹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 30r (Rovensko pod Troskami – účty a hotovost byly kontrolovány v sakristii), fol. 129v (Držkov).

⁵⁷² Tak tomu bylo například v Cvikově. NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 178r.

mnoho let.⁵⁷³ V tomto ohledu se situace výrazně zlepšila v poslední třetině 17. století, jelikož ve farářských responsích z roku 1700 se již ve sledovaných vikariátech žádný takový případ nevyskytuje.

O kostelní budovy se měli starat především vrchnostenští úředníci jako zástupci patrona a zádušní úředníci. Pouze ve velmi malém počtu případů se na údržbě a správě budov podíleli faráři. Technickou stránku údržby zajišťovali kostelníci, kteří rovněž pořizovali ze zádušních prostředků nutné vybavení a materiál k drobným opravám kostela. Možnost disponovat se zádušními prostředky za tímto účelem byla často omezena pouze na prvního (či staršího) kostelníka, čímž mělo být zamezeno případnému zneužití těchto prostředků a usnadněna kontrola.⁵⁷⁴ Posvátný prostor kostela měl být prost všeho nenáležitého, neměl být užíván ani k ukládání technických pomůcek a pracovního náčiní větších rozměrů.⁵⁷⁵ Chrám měl být také náležitě vyzdoben.⁵⁷⁶

Zásadní slovo měl v otázkách, které souvisely s uvolněním zádušních prostředků, patron kostela. V případě oprav se, pokud to místní poměry dovolovaly, využívala práce i materiál z patronova panství, výjimkou byly především specializované a umělecké práce. Opravy kostela byly zpravidla hrazeny z prostředků kostela, v případě, že tyto prostředky nebyly dostačující, měl v první řadě přispět patron, beneficiáti a další osoby, kterým z kostela plynul nějaký hmotný užitek.⁵⁷⁷ Jak dobře se patroni o své chrámy starali, není ze zpráv patrné, pouze u zdevastovaného kostela v Kruhu zdůrazňuje děkan Havlík ve své

---

⁵⁷³ V roce 1676 jsou takové případy pouze ojedinělé, ale vyskytují se (např. Stenice a Krnsko). NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 229r.

⁵⁷⁴ Tak tomu bylo jak v případě velkých a bohatších záduší (např. Turnov, Český Dub), tak i v případě některých menších záduší (např. Brodce).

⁵⁷⁵ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 154. Synodus, s. 32-33: např. „... que loca, cum sancta sint, ab omni labe pura esse debent.“

⁵⁷⁶ NA Praha, APA I., sign. B 13/19. Bělský farář napsal ve své relaci z roku 1700 k stavu a výzdobě chrámu tuto poznámku: „*Domine dilexi decorem domus tua et locum habitationes gloria tua.*“

⁵⁷⁷ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 154.

vizitační zprávě malou ochotu kolátora kostela, benediktinského opata v Emauzích Antonia Sato, o nápravu jeho neutěšeného stavu.⁵⁷⁸

Z výsledků bádání Pavly Stuchlé pro prachatický vikariát vyplývá, že většinu nákladů na údržbu kostela nesla záduší sama, pouze při akcích většího rozsahu nebo při obnově mobiliáře se mohlo počítat s podporou patrona v podobě finančního příspěvku, slevy na stavebním materiálu nebo věcného daru.⁵⁷⁹ Při přestavbě kostela bylo ale zapotřebí mobilizovat jakékoliv dostupné zdroje finančních prostředků, nejen prostředky záduší. Tak tomu bylo i ve sledovaných vikariátech. V Držkově se na financování přestavby kostela, která probíhala od roku 1670, podílelo jak záduší svými příjmy, hotovostí a zbožnými odkazy, tak rovněž i patron.⁵⁸⁰ V případě nedostatku prostředků mohla vypomoci jiná záduší při kostelech stejného patrona. Taková výpomoc byla evidována zpravidla jako bezúročná půjčka.⁵⁸¹

5.2.4 Zádušní majetek a hospodaření

Zádušní příjmy a majetek jsou obsahem pojmu záduší v užším slova smyslu (tedy ve významu německého pojmenování *Kirchengut*, *Kirchenvermögen* či latinského *fabrica ecclesiae*). Pojmy pro označení zádušních příjmů jsou užívány v dobových pramenech dva – *reditus ecclesiae* a *proventus ecclesiae*. Zádušní majetek je pak zpravidla nazýván jako *fundus ecclesiae* (v užším významu pouze pozemkový majetek).

Zádušní majetek nebyl v kontextu obnovy farní správy a rekatolizace prvořadý. Při obnově nebo zakládání farních beneficií ale k jeho částečnému využití docházelo. Z hlediska obnovy farní sítě a rekatolizačního procesu je přesto stav záduší pouze okrajovou otázkou,

⁵⁷⁸ NA Praha, APA I., sign B 4/6. Ves Kruh (dnes součást obce Okna) náležela k statku Bezdězí (Bezděz), jenž byl majetkem emauzského kláštera asi až do roku 1716. Viz Karel DOSKOČIL (ed.): *Berní rula.*, díl 1, s. 111.

⁵⁷⁹ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát.*, s. 151.

⁵⁸⁰ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol 130r.

⁵⁸¹ Tak tomu bylo například v případě znovuoobnovení kostela v Českém Dubu. NA Praha, APA I., sign B 15/9, fol. 7r.

jelikož na prvním místě je v této souvislosti majetkové zabezpečení farních beneficií. Ostatní vlivy, jako například válečné poškození kraje, se v jeho struktuře ani velikosti nemusí projevovat.⁵⁸²

O zádušním majetku a příjmech nás sledované prameny církevní provenience 17. a 18. století, zvláště dvě řady farářských relací, duchovenské fase TK i vizitační zprávy, informují velmi kusým a nevyrovnaným způsobem. Hlavním důvodem je nedostatečná informovanost duchovních správců o hospodaření a stavu záduší, které se v této době dostává plně pod vliv patronů. Tuto skutečnost potvrzuje nejen postupný přesun kostelních pokladnic do zámků a vrchnostenských kanceláří a s tím související téměř výhradní kontrola nad vedením účtů⁵⁸³ a jmenováním zádušních úředníků ze strany patronů a jejich kanceláře, ale i nekontrolovatelné vypůjčování zádušních prostředků pro potřeby patronů.⁵⁸⁴

Zcela na okraji jsou otázky, jež se týkají záduší, v soupisu poddaných podle víry, kde jsou zmínky o něm uvedeny pouze u velmi malého počtu svatyní. Zádušních příjmů se ve farářských relacích týká otázka sedmá: jaké příjmy má ten který kostel a z čeho se skládají, zda ze stálého majetku, zda z úroků peněžních nebo z dobytka. Dále otázka třicátá třetí, která zjišťuje, zda u kostelů zpustlých se nenachází nějaký majetek a příjmy a kdo je shromažďuje.⁵⁸⁵ Rovněž v duchovenských fasích je otázkám týkajícím se příjmů a majetku věnována náležitá pozornost. Údaje duchovenských fasí jsou z údajů sledovaných pramenů nejkonkrétnější a nejpodrobnější. Můžeme v nich sledovat nejen strukturu pozemkového majetku záduší, jejich příjmy z pronájmů a „úroků“, ale i kostelní hotovost a dluhy. Zádušní majetek můžeme sledovat i ve vizitačních zprávách, které ale přináší také různě podrobné informace.

⁵⁸² K tomu viz. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 82.

⁵⁸³ K tomu srov. např. NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 115r (Skalsko).

⁵⁸⁴ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 82.

⁵⁸⁵ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 191-192. „7. Quos redditus habeat quaevis ecclesia, et in qua re consistant, an in fundis stabilibus, an in censibus pecuniariis, an in pecoribus etc. 33. An ad tales desertas ecclesias nulli spectent fundi et redditus, et quis illos colligat.“

Podrobněji se o zádušních příjmech rozepisuje ve svém protokolu z roku 1670 mladoboleslavský vikář Havlík. V Havlíkově zprávě najdeme informace o příjmech většiny kostelů mladoboleslavského vikariátu, ale i zde jsou výjimky, které nevychází z nějakého vikářova opomenutí, ale z objektivních důvodů, jako v případě Kruhu, kde o příjmech a dluzích kostela nedokázal farář vikáře spravit, jelikož nevěděl, kde jsou uloženy jejich rejstříky (podobně i ve Vysokém nad Jizerou).⁵⁸⁶ Vizitační zpráva z roku 1696 se většinou omezuje pouze na výčet celkového jmění kostelů, případně hotovosti a jistých a nejistých dluhů.⁵⁸⁷

Nejzásadnějšími prameny pro studium zádušního hospodaření jsou jednoznačně knihy zádušních počtů a s nimi související účetní materiál. Tento materiál není bohužel pro druhou polovinu 17. století dochován v příliš hojné míře. Zpravidla byly tyto knihy vedeny zádušními nebo patronovými úředníky. Této problematice nebylo dosud věnováno příliš pozornosti. Pro některé fary byly vedeny i dva typy účetních knih, jedny kostelní a jedny patronátní, tato praxe byla rozšířená především po vzniku patronátních úřadů.⁵⁸⁸

Účetní knihy záduší vedli především kostelníci. Pro potřeby této práce byla provedena podrobná sonda na základě knihy zádušních počtů farního kostela ve Vsi (1575-1699) a kostelního účtu děkanského kostela ve Vrchlabí z roku 1719.⁵⁸⁹

Zádušní majetek měla mít každá veřejná kaple. Tento majetek sloužil k finančnímu zabezpečení její údržby a provozu. Narozdíl od veřejných nemusely mít majetek kaple soukromé, jelikož úhrada nákladů souvisejících s jejich provozem a údržbou byla plně na bedrech jejich

---

⁵⁸⁶ NA Praha, APA I., sign B 4/6.

⁵⁸⁷ NA Praha, APA I., sign B 4/8.

⁵⁸⁸ Otázce farního účetnictví a diplomatické i obsahové stránce těchto materiálů nebyla dosud věnována velká pozornost. Vycházím zde především z informace Michala Řezníčka. K problematice písemností farních úřadů je možné alespoň srov. Jiří SOCHR: *Pořádání a inventarizace římskokatolických farních archivů*. Archivní časopis 12, 1960, s. 19-25.

⁵⁸⁹ SOKA Liberec, FÚ Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních (recte zádušních) počtů. SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

zřizovatele (tj. osob pro jejichž potřebu zde byly biskupem povoleny některé liturgické úkony).⁵⁹⁰

Zádušní majetek byl shromažďován různým způsobem. Základem byla zpravidla fundace, kterou získal kostel od svého zakladatele při svém zřízení. Ve sledovaném období se fundace například v prachatickém vikariátu pohybovala od 30 do 600 zlatých a spočívala v nemovitosti nebo ve formě kapitálu, pojištěném na nemovitosti.⁵⁹¹ Majetek byl dále rozšiřován z odkazů, darů, fundací a v případě, že výnos zádušního majetku a jiné příjmy záduší převyšovaly výdaje záduší, byl rozšiřován i z vlastních příjmů záduší.⁵⁹²

Zádušní majetek je možné rozdělit do následujících skupin:⁵⁹³

Nemovitý majetek

a) **pozemkový majetek** (pole, louky, lesy, v ojedinělých případech i zádušní vsi)

b) **vlastní nemovitosti** (především chalupy).

Movitý majetek

a) **zádušní vybavení**

b) **finanční majetek**, jedná se o peněžní hotovost a dluhy, případně kapitál, kterým přímo záduší nedisponovalo, ale získávalo z něj pravidelný příjem (např. fundace).

c) **tzv. železný dobytek a živá zvířata**. Železný dobytek je specifickou kategorií, jelikož se původně jednalo zpravidla o movitý majetek (pronajatá živá zvířata), který se v průběhu času změnil v trvalé břemeno, jež nebylo odvislé od existence zvířat, ale spočívalo trvale na určité nemovitosti.⁵⁹⁴

---

⁵⁹⁰ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 130.

⁵⁹¹ Tamtéž. P. Stuhlá používá pro fundaci při zřízení kostela pojmu dotace.

⁵⁹² Například nákupem nových zvířat či dalších nemovitostí. Nejčastějším způsobem bylo půjčování nadbytečného zádušního kapitálu na úrok.

⁵⁹³ K otázce zádušního majetku a jeho složení: Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 72-75.

⁵⁹⁴ Takové břemeno ovšem nelze zaměňovat za tzv. věčný plat, který byl také spojen s určitou poddanskou nemovitostí. K tomu srov. dále v textu.

Obdobně můžeme strukturovat i příjmy záduší, kde můžeme rozlišit dvě základní skupiny, v rámci kterých můžeme rozlišit jednotlivé druhy příjmů:

Příjmy pravidelné (stálé), charakteristické svojí pravidelností a malou proměnlivostí. Do této skupiny lze zařadit:

a) **Vlastní důchody plynoucí z majetku záduší**. Jsou to především tzv. úroky ze železného dobytka, platy z pronajatého nemovitého majetku a zvířat.

b) **Příjmy z úroků**, mezi které lze zařadit úroky ze zapůjčených zádušních peněz, tzv. věčné platy i pravidelné výnosy z kapitálu fundací.

c) **Stálé poplatky**, kterými byly především poplatky za lavice.

Příjmy nepravidelné (nestálé, mimořádné), jejichž výše byla proměnlivá a které nemusely být pravidelné:

a) **Almužna neboli milodary**

b) **Zbožné odkazy**

c) **Příjmy z prodeje malých svíček, obětiny aj.**⁵⁹⁵

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že zádušní příjmy úzce souvisí se zádušním jměním, z něhož byly z velké části odvozeny a které z nich bylo zčásti rozšiřováno. Základní otázkou, na kterou je třeba hledat odpověď, je, jaká byla struktura zádušního majetku a příjmů ve sledovaných vikariátech ve druhé polovině 17. a v 18. století. Výše majetku i příjmů byla jednoznačně rozdílná a její rekonstrukce na základě sledovaných pramenů a jejich následné srovnání není pro celé sledované období a tak velký počet svatyní prakticky možné, proto jim bude věnována pozornost pouze na několika příkladech.

---

⁵⁹⁵ Otázkám zádušních příjmů a jejich struktuře věnují nejnověji pozornost: Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 134-135, zde je ovšem sporné zařazení skupiny ostatní příspěvky mezi kostelní jmění. Jedná se totiž o příjem, nikoliv o jmění (tj. majetek). Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 72-75. Nejprůhledněji srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 284 .Obecně: LTK, VI. Band, heslo Kirchenvermögen, sl. 80-82. *Encyklopedia katolicka*. Lublin 2002, sl. 968, která rozlišuje příjmy záduší v současném Polsku následujícím způsobem: 1. Vlastní důchody záduší, 2. Ofery věrných (tj. sbírky a dary), 3. Příspěvky státu. Z toho je patrné, že se struktura zádušních příjmů v současném Polsku je obdobná jejich složení z přelomu 17. a 18. století.

Nemovitý majetek záduší bývá v pramenech označován zpravidla jako *fundus ecclesiae* (v širším významu může být tento pojem i označením majetku kostela obecně). Nejčastěji se jedná o pozemkový majetek, především pole, louky, dále rovněž zahrady, lesy, vodní plochy a toky. Méně často vlastnilo záduší jiný nemovitý majetek (chalupy a domky). Ve sledovaných vikariátech nacházíme kostely s širokým spektrem nemovitého majetku, ale i svatyně, které žádný majetek tohoto druhu neměly a jejichž příjmy se skládaly pouze z výnosů zádušního kapitálu či z nepravidelných příjmů. Kostelů, které neměly žádný nemovitý majetek, bylo malé množství, ale nacházíme mezi nimi i kostely farní. Většina z nich byla v severní části Boleslavského kraje (zvláště ve frýdlantském a rovněž v českodubském vikariátu) a ve vikariátu trutnovském.

Pozemkový majetek získávalo záduší již od středověku jako součást fundace, darem, odkazem nebo i vlastním nákupem. Vzhledem k tomu, že záduší obvykle neměla vlastní poddané, nemohla jej obhospodařovat a musela jej pronajímat. Nájemcem mohla být vrchnost, poddaní i duchovní správci.⁵⁹⁶ Pozemky byly pronajímány na tři roky, k čemuž měl být dán souhlas duchovního správce i patrona. Nájemné se platilo každoročně v době skládání zádušních účtů.⁵⁹⁷

V době po třicetileté válce došlo v důsledku vylidnění venkova k propadu zájmu o pronájem těchto pozemků. Poddaní neměli motivaci, vedle pozemků které obdělávali pro svojí potřebu, obhospodařovat další pozemky.⁵⁹⁸ V soupisu poddaných podle víry se objevují výpovědi o neutěšeném stavu pozemků, ze kterých se stávaly porostliny. To potvrzuje například i zpráva kostelníka Jana Dršky z 6. června 1653, připojená k relaci všejanského faráře v roce 1676.⁵⁹⁹ Přesto byly již v 70. letech 17. století z velké části zádušní pozemky pronajímány

⁵⁹⁶ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 65.

⁵⁹⁷ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 489.

⁵⁹⁸ Přehled o postavení poddaných v pobělohorských Čechách a především k jejímu obrazu v myšlení tehdejší společnosti viz. např. Jiří MIKULEC: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993, 139 s., zvláště s. 55 - 127. K situaci na panství Kost konkrétně Josef PEKAŘ: *Kniha o Kosti*. Praha 1942, 433 s.

⁵⁹⁹ NA Praha, APA I., fol. 246v: „... rolí zádušních 3 ½ str. osení, rolí nachází se v rozdílných místech, kteréž předešlý kněz sobě s lidmi na třetinu vyorati dal, nachází se větším dílem porostlý ...“

a obhospodařovány. V duchovenských fasích TK se již neobdělávané a nepronajaté pozemky téměř nevyskytují.

Údaje o pozemkovém majetku nejsou ve sledovaných pramenech zaznamenány nejlépe. Často je zde uvedena pouze suma výnosu ze všech typů pozemků, v několika případech dokonce jen skutečnost, že takové pozemky zde byly a byly pronajímány. Velkým problémem je také skutečnost, že nelze určit, kdy se jedná o celou rozlohu polí a kdy jen o jejich osetou část (bez úhoru).⁶⁰⁰

Nejrozšířenějším druhem pozemkového vlastnictví byla pole. V mladoboleslavském vikariátu mělo vlastní pole 74 svatyní. Z farních kostelů tohoto vikariátu neměl vlastní pole pouze děkanský kostel v Sobotce. Ve frýdlantském vikariátu byla situace odlišná, vlastnictví pole je možné doložit pouze u 21 chrámů s lidem z celkového počtu 50 kostelů. Vlastnictví pole je doloženo u deseti farních kostelů (což je pouze 43 %). Rozdíl oproti mladoboleslavskému vikariátu je zde poměrně značný, z čehož lze usoudit, že zde zřejmě bylo hojně využito zádušního pozemkového majetku při obnově beneficií (respektive majetek záduší, který v době předbělohorské často splýval s majetkem benefícia, byl ponechán k zajištění beneficií).⁶⁰¹ V českodubském vikariátu je pole doloženo u 27 svatyní, z čehož je třináct chrámů farních (87 % farních kostelů). Vlastnictví polí zde bylo rozšířené obdobně jako v mladoboleslavském vikariátu. V trutnovském vikariátu je doloženo vlastnictví polí podle podkladů pro farní fase u 20 farních kostelů a dvou filiálních kostelů, což je pouze 44 % svatyní. Polnosti neměly především filiální kostely a některé horské farní kostely.⁶⁰²

Určit rozlohu a výnos zádušních polí je samo o sobě velmi obtížné. Srovnání rozlohy a výnosu je pak téměř nemožné, vzhledem k tomu, že údaje jsou často neúplné a k určení výnosů by byla zapotřebí řada údajů,

---

⁶⁰⁰ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 67.

⁶⁰¹ Na tuto praxi upozorňuje Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 493.

⁶⁰² SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, podklady pro vyhotovení fasí.

které pro většinu záduší nelze zjistit.⁶⁰³ Rozloha polí je ve pramenech uváděna v míře plošné, tj. v záhonech a kopách záhonů (*sulcus, sexagenae sulcorum*) nebo v míře objemové, kdy se uvádí množství vysévané plodiny v korcích - strychách (*modii, strichones*).⁶⁰⁴ V mladoboleslavském vikariátu se rozloha zádušních polí pohybovala od několika strychů (šlo tak spíše o políčka či zahrady) až po pole nad 100 strychů osení (Rožďalovice – 101 strychů, Plazy – 118 strychů, Luštěnice – 129 strychů). U většiny kostelů měla zádušní pole rozlohu od dvaceti do šedesáti korců. Rozloha polí ve frýdlantském vikariátu se rovněž pohybovala od několika strychů (např. Suchá – 3 strychy) až po několik desítek (např. Hrádek nad Nisou či Stráž pod Ralskem, kde bylo ve vlastnictví kostela 30, respektive 40 strychů). Kostel, který by vlastnil pole o velikosti více jak 100 strychů osení, nebyl v tomto vikariátu ve sledovaných pramenech nalezen. Rovněž v českodubském vikariátu se velikost polí pohybovala zpravidla v řádu desítek korců osení. Největší pole o rozloze 70 korců pšeničných a 40 korců žitných, náleželo k filiálnímu kostelu v Přepeři ve všeňské farnosti.⁶⁰⁵ Jiná je situace na Trutnovsku, kde nacházíme na jedné straně kostely bez polnosti či pouze s malým políčkem o rozloze od několika strychů osení (Staré Buky, Štěpanice – 4 strychy) až po velké polnosti v případě bohatých farností (Vlčice s 321 strychy či Trutnov s 285 strychy). Je signifikantní, že jako první byly za Třicetileté války obsazeny právě tyto nejbohatší farnosti. Ve většině případů se však rozloha pohybovala v řádech několika desítek strychů.⁶⁰⁶

---

⁶⁰³ Především by bylo zapotřebí zjistit cenové relace obilí v daném místě ve sledované době a teprve poté by bylo možné zhruba vypočítat výnos těchto polí, za předpokladu, že by bylo známo, jaká plodina se na jak velké ploše pěstovala – přesněji jaký byl výnos v konkrétních plodinách. V pramenech bývá ale uvedena rozloha v množství vysévané plodiny.

⁶⁰⁴ Při určování a práci se starými mírami a vahami byla využita práce Gustava HOFMANNA: *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň - Sušice 1984, 100 s.

⁶⁰⁵ NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 74v-75r. Tato pole byla pronajímána za třetinu výnosu. Tamtéž, sign. B 12/11, fol. 64v.

⁶⁰⁶ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, podklady pro vyhotovení fasí.

Kostelní pole byla většinou pronajímána za určitou část výnosu. Nejčastěji je uváděna třetina výnosu,⁶⁰⁷ v některých případech pouze čtvrtina⁶⁰⁸ a v Bezně v roce 1714 dokonce za polovinu výnosu.⁶⁰⁹ Třetinu výnosu platili i nájemci ve Vrchlabí.⁶¹⁰ Ve vikariátech v jiných částech země byl rovněž obvyklý pronájem za třetinu výnosu. Narozdíl od pronájmu za část výnosu odpadala v případě pronajmutí pole za peníze starost o prodej plodiny. Výše pronájmu se pohybovala v různých relacích. Například v Rožďalovicích byl nájem za 1 strych ve výši 15 krejcarů,⁶¹¹ ale v Katusicích jen za 8,75 krejcaru, ve Václavicích v chrastavské farnosti byla pole téhož roku pronajímána za neuvěřitelných 54 krejcarů za jeden strych a v Bílém Kostele ve stejné farnosti za 45 krejcarů.⁶¹² V jiné části frýdlantského vikariátu ve Stráži pod Ralskem byla pole o rozloze 30 strychů pronajata faráři za 7 zlatých a 30 krejcarů (tedy za 15 krejcarů za 1 strych).⁶¹³ V českodubském vikariátu byla v Rovensku pod Troskami téhož roku pole pronajata za 40 krejcarů za jeden strych.⁶¹⁴ Z uvedených příkladů je zřejmé, že cena za pronájem se případ od případu lišila a byly zde i značné regionální rozdíly. Při jejich stanovování se tedy bral ohled na skutečnou hodnotu pozemku, cenové relace i zájem o pronájem pozemku v daném místě. Výše pronájmu se lišila nejen místo od místa, ale byla proměnlivá i v čase.⁶¹⁵

V některých případech se o pole staral kolátor a výnos si ponechával za peněžitou náhradu, jako v Dolním Slivnu, Lysé nad Labem

⁶⁰⁷ Například v dobrovické farnosti. NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 110v-111v.

⁶⁰⁸ Tak tomu bylo například v Rovensku pod Troskami, kde k záduší kostela sv. Václava náleželo 14 korců polí, které původně ležely ladem, ale poté je lidé začali užívat a „z nich“ dávat 4 mandel (tj. čtvrtinu, každých čtvrtých patnáct snopů). NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 30v.

⁶⁰⁹ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 88v.

⁶¹⁰ SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁶¹¹ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 48v.

⁶¹² Tamtéž, sign. B 15/8, fol. 42v.

⁶¹³ Tamtéž, fol. 65v.

⁶¹⁴ Tamtéž, sign. B 15/9, fol. 31r.

⁶¹⁵ V ledečském vikariátu se cena za 1 strych polí pohybovala od 7 do 18 krejcarů či 1 krejcar za jeden záhon. Michal ŘEZNIČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 67. Je třeba brát v úvahu nejen vliv trhu na cenu pronájmu (tj. v místě, kde bylo kvalitních polí méně, byla logicky jejich cena vyšší) ale i rozdílnou velikost měrných jednotek. **Jeden korec nepředstavoval všude stejný objem obilí (resp. výsevu).** Gustav HOFMANN: *Metrológická příručka*, s. 65-66.

a Přáslavicích, pouze v případě kostela v Chlebech si kolátor výnos ponechával bez náhrady.⁶¹⁶ V době po třicetileté válce se objevily i jiné případy, kdy došlo k uzurpaci zádušních pozemků vrchností. V celkovém počtu se ale jednalo o nepatrné množství případů.⁶¹⁷

Celkem rozšířeným majetkem kostelů byly rovněž louky. Ve frýdlantském vikariátu se louky vyskytovaly u devíti kostelů, v mladoboleslavském u třiceti kostelů a v českodubském u dvaceti kostelů, v trutnovském pak u třidvaceti kostelů. Velikost luk nebyla obvykle udávána. Nejčastěji byl uveden pouze jejich počet nebo počet dílů, jindy se uvádělo množství sena a otavy, které z nich bylo možné získat. Tento údaj byl uváděn ve vozech. V duchovenských fasích TK pak byly rozlišovány vozy malé na dva koně a vozy velké na čtyři koně. V některých případech je uveden počet strychů. Dále mohl být uveden pouze finanční výnos z jejich pronájmu, který se pohyboval v různé výši a byl odvislý právě od jejich velikosti. Výše nájmu se pohybovala od 15 krejcarů po 16 zlatých. Větší kostelní louky byly zřejmě v podhorských oblastech (Loukov, Zlatá Olešnice, Vysoké nad Jizerou, Ruprechtice, Vrchlabí, Trutnov, Vlčice) než v úrodné jižní části mladoboleslavského vikariátu (Mladá Boleslav, Měčeříž, Bakov, Luštěnice). (K tomu srov. například příjmy z luk v mladoboleslavském vikariátu v Tabulce 5.6).⁶¹⁸

Obdobným druhem pozemkového majetku jako louky byly zahrady, u kterých se velikost zpravidla neuváděla, výjimečně bylo uvedeno, že jde o zahradu do 2 strychů.⁶¹⁹ Častěji byly rozlišovány zahrady velké, malé nebo travnaté. V případě kostela ve Všeni je zaznamenáno, že se jedná o zahradu pustou.⁶²⁰

⁶¹⁶ NA Praha, APA I., sign B 4/6. V případě Dolního Slivna byla náhrada za každý korec 1 kopa grošů, v Lysé nad Labem celkem 3 kopy grošů a v Přáslavicích dokonce 29 zlatých 56 krejcarů.

⁶¹⁷ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 67.

⁶¹⁸ NA Praha, APA I., sign B 4/6.

⁶¹⁹ Tak tomu bylo například v Tuháni. NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 102v - 103r.

⁶²⁰ Tamtéž, sign. B 15/9, fol. 76r.

Tab. 5.6: Příjmy z luk v roce 1670 a jejich srovnání v mladoboleslavském vikariátu ⁶²¹

	Příjem z louky	
Kovanice	1 zlatých 30 krejcarů	1,5
Veleliby	jedna kopa grošů	3
Skorkov	4 zlatých 5 krejcarů	4,1
Mečeříž	28 krejcarů	0,5
Katusice	2 zlaté 30 krejcarů	2,5
Debř	2 kopy grošů	6
Luštěnice	35 krejcarů	0,5
Bakov	1 zlatý	1
Mladá Boleslav	1 zlatý	1
Michalovice	12 kop míšenských	14
Rejšice	1/2 kopy grošů	1,5
Zlatá Olešnice	3 zlaté 18 krejcarů	3,3
Loukov (1/2 louky)	16 zlatých 30 krejcarů	16,5

Výše nájmu ze zahrad byla rovněž různá a ne vždy je možné ji přisuzovat „symbolickou hodnotu neměnného úroku.“ ⁶²² Objevují se jak části zlatého nebo groše, které zřejmě byly symbolickým nájemným, tak i částky jiné (například 55 krejcarů, 1 zlatý 40 krejcarů apod.). V mladoboleslavském vikariátu byly zahrady zaznamenány u deseti kostelů, v českodubském u čtyř, ve frýdlantském rovněž u čtyř kostelů, v trutnovském jsou zahrady uvedeny u deseti kostelů.

Dalším druhem pozemkového majetku byly lesy. Tento druh vlastnictví byl rozšířen především v lesnatých oblastech. Ve frýdlantském vikariátu vlastnilo les 10 záduší, v trutnovském 17 záduší, v českodubském 19 záduší, v mladoboleslavském 26 záduší. Nejrozšířenější bylo toto vlastnictví u kostelů českodubského vikariátu. Lesy byly užívány v případě potřeby buď na opravy, pro potřeby fary,

⁶²¹ NA Praha, APA I., sign B 4/6. Z důvodu lepšího srovnání údajů jsem groše přepočítal na zlaté. U českých grošů (v tomto období tříkrejcarů, počítám jeden groš = tři krejcarey. Zde srov. Petr VOREL: *Od pražského groše ke koruně české*. Praha 2001, s. 240-241. Pro převod míšenských grošů na zlaté byl použit přepočet z roku 1637, kdy bylo určeno, že 30 míšenských grošů (tj. půl kopy) je 35 krejcarů. 1 kopa je zde 1 zlatý 10 krejcarů. Výsledek byl zaokrouhlen na desetiny zlatého. Viz Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚŘSKÝ: *Encyklopedie české numizmatiky*. Praha 1996, s. 159.

⁶²² Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 67.

nebo se dřevo z nich prodávalo. Rozloha byla udávána v lečích, lánech, provazcích, ale i korcích.⁶²³ V několika případech je uvedeno, že kostel vlastní les nebo kousek lesa bez bližších informací o jeho velikosti. Nejčastěji se jednalo o lesy malé (od půl do dvou lečí, několika desítek, případně stovek provazců). Výjimečně se objevují i lesy větší. Například les kostela v Jablonném pod Ještědí byl 1500 provazců dlouhý a 83 široký (měl tedy přibližně rozlohu úctyhodných 21 kilometrů čtverečných).⁶²⁴ Vlastnictví lesa bylo poměrně rozšířené, i když ne tak, jako vlastnictví polí a luk. Vlastnictví lesa bylo v podstatě nahodilé a vznikalo pravděpodobně fundací nebo odkazem. Častější bylo v lesnatých, podhorských oblastech, tj. především v podhůří Lužických a Jizerských hor a v Podkrkonoší, jak vyplývá i z již uvedených údajů. U lesů se žádné pronájmy neobjevovaly, jelikož byly zpravidla využívány přímo záduším, případně farářem. Někde byl zádušní les zpustlý do té míry, že z něj záduší nemělo žádný užitek.⁶²⁵

Poněkud specifickým druhem pozemkového majetku byly rybníky a vodní toky, které se ve sledovaných pramenech objevují pouze výjimečně. Ve frýdlantském vikariátu se tento druh majetku neobjevuje, respektive se objevuje pouze v majetku beneficí. V mladoboleslavském vikariátu jsem zaznamenal pouze jeden případ vlastnictví rybníka „na pruty“ v Drahorázi, který měl 10 provazců.⁶²⁶ V Dubé vlastnil kostel právo chytat ryby v potoce.⁶²⁷ „Vejtažní“ rybník měl rovněž kostel ve Všeni, byl však užíván vrchností, ale o tom od kdy a proč neměl farář žádnou povědomost.⁶²⁸

---

⁶²³ Ve všech případech se jedná o míry „plošné“. Leč je speciálně lesní míra. Zpravidla není určen bližší druh míry (např. u leče se rozlišuje leč zemská, velká, slezská, přílišná apod.). Leč mívala zpravidla od 15 do 19 hektarů. Podobně lesní provazec mohl být různě dlouhý. Například v severních Čechách roku 1579 měl lesní provazec (čtvereční) 18 x 18 sáhů po 3 loktech, což představuje 0,102 ha. Gustav HOFMANN: *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň-Sušice 1984, s. 70-71, 80-81.

⁶²⁴ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 92v–93r.

⁶²⁵ NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 58v.

⁶²⁶ Tamtéž., sign. B 15/7, fol. 67v – 68r a sign. B 13/19, fol. 96r.

⁶²⁷ Tamtéž, fol. 192r.

⁶²⁸ Tamtéž, sign. B 15/9, fol. 76r.

Tabulka 5.7: Struktura nemovitého majetku kostelů – srovnání vikariátů na základě údajů duchovenských fasí a podkladů pro vyhotovení fasí TK⁶²⁹

druhy vlastnictví a jejich kombinace	mlado-boleslavský vikariát	frýdlantský vikariát	českodubský vikariát	trutnovský vikariát
pouze pole	32 (32 %)	9 (16 %)	4 (9 %)	2 (7 %)
pouze louka	3 (3 %)	2 (4 %)	1 (2 %)	0
louka a pole	10 (10 %)	4 (7 %)	5 (11 %)	1 (4 %)
pouze les	2 (2 %)	4 (7 %)	3 (7 %)	0
jen zahrada, chalupa a jiné	3 (3 %)	0	0	0
les se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	1 (1 %)	0	0	1 (4 %)
les s polem	15 (15 %)	4 (7 %)	4 (9 %)	2 (7 %)
les s loukou	2 (2 %)	0	1 (2 %)	2 (7 %)
les s polem i loukou	5 (5 %)	1 (2 %)	9 (20 %)	13 (46 %)
pole se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	4 (4 %)	0	0	1 (4 %)
louka se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	1 (1 %)	0	0	0
pole a louka se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	5 (5 %)	3 (5 %)	2 (5 %)	2 (7 %)
pole a les se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	1 (1 %)	0	1 (2 %)	0
pole, louka a les se zahradou, chalupou či jiným druhem vlastnictví	1 (1 %)	1 (2 %)	2 (5 %)	3 (10 %)
žádné pozemkové vlastnictví	15 (15 %)	29 (51 %)	12 (27 %)	1 (4 %)
celkem uvedeno kostelů	100	57	44	28

Některé kostely vlastnily i budovy, nejčastěji šlo o tzv. zádušní chalupy. Instituce zádušní chalupy byla známkou vlastní aktivity záduší, jelikož byla zpravidla jeho vlastním hospodářským počinem. Záduší její

⁶²⁹ Celkem kostelů - počet všech kostelů uvedených v duchovenských fasích a podkladech pro vyhotovení fasí TK.

stavbu financovalo ze svého.⁶³⁰ V pramenech se často překrývá tento pojem s grunty (někdy není možné přesně rozeznat, zda se jedná pouze o úrok z gruntu a kdy o usedlost ve vlastnictví záduší). Nejpresněji je rozdíl patrný v duchovenských fasích TK, které obvykle užívají přímo pojmu „chalupa zádušní“ či „domek zádušní“. V mladoboleslavském vikariátu se setkáváme se zádušními chalupami u sedmi kostelů. Ve frýdlantském je uveden pouze pronajatý grunt děkanského kostela ve Frýdlantu.⁶³¹ V trutnovském vikariátu se s tímto druhem vlastnictví vůbec nesetkáváme. V českodubském vikariátu se setkáváme se „zádušním gruntem“ v Přepeři. V této usedlosti přebýval jeden chalupník, který za to byl „povinen k službám božím z města Turnova víno přivážeti.“⁶³²

Struktura nemovitého majetku kostelů je různá. U velmi malého počtu kostelů nebyl zaznamenán žádný nemovitý majetek a stejně tak u malého počtu kostelů bylo zaznamenáno širší spektrum nemovitého majetku. Většinou vlastnily kostely pouze pole nebo louku, případně obojí. Regionální rozdíly jsou pak patrné z uvedeného přehledu (Viz. Tabulka 5.7).

Finanční majetek tvořil podstatnou část zádušního jmění. Byl buď ve formě hotovosti (*in pecuniae, pecuniis in paratis, příp. imparatis*)⁶³³, nebo v podobě dluhů. Dluhy vznikaly většinou neplněním povinností k záduší⁶³⁴ nebo byly výrazem vlastní hospodářské aktivity záduší, kdy byly zádušní peníze půjčovány na úrok (*sub interese*). Ve vizitačních zprávách jsou rozděleny na jisté (*debita certa*) a nejisté (*debita incerta*), podle šance na jejich zaplacení.

Velikost peněžního majetku je podstatným ukazatelem bohatství kostela. (Přehled hotovosti kostelů mladoboleslavského vikariátu v roce

⁶³⁰ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 69-70.

⁶³¹ Na Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 6r.

⁶³² NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 74v.

⁶³³ Adjektivum paratus je v případě, že je ve spojení s nějakou věcí, ve významu uchystaný, jsoucí po ruce. Tedy spojení pecuniae in paratis znamená – peníze (jmění), které jsou po ruce – tedy hotovost. Srov. Josef PRAŽÁK – František NOVOTNÝ – Josef SEDLÁČEK: *Latinsko – český slovník*. Díl druhý. Praha 1955, s. 194.

⁶³⁴ Srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 102.

1696 viz Příloha 2, Přehled hotovosti a dluhů v letech 1713-1714 v Boleslavském kraji viz Příloha 3, Přehled hotovosti a dluhů po roce 1716 v trutnovském vikariátu viz Příloha 4). Není proto s podivem, že jsou tyto údaje poměrně přesně zaznamenány ve vizitačních protokolech, soupisu poddaných podle víry i v duchovenských fasích TK. Skromnější informace přináší obě řady farářských relací, kde tyto informace nejsou příliš dobře zaznamenány.

Množství kostelní hotovosti bylo ovlivněno především výší zádušních příjmů a běžných výdajů. Rovněž bylo důležité, jaké měl duchovní správce povědomí o penězích uložených v kostelní pokladně. Peníze měly být uchovávány na bezpečném místě,⁶³⁵ většinou u kolátorů, tedy v sídle vrchnosti nebo u kostelníků („*sub aedituo*“). V některých případech, jako u Svatého Mikuláše v Turnově, byly uloženy přímo v kostele, přičemž měl jeden klíč děkan a druhý měla rada města, nikoliv přímo kolátor, jímž byl Arnošt Josef z Valdštejna.⁶³⁶ Kostelní hotovost svébořického kostela byla uložena pro větší bezpečnost v mimoňské „zvonové věži“.⁶³⁷

Kostelní hotovost se obvykle pohybovala do 200 zlatých. Objevily se i kostely, které neměly žádnou hotovost. Například v podkladech pro fasi mladobuckého kostela je uvedeno „*propriam pecuniam nullum habet*“.⁶³⁸ Šlo většinou pouze o krátkodobý jev. Větší sumy jsou uváděny pouze ojediněle. Například ve frýdlantském vikariátu byla v letech 1713-1714 nejbohatší kostelní pokladnice v Liberci (827 zlatých) a ve Svébořicích (780 zlatých). V mladoboleslavském vikariátu bylo v pokladnici kostela v Psinici dokonce 2356 zlatých, v Oknech 2890 zlatých. Více než 1000 zlatých měl ještě kostel v Drahorázi a Bystřici.⁶³⁹ V českodubském vikariátu měly výrazně vyšší hotovost pouze kostely v Hodkovicích (1319

⁶³⁵ Viz Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Instrukce kostelníkům, vydaná hejtmanem Hoberkem na panství Svijanském z roku 1645*. Věstník Královské české společnosti nauk 1897, čl. 12, s. 2.

⁶³⁶ „Dicta pecunia manet in arario Ecclesiae aq unam clavem habet decanus alteram Magistratus, ...“ NA Praha, APA I., sign B 4/8.

⁶³⁷ Tamtéž, sign. B 15/8 fol. 87r.

⁶³⁸ SOkA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2153, karton 96, Podklady pro vyhotovení fasí – Mladé Buky.

⁶³⁹ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 105r. (Okna) a B 15/8, fol. 69r. (Bystřice, Drahoráz, Psinice).

zlatých), v Ruprechticích (523 zlatých) a v Dlouhém Mostě (412 zlatých).⁶⁴⁰ V trutnovském (respektive vrchlabském) vikariátu měly vyšší hotovost kostely v Horní Branné (500 zlatých), ve Stárkově (300 zlatých) a ve Vrchlabí (300 zlatých). Tyto případy byly spíše výjimečné.

Kostely měly na hotovosti větší sumy pravděpodobně v souvislosti s připravovanou přestavbou nebo větší opravou, což potvrzuje i záznam v duchovenských fasích chrastavské farnosti, kde je v rubrice hotovost u kostela ve Václavicích uvedeno, že bylo „něco málo hotových peněz při farním i filiálním kostele, ale všechny byly vzaty před lety na stavbu kostela.“⁶⁴¹ Nelze zcela jednoznačně tvrdit, že by se finanční hotovost kostelů soustředila v centrech farností, i když ve většině případů tomu tak bylo.

Vedle kostelní hotovosti byly evidovány i dluhy. Ty jsou opět ve zkoumaných pramenech nejpodrobněji zachyceny v duchovenských přiznávacích tabelech, kde jsou často uvedeny i dlužné částky a jména dlužníků. Vedle aktiv („*dluhy mající*“) jsou zde zaznamenána i pasiva („*dlužni jsou*“). Tyto dluhy lze rozlišit podle způsobu vzniku na dva druhy. První vznikaly neplněním příjmů záduší. Druhá skupina vznikala půjčováním zádušních peněz na úrok.⁶⁴² Dluhy v průběhu sledovaného období mírně vzrůstaly téměř u všech kostelů (u kterých jsou k dispozici srovnatelné údaje). Vzrůstala jak první skupina dluhů, jelikož se tyto dluhy vzniklé neplněním povinností nedařilo splácet a navíc přibývaly v tomto ohledu i dluhy nové, tak i skupina vlastních půjček, kde se vedle dosavadních objevovaly nové a ze starých byly mnohdy placeny pouze úroky.⁶⁴³

Půjčky od záduší dostávali příslušníci všech společenských vrstev. Například mezi dlužníky kostela ve Vsi byli jak místní sedláci a místní

---

⁶⁴⁰ Tamtéž, sign. B 15/9, fol. 105r. (Hodkovice, Dlouhý Most) a 97r. (Ruprechtice).

⁶⁴¹ Tamtéž, sign. B 15/8, fol. 42r.

⁶⁴² Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 69-70.

⁶⁴³ K tomu srov. např. NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 39r.

rolníci, tak i frýdlantští měšťané.⁶⁴⁴ Jinde se mezi dlužníky objevuje vrchnost, ale rovněž tak i duchovní. Výše úroku byla různá. Například v ledečském vikariátu se pohybovala v rozmezí 3–5 %. Zádušní peníze byly půjčovány v celé arcidiecézi pod úrokem 5 až 6 %, což byly 3 až 4 krejcare z jednoho zlatého (60 krejcarů).⁶⁴⁵ Ve stejné výši se pohyboval úrok v českodubském a frýdlantském vikariátu, pouze v případě záduší kostela ve Strenicích v mladoboleslavském vikariátu dospěl autor k vyšší úrokové míře (11 %), což je míra překvapivá a zřejmě je třeba ji opravit směrem dolů.⁶⁴⁶ Zajímavá je rovněž velmi vysoká hodnota dluhů u kostela v Trutnově. V podkladech pro vyhotovení fasí je uvedeno 16 885 zlatých dluhů, ty jsou zde i podrobně rozepsány, takže je možné si udělat představu o struktuře dlužníků tohoto záduší. Nacházíme zde opět široké spektrum osob od trutnovských měšťanů po rolníky z okolních vsí.⁶⁴⁷

Mezi finanční majetek je možné řadit i fundace, byla to v zásadě suma kapitálu (mohla být i zajištěna nějakou nemovitostí), z níž záduší plynuly stálé platby – úroky. Fundace byla určena buď k zajištění provozu a oprav kostela obecně (taková fundace je blízká fundacím, kterou kostely dostaly při svém založení), nebo mohla být směřována na nějaký konkrétní účel (zádušní mše, zajištění věčného světla apod.). Často byla fundace podobně jako zbožné odkazy vázána na odsloužení určitého počtu mší. Fundační kapitál mohl být uložen u třetí osoby nebo byl ve formě obligace, proto byly fundace v mnoha případech uváděny mezi dluhy.⁶⁴⁸

Fundace nebyly příliš rozšířené, což bylo dáno především jejich výší, která je jedním ze znaků, jež je odlišuje od drobnějších zbožných odkazů. Šlo rovněž o prestižní záležitost, jelikož mezi fundátory nacházíme převážně osoby šlechtického stavu, pouze výjimečně movitější měšťany či

---

⁶⁴⁴ SOkA Liberec, FÚ Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních (resp. zádušních) počtů.

⁶⁴⁵ K tomuto údaji dospěl na základě údajů farářských relací z roku 1700 Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze*, s. 485.

⁶⁴⁶ V tomto případě ovšem není zcela jasné, zda ve zde uvedeném úroku 8 zlatých ročně nejsou zahrnuty i jiné typy úroků.

⁶⁴⁷ SOkA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2246, karton 104, Podklady pro vyhotovení fasí – Trutnov.

⁶⁴⁸ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 69-70.

duchovní. Fundace také mohla být prostředkem kolátorů k podpoře či zajištění stabilního fungování záduší. Tak lze vysvětlit velké fundace, jež byly určeny kostelům celé jedné farnosti či panství. V mladoboleslavském vikariátu lze zcela jistě doložit fundaci na základě sledovaných pramenů u 21 kostelů, v českodubském u čtyř kostelů a ve frýdlantském u sedmi kostelů, v trutnovském rovněž u sedmi kostelů. Narozdíl od ledečského vikariátu, kde byly pouze čtyři takové fundace, a to jen u farních svatyní,⁶⁴⁹ ve srovnávaných vikariátech se fundace objevují i u svatyní filiálních a výjimečně i u kaplí bez lidu, což vyplývá z existence fundací určených celým farnostem (Sobotka, Kosmonosy, Mladá Boleslav, Liberec, Libuň, Vrchlabí, Horní Branná).

Fundace pro kostely bez lidu ale mohly existovat i samostatně. Jedna fundace například náležela zámecké kapli v Lysé nad Labem a byl z ní vyplácen roční plat 40 kop grošů (tj. v přepočtu asi 46 zlatých 40 krejcarů !), kterážto suma byla dělena na tři části, první byla určena pro kapli a její opravy, druhá pro místního faráře, který zde jednou ročně musel sloužit mši za zesnulou Kateřinu z Kolovrat, a poslední měla být rozdána chudým.⁶⁵⁰

Lobkovická a černínské fundace byly určeny většímu počtu kostelů. Fundace lobkovická byla určena kostelům panství Kost – v Sobotce, Oseku, Bousově, Markvarticích, Nepřívěci a Libošovicích. Ročně všem těmto kostelům připadalo podle údajů z roku 1670 dohromady 94 kop 24 grošů (v přepočtu asi 110 zlatých 8 krejcarů), v roce 1714 byla tato suma asi o 12 zlatých nižší. Většina prostředků této fundace byla určena děkanskému kostelu v Sobotce (Viz Tabulka 5.8).⁶⁵¹ Další větší sumu dostala kaple v Oseku, která byla nejbližší k Sobotce a neměla téměř žádný majetek (šlo o kapli bez lidu). Ostatní kostely dostaly z této fundace stejně, bez ohledu na jejich význam nebo počet farníků.

---

⁶⁴⁹ Tamtéž.

⁶⁵⁰ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

⁶⁵¹ Tamtéž, sign. B 4/6 a B 15/7, fol. 38r.

Vedle lobkovické fundace zde existovalo i několik dalších partikulárních fundací, které byly „půjčeny mezi lidem“ a byl z nich získáván roční úrok 43 zlatých. Stejným kostelům byla určena i fundace Heřmana Černína z Chudenic, z které ročně získávaly každý 7 kop grošů (celkem 42 kop grošů – 49 zlatých).

I na dalším panství Černínů Kosmonosech byl kostelům vyplácen roční plat z fundace Heřmana Černína. Jedná se o kostely v Debři, Kosmonosech, Luštěnicích a Všeborsku, všem bylo vypláceno 6 zlatých (celkem 24 zlatých).⁶⁵² V roce 1696 je navíc uvedena fundace u kostela ve Světlé (ročně 7 zlatých).⁶⁵³

Tabulka 5.8: Lobkovická fundace

Kostel	fundace
Sobotka	70 kop
Osek	14 kop
Dolní Bousov	2 kopy 6 grošů
Markvartice	2 kopy 6 grošů
Nepřívěc	2 kopy 6 grošů
Libošovice	2 kopy 6 grošů
Celkem	92 kop 24 grošů

Ve frýdlantském vikariátu byla největší fundace gallasovské vrchnosti v liberecké farnosti 1500 zlatých, ze které byl vyplácen roční úrok 90 zlatých (tedy 6 %), po 30 zlatých rozdělený mezi kostely v Liberci a Stráži nad Nisou a libereckého děkana.⁶⁵⁴ Farní kostel ve Vsi měl dvě fundace po 300 zlatých, které byly evidovány v knize počtů v oddíle jako příjem z úroků z kapitálu („*Einahmb an Interessen von derren Capitalen*“). Fundace a dluhy zde tak byly pojímány společně jako kapitál, kterým kostel sice fyzicky nedisponuje, ale pobírá z něj

⁶⁵² NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

⁶⁵³ NA Praha, APA I., sign. B 4/8.

⁶⁵⁴ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 28r.

pravidelný příjem. Bez údajů z duchovenských fasí, kde je na tyto fundace upozorněno, by mohly být považovány za dluhy. Z jedné této fundace kostel ročně pobíral úrok 16 zlatých (tj. 5,3 %).⁶⁵⁵

V trutnovském vikariátu se objevují rovněž vrchnostenské fundace, například pro kostely jilemnicko-brannského panství hrabat Harrachů.⁶⁵⁶ Nejpodrobněji jsou v této oblasti fundace rozepsány v kostelním účtu vrchlabského kostela z roku 1719. Tento kostel měl skutečně neobvykle velké množství fundací, které byly drobnější a ze kterých ročně získával 38 zlatých 18 krejcarů. Celkem zde bylo 21 fundací (viz přehled v Tabulce 5.9 Fundace vrchlabského kostela). Tolik fundací je známkou významu kostela, ale může to být i důsledkem sloučení pojmů, kdy mezi fundace byly zařazeny i zbožné odkazy.⁶⁵⁷

Tabulka 5.9: Fundace vrchlabského kostela v roce 1719

jméno fundátora	roční výnos	jméno fundátora	roční výnos
baron Rychnovský	45 kr	Anton Uhl	1 zl
stará Elisabetha	18 kr	Judita Hofmanin	2 zl 30 kr
Hans Raubach	30 kr	David Hantke	1 zl
Christoph Hantka	36 kr	Tobias Kiesling	1 zl
Georg Güntschel	1 zl 15 kr	Hans Haller	1 zl
Anna Maria Hantkin	45 kr	Adam Hantka	4 zl 48 kr
Georg Mießner	36 kr	regent Johann Ludwigks	7 zl
Theopil Müller	3 zl	Sophia Ludwigkin	10 zl
Johann Hoffman	3 zl	Lorentz Wagner	15 kr
Rudolf Zenecker	3 zl	Anna Rosina Makrlin	45 kr
Johann Zeeh	3 zl	celkem	46 zl 3 kr

⁶⁵⁵ K tomu srov. SOkA Liberec, FÚ Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních (resp. zádušních) počtů. Poprvé jsou zde uvedeny fundace již v podrobném účtu z roku 1677. Dále srov. NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 140r.

⁶⁵⁶ SOkA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149 a 2188, kartony 96 a 99, Podklady pro vyhotovení fasí – Horní Branná a Jilemnice.

⁶⁵⁷ SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

Díky tomu, že u některých nově založených fundací je uvedena jejich výše, můžeme spočítat, jaký byl procentuální roční výnos fundací tohoto kostela. Z fundace ve výši 250 zlatých byl roční výnos 2 zlaté 30 krejcarů. Výnos byl v tomto případě pouhé jedno procento. V jiném případě se můžeme dopočítat 2 % (1 zlatý z 50 zlatých) a v dalším dokonce 4 % (4 zlaté ze 100 zlatých). Výnos jednotlivých fundací byl tedy různý. Zřejmě se odvíjel od výše fundace a od formy, jakou byly peníze z fundace investovány.

Jedním ze základních příjmů většiny záduší byly platy ze zádušních dobytčat neboli z tzv. věčných (či železných) krav (*vaccae ferrae*, *Kirchenkühe* nebo *Eisernvieh*). Ten se dělil na pravý a nepravý. Přičemž za pravý ručil nájemce nemovitostí (břemeno se vztahovalo ke konkrétnímu gruntu), zatímco za nepravý ručil nájemce pouze osobně. U pravých železných krav plynul kostelu pravidelný poplatek i v případě, že kráva fyzicky neexistovala. Z nájemního poplatku se tak vytvořil „věčný plat“. U nepravého se nájemce nezaručoval svým majetkem, ručil za něj pouze osobně a tento nájemní vztah mohl být celkem snadno vypovězen.⁶⁵⁸

Mezi železné krávy byly rovněž započítávány i živé kusy (*vaccae in vivis*). Určit, kdy šlo o železnou krávu a kdy o krávu „na živu“ není přesně možné.⁶⁵⁹ Krávy „na živu“ bývají ztotožňovány s nepravým železným dobyt看em, s tím, že je záduší pronajímalo na určitou dobu a podle toho byl vyměřen i plat za tyto krávy.⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁸ Přívlástek železný značil, že nájemce nesmí dobytče v žádném případě ztratit. K institutu železných krav a jeho definici viz.: Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 67–74. Týž *Záduší a jeho správa*, s. 57. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát ...*, s. 133. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 494–495. Zde je na s. 495 připomenuto pro železné krávy pojem krávy odkázané (*vaccae legatae*). Karolína ADAMOVÁ: *Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. - 19. století)*. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica 1-2, s. 127–156.

⁶⁵⁹ Pavla Stuchlá považuje za jedinou možnost k přesnému určení druhu dobytka průzkum gruntovních knih. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát ...*, s. 133.

⁶⁶⁰ K tomu blíže: Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 58. Karolína ADAMOVÁ: *Tak zvaná věčná (železná) zvířata*, s. 130.

Sledované prameny nás o existenci železného dobytka informují, ale údaje v nich obsažené mají velmi nevyrovnanou úroveň. U některých záduší bývá uveden pouze počet krav, někdy pouze počet platících. V některých případech je uvedena pouze celková suma bez dalších údajů. Srovnání výnosů tohoto příjmu je tak velmi obtížné a vždy neúplné.

Literatura, zabývající se otázkou železného dobytka a zádušním hospodařením vůbec, považuje tento druh příjmu záduší a zádušního majetku za jeden z nejrozšířenějších. Například v ledečském vikariátu byla existence železných krav ve zkoumaném období (2. polovina 17. a první třetina 18. století) doložena u 100 % svatyní s lidem a u dvou svatyní bez lidu, které je získaly z odkazů, jelikož měly vlastní hřbitov.⁶⁶¹ Poutní a soukromé kaple příjmy z železných krav většinou neměly.⁶⁶²

Na základě průzkumu pro tři vikariáty Boleslavského kraje je možné prokázat z četnosti výskytu institutu železných krav významné regionální rozdíly. V mladoboleslavském vikariátu je ve sledovaných pramenech příjem ze zádušních krav uveden u 44 svatyní s lidem, což je 60 % z těchto chrámů. Z toho byl tento příjem u 75 % farních kostelů (21 chrámů), 53 % filiálních chrámů (17) a 46 % kaplí s lidem (6). Nejrozšířenější byl tento druh příjmu u chrámů farních.⁶⁶³ Příjmy ze zádušních krav byly rovněž zaznamenány u čtyř kaplí bez lidu: v Bezně, v křižánském lese u Libáně, u hřbitovní kaple ve Mšeně a u zámecké kaple ve Starých Hradech. Ve dvou případech se jedná o kaple s vlastním hřbitovem, je tedy možné, že zde zádušní krávy vznikly odkazem.⁶⁶⁴ Zajímavá je existence asi pěti zádušních krav ve Starých Hradech. Zde vznikly tyto krávy záduší zámecké kaple zřejmě v souvislosti s tím, že

---

⁶⁶¹ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 58.

⁶⁶² Tamtéž.

⁶⁶³ Pro tvorbu tohoto přehledu byly brány v potaz všechny v této kapitole již citované prameny a směrodatné bylo, zda alespoň jednou se u daného chrámu vyskytla informace o existenci železných krav nebo příjmu z nich. Titulatura kostelů a územní rozsah vikariátu byly, vzhledem k určité proměnlivosti, vztaženy k době vzniku duchovenských fasí (1713-1714). Obdobně i u přehledů z dalších dvou vikariátů, kde pouze u frýdlantského vikariátu jsou započítány i lužické fary, které v duchovenských fasích nejsou uvedeny, ale byly v té době stále jeho součástí.

⁶⁶⁴ K tomuto závěru se přikláním na základě analogie v ledečském vikariátu.

kaple byla využívána i jako veřejná, kdy zde byly slouženy mše, a proto bylo nutné zajistit jí peníze potřebné k jejímu provozu.⁶⁶⁵

V českodubském vikariátu se příjmy ze zádušního dobytka objevují pouze u 11 chrámů s lidem, což je pouhých 30 % těchto kostelů. Z toho u farních kostelů lze doložit zádušní dobytek u 36 % kostelů (5), u chrámů filiálních a kaplí s lidem pouze u 26 % (6 kostelů).

Ve frýdlantském vikariátu se ve sledovaných pramenech s institutem zádušního dobytka téměř vůbec nesetkáváme, což i za předpokladu, že mohlo dojít k nějakému opomenutí v přiznání, a přesto, že nebyl proveden detailní průzkum zádušních materiálů u všech farností, vede k závěru, že v tomto vikariátu nepatřil příjem ze železných krav k obvyklým příjmům záduší.⁶⁶⁶ Zádušní zvířata jsou zmíněna pouze u kostelů v novoměstské farnosti, nebyl zde zaznamenán jejich druh, ani žádný úrok z nich placený.⁶⁶⁷ Proč se v této oblasti zádušní dobytek nevyskytoval, je velmi komplikovanou otázkou, na kterou bez dalšího podrobného výzkumu nelze uspokojivě odpovědět. Na základě sondy provedené v knize zádušních počtů kostela ve Vsi, která byla vedena již od roku 1575, nebyla existence zádušního dobytka u tohoto kostela prokázána ani v době předbělohorské.⁶⁶⁸ Jedná se ovšem pouze o jedno záduší, k potvrzení předpokladu, že se v této oblasti zádušní krávy nenacházely ani v době před Bílou horou, by bylo zapotřebí důkladnějšího rozboru většího množství pramenů z tohoto období.

⁶⁶⁵ Mše se zde sloužily dvakrát ročně. NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 66r.

⁶⁶⁶ To mimo farářských relací dokazuje i podrobná vizitační zpráva frýdlantského vikáře Melchiora Heinricha Riesnera z roku 1670: NA Praha, APA I., sign. B 41/1. Nejsměrodatnější je samozřejmě absence příjmů z tohoto majetku v duchovenských fasích TK. K tomu dále srov. údaje v následujících pracích, kde se rovněž s železným dobytkem nesetkáváme: Johann SCHLENZ: *Das Reichenberg-Friedländer Vikariat gegen Ende des 17. Jahrhunderts*. MVHJ 18, 1924, s. 9-16, 53-59, 19, 1925, s. 14-21, 52-61, 145-162; též: *Nachrichten vom Kirchsprengel Gabel*. MVHJ 19, 1925, s. 110-114. Anton RESSEL: *Beiträge zur geschichte der Orte des Friedländer Bezirkes*. Friedländer Zeitung 1911-1912. Rovněž v přehledu počtu zádušních krav vytvořeném na základě farářských responsů z roku 1700 A. Podlahy není uveden žádný kostel frýdlantského vikariátu, právě proto, že zde s největší pravděpodobností žádné železné krávy nebyly. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 495-496.

⁶⁶⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 113v-114r.

⁶⁶⁸ SOKA Liberec, fond Farní úřad Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních počtů (ve skutečnosti se jedná o zádušní počty).

Absence zádušního dobytka ve frýdlantském vikariátu by mohla mít souvislost s převahou nekatolických farností v době předbělohorské, kdy podle Aloise Míky byly udržovány železné krávy jen na katolických panstvích. Tato úvaha ovšem nevysvětluje, proč se železné krávy nevyskytovaly v tomto vikariátu i ve farnostech vždy katolických (např. Zákupy). Bude tedy zapotřebí hledat i jiná možná vysvětlení tohoto jevu.⁶⁶⁹

Stav ve frýdlantském vikariátu můžeme srovnat se situací ve vikariátu trutnovském (respektive vrchlabském), kde byla rovněž před Bílou horou zcela jednoznačná převaha nekatolických, zde konkrétně především luteránských farností. V podkladech pro vyhotovení duchovenských fasí se zde setkáváme se zádušním dobytkem, bohužel ani v jednom případě není zcela jasně rozlišeno, zda šlo o „krávy na živu“ či o „železný dobytek“. Celkem je dobytek uveden u 14 svatyní této oblasti (cca 50 %).⁶⁷⁰ Z toho je tedy zřejmé, že absence železného dobytka ve frýdlantském vikariátu nesouvisí s předbělohorskou situací.

Počet železných krav byl v jednotlivých záduších různý. Pohyboval se od několika kusů až po dvě stě (kostel v Přídolí uvedený v přehledu Antonína Podlahy).⁶⁷¹ V ledečském vikariátu měl více než devadesát jedna zádušních krav pouze jeden kostel, obvykle zde měly kostely mezi 21 až 50 kusy.⁶⁷² Zcela jiná byla situace v prachatickém vikariátu, kde bylo běžně od dvou do deseti krav v záduší.⁶⁷³ V mladoboleslavském vikariátu byla situace obdobná. V roce 1670 bylo ve vikariátu (zahrnujícím ještě i pozdější vikariát českodubský a část Nymburska) nejvíce kostelů v kategorii do 10 kusů zádušního dobytka, velký počet kostelů měl rovněž

---

⁶⁶⁹ Alois MÍKA: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 265. Obecnou platnost tvrzení A. Míky vyvrátil na základě pramenného výzkumu pro Ledeč nad Sázavou M. Řezníček. Viz Michal ŘEZNIČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 61.

⁶⁷⁰ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, Podklady pro vyhotovení fasí.

⁶⁷¹ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 495.

⁶⁷² Michal ŘEZNIČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 58-59.

⁶⁷³ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 133.

11 až 20 zádušních krav (Srov.Tab. 4.9).⁶⁷⁴ V trutnovském (respektive vrchlabském) vikariátu bylo rovněž uváděno u jednotlivých záduší maximálně 10 kusů dobytka.⁶⁷⁵

Rozložení zádušního dobytka je spíše nahodilé. U jednotlivých záduší nedocházelo v průběhu sledovaného období k významným změnám v počtu zádušních krav. Tam, kde to bylo možné, byly zaznamenány změny v rozsahu jednoho až dvou kusů, přičemž šlo jak o příbytek, tak o úbytek. V jiných oblastech (např. v prachatickém či v ledečském vikariátu) bylo zaznamenáno pouze snížení. Ke vzniku zádušních či železných krav se zpravidla dospělo dvěma způsoby. V první řadě mohlo jít o odkaz, odtud poté označení krávy odkazní („odkázané“, *vaccae legatae*)⁶⁷⁶ V jiném případě mohla být kráva nakoupena záduším a následně pronajímána. V tomto případě se projevuje vlastní hospodářská činnost záduší, která nebyla vůbec neobvyklá.

Výše poplatku za jeden kus byla různá a je u ní třeba rozlišovat, zda se jedná o poplatek za živý kus nebo jde o úrok z pravé železné krávy. Karolína Adamová dospěla ve své studii k závěru, že roční poplatek z kusu věčného dobytka byl 5 % z její ceny.⁶⁷⁷ Jak již poukázal Michal Řezníček na příkladu ledečského vikariátu, není tento údaj jednoznačný.⁶⁷⁸ Již ze srovnání úroků v různých záduších je zřejmé, že ceny byly určovány v době vzniku železné krávy na základě místních cenových relací a byly konstantní.⁶⁷⁹ Určení průměrné výše ročního úroku ze zádušního dobytka vzhledem k jeho ceně by tak bylo velmi zevšeobecňující.

Plat z jedné krávy byl placen buď v penězích a nebo ve vosku, tento způsob je uveden v jedenácti případech v mladoboleslavském vikariátu

---

⁶⁷⁴ K tomu srov. Pavel ZAHRADNÍK: *Obraz boleslavského vikariátu*, s. 123.

⁶⁷⁵ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, podklady pro vyhotovení faší.

⁶⁷⁶ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 495

⁶⁷⁷ Karolína ADAMOVIČ: Tak zvaná věčná (železná) zvířata, s. 141.

⁶⁷⁸ M. Řezníček uvádí na příkladu Humpolce 3,33 % z ceny dobytka. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 58.

⁶⁷⁹ Autor nenarazil na žádný případ, kdy by ve sledovaných záduších došlo k úpravě úroků ze zádušního dobytka, i když i tyto případy se navzdory tomu, že šlo o stálý plat, vyskytovaly. K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 62.

(Kováň, Bezno, Liblice, Skalsko, Libáň, Hoření Slivno, Staré Hradý, Vidím, Osenice, Dolní Slivno a Předměřice). Běžnou taxou byla jedna libra vosku, ke které je ve dvou případech uveden ekvivalent platby v penězích 30 krejcarů (Bezno, Staré Hradý), v jednom 20 grošů míšeňských (Libáň) a v jednom případě 44 krejcarů (Skalsko).⁶⁸⁰

Tab. 5.10.: Počet železných krav v mladoboleslavském vikariátu (1670)⁶⁸¹

Počet krav	Kostel
1 až 5	Újezd pod Troskami, Sobotka, Nepřívěc, Lysá nad Labem, Bořejov, Všejanya, Debř, Kosmonosy, Všeborsko (Obruby), Dobrovice, Semily, Libštát
6 až 10	Bošín, Křinec, Libuň, Skorkov, Mečeříž, Dolní Slivno, Brodce, Sudoměř, Rožďalovice, Semčice
11 až 15	Osek, Zdětín, Předměřice, Bezno, Michalovice, Rejšice, Týnec
16 až 20	Kovanice, Staré Benátky, Mšeno - Sv. Kříže, Podbezdězí, Skalsko, Jabkenice
21 až 25	Markvartice, Hoření Slivno, Sejčín
26 až 30	Kováň, Mšeno - Sv. Jana
33	Plazy
64	Liblice

Plat v penězích se pohyboval od 17 krejcarů po jeden zlatý. V některých případech i 1,5 kopy (Libštát).⁶⁸² Nejčastěji byl stanoven na 30 krejcarů či 35 krejcarů (čili polovinu jedné kopy míšeňských grošů). Jednalo se tedy o symbolický úrok, který je spojován s nepravým železným dobyt看 (tj. s krávami „na živu“).⁶⁸³ Za předpokladu, že se skutečně jednalo o živý dobytek, by bylo možné dojít k závěru, že se ve více jak v polovině záduší vyskytoval nepravý železný dobytek.⁶⁸⁴ A v menším počtu záduší se vyskytovaly pravé železné krávy, ze kterých

⁶⁸⁰ NA Praha, sign B 12/11(Skalsko, Libáň), B 13/19 (Bezno, Staré Hradý). Stejně množství vosku bylo placeno již v době předbělohorské. V penězích byl ovšem úrok výrazně nižší – 4 či 5 grošů. Viz: Alois MÍKA: Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století. Praha 1960, s. 265.

⁶⁸¹ Pavel R. ZAHRADNÍK: *Obraz boleslavského vikariátu*, s. 123.

⁶⁸² NA Praha, sign. B 4/6.

⁶⁸³ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 64.

⁶⁸⁴ Tamtéž.

bylo placeno zhruba od 17 do 25 krejcarů. K určení, zda se skutečně jednalo o živé krávy, by bylo třeba detailnějšího studia materiálů jednotlivých záduší. V rámci jednoho záduší byly taxy ze zádušních krav stejné. V kostelním účtu vrchlabského děkanského chrámu nacházíme příjem z osmi zádušních krav, který byl placen v bílém vosku (*Weisewachs*) v celkové hodnotě 3 zlaté 56 krejcarů. Z jedné krávy tak bylo placeno vosku za 29,5 krejcaru ročně.⁶⁸⁵

Vedle krav mohly kostely vlastnit i jiná zvířata. Například v Bakově měli dle zprávy děkana Havlíka jednu krávu a čtyři ovce.⁶⁸⁶ Zádušní ovce mohly být stejně jako krávy železné (*oves censuales*) i živé. Dále mohly kostely vlastnit kozy, voly či zádušní úly (*stirpites*), které zpravidla získávaly odkazem. Užitek z úlů byl získáván prodejem medu a výrobou svíček ze včelího vosku, obvykle byly pronajímány a uživatel byl povinen odvádět určité množství vosku.⁶⁸⁷

Vedle příjmů, které mají bezprostřední souvislost s majetkem záduší, a jež byly popsány v souvislosti s ním, se vyskytovaly, jak již bylo zmíněno, i další pravidelné příjmy. Příjmy z úroků, mezi které lze zařadit nejen úroky ze zapůjčených zádušních peněz a pravidelné výnosy z kapitálu fundací, kterým již byla věnována pozornost, ale i věčné platy či tzv. úroky „z gruntů“ (*peníze gruntovní, pecunia fundalis*). Tyto platby byly dvojího druhu. Jednalo se jednak o peníze darované nebo odkázané (*pecunia legata*), a zároveň i o peníze zakoupené. Protože byly tyto výroční platy placeny vrchnosti poddanými z gruntů v obvyklých termínech feudální renty (zpravidla na svatého Havla a na svatého Jiří), neboli ve lhůtách (tzv. věruncích, vejruncích), byly pojmenovávány jako vejrunky (verunky či věrunky).⁶⁸⁸

⁴⁴⁰ SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁶⁸⁶ NA Praha, APA I., inv. č. 1231, sign. B 4/6.

⁶⁸⁷ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 133. Rovněž srov.: Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 498.

⁶⁸⁸ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 487. Dále srov. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 133. Rovněž Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa ...*, s. 68-69. Zde jsou navíc ještě rozlišeny „výroční úroky z gruntů“ a vejrunky.

Ve frýdlantském vikariátu byly „úroky z gruntů“ zaznamenány u čtyř záduší, v mladoboleslavském v devíti případech a v českodubském u čtyř kostelů. Tento výnos se pohyboval od 14 krejcarů po 22 zlatých v závislosti na počtu gruntů a výši úroků, které ovšem nejsou v těchto pramenech uváděny. Ve vrchlabském kostelním účtu je zaznamenán příjem z usedlosti ve vsi Dolejší Vrchlabí, kterou měl v nájmu Michael Jirmann. Roční výnos činil v tomto případě 46 krejcarů.⁶⁸⁹

Mezi stálé příjmy záduší patřily i poplatky za kostelní lavice. Ty se vyskytují od poloviny 17. století převážně v městském prostředí a od počátku 18. století se rozšiřují i na venkově. Tyto poplatky byly dvojího druhu. Na jedné straně to byly jednorázové poplatky, které se užívaly zpravidla k zhotovení nových lavic, na druhé straně měly formu každoročních plateb, jež se využívaly na jejich údržbu. Tyto poplatky se ve sledovaných pramenech téměř neobjevují, a to ani v poměrně podrobných duchovenských fasích TK.⁶⁹⁰ V účtu vrchlabského kostela je tento příjem označen jako „*Empfang von Stand Züns*“, a jeho výnos činil 13 zlatých 30 krejcarů.⁶⁹¹ V relaci vítkovského faráře z roku 1676 se objevuje příjem „*ex transcriptione scamnorum in templo*“, který byl vybírán ve všech kostelech farnosti a jeho výnos se pohyboval přibližně od jednoho do dvou zlatých. Tento poplatek i přes svoji relativně malou výnosnost byl pro kostely v této farnosti s velmi malými příjmy důležitý, a proto jej zde farář uvedl.⁶⁹²

Vedle uvedených stálých příjmů se mohly vyskytovat i další příjmy, jež jsou obtížně zařaditelné do některé z uvedených skupin. Takové příjmy se ovšem objevují pouze vzácně. Lze mezi ně zařadit například ve

⁶⁸⁹ SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁶⁹⁰ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 133. Zde je pro prachatický vikariát uvedena i konkrétní výše poplatků, které se v 18. století pohybovaly do 12 krejcarů ročně, nebo do 30 krejcarů jednorázově.

⁶⁹¹ SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁶⁹² NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 178v. Celkové příjmy farního kostela ve Vítkově činily v tomto roce pouze 37 zlatých 19 krejcarů.

vizitační zprávě z roku 1670 uvedený příspěvek obyvatel Mnichova Hradiště, kteří přispívali na kostel ročně 19 kop 22 grošů.⁶⁹³

Velkého významu postupně nabývaly vedle příjmů stálých (pravidelných) příjmy nepravidelné. Na konci 17. století tvořily nepravidelné příjmy podstatnou část nebo i většinu příjmů záduší.⁶⁹⁴ Nepravidelný charakter těchto příjmů způsobil, že nebyly ve sledovaných pramenech obvykle zaznamenávány. Například ve vizitačních zprávách se objevují jen sporadicky. V roce 1670 je děkan Havlík zmínil pouze dvakrát. V případě Bosně, kde nebyly žádné jisté příjmy, se zmiňuje o nejistých příjmech (*proventus incerti*) ve výši 8 až 9 zlatých.

Do této skupiny patří příležitostné dary, mezi které je možné zařadit i tzv. zbožné odkazy (*pia legata*). Tento druh příjmů sledovala ve farářských relacích pouze otázka dvacátá čtvrtá.⁶⁹⁵ Jejich rozložení je různé, některé kostely mají řadu odkazů, u jiných není uveden žádný. Antonín Podlaha upozorňuje, že byly odkazy záduší v této době poměrně řídké,⁶⁹⁶ což lze vzhledem k jejich poměrně malému počtu potvrdit. Tyto odkazy byly zpravidla součástí závětí a mezi odkazujícími lze nalézt řadu kněží. Zbožné odkazy byly velmi často zaznamenávány do farních pamětních knih.⁶⁹⁷

Ze zbožných odkazů lze uvést například odkaz liblickému kostelu od Kateřiny Alžběty Pfeferkornové, paní na Liblici, zaznamenaný ve vizitační zprávě z roku 1670, ve výši 4000 zlatých, za kterou byly slouženy každou neděli dvě mše, za což byl kostelu dáván plat 30 krejcarů za mši. Tento odkaz se blíží svým charakterem spíše fundacím, ovšem je pojmenováván jako „pia legata“, přičemž s ním bylo zřejmě naloženo jako

---

⁶⁹³ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

⁶⁹⁴ K tomu srov. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 134; Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 70-71.

⁶⁹⁵ „An notentur pia legata, quae fiunt ecclesiis; quis exigat illa, et quando perficienda inveniantur anniversaria in quavis ecclesia.“ K tomu srov. NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, Patentes vernaes (autumnales), 18. 11. 1676; Patentes vernaes 1700, § 3; Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 191-193.

⁶⁹⁶ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 487.

⁶⁹⁷ Objevují se zde jejich opisy i po mnoha letech. Srov. např. SOKA Mladá Boleslav, DÚ Dobruška, inv. č. 1, kn.1, Pamětní kniha. Nebo SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Pamětní kniha (nezpracováno).

s fundačním kapitálem a byly z něj vypláceny pouze roční platy. U odkazů šlo ovšem většinou o menší sumy, ale byly zaznamenány i další dvě výjimky.⁶⁹⁸ První je legatum Kašpara Švejnfelda v Mladé Boleslavi, ten odkázal děkanskému kostelu Panny Marie 200 zlatých, ročně za mše 6 zlatých a navíc dalších 6 zlatých. Druhým pak odkaz paní Gertrudy Lamotte z Fraitropu, jenž činí rovněž 200 zlatých. Naopak v Bakově činil součet několika odkazů 109 zlatých. Z kněžských odkazů lze uvést například odkaz „na věčné světlo“ pro chrám v Zákupech od bývalého místního děkana Víta Václava Succuba ve výši 400 zlatých⁶⁹⁹ nebo zbožný odkaz faráře Adama Gretze pro kostel na Bzí ve výši 59 zlatých, ze kterého kostel dostával ročně 1 zlatý 30 krejcarů a stejnou sumu dostávali kostelníci.⁷⁰⁰

U kostelů, které neměly žádný stálý majetek (*fundus stabiles*), byla ve farářských relacích uváděna jako jediný zdroj příjmů *elemosyna* – almužna, která se ovšem objevovala i u kostelů s vlastním majetkem. Tyto milodary byly vybírány při nedělních a svátečních bohoslužbách, které byly nazývány jako *colecta* neboli sbírky do pytlíčku (v německých pramenech jsou často označovány termínem *Säckegeld*). Rovněž bývají označovány jako ofěra. Tento příjem nebyl příliš často ve sledovaných pramenech zaznamenáván, ačkoli sbírky probíhaly bezesporu ve všech kostelech, ve kterých se sloužily mše. Nejvíce jsou tyto příjmy postiženy v duchovenských fasích, ve farářských relacích se objevují sporadicky v otázce sedmé, především v případě, že tvořily základní příjem kostela (například kostel neměl žádný majetek).⁷⁰¹

Výběr ofěry byl různý a ovlivňovala jej řada faktorů. Předně chudoba lidu v místě, počet farníků, dále počet odsloužených mší v daném kostele. Výše vybrané ofěry se rovněž měnila v průběhu roku, kdy se nejvíce

⁶⁹⁸ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

⁶⁹⁹ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 12r.

⁷⁰⁰ NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 21v.

⁷⁰¹ Tak tomu bylo například u kostelů frýdlantské farnosti v roce 1700: „Praemissae Ecclesiae nullos habent fundos stabiles, nec ulla pecora, sed redditus illarum constituent in quo[li]betdam censibus peccuniaris et quod tum in sacco cum a funeribus coliguntur.“ NA Praha, APA I., sign. B 4/6, fol. 1v. Kostelů v obdobné situaci bylo ve frýdlantském vikariátu neobvykle velké množství.

peněz vybralo nejčastěji o velikonočních, vánočních a svatodušních svátcích (tedy o třech Božích hodech), kdy byla účast věřících na bohoslužbách nejvyšší.⁷⁰² Vyšší výběr býval zřejmě i o poutích a posvícení. Za jednu neděli mohlo být vybráno několik krejcarů (například v libáňské farnosti se v roce 1713-1714 vybíralo od 8 do 10 krejcarů „každou neděli“).⁷⁰³ Z uvedeného vyplývá, že vyšší příjmy měly především městské a farní kostely. Například mezi příjmy turnovského děkanského kostela se ve vizitační zprávě z roku 1670 činila collecta úctyhodných 50 kop grošů. Podobně i u jiných farních kostelů bývalo podle údajů duchovenských fasí do pytlíčku ročně vybráno několik desítek zlatých: například v Jablonném v Podještědí, Cvikově, Brništi, Bakově nad Jizerou, Mladé Boleslavi, Dubé, Mšeně atd. Vždy jde ale o kostely farní, ve většině případů i ve městech. Znovu nahlédneme i do účtu vrchlabského děkanského chrámu, kde je sbírka do pytlíčku (Säckelgeldt) rozepsána po jednotlivých měsících. Celkový celoroční výnos zde byl úctyhodných 130 zlatých 8 krejcarů, což je dáno především velikostí a významem tohoto záduší. Největší výběr byl v měsíci dubnu (Velikonoce, 16 zlatých 57 krejcarů) a v měsíci prosinci (Vánoce, 14 zlatých 19 krejcarů). V ostatních měsících byl výběr okolo 9 zlatých.⁷⁰⁴ Na venkově se z uvedených důvodů ročně vybralo ofěry o řád méně (do deseti zlatých). Výnos z proseb do pytlíčku byl nejčastěji používán k nákupu vína, hostií či na poplatky knězi za mše (v administrovaných a filiálních kostelech).⁷⁰⁵ Výnos se tak používal především na běžná vydání a neměl zřejmě vliv na rozšiřování zádušního majetku.

Vedle ofěry a zbožných odkazů je třeba zmínit i další nepravidelné příjmy. Nejvýnosnější z nich byl zřejmě prodej malých svíček, který na mnoha místech výrazně převyšoval příjmy z proseb do pytlíčku (například v Sobotce byl v roce 1714 čtyřikrát vyšší, za svíčky se zde vybralo 36

---

⁷⁰² SOKA Liberec, FÚ Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních počtů (zádušní počty).

⁷⁰³ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 71r.

⁷⁰⁴ SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

⁷⁰⁵ Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 72.

zlatých).⁷⁰⁶ Tento příjem nebyl ovšem stejně rozšířený, jelikož ne každý kostel měl prostředky a možnosti k organizaci tohoto prodeje. Věřící tyto svíčky zapalovali před chrámem, sochami či obrazy.⁷⁰⁷ Nejvíce se jich prodalo opět v místech s větší koncentrací obyvatel a s větší frekvencí mší, v průběhu roku zvláště o poutích, významných svátcích a o památce zemřelých. Z údajů duchovenských fasí pro soboteckou farnost si je možné udělat představu o množství a ceně prodaných svíček. Zatímco v Sobotce se prodalo za rok 80 liber svíček, jelikož zde byla sloužena mše každou neděli, v každý svátek i ve všední den, v ostatních kostelech farnosti, kde bylo slouženo pouze několik mší za měsíc, se prodalo pouze 8 až 15 liber svíček a ve vlčepolské kapli, kde byla bohoslužba jen šestkrát ročně, pouhé 3 libry svíček. Za libru svíček byla v celé farnosti stejná cena (27 krejcarů).⁷⁰⁸ Běžně se výnos z prodeje malých svíček pohyboval přibližně od 1 do 10 zlatých a pouze výjimečně byl vyšší (jako například v Sobotce). Je třeba si uvědomit, že se nejednalo o výnos čistý (jako u výnosu z majetku, kapitálu, zbožných darů a ofěry), ale že k jeho získání bylo zapotřebí vydání na výrobu těchto svíček.

Vedle již uvedených nestálých příjmů existovaly i další, které ovšem nejsou ve sledovaných pramenech příliš často zmiňovány. Například ve vizitačních zprávách se neobjevují vůbec.⁷⁰⁹ Pouze výjimečně je v duchovenských fasích uvedeno, kolik kostel vybral za zvonění hrany či za pohřební místo (Brniště Mnichovo Hradiště, Klášter, Mohelnice, Vítkov, Mníšek, Nová Ves, Jablonné v Podještědí), jinde je pouze konstatováno, že tyto příjmy kostel má (Boseň, Solec). Je ovšem zřejmé, že tyto příjmy byly obecně rozšířené, nebyly ovšem pravidelné, jelikož ne každý si je mohl dovolit. Za zvonění se vybíraly různě vysoké částky a jejich výnos byl zpravidla nižší než z prodeje svíček či proseb do

⁷⁰⁶ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 41r. Mohl být ale i nižší – například v Brništi, kde byl poměr opačný. Tamtéž, sign. B 15/8, fol. 78r.

⁷⁰⁷ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 135.

⁷⁰⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 35v, 41r.

⁷⁰⁹ Viz NA Praha, APA I., sign. B 4/6, sign. B 4/8, sign. B 41/1. K typům zádušních příjmů srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Farnost dubská v 17. věku*. Od Ještědu k Troskám. Ročník 4., s. 99.

pytlíčku. Podobně jako u výnosu z prodeje svíček bylo i zde zapotřebí z tohoto výnosu zaplatit zvoníky.⁷¹⁰

Struktura zádušních příjmů ve sledovaných vikariátech se jeví velmi různorodá. Zatímco v severní části oblasti převažují kostely s užším spektrem majetku a příjmů, v jižní, úrodnější části je struktura příjmů mnohem pestřejší, i když i zde není rovnoměrně rozložená. Spektrum příjmů u chrámů v závislosti na jejich typu (farní, filiální, kaple bez lidu) bylo alespoň v jižní části, kde je možné vzhledem k většímu zastoupení různých druhů příjmu sledovat rozdíly, odlišné. U farních kostelů se zpravidla vždy objevuje nemovitý majetek, u kaplí bez lidu se objevuje zřídka. I zádušní dobytek se častěji objevuje u farních kostelů, než u kostelů filiálních a kaplí bez lidu. Ovšem i příjmy nepravidelné, jejichž výše se odvíjela od počtu odsloužených mší v kostele a lidnatosti místa, bývají vyšší u kostelů farních než u kostelů filiálních.

V souvislosti s hospodařením záduší je třeba sledovat i otázku zádušních výdajů. Sledované srovnatelné prameny nevěnují tomuto problému žádnou pozornost, jelikož primárně je zajímaví pouze majetek a příjmy kostelů, od kterých byly většinou výdaje odvozeny. Při popisu zádušních výdajů je třeba využít přímo zádušních počtů a účtů, přičemž při tak velkém rozsahu zkoumaného území není možné vytvořit závěry obecně platné na základě hlubokého studia této otázky, ale je nutné tento problém alespoň přiblížit.

Podobně jako příjmy můžeme i zádušní výdaje rozlišit na běžné (stálé) a mimořádné (nestálé). Na příkladě zádušních počtů kostela ve Vsi⁷¹¹ a Vrchlabí⁷¹² můžeme dále rozlišit konkrétní typy výdajů v rámci těchto dvou skupin. Mezi pravidelné výdaje patřily především nákupy a údržba potřeb ke sloužení mší. V 70. letech 17. století bylo ve Vsi nakupováno čtyřadvacetkrát do roka mešní víno, za které bylo ve Vsi

⁷¹⁰ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 72. K dalším typům příjmů srov. rovněž Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 135-136.

⁷¹¹ SOKA Liberec, fond Farní úřad Ves, inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních počtů (ve skutečnosti se jedná o zádušní počty).

⁷¹² SOKA Trutnov, DÚ Vrchlabí, Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno).

placeno 11 krejcarů a 1/2 denáru a ve Vrchlabí 17 zlatých 6 krejcarů, za hostie bylo ve Vsi placeno osmkrát do roka od 5 do 8 krejcarů, přičemž je zajímavé, že největší suma za hostie byla zpravidla placena v září. Ve Vrchlabí bylo ročně placeno za hostie okolo 3 zlatých. Rovněž za svícení byly vydávány peníze poměrně často. Například ve Vrchlabí se jednalo o 6 zlatých 45 krejcarů ročně. Mezi tyto běžné výdaje můžeme zařadit i platby za čištění ornátů (v roce 1699 to bylo ve Vsi 18 zlatých). Také drobné opravy by mohly být zařazeny mezi výdaje pravidelné, avšak rozsáhlejší opravy a rekonstrukce kostela už je třeba považovat za výdaje nepravidelné. Mezi stavebními výdaji kostela ve Vsi byly zaznamenány vedle nákupu materiálu (šindel a dřevo) i výdaje za řemeslnou práci (mzda tesaři a za pokrytí střechy). Podobně ve Vrchlabí nacházíme výdaje za údržbu kostelní budovy (práce pokrývačské, tesařské, truhlářské a zámečnické). Pokud ovšem bylo zapotřebí přistoupit k zásadnější rekonstrukci, záduší je hradilo velmi těžce a zpravidla takové výdaje vedly k výraznému snížení zádušní hotovosti. Obvykle přispíval na podobné investice z dobré vůle patron. U farního kostela ve Vsi nebyla žádná taková větší investice za celé půl století zaznamenána, což není překvapivé vzhledem k okrajové poloze tohoto kostela a k místním ne zcela konsolidovaným náboženským poměrům.⁷¹³ Zádušní účty kostelů ve Vsi i ve Vrchlabí vykazují značnou vyrovnanost mezi příjmy a výdaji, povětšinou se pohybují v kladných hodnotách (ovšem nejedná se o nijak závratná čísla – řádově několik zlatých).⁷¹⁴

Na závěr této kapitoly je třeba konstatovat, že stav zádušního účetnictví a hospodaření v 17. století nebyl vůbec uspokojivý a hlavním úkolem správců zádušního jmění byla jeho konsolidace. Stálou součástí zádušních příjmů byly příjmy z nemovitého majetku a ze zádušního dobytka. Ovšem i výnos zádušního kapitálu hrál v příjmech záduší

⁷¹³ Zádušním výdajům se na příkladu kostela ve Vlkanči věnuje Michal ŘEZNÍČEK: *Záduší a jeho správa*, s. 78.

⁷¹⁴ Základním problémem je nekontinuální vedení účtů, kdy jsou značné mezery (60. léta, 80. léta 17. století), což značně komplikuje podrobnější rozbor pro delší časové období a omezuje možnosti výzkumu pouze na dílčí závěry.

významnou roli, zvláště tam, kde nemovitý majetek a zádušní dobytek vůbec nebyl nebo jej bylo málo. Velký význam měly i příjmy nepravidelné (prosby do pytlíčka, prodej malých svíček, zvonění hrany), které zvláště od konce 17. století začaly převažovat zvláště u farních a městských kostelů.

5.3 Farní beneficia

5.3.1 Vymezení pojmu farní beneficium

Farní beneficium (*beneficium ecclesiasticum*) je možné charakterizovat jako souhrn movitého a nemovitého majetku, jenž měl sloužit k obživě faráře. Beneficium (*praebenda, obročí, Pfründe*) nebylo majetkem beneficiáta, ale bylo pouze trvalým právem k užívání výnosů církevního jmění, náležícího k určitému duchovnímu úřadu. Výnos beneficia (*peculium*) používal duchovní ke své potřebě. Vedle toho měl zpravidla ještě svůj osobní majetek, označovaný termínem *patrimonium*.⁷¹⁵

Majetek a příjmy beneficií se konstituovaly v protikladu k majetku a příjmům záduší v průběhu 14. století. V 15. a 16. století docházelo ke stírání rozdílu mezi těmito dvěma kategoriemi.⁷¹⁶ Rovněž byl v této době patrony nahrazován původní pozemkový majetek obročí různými příspěvky a platy.⁷¹⁷ Stav farních beneficií v prvních desetiletích pobělohorského období nebyl vůbec optimální a jejich obnova byla nutností. K obnově beneficií měly sloužit příspěvky z tzv. solní pokladny (*cassa salis*), které ovšem ani zdaleka nedosahovaly tzv. kanonické porce.⁷¹⁸ V letech 1695 až 1710 dostával roční příspěvek 100 zlatých ze

⁷¹⁵ Obecně k významu pojmu beneficium srov. LTK, II. Band, heslo Benefizium, sl. 224-225, VIII. Band, heslo Pfründ, sl. 197-198. K farním beneficiím Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 347 an. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 55.

⁷¹⁶ K tomu srov. výše v části věnované záduší. Viz pozn. 341 a 342..

⁷¹⁷ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 110.

⁷¹⁸ K solní pokladně viz. František KRÁSL: *Arnošt kardinál Harrach*, s. 499-513. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 479-484. Zde jsou uvedeny příklady, kdy příspěvek faráři ze solní pokladny činil 48 až 150 zlatých.

solní pokladny farář ve Vysokém nad Jizerou.⁷¹⁹ Nárok na příspěvek měli na jedné straně duchovní správci far nově zřízených nebo obnovených, na druhé straně ti, kteří zřízením nových far přišli o část svých příjmů.

Kanonickou porci nenaplnňovaly především příjmy venkovských beneficií, které měly převážně naturální podobu.⁷²⁰ Aby výnos benefícia dosahoval alespoň kanonické porce, bylo podmínkou pro zřízení nebo obnovení fary. Od 30. a 40. let 17. století se výše kanonické porce ustálila na 300 zlatých.⁷²¹ Tato suma měla zajistit farářům základní obživu.

Zájem o jednotlivá benefícia se odvíjel právě úměrně k velikosti výnosu z obročí, který se poměrně velmi lišil. Vskutku tvrdý boj o lepší benefícia podrobně popisuje J. V. Šimák, který uvádí velmi zajímavý případ dubského faráře Martina Kukula (farářem od 1634 do 1659), jenž se několikrát snažil získat lepší beneficium a vedl řadu sporů (i s vikářem Minzerem).⁷²²

V zásadě lze říci, že vyšší výnos měla benefícia v případě lidnatějších a větších farností. Výnos byl i hlavním důvodem, proč nedocházelo k rozdělení některých farností, i když by i po rozdělení naplňovaly všechny nově vzniklé farnosti kanonickou porci. Komplexnější údaje, které nám dovolují odhad celkového výnosu farních beneficií,⁷²³

⁷¹⁹ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 482. V roce 1713 již výnos vysokého benefícia přesáhl 400 zlatých ročně, důvod pro subvencování benefícia ze solní pokladny tak po roce 1710 pominul. NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 95v-99r.

⁷²⁰ K tomu srov. tamtéž, s. 161.

⁷²¹ K tomu např. František ŠTĚDRÝ: *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*. SHK 21, 1920, s. 27-28.

⁷²² Josef Vítězslav ŠIMÁK: *Farnost dubská v 17. věku*. Od Ještěda k Troskám. Ročník 4, s. 18-22, 53-58. Martin Kukulus byl farářem v Dubu i po roce 1652, kdy získal další faru v Hlavici. Na nedostatek platů i povinností si rozhodně nemohl stěžovat, jak je zřejmé z jeho žádosti o přidělení kaplana z 14. 1. 1656. NA Praha, APA I., sign. C 84, kt. 811.

⁷²³ Pokud není přímo uvedeno, kolik výnos činí, může se vždy jednat pouze o odhad, jelikož nemůžeme s úplnou jistotou určit, jakým způsobem byla naturální složka příjmů proměňována za peníze a její finanční ekvivalent můžeme pouze odhadnout na základě předpokládané ceny. Při tomto odhadu jsem vycházel z cen uvedených pro období 1. poloviny 18. století v Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚŘSKÝ: *Encyklopedie české numismatiky*, s. 56. Otázce cen však byla dosud věnována poměrně malá pozornost na okraji numismatické problematiky a různé příručky uvádí jiné ceny pro jednotlivá období, což je pochopitelné, jelikož ceny byly v daném období na různých místech jiné. Rovněž měnové jednotky, objevující se v pramenech, jsou různé a je třeba jim věnovat patřičnou pozornost (zlaté, groše české, míšenské, imperiály). Dále srov. Tíž: *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*. Praha 2001, s. 46. Jiří SEJBAL: *Základy peněžního vývoje*. Brno 1997, s. 258-259.

máme až z prvních desetiletí 18. století (v následujícím přehledu vycházím z údajů duchovenských fasí a podkladů pro jejich vyhotovení). Na základě těchto údajů se můžeme pokusit srovnat výnosnost beneficií v jednotlivých vikariátech Boleslavského kraje a v severní části Hradecka. V některých případech nejsou informace o příjmech úplné a nelze ani zhruba odhadnout příjem beneficií (nejčastěji není uvedena štola, v několika případech desátky).

V mladoboleslavském vikariátu bylo jednoznačně nejbohatším beneficiem sobotecké děkanství, jehož roční příjem přesahoval 1500 zlatých. Tato kolatura byla ovšem neobyčejně rozsáhlá, s vysokým počtem farních a filiálních kostelů a rovněž lidnatá. Děkan zde měl k dispozici dva kaplany, kterým vyplácel ze svých příjmů po devadesáti zlatých. U většiny beneficií se výnos pohyboval v rozmezí od 300 do 600 zlatých, větší nebo menší výnosy byly spíše výjimečné. Větší příjem měla v mladoboleslavském vikariátu pouze benefícia v Sobotce, Rožďalovicích a v Dobrovici. Nižší výnos než kanonická porce byl zaznamenán u šesti farností, zpravidla v nich působili pouze administrátoři (například Březno, Boseň, Bezno, Dubá).⁷²⁴ V českodubském vikariátu byly nejvýnosnějšími beneficiemi Semily (asi 560 zlatých) a Turnov (asi 538 zlatých). Jejich příjem nedosahoval ani třetiny příjmu soboteckého děkanství. Příjmy ostatních obročí se pohybovaly od 300 do 500 zlatých. Kanonické porce nedosahovaly pouze příjmy držkovského duchovního správce.⁷²⁵ Ve vikariátu frýdlantském měly největší výnosy benefícia v Hrádku nad Nisou (asi 657 zlatých), Liberci (asi 578 zlatých) a Frýdlantě (asi 535 zlatých). Obvykle se ale příjmy pohybovaly od 300 do 500 zlatých. Nižší příjmy měly v tomto vikariátu pouze farnosti mařenická a rochlická. Jiná situace byla ve vikariátu trutnovském, kde především kvůli rozsahu farností, byly i příjmy obročí poměrně velké. Nejvyšší příjem z obročí měl přirozeně trutnovský děkan (1012 zlatých),

---

⁷²⁴ NA Praha, APA I., sign. B 15/7.

⁷²⁵ NA Praha, APA I., sign. B 15/9.

kterého následoval farář ve Vlčicích (897 zlatých). Není náhodou, že právě tato benefícia byla obsazena ve 20. letech 17. století jako první v této oblasti. Většina beneficií zde měla příjem od 300 do 700 zlatých. Kanonickou porci nenaplňoval v roce 1716 pouze maršovský farář. Ke změně situace došlo až v letech 1720-1721 v souvislosti s akcí, při které došlo k zakládání nových far (srovnej výše v části o farní správě).⁷²⁶

Zásadní roli hrály v otázce výše příjmu rozloha a lidnatost farnosti. Větší farnosti s vyšším počtem kostelů i obyvatel měly vyšší nepravidelné příjmy za církevní úkony (štólu) i vyšší poplatky za bohoslužby. Rovněž poloha farnosti byla důležitá, zvláště u venkovských farností, kde desátky v zemědělských oblastech byly významně vyšší než v oblastech méně úrodných.⁷²⁷

Poměrně výrazné zvýšení příjmů v průběhu času je patrné v případě Turnova, kde sice nejsou ve farářských relacích zachyceny příjmy zcela přesně, ale z příjmů zde uvedených vyplývá ve srovnání s duchovenskými fasemi jednoznačný nárůst. Zatímco v roce 1677 byl turnovský děkan fundován městem částkou 10 zlatých, v roce 1713 dostával vedle viktuálií od města 130 zlatých.⁷²⁸ K určitému nárůstu příjmů došlo i u dalších rozsáhlých a bohatých beneficií v mladoboleslavském vikariátu (např. Dobruška, Sobotka). Ani u jedné z těchto farností nedošlo v průběhu času k rozdělení. U menších a chudších beneficií nebyl nárůst příjmů tak velký (v podstatě byl obdobný jako růst cen). Zcela jednoznačným příkladem zde může být vidimská farnost, která byla v průběhu sledovaného období několikrát osazena administrátorem, ale po většinu času byla připojena k farnosti ve Mšeně. V roce 1677 měl vidimský farář příjmu v hotovosti 22 zlatých a dále 10 strychů v obilí ze čtyř vsí (desátky). V roce 1713, kdy byla farnost administrována ze Mšena, činila tatáž roční fundace stále

---

⁷²⁶ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, podklady pro vyhotovení fasí.

⁷²⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/8.

⁷²⁸ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 27r-31r a sign. B 15/9, fol. 15r.

22 zlatých.⁷²⁹ V malých farnostech byl tedy nárůst příjmů beneficia pomalejší, což vyplývá i ze srovnání vývoje výše fundací ve Vidími a Turnově. Obdobných příkladů je ovšem celá řada (Boseň, Bezno apod.). Obdobně v Dubé byl příjem faráře vyčíslen v roce 1700 na 119 zlatých (nebyly v něm zahrnuty nepravidelné příjmy), v roce 1713 přiznává farář v duchovenských fasích stálé příjmy ve výši okolo 127 zlatých.⁷³⁰ Bohužel není možné vyjádřit tyto rozdíly v nárůstu příjmů procentuálně, jelikož údaje nejsou úplné.

K poklesu celkového výnosu beneficií docházelo téměř vždy v souvislosti s jejich rozdělením a vytvořením nové farnosti. Zvláště dobře patrná je tato skutečnost na Frýdlantsku a Trutnovsku, kde byl proces zakládání a obnovování farností, především v závěru 17. a první třetině 18. století značně dynamický.

Zajímavé jsou i odpovědi na otázku farářských relací, zda byly příjmy beneficií někdy v minulosti větší nebo ne. V roce 1700 je nejčastěji uváděno, že nikdy nebyly vyšší nebo že se neví, zda byly vyšší. V několika málo případech je zaznamenáno, že byly vyšší.⁷³¹ Zatímco v letech 1676-77 nacházíme odpověď, že byly vyšší mnohem častěji.

Aby bylo možné pochopit tyto rozdíly ve výnosu obročí, je zapotřebí se v následující části podrobněji zastavit u jednotlivých druhů příjmů a majetku farních beneficií a podrobněji se zaměřit na jejich strukturu. Pro obnovu farní správy byla otázka zabezpečení farních beneficií důležitá, o čemž svědčí i důraz kladený na hmotné zajištění beneficií ve vizitačních zprávách a farářských relacích, kde je speciálně této problematice věnováno několik otázek. Předně je to otázka dvacátá osmá, zjišťující, jaké má farář stálé příjmy z desátků, farních polí, luk, úroků z dobytka a u kterého z kostelů, který spravuje, je takový majetek umístěn. Další otázka zjišťuje, zda nebyly příjmy větší, jak byly zmenšeny a jakou cestou je možné sjednat nápravu. V otázce třicáté jsou

⁷²⁹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 262r a sign. B 15/9, fol. 135v.

⁷³⁰ NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 3r a sign. B 15/7, fol. 193v.

⁷³¹ NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 9v.

faráři dotazováni, zda jsou farní statky obsazeny laiky, které a kolik. V následující otázce se zjišťuje, zda jsou vedeny rejstříky či inventáře farních příjmů.⁷³² Podobně i v duchovenských fasích a vizitačních zprávách je věnována této otázce náležitá pozornost.

O stav farních beneficií se starali sami faráři, kteří měli bedlivě dohlížet na to, aby jejich příjmy nebyly zkracovány či zcizovány. Všechny důchody měli zaznamenávat do účetních knih, inventářů a rejstříků, které si měli beneficiáti při svém střídání předat a nově příchozí se s nimi měli dobře seznámit.⁷³³ Každý beneficiát totiž musel po svém příchodu vyhotovit inventáře, z nichž jeden byl zaslán konzistoři a jeden měl být ponechán na faře.⁷³⁴

5.3.2 Příjmy a majetek farního benefícia

Příjmy farního benefícia (*proventus parochii*, *Pfründenbezugen*) můžeme rozdělit na stálé a akcidenční (příležitostné). Mezi stálé příjmy patří zvláště desátky, fundace, naturální příjmy (příspěvky vrchnosti a vikuálie), poplatky za bohoslužby, letníky,⁷³⁵ úroční platy a výnosy z majetku benefícia. Nejvýznamnější části akcidenčních platů byla tzv. štóla. Dalšími akcidenčními platy byla mešní stipendia, ofěra, koleda

⁷³² Např. Antonín PODLAHA: Dějiny arcidiecéze pražské, s. 192-193. „28. Quales habeat parochus redditus fixos ex decimis, agris parochialibus, pratis, pecorum fructibus, et hoc separatim, respective ad quamvis ecclesias, quam administra, et tales fundi soleant elocari, ad quantum tempus. 29. An antehac non fuerint redditus majores, unde diminuti, et qua via posset remedium adferri. 30. An fundi parochiales sint a laicis occupati, a quibus, et quando. 31. An inveniantur registeria sive inventaria reddituum ad ecclesias et parochos spectantium, et eorum transsumptum apponatur. Si nulla inveniantur quilibet curabit curatus, ut quantocius fiant.“

⁷³³ Antonín PODLAHA: Dějiny arcidiecéze pražské, s. 154. Instrukce farářů, bod 10.

⁷³⁴ Např. NA Praha, APA I., sign. B 20/1a. Patentes vernaes 1699, § 9. Synodus Archi-Dioecisana Pragensis, s. 141. „Ob frequentem aliquorum Parochorum mutationem, Ecclesiarum bona deperdi compertum est, ideo ad tutorem, perpetuamque hujusmodi bonarum, quae patrimonium Christi sunt conservationem, omnibus Parochis, etiam temporariis, et aliis item Beneficiariis hujus Archidioecesis Nostrae praecipimus, ut infra tres menses proximos duo inventaria authentica confici curent, in quibus omnis propriae Ecclesiae, proprii Beneficii supplex, et praetera praedia, census, agri, eorumque fines, ac termini, jura, privilegia, obligationes, atque etiam bona se moventia, si quae habet, distincte notata sint, quorum alterum penes se retineant, alterum vero Nobis tradant, in Archivo Archiepiscopali diligenter asservandum.“ K tomu rovněž viz Pavla STUHLÁ: Prachatický vikariát, s. 58.

⁷³⁵ V literatuře jsou letníky někdy řazeny mezi příjmy akcidenční. Srov. např. Pavla STUHLÁ: Prachatický vikariát, s. 77-78. Vzhledem k jejich charakteru pravidelné dávky jsem ji zařadil mezi příjmy stálé, ačkoli je kněží v přiznáních uváděli spolu se štólou. Tento příjem měl charakter pravidelného úroku, i když původně měl být vybírán z každé stelné krávy, přesně rozepsaného na jednotlivé plátce. Nebyl tedy příjmem nepravidelným, na rozdíl od štóly, jejíž výše se odvíjela od množství vykonaných úkonů.

a případně další drobnější nepravidelné příjmy (například různé dary – je otázkou, zda je považovat za příjmy beneficia nebo přímo faráře).

Základním a často jediným příjmem venkovských beneficií byl kněžský desátek (*decima*, *Decem* - *Detzem*). Desátky se měly odvádět z veškeré poddanské půdy s výjimkou svedeného rustikálu, tj. poddanské půdy, připojené k dominikálu, a rovněž půdy náležící k zpustlým usedlostem.⁷³⁶ Tento příjem měl formu stálého platu. Nejednalo se ovšem o tzv. desátek plný (*decima plena*), tedy o každou skutečnou desátou část úrody, ale o předem přesně určené množství obilí (*decimae fixae*), neboli o tzv. selský desátek (*decimae rusticalis*).⁷³⁷

Z plodin se nejčastěji odevzdávalo žito (*siligo*), oves (*avena*), v úrodnějších oblastech ječmen a méně často se objevuje i pšenice nebo hrách (*hordei*).⁷³⁸ Obilí se odevzdávalo ve dvou formách, buď jako vymláčené zrno (*decimae in grano*) nebo nevymláčené ve snopech (*decimae in straminae*). Desátky byly zaznamenávány v tzv. „desátečních registrech“, které byly vedeny na vrchnostenských úřadech. Uváděly se v různých mírách: staré velké české nebo nové menší pražské.⁷³⁹ V některých případech docházelo k reluci desátků nebo jejich části za peněžní plat.⁷⁴⁰ Například v Českém Dubu, Bzí, Loukovci, Sobotce, Nové Vsi, Rochlicích u Liberce, Vrchlabí, Trutnově či v Hostinném. Rovněž tak v Turnově desátky faráři odevzdávalo město.⁷⁴¹ V Mladé Boleslavi získával farář v roce 1713 desátku pouze 3 zlaté.⁷⁴² Farář v Dubé dostával desátku 119 zlatých.⁷⁴³

Stížnosti na skutečnost, že nejsou desátky placeny v plné výši, se objevují poměrně často. Například v Bezně bylo zaznamenáno v roce

⁷³⁶ Ke kněžskému desátku především srov. František VACEK: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě*. Časopis pro dějiny venkova 22, 1935, č. 1, s. 8-14.

⁷³⁷ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 109.

⁷³⁸ Například v Libuni dostával farář 6 mandel hrachu. NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 68v.

⁷³⁹ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 380.

⁷⁴⁰ K tomu viz Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 113-122. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 64.

⁷⁴¹ NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 15r.

⁷⁴² Tamtéž., sign. B 15/7, fol. 25v.

⁷⁴³ Tamtéž., sign. B 13/19, fol. 3r.

1713, že desátky „*nikdy se nedostávají zcela pro velkou chudobu lidu.*“ Podobné stížnosti nacházíme i ve zprávách z frýdlantského vikariátu.⁷⁴⁴

Na tomto místě je zapotřebí připomenout, že se v pramenech setkáváme často jen s požadovaným plněním vůči beneficiu a že se nemuselo jednat o příjmy reálné, tj. o skutečné plnění. V některých případech je to i přímo uvedeno či odlišeno.⁷⁴⁵

Rovněž se objevují i jiné formy desátků než desátky obilné. V několika případech byly desátky odváděny ve dřevě. Vyskytují se i případy, kdy byly desátky odváděny přímo v penězích. V některých případech se setkáváme i s jinými komoditami (například ve Fořtu u Vrchlabí byla část desátku odváděna v soli).⁷⁴⁶ V duchovenských fasích nejsou desátky uvedeny v případě Března.⁷⁴⁷ V případě hornomaršovského farního benefícia je uvedeno dokonce, že desátky nebyly placeny vůbec („*Non penditur in hoc Beneficio decima*“).⁷⁴⁸

Desátky se objevují rovněž ve vizitační zprávě děkana Havlíka z roku 1670. Většinou se jednalo o několik desítek mandelů, případně strychů (modii), jež jsou uváděny v různých mírách – malé, pražské či velké (*parva, magna, pragensis measure*). Pouze v případě Hlavice je zde zaznamenáno, že nebyl desátek vybírán z důvodu špatné situace vesničanů. Největší desátky byly vybírány ve vesnických farnostech v jižní části mladoboleslavského vikariátu (např. Michalovice, Skalsko, Bezno), ale i u některých městských farností (Sobotka, Mnichovo Hradiště), na rozdíl od Turnova či Nymburka, kde jsou desátky z okolních vesnic malé. Výběr desátku vrchností zaznamenává děkan Havlík jen v případě Kostomlat, kde za vybíraných 200 strychů (blíže neurčené míry) plodin bylo dáváno faráři 30 zlatých.⁷⁴⁹

⁷⁴⁴ Např. NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 9v či B 15/8, fol. 6v.

⁷⁴⁵ Tato skutečnost se vztahuje nejen na desátky, ale na příjmy benefícia i záduší všeobecně.

⁷⁴⁶ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2165, karton 98, Podklady pro vyhotovení fasí – Fořt. Takový příklad uvádí i Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 66.

⁷⁴⁷ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 20v-21r.

⁷⁴⁸ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2210, karton 101, Podklady pro vyhotovení fasí – Horní Maršov.

⁷⁴⁹ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

Poměrně rozšířeným druhem stálých příjmů byly i tzv. fundace. Do této skupiny farních příjmů můžeme zařadit nadání, které činili zbožní lidé, aby se na ně nebo jiné osoby pamatovalo při pravidelných bohoslužbách. Příjem z fundace byl obvykle vázán na odsloužení předem daného počtu mší v průběhu určitého časového intervalu (týden, měsíc, rok). Fundace spočívala buď na určité nemovitosti, jejíž majitelé odváděli v určených termínech danou částku, nebo byla ve formě kapitálu, ze kterého se faráři odváděl pravidelný úrok.⁷⁵⁰

Mezi zakladatele fundací patřili především vrchnosti, vrchnostenští úředníci a rovněž měšťané ve městech, což je i důvodem, proč se častěji s tímto typem příjmů setkáváme ve městech. Například ve Frýdlantu měl děkan od vrchnosti 30 zlatých peněžní fundace, podobně v Zákupích (130 zlatých).⁷⁵¹ Rovněž v Turnově měl farář řadu fundací od vrchnosti i měšťanů.⁷⁵² V Trutnově získával děkan za 12 odsloužených mší z fundací dokonce 80 zlatých ročně.⁷⁵³ Dále je možné připomenout již zmíněné fundace v Sobotce a Lysé nad Labem. Ve městech získávali faráři peněžní plat přímo i od města (Turnov, Bakov, Nymburk, Mladá Boleslav).⁷⁵⁴ U venkovských farností byly fundace od vrchnosti zaznamenány především u far nově založených či obnovených (například Mařenice).⁷⁵⁵

Výše příjmu z fundací byla různá a záleželo především na jejich počtu. Tak v některých farnostech, jejichž centrem bylo město či městečko, byla jejich výše poměrně vysoká - několik desítek, výjimečně i přes sto zlatých (například v Sobotce, kde měl děkan ze dvou fundací ročně 176 zlatých).⁷⁵⁶ V jiných farnostech byla jejich výše nízká, nebo zde nebyly uvedeny vůbec (například ve farnosti Bzí).⁷⁵⁷

---

⁷⁵⁰ K fundacím srov. především Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 66-67.

⁷⁵¹ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 5r a 12r.

⁷⁵² Tamtéž., sign. B 15/9, fol. 14v-15r.

⁷⁵³ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2246, karton 104, Podklady pro vyhotovení fasí – Trutnov.

⁷⁵⁴ NA Praha, APA I., sign. B 4/6.

⁷⁵⁵ Tamtéž., sign. B 15/8, fol. 158r.

⁷⁵⁶ Tamtéž., sign. B 15/7, fol. 38r.

⁷⁵⁷ Tamtéž., sign. B 15/9, fol. 22r-23v.

Významnou složku farních příjmů tvořily vrchnostenské příspěvky a fundace. Nejčastěji se objevuje deputát ve formě piva (*cerevisia bona*) nebo řediny či patoků. Vedle deputátu existovala i možnost přívarku (*adbraxatio*) za odvedení určitého množství ječmene a zaplacení daní a poplatků (pivní daň - *Tranksteuer*, pivní ták - *Bier-Tacz*). Množství piva je udáváno v sudech nebo vědrech piva.⁷⁵⁸ Často nebyl určen konkrétní počet sudů či věder piva, ale bylo stanoveno, že farář dostane z každé várky v místě svažené určité množství věder piva nebo patoků. Velmi často se jednalo o jedno vědro z každé várky,⁷⁵⁹ kterých bylo i dvaapadesát do roka. Například duchovní správci v Dolním Lánově a Vrchlabí dostávali 12 sudů piva ročně.⁷⁶⁰ Přínos těchto příspěvků byl značný a mohl se pohybovat v řádu několika desítek zlatých.⁷⁶¹ Dalším druhem vrchnostenského deputátu bylo dřevo. Tyto deputáty byly užívány k osobní spotřebě farářů v jejich hospodářství. V Turnově, kde tyto deputáty dostával děkan od města, se objevuje vedle piva i sůl.⁷⁶²

Faráři rovněž získávali různé naturální příjmy od poddaných, které jsou v pramenech uváděny jako *viktuální fundace*. Jednalo se o nejrůznější materiální dávky odváděné k určitým datům (termínům feudální renty, významným svátkům). Některé z těchto dávek byly úroční platy středověkého původu. Zpravidla se jednalo o drůbež nebo její peněžní ekvivalent. Jiné viktuální příjmy odváděli poddaní v době významnějších svátků.⁷⁶³

Ke konci postní doby byla odváděna vejce, kdy byl obvykle stanoven počet vajec, který má být odvedený z jednoho domu. Jinde dostával farář

⁷⁵⁸ Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 135 an.

⁷⁵⁹ Například v Zákupci, Bzí, Vysokém nad Jizerou.

⁷⁶⁰ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2198 a 2261, karton 100 a 105, Podklady pro vyhotovení fasí – Dolní Lánov, Vrchlabí.

⁷⁶¹ Příklady uvádí Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 396-397. Zde je uveden případ klášterického faráře, který si musel pivo kupovat a za jeden sud platil 10 zlatých. Z toho je zřejmé, jak velký musel být příjem faráře, když dostával třeba jen několik sudů piva. Obecně udávanou cenou za jeden sud piva je 540 krejcarů (9 zlatých). Viz Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚŘSKÝ: *Encyklopedie české numismatiky*, s. 56.

⁷⁶² NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 15r.

⁷⁶³ Příklady těchto příjmů Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 397-401.

o Vánocích či Velikonocích housku, kousek telete nebo i obuv. V Libáni dostával farář o velikonočních svátcích jednu vánoční housku, dva kapry, čtyři kusy drůbeže a jednu štiky.⁷⁶⁴ V Dobrovici dostával farář ročně v roce 1700 následující viktuálie: jednu rybu, 13 liber soli, 6 liber másla, 15 liber sýra a dva sudy piva.⁷⁶⁵ Ve výčtu obdobných příkladů by bylo možné pokračovat na několika dalších stranách, což by jistě nebylo zcela účelné. Význam viktuálií vzhledem k jejich celkové hodnotě a ve srovnání s jinými příjmy beneficií je v podstatě zanedbatelný. Na druhou stranu byly jistě vítaným přilepšením.

Mezi stálé příjmy faráře lze zařadit i úroky z dobytka, které byly placeny v době okolo svátku Všech svatých. Tyto úroky tzv. letníky (*reditus ex pecorum fructibus, aestivalia, lacticinia* či *caseatio, Kaysgeldt*) byly původně vybírány z každé „stelné krávy“ v naturáliích nebo v penězích. Ve sledované době ovšem měly formu stálého platu.⁷⁶⁶ Faráři tyto příjmy často zařazovali do skupiny akcidenčních platů ve výkazech příjmů spolu se štólou a příjmy z bohoslužeb. Vzhledem k pravidelnosti tohoto příjmy je ovšem lepší jej považovat za příjem stálý. Ve vizitačních zprávách je uváděn pouze součet z celé farnosti, v relacích se tento příjem objevuje zřídka a je zde zpravidla zaznamenána pouze skutečnost, že byl vybírán. Bližší informace je tak možné nalézt jen v duchovenských fasích a knihách farních důchodů.

Poplatky byly placeny buď v másle a sýru nebo častěji v penězích. Pokud byly odváděny v naturáliích, bylo jejich množství uváděno v librách nebo v žejdlících.⁷⁶⁷ V duchovenských fasích se jejich výše pohybuje v řádu několika zlatých. Například v Hostinném se jednalo o 15

---

⁷⁶⁴ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 68r.

⁷⁶⁵ Tamtéž., sign. B 13/19, fol. 74r-v.

⁷⁶⁶ K tomu srov. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 127-130.

⁷⁶⁷ Jedna libra je přibližně 0,5 kilogramu, jeden žejdlík představoval půl litru. Srov. Gustav HOFMANN: *Metrologická příručka*, s. 70-71, 98.

zlatých, v Žibřidicích bylo placeno 10 zlatých či v Dobrovici 15 zlatých, ale v Dobranově pouze 1 zlatý a 30 krejcarů.⁷⁶⁸

Stálé příjmy faráře tvořily také výnosy z majetku farního benefícia. U většiny far se jednalo o majetek pozemkový. Především pole, louky, zahrady, ale i lesy a výjimečně i malé vodní plochy a toky. U některých beneficií se setkáváme s vlastnictvím chalup a domků či jiných nemovitostí. Ty jsou uvedeny například v případě mladoboleslavského děkanství v roce 1670, ke kterému patřily dva domečky se zahradou (*duo domiculi cum hortus*), z kterých děkan získával 35 zlatých ročně, a dále k děkanství náležel jeden pustý a zbořený statek.⁷⁶⁹

Struktura majetku benefícia je tedy obdobná struktuře majetku záduší. Obě dvě kategorie se konstituovaly ve středověku zároveň a rozloha a rozdělení farního pozemkového majetku tak navazovala na původní středověká nadání far. V pobělohorském období docházelo, jak bylo uvedeno výše, často k doplnění tohoto majetku na úkor majetku záduší.⁷⁷⁰

Pozemkový majetek benefícia byl pronajímán na předem určenou dobu a nakládání s ním bylo upravováno v nejrůznějších církevních normách. Synoda z roku 1605 stanovovala, aby faráři nepronajímali jmění benefícia bez svolení ordináře.⁷⁷¹ V dalších církevních nařízeních se stanovovala obdobně jako u záduší tříletá doba pronájmu.⁷⁷² Pozemky byly pronajaty buď za určitou peněžní částku nebo za část výnosu (zpravidla za třetinu). Výnos pozemků byl závislý jak na jejich rozloze tak na bonitě půdy v dané lokalitě. Situace je zde obdobná jako u zádušních pozemků, kdy zvláště v období po třicetileté válce nebyl o pronájem těchto pozemků velký zájem. U většiny far se nacházela i zahrada, která byla užívána pro

---

⁷⁶⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 134r., sign. B 15/7 fol. 6v. SOkA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2171, karton 98, Podklady pro vyhotovení fasí – Hostinné.

⁷⁶⁹ Tamtéž, sign. B 4/6.

⁷⁷⁰ K pozemkovému majetku beneficií srov. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 59-61. Michal ŘEZNÍČEK: *Obnova a vývoj*, s. 123 an.

⁷⁷¹ Synodus Archi-Dioecesis Pragensis, s. 141-142.

⁷⁷² Tomuto problému se blíže věnuje Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 59.

vlastní potřebu faráře. Zajímavým druhem vlastnictví bylo bezesporu i vlastnictví vodních ploch a toků, či právo v těchto vodách lovit ryby.⁷⁷³

Stálé příspěvky v peněžitě nebo naturální formě tvořily většinu příjmu farních beneficií. Nejvýnosnějším příjmem byly desátky, dále nejrozličnější nadace a v neposlední řadě i pronájmy nemovitého majetku beneficia. Významnou součástí duchovenských příjmů byly příležitostné platy, označované rovněž jako akcidenční. Do této skupiny se řadí štóla, koleda, ofěra, poplatky za bohoslužby apod.

Nejvýznamnějším z akcidenčních příjmů byla štóla (*jura stolae*). Jsou tak označovány poplatky za úkony, při jejichž vykonávání se užívalo štóly (křty, ohlášky, svatby, pohřby atd.).⁷⁷⁴ Původně se jednalo o dobrovolný příspěvek, který se časem proměnil v poplatek za provedení úkonu. Šlo o příspěvek duchovnímu za práci a nikoli o kupování duchovních věcí. Údaje o ní zachycují ze sledovaných pramenů pouze duchovenské fase a podklady pro jejich vyhotovení, výjimečně se zmínky o nich objeví i ve farářských relacích.

O výši štolových poplatků můžeme získat informace z farních pamětních knih, z duchovenských fasí, či ze soupisu příjmu fary. Podrobnější informace máme k dispozici až pro období od druhé čtvrtiny 17. století. Tyto poplatky nebyly i přes snahu církevních úřadů o jejich sjednocení vybírány ve stejné výši.⁷⁷⁵ Systematický přehled o jejich výši ovšem není na základě sledovaných pramenů možné vytvořit.

Ve sledovaných pramenech se výše jednotlivých poplatků liší farnost od farnosti. Zpravidla jsou uvedeny taxy za křest, svatbu, pohřby a rovněž za uvedení ženy v šestinedělí do kostela (tzv. úvod). Za udělení křtu se platilo od 15 do 43 krejcarů. Největší taxa byla stanovena za svatby a pohybovala se zpravidla okolo 1 zlatého a 30 krejcarů. Výjimkou byl

---

⁷⁷³ Například v Dubé. NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 192v.

⁷⁷⁴ Dějinám štolových poplatků se věnoval Ferdinand MENČÍK: *Taxa štolová v Čechách*. ČKD 36, 1895, s. 449-464.

⁷⁷⁵ K tomu srov. Například Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 70-71.

Trutnov, kde se za svatbu vybírali celé dva zlaté.⁷⁷⁶ Podobně poplatky za pohřby byly v obdobné výši. Zde zpravidla bývá ještě rozlišeno, zda se jednalo o pohřeb se mší nebo bez ní. U pohřbů se mší se zpravidla počítalo 1 zlatého 15 krejcarů až 1 zlatého 30 krejcarů za mši zpívanou a 45 krejcarů až 1 zlatého za mši tichou. Za pohřeb beze mše bylo placeno 30 až 45 krejcarů a nejmenší taxy byly stanovovány za pohřeb dítěte (do 30 krejcarů). Uvedené částky se objevují nejčastěji, ale v řadě případů byly i nižší (například Zákupy, Vysoké nad Jizerou, Rychnov nad Mohelkou). Zpravidla se jednalo o lokality chudší.⁷⁷⁷ Zajímavými otázkami by byly i struktura plátců a počet vykonaných úkonů.⁷⁷⁸

Faráři neměli vybírat poplatky za svátosti (například za zaopatřování nemocných nebo tzv. zpovědní krejcar – *nummus confessionis*).⁷⁷⁹ Rovněž bylo přikázáno, aby faráři jednali i ohledně štoly s chudými lidmi dobrotivě a posluhovali jim svátostmi bezplatně.⁷⁸⁰ Výnos ze štoly byl závislý především na počtu vykonaných úkonů, tj. přeneseně na počtu obyvatel farnosti, kteří za tyto úkony platili. Druhým faktorem je výše štolových poplatků, která byla rovněž proměnlivá. Na některých příkladech je možné pozorovat, že se výnos ze štoly pohyboval dlouhodobě ve stejné výši. Například v Rožďalovicích činila štola v roce 1700 120 zlatých, o třináct let později bylo udáváno 118 zlatých.⁷⁸¹ Obdobně tomu bylo v Bakově, kde je v obou uvedených letech zaznamenána štola ve výši 50 zlatých.⁷⁸² Výnosy ze štolových poplatků se ve sledované oblasti pohybovaly od 24 do 350 zlatých v případě velké trutnovské farnosti.

⁷⁷⁶ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2246, karton 104, Podklady pro vyhotovení fasí – Trutnov.

⁷⁷⁷ Např. NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 98v, 62v, 89v, 244r; sign. B 15/8, fol. 106v, 116v, 65v aj.

⁷⁷⁸ Viz např. SOKA Liberec, Farní úřad Ves, kn. 3. SOKA Semily, Děkanský úřad Semily, inv. č. 1, kn. 1. Zajímavý přístup z hlediska využití štolových poplatků naznačil Pavel B. KŮRKA: *Pohřby a záduší*. Ekonomická stránka pohřbu ve městech kolem roku 1600. In: Jiří MIKULEC – Martin HOLÝ (edd.): *Církev a smrt*. Institucionalizace smrti v raném novověku. Praha 2007, s. 69-78.

⁷⁷⁹ K tomu viz. Synodus Archi-Dioecesis Pragensis, s. 51.

⁷⁸⁰ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 159. Instrukce farářům, bod 33. NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, Patentes vernaes (autumnales) 1669, § 8.

⁷⁸¹ NA Praha, APA I., sign. B 13/19, fol. 14r a sign. B 15/7, fol. 47v.

⁷⁸² Tamtéž, sign. B 13/19, fol. 36v a sign. B 15/7, fol. 115v.

Mezi nestálé příjmy patřily i poplatky za sloužení mší, které dostávali faráři od jednotlivých záduší. V pramenech se setkáváme s termínem, že dostávali od filiálních kostelů peníze „za oběd“, i v tomto případě jde o peníze za odsloužené mše. Výše těchto poplatků byla různá, ale v celkovém výnosu obročí tvořila zanedbatelnou část. Kupříkladu v Hrádku nad Nisou farář za mše dostával 12 zlatých.⁷⁸³ Poplatek za jednu mši mohl být 15 krejcarů, ale i půl či jedna kopa míšenských, v těchto případech byl zřejmě poplatek symbolický.⁷⁸⁴ Mnohdy není v pramenech zřetelný rozdíl mezi příjmem za mši a fundacemi na mše. Rovněž zařazení tohoto příjmu mezi příjmy stálé může být ne zcela jednoznačné, jelikož se tento příjem odvíjel od počtů mší. Nelze ovšem předpokládat, že by se tento počet v průběhu let příliš často měnil.

O Vánocích získával farář další nestálý příjem, kterým byla koleda. Faráři zpravidla obcházeli svoji farnost a v každém domě dostávali nějakou odměnu. Nejčastěji se jednalo o peníze (1 až 3 krejcarey z domu), někdy měla koleda formu naturální (obilí, len apod.).⁷⁸⁵ Výnos koledy se rok od roku, stejně jako farnost od farnosti lišil, jednalo se zpravidla o několik zlatých. Například v Rychnově nad Mohelkou bylo roku 1713 (resp. 1712) vybráno 7 zlatých⁷⁸⁶ a v roce 1716 v Horní Branné dokonce 18 zlatých.⁷⁸⁷

V některých farnostech získávali faráři i část z příjmů proseb do pytlíčka (ofěra), které jinak náležely kostelu. Bylo tomu tak především o významnějších svátcích, při poutích, či svátku posvěcení chrámu. Ofěra také nepatřila k zásadním příjmům benefícia. Příležitostných příjmů bylo bezesporu mnohem více, ovšem nebyly zpravidla dobře evidovány. Je zřejmé, že by mezi ně bylo možné zařadit i některé viktualní fundace, o kterých v některých případech nevíme, zda byly vybírány pravidelně.

---

⁷⁸³ Tamtéž, fol. 106v.

⁷⁸⁴ Tamtéž, B 15/8 a B 15/4. Například dobrovický farář dostával od záduší rejšického 35 krejcarů, tedy půl kopy grošů. Tamtéž, B 13/19, fol. 72r.

⁷⁸⁵ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 78.

⁷⁸⁶ NA Praha, APA I., sign. B 15/9, fol. 111v.

⁷⁸⁷ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv.č. 2149, karton 96, Podklady pro vyhotovení fasí – Horní Branná.

Jednoznačně největší podíl těchto akcidenčních příjmů představovala štóla.

Určit přesnou strukturu příjmu farních beneficií je velmi obtížné a je nutno počítat s velkým rozptylem podílu jednotlivých druhů příjmu na celkovém výnosu farního benefícia. Dokonce ani podrobné duchovenské fase či jiná přiznání farních příjmů (například přiznání příjmu duchovenstva z roku 1683, které bylo podkladem pro vyměření příspěvku duchovních na válku tureckou) nepřináší údaje o duchovenských příjmech v úplnosti, zpravidla neobsahují všechny příležitostné příjmy nebo je z uvedených čísel zřejmé, že jde o pouhý odhad těchto příjmů.⁷⁸⁸ Z údajů, které nám tyto prameny přináší, se ovšem můžeme pokusit o přibližné určení těchto příjmů u větší části beneficií. Ze zjištěných údajů vyplývá, že větší část příjmů farních beneficií byly příjmy stálé, zvláště desátky. V sledované oblasti tvořily desátky nejčastěji 40 až 65 % farních příjmů. Více než polovinu příjmů tvořily desátky častěji v jižní a střední části kraje – v mladoboleslavském a českodubském vikariátu, méně často ve vikariátu frýdlantském a trutnovském.

Rovněž můžeme pozorovat rozdíl mezi převážně venkovskými a městskými farnostmi. U venkovských farností byl podíl desátek vyšší (v mladoboleslavském vikariátu například v Bezně 80 %, v Brodcích 76 % či ve Skalsku 70 %, z frýdlantského vikariátu lze uvést například Ves a Rochlice u Liberce s 68 %). U městských farností či farností, jejichž centrem bylo město, se s tak vysokým podílem desátek nesetkáváme a častěji je zde uvedena forma peněžní, i když i zde existují výjimky (například Hostinné – 65 %). Zpravidla se jedná o farnosti, které měly venkovský charakter a ve městě se nacházel pouze farní kostel. Ve většině farností ve sledovaných vikariátech byly největším příjmem desátky, jejichž podíl na celkovém výnosu benefícia se pohyboval nejčastěji mezi

---

⁷⁸⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/7-9 a B 41/1, 3, 6-7. Knihy farních důchodů obsahují řadu zpráv o příjmech beneficií ze 17. století, včetně přiznání pro výměr příspěvku na válku tureckou z roku 1683. Ke knihám farních důchodů viz Karel DAVID: *Knihy farních důchodů arcidiecéze pražské I. – VI.* (Libri proventum parochialium). Katalog signatury B 41. Praha 1960.

jednou čtvrtinou až polovinou celkových příjmů beneficia. I zde ovšem můžeme objevit výjimky, u kterých tvořily desátky téměř veškerý příjem nebo naopak byly jeho zanedbatelnou součástí.

5.3.3 Církevní dávky duchovenstva

Všichni držitelé beneficií byli povinni odvádět tzv. kanonickou dávku (*quota canonica*), kterou tvořily dvě složky: *cathedraticum* a *seminaristicum*. Tyto dva poplatky byly odváděny pravidelně. První z nich byla odváděna jednou ročně v termínu ve svátek svatého Jiří, později před Velikonocemi po poslech přicházejících pro svaté oleje, což mělo zajistit větší bezpečnost při jejich doručování.⁷⁸⁹ Z každého farního chrámu se odváděl jeden imperiál (1 zlatý a 30 krejcarů) a z každého filiálního chrámu půl imperiálu. Z přehledů odvedených dávek za jednotlivé vikariáty můžeme zjistit, kolik náleželo k těmto vikariátům kostelů, čili jak byly rozlehlé (nelze z nich ovšem určit jejich druh). Největší sumy byly v roce 1695 odváděny z vikariátů jirkovského (93 zlatých), mladoboleslavského (90 zlatých 45 krejcarů), vilemického (83 zlatých 15 krejcarů), plzeňského (75 zlatých 45 krejcarů) a českokrumlovského (63 zlatých). Nejméně bylo odváděno z vikariátu sedlčanského (27 zlatých 45 krejcarů) a čáslavského (28 zlatých 30 krejcarů). Kněží frýdlantského vikariátu odváděli 47 zlatých 15 krejcarů.⁷⁹⁰ Z uvedených čísel je zřejmé, že mladoboleslavský vikariát patřil v době před svým rozdělením mezi nejrozlehlejší a frýdlantský mezi vikariáty s průměrným počtem kostelů. Z výnosů *cathedratica* byly zabezpečovány platy konzistorních assesorů, generálního vikáře

---

⁷⁸⁹ Viz. NA Praha, APA I., sign. B 20/1b, Patentes vernaes 1798, § 4. „Futuris annis ... cathedraticum semper ante Pascham seu cum nuntiis pro sacris liquoribus adventuris, aut alia secunda occasione, in bona moneta deponere, ...“. Zde bylo rovněž stanoveno, že mají být tyto dávky (*cathedraticum* i *seminaristicum*) odváděny pouze v sedmnáctníkrekjcarech nebo sedmikrejcarech („quidem in meris 17. et 7. cruciferis“). Od roku 1730 bylo *cathedraticum* vybíráno opět na svatého Jiří. Viz. Pavla STUHLÁ: Prachatický vikariát, s. 90.

⁷⁹⁰ Přehled odvodů ze všech vikariátů uvádí Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 476.

a kancléře. Zbytek se odváděl do arcibiskupské pokladny.⁷⁹¹ Seminaristicum bylo určeno k zajištění arcibiskupského semináře, který byl založen kardinálem Harrachem v roce 1631.⁷⁹² Tato dávka byla odváděna ve dvou termínech k svatému Jiří a k svatému Havlu. V každém z těchto termínů byla placena stejná částka jako v případě cathedratika (tj. 1 zlatý 30 krejcarů za farní a 45 krejcarů za filiální kostel).⁷⁹³

Cathedraticum i seminaristicum a některé další církevní dávky vybírali od sobě podřízených kněží vikáři. Termíny i způsob výběru stanovovaly zpravidla konzistorní patenty.⁷⁹⁴ S vybíráním *cathedratika* i *seminaristica* měli vikáři řadu problémů. Někteří faráři dlužili tyto poplatky i několik let. Jiní se snažili uvádět filiální kostely ve výkazech jako kaple, aby se vyhnuli placení poplatků a rovněž farní kostely, které administrovali „*in commendam*“ uváděli jako kostely filiální, aby tak snížili poplatky na polovinu.⁷⁹⁵

Dalšími dávkami placenými duchovenstvem byly charitativní výpomoc při obecných potřebách arcidiecéze a kancelářské taxy (například poplatek za publikování a confirmaci testamentu – tzv. sportula, nebo příspěvky na konzistorní poštu.⁷⁹⁶ Mimoto byli faráři povinni odvádět i některé dávky světským úřadům. Byl to například již zmíněný příspěvek církve na válku proti Turkům (*subsidium*

⁷⁹¹ Assesoři měli z cathedratika roční plat 100 zlatých, generální vikář 300 zlatých a kancléř 200 zlatých. Mimoto jim samozřejmě náležely i konzistorní taxy. K tomu tamtéž, s. 175.

⁷⁹² Tento seminář byl v tzv. Králově dvoře u Pražské brány na Starém Městě pražském. Druhým ústavem pro výchovu kněží byl papežsko-císařský konvikt u svatého Bartoloměje rovněž na Starém Městě, který byl ve správě jezuitů. Tento konvikt byl placen především z fundací papeže Řehoře XIII. a císaře Ferdinanda II. Ke vzdělávání kněží v raném novověku existuje řada prací. Srov. např. Jan VICHRA: Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17.-18. století. In: *Škola a město*. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992. Praha 1993, s. 123-134. Rovněž srov. Eva DOLEŽALOVÁ: Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodářství a studijní nadace. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 135-148.

⁷⁹³ Srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 476.

⁷⁹⁴ Např. „Qutam archiepiscopali seminario debitam quilibet vicarius foraneus a suis sibi subordinatis curatis exactam pro ultima Decembris labentis anni ad cancellariam archiepiscopalem (consignatione pro more aposita), qui nondum transmisit, infallibiliter transmittet, quae alias juxta patentes a. 1678 emanatas intra 8 dies post lapsum sancti Galli festum suo loco deponi debet, et deinceps ejusmodi praescriptum ad amussim volumus observari.“ Patentes vernaes (autumnales) 1699, § 3.

⁷⁹⁵ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 478-479.

⁷⁹⁶ Tamtéž, s. 175.

ecclesiasticum, quota papale), jež se vybíral v letech 1683-1685, 1690-91, 1716-1718 a od roku 1726 téměř nepřetržitě. V 17. a v první polovině 18. století byla imunita církevního jmění ze strany státu ještě v zásadě dodržována a veškeré světské dávky placené duchovenstvem musely být povoleny papežem. Církevní osoby a instituce byly povinny platit některé mimořádné dávky, zvláště některé spotřební daně (pivní ták, akcíz – všeobecná spotřební daň, masný krejcar či daň z tabáku).⁷⁹⁷

5.3.4 Zázemí farářů

Majetek farního benefícia tvořil hmotné zabezpečení i zázemí faráře. Základem jejich zázemí byl ale jejich příbytek. Duchovní správci se měli zdržovat převážně ve vlastním domě kostela nebo v jiném domě uvnitř hranic farnosti.⁷⁹⁸ Fara nenáležela k farnímu beneficiu, ale příslušela k majetku záduší, z jehož prostředků byla i udržována. Ze zádušních prostředků se tak hradila většina běžných oprav i jejich větší rekonstrukce.⁷⁹⁹ Tyto výdaje mohly tvořit velké částky, které bylo mnohdy obtížné financovat ze zádušních prostředků a bylo by zcela nemožné financovat údržbu farní budovy z výnosů farního benefícia, které mnohdy jen stěží postačovaly k obživě duchovního správce.

Ve farářských relacích se týká stavu far bod třicátý čtvrtý, který zjišťoval, zda má farář faru a při jakém kostele, kolik a zda má farář světničku oddělenou od čeládky a jak je fara vzdálená od kostela.⁸⁰⁰ Rovněž duchovenské fase přináší v jedné ze svých rubrik informace o stavu far. Vizitační zprávy podrobnější informace o stavu far nepřináší, zmiňují pouze, zda v daném místě jsou či nikoliv.

⁷⁹⁷ K tomu srov. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 91-92.

⁷⁹⁸ *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis*, s. 132. Faráři se neměli zdržovat mimo svoji farnost po delší čas a měli pobývat na určeném místě, aby byly k dispozici, kdy by jich bylo zapotřebí. „... *sed longo post tempore anexa sit, apud suam Ecclesiam resideat, in propria scilicet Ecclesiae domo, si habeat, alioqui in alia, quae tamen in propriae Parochiae finibus sita sit.*“

⁷⁹⁹ Velké množství příkladů z farářských relací uvádí Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 406-416.

⁸⁰⁰ „34. An penes quamvis parochialem ecclesiam sit domus parochialis, qualis; et an parochus habeat decens cubiculum a familia separatum; quam procul sit ab ecclesia.“ Např. srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 193.

Fary byly zpravidla v blízkosti kostela. K jejich přesouvání docházelo výjimečně. Stav far nebyl podle údajů relací i fasí vždy dobrý. V Liberci měl duchovní správce k dispozici v roce 1713 jen starou dřevěnou stavbu. V Mařenicích, kde byla nově zřízená farnost přebýval farář „*při škole*“.⁸⁰¹ Farářským příbytkům se rovněž nevyhýbaly přírodní živly a mnohdy jsou v těchto pramenech uvedeny zajímavé informace o tom, že vyhořely. Například v roce 1713 uvádí sobotecký děkan Jan Jiří Philippi, že jeho fara před třemi lety vyhořela a spolu se „*40 domy a 8 osedlými k velké škodě přišla*.“ Jednalo se o dvoupatrovou faru se třemi dobrými pokoji v patře, které se ovšem po požáru nemohly používat, jelikož byly beze střechy. Děkan rovněž uvádí, že by se fara měla brzy rekonstruovat z prostředků zádušních.⁸⁰²

Fary se nenacházely pouze u farních chrámů, ale i řady chrámů filiálních či v přivtělených farnostech. I tyto budovy byly udržovány a byly buď pronajímány nebo sloužily k jiným potřebám záduší. Často byly vyhrazeny kantorovi a škole. Od počátku století tyto fary obývali rovněž tzv. residenční kaplani, kteří obstarávali duchovní správu v zádušní osadě daného filiálního kostela (například ve Smržovce). V některých případech se při filiálním chrámu žádná fara nezachovala nebo byla zpustlá a nebyla obnovena. Pouze málokdy byli faráři se svým příbytkem spokojeni tak, jako dobrovický děkan, který jej ve své relaci z roku 1700 charakterizoval adjektivem krásný. Dobrovická fara byla postavena z kamene a vzdálená pouhých dvacet kroků od kostela. I při ostatních chrámech této farnosti se nacházely fary, ovšem byly malé a zpustlé („*domiculi parvi et desolati*“).⁸⁰³

Dotazníky farářských relací se rovněž zajímají o to, jakým způsobem je obydlí faráře odděleno od jeho čeládky (*familia*). Toto oddělení bylo nutné zejména proto, aby se farář mohl plně soustředit na svoji pastorační práci a bylo zamezeno případnému nemravnému chování kněží, kteří by

---

⁸⁰¹ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 26v a 155v.

⁸⁰² Tamtéž, sign. B 15/7, fol. 35v.

⁸⁰³ Tamtéž, sign. B 13/19, fol. 72v.

v takovém případě mohli vejít v pokušení.⁸⁰⁴ Zpravidla je v pramenech uvedeno, že faráři mají světnici oddělenou (*cubiculum a familia separatum*). Pouze výjimečně tomu tak z prostorových důvodů nebylo. V Liberci byla pro čeládku vystavěna stáj („*hypocaustum*“), aby tak bylo vyhověno požadavkům na její oddělení.⁸⁰⁵

Farář měl většinou k dispozici rovněž malé hospodářství. Nejčastěji je uvedeno, že měl k dispozici několik krav, koz nebo ovcí. Zpravidla se objevuje i tažný dobytek. A je možné předpokládat, že k farnímu hospodářství náležela i drůbež, která zde ovšem nebývá uváděna (zřejmě vzhledem ke své nízké hodnotě). K obhospodařování majetku farního benefícia, ale i k různým úkonům při farním hospodářství měli někteří faráři k dispozici poddané, jež jim byli vázáni robotní povinností. V českodubském vikariátu se robota vyskytuje u dvou farností, ve frýdlantském ve čtyřech farnostech a v mladoboleslavském ve třech. Zpravidla se jednalo o robotu o žních, případně o sečení či o robotu v lese. Robotní povinnost převáděli farnostem jejich patroni a často bylo uvedeno, že k faře náleží od starodávna.⁸⁰⁶

5.3.5 Příjmy pomocného duchovenstva

Těm z farářů, kteří nemohli sami stačit na zajištění všech funkcí farností, bylo od dob tridentského koncilu prikazováno, aby si zajistili dostatečný počet dalších kněží. Nemohli si ovšem libovolně opatřit na výpomoc koho chtěli, ale museli dbát na to, aby tito kněží měli příslušné licence a vyžádat si od konzistoře jejich schválení. Vybraného kněze prezentoval farář konzistoři a ta mu musela vydat příslušnou licenci a rovněž povolení k výkonu zpovědi.⁸⁰⁷ Pro tyto kněze se v soudobých

⁸⁰⁴ Podobné přečiny kléru byly konzistoři řešeny a jejich příklady uvádí Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 338-339. O závažnosti otázky svědčí i některá z konzistorních nařízení. Například v roce 1704 bylo farářům přísně zapovězeno, aby pod trestem 60 imperiálů měli u sebe ve službě ženštiny jakkoli podezřelé nebo padlé, o rok později bylo mimo to zakázáno, aby i v případě, že mají za hospodyně ženy početné, nejezdili společně s nimi na saních či na voze. *Patentes vernaes* 1704 a 1705.

⁸⁰⁵ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 127v.

⁸⁰⁶ Například v Sobotce. Tamtéž, sign. B 15/7, fol. 39r.

⁸⁰⁷ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 84.

pramenech obecně užívalo označení kaplan (*capellanus*). Kaplany můžeme dále rozlišit na kaplany fundační (*capellani fundati*), kteří byli zajištěni ze samostatného benefícia, které bylo jen druhotně spojeno s pastorační činností. Druhou častější možností bylo, že byli kaplani placeni ze stejných zdrojů jako faráři, poté se jedná o tzv. kooperátory (*cooperatores*) nebo osobní kaplany (*capellani personales*). Specifickou podskupinou byli kaplani rezidenční (*capellani residentiales*). Další skupinou pomocných kněží byli koadjuktoři, kteří měli být prezentováni k beneficiím, která náležela kněžím zestárlým nebo duševně již nedostačujícím k výkonu úřadu, tito kněží totiž nebývali zbavováni beneficií.⁸⁰⁸

Kaplani ve sledovaných vikariátech byli zpravidla nefundační a byli vydržováni z příjmů farního benefícia, v několika málo případech byla k jejich obživě zřízena fundace. Jejich plat se pohyboval od 70 do 100 zlatých ročně. Výjimečně mohl být nižší nebo vyšší (například v Mimoně měl kaplan plat 125 zlatých ročně z fundace, v Liberci 120 zlatých z čehož polovinu platilo město a polovinu vrchnost).⁸⁰⁹ Na Moravě je pro toto období udáván plat kaplanů až ve výši jeden a půl zlatého za týden, což je přibližně 80 zlatých ročně. Podobnou sumou byli odměňováni i kaplani v prachatickém vikariátu.⁸¹⁰

Závěrem této kapitoly je třeba konstatovat, že nebyly objeveny žádné zásadní rozdíly ve struktuře zabezpečení farních beneficií na rozdíl od záduší, kde byly mezi vikariátem frýdlantským a vikariáty českodubským a mladoboleslavským značné rozdíly. Základní složkou příjmu farních beneficií byly podobně jako v jiných oblastech Čech desátky, pouze „městské“ farnosti vykazovaly vyšší podíl jiných příjmů. Na základě údajů duchovenských fasí je možné pokládat stav farních obrocí v 2. desetiletí 18. století za stabilizovaný, z hlediska výnosu nenaplnovala

---

⁸⁰⁸ Podrobněji k pomocným kněžím a jejich zabezpečení srov. Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 295-302.

⁸⁰⁹ NA Praha, APA I., sign. B 15/8, fol. 37v a 25v.

⁸¹⁰ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, I. díl, s. 201; Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 85.

kanonickou porci pouze beneficia malá. Na druhou stranu výnosy velkých farních beneficií kanonickou porci poměrně výrazně převyšovala, v případě Sobotky dokonce pětkrát. Jejich správci z těchto výnosů obvykle museli platit i kaplany, bez jejichž asistence by nebyla správa tak velkých a lidnatých beneficií možná.

6. Rekatolizační praxe a její výsledky

V následující kapitole bude nastíněno, jaké výsledky mělo rekatolizační úsilí v 17. a první třetině 18. století. A to nejen jako úspěchů případně neúspěchů, spočívajících v postupném sjednocení společnosti v rámci katolické konfese.

V první řadě jsou zdrojem informací o úspěšnosti či neúspěšnosti rekatolizace v druhé polovině 17. a první třetině 18. století zpovědní seznamy a farářské relace, tedy prameny provenience církevní, buď evidenčního nebo popisného charakteru, přinášející pouze stručné informace. Abychom byli schopni postihnout přijetí náboženských a kulturních vlivů rekatolizace ve venkovském prostředí, musíme rovněž sestoupit od těchto pramenů církevní provenience k pramenům provenience světské, dokumentujícím střet poddaných s normami společenského a náboženského života.⁸¹¹ Vzhledem k velkému rozsahu vymezeného regionu je nezbytné omezit se v tomto případě pouze na určité lokální sondy.

6.1 Rekatolizace - konfesijní přeměna společnosti

6.1.1 Výchozí podmínky

Jak již bylo uvedeno, nebyl stav rekatolizace na počátku 50. let 17. století v naprosté většině Boleslavského kraje příliš uspokojivý. Zatímco na jihu byla situace poměrně konsolidovaná, střed a sever oblasti byl podle údajů *Soupisu poddaných podle víry nekatolický*. Výjimku v severní části kraje tvořilo panství Zákupy, které bylo zcela katolické. Soupis

---

⁸¹¹ Příkladem podobného postupu je podnětná studie Pavla HIMLA: „*Ta kniha falešná a nespravedlivá jest.*“ Příspěvek k rekatolizační praxi na orlickém panství v první třetině 18. století. JSH 62, 1993, s. 122-131. K potřebě výzkumu náboženského života a zbožnosti z hlediska jejich recepce v lidovém prostředí na základě historicko-antropologického přístupu se důrazně vyslovil Týž: „*Odlišné chování*“ v *raném novověku – Plaidoyer za odklon od státně-centralistické a „elitní“ perspektivy a za historicko-antropologický přístup*. Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, 2001, s. 53-60. Na možnosti tohoto přístupu rovněž upozorňují Jan HORSKÝ a Zdeněk R. NEŠPOR: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86.

poddaných může být skutečně považován za zásadní předěl, jednak zcela jasně poukazuje na dosavadní neúspěšnost rekatolizačního procesu, kdy s výjimkou některých „vždy“ katolických panství a panství náležejících císaři,⁸¹² nebylo dosud ve většině panství dosaženo uspokojivých výsledků a jinde se zdá, že snad rekatolizace vůbec nezačala.⁸¹³ Pro připomenutí uvádím, že ještě na počátku roku 1652 se v Bolešlavském kraji nacházelo 37 368 nekatolických poddaných.⁸¹⁴ Do roku 1671 se ovšem počet „zjevných“ nekatolíků značně snižuje ve všech panstvích a ve farářských relacích z let 1676 – 1677 se objevují zmínky o veřejných (případně tajných) nekatolících zcela výjimečně.

Na počátku 50. let byl rekatolizační tlak na poddané poměrně silný, což dokazují především počty exulantů – respektive zběhlých poddaných z roku 1652. Z celého kraje odešlo 10 817 poddaných, z nichž více jak polovina (5575) byla z panství Frýdlant.⁸¹⁵ Tak velký počet poddaných odcházejících do sousedního Saska vedl i k tomu, že si saský kurfiřt Jan Jiří stěžoval na úředníky frýdlantského panství, z důvodu uzavření kostela ve Višňové, který se nacházel uprostřed mezi saskou a českou částí obce. Reformačním komisařům proto bylo císařskou rezolucí z 6. dubna 1652 nařízeno znovuotevření kostela a zmírnění reformačního postupu na saském pomezí.⁸¹⁶

Do 70. let 17. století se podařilo alespoň formálně sjednotit vyznání většiny obyvatel, i když stále existovaly výjimky, na které poukazují zpovědní seznamy, farářské relace i misionářské zprávy.

---

⁸¹² Takovým panstvím byl na jihu Bolešavska Brandýs nad Labem.

⁸¹³ Jaroslav ČECHURA: *Panství Frýdlant po třicetileté válce*, s. 90.

⁸¹⁴ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 243. Nejvíce jich bylo na panstvích: Frýdlant (7161), Hrubý Rohozec, Semily a Malá Skála (4694), Svijany a Hrubá Skála (2531), Grabštejn (1516), Český Dub a Hodkovice (1269), Navarov (1257), Zákupy (1213) – tento údaj koliduje s údaji soupisu poddaných, Dobrovice a Loučeň (1083), Kost (1100), Mnichovo Hradiště (930), Turnov (976), Lemberk (859), Mimoň (877), Doksy (744), Bělá a Kuřivody (735) atd.

⁸¹⁵ Tamtéž. Podrobné údaje k nekatolickému obyvatelstvu frýdlantského panství (soupisy osob z roku 1652): SOA Děčín, HS CG, kt. 177, inv. č. 517, Evangelické obyvatelstvo.

⁸¹⁶ Tamtéž. Tento kostel zůstal i nadále evangelický, což se neobešlo bez řady dalších sporů, vedených ve snaze tento kostel alespoň uzavřít, jelikož byl poměrně snadno přístupný pro obyvatele z řady obcí frýdlantského panství. Z těchto sporů jsou podrobněji dokumentovány dva – spor s pastorem Friedrichem Pfaffem z roku 1661 a spor z roku 1701: SOA Děčín, HS CG, kt. 218, inv. č. 917, Višňová – evangeličtí kněží. Ke sporu o patronátní právo kostela: Tamtéž, inv. č. 918.

6.1.2 Nekatolíci ve zpovědních seznamech a farářských relacích pražské arcidiecéze (Boleslavský kraj)

K nejdůležitějším úkolům farních správců patřila péče o duše svých farníků. Především byli zodpovědní za dohled nad jejich pravověrností, kázní a morálkou. Duchovní měli dohlížet, zda věřící plní své náboženské povinnosti a přistupují v době velikonoční ke zpovědi a svatému přijímání. Tyto informace se poté objevují ve farářských relacích a od roku 1671 každoročně i ve zpovědních seznamech.

Ve farářských relacích se speciálně problematiky nekatolíků dotýká otázka čtyřicátá první.⁸¹⁷ Odpovědi na ní jsou v naprosté většině případů negativní. Situace se tak zdá být v tomto směru přinejmenším stabilizovanou, i navzdory možnosti, že faráři mohli řadu okolností zamlčet, aby byla jejich činnost spatřována v lepším světle, nebo mohli některé věci opomenout.

Na základě údajů farářských relací i zpovědních seznamů můžeme konstatovat, že společnost byla již v 70. letech 17. století konfesijně sjednocená, i když i nadále zde existovaly výjimky dokazující, že šlo v určitém ohledu o sjednocení formální. Existenci nekatolictví potvrzuje v zásadě i sama otázka, na kterou měli faráři odpovědět, protože pokud by jí nebylo, nebyl by k takové otázce důvod.

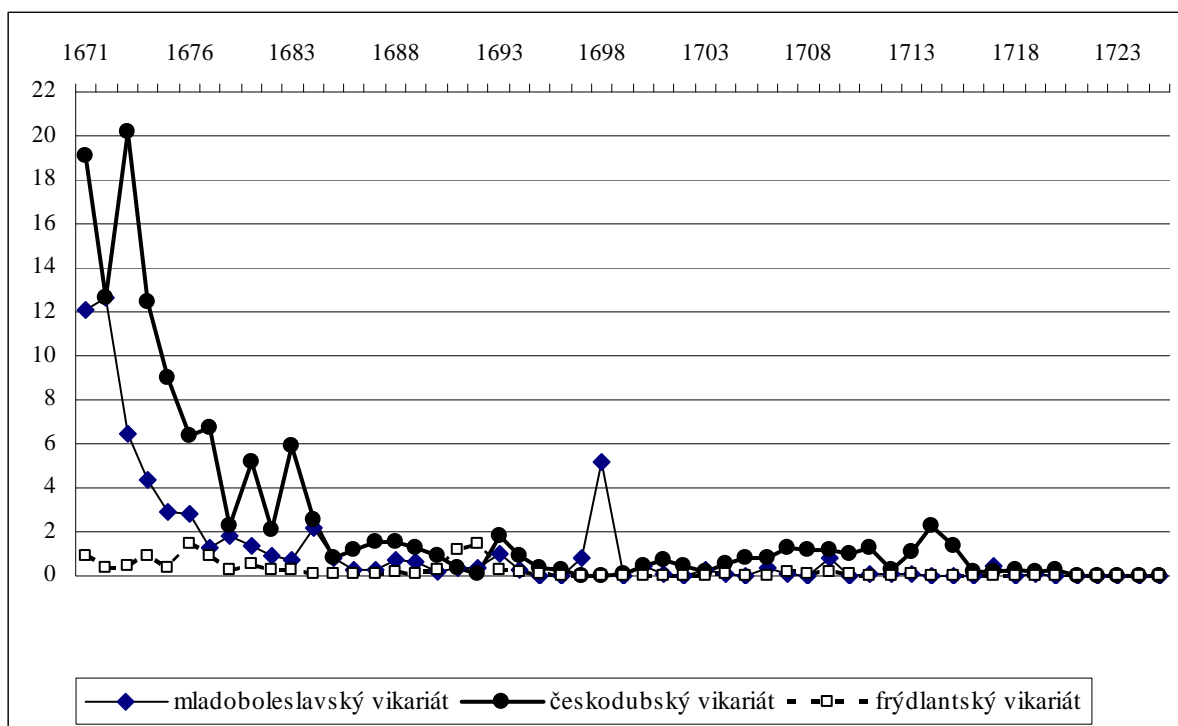
Zpovědní seznamy pražské arcidiecéze, přes všechny již popsané nedostatky, přináší základní údaje o výsledcích rekatolizace z období, kdy již dávno její první fáze skončila a docházelo k ustalování nových církevních a náboženských poměrů. Na jedné straně je z nich patrné, že většina společnosti byla v této době konfesně sjednocena a plnila alespoň nejzákladnější povinnost příslušníků katolické církve, tedy alespoň jednou ročně vykonat zpověď a přistoupit ke svatému přijímání. Na druhou stranu je v nich zachycena řada případů, kdy věřící tuto povinnost porušili. Tito

---

⁸¹⁷ „41. *An et quot et quales adhuc inveniantur acatholici in quavis parochia.*“ Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 193.

nedbalí (*negligentes*) nemuseli být přímo nekatolíky, ve zpovědních seznamech označovanými pojmem „kacíři“ (*haeretici*), ale místa jejich nejčastějšího výskytu se velmi často kryjí s centry pozdějších tolerančních nekatolíků (Mělnicko, Podkrkonoší, Českobrodsko, Chrudimsko, Čáslavsko, Pardubicko atd.).⁸¹⁸ V těchto místech byli zaznamenáváni i „kacíři“. Vedle řady drobných zpráv o nekatolických jednotlivcích z různých stavů a míst, zde nacházíme i celé nekatolické vsi (Frýdlantsko), informace o odcházení do evangelických kostelů za hranicemi, tajných schůzkách nekatolíků či působení emisarů.⁸¹⁹

Graf 6.1 Vývoj počtu „nekajících se“ (*negligentes*) ve vztahu k celkovému počtu duší na základě údajů zpovědních seznamů ve vikariátech Boleslavského kraje⁸²⁰

Z kvantitativního hlediska se můžeme pokusit o srovnání čtyř ukazatelů, které nám poskytují zpovědní seznamy, (1) počtu kajícníků (tj.

⁸¹⁸ Srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. X – XI.

⁸¹⁹ Viz. např.: Tamtéž, s. 96, 527, 555.

⁸²⁰ Údaje jsou vyjádřeny v promilách celkového počtu duší.

komunikantů, kteří se účastnili zpovědi a přijímání, *communicantes*), (2) nekajících neboli nedbalých (*negligentes*), kacířů (*haeretici*) a obracených (*conversati*). Není zapotřebí zde uvádět konkrétní čísla pro jednotlivé farnosti, jelikož je možné odkázat na tabulku obsaženou v Šimákově edici zpovědních seznamů.⁸²¹

Nejvyšší počet nekajících byl v mladoboleslavském vikariátu zaznamenán v roce 1672 (303 nekajících) a v prvních letech po roce 1671 se pohybuje v řádu stovek, na přelomu století v řádu desítek, výjimečně přesáhl jedno sto v roce 1698 (158 nekajících). Počet heretiků se v tomto vikariátu pohybuje od jedné do deseti, pouze v roce 1676 je ve zpovědních seznamech zaznamenáno dvanáct případů.⁸²² Celkem je ve zpovědních seznamech mladoboleslavského vikariátu z let 1671 až 1725 zaznamenáno 94 případů „kacířství“. Konvertité se objevují ve statistice zpovědních seznamů nejméně často a bývá jich velmi málo (celkem dvacet osm). Ke konverzi tak zřejmě docházelo méně často než k odhalení nekatolického vyznání.

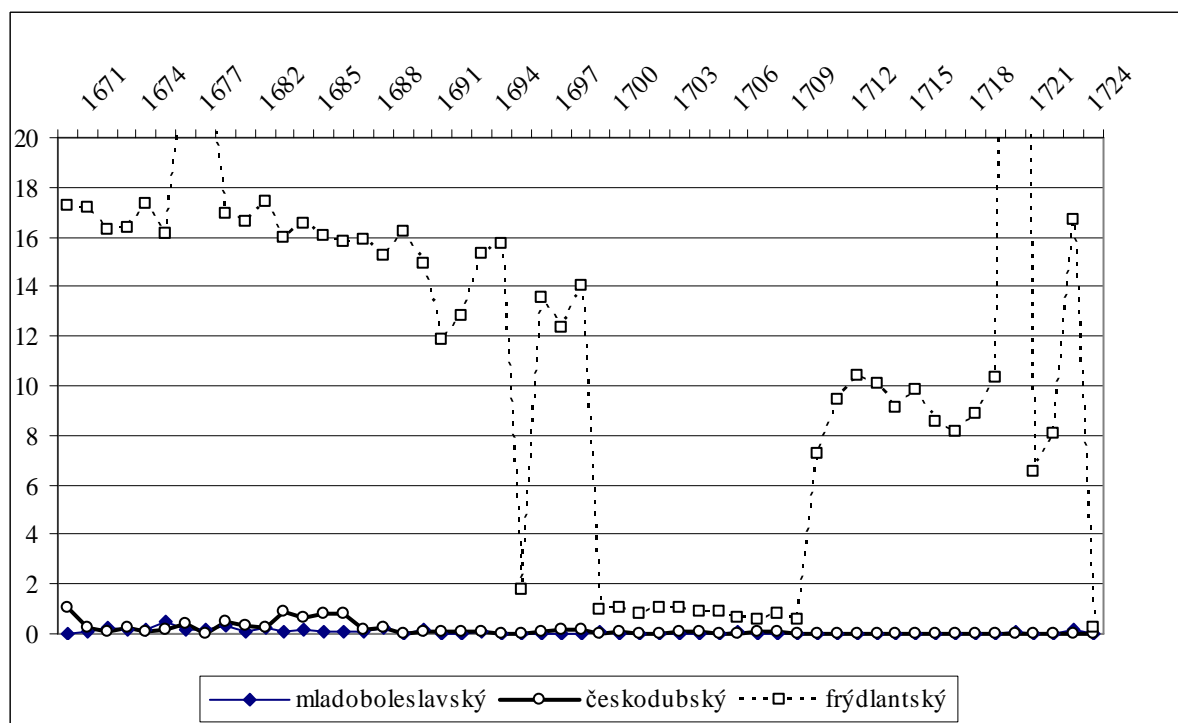
V českodubském vikariátu byl počet nekajících až do roku 1677 poměrně vysoký (více jak sto) a i v následujících letech převyšoval počet uvedený ve zpovědních seznamech mladoboleslavského vikariátu. Teprve na přelomu 17. a 18. století se situace v těchto dvou vikariátech vyrovnává. Rovněž počty kacířů jsou vyšší a pětkrát je zde uvedeno více jak deset osob k jednomu roku. Zajímavý je i velmi malý počet zaznamenaných konverzí v českodubském vikariátu (pouze patnáct). Z uvedených údajů je patrné, že situace v obou vikariátech byla odlišná a že konfesijní situace byla stabilizovanější ve vikariátu mladoboleslavském.

---

⁸²¹ Tamtéž, s. 123-163.

⁸²² Tento počet je zvláště zajímavý vzhledem k počtu případů zaznamenaných ve farářských relacích z roku 1676–1677, kde je těchto případů méně.

Graf 6.2 Vývoj počtu „kacířů“ (haeretici) ve vztahu k celkovému počtu duší na základě údajů zpovědních seznamů ve vikariátech Boleslavského kraje⁸²³

Zcela rozdílný stav naznačují údaje zpovědních seznamů frýdlantského vikariátu. Především blízkost Lužice, příslušnost několika lužických farností do tohoto vikariátu a z toho vyplývající specifické náboženské poměry (jak v lužických farnostech, tak v některých příhraničních vsích frýdlantského panství), stojí za vysokým počtem nekatolíků v tomto vikariátu. Až do roku 1699 bývá pravidelně zaznamenáno ve zpovědních seznamech okolo pěti set „kacířů“, po roce 1699 počet kacířů výrazně klesá a v letech 1700 až 1710 se pohybuje v řádech několika desítek. Po roce 1711 bylo ve zpovědních seznamech zaznamenáno opět několik set případů „kacířství“ ročně (od 307 po 862). K roku 1721 je ve zpovědních seznamech uvedeno dokonce 3194 nekatolíků v celém frýdlantském vikariátu, z toho 2794 na frýdlantském

⁸²³ Údaje jsou vyjádřeny v promilích celkového počtu duší. V případě frýdlantského vikariátu zde nejsou započítány celé nekatolické vsi, pokud u nich nebyl uveden počet duší.

panství.⁸²⁴ Pokud je tento údaj správný a nejedná se o omyl, který mohl vzniknout například při přepisování v arcibiskupské kanceláři, je to informace velmi zarážející a vede k závěru, že na hranicích protestantských zemí nebyla protireformace úplně dokončena nikdy.⁸²⁵

V protikladu k vysokému počtu nekatolíků ve zpovědních seznamech frýdlantského vikariátu stojí malé množství zaznamenaných nekajících se (nejvíce bylo zaznamenáno v roce 1676, čtyřicet jedna nedbalých). Z toho je zřejmé, že zde bylo u osob katolického vyznání, dříve než v českodubském a mladoboleslavském vikariátu, dodržováno základní pravidlo alespoň jedné roční zpovědi a přijímání. Z formálního hlediska byla v tomto vikariátu ostrá hranice mezi katolíky a nekatolíky, jež je pozorovatelná v údajích zpovědních seznamů v téměř úplné neexistenci nekajících se v tomto vikariátu. Další odlišnost je dána i výrazně vyšším počtem konverzí ve zpovědních seznamech frýdlantského vikariátu zaznamenaných (celkem 83 osob za celé období).

V mladoboleslavském vikariátu jsou ve zpovědních seznamech zaznamenány případy kacírství, ve kterých figurují jednotlivci, popřípadě menší skupiny lidí. Největší počet zaznamenaných herezí je přímo v centrální části vikariátu (farnosti Mladá Boleslav, Dobruška, Rožďalovice) a v západní části (Bělá pod Bezdězem, Dubá, Vidím), ve východní části nejsou zaznamenány téměř žádné (např. Sobotka, Libuň). Větší skupiny se objevují ve Vidimi v roce 1676,⁸²⁶ v roce 1694 v dubské farnosti (pět osob) a v roce 1724 v kolatuře rožďalovické.⁸²⁷

---

⁸²⁴ Tamtéž, s. 97. „, *subditi in dominio Friedlandensi degentes: 2794.*“ Toto číslo se zdá nepravděpodobné, vzhledem k tomu, že počty „kajících se“ ve farnostech, jež příslušely k frýdlantskému panství, se oproti předchozímu i následujícímu roku nijak nevymykají. Počet duší by tak výrazně krátkodobě stoupl (1720 celý vikariát 47 118, 1721 již 50 660 a v roce 1722 opět 47 161). Pro tuto situaci jsem nenalezl vysvětlení ve starší literatuře ani ve fondu HS CG. Přikláním se proto k závěru, že se jedná o omyl při přepisu a číslo mělo být o jeden řád nižší.

⁸²⁵ Na tuto skutečnost upozornil již Josef VÁLKA: *Manýrismus a baroko v české kultuře*, s. 178. K neuspokojivé situaci na panství Frýdlant srov. Jaroslav ČECHURA: *Panství Frýdlant po třicetileté válce*, *passim*.

⁸²⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 52. „... *Andr. Kreuschl cum ux., Sebast. Nova, Georg. Janse, Cathar Feixin, dominus Joannes Cuiliemus Wildim.*“

⁸²⁷ Tamtéž, s. 48. „... *mart. karel, Joan Bonka, Petrus Velechovský, Venc. Kalvoda, Carol Malec.*“

Podobná situace byla i ve vikariátu českodubském, který byl až do roku 1697 součástí mladoboleslavského vikariátu. Ve zповědních seznamech z farností tohoto vikariátu byli rovněž zaznamenáni především jednotlivci a menší skupiny (do deseti lidí), v rámci kterých se velmi často objevovaly rodinné vazby. Nejvíce případů a nejpočetnější skupiny byly v severovýchodní části vikariátu v semilské farnosti a zvláště ve farnosti Vysoké nad Jizerou, jež byla až do roku 1702 její součástí. Pravidelně se v seznamech objevují kacíři přímo z městečka Vysoké nad Jizerou a ze vsí Loukov, Sklenařice, Roprachtice, Příkrý a Tříč.⁸²⁸ V této podhorské farnosti byl rovněž vysoký počet nedbalých. I v ostatních částech vikariátu byli zaznamenáváni „kacíři“ a počet nedbalých zde byl poměrně velký.

Ve frýdlantském vikariátu se větší počet osob objevuje v lužických farnostech. Přičemž se buď jedná o téměř všechny obyvatele (Günthersdorf, Ostřice), řadu nebo několik obyvatel a tuláků (Gruna, Königshein, Seittendorf).⁸²⁹ Rovněž ve farnostech náležejících k frýdlantskému panství nacházíme větší skupiny nekatolíků, dokonce několik celých vsí („*pagi haeretici*“). Jedná se o příhraniční vsi (Ves, Dolní Višňová, Dolní Oldřichov, Boleslav, Černousy)⁸³⁰ a vsi náležející již k Lužici, ale církevně spravovaných z Frýdlantu (Günthersdorf). I v dalších vsích byl počet zaznamenaných „kacířů“ větší. Je zřejmé, že blízkost protestantského prostředí a odlehlost panství od centra vytvářely příznivé podmínky pro rezistenci nekatolíků a pouze pozvolný postup rekatolizace. V ostatních částech frýdlantského vikariátu byli „kacíři“ zaznamenáváni ve zповědních seznamech výjimečně, a to i v příhraničních farnostech (Hrádek nad Nisou, Chrastava, Jablonné v Podještědí).⁸³¹ Blízkost hranice tak nebyla jedinou a určující podmínkou rezistence nekatolíků na frýdlantském panství.

---

⁸²⁸ Tamtéž, s. 66–67, 83.

⁸²⁹ Tamtéž, s. 99–100, 102–103, 105–113, 115.

⁸³⁰ V těchto vsích byli nekatolíci tolerováni od doby reformace. K tomu srov. pozn. 617. Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): *Zповědní seznamy*, I. díl, s. 91–98.

⁸³¹ Tamtéž, s. 101–102.

Na rozdíl od zpovědních seznamů jsou farářské relace na informace o nekatolících poměrně skoupé, což je dáno i tím, že je zde zachycen stav pouze ve dvou letech, zatímco zpovědní seznamy zachycují větší časový úsek.⁸³² V roce 1676 jsou ve farářských relacích z mladoboleslavského vikariátu (zahrnujícího i pozdější českodubský vikariát) pouze dva nekatolíci ve skalské farnosti ze vsí Kluky a Spikaly⁸³³ a ve farnosti turnovské je jmenovitě uveden Jan Tomassin ze státku Žlábek.⁸³⁴ V relacích ostatních farářů bývá nejčastěji uvedeno, že zde žádní nekatolíci nejsou či se o nich neví.⁸³⁵ Při pouhém srovnání s údaji zpovědních seznamů pro léta 1676 a 1677, kdy relace vznikaly, zjišťujeme nápadný rozdíl. Ve zpovědních seznamech se v roce 1676 objevuje 15 osob a v roce 1677 12 osob, které jsou označeny jako kacíři. Je tedy nasnadě si položit otázku, jak tento rozdíl vznikl. Při bližším srovnání zjišťujeme, že některé osoby nejsou ve farářských relacích uvedeny a na některé je pouze odkázáno, snad proto, aby tento údaj příliš nekazil celkový dobrý dojem s odpovědí v dotazníku farářem uvedených.⁸³⁶

V responsích z roku 1700 nejsou v mladoboleslavském vikariátu (zmenšeném o českodubský vikariát) uvedeni žádní nekatolíci. Ve zpovědních seznamech jsou v tomto roce uvedeni dva nekatolíci.⁸³⁷ V českodubském vikariátu se s výjimkou dvou osob nevyskytují žádní nekatolíci. Jeden blíže neuvedený ve farnosti bzovské a Daniel Jiří Šeb

⁸³² Na údaje o nekatolících ve farářských relacích ve své studii upozornil a pro celou arcidiecézi shrnul Vladimír RYNEŠ: *Málo využitý pramen vlastivědného poznání*, s. 106-113.

⁸³³ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 238v.

⁸³⁴ Tamtéž, fol. 30v. „... *inter meas oviculas ad me spetans nullus Aatholicus inveniuntur ... preter unicum Inquilinum nomine Joannem Tomassin in Praedio Žlábek*“

⁸³⁵ Například benátský farář formuloval svoji odpověď následujícím způsobem: „*omnes sunt Laus Deo optimo maximo apud nos Catholici, de nullo mentor suscipio.*“ Tamtéž, fol. 49r.

⁸³⁶ Tak tomu je například u farnosti vidimské, kde farář odkázal na zpovědní seznamy, ale zároveň uvedl, že žádní nejsou („*nullus sunt*“). Tamtéž, fol. 263r. Ve zpovědních seznamech bylo ovšem uvedeno hned šest osob: „*Andr. Kreuschl cum ux., Sebast. Nova, Georg. Janse, Cathar Feixin, dominus Joannes Cuiliemus Wildim.*“ Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 52. V případě dobrovické farnosti se vyskytuje ve zpovědních seznamech k roku 1676 Susanna Petrin (Petrová) z Kosořic, která se v relaci nevyskytuje. Tamtéž, s. 39.

⁸³⁷ Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 29.

z Vysokého nad Jizerou.⁸³⁸ V českodubské farnosti se mohli vyskytovat nekatolíci mezi přespelnými a mezi tuláky.⁸³⁹ Ve zповědních seznamech není k roku 1700 zaznamenán žádný nekatolík a k roku 1701 jsou uvedeni pouze tři nekatolíci.

Ve farářských relacích z frýdlantského vikariátu z roku 1676 jsou zaznamenáni nekatolíci v odpovědích šesti farářů. Jedná se o tři fary lužické (relace faráře z Königsheinu chybí) a dále Jablonné v Podještědí, Hrádek nad Nisou a Frýdlant. Tyto údaje v zásadě potvrzují poznatky, které nám přináší zповědní seznamy. Relace frýdlantského děkana přímo na zповědní seznamy odkazuje, přičemž se ve vsích jemu náležejících žádní nekatolíci nenacházeli, kromě „čeládky“ pocházející z Lužice a cizinců ve vsi Černousy a Ves.⁸⁴⁰ O cizince se ovšem nejednalo, jelikož byly tyto vsi součástí frýdlantského panství. Nekatolíci zde byli od padesátých let po zásahu saského kurfiřta, tolerováni a je proto možné, že byli frýdlantským děkanem za cizince pouze považováni, i když toto vysvětlení je těžko doložitelné. Ve zповědních seznamech se ovšem žádná zmínka o cizincích neobjevuje.⁸⁴¹ V další příhraniční farnosti, Hrádku nad Nisou, byly zaznamenány dvě luteránky ve vsi Oldřichov na Hranicích.⁸⁴² Ve farnosti Jablonné v Podještědí, která se rovněž rozkládala při hranicích s Horní Lužicí (resp. Saskem), byl v relacích zapsán jeden nekatolík ve vsi Heřmanice v Podještědí.⁸⁴³

V případě lužických farností Gruna, Ostritz a Seitendorf se setkáváme s obdobnými údaji jako ve zповědních seznamech. V grunské farnosti bylo zapsáno 16 nekatolíků, z nichž mnozí byli „*vagabundi, et*

---

⁸³⁸ NA Praha, APA I., sign. B 14/2, fol. 9v a 62v.

⁸³⁹ Tamtéž, s. 39v.

⁸⁴⁰ Nekatolíci jsou zde označeni jako „*Familia ex Lusatia conducta*.“ K nekatolíkům ve Vsi a Černousech (ze zповědních seznamů víme, že se jednalo o tři vsi - ještě Boleslav) je „*heretici hospites*“ – cizinci. NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 11r.

⁸⁴¹ „... *in pagis Wisa, Buntzendorf et Tschirnhaus a tempore reformationis tolerantur haeretici, quorum numerus se extendit ad 91 personas*“; Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): *Zповědní seznamy*, I. díl, s. 95.

⁸⁴² NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 70v.

⁸⁴³ Tamtéž, fol. 86r.

non stabiles.“⁸⁴⁴ Ve farnosti Ostritz bylo celkem čtyřicet nekatolíků a v seitendorfské přibližně 300 nekatolíků.⁸⁴⁵

Responsa duchovních správců frýdlantského vikariátu z roku 1700 uvádí mnohem méně nekatolíků než farářské relace z let 1676 až 1677. Frýdlantský děkan do odpovědi napsal, že se v jeho děkanátu nenachází žádní nekatolíci a ve zpovědních seznamech je uvedena pouze jedna osoba v roce 1701, k roku 1700 zde není uvedena žádná. V následujících letech se zde opět objevují nekatolické vsi, tentokrát jde však o vsi Višňová, Předlánice a Poustka, které dosud nebyly uváděny jako součást frýdlantské kolatury, jelikož byly spravovány z kostela ve Višňové, který byl pod evangelickou správou.⁸⁴⁶ Vsi Ves, Černousy a Boleslav se zde již neobjevují, jelikož v této době tvořily již samostatnou farnost. K tomuto roku v této farnosti již zůstával jediný nekatolík ve vsi Boleslav.⁸⁴⁷ K zásadnímu snížení počtu nekatolíků v těchto vsích došlo v letech 1689 až 1691, sedm let po obsazení zdejší fary.⁸⁴⁸ Rovněž ve farnosti Nové Město pod Smrkem, která byla ještě v roce 1676 připojena k frýdlantské kolatuře, byli v roce 1700 zaznamenáni pouze dva nekatolíci.⁸⁴⁹

V české části vikariátu se v responsích objevují ještě dva nekatolíci ve farnosti brnišťské a dva ve Stráži pod Ralskem.⁸⁵⁰ V lužických farnostech byla situace nezměněná, pouze v Königsheinu, který nebyl ve farářských relacích z let 1676–1677 uveden, byla nekatolického vyznání pouze jedna žena, u které byla naděje na obrácení.⁸⁵¹

Konkrétní konfese je zaznamenána ve velmi malém počtu případů, například u blíže nespecifikovaného nekatolíka na loučeňském zámku, který je označen jako „*calvinus*“.⁸⁵² Mnohdy se zde objevuje i několik

---

⁸⁴⁴ Tamtéž, fol. 62r.

⁸⁴⁵ Tamtéž, fol. 121v a 144r.

⁸⁴⁶ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 4r.

⁸⁴⁷ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 155r.

⁸⁴⁸ Josef Vítězslav ŠIMÁK(ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 115-116.

⁸⁴⁹ „... *famuli, qui apud rusticos serverunt*“ NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 89v.

⁸⁵⁰ V obou případech se jedná o otce a syna. Tamtéž, fol. 102v a 146v.

⁸⁵¹ „... *quae est Die Spe conversionis*.“ Tamtéž, fol. 72r. V případě farnosti Ostritz zde bylo uvedeno 35 nekatolíků a v seitendorfské farnosti 400 nekatolíků. Tamtéž, fol. 97r-v a 135v.

⁸⁵² Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.): *Zpovědní seznamy*, I. díl, s. 51.

rodinných příslušníků a poměrně často se mezi nekatolíky vyskytují ženy.⁸⁵³ Odhadem tvoří přibližně polovinu uvedených nekatolíků.

Z hlediska sociálního postavení či profese nacházíme mezi uvedenými kacíři především poddané různých povolání (např. mlynáře, myslivce, rybáře, tkalce, kováře, pastýře, sluhy, kuchaře), vojáky, tak i ženu správce⁸⁵⁴ a několik osob šlechtického stavu.⁸⁵⁵ Je příznačné, že s výjimkou frýdlantského panství a okolí Vysokého nad Jizerou nenacházíme mezi uvedenými „kacíři“ téměř žádné měšťany a osoby věnující se zemědělské činnosti. Z hlediska sociálního složení se tak objevují osoby svobodné nebo osoby, které měly lepší možnosti vzdorovat disciplinačnímu tlaku rekatolizace. Zpravidla žily v odlehlejších místech a byly více mobilní než osoby pevně svázané s majetkem. Mezi „kacíři“ uvedenými ve zpovědních seznamech i farářských relacích se poměrně často objevují i osoby, jež bývají faráři označováni jako cizinci a tuláci.⁸⁵⁶

Zpovědní seznamy i farářské relace ukazují, že rekatolizace v boleslavském kraji byla dlouhodobým a problematickým procesem. Ačkoli jejich údaje z poslední třetiny 17. století přináší obraz již rámcově konfesijně sjednocené společnosti, objevují se v něm i prvky dlouhodobé rezistence nekatolíků. Z celého obrazu se zvláště vymykají příhraniční oblasti (Frýdlantsko, Semilsko), kde jsou počty „kacířů“ (příp. nekajících se) poměrně dlouhou dobu vysoké. To bylo dáno na jedné straně jejich polohou, jistou odlehlostí a specifickým průběhem počátků rekatolizace i pomalejším průběhem obnovy církevní správy. Zatímco ve většině farností byli nekatolíci v těchto pramenech uváděni zřídka, ale zpravidla opakovaně, z čehož je možno odvodit existenci tajného nekatolicství

---

⁸⁵³ Například ve Mšeně byly jako „haertici“ v roce 1681 záznamněni Jakub Špaček a jeho dcera Katřina, která se v záznamech objevuje znovu spolu s Václavem Starchalským a jeho ženou. Tamtéž, s. 46. V celém vikariátu je mezi blíže specifikovanými kacíři 18 žen.

⁸⁵⁴ V letech 1691 až 1694 v Dubé. Tamtéž, s. 40.

⁸⁵⁵ Například paní Annu Kateřinu ze Šlejnic v Českém Dubu či ženu barona Bredy v Loukově. Tamtéž, s. 57, 59.

⁸⁵⁶ Například v Lužické Gruně jsou uvedeny „tres personae vagabunde“ v letech 1678, 1681–1685. Tamtéž, s. 99.

i v těchto místech. Na Frýdlantsku a Semilsku (zvláště v okolí Vysokého nad Jizerou) je výskyt nekatolíků možné označit za běžný.

Z uvedeného srovnání je zřejmé, že vyšší výskyt nekatolíků nacházíme na *periferii* zkoumaného regionu. Okrajovost zde přitom nevychází pouze z blízkosti hranice s konfesionálně spřízněným prostředím, které se stávalo určitou základnou k naplnění církevních potřeb nekatolíků, nezbytných k dlouhodobější rezistenci, ale i možnost úniku.⁸⁵⁷ Jde ovšem i o *periferii* z hlediska rychlosti přeměny struktur společnosti, které spočívaly v dlouhodobě se nezlepšujícím stavu církevní správy a pomalém postupu vrchností proti nekatolíků. Zcela jednoznačným příkladem zde může být farnost Ves na Frýdlantsku, kterou je možno označit za periferii periferie, kde se o rekatolizaci dá hovořit až od 80. let 17. století, kdy došlo k oddělení zdejší fary od frýdlantské kolatury. I poté zde rekatolizace postupovala velmi pomalu.

Pro diecézi královéhradeckou bohužel neexistují pro období 17. a 18. století zpovědní seznamy.⁸⁵⁸ Rekonstrukce vývoje počtu nekatolíků v oblasti širšího Trutnovska je tak poměrně složitá a vyžaduje hlubší archivní výzkum především ve fondech farních úřadů, které nejsou vždy dochovány již od 17. století. Nezbyvá než se zde omezit na určité lokální a časově omezené sondy, které budou součástí jednotlivých oddílů podkapitoly **6.2 Rekatolizační praxe v lokální perspektivě**.

---

⁸⁵⁷ Na příkladu jilemnického panství ukazuje problematiku rekatolizace v periferní oblasti ve srovnání s francouzským krajem Lacaune Eva KALIVODOVÁ: *Odlesk rezistencí aneb bipolarita protireformačních politik mezi Českým královstvím a Francií*. In: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, s. 233-253. V této souvislosti je třeba upozornit i na v tomto příspěvku nezaslouženě opomíjenou práci hornobrusnického faráře Franze Xavera KUHN: *Das Riesengbirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung*. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 70, 1932. s. 55-107. Peter SCHULZ (ed.): *Das Riesengbirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung von ThDr. Franz Xaver Kuhn*. (Reprint) Garbsen 2002, 199 s. Tato Kuhnova původně disertační práce se mimo jiné rovněž věnuje významu hranic a odlehlosti („periferie“) pro odpor nekatolíků v oblasti celých Krkonoš a Podkrkonoší (včetně jilemnického panství). K tomu srov. i recenzi Františka KUTNARA v ČČH 39, 1933, s. 435-436.

⁸⁵⁸ Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ: *Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejich obyvatel v 18. a 19. století*. In: Petr POLEHLA (ed.): *350 let královéhradecké diecéze*. Červený Kostelec 2015, s. 55-68.

6.2 Rekatolizační praxe v lokální perspektivě

6.2.1 Příklad první: rekatolizace Mladé Boleslavi za války třicetileté do poloviny 17. století – rekatolizace v centru

Mladá Boleslav byla v době předbělohorské zcela nekatolickým městem. Již za katolických panů z Michalovic se po husitské revoluci prosadil ve městě utrakvismus. Za Tovačoských z Cimburka a především za Krajířů z Krajku stalo se město jedním z center Jednoty bratrské.

V 16. století byla v Mladé Boleslavi čtyři náboženská vyznání. V první řadě utrakvisté, jejichž bohoslužebným místem byl děkanský kostel Matky Boží. Dále zde byla Jednota bratrská, která sídlila na Karmeli (Karmel byl původně minoritský klášter a kostel, který bratři získali od Tovačovských z Cimburka a jenž přeměnili ve své centrum). Nejmladším vyznáním pak byli luteráni, kteří sem začali přicházet teprve za Hasištejnských z Lobkovic. Byli to povětšinou Němci a jejich centrem se stal kostel svatého Jana, při kterém si vydržovali svého kaplana. Poslední náboženskou skupinou byli židé.

Náboženská situace v době předbělohorské byla v Mladé Boleslavi dosti komplikovaná a v žádném případě nelze hovořit o tolerantním soužití tří nekatolických konfesí. Především Jednota Bratrská byla nucena snášet řadu ústrků ze strany utrakvistů.⁸⁵⁹

K rekatolizaci města Mladé Boleslavi došlo po roce 1623. V tomto roce byli z města vypuzeni nekatoličtí kněží. Tedy až dva roky po vydání patentu o jejich vypovězení. Již 31. května 1623 byl Jednotě bratrské odňat Karmel, kostel i sbor byl zavřen.⁸⁶⁰ Dále museli odejít i utrakvistický děkan Petr Grymeus Přelucký se svým kaplanem a německý luteránský kněz Adam Fleischmann, který odešel do Žitavy. Do města byl

---

⁸⁵⁹ František BAREŠ: *Paměti města*, 1. díl, s. 159-260. Zde shrnutí náboženských poměrů v době předbělohorské.

⁸⁶⁰ *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Mladá Boleslav 1935, s. 152.

povolán katolický kněz P. Jan Pohádka ze Sobotky. Ten v neděli 2. dubna 1623 sloužil první katolickou mši ve městě. Dlouho zde ale nevydržel a brzy se vrátil do Sobotky, jelikož tamní obročí bylo výnosnější. Téměř po dvě stě let nebyla ve městě sloužena katolická mše. P. Pohádka vykonával první katolické obřady v době velikonoční, zájem ze strany místních obyvatel byl však malý, k účasti na obřadech je vedla spíše zvědavost.⁸⁶¹

Velikonoční obřady ve městě popisuje ve své kronice Jiří Kezelius Bydžovský následovně: „*Tehož léta 15. Aprilis v Bílou sobotu v městě Boleslavi Mladé v předním kostele hrob Boží ponejprve strojen. Kteří tohoto prve nevídali, jako tele na nová vrata hleděli, mnozí, jimž o tom povědíno bylo, v kostele najíti nemohli domnívajíc se, že hrobové toliko v zemi bývají. V neděli potom velikonoční, když procesí slavná v noci byla, lidé vstávali, co se to okolo kostela klinká, tomu se dívali a divili.*“⁸⁶²

V průběhu roku 1623 byly vydány základní instrukce, kterými se měli řídit představení města a které se dotýkaly i náboženských otázek (srov. výše v kapitole o normách). Rovněž byli měšťané často povolávání na radnici, kde byli napomínáni, aby chodili do kostela. Rekatolizace města byla na samém počátku a její relativně mírná forma se mýjela účinkem. Pokuty a nařizování nebyly dostatečnou motivací pro mladoboleslavské měšťany k úplnému obrácení se ke katolické víře. Dokonce ani stálá přítomnost vojska, které zde ovšem nebylo primárně umístěno za tímto účelem, nepřinutila řadu z nich k přijetí katolického náboženství.⁸⁶³

K důraznějšímu prosazování protireformace došlo po nástupu nového císařského rychtáře Cviglivia (prosinec 1623). Za něj byl nastolen tvrdší rekatolizační postup. V roce 1624 byl svržen kalich z hlavního kostela a bývalý bratrský sbor byl upraven k jiným účelům. Protireformaci podle všech instrukcí a patentů pak prováděl císařský rychtář Šimon Maxmilián

⁸⁶¹ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 8.

⁸⁶² *Kronika mladoboleslavská*, s. 155.

⁸⁶³ NA Praha, fond Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R 109/37, karton 1994, zde: Zpráva Šimona Maxmilána rytíře Altendorfa, císařského rychtáře v Mladé Boleslavi o stavu reformace z 30. ledna 1625.

Keibler rytíř z Altendorfu, který do úřadu nastoupil dne 2. prosince 1624.⁸⁶⁴ Za tím účelem sem bylo vloženo vojsko pod velením kapitána La Borty. Rychtář nechal svolat všechny měšťany na radnici a zde jim bylo přikázáno se do Velikonoc vyzpovídat a přijmout svátost oltářní. Kdo by tak neučinil měl přijít o svůj majetek a měl být vypovězen ze země.

Dne 20. dubna vydal císařský rychtář Keibler z Altendorfu německy psaný Memoriál, který dal přečíst v ten samý den radě a vši obci za přítomnosti děkana Jana Akvilly a rytmistra La Borty. V tomto dokumentu vyzývá všechny měšťany k poslušnosti a oddanosti císaři a k přijetí katolické víry.⁸⁶⁵ Téhož dne byl z úřadu propuštěn děkan Akvilla, jakožto bývalý husita a duchovní správu města převzali dva kapucíni Josef a Stanislav.⁸⁶⁶ O těchto událostech se zmiňuje i Jan Ámos Komenský ve svém díle *Historie o těžkých protivenstvích církve české*: „*To město ode dvou set let čisté náboženství mělo, starších Jednoty přední sídlo, protož také u Antikrista nejpředněji v nenávisti bylo. Odkudž vybyvše v roku 1623. kněží, dali tam dva chytré kapucíny, kteříž obyvatelů víru převrátiti chtěje, neustálou práci vedli. Ale v celých třech letech sotva tak mnoho prospěli, aby do rady kolika převrácenců dosaditi mohli.*“⁸⁶⁷

Boleslavští na memoriál odpověděli dne 27. dubna 1625. Ve své odpovědi zdůraznili, že jsou dobrými katolíky, kteří věří „*v jednoho boha, trojici svatou, apoštolská a evangelická písma.*“ Ve své odpovědi si rovněž stěžují, že nebyli děkanem dostatečně poučeni a že jsou jim pouze haněni a uráženi. Konkrétně, že jím jsou označováni za kacíře a ďábelské děti. Slibují zde poslušnost císaři, ale na druhou stranu žádají, aby i nadále mohli věřit pod obojí způsob. Odvolávají se přitom i na Majestát

⁸⁶⁴ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 10.

⁸⁶⁵ NA Praha, SM, inv. č. 3009, sign. R 109/37, karton 1994, zde: Memoriál Šimona Maxmilána Keiblera z Altendorfa, císařského rychtáře v Mladé Boleslavi z 20. dubna 1625. K tomu srov. Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 56.

⁸⁶⁶ Jedná se zřejmě o nám již známého bratra Josefa. NA Praha, APA I., inv. č. 2945, sign. C 80, Recepta (Dopis bratra Josefa z 23.6. 1629).

⁸⁶⁷ Jan Ámos KOMENSKÝ: *Historie o těžkých protivenstvích církve české*. Kapitola XCIV. Reformace Boleslavská. zdroj: <http://texty.citanka.cz/komensky/perztoc.html>.

Rudolfa II.⁸⁶⁸ Tato odpověď se nesetkala s velkým ohlasem, protireformace ve městě naopak ještě zesílila. Jistě na tom měli i zásluhu i nově zde působící kapucíni. To dokládá i zpráva císařského rychtáře z 25. listopadu 1625 nejvyššímu kancléři Zdeňkovi z Lobkovic: „ ... z Němců asi 30 v poslední době přijalo náboženství katolické, ale ti zatvrzelí Čechové polezou ke kříži. Jest pochopitelné, že tím mnoho nepřátel si dělám, potřebuji ochrany: utěchou jest mi, že se daří „dílo boží“ pomocí bratří kapucínů ...“⁸⁶⁹

Významným výsledkem protireformace byla konverze primase Hubáčka, který se veřejně zřekl staré víry dne 29. května 1625. Přesto byl postup protireformačního úsilí velmi pomalý, což dokumentuje i zpráva z února 1626, dochovaná v Národním archivu ve fondu Stará manipulace. Tato zpráva je v podstatě sepsáním osob, které přijaly katolickou víru od prosince 1625 do začátku února 1626. Není třeba na tomto místě rozepisovat jednotlivá jména, zastavme se pouze u čísel. Osoby zde uvedené jsou rozděleny do třech kategorií: „národu českého, pohlaví ženského a národu německého“. V první skupině je uvedeno 56 osob, v druhé pouze 21 žen a ve skupině německé 24 mužů. K tomu je zde uvedeno ještě 5 osob, které ke katolictví přistoupily již dříve, mezi nimi i primas Jakub Hubáček. Z uvedeného je zřejmé, že během dvou měsíců konvertovalo v Mladé Boleslavi 101 osob.⁸⁷⁰

V Mladoboleslavské kronice Jiřího Kezelia Bydžovského nacházíme i zmínky o činnosti kapucínů ve městě. Tak například je zde zaznamenáno kázání bratra Josefa z neděle 4. ledna 1626. Ten tehdy pravil: „že bibli jsou zfalšována od rozličných sekt a jest-li jsou predikanti pravé slovo kázali, aby ve zdraví z kostela nevyšel; kázali toliko, co někde čtli. On pak že káže pravé slovo Boží, kteréž od svatých apoštolův a církve

⁸⁶⁸ NA Praha, SM, inv. č. 3009, sign. R 109/37, karton 1994. K tomu srov. František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 11.

⁸⁶⁹ Citováno dle František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 12.

⁸⁷⁰ NA Praha, SM, inv. č. 3009, sign. R 109/37, karton 1994.

doktorův přijal. Item, že spíše luciper než-li Luter k spasení přijde.“⁸⁷¹
Druhý kapucín pater Stanislav kázal zase německy o tom, „*aby ho všickni čerti vzali, jest-li katolické náboženství není samospasitelné.“⁸⁷²*

I přes úsilí kapucínů se nedařilo zlomit odpor řady měšťanů. Do města tak bylo znovu v únoru 1626 vloženo vojsko. To bylo rozmístěno do domů vzdorujících nekatolíků. Mimoto byli na radnici postupně povolávání měšťané, kteří nechtěli přijmout katolické náboženství. Někteří z nich pak byli pro neustávající odpor uvězněni. Jmenovitě to 20. února 1626 byli: mistr Jiří Bydžovský, mistr Jindřich Daniel ze Semanína, kosař Adam Svoboda, Kryštof Emisarský, Bartoloměj truhlář, Jan Bukáč a radní písař Daniel Maconius, který však hned zítra ke katolictví přistoupil a byl propuštěn.

Když ani to nepomohlo byli nejvíce vzdorující měšťané a konšelé vypovězeni.⁸⁷³ Jan Ámos Komenský situaci popisuje takto:

„Léta tedy 1626. uvedše tam tři praporce lidu, násilím k nim přistoupili, a nejprvé měsíce února někteří z měšťanů vyhnáni, jiní do vězení dáni. Vypovědění (20. března) pro strach jiným Adam Trubač, Jan Bukač a Petr Stehlík; z nichž každému hůl čtverhranná do rukou dána, na níž vina každého vypsána byla. Prvnímu tak: Adam Trubač proto jest vypověděn, že řekl, žádný není tak mocný, aby jeho svědomí rozkazovati mohl. Item, že on nebude d'áblů duše své obětovati, jako jiní činí. - A na druhé straně: Vy jste chtěli vašeho krále vyhnaného míti, a nyní hle, král váš vyhání vás. - Na třetí straně: Jdi a uč se poddaným býti Bohu a králi tvému. Nebo řekl byl reformátorům, že nemá slaměné duše, aby ji tak lehce vážil; item ptal se, kdy by on svou duši ztratil, zdali by mu císař jinou dal? Bukač na své holi též to měl kromě vinu tímto způsobem vypsanou: Jan Bukač proto se vypovídá, že řekl, že všichni noví katolíci

---

⁸⁷¹ Kronika mladoboleslavská, s. 171.

⁸⁷² Tamtéž.

⁸⁷³ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 57.

jsou lotři, zrádci, Bohu zpronevěřilí. Stehlík co na své holi měl, toho jsme se nedověděli posavad, nebo z brány vyšed, polámal ji a kusy rozházel.“⁸⁷⁴

Vina vyhnaných měšťanů tak byla zcela jasně zaznamenána na holích, jež jim byly dány na cestu. Tyto hole byly čtyřhranné, dva lokty dlouhé.⁸⁷⁵ Náписy, které popisuje ve svém díle Komenský, byly v latině. Komenský jejich znění ve svém díle upravil a to zřejmě z propagačních důvodů, aby více vyzdvihl hrdinství vypovězených měšťanů. Skutečné znění zachycuje ve své práci o dějinách města František Bareš i mistr Jiří Kezelius ve své kronice. Na jedné straně hole měšťana Stehlíka bylo napsáno: „*Ferdinadus II., quem heretici propter religionem ex regno, tamquam subditi dominum baculo.*“ Na druhé poté byl nápis: „*expedit te Stehlík haereticum propter rebellionem ex patria, tamquam dominus sclavum baculo.*“ Další strana byla pospána takto: „*An nescis longas regibus esse manus.*“ A konečně na poslední straně: „*Vade et disce subesse Deo et Caesari.*“⁸⁷⁶ V textu nápisu je jasný odkaz na rebelii vedenou stavy proti králi. Vyhnání je tedy odplatou za neposlušnost. Jejich největší vinou z pohledu tehdejších královských úředníků byl vzdor vůči králi a tím pádem i vůči Bohu. Král zde vystupuje jako jasná autorita, která vede své poddané ke správné víře.

Stehlík prý po opuštění města hůl rozlámал na kusy a podle zprávy, kterou podal kapucín Josef dne 2. dubna 1626 se za čas vrátil do města a přijal katolickou víru.⁸⁷⁷ To je doklad toho, že pro mnohé měšťany nebylo snadné opustit natrvalo vlast, město a svůj majetek. Rovněž je z tohoto případu patrné, že duchovní a světské úřady byly vůči konvertitům velmi benevolentní a i jednou vyhnaný člověk se mohl vrátit, pokud učinil z jejich pohledu správný krok – přistoupil ke katolické víře.

⁸⁷⁴ Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-94.html>.

⁸⁷⁵ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 15.

⁸⁷⁶ Tamtéž. Srov. rovněž *Kronika mladoboleslavská*, s. 174. Překlad textu na holi je následující: „Ferdinand II., jehož kacíři pro náboženství z království, jakožto poddaní pána svého, holi vyhnati chtěli, vyhání tebe Stehlíka kacíře pro vzpouru z vlasti jakožto pán otroka holi. Zdaž nevíš, že králové dlouhé ruce mají. Jdi a uč se poddaným býti Bohu a císaři.“

⁸⁷⁷ Tamtéž.

Potupnou hůl dostali i další vyhnaní, tak například Adam Trubáč měl na holi napsáno: „Jdi a uč se poddaným býti Bohu a králi. Vy jste chtěli krále svého vyhnaného míti, a hle král váš vyhání vás holí.“

Podle Komenského historie patřil mezi nejstatečnější vězně jakýsi truhlář Bartoloměj Lang. Komenský o něm píše toto: „*Mezi nejstatečnějšími byl Bartoloměj Lang, truhlář, kterýž že raději meč podstoupiti nežli víry zapřítí chce, se osvědčiv, s některými jinými do smradlavé mučírny uvržen a tam 17 neděl, maje mezi tím v domě plno nezbedných vojáků, držán byl.*“⁸⁷⁸ V Kezeliově *Kronice mladoboleslavské* není o Langovi žádná zmínka. Tento Komenského zápis potvrzuje přítomnost vojska ve městě za účelem obrácení nekatolických měšťanů na katolickou víru.

Kezelius ale oproti Komenskému zaznamenává smrt mydláře Kryštofa Smidarského: „*v arestu v dolejším vězení šatlavním pro náboženství zůstavaje umřel. Když stonal, nechtěli ho z vězení na žádné rukojmě pustititi, ani když k smrti pracoval, na slzavou prosbu manželky jeho.*“⁸⁷⁹ Rekatolizační tlak byl tedy v první části roku 1626 v Mladé Boleslavi velmi silný a cisařský rychtář postupoval nekompromisně.

Mezi radními byli i muži velmi vzdělaní, kteří byli rovněž uvězněni. Jmenovitě se jednalo o pisatele *Mladoboleslavské kroniky* Jiřího Kezelia Bydžovského a Jindřicha Daniela ze Semanína. Nechme na tomto místě opět promluvit Historii o těžkých protivenstvích Jana Ámose Komenského:

„*Byli mezi těmi vězni dva muži radní, akademici a v uměních mistři, Jiří Kezelius a Jindřich Daniel z Semanína; kteříž rozumějíce, že jiní na ně hledí; sobě i jim pěkně dobré mysli dodávali, aby se těch smyšlených strachů tak příliš nelekali. Hned zavolán Kezelius a rozličnými tu sliby, tu strachy zemdlován, až neopatrně času k rozmyšlení požádal. Tím oni spokojeni byvše, z Semanína přivéstí kázali, kterýž že se Kezelius chvěje,*

---

⁸⁷⁸ Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-94.html>.

⁸⁷⁹ *Kronika mladoboleslavská*, s. 174.

srozuměv, tím více sám v sobě se rozhorlil a když mu stařec jeden (Jiří Pernikář) ten příklad k následování předpokládal, on v tvář mu plil, řka: "To-liž i tvá jest stálost, zpronevěřilče?" A šed, reformátorům se postavil jako nepohnutá skála, i za ním již jiní všickni. Až i Kezelius, že by větší před tváří Boží zahanbení naň připadlo než to, kteréž před lidmi býti můž, rozváživ, sám k sobě přišel a naději, kterouž sobě o něm byli učinili, světlou odpovědí v nic obrátil; pročez s jinými do vězení odeslán."⁸⁸⁰

Kezelius tedy váhal. Podle své kroniky přislíbil kapucínovi Josefovi, že přistoupí ke katolickému náboženství. Když jej však v této věci v šatlavě navštívil městský rychtář, kladl si další podmínky.⁸⁸¹ Osud vyhnaných měšťanů naplnil ostatní uvězněné strachem, obzvláště když jim byla ukázána nová hůl s těmito nápisy: „*Melius est parere regi, quam pravorum sequi consilia. Ecce praemium pertubatorum reipublicae. An necis longas esse regibus manus. Vade magister et disce subesse Deo et regi.*“⁸⁸² Na vězněné mistry byly činěny i další hrozby. Až konečně dne 3. dubna 1626 byli propuštěni pod podmínkou, že se nevzdálí z města a že se vždy, když budou předvoláni, dostaví na radnici. Hlavním důvodem propuštění bylo zřejmě obnovení války sedmihradským knížetem Bethlénem Gáborem a dánským králem. Tyto události plně zaměstnávaly císařské úředníky a nebyl tak čas na věci méně podstatné. Boleslavští měšťané tak mohli na čas vydechnout. Dne 3. dubna 1626 byli oba mistři propuštěni pod podmínkou, že se kdykoli dostaví a neopustí město. Rovněž jim bylo zakázáno tajně se scházet a radit.⁸⁸³

Významnou událostí a okázalou ukázkou výsledků rekatolizace ve městě byly události spojené s vyhlášením milostivého léta v květnu 1626. Jíří Kezelius popisuje události takto: „*3. Maii, v neděli Jubilate, v městě Boleslava Mladého páter Josef Kapucín vyhlašoval milostivé léto na*

⁸⁸⁰ Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-94.html>.

⁸⁸¹ *Kronika mladoboleslavská*, s. 174.

⁸⁸² František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 16. Srov. rovněž *Kronika mladoboleslavská*, s. 175. Překlad: „Lépe jest králi poslušen býti, nežli následovati záměrů lidí nešlechetných. Ejhle odměna buřičů obce. Zdaž nevíš, že králové dlouhé ruce mají. Jdi, mistře, a uč se poddaným býti Bohu a králi.“

⁸⁸³ *Kronika mladoboleslavská*, s. 176.

kazatelnicí, že má základ v Písmě svatém Starého zákona v 3. knize Mojžíšově 25. kapitole a latině slove annus jubileus, od židovského slova jobel, totiž odpuštění pokut časných, cizí prací dobyté a způsobené, čehož udílel a zasloužil jiným Job svatý a David i jiné ze Starého zákona, za Nového blahoslavená Panna Maria a Jan Křtitel, v životě matek svých posvěcení, oba bez hříchu netoliko všedního, ovšem smrtelného, kteříž svými skutky svatými boží milosti jiným udíleli a zasloužili. Potvrzuje toho artikul víry communio sanctorum, svatých obcování, jedni za druhé dostičinění. Příklad v politických věcech: bohatší za chudší kontribucí dávati; komory království českého od krále nařízen nejvyšší president, tak od Krista Pána náměstek papež a ten máje klíče, ne každému otevře, než kdo toho hoden a komu a kdy chce, otvírá dvěře těmi dvěma klíči dva zámky, totiž odpouští hříchy a pokuty časné skrze svatou zpověď a rozhřešení. Po kázání vyhlašoval milostivé léto, kteréž svatý otec Urban Osmý, papež římský, Čechům z pokladu církve propůjčil za čtyři měsíce; v tom času každý má se nábožně zpovídati, svátosti oltářní požívat i za patnácte dní pořád čtyry kostely zdejší navštívovati, tam nábožně třikrát otčenáš, pětkrát zdráva Maria a jednou věřím v Boha zříkati, za svatý pokoj a svornost mezi vrchnostmi i za vykořenění kacírstva Boha prositi. Potom Te Deum laudamus zpíváno a před kostelem i s věže rathauské na čtyři strany z ručnic a mušketův stříleno.“⁸⁸⁴

Všechny církevní úkony byly v této době vykonávány s pro místní nepředstavitelnou okázalostí. Vše začalo již o Velikonocích, kdy na Velký pátek vypravil císařský rychtář s kapucíny velký průvod z Karmele do hlavního městského chrámu k Božímu hrobu. V popředí tohoto průvodu kráčelo 7 lidí, kteří se stále mrskali, za nimi dvě Marie, pak Pilát, dále Kristus a za ním šli dva lotři po pás obnažení.⁸⁸⁵ Bylo to bezesporu velké divadlo, které mělo zapůsobit na zdejší obyvatelstvo. Přesvědčené

---

⁸⁸⁴ Kronika mladoboleslavská, s. 177.

⁸⁸⁵ Tamtéž, s. 176.

katolíky utvrdit ve správnosti víry, váhající nekatolíky ohromit a nalomit ke konverzi.

O svéráznosti kapucínů svědčí i další Kezeliův záznam, ve kterém se rozepisuje o kázání pátera Josefa o Božím hodě svatodušním, kdy tento měl prohlásit: „*Jestliže víra katolická není pravá a dobrá, aby ho hned všickni čerti vzali, aby za svou práci na věky v pekle hořel; otevřete okna!*“ K tomu kališník Kezelius ve své kronice poznamenal: *Hle nepřišel žádný čert! (Starýho doma nebylo, mladý by nic nesvedl.)*“⁸⁸⁶

Významnou podporou rekatolizační akce ve městě byla přítomnost vojska. Do června 1626 zde byl praporec Hanuše Kašpara z Reybnic. Od srpna téhož roku zde byla jedna korneta z pluku markraběte z Gonzagy. Zvláště bylo pátráno po predikantech a potulných osobách. Tak byli lapeni dva nekatoličtí kněží Pavel Fetterle a jeden neznámého jména. Ti byli uvězněni v mladoboleslavské šatlavě, protože prý potají křtili a oddávali.⁸⁸⁷

Ke konečnému rozhodnutí ve věci nekatolických měšťanů došlo v sobotu 30. května, kdy do města dorazil císařský komisař Jan Adolf Girnperger. Ten nechal na radnici svolat městskou obec i s nájemníky a podruhy a za přítomnosti vojenského hejtmána, kapucína, císařského rychtáře i úřadu konšelského dal číst německy psaný císařský patent i instrukci místodržitele knížete z Lichtenštejna. Všechny osoby ve městě se podle těchto nařízení měly učit katolickému náboženství a do kostela chodit pod pokutou 15 krejcarů. Ti, kteří ke katolictví nepřistoupí, se měli vyprodat a z města odstěhovat. Nařízení bylo velmi ultimativní a mnoho osob přistoupilo ke katolictví. Podle Kezeliovy zprávy zůstalo pouze 26 osob věrno nekatolickému vyznání. Ti byli poznamenáni a jejich seznam byl odeslán místodržiteli.⁸⁸⁸

Po uklidnění situace na bojištích třicetileté války se v dalším roce protireformace ve městě Mladé Boleslavi opět rozjela na plné obrátky. Na

---

⁸⁸⁶ Tamtéž, s. 178

⁸⁸⁷ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 17.

⁸⁸⁸ *Kronika mladoboleslavská*, s. 178.

pomoc kapucínům byli povoláni hejtmanem boleslavského kraje Rudolfem z Valdštejna a na Rožďalovicích čtyři karmelitáni. Ti se usídlili na Karmeli, kde byl obnoven klášter, ovšem velmi chudým nadáním. Proto se karmelitáni po krátkém působení ve městě navrátili opět do Prahy.

Oba dva nekatoličtí mistři Kezelius a Jindřich ze Semanína byli opět uvrženi do šatlavy. Velkou úlohu hrál při nátlaku na zbylé nekatolíky primas Hubáček. Vyhlásil například pozastavení živností všem nekatolíkům a 17. dubna 1627 přečetl následující poručení reformační komise v Čechách: *„Máme toho zprávu, že v městě Mladé Boleslavi mnozí v obci se nacházejí, kteří všech napomínání nedbajíce k víře katolické přistoupiti nechtí, zvláště pak mistři Cesetius a Zemanín svým zpurným chováním pohoršení jiným dávají.*

Protož vám poroučíme, abste hned dotčeným dvěma jakožto nej přednější a nejškodlivějším sekretářům, aby oni jiných ne kazili, ale sami opustíce bludy, pravé pravdě se vynaučiti dali a ku svatému katolickému nábožensství přistoupili, dostatečné napomenutí učinili, i k vykonání toho termíny do času svatodušního uložili, aby oba, pokud by nepřestoupili, z města a celého království pryč se vystěhovali. Dále abyste všem nekatolickým podle knížecího (lichtenštejnského) nařízení, všeliké živnosti městské zatsvili a odňali.“⁸⁸⁹

Komenský ve svém díle popisuje situaci mladoboleslavských v roce 1627 následovně: *„Nebo následujícího roku, když se uherská vojna spokojila a denemarské vojsko ze Slezska vyhnáno, hned se zase všude tyranství obnovilo. Poslán i radě boleslavské mandát takový, v němž jich laskavě pozdravujíce, stěžují jejich při obrácení se k víře katolické tvrdost a nejvíce pak dvou z nich, Jiříka Kezelia a Jindřicha ze Semanína, vůli J. M. C. odporujících. Protož že jmenem J. M. Císařské poroučejí, aby jich opravdově k zanechání těch bludů, jimiž i jiné nakažují, napomenuli a raději do klína katolické církve jim se navrátiti sloužili. Což aby se stalo při Vstoupení Páně aneb na konec při Svatém Duchu,*

---

⁸⁸⁹ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 19.

a to pod pokutou vypovědění jich z království Českého. Připomínajíce jim při tom, co kníže z Lichtenšteina jmenem J. M. C. proti všecněm nekatolíkům vypověděl, čehož při nich, aby to posavad činili, že se nevidí. Aby tedy na poručení jejich všecky sousedy a obyvatele, podruhy i čeládku obojího pohlaví k tomu již opravdově napomínali, pod pokutou tvrdého k nim, neučiní-li toho, přistoupení atd. Dátum v Praze 17. April. 1627."⁸⁹⁰

Osud obou mistrů byl zpečetěn, jelikož do svatodušních svátků nekonvertovali, byli nuceni město i království opustit. Stalo se tak 20. června 1627, kdy v průvodu několika přátel opustil Kezelius město a odebral se do lužické Žitavy. Podobně Jindřich ze Semanína v této době odešel do Polska.⁸⁹¹ Na tomto místě nahlédneme naposledy do *Historie o těžkých protivenstvích církve české* J. A. Komenského:

„Jiný od týchž a k týmž téhož roku psaný, jehož summa tato: "Opatrní páni a přátelé milí! Za to jsme měli, že žádosti naší předešlé dosti učiníte a spolusousedé vaši, bludů svých zanechajíce, k víře katolické přistoupí, a obzvláště ti nejlítější dva heretici, Jiřík Kezelius a Jindřich ze Semanína, podle jim předepsaného terminu. Ale porozumíváme, že i ti dva sektáři i jiní sousedé v své přirozené zarputilosti zůstávají a žádný sobě posavad náboženství katolického neoblíbují. Poněvadž tedy J. M. C. proti takovým rebelantům, s ním se srovnati nechtícím, jest a jeho milosti císařské i královské zbavuje i z království českého vypovídá: my tedy jmenem J. M. C. vám poroučíme, aby ti dva sektáři městského práva i všech svobod a živností zbaveni a z celého království Českého co nejdříve vypovědění byli, a tak v nadepsaný den aneb na zejtrí při západu slunce z města vyšli. K tomu také poroučíme, aby všecněm Mladé Boleslavi nekatolickým měšťanům všecka práva, koupě, prodaje, handle zastaveny byly pod přísným trestáním. Nýbrž i k tomu je přece přísně mějte, aby bez odkladu při dotčeném terminu náboženství svatokatolické přijali a jeden každý knězi katolickému se zpovídali, pod pokutou

⁸⁹⁰ Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-94.html>

⁸⁹¹ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 20.

z království vypovědění. A tu žádost vaše, s strany vzetí vám vojenského lidu, snáze místo najde, a v tomto i budoucím životu vám dobře bude atd."⁸⁹²

Emigranti z Mladé Boleslavi se stěhovali nejčastěji do saské Lužice, zvláště do Žitavy, ale i do Polska či Uher. Tak se například slavný malíř Jan Kupecký narodil na cestě, když se jeho rodiče stěhovali z Mladé Boleslavi do Uher. Na uvolněné a opuštěné grunty byli povoláváni z ciziny katolíci, kteří podle patentu z 9. května 1628 měli být zbaveni všech robot a kontribucí na tři léta. Z výtěžku za prodej majetku po exulantech měla být financována výstavba kapucínského kláštera a podporovány oba boleslavské kostely (jednalo se o částku ve výši 1000 kop grošů).⁸⁹³

Přes veškerou snahu císařských rychtářů, kapucínů i dalších zůstalo ve městě stále několik nekatolíků. Ještě v roce 1636 bylo obráceno asi osmdesát osob v městě Mladé Boleslavi jezuity z jičínské koleje.⁸⁹⁴ Ustálení situace bránila trvající válka. Odběhlým bylo totiž dovoleno 25. května 1630, aby nevstoupili do nepřátelského vojska, vrátit se ve lhůtě čtyř měsíců zpět. V roce 1634 opanovali Mladou Boleslav Sasové a s nimi se vrátila i řada emigrantů.⁸⁹⁵ K rekatolizaci Boleslavska pak mělo přispět zřízení františkánského kláštera na Karmeli v roce 1636.

K dalšímu návratu exulantů došlo po příchodu Švédu vedených generálem Bannerem na přelomu let 1639 a 1640. Tehdy se vrátili i nekatoličtí kněží, kteří obsadili církevní instituce ve městě. K obratu však došlo záhy a již v únoru 1640 se s císařskou armádou vrací i katoličtí kněží. Proti boleslavským exulantům, kteří se vrátili, byl poté také vydán dekret arciknížetem Leopoldem (27. března 1640), podle kterého měli být všichni zatčeni a o chlebu a vodě vezněni „*s pohrůzkami, že v poutech budou posláni do pevnosti, na Vyšehrad nebo Hradec,*

---

⁸⁹² Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-94.html>

⁸⁹³ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 21-22.

⁸⁹⁴ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 57.

⁸⁹⁵ František BAREŠ: *Paměti města*, 2. díl, s. 24-25.

setrvají-li v bludech svých“⁸⁹⁶ Nakonec však byli propuštěni, museli ale pomáhat při metení rynku, což práce podřadná, kterou jindy vykonával městský kat.

Rekatolizace města Mladé Boleslavi za války třicetileté měla tedy poměrně bouřlivý průběh. Její popsání usnadnila existence významného pramene *Kezeliovy Kroniky mladoboleslavské*. Bohužel o definitivním výsledku si nelze učinit jasnou představu, vzhledem k tomu, že Soupis poddaných podle víry pro město Mladou Boleslav se nedochoval. Lze ale předpokládat, že po skončení třicetileté války, bylo již město zcela katolické.

Z hlediska užitých metod a technik rekatolizace, zde bylo využito široké spektrum. Pokusím se proto závěrem o jejich shrnutí a kategorizaci.⁸⁹⁷ První metodou byla rekatolizační legislativa, zde konkrétně vydávání nařízení císařského rychtáře a městské rady proti nekatolíkům. Z této legislativy pak vyšla celá řada opatření, které můžeme zařadit do kategorie byrokraticko-organizační nátlak (kupříkladu zákaz provozování řemesel, rekonstrukce městské rady atd.). Na podporu těchto opatření byla využita další metoda – vojenský nátlak (zde například přítomnost oddílu hejtmána La Borty). Využita byla i technika pozitivní – okázalé barokní církevní obřady.

Zda byl průběh rekatolizace v městě Mladé Boleslavi typický, zjistíme až po srovnání s jiným městem. Pokusme se o srovnání s královským věnným městem Trutnovem, které se nachází na rozdíl od Mladé Boleslavi dále od centra blízko hranic se Slezskem a etnicky i jazykově je zcela odlišné. Rekatolizaci v Trutnově a jeho blízkém okolí bude věnován následující oddíl, jehož závěrem bude srovnání s průběhem rekatolizace v Mladé Boleslavi.

---

⁸⁹⁶ Tamtéž, s. 35.

⁸⁹⁷ Vodítkem při této kategorizaci bude rozdělení, které nastínil ve své práci Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, s. 115-122.

6.2.2 Příklad druhý: město Trutnov a jeho vsi do poloviny 17. století – rekatolizace královského věnného města

Královské věnné město Trutnov bylo vždy přirozeným centrem Krkonoš a Podkrkonoší. Tak tomu bylo před reformací a v době reformace i v oblasti duchovní. Trutnovskému děkanovi bylo podřízeno asi 31 far.⁸⁹⁸ Významným pramenem pro poznání dějin reformace na Trutnovsku je trutnovská městská kronika Simona Hüttela.⁸⁹⁹ Úvodem této kapitoly se proto budeme krátce zabývat reformací, která rekatolizaci předcházela. Můžeme předpokládat, že v Trutnově probíhala reformace rychleji než v okolních venkovských oblastech. Kronika Simona Hüttela nám pomůže zodpovědět některé otázky související s luterskou reformací Krkonoš a Podkrkonoší a nastínit tak výchozí situaci před pobělohorskou rekatolizací.

Luterská reformace se ve městě začala šířit v době, kdy byl trutnovským děkanem pan Johannis im Korbe z Vratislavi. V té době „byly do Trutnova dopraveny úplně nové luteránské knihy - Nový Zákon, katechismus a Postily - které měšťané velmi kupovali a studovali.“⁹⁰⁰ Farář Korbe, který měl podle Hüttela se svojí kuchařkou Rosinou dceru a chodil neustále v modrých šatech, proti luteránským knihám a učení samozřejmě brojil. Jednou prý z kazatelny veřejně prohlásil: „že prý Lutherův Zákon hodil na faře do kachlových kamen a že brzy nato se ozývaly rány, jako když vystřelí z hákovnice a ještě s větším rachotem. Tím prý Bůh dal znamení, že Lutherovo učení je falešné.“⁹⁰¹ Odpověď mydláře Matheuse Freyse, souseda a radního, dokládá jak asi zapůsobilo a vžilo se Lutherovo učení mezi některými měšťany: „Nechci se dotýkat

⁸⁹⁸ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengbirge und sein Vorland*, s. 10.

⁸⁹⁹ Statní okresní archiv Trutnov, fond Archiv města Trutnov, inv. č. 12, kniha 9. Kronika města Trutnova Simona Hüttela o událostech z let 1484-1601. V současnosti se připravuje český překlad, ze kterého zde se svolením autorů cituji. Prozatím je především zapotřebí se spolehnout na edici Ludwiga SCHLESINGERA (ed.): *Simon Hüttels Chronik der Stadt Trautenau* (1484-1601). Prag 1881, 435 s.

⁹⁰⁰ Ludwig SCHLESINGER (ed.): *Simon Hüttels Chronik*, s. 57.

⁹⁰¹ Srov. tamtéž. Přesně v Statní okresní archiv Trutnov, fond Archiv města Trutnov, inv. č. 12, kniha 9. Kronika města Trutnova Simona Hüttela o událostech z let 1484-1601.

*vaší kněžské úřední hodnosti, avšak ty, pane Johannes im Korb, v hrdlo lžeš. Učení doktora Martina Luthera je správné, čisté slovo Boží podle Písma zvěstovatelů a apoštolů. Ale učení papežovo a papeženců je falešné a vylhané.*⁹⁰²

Prvním luteránským farářem v Trutnově byl zřejmě magistr Wenzeslaus Bittner, který byl v úřadu v letech 1530-1535. Dalším byl Mertten Kretschmer. Zajímavá zmínka, potvrzující zakořenění luterské reformace v Trutnově se vztahuje k roku 1543, kdy byli dva trutnovští měšťané vysvěceni na kněze Filipem Melanchtonem ve Wittenbergu. Jeden se stal farářem v nedalekém Pilníkově a druhý ve Frýdlantu.⁹⁰³ Můžeme tedy konstatovat, že se luterská reformace na Trutnovsku rozšířila velmi brzy - již ve 20. a 30. letech 16. století. Jistě tomu nahrávala i skutečnost, že město bylo v té době zastaveno šlechticům, kteří s luterskou reformací sympatizovali.

Po stručném nástinu příchodu reformace na Trutnovsko je zapotřebí se přesunout do času pozdějších – do doby pobělohorské. Jak vlastně vypadalo panství města Trutnova v časech po Bílé hoře? V podstatě se hranice trutnovského panství kryly se stavem z roku 1599, kdy císař Rudolf II. prodal městu některé okolní vsi. Trutnovské panství podpisuje T. V Bílek v *Dějínách konfiskací* následovně: „... totiž zámek Trutnov s předhradím a zahradou, dva mlýny pod zámkem při městě a papírna na řece Oupavě ležící, clo při městě vycházející, těž vsi Kalná Voda, Olešnice, Gaberdorf s mlýnem, Voletín, Purkersdorf (Střítež, Burgersdorf), Trautenbach, Wernersdorf, Staré Město (kromě mlýna), Poříčí (díl), Humburk (díl), Oblanov (díl) a Mladé Buky (díl) se vším příslušenstvím, jak to l. 1599 obec města Trutnova od cís. Rudolfa II. za 47 131 kop míš. koupila s vesnicemi sedmi potom odprodanými.“⁹⁰⁴

Rekatolizace ve městě Trutnově a na jeho panství začala po odchodu nekatolických kněží, ke kterému došlo v roce 1624. To souviselo

---

⁹⁰² Tamtéž.

⁹⁰³ Tamtéž.

⁹⁰⁴ Tomáš V. Bílek: *Dějiny konfiskací*, s. 1238-1239.

s porážkou Christiana Brunšvického a opětovným vydáváním dekretů proti nekatolickým kněžím. Informace o odchodu nekatolických kněží z podkrkonošské oblasti máme i z lánovské pamětní knihy a nejstarší matriky, která končí v zápisu k 28. červenci 1624 tímto zápisem: „*hic secesserunt praedicantes, remansit tamen haeresis.*“⁹⁰⁵ Přesné datum odchodu nekatolických kněží neznáme, lze ale předpokládat, že k němu došlo v první polovině roku 1624.

Z počátku byli na místa nekatolických kněží povoláni broumovští benediktýni, což samozřejmě svědčí o fatálním nedostatku katolických kněží. V časech po Bílé hoře se duchovní správci trutnovské farnosti střídali velmi rychle. Mezi léty 1623 až 1664 bylo 12 děkanů v Trutnově.⁹⁰⁶ Při těchto rychlých změnách nemůže být samozřejmě řeč o prohloubení duchovního života. V krátkém čase to bylo nemožné. Také charakterové chyby, stáří, nemoc a podobné problémy hrály svojí roli. První děkanem v Trutnově po Bílé hoře byl Johann Wolfgang Chwelnitz. Ten vedl neustálé spory s císařským rychtářem Hansem Hallerem a měšťanem Tobiašem Königem, kteří proti němu od samého počátku brojili. Kvůli tomu se obrátil na císařskou komoru i na arcibiskupa.⁹⁰⁷

Další děkan Jakob Algeuer byl v Trutnově neoblíbený, protože z kazatelny občany napadal a otevřeně urážel. Například trutnovský kloboučník Ansorge, který patřil ke staré, v Trutnově po mnoho staletí usazené rodině, si stěžoval na počínání děkana. Děkan se měl o něm několikrát z kazatelny, ale také na ulici, když jej spatřil, při církevních pohřbech a při jiných příležitostech hanebně vyjadřovat.⁹⁰⁸

Skutečná rekatolizace začala v městě Trutnově v roce 1626, kdy byla do města vložena jednotka z Breunerova pluku právě za účelem rekatolizace. O celé akci informuje zpráva reformačních komisařů Jana

⁹⁰⁵ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge*, s. 31.

⁹⁰⁶ Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 1598, sign. K19/1, karton 1120, list z 2. ledna 1664.

⁹⁰⁷ Tamtéž. APA I., inv. č. 2937, sign. C 80, karton 757, Recepta, list ze dne 21. 9. 1624. K tomu srov. Franz Xaver KUHN: *Materialien zur Heimatgeschichte Nordostböhmens im 17. Jahrhundert*, s. 66. Rovněž týž: *Trautenauer Seelsorge im Dreißigjährigen Krieg*, Heimat 1923, s. 167.

⁹⁰⁸ Franz Xaver Kuhn: *Materialien zur Heimatgeschichte Nordostböhmens im 17. Jahrhundert*, s. 69.

Adolfa Wolfštirna a Tomáše Zelendra z Prošovic z 5. března 1626. Do Trutnova byl povolán jeden praporec pod vedením hejtmana Echzela. O rozdělení vojáků do jednotlivých příbytků rozhodoval děkan Alegeur tak, aby dosud nekatoličtí měšťané byli nuceni přestoupit ke katolické víře. Kdo se prokázal zpovědní cedulkou a byl skutečně katolický, ten byl od kvartýrování osvobozen. V případě zatvrzelých a znovu odpadlivších byl počet vojáků zdvojen. Tento hospodářsky i jinak nepřejemný akt, vedl k rychlým konverzím obyvatel Trutnova. Je otázkou, zda se nejednalo o konverze na oko. Každopádně již 2. května 1626 žádají trutnovští knížete Lichtenštejna, aby, jsouce již všichni katoličtí, byli osvobozeni od ubytování vojáků.⁹⁰⁹

Vojenská akce vyvolala i určitou vlnu emigrace. Podle zprávy purkmistra a rady města Trutnova z 15. července 1626 sice neodešel kvůli náboženství žádný měšťan, ale „pro nesnesitelné soužení vojenské opustili dva sousedé a tři sedláci statky své. Jiné informace máme ze zprávy rychtáře Jana Burgera z 30. listopadu 1630, která hovoří o 33 pustých domech, které měšťané opustili „pro dluhy, nesmírné kontribuce a nátisky vojenské“ mezi roky 1622 až 1630. To znamená, že většina měšťanů, kteří si zvolili emigraci, odešla v rozmezí čtyř let (1626- 30). V roce 1651 je udáváno ve městě 183 domů (v Berní rule je ale uvedeno pouze 103 domů),⁹¹⁰ opuštěno tak bylo v těchto letech přibližně 20-30 % domů ve městě.

Na tomto místě můžeme díky výše zmíněné zprávě vystěhovalé měšťany i vyjmenovat: Jan Baudisch, Michael Burger, Martin Dreis, Jiří Fiedler, Jiří Finger, Daniel Ficker, Valentin Ficker, Jiří Flegel, David Freiberg, Adam Freiwaladt, Jan Freiwaladt, Jan Glaser, Eleazar Göttling, Jakub Hofmann, Augustin Kazda, Adam Kühn, Jiří Kühn, Jan Knericht, Salamon Kretschmer, Mikuláš Lang, Joachym Metschel, Kristina Multenpergerová, Jiří Neumann, Jakub Pilz, Kryštof Rodecky, Martin

---

⁹⁰⁹ K tomu Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 59-60. Oba dokumenty jsou součástí fondu Stará manipulace. NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R 109/10 a 12, karton 1980-1981.

⁹¹⁰ NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3683, sign. T9/15, karton 2372.

Rönel, Jan Schmied, Martin Schneider, Jiří Schönborn, Jan Sommer, Kryštof Strecker, Valentin Strudler a Jiří Vietz.⁹¹¹

Představitelé města museli být všichni katolického vyznání a měli se podílet na prosazování protireformace. Tak tomu bylo i v Trutnově, o kterém píše na jednom místě své *Historie o těžkých protivenstvích církve české* J. A. Komenský. Zmiňuje se zde o zvláště horlivém purkmistrovi, jehož stihl „spravedlivý boží trest“: „*Tobiáš König, trutnovský purkmistr, odpadlec nevěrný a stálých při náboženství trapič ukrutný, upadl léta 1629. v nějakou nemoc, od níž jako uhel zčernal a mluvití chtěje, jen jako pes štěkal. V jakémž způsobu za celé tři dni divadlem byv, v krutých bolestech zcepeněl.*“⁹¹²

Rok 1626 je celkově spojen i se změnou rekatolizačního přístupu k měšťanům královských měst. V této době se rekatolizace přestávala provádět těmi nejtvrďšími prostředky, o čemž svědčí i nově vydané edikty. Dne 15. května 1626 podal královský místodržící Lichtenštejn panovníkovi návrh, aby z královských měst, která přijala katolickou víru, bylo staženo vojsko. Císařský edikt z 2. června 1626 nařizoval, aby nekatolíci v královských městech nebyli již ke katolickému náboženství nuceni vojenskou silou a aby jim bylo umožněno vystěhovat se ze země. Jejich statky jim neměly být odnímány, nýbrž je mohli svobodně prodat.⁹¹³

Počátkem února 1627 byly Ferdinandem II. jmenovány nové reformační komise, které měly pokračovat v rekatolizaci. Tentokrát již byla jejich činnost naplánována podrobněji. Komise měly za úkol projít všemi kraji a vizitovat všechny kostely. Pro Hradecký a Boleslavský kraj byl jmenován komisařem za stav duchovní opat Strahovského kláštera Kašpar z Questenberku a světským komisařem se stal Otto z Opperstorfu. Na pomoc ještě dostali šest pomocníků a šest řeholníků.⁹¹⁴ Zatímco první

⁹¹¹ NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3683, sign. T 9/78, karton 2376, Seznam pustých domů z roku 1630. K tomu srov. rovněž Tomáš V. Bílek: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. 2. část. Praha 1983, s. 238-1240.

⁹¹² Jan Ámos KOMENSKÝ: c. d. zdroj <http://texty.citanka.cz/komensky/perz2-106.html>

⁹¹³ Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s. 72.

⁹¹⁴ Eliška ČÁŇOVÁ: *Vývoj správy*, s. 529.

komise působila pouze v královských městech, nová komise z roku 1627 se zaměřovala na šlechtu i poddané. Questenberkova komise zjistila v Hradeckém kraji pouze 12 far obsazených, mezi nimi i faru v Trutnově. Je pravděpodobné, že trutnovští měšťané katolickou víru přijali a nekladli žádný odpor, jako tomu bylo na některých sousedních panstvích.

V neposlední řadě je potřeba zmínit, že Trutnov utrpěl kvůli své účasti na stavovském povstání velké ztráty. Další ztráty utrpěl v důsledku válečných událostí. Další postup rekatolizace byl zastaven na mnoho let válečnými událostmi. Ty se významně dotkly i trutnovského panství. V roce 1631 totiž došlo k vpádu Sasů do Čech. S nimi se vrátila celá řada emigrantů a nekatolických duchovních. Při tomto vpádu byl vážně ohrožen i Trutnov. Pražští místodržící nařídili rychtářům a radám měst Trutnova, Dvora Králové a Jaroměře, zřídit výzvědnou službu a posílat všechny informace o nepříteli do Prahy. Sasové zvolili nakonec jinou trasu postupu a trutnovské panství tak bylo ušetřeno.⁹¹⁵

Jinak tomu ale bylo při dalším společném vpádu Sasů a Švédů v roce 1634. Nepřátelské oddíly přitáhly od Svídnice k Trutnovu dne 24. června. Měšťané jim však brány neotevřeli a postavili se na odpor. Nepřítel pravděpodobně neměl děla, a tak se o prolomení hradeb ani nepokusil a po zapálení Horního předměstí odtáhl.⁹¹⁶

Trutnovské panství bylo kvůli blízkosti Slezska často ohrožováno i v dalších letech třicetileté války. Nešlo o přímou hrozbu dobytí města, ale rovněž o velké kontribuce, které Trutnov musel platit nejen nepřátelským oddílům, ale často i císařským, kteří si nepočínali o nic lépe. Poté, co na jaře roku 1639 Švédové opět vpadli do Čech, jim musel Trutnov posílat peníze, potraviny a jiné zboží.⁹¹⁷ Následující rok švédské vojáky nahradili císařští, kteří se snažili zpět dobýt obsazené území.

---

⁹¹⁵ Eva TOMKOVÁ: *Švédské vpády do Trutnova*. In: Jan KILIÁN (ed.): *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. - 5. května 2004, Mělník 2004, s. 48.

⁹¹⁶ Tamtéž.

⁹¹⁷ Tamtéž, s. 49.

Neblaze město postihl další švédský vpád na jaře roku 1642. Trutnov byl zcela vyplundrován a shořela velká část města včetně kostela s farou, radnice, školy a pivovaru. Zničeny byly rovněž všechny staré listiny, privilegia a spravedlnosti, což je dodnes citelná ztráta pro archiv města a studium jeho nejstarších dějin. Obyvatelstvo se ukrývalo v okolních lesích.⁹¹⁸ Na podzim roku 1642 Švédy vystřídali opět císařští vojáci. Pro město to ale neznamenalou žádnou úlevu. Kvůli vysokým kontribucím se obec velmi zadlužila, i proto jí císař udělil 27. května 1643 milost.⁹¹⁹ Situace města se však nezlepšila ani v následujících letech, neustále Trutnovu hrozilo nebezpečí ze strany Švédů. Ti jej opět zplundrovali roku 1645 a zachovali si na město vliv i v následujících letech. Naposledy dobyli město, přičemž byl poškozen i zámek, v září 1647. I po uzavření Vestfálského míru se trutnovští měšťané necítili v bezpečí. Trutnovské dominium bylo velmi zpustošené a ani na začátku padesátých let se jeho stav nedařilo konsolidovat.⁹²⁰

Po skončení Třicetileté války a uzavření Vestfálského míru nestálo již nic v cestě plánům na rekatolizaci Čech. V této době, jak bylo zmíněno již výše, vzniká *Soupis poddaných podle víry*. Nahlédněme do tohoto pramene a zaměřme svoji pozornost na panství Trutnov.⁹²¹

Trutnov byl královským věnným městem a spadal tak pod přímou správu panovníka. V čele města stál císařský rychtář Christoph Meidtner, purkmistr Hans Riedell a městská rada, složená z jedenácti radních.⁹²² Soupis všech zpovědi schopných obyvatel pro město Trutnov, včetně Horního a Dolního předměstí (Ober a Nieder Vorstadt) a vesnic Starého města (Dorf Altstadt), Poříčí (Parschnitz), Vernířovic (Wernersdorff),

---

⁹¹⁸ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací*, s. 1240.

⁹¹⁹ Eva TOMKOVÁ: *Švédské vpády*, s. 50.

⁹²⁰ Franz X. KUHN: *Materialen zur Heimatgeschichte*, s. 61.

⁹²¹ Naposledy tento pramen důkladně rozebrala ve své bakalářské práci Adéla TOMKOVÁ: *Soupis poddaných podle víry na trutnovském panství*. Praha, Bakalářská práce FF UK 2010, 56 s. Dříve již věnoval pozornost tomuto pramenu Anton BLASCHKA: *Das Trautenauer Untertanenverzeichnis vom Jahre 1651*. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines 14, 1925, s. 111 an.

⁹²² Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry*, s. 1325-1327.

Markoušovic (Margauschwitz), Libče (Gabersdorff), Babí (Trauttenbach), Voletin (Wolten), Kalné Vody (Trübewasser), Zlaté Olešnice (Oelsse), Debrnného (Döbrle), Stríteže (Burckersdorff) a Bojiště (Hohenbrückh) byl sepsán dne 24. dubna 1651. Trutnovský *Soupis* byl napsán v němčině. Jedná se o 18 sešitých archů papíru, z nichž je pět posledních nepopsaných. K nim je přivěšena malá městská pečeť s vyobrazením draka s latinským nápisem „*sigillum minus reipublicae Trutnoviensis*“.

Jak vlastně trutnovský *Soupis* poddaných vypadá a jak je strukturován? Začíná sepsáním osob, které žily ve městě Trutnově. Na začátku jejich seznamu se nachází jména nejvýznamnějších představitelů města. Na prvním místě je proto zapsán královský rychtář, dále purkmistr a radní s rodinami. Následuje výčet měšťanů v libovolném pořadí. Jméno hospodáře není vždy zvýrazněno, ale je vždy graficky odlišeno – předsazením. Křestním jméno a příjmení je vždy uvedeno u hospodáře (*Wirth*) a obvykle také u tovaryše (*Gesell*). Méně často se objevují příjmení u děveček (*Magd*) a pacholků (*Knecht*). Pokud příjmení čeledi není známé, je nahrazováno velkým písmenem N.

Ve vsích jsou zaznamenávání nejprve sedláci (*Pauern*). Na prvním místě je uveden vesnický rychtář s rodinou. Dále jsou uváděni zahradníci (*Gärtner*), chalupníci (*Chalupner*) a podruzi (*Hausleüth*). V některých případech jsou zahradníci úplně vynecháni a podruzi jsou zařazeni do stejné skupiny s chalupníky. V jiných případech jsou na konci výčtu společně s podruhy vypsány i samostatně žijící osoby (*Einzehlige Personen*). Při rozlišování jednotlivých sociálních skupin bylo zapotřebí dávat velký pozor při zařazování těchto jednotlivců. U vsi Vernířovice (Wernersdorff) zase naopak nejsou vůbec nadepsáni sedláci. Je možné, že v této malé vsi žádní sedláci nebyli.

V některých případech se u děveček a pacholků objevuje označení „*frembde*“. Většina badatelů se přiklání k názoru, že takto označení jedinci v podružském postavení pochází z jiného panství. Anton Blaschka ve své studii tvrdí, že by takto užitý termín měl naznačovat, že se nejedná

o rodinného příslušníka.⁹²³ To by ale znamenalo, že v ostatních případech se o rodinného příslušníka jedná. Tato teze se tedy zdá nepravděpodobná, jelikož by narostl počet rodinných příslušníků a nebyla by v Soupisu poddaných uvedena téměř žádná čeleď.

Pro účely této práce je nejdůležitější kolonka označující náboženské vyznání. Katolíci jsou označeni písmenem *k* (z německého *katolisch*), nekatolíci písmenem *u* (*unkatolisch*). Naděje na obrácení ke katolické víře bohužel v trutnovském Soupisu poddaných explicitně zaznamenaná není. V závěru je však poznámka, že existuje nepochybná naděje u všech nekatolických poddaných, že v krátkém čase budou přivedeni ke katolické víře: „*Ebenmäßig auch betrefend die Untertanen, welche der hießige Herr Decanus durch seine fleißige Instruktion und unserem dabei gethanen Befehl zimlicher Maßen auf gutten Weg gebracht, so ist gleichwohl ungezweifelte Hofnung, daß dieselben sambtlich in kurtzer Zeit zue dem wahren katholischen Glauben sich bekeren werden.*“⁹²⁴

Na panství města Trutnova bylo v roce 1651 celkem 311 nekatolíků, což představuje 18 % z celkového počtu 1727 osob uvedených v soupisu. Oproti okolním panstvím (například panství Žacléř – srovnej níže) není podíl nekatolíků příliš vysoký. Je zapotřebí si uvědomit, že Trutnov byl královským věnným městem, tudíž zde rekatolizace začala dříve a měla rychlejší průběh. Naprostá většina nekatolíků (298 osob) žila ve vsích trutnovského panství (viz Tabulka 6.1). Zdá se tedy, že zatímco ve městě rekatolizace již proběhla, vesnice byly zatím ponechány stranou. Na druhou stranu je možné, že ve vsích bylo snadnější udržet si původní víru, než ve městě, kde byli měšťané vystaveni silnějšímu tlaku. Přímo ve městě bylo pouze 5 nekatolíků, což z celkového počtu obyvatel města činí pouze 1,48%. Dva z nich příslušeli k čeládce a byli označeni poznámkou „*frembde*“. Byli tedy přesporní a pocházeli z jiného panství. Dva

⁹²³ Anton BLASCHKA: *Das Trautenauer Untertanenverzeichnis*, s. 117.

⁹²⁴ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry*, s. 1363.

nekatolíci byli mezi tovaryši a poslední nekatolík ve městě byl třináctiletý syn trutnovského krejčího, katolíka.

Tabulka 6.1 Přehled katolíků a nekatolíků podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Trutnov (podle obcí).

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení
město Trutnov	334	5	0
předměstí	323	8	0
ves Staré Město	165	6	0
ves Poříčí	102	2	0
ves Vernířovice	11	18	0
ves Markoušovice	7	106	0
ves Libeč	76	1	0
ves Babí	70	44	0
ves Voletiny	30	17	0
ves Kalná Voda	29	21	0
ves Zlatá Olešnice	153	14	0
ves Debrné	50	27	0
ves Střítež	23	33	0
ves Bojiště	43	9	0
celkem	1416	311	0

Podobná čísla nacházíme i na trutnovských předměstích, kde bylo z celkového počtu 331 osob pouze 8 nekatolíků, což představuje 2,41 %. Pro zjednodušení budeme dále předměstí zkoumat dohromady s městem.⁹²⁵ V jednom případě byl nekatolíkem hospodářův bratr, ve třech případech

⁹²⁵ V poslední práci věnované trutnovskému soupisu od Adely Tomkové je bohužel problematika předměstí vynechána zcela.

dcery či syn hospodáře. V ostatních čtyřech případech se jedná o čeleď (děvečky a pacholky).

Autor soupisu na závěr píše, že nekatolické čeledi bylo nařízeno, aby buď přijala katolickou víru, nebo opustila město: „*Dass nun aber hier in der Stadt zwischen den Dienstopthen etzliche Unkatolische sich befinden, so ist denenselben endlich anbefohlen, entweder die wahre katolische Religion anzunehmen, oder aber von der Stadt wekhzuegehen.*“⁹²⁶ To je důkaz skutečnosti, že počet nekatolíků ve městě odpovídal skutečnosti a že představitelé města byli odhodláni situaci řešit.

Tabulka 6.2 Srovnání vzdálenosti od centra farnosti a podílu uvedených nekatolíků v Soupisu poddaných z roku 1651

ves	vzdálenost v km	podíl nekatolíků v %
Markoušovice	10,4	93,8
Vernířovice	8,6	61,1
Zlatá Olešnice	7,2	8,4
Babí	6,4	38,5
Debrné	6,1	35,1
Kalná Voda	5,9	35
Střítež	5,4	58,9
Libeč	4,8	1,3
Voletiny	3,5	36,1
Poříčí	3,5	1,9
Staré Město	3,2	3,5
Bojiště	1,6	17,3

Velké rozdíly nacházíme na vsích trutnovského panství. Jsou zde vesnice, kde zcela převažují katolíci, ale rovněž vesnice téměř nekatolické. Do první skupiny můžeme zařadit vsi Staré Město, Poříčí,

⁹²⁶ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatuše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry*, s. 1363.

a Libeč, kde procentuální podíl nekatolíků nedosahuje ani 4 %. Druhou skupinu poté tvoří vsi, kde je procentuální podíl vyšší než 35 %: Vernířovice, Markoušovice, Libeč, Babí, Voletiny, Kalná Voda, Debrné a Střítež. Nejvíce nekatolíků je zaznamenáno ve vsi Markoušovice (93,8 %), dále ve vsi Vernířovice (61,1 %) a Střítež (58,9 %). Do těchto skupin nemůžeme zařadit pouze ves Zlatou Olešnici (8 % nekatolíků) a Bojiště, kde se podíl nekatolíků blíží průměru na panství (17,3 %). Nabízí se otázka, zda existuje něco společného pro obce s vysokým či nízkým počtem nekatolíků. První se nabízí vzdálenost od centra farnosti Trutnova. Pokusíme se tedy seřadit obce podle vzdálenosti od centra a porovnat pořadí vzdáleností s podílem nekatolíků ve zповědních seznamech (tabulka 6.2).

Tabulka 6.3 Rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Trutnov roku 1651. (údaje v %)

B: obyvatelé měst (včetně předměstí)				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	100	0	0	0
ženy	100	0	0	0
synové	96	0	4	0
dcery	97	0	3	0
čeleď mužská	89	0	11	0
čeleď ženská	97	0	3	0
C: obyvatelé vsí				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	82	0	18	0
ženy	74	0	26	0
synové	54	0	46	0
dcery	47	0	53	0
čeleď mužská	55	0	45	0
čeleď ženská	59	0	41	0

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že čím byla vzdálenost od centra farnosti větší, tím více bylo ve vsi nekatolíků. Výjimky potvrzující pravidlo jsou však i zde – jsou to vsi Libeč a Bojiště. V Libči bylo velmi málo nekatolíků, i když tato ves je poměrně vzdálená od Trutnova. Vysvětlení můžeme najít ve skutečnosti, že leží při hlavní cestě (na rozdíl například od podobně vzdálených Voletin). Navíc se jedná o cestu k filiálnímu kostelu ve Zlaté Olejnici, takže duchovní správci tuto ves navštěvovali zřejmě častěji. Poměrně vysoký počet nekatolíků je ve vsi Bojiště, která je naopak velmi blízko k sídlu děkanství.

Z hlediska rodinného a sociálního postavení se konfesijní rozvrstvení příliš neliší mezi městem a vesnicemi (viz Tabulka 6.3). Nejméně nekatolíků nacházíme mezi hlavami domácností a jejich ženami (ve městě nebyli žádní, ve vsích přibližně 20 %). Více nekatolíků nacházíme mezi syny a dcerami, a to opět především na vsích. Největší podíl nekatolíků je pak mezi čeledí. Z hlediska věkové a pohlavní struktury je větší podíl nekatolíků mezi obyvatelstvem mladším (do 24 let). Ve věkové skupině 15-19 let je udáno 84 nekatolíků z celkového počtu 311. Z hlediska pohlaví převažují ženy (viz Tabulka 6.4). Takovéto rozvržení je možné najít i v dalších lokalitách (viz následující oddíly). Zdá se tedy, že více rezistentní vůči rekatolizačnímu tlaku byli obyvatelé vsí, mladí lidé a ženy. Takový závěr je však příliš zevšeobecnující a nelze jej proto přecenit.

Závěrem oddílu o městě Trutnově je třeba se zastavit u srovnání průběhu, užitých metod a technik rekatolizace v Trutnově a Mladé Boleslavi. Závěry však nelze zevšeobecňovat, jelikož se jedná pouze o dvě města. Jinde mohla být situace odlišná. Zdá se, že rekatolizace v Trutnově začala o něco později než v Mladé Boleslavi, kde lze její počátky klást již do roku 1623. V Trutnově jsou patrné první rekatolizační snahy až v roce 1626. Bylo to zřejmě dáno větší vzdáleností od centra království, blízkostí hranic. Největší rekatolizační úsilí v obou městech však spadá do období let 1626-1630.

**Tabulka 6.4 Věková a pohlavní skladba nekatolického obyvatelstva panství
Trutnov roku 1651**

	Skupina B –město a předměstí			Skupina C - vsi			celkem
věk	muž	žena	celkem	muž	žena	celkem	
do 14	1	1	2	9	7	16	18
15-19	5	2	7	31	46	77	84
20-24	2	1	3	20	40	60	63
25-29	-	-	-	26	23	49	49
30-34	-	-	-	14	26	40	40
35-39	-	-	-	7	9	16	16
40-44	-	1	1	6	9	15	16
45-49	-	-	-	4	3	7	7
50-54	-	-	-	2	4	6	6
55-60	-	-	-	5	4	9	9
60 +	-	-	-	2	1	3	3
celkem	8	5	13	126	172	298	311

Z hlediska zvolených metod a technik rekatolizace jsou obě města srovnatelná. V obou případech bylo využito široké jejich široké spektrum od rekatolizační legislativy přes byrokraticko-organizační nátlak až po vojenský nátlak. Bohužel v případě Trutnova se nedochoval žádný tak podrobný pramen jakým je pro Mladou Boleslav Kezeliova *Kronika mladobolelská*. Rekonstrukce dějů v Trutnově tak byla poměrně složitá, podařilo se však vysledovat shodné rysy. Jedním z nich je i nestálost výsledků rekatolizace ve 20. letech 17. století v důsledku válečných událostí. V dalších oddílech opustíme sféru městskou a pokusíme se o rekonstrukci rekatolizačních událostí na několika venkovských panstvích.

6.2.3 Příklad třetí: panství Frýdlant do konce 17. století – nezdary rekatolizace

Zcela specifický průběh měla rekatolizace na panstvích frýdlantského vévodství, které patřilo Albrechtu z Valdštejna. Při bližším pohledu na panství Frýdlant, tak jak je situace popsána v *Soupisu poddaných podle víry*, se zdá, že v prvních desetiletích po Bílé hoře zde rekatolizace snad vůbec nezačala. Tak tomu však nebylo. I Albrecht z Valdštejna musel respektovat zemská nařízení a učinil některá rekatolizační opatření. Ovšem již v počátku rozhodl, že rekatolizace na jeho panstvích bude probíhat mírnými prostředky. Hlavním Valdštejnovým počinem bylo povolání jezuitů do Jičína a založení tamější jezuitské koleje v prosinci 1622.⁹²⁷

Panství Frýdlant se skládalo v polovině 17. století ze dvou měst a městeček (Frýdlant, Nové Město pod Smrkem) a 38 vesnic, které patřily buď přímo majiteli panství, nebo se jednalo o tzv. lenní vsi, které náležely zdejším manům (lenní šlechtě). Do první skupiny patřily: Dolní Řásnice, Horní Řásnice, Krásný Les, Jindřichovice pod Smrkem, Dětrichovice, Ludvíkov pod Smrkem, Lázně Libverda, Bílý Potok, Hejnice, Raspenava, Lužec, Luh, Mníšek, Albrechtice u Frýdlantu, Vysoký, Dolní Oldříš, Dětrichov, Heřmanice, Kunratice, Předláne, Větrov, Višňová a Bulovka (část). Do druhé skupiny pak náležely: Bulovka (část), Poustka, Boleslav, Loučná, Andělka, Ves, Černousy, Habartice, Háj, Dolní Oldříš, Gerlachsheim (zaniklá ves), Srbská, Pertoltice, Arnoltice, Nová Ves a Mlýnice.⁹²⁸

Frýdlantsko je až do poloviny 16. století spojeno s německým šlechtickým rodem Biberštejnů. Poslední z Biberštejnů, Kryštof V., opustil katolickou rodovou tradici (zde lze připomenout, že rod

⁹²⁷ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 143. Dále srov. Ivana ČORNEJOVÁ: *Jičínští jezuité a rekatolizace*. In: *Rekatolizace v Českých zemích*. Pardubice 1995, s. 65-72.

⁹²⁸ Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (edd.): c. d., s. 146-181.

Biberštejnů patřil k odpůrcům husitství) a stal se luteránem. Od roku 1558 náleželo panství Frýdlant slezskému rodu Redernů. Poslední z Redernů, Kryštof, se zúčastnil stavovského povstání, za což byl dán do klatby a byly mu zkonfiskovány všechny statky. Zemřel v roce 1641 v Polsku.⁹²⁹

Za první rekatolizační akci na panství Frýdlant, poté co je získal Albrecht z Valdštejna, lze považovat nakvartýrování 300 vojáků do města i na předměstí Frýdlantu, ke kterému došlo 13. dubna 1622. Tato akce ale nedosáhla žádného většího úspěchu. Vojáci pouze vypili veškeré pivo ve městě.⁹³⁰ Jednou z prvních věcí, které mělo být dosaženo, bylo odstranění všech nekatolických duchovních a predikantů z far a dosazení katolických kněží. Za tímto účelem byl Valdštejnem poslán jako duchovní komisař (*commisarius in spiritualibus*) na panství frýdlantské a liberecké pražský kanovník Jan Ctibor Kotva z Freivaldu.⁹³¹ Ten dorazil do Frýdlantu dne 12. srpna 1623 a ihned začal úřadovat. Nejprve vyšetřil stav kostelů a far na těchto dvou panstvích, a také důchody evangelických farářů. Ty pak byly 25. srpna 1623 i s desátkem zabaveny.

V květnu 1624 bylo nařízeno, aby byli všichni nekatoličtí faráři na frýdlantském a libereckém panství odstraněni. Po vyhlášení tohoto nařízení všichni evangeličtí duchovní správci z obou panství opustili fary a vystěhovali se do Saska. Byli to následující kněží: Wolfgang Günther, Ondřej Heisch, Melchior Neumann, Jiří Wandalus, Pavel Breuer, Gabriel Biertiegel, Daniel Bursche, Zachariáš Andreae, Martin Crusius, Jakub Riedel, David Senftleben, Friedrich Moritz, Kašpar Crusius, Kristián Starke, Anofrius Börtsmann, Michal Leubner, Jan Majus a Basil Sartorius.⁹³² Celkem se jednalo o osmnáct farářů.

---

⁹²⁹ Erich GIERACH: *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*. 2. Teil. Friedlant i. B. 1926, 392 s. K majitelům panství podrobně Johann Carl ROHN: *Chronik vormalis Böhmischer Cron-Lehe, Nunmehr ins Allodium gezogener zweyer Städten Friedland, und Reichenberg ...*. Prag 1763, 384 s.

⁹³⁰ Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation und der gleichzeitigen Kriegssereignisse in der Herrschaft Friedland*. In: MVGDDB 39, 1901, s. 290.

⁹³¹ Josef RISS: *Jan Ctibor Kotva z Freyfeldu*. Časopis českého muzea 54, 1888, s. 470-475. Jan Ctibor Kotva byl významnou postavou rekatolizace. Kromě Valdštejnovy komise byl komisařem i pro Podbrsko a Plzeňsko. V roce 1626 se stal proboštem ve Staré Boleslavi a 4. listopadu 1629 byl instalován jako probošt litoměřický. Zemřel 29. září 1637. Mimo jiné se o něm přemýšlelo jako o případném jičínském biskupovi.

⁹³² Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 144.

Před správou panství a reformačním komisařem Kotvou stál nyní těžký úkol, získat dostatek katolických kněží k obsazení far. To ale nebylo v pobělohorských Čechách snadné. Podařilo se obsadit v podstatě pouze dvě fary – frýdlantskou a libereckou (jen na frýdlantském panství však bylo 14 farních kostelů). První byla obsazena fara frýdlantská, kam byl dne 14. května 1624 dosazen budyšínský kanovník Sebastian Balthasar z Waldhausenu. Pro velký odpor nekatolických obyvatel, byl ale nucen zpočátku tolerovat působení nekatolických kněží, které povolil sám Albrecht z Valdštejna. Teprve později získal na vlastní náklady dva kaplany, které dosadil do Raspenavy a Pertoltic. Na jejich obživu postoupil desátek z pěti kostelů.⁹³³

Dne 1. září 1625 byl pak vydán patent Albrechta z Valdštejna, který se týkal provedení protireformace ve vévodství Frýdlantském. Dle tohoto patentu byli všichni poddaní frýdlantského vévodství povinni každou neděli a každý svátek navštěvovat katolické mše, světit dny sváteční, děti posílat na katechismus, sousedy své přistouпивší na katolickou víru ničím neobtěžovat, křty a sňatky vykonávat jen u katolických duchovních a nepřechovávat predikanty ze země vypovězené. Provedení tohoto patentu se však nezdařilo i když byl opakovaně vydán několikrát.⁹³⁴ Od jeho vymáhání bylo v podstatě upuštěno. Jedním z důvodů byl i odchod řady poddaných, kdy jen z Frýdlantu a jeho předměstí zběhlo 41 majitelů domů.⁹³⁵ K dalšímu významnému rekatolizačnímu počínu došlo až srpnu a říjnu 1626, kdy byla do města Frýdlantu nakvartýrována vojska pod velením rytmistra Sturma. V březnu následujícího roku bylo vyhlášeno další nařízení Albrechta z Valdštejna týkající se protireformace. Následované podrobnou instrukcí zemského hejtmana Gerharda von Taxise z 15. září 1627.⁹³⁶ V této instrukci se opět nařizuje všem poddaným, aby

⁹³³ Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation*, s. 292-294.

⁹³⁴ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 146.

⁹³⁵ SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 1692, sign. XXII/9, karton 477, Reformace a protireformace (zde konkrétně seznamy zběhlých poddaných). K tomu srov. rovněž Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation*, s. 294.

⁹³⁶ Tamtéž.

navštěvovali kostel, nestýkali se s predikanty pod hrozbou přísných trestů, nechávali děti křít a sňatky uzavírali jen u katolických kněží a posílali děti do školy na katechismus.

Veškeré snahy byly opět bez úspěchu. Valdštejnův postup byl totiž v této věci nedůsledný. K této nedůslednosti jej vedly podle mého názoru především hospodářské zájmy, nikoliv však sebemenší náklonnost k nekatolíkům. Albrecht z Vladštejna především ponechal na svých panstvích řadu úředníků a hejtmanů nekatolického vyznání, rovněž dovolil svým nekatolickým manům, aby na lenních statcích frýdlantského vévodství zůstali, a dokonce si drželi své nekatolické kněze. Důsledkem toho bylo, jak píše Tomáš V. Bílek, že se řada nekatolických poddaných zběhlých z jiných panství ve frýdlantském knížectví usazovala.⁹³⁷

V říjnu 1628 došlo ke konfliktu mezi frýdlantským děkanem a místními měšťany, který musela rozřešit reformační komise. Obětí tohoto sporu se stal purkmistr Abraham Scholz, který byl povolán do Jičína k vysvětlení sporu a následně uvězněn na Veliši. To vše se událo k nelibosti frýdlantských měšťanů, kteří počátkem roku 1629 proti činnosti reformačních komisařů povstali.⁹³⁸ Důsledkem bylo ubytování deseti vojáků u nekatolických měšťanů v městě Frýdlantu v roce 1629.⁹³⁹ Tento akt vedl k dalšímu úprku obyvatel města za blízké hranice. Hejtman panství Heinrich z Griesselu přispěchal proto s návrhy, jak získat zběhlé poddané zpět. Jeho návrhy však zemský hejtman odmítl s tím, že „*by se jednalo lépe a správněji, když by se zcela upustilo od reformace, než aby se prováděti měla se škodou tak velikou.*“⁹⁴⁰ Hejtman panství Frýdlant na základě toho odvolal vojáky z města a nařídil katolické městské radě, aby reformaci ve městě zastavila a vyzvala uprchlé měšťany k návratu. Sám se pak od akcí vojáků ve městě distancoval a svedl vše na zdejšího katolického rychtáře.

⁹³⁷ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 147.

⁹³⁸ Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation*, s. 298.

⁹³⁹ SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 1692, sign. XXII/9, karta 477.

⁹⁴⁰ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 155. K tomu srov. Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation*, s. 297.

Tohoto roku si frýdlantský děkan opět stěžoval na řadu frýdlantských manů kvůli ochraně nekatolických predikantů i na městskou radu frýdlantskou a zdejšího purkmistra Heinricha Seidla, kteří nechtěli přistoupit ke katolické víře.⁹⁴¹ Manům frýdlantského vévodství bylo přikázáno 16. února a 8. května 1629, aby přistoupili k náboženství katolickému nebo aby se ve čtyřech nedělích z knížectví vystěhovali. Pomocí vojska rovněž bylo přikročeno k provádění protireformace v celém vévodství, především ve městech. To se dotklo i samotného Frýdlantu, kam bylo vsazeno vojsko.⁹⁴² Mimo to na území celého knížectví působili jezuitské misie organizované z jičínské koleje (zvláště proslulý je v této souvislosti P. Matyáš Burnatius).⁹⁴³

O tom, že rekatolizace v celém knížectví frýdlantském postupovala velmi pomalu, svědčí i zprávy frýdlantského děkana podané v roce 1631 pražskému arcibiskupovi a papežskému nunciovi, v nichž se vzdal dne 10. září 1631 svého úřadu, což odůvodnil absencí jakékoliv podpory ze strany frýdlantských úředníků a sdělením, že po osmi letech, kdy ve městě a okolí spolu s pěti kaplany působil, jen na 60 osob k náboženství katolickému přistoupilo.⁹⁴⁴

Saský vpád do Čech v roce 1631 s sebou přinesl i návrat vystěhovalců, kteří se pomocí Sasů na čas opět zmocnili svého majetku. Po vypuzení saských vojsk z Čech se Albrecht z Valdštejna začal více zajímat o rekatolizaci obyvatel svého vévodství.⁹⁴⁵ Všude dosazoval horlivé duchovní a za nejvyššího vizitátora všech far v knížectví ustanovil Floria z Cremony. Valdštejn ale nařídil, aby se „*neužívalo k obrácení lidu žádných prostředků přísných a násilných.*“⁹⁴⁶ Valdštejn jednal především kvůli vlastnímu prospěchu, jak si všímá již starší literatura i jeho současníci. Neměl totiž zájem na tom, aby z jeho panství zběhli poddaní

⁹⁴¹ NA Praha, Valdštejniána, sign. F 67/8h, inv. č. 32, karton 28.

⁹⁴² Julius HELBIG: *Geschichte der Gegenreformation*, s. 299.

⁹⁴³ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 150.

⁹⁴⁴ Tamtéž, s. 155. NA Praha, Valdštejniána, sign. F 67/8h, inv. č. 32, karton 28. Dále SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 472, sign. VIII/1, karton 163, Město Frýdlant – církevní záležitosti.

⁹⁴⁵ NA Praha, Valdštejniána, sign. F 67/8, inv. č. 32, karton 27.

⁹⁴⁶ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 156.

za blízké hranice. Rovněž nekatoličtí poddaní z jiných panství zde nacházeli útočiště, což frýdlantskému vévodství přinášelo značný zisk. I proto bylo Frýdlantsko současníky nazýváno šťastnou zemí (*terra felix*), zatímco ostatní české kraje bylo označovány jako pustá země (*terra deserta*).

Po Valdštejnově zavraždění v roce 1634 v Chebu zůstává většina poddaných na jeho panstvích nekatolického vyznání. Skutečná rekatolizace tedy začíná v této oblasti až po jeho smrti a tak tomu bylo ve všech třech panstvích, která jsou v této práci rozebírána a jež náležela k frýdlantskému vévodství – Frýdlant, Vrchlabí, Hostinné).

Jak tedy postupoval Matyáš hrabě Gallas, který panství Frýdlant získal? Zpočátku v důsledku saského vpádu nemohl učinit nic. Teprve po uzavření míru v roce 1635 mohlo být přistoupeno k prvním krokům. V roce 1638 byli na panství povoláni jezuité z jičínské koleje. Ti zjistili, že panství je prakticky zcela nekatolické. Na celém panství bylo všeho všudy jen 16 katolíků. Příčiny toho byly zřejmé. Byla to nejen blízkost ciziny, ale i špatný stav farní správy na panství. Frýdlantský děkan totiž s pomocí jednoho kaplana spravoval 16 kostelů.⁹⁴⁷

Nekatolická šlechta spolu s měšťanstvem i poddanými z panství Frýdlant se v obavě před jezuitou rozhodla podat snažnou prosbu správcům panství, aby směli zůstat při své luterské víře, v opačném případě pohrozili vystěhováním. Akce tak skončila pouze osazením městské rady ve Frýdlantě katolíky, kterým byly dány různé výsady, aby se tak i další obyvatelé rozhodli pro přestup ke katolictví. V roce 1638 opustilo město Frýdlant 55 rodin, z nichž 50 zde vlastnilo nějaký statek.⁹⁴⁸

V následujících letech zabránily důslednému rekatolizačnímu postupu na panství Frýdlant další válečné události. Matyáš z Gallasu se nemohl věnovat svému panství, jelikož byl plně vytížen vojenskými

---

⁹⁴⁷ Tamtéž, s. 162.

⁹⁴⁸ SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 1692, sign. XXII/9, karton 477.

povinnostmi.⁹⁴⁹ K důslednému provádění rekatolizace tak bylo přistoupeno až po skončení třicetileté války. Velký tlak na obyvatelstvo panství dokládá řada archivních dokumentů z 50. let 17. století.⁹⁵⁰

Když pohlédneme na údaje obsažené v *Soupisu obyvatel podle víry* z roku 1651, zjistíme, jak bylo již výše řečeno, že obyvatelstvo frýdlantského panství zůstalo nekatolické. Situaci ve farní správě tohoto panství se totiž nedařilo zlepšit. Nepomáhalo ani četné působení misií. Zastavím se nyní u rozboru tohoto jedinečného pramene, který provedli Dana Štefanová a Jan Horský, a pokusím se jej doplnit o poznatky z vlastního rozboru, v němž jsem sledoval především otázky vzdálenosti od centra farnosti, sociální a věkové struktury katolického obyvatelstva.

Podle údajů Dany Štefanové a Jana Horského na celém panství nalezneme ve vsích pouze 29 přítomných osob s uvedenou katolickou konfesí, z toho 10 patřilo k lenní šlechtě, zbývající jsou poddaní, popřípadě šafář či osobně svobodná čeleď panských dvorů. Mezi lenní šlechtou katolického vyznání výrazně převažovaly ženy, u ostatních obyvatel byla pohlavní skladba vyrovnaná. Rovněž nelze mluvit o vazbě katolické konfese na určitou generaci. Alespoň jedna osoba katolického vyznání žila roku 1651 ve 12 domácnostech, což ve venkovských lokalitách panství není ani 1 % všech domácností. Tyto domácnosti byly v 5 sídlech lenní šlechty (Poustka, Andělka, Ves, Nová Ves, Dolní Oldříš) a ve 4 poddanských vsích (Kunratice, Hejnice, Raspenava).⁹⁵¹

---

⁹⁴⁹ Robert REBITSCH: *Matyáš Gallas (1588-1647) -- Císařský generál a Valdštejnův dědic*. Praha 2013, 400 s.

⁹⁵⁰ SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 1692, sign. XXII/9, karton 477.

⁹⁵¹ Dana ŠTEFANOVÁ – Jan HORSKÝ, c. d., s. 135.

Tabulka 6.5a Přehled katolíků a nekatolíků podle Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Frýdlant - část první (podle obcí: zámek, města a vsi pod přímou správou panství)

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení	neuvedeno
zámek Frýdlant a příslušenství	22	39	38	38
město Frýdlant	90	655	322	192
Nové Město pod Smrkem	0	304	2	124
města a městečka celkem	90	959	324	316
Kunratice	1	117	76	94
Heřmanice	0	135	96	47
Dětřichovice	0	153	117	60
Větrov	0	178	141	49
Luh	0	196	168	116
Raspenava	6	270	252	80
Lužec	0	41	39	18
Hejnice	2	89	82	51
Bílý Potok	0	131	128	63
Libverda	0	74	74	39
Krásný Les	0	188	114	53
Dolní Řásnice	0	258	175	94
Horní Řásnice	0	165	97	131
Jindřichovice pod. S.	0	154	110	60
Ludvíkov pod Smrkem	0	106	87	14
Dolní Oldříš	0	117	94	74
Mnišek	0	140	104	52
Albrechtice	0	76	51	54
Vysoký	0	27	19	17
Předlánice	0	170	88	52
Višňová (část)	0	92	47	34
Bulovka (část)	0	75	32	29
celkem vsi panství	9	2952	2191	1281

Z celkového počtu 7 325 osob přítomných na panství⁹⁵² bylo pouze 141 osob katolického vyznání (přehled v Tabulkách 6.5a a 6.5b). Většina katolíků žila ve městě Frýdlantu či při zámku a vrchnostenských zařízeních (112 osob). Mezi venkovským obyvatelstvem bylo pouze 29 katolíků, z čehož 13 se vyskytovalo v domácnostech lenní šlechty. Celkový počet nekatolíků uvedených v soupisu je 5080, z toho u 3096 osob byla naděje na obrácení. Zajímavé je, že především u dětské populace není konfese obvykle zaznamenána. U 2066 osob tak nenajdeme zaznamenanou konfesi.

Jak bylo již předesláno, byl největší podíl katolíků při zámku a vrchnostenských zařízeních, kde z 99 osob bylo 22 katolíků (22 %). V centru panství městě Frýdlantu byl podíl katolíků rovněž vyšší (90 osob z 937, tedy 9,6%). Jiná situace byla v případě městečka Nové Město pod Smrkem, kde nebyl zaznamenán ani jeden katolík. Venkovské obce jsou rozděleny na vsi pod přímou správou panství a na vsi lenní šlechty. V obou skupinách je katolíků naprosté minimum (0,2 % a 1,2 %). Katolíci jsou zaznamenáni jen v několika vesnicích (Kunratice, Raspenava, Hejnice, Poustka, Andělka, Ves, Nová Ves, Dolní Oldříš), přičemž téměř polovina byli příslušníci domácností lenní šlechty.

I z letmého pohledu na uvedená čísla je zřejmé, že rekatolizace na panství Frýdlant do roku 1651 probíhala bez valných výsledků. Určité dopady měla především v centru panství, kde bylo početní zastoupení katolíků vyšší. Není proto divu, že se některým autorům zdá, že rekatolizace na panství Frýdlant do roku 1651 v podstatě ani nezačala.⁹⁵³ Z předchozího přehledu událostí ale vyplývá, že tomu tak nebylo. Nedařilo se však zlepšit církevní správu a svoji roli hrála i blízkost

---

⁹⁵² V Soupisu poddaných je uvedeno celkem 7346 osob. Při svém výpočtu jsem však došel k rozdílnému číslu. Vzhledem k tomu, že rozdíl je k velkému množství osob zanedbatelný (21 osob, cca 0,2 %), upustil jsem od dalšího přepočítávání. V podstatě se jedná o podobná čísla. Alena PAZDEROVÁ (ed.): *Soupis poddaných podle víry*, s. 275.

⁹⁵³ Jaroslav ČECHURA: *Panství Frýdlant po třicetileté válce. (Norma, konfesionalizace a každodenní realita)*. Historická Olomouc 13, 2002, s. 83.

nekatolické ciziny. To byly zřejmě hlavní faktory neúspěchu rekatolizace na tomto panství.

Tabulka 6.5b Přehled katolíků a nekatolíků podle Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Frýdlant - část druhá (podle obcí: vsi lenní šlechty)

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení	neuvedeno
Loučná	0	21	21	26
Srbská	0	176	118	115
Poustka	6	115	66	41
Boleslav	0	40	21	12
Višňová (část)	0	38	24	6
Andělka	7	63	19	14
Ves	1	42	19	10
Černousy	0	27	13	5
Habartice	0	38	9	4
Heřmanice	0	13	8	9
Nová Ves	3	98	59	94
Mlýnice	0	20	14	21
Gerlachsheim	0	12	2	4
Arnoltice	0	83	28	18
Bulovka (část)	0	96	36	24
Horní Pertoltice	0	64	23	9
Střední Pertoltice	0	47	14	2
Dolní Pertoltice	0	30	8	1
Dolní Oldříš	3	116	37	10
Háj	0	29	4	6
lenní vsi celkem	20	1168	543	431

Rozbor z hlediska rodinného a sociálního postavení (Tabulka 6.6) na tomto panství je možný především v prostředí šlechty a vrchnostenského úřednictva a frýdlantských měšťanů. V uvedených skupinách jsou totiž počty katolíků vyšší, mezi poddanými obyvateli vsí jsou tyto počty

zanedbatelné. V případě lenní šlechty a vrchnostenského úřednictva (včetně dalších příslušníků domácnosti) je největší podíl katolíků mezi hlavami domácností (56 %), následují jejich ženy (42 %) a dcery (38 %). Menší podíl je mezi syny (6 %) a čeledí mužskou (10 %) a ženskou (16 %). Z hlediska naděje na obrácení u nekatolíků je vyšší podíl opět mezi hlavami domácností a jejich ženami.

Tabulka 6.6 Rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Frýdlant roku 1651.
(údaje v %)

A: šlechta a úřednictvo + jejich čeleď				
	katolíci	naděje	bez naděje	neuvedeno
hlava domácnosti	56	28	16	0
ženy	42	37	21	0
synové	6	18	6	70
dcery	38	0	13	49
čeleď mužská	10	83	7	0
čeleď ženská	16	82	2	0
B: obyvatelé měst				
	katolíci	naděje	bez naděje	neuvedeno
hlava domácnosti	22	10	68	0
ženy	4	4	92	0
synové	3	17	9	71
dcery	1	31	1	67
čeleď mužská	8	30	59	3
čeleď ženská	1	25	73	1
C: obyvatelé vsí				
	katolíci	naděje	bez naděje	neuvedeno
hlava domácnosti	1,5	57,5	38	3
ženy	1	61	33	5
synové	>0,5	39	1	59,5
dcery	>0,5	30	1,5	68
čeleď mužská	0	67	22	11
čeleď ženská	0	66	16	18

V městském prostředí je zcela markantní rozdíl mezi hlavami domácností a ostatními skupinami. Zatímco u 22 % hlav domácností je uvedena katolická víra, v ostatních skupinách nedosahuje podíl ani deseti procent. Nelze ale zcela srovnávat údaj u dětí, jelikož u většiny z nich není konfese uvedena. Z hlediska naděje na obrácení byl nejvyšší podíl ve městech zaznamenán u žen (92 %). U obyvatelstva vsí (mimo lenní šlechty) se počty katolíků v jednotlivých skupinách pohybují okolo jednoho procenta. Největší podíl mají opět hlavy domácností (cca 1,5 procenta). Podobně i naděje na obrácení je nejvyšší u hlav domácností a žen.

Tabulka 6.7 Věková a pohlavní skladba katolického obyvatelstva panství Frýdlant roku 1651

	Skupina A - šlechta a úřednictvo			Skupina B – město a předměstí			Skupina C - vsi			celkem
věk	muž	žena	suma	muž	žena	suma	muž	žena	suma	
do 14		6	6	4	2	6	2	1	3	15
15-19	1	3	4	1	2	3	-	2	2	9
20-24	4	3	7	5	1	6	1	2	3	16
25-29	1	-	1	2	2	4	1	-	1	6
30-34	1	4	5	7	4	11	2	1	3	19
35-39	1	1	2	8	5	13	-	1	1	16
40-44	1	1	2	8	1	9	2	1	3	14
45-49	1	1	2	7	1	8	-	-	-	10
50-54	2	1	3	13	-	13	-	-	-	16
55-60	-	-	-	11	2	13	-	-	-	13
60 +	2	1	3	4	-	4	-	-	-	7
suma	14	21	35	70	20	90	8	8	16	141

Z hlediska pohlaví jsou konfesijní rozdíly v jednotlivých prostředích poměrně zajímavé. Mezi šlechtou a úřednictvem převažovaly ženy

s uvedeným katolickým vyznáním (21 žen ku 14 mužům), v městském naopak muži, a to velmi výrazně (70:20), vyrovnaný je pak podíl v prostředí venkovském. V městském prostředí bylo nejvíce katolíků mezi muži ve věku 50-60 let (24 osob), následují skupiny 40-49 let a 30-39 let, obě po 15 osobách. To souvisí s tím, že katolíky ve městě byly především hlavy domácností. Ve šlechtickém a úřednickém prostředí jsou katolíci rovnoměrně rozloženi ve všech věkových skupinách. Ve venkovském prostředí se jedná spíše o osoby mladší.

Tabulka 6.8 Srovnání vzdálenosti od centra farnosti a podílu uvedených katolíků v Soupisu poddaných z roku 1651

vzdálenost	místo	podíl katolíků v %
0 km	Frýdlant	16,2
do 5 km	Raspenava, Krásný Les, Kunratice, Heřmanice, Dětrichovice, Poustka, Větrov,	0,81
5-10 km	Dolní Řásnice, Horní Řásnice, Bulovka, Višňová, Pertoltice, Dolní Oldříš, Hejnice, Libverda, Předlánice, Černousy, Habartice, Luh, Lužec, Arnoltice, Albrechtice u Frýdlantu, Mlýnice, Vysoký, Háj	0,21
10-15 km	Bílý Potok, Mníšek, Nová Ves, Nové Město pod Smrkem, Jinřichovice pod Smrkem, Ludvíkov pod Smrkem, Srbská, Boleslav, Ves	0,23
nad 15 km	Andělka, Loučná	0,53

Z hlediska vzdálenosti od centra duchovní a světské správy panství bylo přirozeně nejvíce katolíků v samotném centru – Frýdlantu (16,2%).

O něco vyšší výskyt osob s uvedeným katolickým vyznáním byl dále v okruhu do 5 km (0,81 %). Ve vzdálenosti nad pět kilometrů byl výskyt menší, s výjimkou vsi Andělka, která patří k nejvzdálenějším (viz Tabulka 6.8). Nelze pominout ani význam blízkosti zemské hranice, kdy poddaným stačilo v mnoha případech přejít kopec a ocitli se v místech, kde mohli navštívit protestantský kostel.

Rekatolizační úsilí bylo po vyhotovení soupisu zesíleno. Svědčí o tom jak další vlna útěků z panství,⁹⁵⁴ tak řada konverzí. Pro obojí nalézáme doklady ve fondu *Historická sbírka Clam-Gallas*. Jsou zde zachovány, mimo jiné seznamy obrácených z různých vsí panství z 50. let 17. století. Příkladem může být seznam ze vsi Větrov z 1. 4. 1656. Obracení jsou zde označeni křížkem, nekatolíci čárkou. Podobné seznamy z této doby jsou i z dalších vesnic: Albrechtice, Krásný Les, Dolní Řásnice, Heřamnice a další. V některých vsích bylo obrácených více, v některých téměř žádní.⁹⁵⁵

V dalším období bylo konverze dosahováno především díky působení misíí⁹⁵⁶ a postupným působením kněží v duchovní správě. V letech 1672 až 1689 působilo v tomto kraji šest jezuitských misíí, jejichž zprávy informují o neutěšených poměrech na Frýdlantsku. V roce 1672 si misionáři stěžují na nesnadnou práci ztíženou blízkostí hranic se sousední Lužicí. Ve vsi Bulovka dokonce při svém úsilí naráželi na odpor místního rychtáře. V roce 1678 informují o situaci ve Vsi, kde poddaní poté, co na ně byl vyvinut nátlak, prchli do Lužice, ale po odchodu misionářů se vrátili někteří z nich zpět. O sedm let později působil ve frýdlantském vikariátu jako misionář P. Jan Josef Jantsch S. J. V průběhu svého

---

⁹⁵⁴ SOA Litoměřice, HS CG, zde seznamy uprchlých na různých místech, např. inv. č. 632, sign. IX/6, karton 186 – uprchlíci z Dětrichova v letech 1651-1652.

⁹⁵⁵ SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 1692, sign. XXII/9-10, karton 477-478.

⁹⁵⁶ Informace o jezuitských misích byly zaznamenávány do výročních zpráv jednotlivých kolejí, zpravidla jsou zde uvedeny i počty obrácených, jako tomu je například ve zprávě z roku 1673 jezuitské koleje u sv. Klimenta v Praze. NA Praha, fond Jesuitika, inv. č. 54, rukopis 19, *Litterae annuae*. Dějinám misíí v Čechách se věnoval Antonín PODLAHA: *Z dějin katolických misíí v Čechách r. 1670 – 1700*, SHK 4, 1895, s. 104-131. Rovněž srov. Týž: *Z dějin katolické reformace v Čechách v letech 1668-1703*, SHK 12, 1901, s. 25-31; 13, 1902, s. 77-85, 135-140, 206-207.

působení ovšem přivedl ke katolictví pouze tři osoby, přičemž si stěžoval na velkou zatvrzelost místních heretiků. Na druhé straně vyzdvihoval příkladné působení místních kněží, v čele s frýdlantským děkanem. O dva roky později v kraji působil P. Ludvík Lissovský S. J., který si stěžoval na špatné věroučné znalosti místního lidu následujícím způsobem: *„šedesátiletí i starší neuměli ani křížem se znamenati a leckde sotva jeden z deseti byl nalezen, který to řádně dovedl. ... O tom, že Bůh je jeden ve třech osobách, o vtělení a vykoupení našem a o jiných tajemstvích, jež ke spáse nutno je znáti, mnozí vůbec nevěděli.“* Stížnosti zaznívaly i od dalších misionářů v tomto kraji působících P. Matouše Beitlicha S. J., P. Jiřího Fischera S.J. a P. Jana Seise.⁹⁵⁷

Situace na Frýdlantsku nebyla tedy z hlediska rekatolizace ani ve druhé polovině 17. století uspokojivá. Svědčí o tom i spory a rekatolizační případy z těchto let.⁹⁵⁸ Teprve zlepšení farní správy a školství na panství ke konci 17. století přineslo výsledky. Pro katolickou víru ale pracoval především čas, mladší generace se postupně stávaly katolíky.

Z hlediska technik a metod rekatolizace byla využita na Frýdlantsku jejich široká škála, od vojenského a byrokraticko-organizačního nátlaku až po působení misií. Násilné akce vyvolávaly útoky obyvatel za blízké hranice. Nebyly tedy tak účinné jako ve vnitrozemí. Mnohem lepších výsledků bylo dosaženo mírnými prostředky – především po zlepšení farní správy na konci 17. století a působením misií. Při pohledu na údaje zpovědních seznamů se však zdá, že zde rekatolizace do konce 17. století nebyla dokončena. Vzhledem k rozsahu panství i množství zachovaného archivního materiálu zůstává podrobnější rozbor rekatolizace tohoto teritoria úkolem, který by podle mého názoru, mohl v budoucnu vyřešit pouze celý tým historiků.

---

⁹⁵⁷ Antonín PODLAHA: *Z dějin katolické reformace v Čechách*, s. 108, 111, 120-121, 123-124, 126.

⁹⁵⁸ Např. SOA Litoměřice, HS CG, inv. č. 577, sign IX/2, karton 182.

6.2.4 Příklad čtvrtý: panství Vrchlabí v polovině 17. století – nábožensky motivované povstání

Panství Vrchlabí získal a scelil v druhé polovině 16. století Vilém Miřkovský ze Stropčic, manžel dcery předchozího majitele, významného horního podnikatele a luteránského korutanského šlechtice Kryštofa z Gendorfu. Již v době Kryštofa z Gendorfu se na Vrchlabsku rozšířila luterská reformace.⁹⁵⁹ Prvního luteránského kazatele známe ale až k roku 1567. Důležitým pramenem pro poznání reformace na Vrchlabsku jsou zdejší městské účty, ve kterých nacházíme jména farářů a jejich příjmy. Tak v roce 1567 je zmiňován Valentin Seidl, v roce 1569 se objevuje farář Salomon. Město Vrchlabí poctilo faráře Salomona jednou kopou kaprů a jedním jehnětem. Téhož roku kázal ve Vrchlabí pan Merthen z Lánova. Rovněž tak farář z Chvalče hostoval ve Vrchlabí. Od roku 1578 se v městských účtech objevuje jméno faráře Bartholomäa. V roce 1583 byl tento farář při své svatbě poctěn od města bečkou piva v hodnotě 2 kop. V účtu z roku 1593 je jmenován jako farář Zacharias Weber. V roce 1595 se objevuje jako farář ve Vrchlabí, z Hüttlovy kroniky známý, Tobias Scharfenberg, kterého nahradil Valerius Bayer.⁹⁶⁰

Po bělohorské porážce stavů byl Miřkovský nucen své panství prodat. Učinil tak v roce 1624, kdy od něj panství koupil Albrecht z Valdštejna za 110 000 kop míšenských (128 333 zlatých rýnských) s tou podmínkou, že Miřkovský a jeho dědicové až do úplného zaplacení zbytku sumy tržné 90 000 kop míšenských měli zůstat v držení a užívání tohoto panství. Po smrti Miřkovského ujal se však Valdštejn tohoto panství zcela, přenesl je

---

⁹⁵⁹ Petra SEVERÝNOVÁ: *Vrchlabí v době Kryštofa Gendorfa z Gendorfu*. Diplomová práce. Hradec Králové 2002.

⁹⁶⁰ SOKA Trutnov, Archiv města Vrchlabí (dále AM Vrchlabí), inv. č. 2637-2665, karton 193, Obecní počty 1551-1599. Podnětná studie, která upozornila na tento vynikající pramen je z pera Franze Xavera KUHNHA: *Die Hohenelber Stadtrechnungen als Spiegelbild der Zeitgeschichte*. Heimat 7, 1929, s. 107-108, 111-112, 115-116, Heimat 8, 1930, s. 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 87-88, 126-127, 159, 208, Heimat 9, s. 47-48, 64, 68, 72, 96, 100, 108 a 172. K tomu srov. rovněž Týž: *Materialien zur Heimatgeschichte Nordostböhmens im 17. Jahrhundert*. Reprint (ed. Peter Schulz). Garbsen 2002, s. 172-173. K osobě Valeria Bayera rovněž Týž: *Der Langenauer Pastor Valerius Bayer und seine Chronik*. In: JDRV 1927, s. 78-107.

léta 1628 v léno a postoupil léta 1629 dcerám po Miřkovském „*na místě dotčených 90 000 kop mířenských jim dlužných jiné statky za léna frýdlandská.*“⁹⁶¹

Po Valdštejnově zavraždění získal panství Rudolf svobodný pán z Morzinu, kterému je císař daroval za nevyplacené odměny ve vojenské službě. K panství v této době patřilo: „*zámek a městečko Vrchlabí, horní městečko Schwarzenthal, vsi Vrchlabí, Lánov, Neudorf, Kunčice a Kněžice s 625 poddanými, dvory poplužními, s oborami, lesy, rybníky, mlýny, potoky a hamry.*“⁹⁶²

Prvním katolickým duchovním ve Vrchlabí byl Jeremias Tischardus z řádu cisterciáků. Pocházel ze slezského Reichenbachu (Dzierżoniów) v podhůří Sových hor. První zprávu o něm máme až z roku 1630, kdy se objevuje v již zmíněných městských účtech spolu s dalším knězem Johannem Christofem.⁹⁶³ Fara tedy zřejmě do roku 1630 nebyla obsazena katolickým duchovním a byla spravována z Hostinného. Je tedy zřejmé, že rekatolizace na panství nemohla mít do roku 1630 žádný úspěch, jelikož zde nebyli katoličtí duchovní.

Zcela jistě zde Tischardus setrval, o čemž svědčí i dokument, který objevil farář a historik Franz Xaver Kuhn v Archivu pražského arcibiskupství. Jedná se o examen vrchlabského faráře z roku 1631, který byl sepsán, když chtěl vystoupit z řádu cisterciáků. Vzhledem k tomu, že ale dostal vrchlabské a lánovské beneficium, zůstal i nadále v řádu.⁹⁶⁴ Tischardus ale ve Vrchlabí dlouho nesetrval, jelikož již v roce 1640 se v městských účtech objevuje farář Martin Mitschenský, který byl na rozloučení od města poctěn slavnostním jídlem v hodnotě 2 zlaté 24 krejcarů.⁹⁶⁵ V účtech z roku 1647 je pak zmiňován jako farář Johann

⁹⁶¹ Tomáš V. BÍLEK: *Dějiny konfiskací*, s. 784-785. K tomu rovněž Johann Gottfried SOMMER, *Topographie des Königreichs Böhmens*. 3. Teil., Bidshauer Kreis. Prag 1835, s. 181-196. Franz-Josef JIRASEK: *Heimatkunde des Hohenelber Bezirkes*. Hohenelbe 1915, s. 1155 an.

⁹⁶² Tamtéž. K podobě vrchlabského panství a jeho urbářům z 17. století viz Pavel R. ZAHRADNÍK: *Horská víska Kněžice v 17. a 18. století*. In: Sborníček. Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově 5, 2006, s. 53-69.

⁹⁶³ SOKA Trutnov, AM Vrchlabí, inv. č. 2669, karton 193. Obecní počty 1630.

⁹⁶⁴ Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge und sein Vorland*, s. 159.

⁹⁶⁵ SOKA Trutnov, AM Vrchlabí, inv. č. 2673, karton 193. Obecní počty 1640.

Rockmann. Toho zmiňuje hostinský děkan Kaspar Lang ve své matrice jako Rocmu z řádu sv. Benedikta.⁹⁶⁶

V roce 1652 je zmiňován Johann Santtus s jedním cizím knězem, který přišel do Vrchlabí z Wittenberska.⁹⁶⁷ Tento Santtus je v Soupisu poddaných uveden jako Xantus.⁹⁶⁸ O Jahannu Xantovi máme i další informace. Především byl dne 9. června 1651 prezentován Pavlem hrabětem z Morzinu k vrchlabsko-lánovské kolatuře. Patřil k řádu menších bratří svatého Františka (minoritům) a byl doktorem písma svatého. Jeho předchůdce Maxmilian Fogger přebýval ještě ve Vrchlabí a čekal, až obdrží nějakou lepší faru. Morzin chtěl pro Vrchlabí stálého faráře a prezentoval proto Xanta.⁹⁶⁹ Ten ale ve Vrchlabí vydržel pouze do roku 1653, kdy jej nahradil Matthäus Oller,⁹⁷⁰ ten zde působil až do své smrti v roce 1662.⁹⁷¹

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že zde žádný z farářů do dob Ollerových nevydržel příliš dlouho. Bylo to dáno jak náročností výkonu funkce v obtížném horském terénu, nebezpečími, která zde na katolické faráře číhala na každém rohu, tak i malou výnosností beneficia. Právě chabá duchovní správa na tomto panství byla i důvodem pomalého postupu rekatolizace.

Navíc z vrchlabských účtů vyplývá, že se zde pohybovala celá řada vyhnaných nekatolických kněží, kterým se dokonce dostávalo od místních představitelů různé podpory. Tak například v účtu za rok 1631 se objevuje jeden vyhnaný farář bez udání místa, který dostal 4 krejcarů, dále vyhnaný farář z Kouřimi (12 krejcarů) a dva faráři z Rakovníka (12 krejcarů). V roce 1636 obdržel jeden vyhnaný farář 9 krejcarů, jeden

⁹⁶⁶ SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik, farnost Hostinné, inv. č. 2870 sign. 50-1, fol. 155v.

⁹⁶⁷ SOKA Trutnov, AM Vrchlabí, inv. č. 2679 a 2684, karton 193, Obecní počty 1647 a 1652.

⁹⁶⁸ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, 1421-1422 s.

⁹⁶⁹ Franz Xaver Kuhn: *Materialien zur Heimatgeschichte*, s. 172-173. Srov. rovněž František ŠTĚDRÝ: *Stavivo k podrobné historii církevní v Čechách* SHK 13, 1913, s. 46.

⁹⁷⁰ Franz-Josef JIRASEK: *Heimatkunde*, s. 1184.

⁹⁷¹ SOA Zámorsk, Sběrka matrik, farnost Vrchlabí, inv. č. 10314, sign. 177-1, kniha 10314. Matrika narozených a oddaných z let 1653-1692. Zde pod záznamy o oddaných z roku 1662 poznámka o úmrtí faráře Mathäuse Oellera dne 20. prosince.

chudý farář z Královéhradeckého kraje 6 krejcarů, dva chudí vyhnaní faráři 12 krejcarů, další dva 15 krejcarů, 2 chudí vyhnaní faráři 6 krejcarů a jedna vyhořelá farářova žena 6 krejcarů. Na těchto údajích o podpoře vyhnaných farářů pozorujeme jasně, že predikanti neopouštěli Čechy najednou. Ale v řadě let opouštěli svá místa a putovali od místa k místu a hledali podporu.⁹⁷² Ostatně i zdejší luteránský pastor Valerius Bayer se po svém odvolání skrýval ve vrchlabských horách a ještě v roce 1630 dokonce oddával, o čemž svědčí zápis v matrice, jež je součástí nejstarší lánovské farní pamětní knihy: „7. *Mai a Valerio Baier predicante elenculum in vicinie lutriante illegi formie copulati fuerunt Conviente Capitaneo heretico Adam Graff effectus cum Rosina Michaelis Kopper filia, qui post meum adventum et deprehensa debeit mihi satisfacere.*“⁹⁷³ Tento zápis v sobě skrývá řadu informací o životě protestantů na vrchlabském panství v době rekatolizace. Předně je nutno doplnit, že zápisy jsou u roku 1630 nadepsány „*Catholici continuant*“. To znamená, že zápisy od roku 1630 vedl již katolický farář (zřejmě Tischardus). Ten tento záznam zapsal dodatečně až po svém příchodu, kdy došlo k odhalení provinilců a následnému „zadosti učinění“. Bylo tedy možné uzavřít sňatek protiprávním způsobem a navíc bylo možné tento sňatek později legalizovat. Záznam o sňatku Adama Graffa byl později zapsán i do nejstarší lánovské matriky, ve které jsou zápisy již od roku 1626. Zde ovšem již bez poznámky o nelegálnosti sňatku či o protestantském knězi.⁹⁷⁴

Vraťme se však k vrchlabským městským účtům. Ty obsahují zajímavé údaje i o dalších exulantech, předně o vyhnaných kantorech. V roce 1630 obdržel jeden chudý starý školní mistr 6 krejcarů, dále dva odehnaní kantoři 6 krejcarů. V roce 1631 jeden vyhnaný kantor z Kladska 6 krejcarů, jeden vyhnaný kantor ze Zettenu 3 krejcarů, jeden z Jelení

⁹⁷² SOkA Trutnov, AM Vrchlábí, inv. č. 2670 a 2672, karton 193. Obecní počty 1630 a 1636.

⁹⁷³ SOkA Trutnov, Farní úřad Dolní Lánov, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha z let 1601-1666, fol. 322r. K tomu srov. Franz Xaver Kuhn: *Materialien zur Heimatgeschichte*, s. 175-176.

⁹⁷⁴ SOA Zámorsk, Sbírka matrik, farnost Dolní Lánov, inv. č. 1649., sign 32-8044, fol. 160v.

Hory (Hirschbergu) 3 krejcare, dva vyhnaní z Broumova 6 krejcarů atd. Objevují se zde však i další exulanti. V roce 1630 dostal jeden chudý vyhnanec 6 krejcarů. V roce 1631 jeden starý vyhnaný muž z Marienberg 3 krejcare, jeden chudý od Bílého Kamene z Meißen 3 krejcare, další vyhnaný 2 krejcare, roku 1632 chudé vyhnané osoby 12 krejcarů, jeden vyhnaný muž z Groß-Gogau 3 krejcare či v roce 1636 dva exulanti z Chrudimského kraje 12 krejcarů, dva vyhnaní z Čech 15 krejcarů, dva exulanti z Prahy 6 krejcarů, jeden exulant ze žateckého kraje 3 krejcare. Další záznamy jsou k roku 1646, kdy jeden chudý vyhnaný exulant, který bydlel mezi Chotěboří a Čáslaví, Caspar Richter, dostal 6 krejcarů, jeden chudý exulant, Sigismund Fetter, 6 krejcarů, dále jeden exulant 6 krejcarů. Poslední zmínka o vyháněné osobě je z roku 1647.⁹⁷⁵

Ve Vrchlabí bylo podle vizitační zprávy z 30. června 1651 pouze 27 osob, mužů a žen katolických, ve vsi Vrchlabí dokonce jen jedna osoba. V obou případech nebyla žádná naděje na obrácení protestantů. To platí pro celé panství. Je to s podivem, vždyť nebyl k dispozici žádný stálý protestantský duchovní. Samozřejmě v okolí působilo dosti predikantů. Ale přestože na panství byli katoličtí duchovní, zůstávalo obyvatelstvo protestantské. Za Valdštejna bylo obvyklé rekatolizaci prosazovat nenásilnou cestou. Jiný přístup zvolili Morzinové. Již v roce 1638 přišli jezuité z Jičína na misii do Vrchlabí, kde byly tři katolíci. Dvěma jezuitům se zde podařilo obrátit ke katolické víře pouze osm duší.⁹⁷⁶ Paul z Morzinu, druhý pán z tohoto rodu na Vrchlabí, se z počátku držel zásad Valdštejnových veden především ekonomickými zájmy. Vojenská aktivita jej držela daleko od jeho panství. Navíc se východní Čechy, a zvláště horní Labské údolí, dostaly pod švédskou moc.⁹⁷⁷

Po skončení války se ale situace mění. Již 20. března 1648 došlo ze strany císaře k novému potvrzení horních privilegií pro hraběte Morzina.

⁹⁷⁵ SOKA Trutnov, AM Vrchlabí, inv. č. 2666 až 2679, karton 193. Obecní počty 1620 až 1647.

⁹⁷⁶ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 163.

⁹⁷⁷ Helena MILEROVÁ: *První Morzinové v českých zemích. K otázce společenské legitimace válečných zbohatlíků*. Bakalářská práce University Pardubice. Pardubice 2008, 68 s.

Došlo k potvrzení stávajících práv novému vlastníku panství. Tato práva ale byla platná jedině a pouze pro měšťany a obyvatele katolického vyznání. Svobodné uvážení poddaných v náboženských otázkách bylo u konce.⁹⁷⁸

Pavel Morzin se pokusil, poté co přesídlil definitivně do Vrchlabí, o rekatolizaci vedenou mírnými prostředky, především přemlouváním. Změnil správu panství a kontrolu financí města. Válka přinesla obyvatelstvu velké náklady. Nový pán si nemohl dovolit otevřený postup, stejně jako jeho sousedé, protože se obával obecného útěku poddaných do Slezska. Proto podporoval žádost poddaných císaři, o upuštění od kontribuce a doznával bídu a nouzi horských a vesnických obyvatel. *„S kyselým a téměř krvavým potem získávají oni sobě trochu chleba, jako ubozí červi lezou a obrací se ve sněhu a v dešti a to je dostatečně známo, kolikrát my sami musíme napsat pluh a saně, abychom mohli trochu chleba získat a uživili ženy a děti. K tomu všemu museli mít vojáky na krku, které museli krmit.“*⁹⁷⁹

V *Soupisu poddaných podle víry* je panství Vrchlabí Pavla hraběte z Morzinu zaznamenáno velmi stručně. Přehled o situaci na panství vytvořil hejtman Michael Feldthorn, přičemž pouze zaznamenal, kde se nachází katolíci. Tak při zámku Vrchlabí byli hejtman, purkrabí, účetní, správce železáren a všichni sloužící katolíci. Při poplužním dvoře ve Vrchlabí byli pouze zahradník s pomocníkem, kovář s čeledínem a sedlák katolíci, ostatní byli nekatolíci. Při poplužním dvoře v Lánově byl pouze hraběcí čeledín katolíkem. Při poplužním dvoře na Lišším Kopci byli všichni nekatolíci. V městě Vrchlabí bylo 27 osob katolického vyznání, ostatní byli nekatolíci bez naděje na obrácení. V městečku Černé Dole a ve vsi Neudorfu bylo pouze šest katolíků, stejně tak ve vsi Lánově.

---

⁹⁷⁸ Karl SCHNEIDER: c. d., s. 3-5.

⁹⁷⁹ Karl SCHNEIDER: c. d., s. 5-6.

U nekatolíků zde nebyla rovněž žádná naděje na obrácení. Ve vsích Kněžice a Kunčice byli všichni nekatolíci.⁹⁸⁰

Dále jsou zde připojeny údaje o duchovní správě panství: „*Na panství Vrchlabí jsou tři kostely – v horním městečku Vrchlabí kostel svatého Vavřince, ve vsi Lánov kostel svatého Jakuba Menšího, v městečku Černý Důl kostel svatého Kryštofa. Tyto kostely mají kvůli nepatrným příjmům jednoho faráře (duchovního) a jsou od roku 1624 obsazovány katolickým farářem. Toho času je farářem Johannes Xanto, doktor písma svatého, Orde Sancti Francisci conventualium. Vedle něj jsou zde dva otcové jezuité, kteří zde kvůli poučení nekatolického lidu zůstávají.*“⁹⁸¹

Tento záznam byl sepsán dne 30. června 1651, tedy krátce po povstání, které na Vrchlabsku vypuklo z jara roku 1651. Příčina povstání byla krátce následující: Hrabě se měl snažit ovlivnit v roce 1649 šest radních, aby se do vánoc zúčastnili zpovědi a svatého přijímání a učinili slavnostní slib. Oni se tomu ale vyhnuli. Předvolal oněch šest radních před zámecký soud se záměrem přivést je na katolickou víru, třeba i násilím. Deset ozbrojených zámeckých lidí dovedlo pozvané na zámek silou. Tato skutečnost a dále nařízení, že se smí „*sňatky a pohřby jen po římsko-katolickou provozovat,*“ roznítily povstání, které vypuklo 15. března 1651.⁹⁸² Lidé ve městě i v okolí pod vedením Theodora Freybricha, Tobiasse Maye, Mikuláše Dassera a Jonáše Hartmanna se rozhodli bránit svojí víru se zbraní v rukou. Povstání museli potlačit vojáci (50 mušketýrů) vedení komandantem von Schönfeldem“ Městská rada byla internována na zámku v Branné. Ve Vrchlabí převzal správu císařský komisař von Schönfeld.⁹⁸³ Ten stanovil poddaným lhůtu k obrácení ke

---

⁹⁸⁰ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, 1421-1422 s.

⁹⁸¹ Tamtéž.

⁹⁸² Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 239.

⁹⁸³ Karl SCHNEIDER: c. d., s. 6-7. Přestože Schneider ve své práci tvrdí, že se k povstání dochovala bohatá akta, nepodařilo se mi jeho hlavní zdroj dosud objevit. Je zde citována sign. B I 2 v tehdejšímu archivu Krkonošského muzea ve Vrchlabí. Dnes bude zřejmě tento materiál součástí fondu Velkostatek Vrchlabí, který je aktuálně reinventarizován a tudíž nepřístupný.

katolické víře do 31. března 1651. Vůdci povstání byli uvězněni a posláni na staroměstskou radnici do Prahy k potrestání.⁹⁸⁴

Termín stanovený komisařem von Schönfeldem tedy nebyl dodržen. Poddaní i nadále vzdorovali. Teprve zpráva reformační komise hradeckého kraje z roku 1652 přináší následující informace o rekatolizaci na vrchlabském panství. Podle této zprávy bylo v tomto roce 2360 osob obráceno, 24 bylo ještě nekatolických a 372 uprchlo. Uvedení nekatolíci byli horalé a kováři hamru. Tento pramen obsahuje i jména některých nekatolíků, kteří se později vrátili zpět (Hans Georg Eyssenn, Hans Erben, Elias Schmidt, Michael Püttner se ženou a pěti dětmi, které byly všechny starší jedenácti let a další).⁹⁸⁵ Seznam 372 uprchlých poddaných obsahuje citovaná práce Karla Schneidera (viz Příloha 6).⁹⁸⁶ Zajímavé je, že v soupisu uprchlých poddaných nalezneme i vůdce povstání z jara 1651, Theodora Freybricha a Jonáše Hartmanna. Je tedy otázkou, jak či zda vůbec byli potrestáni.

Nejstarší vrchlabská matrika začíná rokem 1653, na prvních 36 listech je vepsán seznam vrchlabských rodin. Je sporné, zda lze tento výčet rodin považovat za *Status animarum*. Tento soupis v matrice je z roku 1653 a de facto nahrazuje *Soupis poddaných podle víry*. Na základě tohoto seznamu můžeme rekonstruovat počet obyvatel v části vrchlabského panství: Vrchlabí město obývalo 109 rodin s 517 obyvateli, Vrchlabí ves 171 rodin s 837 obyvateli a ves Kněžice 9 rodin s 37 obyvateli. Celkem je zde tedy zaznamenáno 1391 obyvatel panství.⁹⁸⁷

Situace na vrchlabském panství se z hlediska rekatolizace v druhé polovině 17. století alespoň navenek stabilizovala. Svědčí o tom absence

---

⁹⁸⁴ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 240.

⁹⁸⁵ NA Praha, SM, sign. R 109/46, Zpráva reformační komise královéhradeckého kraje.

⁹⁸⁶ Karl SCHNEIDER: c. d., příloha.

⁹⁸⁷ SOA Zámorsk, Sbírka matrik, farnost Vrchlabí. inv. č. 10314, sign. 177-1, kniha 10314. Matrika narozených a oddaných z let 1653-1692. Zde seznam obyvatel Vrchlabí. K demografickému vývoji panství Vrchlabí srov. Pavel R. ZAHRADNÍK: *Populi, qui montani nominati sunt*. Skromný příspěvek o obyvatelstvu Vrchlabska v 18. století. In: Sborníček. Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově 4, 2005, s. 40-59.

zpráv o nekatolících (narozdíl od sousedního jilemnického panství).⁹⁸⁸ Vyvrcholením a potvrzením úspěchu rekatolizace na Morzinském panství byl úmysl založit zde klášter, který Maxmilián Morzin formuloval v roce 1703. Základní kámen augustiniánského konventu byl položen 12. ledna 1705 a fundace je datována 1. února téhož roku. V úvodu fundační listiny vysvětluje Maxmilián Morzin, že hlavním důvodem pro založení kláštera byly zástupy poddaných směřujících o Velikonocích ke zpovědi. Jednalo se prý až o 4000 duší, což bylo množství, které vrchlabský farář se svým kaplanem nebyl schopen ani zdaleka zvládnout. Proto se rozhodl do Vrchlabí povolat augustiniány eremity, kteří byli v jeho rodu nejuctívanějším řádem, a založit pro ně věčnou duchovní fundaci v hodnotě 25 000 zlatých, jež měla sloužit k výživě 10 mnichů. Každému založení kláštera musel předcházet souhlas nejvyššího představitele diecéze, v tomto případě královéhradeckého biskupa Tobiáše Jana Beckera. Ten ale Morzin nezískal snadno.⁹⁸⁹ Becker v 70. letech 17. století působil jako farář v nedalekém Hostinném a tak náboženskou situaci na Horním Labi dobře znal. Je proto spodivem, že založení nového kláštera obstruoval. Jedním možným vysvětlením je, že situace zde byla z jeho pohledu konsolidovaná a neviděl tedy důvod pro založení kláštera.

Z metod a technik rekatolizace byla na vrchlabském panství užita celá škála, počínaje byrokraticko-organizačním tlakem (snaha přinutit radní ke konverzi, zákaz nekatolických pohřbů a sňatků aj.), přes vojenské akce (potlačení povstání) až po působení misií. Rekatolizace zde zřejmě v době třicetileté války vůbec nezačala. Církevní správa panství byla v té době v naprosto žalostném stavu, přestože vrchlabská fara byla obsazena již od roku 1630. Hlavní rekatolizační akce proběhla až po uklidnění situace na přelomu 40. a 50. let 17. století. Zprvu vyvolala

---

⁹⁸⁸ Naposledy se rekatolizaci na Jilemnicku věnovala Lenka KOBROVÁ: *Situace na krkonošských panstvích po třicetileté válce*. Obraz rekatolizace na jilemnickém a branském panství. Diplomová práce FF UK. Praha 2009, 109 s. Z tohoto důvodu zde rozbor situace na těchto panstvích neprovádím.

⁹⁸⁹ Aleš VALENTA: *Biskup Tobiáš Jan Becker a vznik vrchlabského kláštera*. In: Martin BEDŘICH – Benedikt MOHELNÍK – Tomáš PETRÁČEK – Norbert SCHMIDT (edd.): *In spiritu Veritatis*. Almanach k 65. narozeninám Dominika Duky OP. Praha 2008, s. 509-519.

prudký odpor poddaných, který vyústil až v ozbrojené povstání. Posléze po pacifikaci vzbouřenců se během jednoho roku podařilo obrátit přes 2000 duší ke katolické víře. Na druhou stranu 372 poddaných z paství uteklo. I přes tuto ztrátu se ale podařilo náboženskou situaci na panství konsolidovat. Zpočátku byl přestup poddaných ke katolické víře spíše formální záležitostí. Později ale především v důsledku výměny generací, došlo k prohloubení katolické víry a zbožnosti zdejších obyvatel. Svědčí o tom absence dalších případů nekatolictví na panství nejen do konce 17. století, ale i ve 30. letech 18. století. Narozdíl od frýdlantského panství, jehož pobělohorské osudy jsou zpočátku s vrchlabským společné, se zde rekatolizaci Morzinům podařilo prosadit. Důvodem může být skutečnost, že se jedná o panství méně lidnaté, i když rozlohou poměrně veliké. Důležitá je rovněž větší vzdálenost od zahraničních protestantských center. V neposlední řadě sehrála svoji roli skutečnost, že se Morzinům po roce 1653 podařilo stabilizovat církevní správu vrchlabsko-lánovské kolatury.

6.2.5 Příklad pátý: panství Hostinné v polovině 17. století – nepovedený pokus o založení jezuitské rezidence

Za Jiřího z Valdštejna (zemřel 1621) bylo na panství zavedeno luteránství a obnoven kostel v Hostinném.⁹⁹⁰ Panství bylo po jeho smrti rozděleno mezi jeho syny. Polovinu získal Hanibal z Valdštejna a druhou část Jan Kryštof z Valdštejna. Hanibal byl sice velmi vzdělaný muž, ale špatný hospodář. Velmi se zadlužil a jeho polovina se dostala do držení Jana z Klenového, kterého následoval Jan Bernard z Fünfkirchen. Tomu byl statek konfiskován a v roce 1628 jej koupil Albrecht z Valdštejna a připojil je k frýdlantskému vévodství. V roce 1610 stihla panství Hostinné pohroma. Město Hostinné zcela vyhořelo. Vedle mnohých měšťanských domů byla zničena i nová budova kostela, zámek, škola, fara

---

⁹⁹⁰ Carl LEEDER: *Beiträge zur Geschichte von Arnau*. II. Teil. Prag 1873, s. 9-10

a radnice s pivovarem. Jan Kryštof dal většinu těchto staveb obnovit. V jeho službách tehdy pracoval i známý architekt italského původu Carlo Valmadi, který navrhl i nový renesanční zámek v Hostinném a zřejmě i původní zámček ve Fořtu. Touto stavební činností se Jan Kryštof velice zadlužil a východisko ze složité situace hledal ve fingovaném prodeji svého podílu na Hostinném vlastní manželce. Roku 1615 byl Jan Kryštof hejtmanem Hradeckého kraje. V roce 1616 zemřel ve Fořtu a byl pohřben v kostele v Hostinném. Po zdoluhavých tahanicích mezi věřiteli připadla již roku 1622 polovina panství po Janu Kryštofovi rovněž císařskému vojevůdci Albrechtu z Valdštejna. Za Albrechta z Valdštejna započala pozvolna na panství protireformace.⁹⁹¹

V době, kdy panství Hostinné patřilo Albrechtu z Valdštejna, došlo k několika pokusům o rekatolizaci panství. Jedním z nich bylo vyslání vojska hrabětem Maxmiliánem z Valdštejna, toho času správcem frýdlantského vévodství, z Jičína do Hostinného dne 19. srpna 1629 v doprovodu jezuity P. Geilinga. Akce vznikla na základě špatné informace, že hostinští zabili svého faráře. Když se věc vysvětlila, bylo vojsko povoláno zpět. Hostinští měšťané v obavách před příchodem vojska požádali hraběte Valdštejna, aby byli bez vojska vyučováni k víře katolické. Na základě této žádosti byl do Hostinného vyslán páter Geiling a brzy prý zde obrátil 115 měšťanů.⁹⁹²

Po smrti Albrechta z Valdštejna v roce 1634 bylo panství Hostinné roku 1635 odevzdáno Vilému Lamboyovi z Desseneru (1590-1659). Tento holandský šlechtic, španělského původu a francouzského vychování, zbohatl zejména na konfiskacích během třicetileté války. Kromě Hostinného získal ještě panství Nové Zámky, Lázně Bělohrad a Dymokury, kde také na svém zámku roku 1659 zemřel. Zpočátku se na svých panstvích objevoval velmi sporadicky (v Hostinném v letech 1635 a 1637), věnoval se nadále především vojenské kariéře. Natrvalo se

---

⁹⁹¹ Tamtéž, s. 34-36.

⁹⁹² Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 153.

Lamboy usadil v Hostinném až po skončení Třicetileté války, v roce 1649. Ke svým poddaným se choval velmi krutě, především prosazoval násilnou rekatolizaci.⁹⁹³

Již v roce 1637 se rozhodl při své návštěvě prosadit některá rekatolizační opatření. Povolal jezuity z jičínské koleje, kteří měli zdejší nekatolíky obrátit ke katolické víře.⁹⁹⁴ Akce však skončila neúspěchem, jelikož „zdárnému úspěchu obnovy náboženské byli na velikou překážku kazatelé protestantští, kteří lid poddaný sváděli.“⁹⁹⁵ Ve čtyřicátých letech zabránila dalšímu důslednému provádění rekatolizace válka se Švédy. Za účelem rekatolizace povolal Lamboy na radu svého zpovědníka P. Jiřího Schodta do Hostinného jezuity. Měl v úmyslu zde zřídit jejich rezidenci pro 12 příslušníků řádu.

Jednání s jezuity byla náročná a protahovala se. Do smrti Viléma Lamboye 12. prosince 1659 se jednání nepodařilo uzavřít. V nastoupeném směru pokračovala i jeho žena a poručnice nezletilého dědice Jana Lamberta Lamboye (1644-1669) Sibyla, rozená baronka z Bemmelbergu a Hohenbrucku, která řídila panství až do roku 1664. Jezuité ale město a panství Hostinné nakonec v roce 1666 opustili.⁹⁹⁶

V roce 1664 převzal řízení panství Jan Lambert Lamboy. Za jeho působení začala jednání s františkány o jejich příchodu do města. V roce 1666 byla zahájena stavba hostinského františkánského kláštera s kostelem, která byla dokončena v roce 1684. V roce 1669 Jan Lambert náhle umírá v Čáslavi, následně je pohřben v děkanském kostele v Hostinném. Panství převzala za nezletilého Jana Maxmiliána Lamboye vdova po Janu Lambertovi Anna Františka, rozená hraběnka z Martinic. Ta po krátkém čase předala správu panství v roce 1672 svému otci Maxovi Valentinovi říšskému hraběti z Martinic. Ten panství spravoval do roku 1677, kdy jej opět převzala Anna Františka. V letech 1680-1681 zasáhla

⁹⁹³ Např. Otto WEISS: *Die alte Heimat Arnau an der Elbe im Riesengebirge*. 2. Teil. Marktoberdorf 2004, 1198 s. Srov. rovněž Anton BLASCHKA: *Die Arnauer Jesuitenresidenz*. In: JDRV 15, 1926, s. 60.

⁹⁹⁴ Anton BLASCHKA: *Die Arnauer Jesuitenresidenz*, s. 60.

⁹⁹⁵ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 163.

⁹⁹⁶ Anton BLASCHKA: *Die Arnauer Jesuitenresidenz*, s. 63-64.

panství a město Hostinné morová epidemie. Dne 16. dubna 1682 umírá ve třinácti letech v Praze Jan Maxmilián a rod Lamboyů tak vymírá po meči. Jan Maxmilián byl již pochován v kostele kláštera františkánů v Hostinném, který založil jeho otec.⁹⁹⁷

Působení jezuitů na panství Hostinné bylo velmi důležité pro průběh rekatolizace. Neméně důležitá byla však i stabilní duchovní správa. V 17. století zde byli číní tito faráři: Bartholomeus Theobaldi (1623-1631), Georg Peischel (1631-1633),⁹⁹⁸ Antonius Schmidmar (1633-1638), Johann Kaspar Lang (1638-1659), Josef Hysler (1659-1676), Tobias Johann Becker (1676-1681, později pátý královéhradecký biskup), Michael Wenzel Polet z Lilienfeldu (1681-1702). Během téměř 80 let se zde vystřídalo pouze 7 farářů. Fara byla obsazena katolickým farářem jako jedna z prvních v Podkrkonoší (1623), což svědčí o významu zdejšího benefícia již v této době.⁹⁹⁹

Zastavme se podrobněji u působení hostinského děkana **Johanna Kaspara Langa (1638-1659)**, za nějž byla prováděna rekatolizace a z jehož doby jsou dochovány první hostinské matriky. Lang byl Vilémem Lamboyem prezentován dne 1. září 1638 jako děkan v Hostinném. Před svým příchodem do Hostinného působil v dalekém Švábsku a Saarsku. Jako farář spravoval, podobně jako jeho předchůdci i následovníci šest bývalých farností – Hostinné, Dolní Olešnici, Chotěvice, Horní Brusnici, Rudník a Javorník. K tomu dále ještě dva filiální kostely hostinské farnosti – Fořt a Čermná. Obvod jeho působení byl tedy velmi rozsáhlý a nabízí se otázka, zda mohl vše efektivně zvládat. Zda děkan Lang zemřel v Hostinném či někde jinde, bohužel nevíme. Je zapotřebí připomenout, že v jím vedených matrikách jsou vedle běžných matričních zápisů zaznamenány i různé události jeho doby

⁹⁹⁷ Tomáš ANDĚL: *Františkánský klášter v Hostinném*. Krkonoše. Jizerské hory 46, 2013, č. 8, s. 46-47.

⁹⁹⁸ Děkan Georg Peischel byl doktorem teologie a konsistoriálním radou salzburského biskupství. Pro správu hostinské farnosti jej získal Albrecht z Valdštejna, který jej sem prezentoval dne 9. května 1631. K tomu Franz Xaver KUHN: *Der Arnauer Kirchsprngel im Jahre 1631*. Heimat 5, 1927, s. 155-156.

⁹⁹⁹ SOKA Trutnov, Děkaný úřad Hostinné, Kronika z let 1718-1834 (nezpracováno). Srov. rovněž Franz–Josef JIRASEK: *Heimatkunde*, s. 1266-1267.

z Hostinného i okolí. Slouží tak tedy i jako jakési pamětní knihy. Zvláště důležité jsou pro naše téma záznamy o konverzích a o působení nekatolických kněží.¹⁰⁰⁰

V matrice jsou zaznamenáni jednotliví konvertité jmenovitě. Není účelné na tomto místě uvádět všechna jména. Ostatně to již učinil ve své práci Franz Xaver Kuhn.¹⁰⁰¹ Jako příklad jsem proto zvolil pouze rok 1638, pro další léta uvedu pouze počty. V roce 1638 vypadá tedy zápis o konverzích následovně: „*Nomina conversorum Anno Domini 1638: 1. Die 19. Septemb. ad SS. Ecclesiam Catholicam rediit Susana Weigelin, Caspari Weigel ex Neustettel filia. 2. Die 29. Septemb. ad SS. Fidem Catholicam conversa est et Sacramentis Solutaribus provisa Anna Braitterin, Christophori Braitter von der Landshut filia legitima. 3. Die 10. Octob. 1638 ad gremium SS. Matris Ecclesiae Catholicae rediit et SS. Confesionis et Eucharistiae Sacramentis refecta fuit Anna Closin ex Niderölss. 4-5. Die 10. Octob. 1638 ad SS. Fidem Catholicam conversi et Sacramentis Salutaribus refecti fuerunt Georgius Müller ex Niederölss et Barbara Dietrich ex Kottwitz. 6-9. Die 19. Novemb ad SS. Fidem ac Religionem Catholicam conversi et Saramentaliter confesi et communicati fuerunt Johannes Faihst, Adamus Schwartz, Ursula Schreiberin et Christina Pauhserin ex Ölss*“.¹⁰⁰²

Při konverzi bylo tedy pravidlem i přijetí svátosti a vykonání zpovědi. V následujících letech je zaznamenáno konverzí: 1639 – 71, 1640 – 6, 1641 – 29, 1642 – 24, 1643 – 12, 1644 – 18, 1645 – 12, 1646 – 23, 1647 – 14, 1648 – 11, 1649 – 19, 1650 – 30, 1651 – 138, 1652 – 105.¹⁰⁰³ V letech 1638-1652 tedy na Hostinsku konvertovalo ke katolické víře podle Langových záznamů 521 lidí, z toho více jak polovina až po skončení třicetileté války, v letech 1649-1652 (292 osob). To potvrzuje

¹⁰⁰⁰ SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik, farnost Hostinné, inv. č. 2870-2871, sign. 50-1 a 50-2, knihy 2870 a 2871.

¹⁰⁰¹ Franz Xaver KUHN: *Die Rekatholisierung im Arnauischen unter dem Dechant Kaspar Lang (1638-1652)*. In: JDRV 14, 1925, s. 75-109.

¹⁰⁰² SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik, farnost Hostinné, inv. č. 2870. sign. 50-1, fol. 5v.

¹⁰⁰³ Tamtéž, inv. č. 2870-2871, sign. 50-1 a 50-2, knihy 2870 a 2871.

domněnku, že během poslední fáze třicetileté války byl rekatolizační tlak slabší a konverze méně časté. Hlavní rekatolizační akce zde tedy proběhla podobně jako na Vrchlabsku, až v letech 1650-1652. I zde hrálo významnou roli zlepšení duchovní správy a působení jezuitů.

Působení nekatolických kněží ve 40. letech 17. století mělo rovněž svůj vliv na náboženské poměry v kraji. Tak 3. ledna 1640 podle zápisu Kaspara Langa se v Hostinném objevil luteránský kněz Sigismundus z Lánova. Přišel spolu se švédskými vojáky, jejichž velitele Lang neznal. Kněz Sigismundus zde sloužil mši ve svatyňce za branami.¹⁰⁰⁴ Další predikant se u města Hostinné objevil v měsíci říjnu téhož roku.¹⁰⁰⁵ Kromě jezuitů zde působili i jiní misionáři. Tak k roku 1641 připomíná děkan Lang působení dvou kapucínů, P. Pacifika a Alfonse.¹⁰⁰⁶

Soupis poddaných podle víry pro panství Hostinné Viléma Lamboye zpracoval purkmistr a rada města Hostinné.¹⁰⁰⁷ Na první pohled je patrný rozdíl oproti sousednímu vrchlabskému panství, kde téměř všichni byli ještě nekatolíky, jelikož na panství Hostinné je poměr mezi katolíky a nekatolíky 39:61 (830 katolíků a 1319 nekatolíků). Rekatolizace na tomto panství byla tedy do roku 1651 úspěšnější.

I přesto zde nacházíme vsi, které byly zcela nekatolické (Lánov – část, Bukovina a Dolní Brusnice). Je to opět dáno odlehlostí těchto míst od centra panství i farnosti. Oproti tomu město Hostinné i blízké Chotěvice byly téměř zcela katolické. Ve všech vsích je rovněž u většiny nekatolického obyvatelstva zaznamenána naděje na obrácení. Z hlediska sociální skladby a rodinného postavení je třeba opět odlišit obyvatele města a obyvatele vsí. Ve městě byl vysoký podíl katolíků jak mezi hlavami domácností a jejich ženami, tak mezi jejich dětmi (82-90 %, viz Tabulka 6.10). Menší, ale stále nadpoloviční podíl katolíků, byl i mezi

---

¹⁰⁰⁴ Tamtéž, inv. č. 2870, sign. 50-1, fol. 155r.

¹⁰⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁰⁶ Tamtéž, fol. 156r.

¹⁰⁰⁷ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatuše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, s. 280-325.

čeledí (61 a 63 %). I v této skupině byl vysoký podíl osob s nadějí na obrácení.

Tabulka 6.9 Přehled katolíků a nekatolíků podle Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Hostinné (podle obcí).

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení
Hostinné	369	75	55
Prosečné	17	183	31
Lánov (část)	0	25	7
Dolní Lánov (část)	1	26	5
Huntířov	12	42	5
Čistá	19	167	23
Ždírnice	1	29	4
Bukovina	0	59	16
Chotěvice	276	69	0
Dolní Olešnice	61	165	26
Střední Olešnice	4	60	7
Horní Olešnice	9	106	8
Horní Brusnice	32	230	31
Dolní Brusnice	0	62	17
Neustädtl (Nové Zámky)	29	21	8
celkem	830	1319	222

Odlišná byla situace na vesnicích. I zde byl vyšší podíl katolíků mezi hlavami domácností (45 %) a mezi jejich ženami (31 %). Mezi dětmi byl ale naopak vysoký podíl nekatolíků, což podle mého názoru značí, že ke katolické víře přistupovali častěji hospodáři, na které byl vyvíjen silnější tlak. Mezi syny bylo 86 % nekatolíků a mezi dcerami dokonce 93 %. To je

více než v případě mužské a ženské čeledi (70 %, resp. 64 %). Z těchto velmi zajímavých údajů je možné vyvodit závěr, že při rekatolizaci bylo postupováno jinak nejen ve městě a na venkově, ale i vůči jednotlivým skupinám obyvatel. Respektive některé skupiny obyvatel měly větší možnost uchovat si svoji původní víru než jiné.

Tabulka 6.10 Rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Hostinné roku 1651. (údaje v %)

B: obyvatelé měst a městeček				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	82	8	10	0
ženy	90	7	3	0
synové	85	15	0	0
dcery	82	18	0	0
čeleď mužská	61	34	5	0
čeleď ženská	63	30	7	0
C: obyvatelé vsí				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	45	40	15	0
ženy	31	59	10	0
synové	14	86	0	0
dcery	7	93	0	0
čeleď mužská	18	70	12	1 osoba
čeleď ženská	17	64	19	0

Věková a pohlavní skladba katolického obyvatelstva panství Hostinné zaznamenaného v *Soupisu poddaných podle víry* je poměrně vyrovnaná (Tabulka 6.11). Ve městě Hostinné bylo mezi katolíky o něco více žen než mužů (211:158), ve venkovských lokalitách je pak poměr mezi pohlavími vyrovnaný (234:227). Ve městě byl největší počet katolíků ve věkové skupině od 20-34 let (132 osob), na venkově od 30 do 44 let (178 osob). Ve vsích bylo nejvíce katolíků mezi muži i ženami ve skupině od 40 do 44

let (celkem 75 osob). Z uvedených čísel je zřejmé, že na panství Hostinné rekatolizace zasáhla všechny věkové skupiny. Děti do 13 let v tomto soupisu uvedeny nejsou (až na jednu výjimku, u které není uvedeno vyznání).

Tabulka 6.11 Věková a pohlavní skladba katolického obyvatelstva panství Hostinné roku 1651

	Skupina B - město			Skupina C - vsi			celkem
věk	muž	žena	celkem	muž	žena	celkem	
do 14	11	9	20	2	7	9	29
15-19	24	25	49	13	26	39	88
20-24	17	35	52	24	38	62	114
25-29	19	20	39	35	28	63	102
30-34	15	26	41	30	25	55	96
35-39	18	12	30	23	25	48	78
40-44	14	11	25	37	38	75	100
45-49	7	12	19	15	8	23	42
50-54	12	18	30	26	12	38	68
55-60	10	21	31	22	7	29	60
nad 60	11	12	33	7	13	20	53
celkem	158	211	369	234	227	461	830

Pokud srovnám rekatolizaci a její výsledky do počátku 50. let 17. století se sousedním panstvím Vrchlabí, docházím k závěru, že na panství Hostinné byla rekatolizace úspěšnější. Jaké toho byly příčiny? V první řadě stabilnější duchovní správa, kdy jeden správce farnosti zde působil více jak dvacet let, zatímco ve Vrchlabí se duchovní střídali mnohem rychleji. Dále intenzivnější působení vrchnosti a její snaha zřídit v Hostinném jezuitskou rezidenci, která vedla k trvalé přítomnosti jezuitů na panství. Záměr se sice nakonec nezdařil, ale jezuité zde působili od

roku 1637 do roku 1666 téměř soustavně.¹⁰⁰⁸ Z hlediska metod a technik rekatolizace byla opět využita jejich celá škála.

6.2.6 Příklad šestý: jezuitské statky Žaclěř a Žireč – odlišné odlesky v zrcadle rezistencí

Jezuitská panství Žireč a Žaclěř byla nadačními statky noviciátu koleje u svaté Anny ve Vídni. Jako takové byly spravovány dohromady a mají podobnou historii. Na těchto panstvích byly dvě jezuitské rezidence – v Žirči a v Žaclěři. Statek Žaclěř, který před Bílou horou držel luteránský rod Cetřyců z Kariše, získali jezuité jako dar od Ferdinanda II. z konfiskovaného majetku Jana Rudolfa Trčky v roce 1636.¹⁰⁰⁹ Podobné osudy měl původně Zilvárovský statek Žireč, jenž se po bitvě na Bílé hoře stal majetkem rodiny Trčků a teprve po zavraždění Valdštejna v roce 1634 byl konfiskován a v letech 1635 a 1636 byl darován noviciátu jezuitské koleje u svaté Anny ve Vídni.¹⁰¹⁰ Oba statky darované vídeňským jezuitům měly hodnotu 117 216 rýnských zlatých.¹⁰¹¹ Statky Žireč a Žaclěř spravovali vídeňští jezuité dohromady, přestože zřídili v centru každého panství samostatnou rezidenci. Svědčí o tom to, že obě rezidence měly jednoho představeného – superiora.¹⁰¹²

Statek Žaclěř tvořilo městečko Žaclěř a vsi Lampertice, Královec, Bernartice, Bečkov, Černá Voda, Bobr a Prkenný Důl. O velikosti panství po třicetileté válce si můžeme udělat představu z Berní ruly, podle které bylo na panství celkem 293 usedlostí, z toho 42 sedláků, 99 chalupníků, 77 zahradníků a 75 zpustošených usedlostí.¹⁰¹³ V městečku Žaclěři se nacházel zámek, jenž byl během třicetileté války v letech 1639 a 1645

---

¹⁰⁰⁸ Anton BLASCHKA: *Die Arnauer Jesuitenresidenz.*, s. 63-64.

¹⁰⁰⁹ Tomáš V. Bílek, *Dějiny konfiskací*, s. 683.

¹⁰¹⁰ Tamtéž, s. 683 a 708.

¹⁰¹¹ Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s. 36.

¹⁰¹² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Klosterakten, sign. KA 145-146. Zde různá korespondence představených rezidencí.

¹⁰¹³ Berní rula. Kraj Hradecký.

zpuštěn švédskými vojsky.¹⁰¹⁴ Jezuity byl po válce zámek přestavěn v barokním stylu a stal se jejich rezidencí.

Složitější je vývoj statku Žireč, který byl především po třicetileté válce rozšířen řadou koupí a odkazů. V době těsně před Bílou horou náležely ke statku vsi Žireč, s dvorem a tvrzí, Horní a Dolní Hřibojedy, Zaloňov a část Dubence. V roce 1666 náležely k panství dále vsi Litič, Rokytník, Zboží, Záboří, Libotov, Kašov, Žirečská Podstráň a část vsi Nemojov.¹⁰¹⁵

Rozdílný vývoj měla i církevní správa obou panství. Statek Žacléř byl po bitvě na Bílé hoře duchovně spravován jednotně. Z dochovaného přípisu, jenž adresoval opat v Křešově pražskému arcibiskupovi Arnoštovi z Harrachu dne 27. 8. 1627, se dozvídáme o zájmu okrzezinského faráře Adama obsadit volnou žacléřskou faru.¹⁰¹⁶ Okolo roku 1630 byl žacléřským farářem minorita Bonaventura Böhm. Tento kněz se však v těžkých časech třicetileté války zajímal především o uchování vlastního života. O tom se dozvídáme ze stížnosti trutnovského děkana Petera Makoje pražskému arcibiskupovi z 15. 9. 1630, podle které se pater Bonaventura pohyboval ve dne i v noci s nabitou zbraní. Podle všech pozdějších zpráv tento Trčky dosazený kněz svého úřadu příliš nedbal, a tak protireformace na žacléřském panství prakticky v této době nemohla začít.¹⁰¹⁷

Pro další léta se o žacléřské kolatuře nedochovalo příliš mnoho zpráv. Každopádně můžeme usuzovat, že po převzetí panství jezuity dochází k vylepšení duchovní správy panství. Hlavním informačním zdrojem je pro nás zpráva *Modernus status utriusque possessionis Schurz et Schatzler in spiritualibus et temporalibus* z roku 1647, sepsaná

¹⁰¹⁴ SOA Zámorsk, fond Sbírká matrik, farnost Hostinné, inv. č. 2870 a 2871, sign. 50-1 a 50-2, Matriky farnosti Hostinné, zde: Pamětní zápisy o mimořádnostech z let 1639 a 1645. K tomu rovněž SOkA Trutnov, fond Farní úřad Žireč (nezpracováno). Pamětní kniha 18-19. stol. (nestránkováno).

¹⁰¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hof- und Staatsarchiv, fond Klosterakten, sign. KA 146. Spis o zlepšení panství Žacléř-Žireč z let 1660-1666.

¹⁰¹⁶ NA Praha, APA I., sign. C 80, inv. č. 2938, karton 758, Recepta. K tomu srov. F. X. KUHN: *Materialien zur Heimatgeschichte*, s. 42. Více k církevní správě panství v kapitole 4. Obnova církevní správy.

¹⁰¹⁷ NA Praha, APA I., sign. C 81, inv. č. 2946, karton 767. Recepta.

superiorem rezidencí P. Bonningerem.¹⁰¹⁸ Ze zprávy se dozvídáme, že Žacléř měl vlastní chrám i faru a že tato farnost je plně spravována („*Schatzlrir habet templum et Parochiam propriam, ejus Collatura est omnimode cura ...*“). Farářem v Žacléři byl opět křešovský mnich jménem Martin Wunibald. Znovu se potvrzuje silná vazba žacléřského regionu k blízkému klášteru v Křešově. K Žacléři patřil ještě filiální, původně farní kostel v Bernarticích.

Zpráva uvádí, že při dvoře v Žacléři byly čtyři katolíci, a to jmenovitě: Daniel Langer, Fridericus Finck, Johann Schleinitz a Daniel N. Údaje se v podstatě shodují se *Soupisem poddaných podle víry* z roku 1651, kterému se v této práci věnuji níže. Podobně je tomu tak i na dalších místech. Tak například ve vsi Bernartice jsou uvedeni dva katolíci.¹⁰¹⁹

Složitější byla situace farní správy na panství Žireč, které netvořilo na rozdíl od panství Žacléř jednotnou enklávu s jednotnou duchovní správou. Podle zde zmíněné zprávy P. Bonningera byla na žirečském panství pouze jedna samostatná fara v Rokytníku, která však byla spravována trutnovským děkanem, kterým byl v roce 1647 Andreas Meixner. Sídlo rezidence – ves Žireč neměla vlastní faru a náležela k farnosti v Choustníkově Hradišti. Podobně i další vsi náležely k různým farnostem v okolí (Libotov a Záboří k faře v Dubenci, Žirečská Podstráň ke Dvoru Králové, Zboží k Choustníkovu Hradišti, Záboří k faře v Koclěřově). Bylo zde však několik kostelů, ke kterým měli jezuité patronátní právo. V první řadě to byl farní kostel v Rokytníku, dále filiální poničený kostel v Zaloňově.¹⁰²⁰ Na takto roztržštěném panství bylo pro jezuity velmi obtížné provádět protireformaci. Podstatným prostředkem se zde proto staly misie, o jejichž konání Benningerova zpráva rovněž informuje.

---

¹⁰¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschrift Blau 775. Zde je tato zpráva připojena k urbáři z roku 1647.

¹⁰¹⁹ Tamtéž, s. 10.

¹⁰²⁰ Tamtéž, s. 1-8.

Z hlediska konfesijního byly oba statky obývané především německým obyvatelstvem, před Bílou horou luteránským. Potvrzuje to i skutečnost, že jak Zilvárové na Žirči, tak Cetrycové z Karyše na Žacléři patřili k luteránské šlechtě se silnými vazbami na Slezsko.¹⁰²¹

Výsledky počátečního protireformačního snažení jezuitů na jejich statcích Žireč a Žaclěř můžeme vysledovat ze *Soupisu poddaných podle víry* z roku 1651.¹⁰²² Lze konstatovat, že tyto výsledky nebyly valné. Následující rozbor soupisu poddaných bude strukturován podobně jako u předchozích panství. V první řadě nás tedy bude zajímat počet zaznamenaných poddaných, počet katolíků a nekatolíků, počet osob s nadějí na obrácení. Dále budeme sledovat sociální a rodinné postavení nekatolíků a katolíků. V neposlední řadě pak věk a pohlaví.¹⁰²³ Oba zde sledované statky budou uvedeny zvlášť. Obyvatelstvo bude rozděleno podobně jako u rozboru frýdlantského panství do následujících skupin: A – úředníci a lidé ve vrchnostenské službě, B- obyvatelé měst a městeček, C – obyvatelé vsí.

Na panství Žaclěř je v soupisu zaznamenáno celkem 1305 osob, z nichž je pouze u čtrnácti uvedeno katolické vyznání. Z dalších 1291 osob je uvedena pouze u pěti osob naděje na obrácení. Z hlediska sociálního postavení můžeme konstatovat, že katolíky byli především panští zaměstnanci, někteří žaclěřští měšťané a případně venkovští učitelé. Jmenovitě jsou zde uvedeni ze zaměstnanců panství a jejich rodinných příslušníků: úřední písař Daniel Langer a jeho žena Susanna, zámecký sluha Hans Steudtner, lesník Tobias Hirnbach a šafář panského dvora v Královci Hans Jacob. Ze žaclěřských měšťanů a jejich rodinných příslušníků byl katolíkem pouze radní Caspar Steudtner, tkadlec Andreas Hübner, syn krejčího Mertena Finckheho Fridrich a žena řezníka Tobiae

¹⁰²¹ K tomu srov. především Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge und sein Vorland*, s. 9-30. Stručně rovněž Franz SCHÖBEL - Beda MENZEL: *Gotteshäuser der Heimat*, s. 5-10.

¹⁰²² Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlata KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, 1539 s.

¹⁰²³ K metodice rozboru srov. opět Dana ŠTEFANOVÁ – Jan HORSKÝ, c. d., s. 131-134. Metodika je využita podobně jako u dalších panství s drobnými úpravami.

Finckheho Barbora. Z učitelů a jejich rodinných příslušníků byli katolíky žacléřský Märtinus Zihnherr a jeho žena Martha a bernartický Peter Prewer. Z ostatního venkovského obyvatelstva byli katolíky pouze Maria, žena Michala Bürgela, tkalce z Bernartice a nádeník Geörge Kuhn z Černé Vody.¹⁰²⁴ Tabulka 6.12 umožňuje srovnání počtu nekatolíků podle jednotlivých obcí panství Žacléř.

Tabulka 6.12 Přehled katolíků a nekatolíků podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Žacléř (podle obcí).

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení
zámek a panské dvory	6	38	1
městečko Žacléř	6	262	4
ves Bernartice	2	278	0
ves Bobr	0	77	0
ves Prkenný Důl	0	88	0
ves Černá Voda	1	82	0
ves Lampertice	0	181	0
ves Královec	0	162	0
ves Bečkov	0	122	0
celkem	15	1289	5

Z uvedeného přehledu je více než zřejmé, že katolické vyznání je uvedeno u velmi malého počtu osob (cca 1 % obyvatel panství!). Katolíci byli především úředníci panství, případně jejich rodinní příslušníci. Dále se katolíci nacházeli pouze v městečku Žacléři (6 osob + 4 osoby s nadějí na obrácení) a vsích Bernartice a Černá Voda. V ostatních vsích panství

¹⁰²⁴ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlataše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, s. 1431-1458.

(Bobr, Prkenný Důl, Lampertice, Královec a Bečkov) byli pouze nekatolíci. V další tabulce (6.13) je nastíněno rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Žacléř roku 1651. Pro přehlednost je zde použito rozdělení do tří skupin A-B-C jak bylo uvedeno výše.

Tabulka 6.13 Rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Žacléř roku 1651. (údaje v %)

A: úředníci a lidé ve vrchnostenské službě				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	30	10	60	0
ženy	15	0	85	0
synové	0	0	100	0
dcery	0	0	100	0
čeleď mužská	30	0	70	0
čeleď ženská	0	0	100	0
B: obyvatelé měst a městeček				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	5	2	93	0
ženy	3	1	96	0
synové	3	3	94	0
dcery	0	3	97	0
čeleď mužská	0	0	100	0
čeleď ženská	0	0	100	0
C: obyvatelé vsí				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	1	0	99	0
ženy	>1	0	100	0
synové	0	0	100	0
dcery	0	0	100	0
čeleď mužská	0	0	100	0
čeleď ženská	0	0	100	0

Na základě přehledu v tabulce č. 6.13 můžeme konstatovat, že nejvíce katolíků bylo mezi lidmi přímo se podílejícími na správě panství. Přitom je nutno zdůraznit, že rychtáři ani představení jednotlivých obcí nebyli ještě v roce 1651 katolíky. Vnucuje se proto otázka, zda vůbec na tomto jezuitském panství rekatolizace před rokem 1651 začala, či zda byla vůbec prosazována. Vždyť v tomto roce nebyli katolíky ani kostelníci! Zpět ale k sociální a rodinné skladbě katolíků. Nejvíce katolíků nacházíme ve všech třech sledovaných skupinách mezi hlavami domácností. Méně často u manželek či žen patřících k domácnostem. Ještě řidčeji objevujeme katolíky mezi dětmi a téměř vůbec mezi čeledí. V tom se situace na panství Žacléř podobá situaci na třeboňském panství jak ji konstatoval ve své výše zmíněné studii Miloš Sládek,¹⁰²⁵ či se situací na panství Hostinné. Naopak je odlišná od situace na panství Frýdlant, jak bylo poukázáno výše či ve studii Dany Štefanové a Jana Horského.¹⁰²⁶

Nyní zaměříme naši pozornost na poslední otázku, kterou při rozboru soupisu poddaných klademe – na věkovou a pohlavní strukturu katolického obyvatelstva panství. Opět nám bude nápomocná tabulka č. 6.14. Největší počet katolíků nacházíme ve věkové skupině 20-29 let (sedm osob), dále ve skupině 30-39 let (pět osob). Méně pak mezi mládeží do 19 let (dvě osoby). Rekatolizací pak byly zcela nedotčeny osoby starší 40 let. Z hlediska pohlaví zcela jednoznačně převládají muži (jedenáct osob) nad ženami (tři osoby). To je dáno zřejmě tím, že mužům přestup ke katolické víře mohl více pomoci než ženám. Na druhé straně byl na ně zvláště pokud byli v panské službě, vyvíjen větší tlak.

Z naší malé sondy do *Soupisu poddaných* je patrné, jak bylo zmíněno výše, že přes zájem dvou silných církevních institucí, jež na panství Žacléř působily (jedna především ve sféře světské – jezuitská kolej u svaté Anny ve Vídni, druhá ve sféře duchovní – cisterciácký klášter v Křešově), se do roku 1651 nepodařilo rekatolizační opatření realizovat.

---

¹⁰²⁵ Miloš SLÁDEK: *Čeled' na třeboňských panstvích*, s. 77.

¹⁰²⁶ Dana ŠTEFANOVÁ – Jan HORSKÝ, c. d., s. 134.

Srovnáme nyní situaci z druhým jezuitským statkem v severovýchodních Čechách – s Žirčí.

Tabulka 6.14 Věková a pohlavní skladba katolického obyvatelstva panství Žacléř roku 1651

	Skupina A – zámek			Skupina B -město			Skupina C - vsi			celkem
věk	muž	žena	celkem	muž	žena	celkem	muž	žena	celkem	
do 14	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
15-19	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1
20-24	1	-	1	1	2	3	-	-	-	4
25-29	1	-	1	1	-	1	1	-	1	3
30-34	1	-	1	2	-	2	-	-	-	3
35-39	1	-	1	-	-	-	1	-	1	2
40-44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45-49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50-54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55-60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60 +	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	5	1	6	4	2	6	2	-	2	14

Soupis poddaných pro panství Žireč, jež pořídil tehdejší superior Carolus Corret uvádí celkem 925 osob. Jednalo se tedy o statek o něco menší než bylo žacléřské panství. Zásadní rozdíl oproti žacléřskému panství je v samém počtu nekatolíků. Zatímco na Žacléřsku byli téměř všichni obyvatelé nekatolického vyznání, na statku Žireč tomu bylo naopak. Z 925 osob bylo pouze 87 nekatolíků a u většiny z nich byla uvedena naděje na obrácení.¹⁰²⁷ Vnucuje se otázka, proč tomu tak bylo. Byl snad postup jezuitské vrchnosti na obou panstvích odlišný? Díky pramenům ve vídeňském státním archivu můžeme konstatovat, že tomu tak zřejmě bylo. Na žirečském panství totiž podle Benningerovi zprávy

¹⁰²⁷ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlataše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, s. 1471-1491.

„*Modernus status*“ proběhly jezuitské misie. Je zde zmíněna konkrétně misie ve Starém Rokytníku. Zda proběhly misie i na panství Žacléř, není zmíněno, proto předpokládám, že tomu tak před rokem 1651 nebylo.¹⁰²⁸ Bohužel zpráva neobsahuje žádné podrobnosti o průběhu misie.

Tabulka 6.15 Přehled katolíků a nekatolíků podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651 na panství Žířeč (podle obcí).

ves, město, místo	počet katolíků	počet nekatolíků	z toho s nadějí na obrácení
Zámek, panské dvory, mlýny	68	4	4
ves Žířeč	95	0	0
ves Litič	81	0	0
ves Libotov	118	0	0
ves Hřibojedy	105	3	2
ves Zaloňov	41	2	1
ves Kašov	23	0	0
část vsi Nemojov	5	1	1
ves Zboží	47	0	0
ves Záboří	61	13	7
část vsi Huntířov	6	2	1
ves Rokytník	188	62	55
celkem	838	87	71

Zpět ale k *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651* pro panství Žířeč. Narozdíl od žacléřského panství zaměříme svojí pozornost na nekatolíky. Procentuálně bylo na panství Žířeč pouze 7 % nekatolíků. Jelikož k tomuto statku nepatří žádné město, jsou zde relevantní pouze

¹⁰²⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschrift Blau 775, zde s. 1.

dvě skupiny našeho dělení (A- úředníci a lidé ve vrchnostenské službě a C – venkovské obyvatelstvo). V první skupině nacházíme pouze čtyři nekatolíky. Jedná se pouze o čeleď, přičemž u dvou z nich je uvedena poznámka, že pochází ze Žacléře.¹⁰²⁹

Tabulka 6.16 Rozvrstvení konfesijních charakteristik podle rodinného a sociálního postavení mezi obyvatelstvem panství Žireč roku 1651. (údaje v %)

A: úředníci a lidé ve vrchnostenské službě				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	100	0	0	0
ženy	100	0	0	0
synové	100	0	0	0
dcery	100	0	0	0
čeleď mužská	87	10	0	3
čeleď ženská	94	6	0	0
C: obyvatelé vsí				
	katolíci	naděje	nekatolíci	neuvedeno
hlava domácnosti	97	2	1	0
ženy	95	4	>1	>1
synové	83	17	0	0
dcery	82	16	0	2
čeleď mužská	78	12	8	2
čeleď ženská	89	6	4	1

Bylo zde několik zcela katolických vsí (Žireč, Litič, Libotov, Kašov). Největší počet nekatolíků bylo ve vsích Záboří (17 %) a Rokytník (25 %). Ve vsích Hřibojedy, Zaloňov, Nemojov a Huntířov nacházíme pouze několik nekatolíků. Z hlediska sociální skladby se jedná především o čeleď. Často je u těchto příslušníků domácností uvedeno, že pochází z jiného panství. Počet nekatolíků mezi hlavami domácností je velmi malý (3 %), u žen hospodářů a vdov je rovněž nízký (necelých 5 %). Zajímavé

¹⁰²⁹ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatuše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Hradecko – Bydžovsko 1-4. Praha 2000, s. 1472-1473.

je, že poměrně vysoký je počet nekatolíků mezi syny a dcerami hospodářů (16-17 %), u všech je však uvedena naděje na obrácení (srov. Tabulka 6.16).

Tabulka 6.17 Věková a pohlavní skladba nekatolického obyvatelstva panství Žireč roku 1651¹⁰³⁰

	Skupina A – zámek			Skupina C - vsi			celkem
věk	muž	žena	celkem	muž	žena	celkem	
do 14	-	-	-	9	6	15	15
15-19	2	1	3	17	15	32	35
20-24	-	-	-	8	6	14	14
25-29	-	-	-	3	3	6	6
30-34	-	-	-	1	-	1	1
35-39	-	-	-	2	-	2	2
40-44	-	-	-	3	2	5	5
45-49	-	-	-	-	1	1	1
50-54	-	-	-	1	2	3	3
55-60	-	-	-	-	-	-	-
60 +	-	-	-	1	1	2	2
celkem			3			81	84

Velmi zajímavé hodnoty přináší přehled nekatolíků na žirečském panství z hlediska věku. Zjišťujeme z něj, že naprostá většina nekatolíků byla ve věku do 24 let. Z toho můžeme vyvozovat dva závěry. Rekatolizace na panství rozhodně neproběhla před rokem cca 1630 (!), protože pokud by v této době již rekatolizace proběhla, těžko by mohly být v té době narozené děti vychovávány v nekatolické víře. To potvrzuje naší domněnku, že rekatolizace na panství přišla až poté, co jej získali jezuité. Druhým závěrem je, že pro skupinu mladších obyvatel panství nebyla prioritní a rekatolizační tlak vůči této skupině byl nižší. Jezuité měli v první řadě zájem na rekatolizaci staršího obyvatelstva. Rovněž tato

¹⁰³⁰ U třech osob ženského pohlaví není uveden věk, proto nejsou v této tabulce zahrnuty.

skutečnost souvisí se sociální strukturou nekatolického obyvatelstva. Hospodáři byli většinou starší, zatímco ostatní příslušníci domácností mladší, takže je zřejmé, kdo v první řadě musel přistoupit ke katolické víře.

Situace na panství Žireč z hlediska sociálního je podobá situaci na třeboňském panství jak ji popisuje v již zmíněné studii Miloš Sládek.¹⁰³¹ Naopak je odlišná od situace na panství Frýdlant, jak bylo poukázáno výše či ve studii Dany Štefanové a Jana Horského.¹⁰³² Přestože je v počtu nekatolíků situace zcela odlišná od panství Žacléř, z hlediska sociálního nám poskytuje podobný obraz. Obě zrcadla rezistencí tak odráží podobný stav, i když s jinými výsledky.

Je zřejmé, že jezuitská vrchnost zvolila na obou panstvích, můžeme dokonce říci, že i v různých místech svého severovýchodčeského dominia různý postup. Důvody vysvětluje ve své zprávě superior P. Benninger. Citujme ho proto právě na tomto místě: „... *ve vsích Bernartice, Královec, Černá Voda, Lampertice a Bečkov jsou kacíři. Tato kůzlátka v kacířství přetrvávají a zaslibují se, protože v sousedním Slezsku jsou kacířští predikanti, od kterých jsou utvrzováni, které hostí a s kterými obcují a luteránství od nich přijímají.*“¹⁰³³ Rekatolizace na panství Žacléř narážela na odpor obyvatel, který dokonce, podobně jako ve Vrchlabí, měl i podobu povstání,¹⁰³⁴ po jehož potlačení řada obyvatel uprchla do sousedního Slezska.

Byla to tedy především blízkost zemských hranic, která ovlivňovala úspěch či neúspěch rekatolizační akce na jezuitském panství. Když se podíváme podrobněji na data ze soupisu poddaných pro panství Žireč a Žacléř z hlediska vzdálenosti míst od zemských hranic, zjistíme, že místa v blízkosti hranic byly zcela nekatolické. Vsi ve střední vzdálenosti

¹⁰³¹ Miloš SLÁDEK: *Čeled' na třeboňských panstvích*, s. 77.

¹⁰³² Dana ŠTEFANOVÁ – Jan HORSKÝ, c. d., s. 134.

¹⁰³³ „... in Pagis Bernsdorf, Konigshan, Schwarzwasser, Lampersdorf, Butshcendorf sunt haeretici. harum subilitorum in haeresi obstinatio et promissio ex hoc, quod in vicinia Silesia sunt haeretici praedicnatis, a quibus confirmatus, que hosci habentur recursus, et iuxta Lutheranismum confitunter et comunicant.“ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschrift Blau 775, zde s. 6.

¹⁰³⁴ Tomáš V. BÍLIEK: *Reformace katolická*, s. 240.

jako například Rokytník měly ještě poměrně velký počet nekatolíků, zatímco vsi ve vnitrozemí byly zcela katolické. Je potřeba zdůraznit, že hranici v 17. a dokonce i v 18. století si nelze představovat jako nepropustnou hráz, ale naopak byla zcela zelená a propustná. Pro vrchnosti bylo tedy zajisté těžké zabránit pohybu cizinců z blízkého sousedství, stejně jako úprku či svévolnému opuštění panství a odchodu poddaného do zahraničí. To dokládá i případ Moniky Braunové pocházející z Vrchlabí, jež byla žacléřským soudem v roce 1780 (sic!) vyšetřována pro podezření z infanticidia a která ve výsledku uvedla, že se zcela volně pohybovala po obou stranách Libavského sedla – tedy ve Slezsku i v Čechách.¹⁰³⁵

6.2.7 Příklad sedmý: panství Dobrovice – Loučeň v první třetině 18. století – nekatolíci před soudem

Na místní úrovni reprezentovaly světskou spravedlnost na prvním místě hrdelní soudy, které sídlily ve většině královských a poddanských měst a městeček. Tyto soudy vykonávaly působnost v hrdelněprávní oblasti i ve svém okolí. Systém hrdelních soudů byl hlavním nástrojem represe nejrozšířenějších trestných činů.¹⁰³⁶ Následující sonda bude založena na materiálech vzniklých z činnosti jednoho takového soudu v boleslavském kraji, v městečku Dobrovice, které náleželo k panství dobrovicko-loučeňskému.¹⁰³⁷ Pohled na rekatolizační praxi z lokální perspektivy nám umožní nejen podrobněji sledovat strategie obou stran

---

¹⁰³⁵ Státní okresní archiv Trutnov, fond Archiv města Žacléř, inv. č. 103, karton 1, Výslech Moniky Braunové z Vrchlabí pro podezření z vraždy vlastního dítěte, 1780. Ve výpovědi uvádí, že byla od svých deseti let ve službě na různých místech ve Slezsku, například v Miszkowicích (Michelsdorf) či v Kowarech (Schmiedeberg). Později pobývala v Bobru u Žacléře (Bober). Rovněž vypovídá, že není ani vdaná, ale také není svobodná (!), a že měla celkem pět dětí s různými muži. Poslední dítě se narodilo v "Horní krčmě" v Kowarech, když byla s Antonem Weirichem z Bobru na zpáteční cestě z Milkowa (Arnsdorf), kde byli koupit plátno. Dítě se prý sice narodilo živé, ale ihned zemřelo, a tak jej ukryla v blízké stáji vedle dřeva a přikryla slámou. Poté z Kowar rychle odešla zpět do Bobru a nikomu o události neřekla.

¹⁰³⁶ Jaroslav PÁNEK: *Hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*. ČsČH 32, 1984, s. 694

¹⁰³⁷ Vývoji hrdelního soudnictví, literatuře a pramenům k jeho dějinám se podrobně věnuje práce Jindřich FRANCEK – Tomáš ŠIMEK: *Hrdelní soudnictví českých zemí*. Soupis pramenů a literatury. Praha 1995, 188 s.

v takovém konfliktu, ale zároveň může poodhalit náboženské myšlení delikventů.¹⁰³⁸

Zásada přijatá na sněmu v Augsburgu v roce 1555 „čí země, toho víra“ (*cuius regio, eius religio*) a platná pro všechna území Svaté říše římské po vestfálském míru v roce 1648 vyžadovala po poddaných, aby vyznávali konfesi svého vládce a upevňovala jednotu státu a církve. Na jejím základě se vytvořil klasický raně novověký konfesní stát. Z úzkého spojení církve a státu vyplývalo, že garantem ideové jednoty státu, vycházející z jednoho vyznání a hierarchie hodnot stanovené jedinou státní církví, byl raně novověký stát, který ji ochraňoval soustavou řady přísných zákonů.¹⁰³⁹ Být nekatolíkem v katolickém konfesijním státě znamenalo spáchat zločin „proti Bohu a náboženství“,¹⁰⁴⁰ ale zároveň zločin proti státu.¹⁰⁴¹

Obecně přijímaná klasifikace trestných činů v raném novověku, kterou vypracoval Jaroslav Pánek, definuje přečiny proti Bohu a náboženství jako činy proti oficiální ideologii. Řadí do této skupiny kacírství, rouhání, čarodějnictví, magii, poškozování církevních symbolů (svatokrádež) a urážku duchovenstva.¹⁰⁴² Z hlediska rekatolizační praxe je nejdůležitější zločin kacírství, kterému se budeme v této kapitole věnovat, ovšem z pohledu celkového přijetí náboženských a mravních pravidel potridentské katolické církve, jakožto výsledků rekatolizace, je nezbytný pohled i na další přečiny proti náboženství, ale i na činy proti mravnosti. Ty řadí mezi delikty náboženského charakteru Heinrich Richard Schmidt ve své práci o reformované morálce, ovšem za zločiny proti Bohu

¹⁰³⁸ Studie o panství Dobruška-Loučeh již byla publikována ve sborníku mladoboleslavského muzea: Pavel R. ZAHRAĐNÍK: *Rekatolizace na panství Dobruška – Loučeh v druhé polovině 17. a v první polovině 18. století*. Rekatolizační praxe v lokální perspektivě. Bolešlavica 13. Vlastivědný sborník Mladoboleslavská. Mladá Bolešlav 2013, s. 39-50.

¹⁰³⁹ Daniela TINKOVÁ: *Hříeh, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 157.

¹⁰⁴⁰ Blíže k tomuto pojmu srov. Tamtéž, s. 156 an.

¹⁰⁴¹ Jiří MIKULEC: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*, s. 77.

¹⁰⁴² Jaroslav PÁNEK: *Hrdelní soudnictví*, s. 712-714. Vedle činů proti oficiální ideologii (A) jsou v této klasifikaci dále zahrnuty: B) činy proti panovníkovi a státnímu zřízení, C) činy proti pozemkové vrchnosti, D) činy proti místní (městské a vesnické) administrativě, E) činy proti životu a zdraví, F) činy proti majetku, G) činy proti cti, H) činy proti mravnosti.

považuje pouze rouhání, čarodějnictví a magii, ostatní přečiny jsou v jeho pojetí přečiny proti náboženské morálce (resp. křesťanské disciplíně).¹⁰⁴³ I v katolickém prostředí patřil dohled nad mravností obyvatel k základním úkolům církve.

V právních zdrojích hrdelního soudnictví jsou zločiny proti Bohu a náboženství řazeny v hierarchii trestných činů různým způsobem. *Constitutio Criminalis Carolina* z roku 1532 řadí do čela této hierarchie rouhačství, zatímco magie je až na čtvrtém místě a svatokrádež až v druhé polovině pořadí trestných činů. Výčet deliktů náboženského charakteru je zde omezen pouze na tyto tři zločiny. Práva městská Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579 přejímají analogický postup.¹⁰⁴⁴ V pozdější kodifikaci *Constitutio Criminalis Josephina* z let 1707-1708 zaujímají zločiny proti náboženství první místa mezi delikty v následujícím pořadí: rouhačství, kacířství, čarodějnictví a odpadlictví. Stejným způsobem jsou tyto přečiny řazeny v *Constitutio criminalis Theresiana* z roku 1769 (česká verze 1771). Zde již tvoří společný oddíl.¹⁰⁴⁵

Rekatolizace s sebou přinesla řadu konfliktů v oblasti přečinů proti Bohu a náboženství. Počet činů proti oficiální ideologii v této době vzrostl, což potvrzují i údaje Jaroslava Pánka získané na základě výzkumu několika hrdelních soudů ve středních Čechách pro období let 1547 až 1765.¹⁰⁴⁶

V případě dobrovického hrdelního soudu je dochován materiál po roce 1661. Zločinů proti Bohu a náboženství zde nacházíme několik desítek, ve větší míře se ovšem objevují až na přelomu 17. a 18. století. Můžeme konstatovat, že za celé období tvoří pouze nepatrný zlomek

¹⁰⁴³ Heinrich Richard SCHMIDT: *Dorf und Religion*, s. 12 (pozn. 63).

¹⁰⁴⁴ Daniela TINKOVÁ: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 159. K tomu srov. Josef JIREČEK (ed.): *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína. CIB. Tomus 4, Pars 3, Monumenta Iuris municipalis, Sectio 2.* Praha 1876, 457 s.

¹⁰⁴⁵ To jim „dodává na nezbytné koherenci a vytváří skutečný logický a hierarchický „systém“.“ Daniela TINKOVÁ: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 159.

¹⁰⁴⁶ Jaroslav PÁNEK: *Hrdelní soudnictví*, s. 714. V období 1681-1740 stoupá počet těchto případů, ovšem zároveň s tím stoupá i počet případů v jiných kategoriích, což je důsledkem zvyšující se disciplinace obyvatelstva. Podstatné je, že v následujícím období počet činů proti oficiální ideologii klesá, zatímco počet činů v ostatních kategoriích zůstává přibližně na stejné úrovni (s výjimkou činů proti cti).

případů. V letech 1661 až 1700 byly v Dobrovici řešeny pouze čtyři takové případy (jeden případ blasfemie v roce 1692 a tři čarodějnictví z let 1671, 1673 a 1686). V následujícím období bylo případů více.¹⁰⁴⁷ V letech 1723 až 1732 to bylo devatenáct případů kacířství. Z ostatních činů proti Bohu a náboženství se objevuje pouze jedno nařčení z čarodějnictví (srov. Tab. 6.1).¹⁰⁴⁸ V období po roce 1700 tak dochází k ztrojnásobení počtu těchto přečinů a k výrazné změně jejich struktury.

Z hlediska rekatolizační praxe jsou nejzajímavější delikty v kategorii **kacířství**, jejichž aktéry jsou podezřelí z nekatolictví a jde tak o konflikty konfesijního charakteru. Tyto případy se v okolí Dobrovice objevují právě v letech 1723 až 1732, což odpovídá období nejvypjatější fáze rekatolizace v době vlády Karla VI. V roce 1717 byl vydán patent proti nekatolickým knihám a emisarům, který zahájil novou vlnu rekatolizačního tlaku. Další patenty byly ve stále se zостřujícím duchu vydávány i v dalších letech (1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1730, 1734, 1735).¹⁰⁴⁹

**Tabulka 6.18 Přečiny proti Bohu a náboženství (oficiální ideologii)
u dobrovického hrdelního soudu v letech 1661 až 1732**

přečin	1661-1700	1701-1732
rouhání (blasfemie)	1	0
kacířství	0	25
čarodějnictví a magie	3	1
ostatní (svatokrádež či urážka duchovenstva)	0	0

Přečinem naprosté většiny podezřelých bylo přechovávání a četba nekatolických knih. Mezi nimi vyniká zvláště případ poddaných z Ledců, vzdálených asi 9 kilometrů východně od Dobrovice. Dalšími případy bylo

¹⁰⁴⁷ SOkA Mladá Boleslav, AM Dobrovice, Stará registratura, sign. I C 1a, kt. 12-15; Městské knihy – radní manuály, sign. I B 5, I B 12.

¹⁰⁴⁸ Tamtéž, sign. I C 1a 13, 57, 103, 124, 174, 198.

¹⁰⁴⁹ Tomáš V. BÍLEK: *Reformace katolická*, s. 269-272.

podezření z ukrývání predikantů v kombinaci s držením nekatolických knih (1723), znevažování úcty svatých, konkrétně svatého Jana Nepomuckého (1729) a zběhnutí do Horní Lužice (1732).

Mezi podezřelými nacházíme především osoby, jež se nevěnovaly zemědělské činnosti: kováře, rybáře, krejčího, kameníka, žebráka atd. Není to ovšem pravidlem, jelikož se mezi nimi objevila i řada osob, které se zemědělské činnosti věnovaly (několik chalupníků a sedláků). Rovněž zde nacházíme i jednoho dobrovického měšťana. Zajímavá je také skutečnost, že většina podezřelých pocházela pouze z několika míst celého panství. Většinou se jedná o vsi v poměrně velké vzdálenosti od farního kostela a zároveň i od centra panství (Ledce, Podvinec, Jabkenice, Chudíř) nebo o malé osady a samoty. I zde se ovšem najdou výjimky (Vinařice, Sýčina). Všechny podezřelé osoby pocházely z dobrovického nebo loučeňského panství (panství náležící stejné vrchnosti).

Tabulka 6.19 Struktura obviněných podle věku v rekatolizačních případech u dobrovického hrdelního soudu v letech 1723 až 1732

věk	počet	
do 29 let	2	8 %
30 až 39 let	4	16 %
40 až 49 let	4	16 %
50 až 59 let	3	12 %
nad 60 let	6	24 %
neuvedeno	6	24 %

Ze struktury obviněných podle věku vyplývá, že se těchto deliktů dopouštěli především starší lidé, mnohdy kmetského věku. Nejstaršímu obviněnému, žebráku Janu Černému, narozenému ve vsi Jabkenicích, bylo asi sedmdesát devět let. Nejmladším obviněným nebylo méně než dvacet osm let (Viz.. Tab. 6.1). Mezi vyšetřovanými osobami byla pouze jedna žena, sedmdesátiletá vdova Alžběta Bousovská, která byla v podruží u svého syna v Němčicích. To není překvapivé ani vzhledem k vysokému

počtu „kacířek“ ve zpovědních seznamech, jelikož je třeba mít na zřeteli, že hlavou domácnosti v tradiční společnosti byl muž. Na něj spadala odpovědnost v případě podobného deliktu, jakým bylo držení nekatolických knih. Jedinou obviněnou je tedy v tomto případě vdova.

Jak již bylo uvedeno, přečinem většiny podezřelých bylo přechovávání nekatolických knih. Z výpovědí obviněných se dozvídáme, že své knihy nijak neskrývali. Měli je ve světnici v almaře nebo v komoře na polici. U rybáře Jiříka Hužery z Podvince byly knihy uloženy „*na prknech stropu*“ se zdůvodněním, že u vody je vlhko.¹⁰⁵⁰ V jiných případech byly knihy schovány v seně.¹⁰⁵¹ Ať tedy podezřelí knihy schovávali nebo ne, nikdo o knihách nevěděl, nebo o nich věděli pouze „*domácí*“, byly tyto knihy nakonec odhaleny. K odhalením docházelo různými způsoby a účastnila se jich řada lidí. Nejčastěji byly objeveny duchovními správci, ti ostatně figurují i v případech, ve kterých objevily knihy jiné osoby. V těchto případech jsou představitelé farního kléru zpravidla posuzovateli závadnosti knih. Některá odhalení se podařila představitelům vrchnostenské správy, jako v případě kameníka Martina Sandera, který odhalení popisuje následujícím způsobem: „*Stalo se to takto, já jsem vešel do setnice a ta kniha ležela na lavici u stolu, nepochybně, že ji tu tovaryš zapoměl, poněvadž jsem já ji nikdá v domě neviděl. Vzal jsem ji z lavice a položil ji na stůl a nahlídl jsem do ní, v tom pan purkrabí přišel ke mně a díval se do ní a hned ji sebou vzal.*“¹⁰⁵²

V jiných případech figurují představitelé vrchnostenské správy jako prostředníci mezi duchovním – posuzovatelem závadnosti a jinou osobou, která knihu objevila a upozornila na ní. Tyto případy, kdy knihu objevila jiná osoba než duchovní správce nebo misionář, byly zpravidla iniciační a stály na počátku rozsáhlejšího hledání dalších knih v okolí, prováděného již systematicky církevními a světskými představiteli. Typickým

---

¹⁰⁵⁰ SOkA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, sign. I C 1a 198, Výslech Jiříka Hužery, 3. 7. 1723.

¹⁰⁵¹ Např. Tamtéž. Výslech Jiřího Kumpána, 3. 7. 1723.

¹⁰⁵² Tamtéž. Výslech Martina Sandera, 1723, bez přesného data.

příkladem může být případ Samuela Hlušičky z Ledců, který stál na počátku odhalení dalších vlastníků zakázaných knih ve vsi (celkem bylo v tomto případě vyšetřováno pět osob a odhaleno dvanáct nekatolických knih). Pikantní na celém případě je skutečnost, že Samuel Hlušička byl udán vlastním synem.¹⁰⁵³ Podobně i v případě Jana Černého, který popíral svatost Jana Nepomuckého a znevažoval institut svatých vůbec, stálo na počátku vyšetřování udání Jiříka Hlaváče, u kterého byl Jan Černý rok v podruží.¹⁰⁵⁴

Zajímavé je rovněž, že ačkoli byli podezřelí dotazováni, zda nevědí, kdo takové zapovězené knihy vlastní, zpravidla neudávali žádná jiná jména. Přitom z jiných odpovědí je zřejmé, že si knihy mezi sebou půjčovali a tudíž věděli, kdo je jejich vlastníkem.

Role duchovních správců farnosti se zdá být na podkladě výsledků obviněných dvojznačná. Na jedné straně je patrné, že duchovní správci, působící v této době v Dobrovici, Osenici a Mladé Boleslavi, postupovali v intencích tehdejší praxe vůči podezřelým osobám poměrně nekompromisně. Na druhé straně se z řady odpovědí dozvídáme, že dřívější správci těchto farností vlastnictví těchto knih tolerovali a věděli o něm, pouze z nich fyzicky odstranili závadné stránky.¹⁰⁵⁵ Role kněží se tedy zdá být dvojznačná, ovšem smířlivější přístup v době těchto rekatolizačních procesů již vůbec neplatil a ve výpovědích obviněných je třeba k němu přistupovat jako k obhajobě na základě zkušeností a poznatků z minulosti. V procesech byli zainteresováni i jezuitští misionáři (především v roce 1726, ale bohužel zde nejsou uvedena konkrétní jména).

¹⁰⁵³ Hlavní aktér případu popisuje odhalení ve své výpovědi takto: „... můj syn mně u rychtáře našeho obžaloval, že takovou knihu mám, já jsem rychtářovi povídal, že takovou knihu mám, a on rychtář pro ní mého syna poslal a když mu jí můj syn přinesl, rychtář ji donesl panu faráři Dobrovického.“ Tamtéž. Výslech Samuela Hlušičky, 3. 7. 1723.

¹⁰⁵⁴ Tamtéž. Výslech Jiříka Hlaváče, 1. 6. 1729. K případu podrobněji v podkapitole o úctě svatých.

¹⁰⁵⁵ Například Matěj Kuchta vypověděl: „... také je Velebný pan farář Vosenický Pater Reytharek, teč pan farář Ctibor mnohokrát v ruce měli, když nebožtík otec v Sejkovicích mlynářem byl a nikdy žádnéj je nevzal ani netupil, jenom dva listy z nich chtěli vytrhnout.“ Tamtéž. Výslech Matěje Kuldy, 3. 7. 1723.

Ve dvou případech se setkáváme s obviněnými, kteří tento přečin spáchali opakovaně. Jedním z nich byl Jiřík Hlušek, kterému bylo zabaveno celkem pět knih a který svůj přečin zopakoval, přestože byl poprvé uvězněn na dva týdny v šatlavě.¹⁰⁵⁶ Druhým recidivistou byl Jiří Kumpán, který byl kromě držení nekatolických knih, jehož se dopouštěl opakovaně, podezřelý i z ukrývání žitavských emisarů.¹⁰⁵⁷

Knihy a informace se šířily na venkově poměrně rychle, podobně jako citáty a příběhy z nich. K přenosu docházelo půjčováním, ústním předáváním, dědictvím, ale i prodejem.¹⁰⁵⁸ Objevují se i další způsoby nabytí těchto knih. V případě zmíněného Jiřího Kumpána šlo u několika knih údajně o zástavu „od nějakýho nádeníka“,¹⁰⁵⁹ v případě kameníka Martina Sandera u něj knihu zanechal jeho luteránský tovaryš, jehož existence na Dobrovicku ve 30. letech 18. století je sama o sobě velmi zajímavá.¹⁰⁶⁰ Alžběta Bousovská přišla ke své knize zcela netradičním způsobem. Knihu u ní zanechali vojáci, kteří museli být luteráni, když „bylo tažení vojenský před šesti lety.“¹⁰⁶¹

Vliv knih na náboženské myšlení lidových vrstev v 18. století byl již objasněn.¹⁰⁶² Otázka způsobu čtení těchto knih ale zůstává stále otevřena. Strukturu knih u podezřelých z nekatolictví na Dobrovicku nelze zcela zrekonstruovat, jelikož údaje o nich jsou často neúplné a mnohdy není specifikován ani jejich druh. Rovněž nelze zcela přesně určit počet těchto

¹⁰⁵⁶ Tamtéž. Výslech Jiříka Hluška, 10. 2. 1727.

¹⁰⁵⁷ Tamtéž. Výslech Jiřího Kumpána, 8. 3. 1723.

¹⁰⁵⁸ Pavel HIML: *Ta kniha falešná a nespravedlivá jest*, s. 124.

¹⁰⁵⁹ SOKA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, sign. I C 1a 198, Výslech Jiřího Kumpána, 8. 3. 1723.

¹⁰⁶⁰ Tamtéž. Výslech Martina Sandera, 8. 3. 1723. Luteránský tovaryš byl u Martina Sandera do doby, než jej tento „na poručení J. M. pana děkana mladoboleslavského z díla propustil.“ V další odpovědi vysvětluje proč dotyčného tovaryše zaměstnal: „... však když já čeládku k panskému dílu potřebuji, musím vzít takového člověka, který mě dílo zastane, a když mně takovej čeledín přidá do díla, já jej musím přijmout do příbytku sebou se vším, ...“.

¹⁰⁶¹ Tamtéž. Výslech Alžběty Bousovské, 9. 5. 1726.

¹⁰⁶² Tomuto tématu se zevrubně věnuje Marie-Elisabeth DUCREUX: *Způsob čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*. AUC – HUCP 32, 1992, 1-2. s. 51-80; Táž: *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*. Literární archiv PNP 27, 1994, s. 61-87. Dále srov. např. Jaroslav ŠULA: *Četba tajných nekatolíků třebechovické farnosti v 18. století*. Východočeský sborník historický 4, 1994, s. 99-141. Rovněž srov. Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem 2007, 449 s. (zvláště v oddílu věnujícím se regionálním rozdílným českých nekatolíků v 18. a 19. století na s.82-216).

knih, protože je mnohdy uveden počet svazků, mezi nimiž se mohly vyskytovat identické knihy nebo tituly. Celkem bylo ve všech dvaceti třech případech vlastnictví nekatolických knih zaznamenáno čtyřicet devět svazků knih. Žádná bližší informace není uvedena u devíti z nich. U dvaceti sedmi knih je uveden alespoň jejich druh nebo bližší určení. Nejdetailnější informace jsou uvedeny v případě knih zabavených na dobrovickém panství na přelomu let 1725 a 1726. Jednalo se o jedenáct knih, které byly sepsány ve *specifikaci* ze 7. ledna 1726 (Viz Tab. 6.3). Nejčastěji se mezi zabavenými knihami objevovaly postily (9), modlitby (7), žalmy (7), zpěvníky a kancionály (5) a rovněž sumáře (3). Dále bylo uváděno například kázání, bible německá, výklad desatera, Nový zákon, vysvětlení mše svaté či kniha označená jako Adamův život. U několika knih je rovněž uvedeno, že byly tištěny v Žitavě.¹⁰⁶³

Tabulka 6.20 Přehled zabavených nekatolických knih uvedený v sumariu z 7. ledna 1726¹⁰⁶⁴

	kniha	místo vydání /vydavatel (tiskař)	rok vydání
1.	Nový zákon	Praha/Jiří Dačický	neuvedeno
2.	Modlitby Želanského	Praha	1617
3.	Modlitby	Žitava	1685
4.	Summarius Jana Stránenského	neuvedeno	1674
5.	Postila domácí	Žitava	1682
6.	kancionál	Žitava	1683
7.	Modlitby Kašpara Motěšického	neuvedeno	1693
8.	Postila Jiřího Dykasta	Praha	neuvedeno
9.	Písně vejroční	neuvedeno	neuvedeno
10.	Kancional Jiřího Rejrona	Praha	1595
11.	Vysvětlení bible od kněze Václava Slováciusa z Turnova + evangelium (jeden svazek)	Praha /Matěj Pardbský	neuvedeno

¹⁰⁶³ Např. SOkA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, Věci trestní, sign. 1C1a 198, Výsledky Matěje Hýbla z 8. 3. 1723 či Matěje Švejdy z 3. 7. 1723.

¹⁰⁶⁴ Tuto tabulku by bylo možné v budoucnu srovnat s knihopisem a s údaji o četbě nekatolíků v jiných lokalitách. Viz. Jaroslav ŠULA: *Četba tajných nekatolíků*, s. 114-137.

U většiny podezřelých byly zabaveny jedna nebo dvě knihy, pouze u pěti z nich bylo zabaveno více knih (Jiří Kumpán – 5 knih, Matěj Švejda – 3 knihy, Jiří Včelka – 4 knihy, Jiřík Hužera – 4 knihy, Matěj Moc – 4 knihy).

Čtení zakázaných knih u podezřelých z kacířství na Dobrovicku můžeme charakterizovat několika způsoby, které lze vzájemně kombinovat. V některých případech bylo čtení knih náhradou za sváteční návštěvu chrámu v době, kdy se do něj nebylo možné dostat, ať už kvůli zaneprázdnění nějakou důležitou činností nebo „*pro dalekost, neb zlou cestu*“.¹⁰⁶⁵ Knihy byly v těchto případech čteny v odpoledních hodinách a četby se účastnili „*všichni domácí*“. Někdy bylo čtení spojeno s určitou tradicí, především v případě knih, které se dědily z generace na generaci. V řadě případů byla četba doplňkem svátečních dnů, kdy se knihy rovněž četly v odpoledních hodinách po návštěvě kostela.

V žádném případě není možné z pouhého vlastnictví knih vyvozovat na skutečně velké rozšíření nekatolictví v kraji (zde je možné učinit i srovnání se zpovědními seznamy a farářskými relacemi, jejichž údaje pro Dobrovici a okolní farnosti jednoznačně potvrzují, že zde bylo veškeré obyvatelstvo alespoň po formální stránce katolického vyznání. Většina podezřelých rovněž odpověděla, že ke svaté zpovědi chodí třikrát a vícekrát ročně, někteří se účastnili poutě do Staré Boleslavi a všichni vypověděli, že chodí na mše v neděli a svátek, pokud je to možné. Je otázkou, do jaké míry byly tyto odpovědi pravdivé, ale lze předpokládat, že tomu tak skutečně bylo. O tom, že všichni držitelé zakázaných knih nemuseli nutně být nekatolíky, svědčí i fakt, že zpravidla nedokázali dost dobře rozlišit rozdíly mezi konfesemi. Obvykle nepovažovali nekatolické knihy za něco špatného a zavrženíhodného a odporujícího katolické víře, zvláště tehdy, když byly knihy staré a jednalo se o dědictví po předcích.

Z hlediska vnějších projevů barokní zbožnosti (viz. níže v textu) by tedy bylo možné tyto osoby podezřelé z nekatolictví považovat za

---

¹⁰⁶⁵ Tamtéž, Výslech Samuela Hlušičky, 3. 7. 1723.

katolíky, jinak tomu bylo z hlediska jejich vnitřního náboženského přesvědčení a myšlení, které se formovalo z četby nekatolických knih a rovněž tradicí předávanou z generace na generaci, ale i v rámci venkovské společnosti. Při různých setkáních se nečetlo pouze z kalendáře, a z výpovědí podezřelých vyplývá, že si knihy navzájem půjčovali. K setkávání docházelo na nejrůznějších místech, nejčastěji u někoho doma. Ve výpovědích je zaznamenán i jeden případ, kdy došlo k zápůjčce knihy mezi Jiříkem Hluškem a Václavem Kuldou v hospodě.¹⁰⁶⁶ Z jiných lokalit je potvrzeno, že důležitým místem při šíření informací a setkávání lidí byly rovněž mlýny.¹⁰⁶⁷

Pojmenujeme-li víru těchto podezřelých jako nekatolictví, těžko je můžeme přiřadit k některé ze známých konfesí. Šlo zřejmě o víru svým způsobem blízkou spíše blouzniveckému hnutí druhé poloviny 18. století než některé z vyhraněných nekatolických konfesí. Prameny z tohoto období označují všechny nekatolíky stejným způsobem, jelikož je vymezují pouze ve vztahu k oficiální ideologii, vycházející ze státního zřízení a zákonů, tedy vůči katolickému vyznání.¹⁰⁶⁸ Podezřelí ve svých odpovědích na otázku, co si myslí o „víře lutheriánské“, zpravidla uvádějí, že jí nerozumí, nic o ní nevědí nebo že není dobrá. Zřejmě se nejedná pouze o jejich obrannou strategii, jelikož o této víře skutečně nic nevěděli a v kostele slýchali, že je špatná a zavrženíhodná. Náboženské představy těchto lidí, závislých především na četbě knih, ve kterých byla obsažena víra jejich předků a ovlivňovaných okolním katolickým prostředím (účast některých podezřelých na poutích je dostatečným důkazem o proniknutí katolické barokní zbožnosti do života těchto lidí), dala možná vzniknout jejich svébytným náboženským myšlenkám.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁶ Při vzájemné konfrontaci Václav Kulda vypověděl: „Je pravda, půjčil mně ji když do hospody přišel. Já jsem jej vo ní žádal.“ Hlušek si ovšem na vypůjčení knihy a na knihu samotnou nevzpomínal: „Já jsem byl vopilý, nevím, nepamatuju.“ SOKA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, Věci trestní, sign. 1C1a 198, Výslech Jiříka Hluška, 10. 2. 1727.

¹⁰⁶⁷ K tomu srov. Pavel HÍML: *Ta kniha falešná a nespravedlivá jest*, s. 126.

¹⁰⁶⁸ K tomu viz. Zdeněk R. NEŠPOR: *Víra bez církve*, s. 22-26.

¹⁰⁶⁹ Na specifický vývoj lidového náboženství v případě nekatolíků a náboženských blouznivců nejnověji upozornili: Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti*

V případě Jana Maty z Jabkenic, který zběhl do Horní Lužice, můžeme vysledovat jednoznačné ztotožnění s určitým vyznáním. Podle svých vlastních slov vyznával hennersdorfskou víru: „*Ich bin nicht Lutherisch und auch nicht katholisch gewesen, ich glaube nach den Hennersdorfschen Lehren, im allen an Kristen den Herrn, und anders will ich nichts glauben.*“ Následně je mu vyslychajícími sděleno, že věří ve víru, která je nazývána pietismus („*das Pietisch gennant*“). Vliv pietismu v prostředí českých tajných nekatolíků je znám a jeho vrchol lze klást právě do období vrcholné fáze karolínské rekatolizace (aktivity saských pietistů v Čechách započaly již na počátku 18. století).¹⁰⁷⁰ Jan Mata byl mezi vyslychanými výjimkou nejen z pohledu závažnosti svého přečinění (zběhnutí spolu se ženou i dětmi), ale i vzhledem k tomu, jakým způsobem bylo jeho vyznání obsaženo v jeho výpovědích. Zcela jasný pietistický důraz na osobu Krista je patrný již z uvedené výpovědi, v další výpovědi je přítomen důraz na vnitřní přijetí víry i odpor vůči jakémukoli donucování v otázkách víry. Například odpověď na otázku, zda ví, že víra lutheránská je zakázaná: „*Es hat mirs wohl niemand verboten*“, nebo odpověď na otázku zda věří, že se svatí nemohou u Boha přimlouvat za věřící („*So glaubst du nicht, dass die Liebe Heiligen bei Gott kennen vor uns bitten.*“): „*Ich glaube es nichts, dann sie haben selbststere aus keinen anderen, sondern wenig alein Kristum dem Herren angebettet und durch Ihm sein sie zur Seelig Ruht kommen.*“¹⁰⁷¹

Na závěr tohoto oddílu je nutné se alespoň krátce zastavit u otázky, jakým způsobem argumentovali podezřelí v souvislosti s obhajobou svých přečinů. V případech nekatolických knih zpravidla upozorňovali na

---

studia lidové religiozity v 18. století. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 55-68. ze starších prací srov. např. Jan KUČERA: Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století. Sborník historický 23, 1975, s. 12-13.

¹⁰⁷⁰ Pietismus byl reformním hnutím uvnitř luterských církví v 17. a 18. století, požadoval niternější pojetí zbožnosti, vycházející z aktuálního prožitku biblického poselství, následování Ježíše zbožnou praxí a mravním životem. Zpochybňoval vzájemné spory konfesí a teologickou dogmatiku. K pietismu a jeho vlivu v českých zemích viz. Jaroslav KADLEC: *Přehled českých církevních dějin*, II. díl, s. 92

¹⁰⁷¹ SOKA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, Věci trestní, sign. 1C1a 198. Výslech Jana Maty, 19. 5. 1732. V prepisech jsem pro zajímavost ponechal původní pravopis, ačkoli to není v souladu s edičními zásadami, ale v tomto případě je to užitečné.

skutečnost, že nevěděli o závadnosti knihy. Typickým příkladem je odpověď kováře Samuela Hlušičky: „*Slyšel jsem kolikrát zapovídat, však já tomu nerozumím, je-li lutheriánská ...*“.¹⁰⁷² Podobná je i odpověď Matěje Švejdy, který upozorňuje na skutečnost, že v knihách hledal poučení, přičemž si nemyslel, že by mohly být jakkoli závadné.¹⁰⁷³

Jiným způsobem obranné strategie bylo prohlášení osob, že knihy nečetly, ať už z důvodu, že neuměly číst (Samuel Hlušička - v jeho případě ovšem knihy předčítali jeho potomci, Alžběta Bousovská – uvádí, že neumí číst ani její děti), nebo z důvodů jiných. Tak tomu bylo například u Jiříka Kumpána ze Sýčiny, který vypověděl: „... *nečetl jsem je, měl jsem je doma schovaný, když je našli, byly všechny zaprášený*.“¹⁰⁷⁴

Zajímavá obranná argumentace se vyskytuje v případě Jiříka Hluška, který byl obviněn, že zapůjčil Václavu Kuldovi luteránskou knihu, a který byl již dříve kvůli držení nekatolických knih vyšetřován. V první řadě se ke knize neznal, našel ji totiž před dvěma nebo třemi roky „*za cihelnou*“, když se vracel z návštěvy u Valáška, načež ji v hospodě půjčil Václavu Kuldovi. Podrobnosti zápůjčky si již nepamatoval: „*Já jsem byl vopilý, nevím, nepamatuju*.“ Rovněž na otázku, proč se s knihou v hospodě chlubil, odpověděl, že se s ní nechlubil a že nevěděl, kam zmizela. V tomto případě je zřejmé, že si Jiřík Hlušek uvědomoval nezákonný charakter svého jednání, a proto se snažil míru svého provinění zlehčit poukazem na svoji opilost.¹⁰⁷⁵

Z uvedeného příkladu je zřejmé, že se v první polovině 18. století uvnitř navenek formálně konfesijně sjednocené společnosti skrývala poměrně hluboká nekatolická rezistence, a to i v oblasti, ve které bychom podobnou situaci na základě údajů zpovědních seznamů nepředpokládali.¹⁰⁷⁶ Opět se potvrzuje, jak významnou roli hrála ve

¹⁰⁷² Tamtéž. Výslech Samuela Hlušičky, 3. 7. 1723.

¹⁰⁷³ Tamtéž. Výslech Matěje Švejdy, 3. 7. 1723. „... *já myslel, že když je čísti budu, že z nich nějaké naučení dostanu*.“

¹⁰⁷⁴ Tamtéž. Výslech Jiřího Kumpána, 8. 3. 1723.

¹⁰⁷⁵ Tamtéž. Výslech Jiříka Hluška, 10. 2. 1727.

¹⁰⁷⁶ Zde je možné srovnání s jihočeskou oblastí a panstvím Orlík.

venkovské společnosti, a v prostředí tajných nekatolíků zvláště, kniha, která nebyla v žádném případě předmětem výjimečným. Kniha byla díky poměrně rozšířenému půjčování a předávání významným médiem pro předávání a šíření myšlenek všeho druhu, jehož účinnost je srovnatelná s ústní tradicí a zřejmě i s působením církve.

Tato malá sonda do několika rekatolizačních případů na Dobrovicku měla ilustrovat konkrétní průběh rekatolizační praxe (kriminalizace držení knih a četby, stíhání emisarů i zběhnutí poddaných) a doplnit tak pohled, který nám z druhé strany umožňují zpovědní seznamy. Případ zcela jasně dokumentuje nástup nové kvality rekatolizační praxe ve 30. letech 18. století, která se projevuje celkovým zostřením represivní činnosti a liší se tak radikálně od předchozího období (2. polovina 17. století a počátek 18. století), kdy byl kladen důraz spíše na postupnou obnovu duchovní správy a zintenzivnění působení na lid prostřednictvím různých metod formace laiků a barokní zbožnosti.

6.3 Shrnutí problematiky rekatolizační praxe

V sedmi lokálních sondách byl nastíněn průběh rekatolizace v různých místech Boleslavského kraje a severní části Hradeckého kraje. Z městského prostředí byly vybrány dva příklady – Mladá Boleslav a Trutnov. V obou případech jsem se pokusil o nástin rekatolizace do poloviny 17. století, především pak ve 20. letech 17. století. Je zřejmé, že ve královských městech proběhla rekatolizace rychleji než na venkovských panstvích. V případě Trutnova mohl být využit i soupis poddaných podle víry z roku 1651, který podchycuje výsledky rekatolizace do počátku 50. let 17. století. V Mladé Boleslavi měla rekatolizace poměrně bouřlivý průběh a její prosazení nebylo jednoznačné. Významným pramenem je zde *Kezeliova Kronika mladoboleslavská*.

Při porovnání obou měst z hlediska užitých metod a technik rekatolizace, lze dojít k závěru, že bylo využito jejich široké spektrum. Předně došlo k implementaci rekatolizační legislativy do každodenní praxe (vyhnání nekatolických kněží, zákazy vykonávání živností, vypovězení nekatolíků z měst apod.). Další metodou byl byrokraticko-organizační nátlak (například rekonstrukce městských rad na základě konfesijního klíče). Tyto metody byly podpořeny vojenskou přítomností ve městech. Na druhou stranu byly využity i metody nenásilné (okázalé barokní obřady, rekonstrukce církevní správy, vzdělávání). Nelze opominout ani působení rekatolizačních komisí a komisařů.¹⁰⁷⁷

V Trutnově byl výsledek více než uspokojivý. Naprostá většina obyvatel města se v roce 1651 hlásila ke katolické víře (334 z 339 obyvatel města a 323 z 331 obyvatel předměstí). Rekatolizace provedená především v letech 1626-1630 zde tedy slavila úspěch. Pro Mladou

---

¹⁰⁷⁷ Vodítkem při této kategorizaci bylo rozdělení, které nastínil ve své práci Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, s. 115-122.

Boleslav se bohužel *Soupis poddaných podle víry* nedochoval. Můžeme ale předpokládat, že zde byl výsledek podobný.

V dalších oddílech byla věnována pozornost několika venkovským panstvím. V případě Frýdlantu, Vrchlabí, Hostinného, Žacléře a Žírče v 17. století a v případě Dobrovice ve 30. letech 18. století. Vzhledem k dochovanému materiálu má dobrovická sonda jiný charakter, proto ji budeme věnovat pozornost až v závěru tohoto shrnutí. Na všech výše jmenovaných panstvích byly počátky rekatolizace mnohem rozpačitější než ve sledovaných městech. Do značné míry to bylo dáno opatrností vrchnosti (Valdštejn, Trčka), která byla vedena především hospodářskými zájmy, a tak rekatolizaci nezačala provádět důsledně. Teprve po zavraždění Valdštejna v roce 1634 a příchodu nových majitelů byl rekatolizační tlak zesílen, i když se stále ještě pod vlivem válečných událostí plně nerozvinul. K tomu došlo teprve koncem 40. a na počátku 50. let 17. století. Výsledky byly ale rozdílné, přičemž velkou roli zde sehrála otázka blízkosti hranic a kvality duchovní správy. Na všech panstvích byla využita široká škála rekatolizačních metod a technik. Byla vydávána nařízení vrchnosti, jež byla namířena proti nekatolickému obyvatelstvu, která poté byla uváděna do praxe. Bylo užito i násilí, které ovšem vyvolávalo útky obyvatel za blízké hranice. Nebylo tedy tak účinné jako ve vnitrozemí. Lepších výsledků bylo dosaženo mírnými prostředky – především po zlepšení farní správy na konci 17. století a působením misíí.

Ještě dlouho po skončení třicetileté války nebyla rekatolizace úspěšná především na Frýdlantsku a Žacléřsku. Hlavní roli zde jistě hrála blízkost a dostupnost nekatolické ciziny. Teprve zlepšení farní správy a školství na panství na konci 17. století přineslo výsledky. Jiná byla situace na panství Vrchlabí a zcela odlišná na panstvích Hostinné a Žireč, kde již v *Soupisu poddaných* je uveden vyšší podíl katolického obyvatelstva. Na panství Vrchlabí se po povstání, které zde vypuklo na jaře 1651, podařilo situaci pacifikovat a následujícího roku konvertovalo

přes 2000 poddaných ke katolické víře. Zpočátku byl přestup poddaných ke katolické víře spíše formální záležitostí. Později ale především v důsledku výměny generací došlo k prohloubení katolické víry a zbožnosti zdejších obyvatel.

Byla to tedy především blízkost zemských hranic, která ovlivňovala úspěch či neúspěch rekatolizační akce na venkovských panstvích. Zcela jasně tento závěr potvrzuje srovnání jezuitských statků Žireč a Žacléř. Místa v blízkosti hranic zde byla zcela nekatolická. Vsi ve střední vzdálenosti jako například Rokytník obýval ještě poměrně velký počet nekatolíků, zatímco vsi ve vnitrozemí byly zcela katolické. Jak již bylo zdůrazněno, hranici v 17. a dokonce i v 18. století si nelze představovat jako nepropustnou hráz, naopak byla zcela zelená a propustná.

Zpovědní seznamy i farářské relace pro Boleslavský kraj ukazují, že rekatolizace byla dlouhodobým a problematickým procesem. Jejich údaje z poslední třetiny 17. století sice již přináší obraz rámcově konfesijně sjednocené společnosti, objevují se v něm však i prvky dlouhodobé rezistence nekatolíků. Ve většině farností byli nekatolíci v těchto pramenech uváděni zřídka, ale opakovaně, z toho je možno odvodit existenci tajného nekatolictví. Na Frýdlantsku a Semilsku (zvláště v podhůří Krkonoš) je výskyt nekatolíků možné označit za obvyklý. Vyšší výskyt nekatolíků nacházíme tedy na periferii zkoumaného regionu. Okrajovost přitom není pouze důsledkem blízkosti hranice s konfesionálně nekatolickým prostředím, které poskytovalo určitou základnu k naplnění církevních potřeb nekatolíků, ale dávalo i možnost úniku. Jedná se ovšem i o periferii z hlediska rychlosti přeměny struktur společnosti, které spočívaly v dlouhodobě se nezlepšujícím stavu duchovní správy a pomalém postupu vrchnosti proti nekatolíků.

Z příkladu panství Dobrovice je zřejmé, že se ještě v první polovině 18. století uvnitř navenek formálně konfesijně sjednocené společnosti skrývala poměrně hluboká nekatolická rezistence a to i v místech, ve

kterých bychom podobnou situaci na základě údajů zpovědních seznamů nepředpokládali.

Malá sonda do několika rekatolizačních případů na Dobrovicku může, díky dochovaným pramenům, ilustrovat konkrétní průběh rekatolizační praxe a doplnit tak pohled, který z druhé strany umožňují zpovědní seznamy. Případy zde uvedené zcela jasně dokumentují nástup nové kvality rekatolizační praxe ve 30. letech 18. století, která se projevuje zosílením represivní činnosti. V následující kapitole se zaměříme na projevy barokní zbožnosti a novou katolickou náboženskou praxi obyvatel, což společně s popisem vývoje zázemí katolické církve a farní správy vhodně doplní mozaiku náboženského života ve zkoumaném regionu v době rekatolizace.

7. Barokní zbožnost a nová náboženská praxe (vybrané otázky)

Venkovský lid byl nejpočetnější složkou církve, ale zároveň nejméně nábožensky poučenou. Důvody tohoto stavu jsou zřejmé a některé z nich byly v této práci podrobně rozebrány. Předně šlo o špatný stav duchovní správy, který komplikoval nejen rekatolizaci jako přivedení lidu ke katolické víře, ale i formaci a prohlubování jeho víry a zbožnosti. Velké množství vsí a duší v jednotlivých farnostech vedlo k tomu, že na mnohá místa kněží nezavítali po dlouhou dobu. Situace se pozvolna začala zlepšovat až v prvních desetiletích 18. století, kdy byla dokončena stabilizace farní správy, i když její stav stále nebyl ideální.

Soudobé předpisy vyžadovaly po věřících znalost určitého minima, které bylo předpokladem k poskytnutí svátostí. Věřící museli znát alespoň čtyři základní pilíře víry: modlitby Otčenáš a Zdrávas, apoštolské vyznání víry a desatero. K získání těchto vědomostí sloužila především katecheze a přípravy ke svátostem. K dispozici pro křesťanská cvičení měli katoličtí faráři k římský katechismus, vydaný podle směrnic tridentského koncilu (1566).¹⁰⁷⁸ V domácím prostředí tyto směrnice rozvíjela pražská synoda z roku 1605, která stanovovala, aby o všech nedělích a svátcích faráři svolali věřící k sobě do kostela zvonem k vyučování křesťanské víry.¹⁰⁷⁹ Naplňování těchto nařízení bylo často velmi problematické.¹⁰⁸⁰

Podrobnější informace o vlastním náboženském životě věřících zkoumané prameny nepřináší a důkladné studium této problematiky pro tak rozsáhlý region přesahuje síly jednotlivce. V následujících pasážích tak budou rozebrány jen některé vybrané otázky, na kterých bude nastíněn vztah barokní náboženské praxe a zbožnosti a pobělohorské rekatolizace.

---

¹⁰⁷⁸ *Canones et Decreta sanciti oecumenici Concilii Tridentini*, Sess. 5, c. 2 de ref.; Sess. 24, c. 4 de ref. Citováno dle Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 156.

¹⁰⁷⁹ *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis*, část De doctrinae Christianae initiis, s. 10.

¹⁰⁸⁰ Podrobně se katechezím věnuje ve své práci Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 185 - 205

Dvě řady farářských relací, které máme k dispozici pro Boleslavský kraj, nás zpravují o počtu bohoslužeb v jednotlivých chrámech, ovšem bližší informace nám neposkytují. Více se dozvídáme především o procesích a náboženských bratrstvech. Tyto dvě otázky nám poslouží jako indikátory postupného pronikání barokní zbožnosti a náboženské praxe do života lidí. Nejdříve se ovšem musíme alespoň krátce zastavit u problematiky církevního roku a kultů svatých, které s nimi úzce souvisí a jsou základními prvky barokní zbožnosti a náboženské praxe.

7.1 Církevní rok

Osou života farnosti byl církevní rok, který se svými třemi velkými svátky (Vánoce, Velikonoce, Letnice) symbolizoval ve zkratce život Kristův, jeho vtělení, smrt a vzkříšení. Jeho průběh souvisel se střídáním ročních období, navazoval na starší předkřesťanské tradice a utvářel se po celá staletí.¹⁰⁸¹ Církevní rok nebyl reformací příliš narušen, ačkoli jej bylo nutno při rekatolizaci obnovit a případně doplnit novými svátky a některé staré zrušit, jelikož došlo v období reformace k určitému omezení počtu svátků i u katolické církve. Potridentská církev dbala i na sjednocování svátečních dnů alespoň na úrovni diecézí.¹⁰⁸²

Základní pravidla pro jednotlivé svátky církevního roku v pražské arcidiecézi byla stanovena v pražské arcidiecézní synodě z roku 1605. V kapitole věnované svátkům vyjmenovává synoda všechny svátky pohyblivé a nepohyblivé, jež měly být v celé arcidiecézi slaveny a které

---

¹⁰⁸¹ Problematiku církevního roku, jeho průběhu a souvislosti s přírodními a astronomickými cykly shrnují příručky křesťanské chronologie. V našem prostředí jsou užívány především: Josef EMLER: *Rukověť křesťanské chronologie, zvláště české*. Praha 1876, 90 s. Gustav FRIEDRICH: *Rukověť chronologie křesťanské*. I. vydání. Praha 1934. Reprint. Praha – Litomyšl 1997, 338 s. Nejnověji chronologická studia shrnuje a přehled (nejen) křesťanské chronologie přináší příručka Marie BLÁHOVÉ: *Historická chronologie*. Praha 2001, 948 s. České chronologické studium shrnuje Ivan HLAVÁČEK: *Chronologie a její studium v českých zemích*. SAP 28, 1978, s. 410-423. Základní příručkou s obecnou platností pro středoevropské prostředí je Hermann GROTEFEND: *Taschenbuch der Zeitrechnungen des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Berlin 1984, 216 s. Liturgickému roku v období baroka se věnuje Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 98-100.

¹⁰⁸² K tomu srov. např. Richard van DÜLMEN: *Kultura a každodenní život*, 3. díl, s. 72. Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl., s. 245.

si měli faráři zaznamenat do kalendáře.¹⁰⁸³ Tyto svátky s celocírkevní či celozemskou platností tvořily základní osnovu církevního roku (Srov. Tab. 7.1). Dále je k nim třeba přiřadit některé sváteční dny místního významu. K nim patřily dny patrocinia a posvěcení místního kostela,¹⁰⁸⁴ svátky v místě zvláště uctívaných světců, výroční bohoslužby cechů a náboženských bratrstev a pobožnosti, pojící se k některým významným či zvláštním událostem zemského či státního významu, které byly zpravidla předepsány konzistoří (změny na postech duchovních hodnostářů, radostné a smutné události v panovnické rodině, válečné události, nemoci či nepříznivé přírodní jevy).¹⁰⁸⁵

Jedním z nejdůležitějších svátků pro farní osadu byla výroční slavnost posvěcení kostela (*aniversarium dedicationis* či *consecrationis Ecclesiae*) neboli posvícení (*encaenia, vencia*). Byl to svátek připadající na výroční den zasvěcení kostela. Rovněž byl slaven výroční den posvěcení katedrály. Za josefínských reforem v roce 1786 bylo zavedeno jednotné datum posvícení, do té doby se slavilo na různých místech v různých termínech. Zpravidla připadalo na některou neděli.¹⁰⁸⁶

---

¹⁰⁸³ *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis ...*, s. 22-25. De diebus festis. Seznam svátků na s. 24-25.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž, s. 25. „*Festum Patrocinii, atque Anniversarium consecrationis Ecclesiae in Propria Civitate, Oppido et Parochia. Festa item, quae in unoquoque loco ex consuetudine, aut voto celebrari consueverunt.*“

¹⁰⁸⁵ K průběhu církevního roku např. Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 205-209. Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 245-252.

¹⁰⁸⁶ K tomu viz Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 208.

Tabulka 7.1 Seznam svátků předepsaných pražskou synodou z roku 1605

Pohyblivé svátky			
1. Velkonoce se dvěma dny následujícími (Pascha cum duobus diebus proxime sequentibus)		4. Letnice se dvěma dny následujícími (Pentecoste cum duobus diebus proxime sequentibus)	
2. Tři dny před Nanebevstoupením Páně (Procesiones Litaniarum minorum)		5. Božího Těla (Solemnitas Sanctissimi Corporis Domini)	
3. Nanebevstoupení Páně (Ascensionis Domini)			
Nepohyblivé svátky			
1. 1.	Obřezání Páně (Circumcisio Domini)	15. 8.	Nanebevzetí Panny Marie
6. 1.	Zjevení Páně (Epiphania Domini)	24. 8.	Svatého Bartoloměje, apoštola
2. 2.	Očištění Panny Marie	8. 9.	Narození Panny Marie
24. 2.	Sv. Matěje, apoštola	21. 9.	Svatého Matouše, apoštola a evangelisty
25. 3.	Zvěstování Panny Marie	28. 9.	Svatého Václava, mučedníka
1. 5.	Svatých Filipa a Jakuba, apoštolů	29. 9.	Svatého Michaela Archanděla
15. 6.	Svatého Víta, mučedníka	28. 10.	Svatého Šimona a Judy, apoštolů
24. 6.	Svatého Jana Křtitele	1. 11.	Všech Svatých
25. 6.	Svatých Petra a Pavla, apoštolů	2. 11.	Památka zemřelých
13. 7.	Svaté panny Markéty	21. 12.	Svatého Tomáše
22. 7.	Svaté Máří Magdalény	25. 12.	
25. 7.	Svatého Jakuba Apoštola	26. 12.	Svatého Štěpána, prvomučedníka
10. 8.	Svatého Vavřince, mučedníka	27. 12.	Svatého Jana, apoštola a evangelisty

Církevní rok začínal adventem (respektive první nedělí adventní, která může být nejdříve 27. listopadu), očekáváním narození Krista, který měl kající ráz a ve kterém bylo zapovězeno svatební veselí a zábavy. V rámci adventu se konaly pouze tři obřadné pochůzky veselého rázu na svatého Mikuláše (6. prosince), o Neposkvrněném Početí Panny Marie (8. prosince) a na svatou Lucii (13. prosince). V průběhu adventu se věřící připravovali na Vánoce návštěvou sobotních votivních rorátních mší ke cti Matky Boží.¹⁰⁸⁷ Vyvrcholením adventu byly půlnoční bohoslužby o Štědrém dnu. Vánoční svátky poté byly spojeny s radostí a veselím, které trvalo až do jejich konce ve svátek Tří králů (6. ledna). K Vánocům patřila celá řada zvyků a písní.¹⁰⁸⁸

Vánoční cyklus se uzavíral na Hromnice (2. února), kdy byl připomínán se symbolikou světla související vstup Ježíše do chrámu a jeho obětování.¹⁰⁸⁹ Tento svátek již byl obvykle slaven v období masopustu, které končilo v úterý před popeleční středou. Poté následovala čtyřicetidenní postní doba, která byla přípravou na Velikonoce. V latinských pramenech bývá označovaná jako *Quadragesima* podle první neděle postní. Od patnáctého století byla postní praxe zmírněna a bylo povoleno posilnění večerním jídlem a rovněž konzumace vajec a mléčných výrobků. Rovněž se v této době začaly udílet dispenze, povolující požívání masa teplokrevných zvířat.¹⁰⁹⁰ Postní období vyvrcholilo ve svatém týdnu (*hebdomada sancta*), jenž začínal Květnou nedělí (*dominica Palmarum*).

Velikonoce byly středem církevního roku a nejdůležitějším křesťanským svátkem jsou dodnes. Alespoň o Velikonocích se měl každý

---

¹⁰⁸⁷ Název je odvozen od prvního slova mešního introitu (*introitus*), což je úvodní část – zpěv katolické mše, která se mění v průběhu roku. Introitus rorátní mše začíná slovy „*Rorate, coeli, desuper*“ – tedy Rosu dejte, nebesa, vzhůru. Zpěv se zpívá v celém adventním období. K tomu například Adolf ADAM: *Liturgika*. Praha 2001, s. 376.

¹⁰⁸⁸ K vánočním zvykům podrobněji viz Václav FROLEC (ed.): *Vánoce v české kultuře*. Praha 1988, passim., zvláště s. 17-24, 75.

¹⁰⁸⁹ K cyklu církevního roku srov. Adolf ADAM: *Liturgický rok*. Historický vývoj a současná praxe. Praha 1998, 325 s.

¹⁰⁹⁰ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 249.

křesťan dostavit ke zpovědi a přijímání svátosti oltářní.¹⁰⁹¹ Na základě velikonočních zpovědí pak byly sestavovány zpovědní seznamy. K velikonočním zvykům patřilo i stavění Božích hrobů a inscenování Kristova utrpení.¹⁰⁹²

Velikonoce a s nimi související další pohyblivé svátky církevního roku byly vázány na každoročně stanovované datum neděle velikonoční, která měla připadat v zásadě na neděli po prvním jarním úplňku, který připadl na den jarní rovnodennosti anebo nejbližše po něm.¹⁰⁹³ Datum Velikonoc bylo každý rok uveřejněno v konzistoriálních patentech, a to v prvním nebo druhém paragrafu jarních (výjimečně podzimních) patentů, kde bylo stanovováno datum počátku období velikonočních zpovědí v den Popeleční středy (*dies Cinerum*) a datum konce období svátku Nejsvětější Trojice (*Sanctissimae Trinitatis*).¹⁰⁹⁴

Po Velikonocích pokračoval církevní rok svátkem Nanebevstoupení Páně a svatodušními svátky (Letnicemi). Dozvuky církevního roku byly spojeny se svátkem Božího Těla, kdy ve farnostech probíhala procesí. V následujících týdnech až do počátku nového církevního roku se konala řada dalších svátků, procesí, poutí a pobožností. Nelze opomenout ani svátek Všech svatých a Památku zemřelých v prvních dvou listopadových dnech. I jednotlivé dny v týdnu a měsíce měly svá zasvěcení.¹⁰⁹⁵

V tomto stručném přehledu není možné podrobně popsat průběh církevního roku se všemi zvyky a obyčeji s ním souvisejícími. Je ale nutné zastavit se krátce u otázky svátečních dnů, jejich průběhu

---

¹⁰⁹¹ Pražská synoda z roku 1605 však doporučovala častější přijímání svátostí, spojené s předchozí zpovědí. Vedle Velikonoc i o všech významnějších svátcích: Narození, Zjevení, Nanebevstoupení Páně, letnicích, Božím Těle, o svátku Všech svatých a o hlavních mariánských svátcích. *Synodus Archi-Dioecesis Pragensis* ..., s. 22-25, s. 62 (De sacra Eucharistia).

¹⁰⁹² K tomu blíže srov. Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 250; Adolf ADAM: *Liturgický rok*.

¹⁰⁹³ Ke stanovování data Velikonoc např. viz Gustav FRIEDRICH: *Rukověť chronologie křesťanské*, s. 36-41.

¹⁰⁹⁴ Například NA Praha, APA I., sign. B 20/1a, Patentes vernaes (autumnales) 4. října 1675, § 2, PV 12. dubna 1677, § 1. V roce 1677 bylo stanoveno datum Popeleční středy na 3. března, datum svátku Nejsvětější Trojice na 13 června: „*Tempora Confessiones Paschales iuxta Patentes transmissas a die Cinerum 3. Martiis initium sumpserunt, et inctu sive in festo SS. Trinitatis in 13. Junii incidiente expirunt.*“

¹⁰⁹⁵ K tomu srov. Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 250-251.

a významu v životě farnosti. Na jedné straně i zde stojí norma – ideální představa o dnech svátečních, a na druhé straně realita každodenní praxe.

Kněží v duchovní správě farnosti měli všechny svátky a posty ohlašovat v řádné době (bezprostředně po kázání) a měli dohlížet na to, aby byly posty využity věřícími „*ke zkrocení těla*“ a svátky „*k rozmnožení zbožnosti*.“¹⁰⁹⁶

K nedělním a svátečním dnům patřily pravidelné bohoslužby. Duchovenské fase¹⁰⁹⁷ přináší informace o jejich četnosti v jednotlivých svatyních. Pravidelně se bohoslužby konaly ve všech farnostech jen ve farních kostelích. V ostatních chrámech probíhaly mše pouze o významnějších svátcích. Například v sobotecké farnosti, která disponovala vedle děkana i jedním až dvěma kaplany, se konaly mše v děkanském chrámu svaté Máří Magdalény každou neděli i svátek, rovněž každý všední den zde byla sloužena jedna mše. V kostele svaté Kateřiny v Dolním Bousově se konala mše v „*každý svátek přednější*“, dvakrát i třikrát za měsíc. Rovněž v ostatních svatyních, s výjimkou vyšepolské kaple, byly mše slouženy dvakrát až třikrát za měsíc.¹⁰⁹⁸ Obdobná situace byla i v dalších velkých farnostech s větším počtem kněží (například Dobruška, Turnov, Český Dub, Mladá Boleslav). U většiny farností, ve kterých působil pouze jeden duchovní správce bez výpomoci kaplanů, byla situace odlišná. Například děkan ve Mšeně Jan Antonín Mesner, který byl zároveň administrátorem ve Vidimi, sloužil dvě neděle v měsíci a každý svátek mši ve Mšeně, třetí neděli ve filiálním chrámu v Lobči, který byl půl míle vzdálený od farního kostela. Ve vidimském kostele, vzdáleném od Mšena dvě míle, nemohl mše sloužit řádně každou neděli a svátek, což odůvodňoval slovy: „*Já nemaje kaplana v neděli i ve dny sváteční nejsou odslouženy neb tři míle pátera žádati a přivésti dát musím ...*“.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁶ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 157. Instrukce farářům z roku 1697, bod 21.

¹⁰⁹⁷ Ve farářských relacích jsou tyto informace uvedeny jen v odpovědích na otázku dvanáctou – u některých kostelů.

¹⁰⁹⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 36r.

¹⁰⁹⁹ Tamtéž, fol. 133r.

Ve frýdlantské kolatuře byly mše v roce 1713 obstarávány děkanem a kaplanem. V děkanském kostele byly mše slouženy každou neděli a svátek, ve čtyřech filiálních kostelech jednou za čtrnáct dnů a rovněž v den patrocinia kostelů.¹¹⁰⁰

Věřící zpravidla navštěvovali kostel nejbližší jejich bydlišti, ale v případě, že v tomto kostele mše sloužena nebyla, nezbývalo jim než se vypravit do kostela farního. Zajímavé je, že nenavštěvovali výlučně kostel jim nejbližší a farní, ale i další kostely ve farnosti a dokonce i mimo ni. Například Samuel Hlušička z Ledců v dobrovické farnosti, vyslýchaný v roce 1723 v souvislosti s držením nekatolických knih, vypověděl na otázku, kam a jak často chodí do kostela na mši, že chodí do „*Dobrovic, Osenice a Rožďalovic, kdy jen může*.“¹¹⁰¹ Navštěvoval tedy kostely ve třech farnostech, z nichž nejbližší byl kostel v Osenicích. Taková praxe ovšem nebyla zakázána. Podobně to bylo i se svátostí oltářní, kterou Hlušička přijímal podle svých slov v Osenicích či Dobrovicích čtyřikrát do roka. Do svého farního kostela měl povinnost se dostavit ke zpovědi a svatému přijímání pouze v době velikonoční, přesto je tato skutečnost dosti neobvyklá. V Ledcích, které se nacházely na okraji dobrovické farnosti, byla podobná praxe celkem běžná, jelikož se objevuje i ve výpovědích dalších podezřelých.¹¹⁰²

Zajímavá jsou i tvrzení řady podezřelých v těchto procesech, že do kostela chodí „*kdy jen můžou*“. Souvisí totiž s velmi častým prohřeškem farníků, kterým bylo nesvěcení svátků a nedělí. Jednalo se o prohřešek zcela jistě velmi běžný a možná i v určité míře tolerovaný, jelikož se s ním ve farářských zprávách téměř nesetkáváme. Pouze farář ve Stráži pod Ralskem uvedl v odpovědi na poslední otázku farářských relací v roce 1676, že o nedělích a svátcích mnozí pracují, s čímž podle svých slov nemůže nic dělat.¹¹⁰³

---

¹¹⁰⁰ Tamtéž, sign. B 15/8, fol. 3r.

¹¹⁰¹ SOKA Mladá Boleslav, AM Dobruška, sign. 1C1a 198, Výslech Samuela Hlušičky, 3. 7. 1723.

¹¹⁰² Tamtéž, Výslech Matěje Kuchty, 3. 7. 1723.

¹¹⁰³ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, fol. 164r.

K nedělím a svátečním dnům patřila vedle bohoslužeb i katecheze, která se odbývala zpravidla v odpoledních hodinách. Katechezi (*catechisticam doctrinam*) jako výuce základů a článků křesťanské víry byla věnována velká pozornost v církevních instrukcích a nařízeních. Instrukce farářům z roku 1697 jim hrozila přísnými tresty, pokud by tak nečinili. V případech, kdy nebylo možné provádět toto vyučování v odpoledních hodinách, měly být základy víry a katechetické výklady faráři zapojovány alespoň do kázání, přičemž na konci kázání měli faráři povinnost pojednat o některé otázce křesťanského učení vždy.¹¹⁰⁴ Ve farářských relacích zpravidla duchovní uvádějí, že katechezi činí pravidelně, neuvádí ovšem jakým způsobem. Otázkou také zůstává, zda tomu tak skutečně bylo. Tento problém by si jistě zasloužil podrobnější rozbor na základě dalšího studia.¹¹⁰⁵

Počet svátků a náboženských slavností v průběhu sledovaného období rostl a zvláště intenzivně se rozvíjel od počátku 18. století,¹¹⁰⁶ přičemž je možné sledovat jistou souvislost s postupnou stabilizací duchovní správy ve farnostech. Kněží mohli stále více zintenzivňovat svoji činnost a často přicházeli i s novými iniciativami na poli péče o duše jim svěřené (bratrstva, procesí, poutě, nově zaváděné pobožnosti apod.).

Všechny svátky byly provázeny nejrozličnějšími lidovými zvyky, které od adventu až po svatodušní svátky provázely sváteční dny společnosti ve městech i na venkově a měly vytvářet její duchovní jednotu.¹¹⁰⁷ Tyto festivity, vybočující svojí dynamikou z jednotvárnosti všedního života, prohlubovaly sounáležitost lidí s vírou a církví a působily jako významný propagační prvek.

Jako jeden z příkladů takové festivity můžeme uvést pašijovou hru provednou v roce 1762 pod názvem „*Jonas-Christus-Passion*“ ve

---

¹¹⁰⁴ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 157. Instrukce farářům z roku 1697, bod 18.

¹¹⁰⁵ Podnětně se této otázce věnuje Pavla STUHLÁ: Prachatický vikariát, s. 185-196.

¹¹⁰⁶ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 209.

¹¹⁰⁷ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 251.

Vrchlabí.¹¹⁰⁸ Průběh tohoto velkolepého barokního představení popsal ve své práci vrchlabský gymnaziální profesor dr. Karl W. Fischer. Dne 16. dubna 1762 na Velký pátek byla provedena pašijová hra formou procesí městem s pěti zastaveními na přenosném jevišti. Hlavní představitelé byli členy náboženského bratrstva svatého Škapulíře, které ve Vrchlabí existovalo od roku 1698. Aktéři hry byli obyvateli doprovázeni pěšky, na koních i vozech. V šest hodin večer se uskutečnila v augustiniánském klášteře pastýřská hra s „hudebním oratoriem“ jako druhem mezihry. Obsah se vztahoval k osobě proroka Jonáše, který byl spolknut rybou a vyvržen na pobřeží. Podle zprávy z bible následovali „nevěřící obyvatelé Ninive“ jeho výzvy k pokání, čímž mělo být dosaženo u věřících výchovného záměru hry, aby tohoto příkladu k pokání následovali.¹¹⁰⁹

Další působivý doklad je opět z Vrchlabí, z roku 1770, kdy zde uvedená pašijová hra trvala celý týden. dějištěm pašijové hry bylo celé město, kde se veškeré obyvatelstvo zúčastnilo jako spoluúčinkující nebo jako diváci. Hra byla navštívena početnými hosty, dokonce až ze Slezska. Každý den se měnilo dějiště. Dr. Fischer píše: *„Na Zelený čtvrtek, na den veřejných kajících, se ponořili mladíci i starci v předrážděném, krajně mystickém zahloubání do strastí Kristových, aby se káli za hříchy své a svých příbuzných a na obnažených zádech se natolik bičovali, že krev stříkala až na zdi domů a někteří bičovaní omdlévali důsledkem svých ran.“* Na Velký pátek dosáhla hra svého vrcholu. Alegorické skupiny v kočárech představovaly sedm smrtelných hříchů. Měly pomoci naturalizovaných a satirických scén pranýřovat lidské slabosti a tím upozornit parodickou formou na aktuální nepřístojnosti v životě obyvatel města.¹¹¹⁰ Během vrchlabských pašijových her docházelo i k flagelaci, která byla veřejná a kolektivní. Zápis o zážitcích z jednoho mrskačského

¹¹⁰⁸ SOkA Trutnov, DÚ Vrchlabí. Pamětní kniha 1697-1836 (nezpracováno). Zde zmínka o provedení hry.

¹¹⁰⁹ Karl Wilhelm FISCHER: *Das geistige Leben in Hohenelbe*. In: Festschrift zur Vierhundertjahrfeier der freien Bergstadt Hohenelbe. Hohenelbe 1933, s. 19.

¹¹¹⁰ Tamtéž, s. 19-20.

procesí ve Vrchlabí před časem objevil a publikoval teatrolog Vojtěch Ron.¹¹¹¹ Jedná se o záznam Josefa Leopolda z Grünwaldu, který si zapsal v roce 1820, o své účasti na flagelaci v roce 1771 ve Vrchlabí. Píše zde následující: „*Nebylo nic milého udeřit se plnou silou do zad šesti až deseti ranami, až tekla krev. Ano, bičování bylo zdravé a nahrazovalo pouštění žilou, které v té době prováděli baňkaři. Zjistil jsem, že starší lidé si z toho nic nedělali a že kostelník nelhal. První rána bolí, druhá méně a třetí ještě méně, při čtvrté je již cítit málo bolesti, ale to už tekla krev. Nyní se postavili flagelanti v párech a v průvodu šli do kostela na patřičnou modlitbu a potom celým městem až na Olivetskou horu a zase zpět ke kostelníkovi. Byli zakuklení a nikdo nebyl snadno k poznání. Jejich průvod kráčel městem tiše. Mezi údery nesměli dělat velké pausy, protože to působí bolest. Průvodu přihlíželi muži i ženy. Tu bylo slyšet z mnoha stran hlasy: ‚Tam je náš mladý!‘ ‚To je Hans!‘ ‚Tam je můj muž, Franci, kaj se za své hříchy!‘ ‚Za mě taky jednu ránu‘ Bičovníci procházeli pomalu dále a dávali pozor, kde stála žena nebo dívka u domku. Tam si dali tak silnou ránu, že krev stříkala i ženám do obličeje nebo postříkala šaty. Mnoho týdnů ještě bylo vidět krev na zdech domků, kudy procházeli.*“¹¹¹²

Velkolepé slavnosti a náboženská představení nebyly pořádány pouze ve Vrchlabí. I v nedalekém Hostinném již v 17. století pořádali jezuité pro zdejší obyvatele hry, které zanechávaly u tohoto prostého lidu natrvalo silný dojem. Významné katolické svátky (Velikonoce, Vánoce, Boží tělo) nabízely nejlepší příležitost k teatrálním představením za účasti mas. O ději a textech těchto her je nám kromě titulů známo většinou jen málo. Roku 1659 byly jako příklad obrácení ve víře na Boží tělo uvedeny hry „*Der Schwert Gedeons*“^(Meč Gedeonův) a „*Die Opferung Isaaks*“ (Obětování Izáka). Na Velký pátek roku 1662 bylo uspořádáno kající procesí v kutnách s kapucí z děkanského kostela městem ke

¹¹¹¹ Vojtěch RON: *Velkopáteční pašijová procesí*. Český lid 80, 1993, č. 4, s. 293-304.

¹¹¹² Tamtéž, s. 295. K tomu srov. Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 142.

kostelíku na předměstí. Zúčastnil se ho velký dav lidí z blízka i z daleka a kajícíci měli volná záda pro sebetrýznění těla „až stříkala krev“. Nadto kajícíci táhli ještě těžké dřevěné kříže na své cestě na „Golgotu“. Nakonec předvedli školáci z Hostinného zbožné drama. O Velkém pátku roku 1663 byla inscenována Křížová cesta, která měla připomenout chudým „hříšníkům“ utrpení Kristovo a vybídnout k následování a pokání, přičemž veřejné sebetrýznění těla a krvavé rány na těle přiváděly vyděšený a fascinovaný přihlížející dav do zbožné extáze. V roce 1666 byla v Hostinném uvedena hra „*Spiel vom bitteren Leiden*“ (Hra o hořkém utrpení) a na Boží tělo biblické drama „*König Melchisedech*“ (Král Melchisedech).¹¹¹³

7.2 Kulty svatých

S problematikou církevního roku úzce souvisí otázka úcty svatých. V potridentské době se stává symbolem nového katolicismu zintenzívněné uctívání svatých a zvláště Matky Boží. Toto uctívání spojené se silným prožitkem, zprostředkovaným různými způsoby v podobě mluvené i psané, v písních, v církevním dramatu, při poutích, ve votivních obrazech a v umění vůbec, nebylo pouze prostředkem k připoutání obyčejných lidí k církvi, ale mělo své opodstatnění v dobovém pojetí katolické zbožnosti.¹¹¹⁴

Katolické kulty byly významnou součástí náboženského života doby baroka. Věřící se obraceli se svými prosbami, úzkostmi a přáními nejen k Bohu, ale také k Matce Boží a zástupcům svatých. Byl to základní pilíř katolické barokní zbožnosti, který vymezoval katolické vyznání proti reformaci, jež zaměřila svou pozornost pouze na Boha a jeho lidské vtělení Krista (v intencích Starého a Nového zákona) a odmítla kultovní uctívání Panny Marie a svatých. Protestanté odmítali jejich přímluvnou roli, se svými prosbami se obraceli přímo k Bohu. A už vůbec pro ně

---

¹¹¹³ Anton BLASCHKA: *Die Arnauer Jesuitenresidenz*, s. 69-70.

¹¹¹⁴ Richard van DÜLMEN: *Kultura a každodenní život*, 3. díl, s. 72-74.

nebylo přijatelné jejich uctívání prostřednictvím obrazů a soch, což naopak v katolickém prostředí bylo velmi důležité.¹¹¹⁵

V katolickém náboženském životě zaujímal mariánský kult spolu s kulty svatých tradičně významné postavení. Světci chránili věřící před nebezpečím všeho druhu, poskytovali jim pomoc, podporu a ochranu v různých záležitostech. V podstatě můžeme mluvit o specializaci svatých jako patronů pro různé záležitosti a povolání. Barokní zbožnost byla založena z velké části na smyslovém vnímání. Objekt úcty bylo třeba spatřit případně se jej i dotknout. Věřícím proto byly nabízeny sochy a obrazy s posvátnými výjevy, které byly součástí výzdoby nejen sakrálního prostoru, ale i barokní krajiny.

V následujícím přehledu se zastavím u různých kultů barokní doby a u jejich obrazů ve svatyních i v krajině. Tento přehled nemůže být v žádném případě vyčerpávající, zastavíme se tedy pouze u určitých příkladů. Členění katolických kultů barokní doby má jistou hierarchii, odrážející uspořádání celé společnosti. Nejvýše stojí kulty spojené s Bohem ve třech jeho osobách (Bůh Otec, Syn Ježíš Kristus a Duch svatý). Na druhém místě je Matka Boží. Významnou úlohu měli rovněž andělé. Níže pak byli jednotliví světci a svěťice.

Kulty spojené s Kristem

I přes množství uctívaných kultů bylo v barokní době na prvním místě bezprostřední uctívání boha. Ten byl ctěn několika způsoby, především v kultu **Nejsvětější Trojice**, dále **Božího těla** (Nejsvětější svátosti oltářní), **smrtelných úzkostí Kristových** (Agonie Christi), **pěti Kristových ran** či **Ježíšova srdce**. S umučením Ježíše Krista byl spojen rovněž kult **svatého Kříže**.¹¹¹⁶

Nejsvětější trojice, jako existence jednoho Boha ve třech osobách, byla pro věřící jedním z největších tajemství. Jeho obtížnost názorně

---

¹¹¹⁵ Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 31-33.

¹¹¹⁶ Tamtéž, s. 33-46.

ukazovala legenda o setkání velkého církevního učitele svatého Augustina s chlapečkem na mořské pláži. „*Dítě mušličkou přelávalo vodu do prohlubně v písku, čímž učenci dokládalo, že snažit se lidským rozumem pochopit trojiční tajemství je stejně marné, jako se pokoušet přelít do písku celý oceán.*“¹¹¹⁷

Kult Nejsvětější Trojice zajišťoval přímý kontakt každého věřícího s Bohem. Věřící se k Nejsvětější Trojici obraceli jak při svých osobních problémech, tak v kolektivní zbožnosti. Byla vzývaná obvykle v čase největšího ohrožení pospolitosti (farnosti, osady, města) při požárech, morových epidemiích či nepřátelských vpádech. Votivní trojiční sloupy tak nalezneme především na náměstích. Příkladem může být sousoší Nejsvětější Trojice se sochami sv. Josefa, sv. Jana Křtitele, sv. Zachariáše, sv. Alžběty, Panny Marie, sv. Anny, sv. Jana Nepomuckého a sv. Jáchyma z roku 1704 na trutnovském náměstí.¹¹¹⁸ Tuto sochu dal postavit trutnovský měšťan a řezník Jan Jiří Neidik, o čemž se dozvídáme s fundační listiny z 18. prosince 1713, jež je zaznamenána v pamětní knize trutnovského děkanství: „... *daß ich in Ansehung der Anno 1704 allhier in der Stadt auf dem Platz zu Sonderbefreisten Lob und Ehre, der Allerheiligsten Dreifaltigkeit und zu dero selben schuldigster Dankabstaltung für die von Zeit meiner Jugend an bis auf diese Stand von Jahre zu Jahr reichlich und überflüssig empfangene Wohlthaten ...*“¹¹¹⁹

Uvedená argumentace Jana Jiřího Neidika je velmi zajímavá. Dokazuje totiž hluboký osobní vztah tohoto měšťana ke kultu Nejsvětější Trojice. Trutnovské sousoší tak tedy nebylo projevem jen zbožnosti kolektivní, i když ochrannou funkci pro celé společenství bezesporu plnilo, ale i hluboké zbožnosti osobní. Na údržbu sochy odkázal fundátor 600 zlatých, jež spočívaly jako věčné břemeno na jeho statku tzv.

¹¹¹⁷ Tamtéž, s. 33.

¹¹¹⁸ Luděk JIRÁSEK – Vratislav NEJEDLÝ – Miloš SUCHOMEL – Pavel ZAHRADNÍK: *Mariánské a další světecké sloupy v okrese Trutnov*. In: Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově 1998. Trutnov 1999, s. 67-112.

¹¹¹⁹ SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, Pamětní kniha (fotokopie), s. 298. „... *roku 1704 zde ve městě na náměstí k obzvláštní chvále a cti Nejsvětější Trojice a jako povinný dík za dobrodiní, jež jsem od doby svého mládí až posud každým rokem bohatě a v přebytné míře obdržel ...*“

Humlově dvoře. Navíc však Neidik stanovil, že v případě, že by socha byla poničena úderem blesku či z jiného důvodu a úrok z kapitálu by na její opravu nestačil, měli všichni jeho dědicové jak mužského, tak ženského pohlaví být zavázáni zaplatit znovuzřízení sochy vlastním nákladem.¹¹²⁰

Poněkud jiným příkladem uctívání kultů spojených s Kristem byla Olivetská hora se sousoším Ježíše ve Vrchlabí. Toto sousoší nechal zřídit roku 1728 Johann Christopff Wancke na skalnaté vyvýšenině na jihovýchodním okraji města. Zobrazovalo Ježíše, kterému anděl podával pohár bolesti. Sousoší bylo vytesáno z červeného pískovce a polychromováno. Spolu s mohutnou lípou tvořilo dominantu horizontu při pohledu z města jihovýchodním směrem. Právě sem vedly i cesty účastníků zmíněných pašijových her ve Vrchlabí v 18. století. Dokladem toho byl i Boží hrob, uměle vydlabaná jeskyně ve skále nedaleko tohoto sousoší.¹¹²¹ Podobných prvků v barokní krajině bylo samozřejmě mnohem více, není však účelem této práce je všechny vyjmenovat.

Panna Marie

Kult Panny Marie byl v době baroka velmi významný. Mariánská úcta prolínala celým životem věřících. Významnou roli zde sehrál vztah, který si věřící k Matce Boží vytvořili. Důležitou úlohu zde sehrála skutečnost, že Panna Marie představovala ženský element „božství“. Zbožnost žen byla totiž velmi podstatnou, možná i určující složkou katolické zbožnosti doby baroka. Na druhou stranu ženy v církvi zaujímaly vždy podřízené postavení. Tento rozpor tak trochu řešila právě mariánská úcta. Tato úcta měla řadu podob, což dokládá i existence mnoha mariánských svátků, zasvěcení a podob (např. svátky: Neposkvrněné početí Panny Marie, Narození Páně, Očišťování Panny Marie, Zvěstování Panny Marie, Panna

---

¹¹²⁰ Anton BLASCHKA: *Die Trautenauer Ringsäule und Ihr Stifter*. Heimat 1, 1923, s. 90-91.

¹¹²¹ Franz Josef JIRASEK – Josef PATZAK: *Volks- und Heimatkunde*, s. 1187.

Marie Sedmibolestná, Navštívení Panny Marie, Nanebevzetí Panny Marie, Narození Panny Marie a svátek Jména Panny Marie).

Rozšířené byly tedy nejrůznější formy mariánského kultu, ke kterým byla vázána řada milostných obrazů, drobných sakrálních staveb, sloupů a soch či poutních míst. Ve farářských relacích se objevuje otázka věnovaná zázračným obrazům (*Images miraculosae*), které se již věnoval ve své studii Vladimír Ryneš.¹¹²² Přehled milostných obrazů na základě farářských relací přináší práce Jana Royta.¹¹²³ Ve studovaných vikariátech Boleslavského kraje se nacházelo celkem pět těchto milostných vyobrazení, z nichž tři byla středověkého původu (Panna Marie Montserratská na Bezdězu – 1676, socha sv. Romana ve Mšeně – 1676, Madona v Bozkově – 1700, Madona v Hejnici – 1676, Madona v Dubnici – 1676).¹¹²⁴ Mariánským poutním místům budu věnovat pozornost na jiném místě.

Sochy a sousoší s Pannou Marií byly bezesporu nejrozšířenějším typem ze světeckých soch a sloupů. Zmíním se zde alespoň o několika z nich. Na jezuitském statku Žireč byl kolem roku 1700¹¹²⁵ postaven sloup se sochou Panny Marie. Nachází se přímo na náměstí v Žirči. Tento sloup je kvalitní kamenosochařskou prací a autor její vrcholové figury byl důkladně seznámen s dobovým barokním sochařským uměním. V žirečské obecní kronice je socha popsána takto: „*Socha Neposkvrněného početí Nejsvětější Panny Marie (na náměstí). Je to kamenná, na 3 stupních spočívající socha se 4 postranními pyramidami. Na portálu hlavního sloupu je východně jméno Ježíš a znak jezuitů. Směrem k severu je znázorněna hříšná Eva se stromem zakázaného ovoce. Pod tím se nachází na červené tabulce následující nápis: Esse! Du wirst Gott geliech sein. (Jez! budeš jako Bůh.) Na jižní straně vidíme maják na vlnícím se moři*

¹¹²² Vladimír RYNEŠ: „*Images miraculosae*“ doby pobělohorské. Český lid 3, 1967, s. 182-193.

¹¹²³ Jan ROYT: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 231-235.

¹¹²⁴ Tamtéž, s. 241. J. Royt zde uvádí ještě tři staroboleslavská vyobrazení, Stará Boleslav ovšem církevně do studovaných vikariátů nepatřila, proto je zde neuvádím. K tomu srov. NA Praha, APA I., sign. B 11/10, B 12/11, B 13/19, B 14/1, B 14/2.

¹¹²⁵ Tato datace je obecně přijímána. Např. Emanuel POCHE: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském*. Praha 1937, s. 356.

a holubici s odznakem jakožto symbol kajícího Adama s následujícím nápisem na rovněž červené tabulce: Die wahre Reu, Herr mir verlieh! (Uděl mi pane pravou lítost). Na západní straně je povýšení měděného hada na poušti na skále, u jejíhož úpatí leží zeměkoule s následujícím nápisem kolem kříže místo hada: Folget mir nach in das Reich meines Vaters. (Následuj mne do říše mého otce).“¹¹²⁶

Podle údajů farní pamětní knihy byla k soše vedena slavná procesí vždy první neděli v září, ve svátek Anděla strážného. Procesí je zde popsáno takto: „*Po mši svaté v české i německé řeči se účastníci procesí shromáždili v jednu hodinu před vrchnostenským úřadem, o druhé hodině poté vyrazilo procesí s prapory a obrazy z rezidenčního kostela do města k soše na náměstí. Zde kněz kázal k lidu, poté následovala krátká zkouška z náboženství a litanie. Po návratu do kostela bylo slouženo Te Deum.*“¹¹²⁷ Každoroční procesí k soše Panny Marie bylo vyjádřením velké úcty, jež chovali obyvatelé Žirče k Matce Boží.

Podobně i v druhém centru severovýchodočeských jezuitských držav se na náměstí v Žaclěři nachází obelisk se sochou Panny Marie. V soklové části se sochami svatého Jeronýma, svatého Bernarda a svatého Dominika, v čele nejspodnější části postamentu je socha svatého Ignaze z Loyoly.¹¹²⁸ Tuto sochu již Josef Demuth datoval do roku 1725 a za původce díla označil Jiřího Pacáka.¹¹²⁹ Dosud se nepodařilo zjistit, z čeho Demuth své informace čerpal.

V Hostinném dala mariánský sloup postavit, jak o tom svědčí nápis na soklu tohoto sloupu, tehdejší vrchnost, Anna Sibyla hraběnka z Lamboy, v roce 1678, kdy místním děkanem byl budoucí královéhradecký biskup Tobiáš Jan Becker. Podnětem mělo být poděkování za záchranu města před morem. Víme však, že mor v Čechách řádil až roku 1680, tedy dva roky po údajné stavbě sloupu. Zůstává tedy

¹¹²⁶ SOKA Trutnov, Archiv obce Žireč, inv. č. 1, kniha 1, Gedenkbuch der Gemeinde Schurz – Dorf, s. 290-291.

¹¹²⁷ Tamtéž, Farní úřad Žireč, Pamětní kniha z 18. a 19. století, oddíl Röligrise Standbilder (nezpracováno, neustránkováno).

¹¹²⁸ Luděk JIRÁSEK – Vratislav NEJEDLÝ – Miloš SUCHOMEL – Pavel ZAHRADNÍK: c. d., s. 106-110.

¹¹²⁹ Josef DEMUTH: *Der politische Bezirk Trautenau*. Trautenau 1901, s. 570.

otázkou, zda byl sloup postaven v uvedeném roce či později.¹¹³⁰ Vrchlabská vlastivěda z roku 1915 klade vznik sloupu, až do let 1680-81.¹¹³¹ V pamětní knize hostinské farnosti je zaznamenán tento popis sloupu: „*Hostinné má poměrně velké rovné náměstí čtvercového tvaru; téměř v jeho středu se nachází socha z pískovce se znázorněním světců: Šebastiána, Karla Boromejského, Antonína Paduanského, Františka Xaverského, Rocha a Ignáce, z jejichž středu se tyčí hladce opracovaný kamenný sloup, na kterém se nalézají znázornění Neposkvrněného početí Panny Marie. Pod uvedenými znázorněními je v tělese jako v hrobě nebo kapli znázornění svaté Rozálie.*“¹¹³²

Rozšíření mariánského kultu je třeba klást nejen do souvislosti s jeho obecnou oblibou v potridentské době, ale i se skutečností, že mariánská úcta byla významnou složkou oficiální zbožnosti rakouské větve rodu Habsburků, označované jako „*pietas austriaca*“. Vytváření těchto obecně závazných modelů zbožnosti s sebou přinášela konfesionalizace evropských států.¹¹³³ Důkazem rozšířenosti kultu Panny Marie je nejen počet mariánských bratrstev, mariánských obrazů a sloupů, ale i velké množství mariánských patrocinií.

Andělé

Andělé hráli v barokní zbožnosti významnou úlohu jako ochránci lidí a poslové boží, ostatně tak fungují i v příbězích Starého a Nového zákona. Jejich označení pochází z řeckého slova *angelos*, což znamená posel či vyslanec. V katolické barokní zbožnosti však byla akcentována spíše jejich druhá funkce, role strážných duchů, kteří provázejí člověka na jeho životní pouti. Problematika andělů je poměrně složitá. Devět andělských

¹¹³⁰ Luděk JIRÁSEK – Vratislav NEJEDLÝ – Miloš SUCHOMEL – Pavel ZAHRADNÍK: c. d., s. 78.

¹¹³¹ Franz Josef JIRÁSEK – Josef PATZAK: *Volks- und Heimatkunde*, s. 1280.

¹¹³² SOKA Trutnov, FÚ Hostinné, Pamětní kniha II, s. 12.

¹¹³³ K tomu srov. např. Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 258-259. K mariánskému kultu a kultu zemských patronů viz Jan ROYT: *Česká fides. Víra, zbožnost a církev. Barokní Pietas*. In: Vít VLAS: *Sláva barokní Čechie*. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století. Praha, Paseka 2001, s. 15-21. Další součástí této tzv. rakouské zbožnosti byla eucharistická úcta, uctívání sv. Kříže a vzývání svatých jako ochránců monarchie.

kůrů se dělí do tří sfér (triád). Nejnižše postavené kůry jsou – andělé, archandělé a tzv. moci. Ve druhém kůru se nachází kůry mocností, knížectví a vladařství. V nejvyšší andělské sféře jsou pak tzv. trůnové, cherubíni a jako nejvýše postavený kůr serafíni. Naprostá většina andělů není známa jménem. Jména se uvádí pouze u tří archandělů, kteří jsou uvedeni v Bibli (Michael, Gabriel, Rafael).¹¹³⁴

Archanděl Michael (sv. Michal) byl chápán jako vůdce nebeského vojska, který měl být podle Zjevení svatého Jana (Apokalypsy) Božím nástrojem při posledním souboji se Satanem. Ikonograficky tento motiv vyjadřovala postava archanděla ve zbroji, se štítem a s mečem v ruce nad ležícím poraženým ďáblem. V potridentské době se archanděl Michael stal symbolem boje s herezí.¹¹³⁵ Například v trutnovském vikariátu bylo svatomichalské zasvěcení původně poměrně rozšířené, což může souviset se skutečností, že je to jediný archanděl užívaný i v evangelickém prostředí (srov. v podkapitole věnované patrociniím). V druhé polovině 17. století byl v tomto vikariátu již jen jeden kostel s tímto zasvěcením, v Černém Dole. Ten byl založen v roce 1556 původně jako kaple a v roce 1607 rozšířen na kostel. Nedaleko kostela se nachází přímo na náměstí socha archanděla Michaela z roku 1713. Starousedlíky byla tato socha důvěrně označována jako „Michl“. Svatý Michal zde pokládá svou nohu na prsa poraženého ďábla a v levé ruce drží štít s inicálami IHS a třemi hřeby. Pravá ruka snad držela plamenný meč, dnes je však již uražena. Socha snad pochází od autora z okruhu rodiny Pacáků.¹¹³⁶

Další z archandělů, **Gabriel**, je především andělem Zvěstování. Přináší Panně Marii zprávu o jejím údělu, sděluje jí, že bude matkou vtěleného Boha. Podobně informuje i novozákonního Zachariáše, že jeho žena Alžběta, považována za neplodnou a v pokročilém věku, porodí syna

¹¹³⁴ Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 46-47.

¹¹³⁵ Tamtéž, s. 48.

¹¹³⁶ Václav HORÁK – Roman REIL – Pavel ZAHRADNÍK: *Černý Důl. Ohlednutí za historii s hornickou tradicí*. Černý Důl 2014, s. 37-38. K tomu srov. dále Luděk JIRÁSEK – Vratislav NEJEDLÝ – Miloš SUCHOMEL – Pavel ZAHRADNÍK: c. d., s. 71; Margarete ACHLEITNER: *Ortsbuch von Schwarzenenthal*. 1. Band. Marktoberdorf 1989, s. 143.

Jana (Křtitele). S Gabrielem se lze setkat v literárních i výtvarných dílech jako s aktérem Zvěstování. Posledním andělem, s jehož jménem se bylo možné v barokní době běžně setkat byl **archanděl Rafael**. V Písmu vystupuje ve starozákonním příběhu o Tobiašovi, kterého doprovázel na jeho dlouhé cestě a pomohl mu vyléčit starého otce ze slepoty. Byl to tedy archanděl léčitel a ochránce. A proto se stal předobrazem anděla, který ochraňuje lidskou bytost.

S tím souvisí kult **Andělů strážných** (*angeli custodes*). Od počátku 16. století byli Andělé strážní církví uctíváni ve Španělsku, později i ve Francii. Postupně se kult rozšířil i do dalších zemí. Od roku 1667 byl slaven v celé Římsko-německé říši svátek Svatých Andělů strážných první neděli v září. Kult Andělů strážných v době baroka byl vyjádřen v oslavách jejich svátku, v zasvěcení kostelů, v oltářích, kaplích i v náboženských bratrstvech. Přesahoval z individuální zbožnosti do zbožnosti kolektivní – své anděly strážné měly mít rovněž celé země, města, městečka, vesnice, panovnická a šlechtická sídla a samozřejmě i posvátné objekty – chrámy, kostely, kaple kapličky a v nich i jednotlivé oltáře.

Anděl strážný byl nejen ochráncem před nemocemi, úrazy či jiným fyzickým nebezpečím, ale měl především vést člověka na cestu spásy, odvádět ho od hříchu, zvláště od smilstva. Rovněž měli andělé pečovat o modlitby, které věřící směřoval k Bohu. Andělé strážní utěšovali také člověka v zármutcích a těžkostech.¹¹³⁷

Ostatní světci a světice

Katoličtí věřící v období baroka se obraceli k celé řadě světců a světic. Ti byli děleni na vyznavače a mučedníky, podle cest, které přivedly světce k jeho výlučnému postavení. Kult mučedníků vyrostl z glorifikace mučedníků a jejich tělesných pozůstatků v římských katakombách. Den jejich smrti byl zván dnem zrození (*dies natalis*).

---

¹¹³⁷ Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 50-55.

Jejich mučednictví svědčilo o jejich víře v nesmrtelnost duše a věřící v nich spatřovali přímluvce na cestě ke spáse. Podstatným rysem katolické nauky byla prostřednická úloha svatých osob blízkých Bohu. Obcování svatých (*communio sanctorum*) spojovalo obec živých a mrtvých v jednolité společenství. Konfesionalizace evropských států koncem 16. století s sebou přinesla tendenci vytvářet obecně závazné modely zbožnosti podle náboženské příslušnosti panovníků. Habsburský rod se jednoznačně postavil jako ochránce katolické církve. Panovníkova zbožnost se stala modelem pro šlechtu i poddané. Rakouská větev rodu přijala některé prvky španělské zbožnosti a vytvořila tzv. rakouskou zbožnost (*pietas austriaca*), která se plně rozvinula v 17. století. Tvořila ji eucharistická úcta, kult Panny Marie, uctívání sv. Kříže a vzývání svatých jako ochránců monarchie.¹¹³⁸

S mariánskou úctou úzce souvisel kult svatého Josefa, ve středověku téměř neznámý. Od 16. století byl vyzdvihován jako ochránce Panny Marie. Jeho svátek (19. březen) byl povýšen na svátek v celé církvi a poté byl svatý Josef zařazen do souboru ochránců habsburské dynastie, která jeho kult horlivě šířila. V roce 1654 byl Ferdinandem III. prohlášen za ochránce českých zemí. Dalším z habsburských ochránců byl svatý Leopold, jehož kult byl rozšířen především v rakouských zemích. Další a velmi rozšířený byl kult svatého Jana Nepomuckého, jenž byl prvním mučedníkem pro zpovědní tajemství. Habsburkové pěstovali rovněž kult svatého Karla Boromejského, arcibiskupa v Miláně a čelného katolického reformátora. A tak by bylo možné pokračovat ve výčtu dále.¹¹³⁹

Na tomto místě je ale zapotřebí nahlédnout do pramenů, v nichž se setkáváme především s úctou k svatému Janu Nepomuckému, kterému bylo již v roce 1729 zasvěceno například v boleslavském kraji pět kostelů a sedm kaplí.¹¹⁴⁰ Ke konkrétním projevům úcty svatých můžeme získat informace z výpovědí v některých rekatolizačních procesech. Například

¹¹³⁸ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl., s. 258.

¹¹³⁹ Tamtéž, s. 259-280. Rovněž Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 69-73.

¹¹⁴⁰ Viz. např. Vít VLNAS: *Jan Nepomucký*, s. 169.

v případě chalupníka Jana Černého z Jabkenic na Dobrovicku, který byl v roce 1729 obviněn ze zneuctění památky svatého Jana Nepomuckého rouhavými výroky.

Jakým způsobem přistupovali lidé k tomuto kultu? Jan Černý podle udání svého chlebodárce Jiříka Hlaváče řekl v reakci na písničku „*Nemám na světě jinýho krom Jana Nepomuckýho*“, kterou si zpívala Hlaváčova devítiletá dcera, následující: „... *krom blázna svatého, když máš Boha a víc k svatým než-li k Bohu voláte?*“ Přítomný Hlaváč jej následně vytrestal a poučil, že „*Pán Bůh svatého Jana mnohými zázraky oslavil, jeho svatý jazyk neporušený zůstává a zachován jest.*“ Z této výpovědi vysvítá důležitá role zázraku v lidovém chápání úcty svatých. Je tedy zřejmé, že zázraky hrály důležitou roli pro přijetí světce v širokých vrstvách společnosti. V odpovědi na toto ponaučení ale Jan Černý vážně zapochyboval o pravosti nepomucenské legendy: „*Arciž když jej kněží líčí, on nebyl nic, než-li jenom kněz, jako jiní jsou.*“¹¹⁴¹ Při svém examen se již Jan Černý podobných výroků nedopustil, ale v odpovědi zaujímá stanovisko, které je možné pokládat za rozšířený dobový pohled na svaté a jež vyjadřuje úctu k nim. Na otázku „*co si myslíš o božích svatých*“, odpovídá Černý: „*Věřím tomu, že se v nebi radujou, poněvadž pro Krista Pána smrt postoupili.*“ A dále pokračuje: „*Ovšem, že dobře jest a věřím tomu, že skrze jejich přímlovu do nebe přijíti můžeme.*“¹¹⁴² Uvedený případ není nijak výjimečný a je zdokumentována řada případů, kdy zvláště v tradičně nekatolických – blouzniveckých oblastech vyvolal tento kult vlnu odporu.¹¹⁴³

Případ je zajímavý spíše z hlediska důrazu, jenž byl kladen ve výpovědích aktérů k zázračným skutkům světce a relikvii, které tak zřejmě hrály v kultu základní roli. Rovněž popření pravosti z úst Černého je neobyčejně tvrdé. Černý byl ale podle Hlaváče známý svými ne zcela katolickými názory a postoji.

¹¹⁴¹ SOkA Mladá Boleslav, AM Dobruška, sign. 1C1a 198, Výslech Jiříka Hlaváče, 1. 6. 1723.

¹¹⁴² Tamtéž. Výslech Jana Černého, 1. 6. 1723.

¹¹⁴³ Příklady uvádí Vít VLNAS: *Jan Nepomucký*, s. 195-199.

7.3 Procesí, poutě a poutní místa

Významnou sociálně-kulturní roli měla procesí, poutě a zvláštní pobožnosti. Účast na poutích byla významným zpestřením každodenního života obyvatel barokního venkova, svým způsobem se jednalo o společenskou a náboženskou povinnost a její zanedbávání mohlo být způsobeno spíše zaneprázdněním nebo leností než vědomým odmítáním.¹¹⁴⁴ Tyto slavnostní události sloužily potridentské církvi jako vhodné formy působení na obyvatelstvo, tedy i jako nenásilné formy rekatolizace.¹¹⁴⁵

Procesí byly slavnostní církevní průvody okolo kostela nebo mimo něj. Je možné je rozdělit na procesí, která byla v určité dny předepsána jistým církevním ritem, jímž se řídila, a na procesí, která se nemusela konat ve všech farnostech nebo v jednotném termínu apod. Procesí měla ale vždy liturgický charakter a konala se pravidelně. Nejrozšířenější byla procesí o Květné neděli, na Velký pátek, v prosebné dny a na Boží Tělo.¹¹⁴⁶ Procesí se mělo konat také při naléhavých událostech za účasti celé farnosti.

Například ve Vidími procesí ve dnech před Nanebevstoupením Páně (*dies Rogationum*) nemělo zcela liturgický účel a průběh, ale podle relace zdejšího faráře z roku 1676 bylo konáno kvůli veřejným žádostem okolo polí.¹¹⁴⁷ Tato prosebná procesí za úrodu nebyla ničím neobvyklým a církvi jim byly vyhrazeny kající dny velikonočního období.¹¹⁴⁸

Pouť se od procesí odlišovala především tím, že směřovala mimo farní kostel k místům, která měla pověst zvláštní boží blízkosti (odehrál se zde zázrak či zjevení).¹¹⁴⁹ Pouť byla zbožným putováním za jistým cílem (zázračný obraz nebo socha, odpustky, ostatky svatých). Jejím

¹¹⁴⁴ Pavel HIML: *Ta kniha falešná a nespravedlivá jest*, s. 124.

¹¹⁴⁵ *Dějiny hmotné kultury*. díl 2., část 2., s. 649.

¹¹⁴⁶ Podle údajů farářských relací byly nejrozšířenější ve sledované oblasti procesí na Boží Tělo a o Velikonocích.

¹¹⁴⁷ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 262v. Jedná se o tři prosebné dny po 5. neděli po Velikonocích. Částá byla obdobná procesí ve svátek sv. Marka (25. dubna).

¹¹⁴⁸ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 205-206.

¹¹⁴⁹ Rudolf ZUBER: *Osudy moravské církve*, II. díl, s. 281.

účelem mohla být prosba o dobrodiní (prosebná pouť) nebo poděkování za nějakou milost (děkovná pouť). Termín pouť se vžil i pro svátek, slavený v den patrocinia chrámu.¹¹⁵⁰ Je zapotřebí zdůraznit, že se v dobových pramenech rozdíl mezi poutí a procesím stírá (pro obě dvě kategorie je shodně užíváno termínu *procesiones*).

Rituál poutě a poutní slavnosti se řídil pravidly, která stanovila úkony, modlitby a písně během pouti i v poutním místě. Slavnost byla nedílnou součástí církevního života i prostředkem k formaci laiků. V průběhu 18. století se staly nedílnou součástí religiozity všech společenských vrstev.

Poutní místa můžeme rozdělit na skupinu s širším dosahem a na skupinu lokálních poutních míst. V rámci tohoto rozdělení můžeme dále ve skupině lokálních poutních míst rozlišit procesí na území farnosti a poutě mezi farnostmi. Například v rámci sobotecké farnosti byla pořádána dvě procesí, první ve svátek Nanebevzetí Panny Marie ze Sobotky do Oseku, druhé ve svátek sv. Anny ke kapli na Kostí.¹¹⁵¹ Zajímavá jsou i procesí konaná mezi farnostmi, která se zpravidla konala recipročně, takže pokud se konalo procesí z jedné farnosti ke kostelu v jiné farnosti, bylo tomu i naopak. Takovým příkladem jsou farnosti v západní části frýdlantského vikariátu (Zákupy, Dobranov, Stráž pod Ralskem, Cvikov, Brenná).¹¹⁵² Oblíbeným poutním místem v tomto vikariátu bylo i Jablonné v Podještědí, ačkoli jeho dosah nebyl tak široký jako okruh poutního místa v Hejnici.

Mezi poutní místa s širším dosahem patří krajová poutní místa a poutní místa zemského významu. Takovým poutním místem, poměrně často zmiňovaným ve farářských relacích z Boleslavska, byla Stará Boleslav, respektive poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie s Paládiem země české (Madonou staroboleslavskou). Podle legendy měl mít velký mariánský ctitel svatý Václav v okamžiku své smrti připevněn na těle

---

¹¹⁵⁰ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 209.

¹¹⁵¹ NA Praha, APA I., sign. B 12/11, fol. 16r.

¹¹⁵² NA Praha, APA I., sign. B 11/10.

kovový mariánský obraz, původně dar svatého Metoděje jeho babičce, svaté Ludmile. Po světcově smrti byla ikona ukryta jeho sluhou Podivenem do země. Kolem roku 1060 měl medailon ze země vykopat jakýsi zbožný sedlák a později byla na tomto místě postavena kaple. V roce 1617 byla zahájena přestavba zde stojícího gotického chrámu do dnešní podoby. V roce 1632 byl ještě nedokončený kostel vyplněn saským vojskem a milostný obraz byl ukraden. Po vykoupení obrazu v roce 1638 byl nakrátko vrácen zpět, ale již roku 1639 byl deponován ve Vídni, odkud byl v roce 1646 převezen do Prahy. V roce 1648 se jej zmocnilo švédské vojsko. Po zdoluhavých jednáních byla v roce 1650 vrácena zpět do Staré Boleslavi.¹¹⁵³ Od konce 16. století byly na toto místo pořádány každoroční poutě. Již roku 1611 označuje papežský nuncius J. Salvaggio kult Panny Marie Staroboleslavské za znamenitý a největší v království českém. Z této doby je rovněž poprvé doloženo označení Palladium země české a víry svatováclavské. Po vítězství na Bílé hoře sám císař Ferdinand II. vykonal pouti z Prahy do Staré Boleslavi. Palladium je drobný kovový, částečně zlacený reliéf, slohově náležící ke svatovítskému typu krásných Madon. Vytvořen byl v první třetině 15. století.¹¹⁵⁴

Dalším poutním místem, spíše krajového významu, ale s velmi širokým dosahem, byl chrám Navštívení Panny Marie v Hejnici,¹¹⁵⁵ kam směřovaly poutě z mnoha míst frýdlantského vikariátu.¹¹⁵⁶ Nejstarší písemná zmínka o tomto místě je z roku 1381. Původní kostel ze 14. století byl přestavěn v roce 1472, za reformace byl tento kostel zavřen. Dřevěná soška Panny Marie, ke které se váže místní legenda o místním sířaři, byla poté přemístěna do libereckého zámku, který v roce 1615 vyhořel. Soška, jež požár přečkala neporušena, byla později přemístěna zpět do obnoveného kostela v Hejnici, kde byl v roce 1692 založen

¹¹⁵³ Zdeněk BOHÁČ: *Poutní místa v Čechách*, s. 48-49.

¹¹⁵⁴ Vítězslav ŠTAJNOCHR: *Panna Maria divotvůrkyně*. Uherské hradiště 2000, s. 124-125.

¹¹⁵⁵ K tomuto poutnímu místu, kostelu i klášteru existuje bohatá literatura, připomínám alespoň: Zdeněk BOHÁČ: *Poutní místa v Čechách*, s. 264; Vítězslav ŠTAJNOCHR: *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 145-146.

¹¹⁵⁶ Viz. NA Praha, sign. B 11/10 a sign. B 14/1.

hrabětem Františkem Ferdinandem Gallasem františkánský klášter. V letech 1722 až 1729 zde byl vybudován dnešní chrám podle plánu Jana Fischera z Erlachu.

V případě lužických farností měl úlohu krajového poutního místa jednoznačně marienthalský klášter. K němu směřovaly poutě ze tří katolických lužických farností náležejících k frýdlantskému vikariátu (Gruna, Ostritz, Königshein). Z farnosti Seitendorfské směřovala pouť k hejnickému kostelu.¹¹⁵⁷

Také obyvatelé Krkonoš a Podkrkonoší měli v barokní době v oblibě poutě, které odsud směřovaly často do dosti vzdálených poutních míst. Dr. Josef Karl Eduard Hoser (1770 – 1848), lékař, který bádá v Krkonoších a pokusil se o charakteristiku jejich obyvatel, psal kolem roku 1800 o *„nevzdělaném a lehkomyšlném horském lidu a jeho prostomyšlném bytí.“* Uvádí například, že se zdejší lid oddal *„mystickému blouznění“*, náboženskému fanatizmu a *„nešvarům poutí“*. Dále píše: *„Nebylo jednoduchým úkolem v jedné a téže generaci vymýtit pověry a předsudky. Není divu, že pokud se duchovní objevil v hlubokých horách, byla to tak neobvyklá událost, že, když se blížil, sbíhali se zdaleka lidé ze svých domů, padali na kolena a uctívali ho jako vyšší bytost, srovnávajíc ho s jistým druhem modly.“*¹¹⁵⁸

Jedním z oblíbených cílů poutníků z Krkonoš a Podkrkonoší byly Wambierzyce (Vambeřice, Albendorf) ležící v Kladsku na úpatí Hejšoviny, nazývané také *„poutní místo obyvatel Krkonoš“* a od 16. století cíl mariánských poutí. Podle legendy zde roku 1218 na přímlovu Panny Marie procitl slepec, žebrák Jan, když se udeřil do hlavy o lípu, v níž se zjevila Panna Maria. Pod lípou byl postaven kamenný oltář, legendární deska je dosud chována v kostnici. Na konci 15. nebo na počátku 16. století byl postaven kostel, který prý přes noc dostavěl záhadný šlechtetný mládenec za pomoci andělů. Teprve rytíř z Osterbergu (1677-1711)

¹¹⁵⁷ NA Praha, sign. B 11/10, fol. 143v.

¹¹⁵⁸ Josef Karl Eduard HOSER: *Das Riesengebirge und seine Bewohner*. Prag 1841, 292 s.

upravil vesnici jako poutní místo. V jedné knize našel plán Jeruzaléma a podnikl tam dvě cesty, aby pak nabídl lidu „Slezský Jeruzalém“ jako náhradu za pouť do Svaté země; v roce 1710 byl vysvěcen velký poutní kostel jako znázornění chrámu Šalamounova s kaplemi, kalvárií a Svatým hrobem. Od roku 1693 se konala „*pašijová procesí v živých obrazech*“, které ztvárnili domácí obyvatelé. Před rokem 1945 navštěvovalo toto místo přibližně 100 000 poutníků, také z Čech, Moravy, Slovenska, Maďarska a Polska.¹¹⁵⁹

Dalším poutním místem obyvatel Krkonoš velkého významu byl klášter v Krzeszově (Křešov, Křesobor, Grösau). Zde se nachází kostel Nanebevzetí Panny Marie s milostným obrazem Matky Boží (tzv. „Krzyszowska madona“ nebo „Královna Sudet“) ze 13. století. Klášterní komplex patří k nejcenějším sakrálním barokním památkám v Dolním Slezsku a v dnešním Polsku vůbec. První mniši, kteří přišli do Krzeszowa, byli benediktýni, kteří byli povoláni roku 1242 z Opatovic do Krzeszowa Annou, manželkou Jindřicha Pobožného. Její vnuk však klášter předal do rukou cisterciáků. Krzeszow bohatl díky podpoře Piastovců, v klášteře pochováni čelní představitelé jejich rodu: Bolko, Bolko II. Malý nebo Jindřich I. Svídnický. Na konci 14. století přešel klášter, jako celé knížectví, do českých rukou. Huře se mu dařilo během husitství, třicetileté války, slezských válek a pod pruskou správou. V roce 1810 byl klášter dokonce zrušen a stal se sídlem lesnické školy. Po první světové válce byl povýšen na opatství a převzali ho benediktýni z pražských Emauz. Po 2. světové válce mnichy nahradily polské benediktýnky ze Lvova.

Hlavní zdejší chrám Nanebevzetí Panny Marie pochází z let 1728-1735. Na projektu pracovali architekti spojení s Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem a Kryštofem Tauschem. Portál a fasádu zdobí sochy pražského sochaře Ferdinanda Maxmiliána Brokoffa. Interiér baziliky je rokokový, návštěvníka ohromí především nádherné varhany. U baziliky se

---

¹¹⁵⁹ Vítězslav ŠTAJNOCHR: *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 146-147.

nachází mauzoleum Piastovců, vedle stojí kostel sv. Josefa. Baroknímu poutnímu místu samozřejmě nechybí ani křížová cesta.¹¹⁶⁰

Jako příklady lokálních poutních míst pro obyvatele Podkrkonoší můžeme uvést Malé Svatoňovice se soškou Panny Marie Assumpty (zvané též Panna Maria v Třešni či Sedmiradostná Panna Maria Svatoňovická) v kostele Sedmi radostí Panny Marie, jež byla uctívána od roku 1715.¹¹⁶¹ Dále poutní kostel byl v Teplicích nad Metují. jedná se o Kostel Panny Marie Pomocné, vystavěný v letech 1754-1763 G. J. Kühnem. Nachází se v místní části obce Kamenec. Hlavní oltář zobrazuje Pannu Marii Pomocnou, zvanou podle místa uložení originálu též Pasovská. Jednalo se o populární obraz barokních Čech, kterému bylo zasvěceno na šedesát kaplí a kostelů. Dále jsou zde dva boční oltáře. Poblíž hlavního vchodu se nachází obraz z roku 1763 s vyobrazením zakladatele kostela, pražského lékaře a filosofa Jana Maxmiliána z Peytersbergu, který nedaleko kostela nechal postavit dřevěnou poustevnu ivanitů a žil v ní až do své smrti.¹¹⁶²

Poutní místa zažívala v tomto období velký rozkvět, který můžeme sledovat i ve farářských relacích z Bolešlavského kraje, kdy počet zaznamenaných poutí a procesí vzrostl mezi léty 1676 a 1700 přibližně o třetinu. Je možné, že nárůst pokračoval i v dalších letech.

Zároveň se při nich rozšiřovala nabídka duchovních, ale i zcela profánních služeb (zázemí pro poutníky – poutnické domy, hostince apod.). Mezi duchovní služby můžeme zařadit i poměrně rozšířený prodej odpustků (*indulgentia*), kterých se týká i samostatná otázka farářských relací.

Jelikož se poutě a procesí stávaly v průběhu 2. poloviny 17. století stále více oblíbenými, docházelo k nárůstu udílení odpustků a rovněž k zavádění nových poutí. Jen kvůli nim musely na tento fakt reagovat i církevní úřady. Instrukce pro faráře z roku 1697 tak stanovila pravidla

---

¹¹⁶⁰ Nikolaus von LUTTEROTTI: Abtei Grüssau, ein Führer. Grüssau 1930. Z novější literatury Kazimierz BOBOWSKI - Henryk DZIURLA (edd.): *Krzeszów uświęcony łaską*. Wrocław 1997. 415 s.

¹¹⁶¹ Vítězslav ŠTAJNOCHR: *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 146-147.

¹¹⁶² Josef KARP: *Weckelsdorf*. Forchheim 2003, 397 s.

pro účast farářů na procesích a pro jejich zavádění. Nová procesí nezavrhl v případě, že se konala s dobrým úmyslem a s náležitou zbožností. Faráři měli poučit věřící o tom, jak má správně procesí a pobožnost probíhat, co je povoleno a co zakázáno. Faráři měli rovněž pamatovat na to, že se pouť nekoná pro zábavu anebo proto, aby se vyhnuli každodenním povinnostem ve své farnosti. Měli se na pouti chovat zbožně, být neúnavní a bdělí, kázat a zpovídat. Neměli se dopouštět pohoršlivého chování, oddávat se hodování a pití atd.¹¹⁶³ Od konce 17. století měli faráři, hodlající opustit farnost a zúčastnit se poutě v okolí, zajistit za sebe náhradu (zaopatřit farníky mší). Zároveň se nedoporučovalo, aby se třeba i malá skupina farníků účastnila poutě bez dozoru duchovního správce.¹¹⁶⁴

Záliba věřících v poutích charakterizovala barokní zbožnost všech společenských vrstev již od poloviny 17. století. Počet poutí vzrůstal a rostla i aktivní účast věřících na nich. Dokonce i mnozí vlastníci nekatolických knih a podezřelí z ukrývání žitavských emisarů se poutí účastnili, přičemž je nutno zdůraznit, že účast na pouti byla dobrovolná.¹¹⁶⁵ Pokud by měly být poutě jedním z indikátorů úspěchu rekatolizačního procesu, bylo by jej možné označit z tohoto hlediska za úspěšný. Účast na pouti mohla být pro některé jedince pouze deklarativním a formálním projevem zbožnosti. Na druhou stranu je to jen jeden z projevů barokní zbožnosti a náboženské praxe, který vděčí svému rozšíření především nevšednosti, se kterou pronikal do života společnosti barokní doby.

---

¹¹⁶³ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 157-158. Instrukce farářům z roku 1697, body 22 až 26

¹¹⁶⁴ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 210 a 224, pozn. 42.

¹¹⁶⁵ Srov. výše v textu. SOKA Mladá Boleslav, AM Dobruška, Stará registratura, Věci trestní, sign. 1C1a 198

7.4 Náboženská bratrstva

V pobělohorském období byla významnou součástí náboženského života církevní společenství označovaná termínem bratrstvo (případně „zbožné bratrstvo“ či „veleslavné bratrstvo“). V jazykově latinských pramenech jsou pro ně užívány pojmy *pia confraternitas*, *sodalitas*, *congregatio* či *confederatio*. V německém prostředí pro ně bylo užíváno pojmenování *Bruderschaft* (respektive *fromme Bruderschaft*). Pod pojmem bratrstvo jsou zahrnovány tři různá náboženská společenství: vlastní náboženská bratrstva (ve starší literatuře uváděná jako bratrstva církevní, zádušní či oltářní), literátské kúry a sdružení terciářů.¹¹⁶⁶

Období největšího rozkvětu náboženských bratrstev spadá právě do období 17. a 18. století, v českých zemích se toto období překrývá s dobou rekatolizace. Není pochyb o tom, že se náboženská bratrstva stala součástí procesu obnovy katolického vyznání. Rekatolizace vytvářela příznivé podmínky pro rozvoj a neomezené působení bratrstev, která svojí činností upevňovala katolické náboženství ve společnosti a byla nástrojem jeho propagace.¹¹⁶⁷

K činnosti náboženských bratrstev se vztahuje celá řada archivních pramenů.¹¹⁶⁸ Ve farářských relacích se náboženských bratrstev týkají odpovědi na otázku dvacátou první.¹¹⁶⁹ Zpravidla je zde uvedena pouze skutečnost, že se zde bratrstvo vyskytuje, jeho titul a případně údaje o jeho založení.

Z hlediska počtu bratrstev byl Boleslavský kraj ve srovnání s ostatními průměrný. Na základě přehledu Jiřího Mikulce, který provedl

¹¹⁶⁶ Problematikou barokních náboženských bratrstev se zabývá zevrubně Jiří MIKULEC: *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000, 154 s. Týž: „Piae confraternitates“ v pražské arcidiecézi na sklonku 17. století. In: *Folia historica bohemica* 15, 1991, s. 269-342. Týž: Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti. In: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (Opera Historica 8). České Budějovice 2000, s. 345 -358. Srov. rovněž Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost*, s. 154-179.

¹¹⁶⁷ Jiří MIKULEC: *Náboženská bratrstva v procesu pobělohorské rekatolizace*, s. 39.

¹¹⁶⁸ Nástin přináší Jiří MIKULEC: „Piae confraternitates“, s. 269-270.

¹¹⁶⁹ „21. An sint piae confraternitates, sub quo titulo, et cuius autoritate erectae, et quis habeat illarum curam et administrationem.“ Antonín PODLAHA: *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 192. Na základě farářských relací vytvořil přehled bratrstev v pražské arcidiecézi Jiří MIKULEC: „Piae confraternitates“, s. 316-332..

srovnání územního rozložení bratrstev v jednotlivých krajích spadajících do pražské arcidiecéze z hlediska jejich poměru k rozsahu farní sítě kraje, je Boleslavsko v roce 1677 s poměrovým koeficientem 0,20 spolu s Čáslavskem na průměrné hodnotě celé arcidiecéze (0,21) a o dvě desetiletí později s koeficientem 0,23 je opět ve středu pomyslné tabulky. V nadprůměrných hodnotách se pohybují především východní a jihovýchodní oblasti arcidiecéze, podprůměrem západní oblasti a některé středočeské kraje (Rakovnicko, Podbrdsko).¹¹⁷⁰

Interpretace těchto číselných údajů v souvislosti s rekatolizací může být značně zavádějící. Velké množství bratrstev může být na jednu stranu považováno za důsledek vypjaté zbožnosti obyvatel tradičně katolického území, na druhou stranu může být znakem protireformační aktivity. Mnohem přijatelnější je interpretace spojující nárůst počtu bratrstev se vzrůstající zbožností ve společnosti a s přijetím jejích podob. Lokální rozdíly jsou pak způsobeny především rozdílnou urbanizací jednotlivých oblastí. Bratrstva byla především městskou záležitostí a jejich hustota byla tak spojena s počtem měst v jednotlivých krajích. Přesto je nutné položit si otázku, zda malé množství bratrstev nelze spojovat s vysokou rezistencí obyvatelstva inklinujícího stále k protestantství.¹¹⁷¹

V předchozím výkladu byla rozebrána odlišná situace ve vikariátech boleslavského kraje z hlediska postupu konfesního sjednocení společnosti na základě zpovědních seznamů a farářských relací. Je možné se proto pokusit o srovnání vývoje počtu bratrstev v jednotlivých vikariátech s údaji výše uvedených pramenů o přijetí katolické víry ve společnosti (respektive o přetrvávání nekatolictví). Srovnání bude založeno na údajích farářských relací a duchovenských fasí z let 1676, 1700, 1713.¹¹⁷² Z přehledu uvedeného v tabulce (Tabulka 7.2) je zřejmé, že nelze

---

¹¹⁷⁰ Vyjádřením je poměrový koeficient mezi absolutním počtem bratrstev a počtem farností v každém kraji. Jiří MIKULEC: „*Piae confraternitates*“, s. 280-281.

¹¹⁷¹ Jiří MIKULEC: „*Piae confraternitates*“, s. 282.

¹¹⁷² Pro zjednodušení budou údaje vztaženy pouze k prvnímu z let vzniku relací.

jednoduše stanovit souvislost mezi počtem bratrstev a postupem procesu rekatolizace.

Tabulka 7.2 Srovnání počtu bratrstev a literátských kůrů s počtem duší a „kacířů“ zaznamenaných ve zpovědních seznamech podle vikariátů¹¹⁷³

	1676	1700	1713
frýdlantský vikariát			
počet bratrstev a literátských kůrů	3 (3B)	5 (5B)	4 (4B)
počet duší ve vikariátu	21128	34444	40727
počet "kacířů" ve zpovědních seznamech	460	37	441
česko-dubský vikariát			
počet bratrstev a literátských kůrů	2 (1B,1L)	4 (3B,1L)	2 (2B)
počet duší ve vikariátu	10104	20895	36100
počet "kacířů" ve zpovědních seznamech	3	0	0
mladoboleslavský vikariát			
počet bratrstev a literátských kůrů	4 (2B,2L)	3 (2B,1L)	7 (3B,4L)
počet duší ve vikariátu	18265	21986	39104
počet "kacířů" ve zpovědních seznamech	12	2	0
celkem bratrstev a literátských kůrů	9 (6B,3L)	12 (10B,2L)	13 (9B,4L)

V roce 1676 bylo v boleslavském kraji ve farářských relacích zaznamenáno šest bratrstev a tři literátské kůry, v roce 1700 to bylo již jedenáct bratrstev a dva literátské kůry. O třináct let později bylo v celém kraji zaznamenáno třináct bratrstev a literátských kůrů.¹¹⁷⁴ Poměrně k počtu duší bylo v roce 1713 nejvíce bratrstev v mladoboleslavském

¹¹⁷³ B – bratrstva, L – literátské kůry.

¹¹⁷⁴ NA Praha, APA I., sign. B 11/10, 12/11, 13/19, 14/1-2, 15/7-9. K tomu srov. Jiří MIKULEC: „*Piae confraternitates*“, s. 281.

vikariátu (1:5586), ve frýdlantském vikariátu byl poměr výrazně horší (1:10181). Nejvíce duší na jedno bratrstvo připadalo v českodubském vikariátu, zde je nutné počítat se zkrácením, které je způsobeno neuvedením bratrstva a literátského kůru v Turnově (1:18050, v případě započítání turnovských bratrstev by byl poměr 1:9025). Z tohoto srovnání vyplývá, že rozložení bratrstev nebylo zcela rovnoměrné, přesto ve frýdlantském vikariátu, kde byly počty nekatolíků ze sledovaných vikariátů nejvyšší, byl počet bratrstev srovnatelný s ostatními vikariáty. Určující tak zřejmě byla iniciativa duchovenstva a městský charakter farností. Naprostá většina bratrstev a literátských kůrů, existujících před rokem 1713, působila ve městech a městečkách (Frýdlant, Liberec, Jablonné v Podještědí, Mimoň, Český Dub, Turnov, Bělá pod Bezdězem, Benátky nad Jizerou, Dobruška, Libáň, Mnichovo Hradiště, Sobotka). Zajímavým paradoxem je, že v centru a největším městě kraje, Mladé Boleslavi, uvedené prameny žádné bratrstvo ani literátský kůr neuvádí (Přehled bratrstev v Boleslavském kraji viz Příloha 5).

V jednotlivých vikariátech převládají u bratrstev typická zasvěcení, což vypovídá o vlivu různých církevních řádů a kultů v různých oblastech. Ve frýdlantském vikariátu byla rozšířena bratrstva růžencová a škapulířová, jež můžeme spojovat s řády dominikánů a karmelitánů a jejich mariánskými kulty.¹¹⁷⁵ V mladoboleslavském vikariátu naopak růžencová bratrstva nenacházíme, ale je zde velké množství různých zasvěcení (sv. Anny, sv. Kříže apod.), což svědčí o jejich farním původu, jelikož se zpravidla shodují se zasvěcením kostela nebo některého oltáře.¹¹⁷⁶ Zajímavá je rovněž existence bratrstva svatého Jana Nepomuckého v Libáni v 18. století.¹¹⁷⁷ Tato bratrstva mohla být rovněž založena ze starších literátských kůrů. Ve frýdlantském vikariátu silné rozšíření růžencových a škapulířových bratrstev může být interpretováno

¹¹⁷⁵ K tomu blíže viz. např. Jiří MIKULEC: *Barokní náboženská bratrstva*, s. 27-29. V celých Čechách působilo 83 růžencových bratrstev, z toho 71 u farních kostelů, a 64 škapulířových bratrstev (60 u farních kostelů).

¹¹⁷⁶ Například bratrstvo v Sobotce a v Benátkách nad Jizerou. Srov. např. NA Praha, APA I., sign. B15/7, fol. 35v a 78r.

¹¹⁷⁷ K tomu např. Vít VLNAS: *Jan Nepomucký*, s. 175.

v souvislosti s absencí literátských kůrů a rovněž místně rozšířených předbělohorských kultů svatých, na kterých by mohla být postavena tradice nových bratrstev.

V trutnovském vikariátu existovala bratrstva rovněž, bohužel pro tuto oblast nemáme srovnatelné prameny jako jsou farářské relace. Zmínky o bratrstvech tak nacházíme pouze v podkladech pro duchovenské fase.¹¹⁷⁸ Další doplňující údaje můžeme získat z popisů far ve fondech farních úřadů, ty však nejsou dochovány pro všechny farnosti. Z uvedených podkladů pro vyhotovení fasí, můžeme vytvořit alespoň pro města následující přehled: v Trutnově existovala tři bratrstva (škapulířové, Těla Kristova a Panny Marie Bolestné, ve Vrchlabí a Hostinném byla bratrstva škapulířová).

Zakládání bratrstev ovlivňovala celá řada faktorů: šíření různých řeholních institucí, aktivita duchovních správců, místní tradice apod.¹¹⁷⁹ Bratrstva mohla vzniknout dvěma způsoby. Iniciativa mohla vzejít od samostatných farníků nebo duchovního správce farnosti, kde mělo bratrstvo působit. Druhou častější možností bylo založení bratrstva „shora“, to znamená na základě rozhodnutí pozemkové vrchnosti, představených kláštera, městské rady apod. Takto bylo založeno například škapulířové bratrstvo v Liberci v roce 1652 hrabětem Františkem Ferdinandem Gallasem.¹¹⁸⁰ K založení bratrstva bylo ovšem nutné získat potvrzení příslušných církevních autorit (nejčastěji od představených řádů, ale i od tzv. arcibratrstev apod.) Souhlas se založením musel být vydán rovněž arcibiskupskou konzistoří.¹¹⁸¹ Tak například trutnovské

---

¹¹⁷⁸ SOKA Hradec Králové, BK Hradec Králové, inv. č. 2149-2265, kartony 96-106, podklady pro vyhotovení fasí.

¹¹⁷⁹ Jiří MIKULEC: „*Piae confraternitates*“, s. 283.

¹¹⁸⁰ SOA Děčín, HS CG, inv. č. 1276, kart. 284, Liberecké škapulířové bratrstvo. K tomu i stručná zmínka NA Praha, APA I., sign. B 14/1, fol. 66r. Například v prachatickém vikariátu vznikla ovšem většinou bratrstva iniciativou „zdola.“ Pavla STUHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 204.

¹¹⁸¹ K tomu srov. podrobněji Jiří MIKULEC: *Barokní náboženská bratrstva*, s. 23-39, 42. Řádnému zakládání náboženských bratrstev byla věnována konstituce Klementa VIII. Quaecumque a Sede Apostolica, ve které bylo stanoveno, že hlavní dozor nad bratrstvy ve své diecézi vykonává příslušný biskup. Ordinář musel odsouhlasit založení každého bratrstva ve své diecézi a měl dbát na to, aby v jednom místě nevznikly dvě bratrstva stejného jména.

bratrstvo Těla Kristova založené 28. května 1670, bylo potvrzeno bulami papežů Pavla V. a Klementa VIII. Rovněž bylo schváleno v roce 1672 královéhradeckým biskupem Janem Bedřichem z Vladštějna.¹¹⁸² Podobně tak škapulířové bratrstvo v Hostinném, založené roku 1679, schválil biskup Jan František Kryštof z Talnberka.¹¹⁸³

Ze stanov bratrstev se dozvídáme nejen základní pravidla činnosti těchto společenství, ale můžeme v nich sledovat, jakým způsobem se odrážela barokní zbožnost v životě věřících lidí. V první řadě měli členové bratrstev činit milosrdné skutky, měli se zdržovat nezbožného chování a výroků a od těchto činů i ostatní odrazovat. Za to měli být odměněni duchovními milostmi, předně odpustky (ty byly různého druhu – při vstupu do bratrstva, o výročních slavnostech, v hodince smrti, a rovněž na různě dlouhou dobu – 60 dní, 7 let atd.). Odpustky dostávali členové bratrstva také za účast na určitém počtu mší v roce, vykonané zpovědi a svaté přijímání apod. Bratrstva se rovněž scházela v určitých termínech k bohoslužbám za živé a zemřelé spolubratry a spolusestry.¹¹⁸⁴ Vedle povinností spojených s náboženskou činností bratrstev měli jejich členové plnit i některé další úkoly spojené se světskou stránkou existence těchto společenství. Předně měli jejich členové odvádět pravidelné peněžní příspěvky, případně vosk na svíčky. V některých případech se museli účastnit společných schůzí, kde byli voleni laičtí představení bratrstva, bylo kontrolováno hospodaření a přijímání noví členové. Po duchovní stránce vedli bratrstva direktoři, zpravidla duchovní správci dané farnosti.¹¹⁸⁵

V Muzeu Podkrkonoší v Trutnově se nachází tištěná modlitební knížka bratrstva Těla Kristova. V této knize je uveden seznam zřejmě

¹¹⁸² SOKA Trutnov, ADÚ Trutnov, *Consignatio Statum Beneficii decanalis Trutnoviensis*, 1770.

¹¹⁸³ Tamtéž, DÚ Hostinné, *Consignatio continens Statum Beneficii decanalis Arnaviensis*, 22. března 1782.

¹¹⁸⁴ Některá bratrstva byla koedukovaná, jiná ne. Výslovně je uvedeno, že jde o bratrstvo „obojího pohlaví“ pouze v případě bratrstva sv. Kříže v Sobotce v roce 1713. NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 35v.

¹¹⁸⁵ Činnosti a stanovám bratrstev se podrobně věnuje Jiří MIKULEC: *Náboženská bratrstva v procesu pobělohorské rekatolizace*, s. 40-41. Dále srov. Týž: *Barokní náboženská bratrstva*, s. 54-75; Pavla STUČHLÁ: *Prachatický vikariát*, s. 202-203. Povinnosti členů a fungování bratrstva: SOA Děčín, HS CG, inv. č. 1276, kart. 284.

představených bratrstva. Setkáváme se zde s trutnovskou honorací doby na sklonku 17. století. Na prvním místě je uveden děkan Balthasar Bernhard Stanck, na druhém čestném místě je uveden George Ignatius Pietsch, zřejmě příbuzný zakladatele bratrstva děkana Balthasara Ignace Pietsche, následuje královský rychtář Christoph Carl Reichelt a primátor Samuel Adalbert Hackewaldt. Mezi dalšími jmény nacházíme představitele významných trutnovských rodin.¹¹⁸⁶ Kniha bratrstva obsahuje různé modlitby, duchovní cvičení a popis pobožností v průběhu celého dne (od ranních až po večerní).

Ke vzniku a fungování bratrstev nepřináší farářské relace a duchovenské fase příliš mnoho informací. Zvláště v duchovenských fasích jsou ale u některých bratrstev uvedeny informace související s jejich hospodařením. A ačkoli problematika hospodaření přímo nesouvisí se základním problémem tohoto oddílu, do jaké míry a jak je spojen proces rekatolizace s existencí a působením náboženských bratrstev ve sledovaném regionu, není neúčelné se u ní krátce zastavit.

Ačkoli mezi bratrstvy existovaly značné rozdíly, můžeme konstatovat, že mezi institucemi a společenstvími náboženského charakteru nepatřila k nejchudším. Jejich majetek byl rozšiřován především z odkazů jejich členů. Důležitou složkou majetku některých bratrstev byly i fundace, které některá bratrstva zpravidla získala při svém založení od svých zakladatelů. Jako příklad můžeme uvést liberecké bratrstvo, které při svém vzniku bylo nadáno Františkem Ferdinandem Gallasem úctyhodnou sumou 1050 zlatých, ze kterých byl vyplácen bratrstvu roční úrok.¹¹⁸⁷ Některá bratrstva získala v průběhu své existence i úroky a věčné platy z gruntů, příkladem může být bratrstvo v Benátkách nad Jizerou.¹¹⁸⁸ V určitých případech měla bratrstva i pozemkový majetek.

---

¹¹⁸⁶ Muzeum Podkrkonoší Trutnov, podsběrka „Archiv“, př. č. 8023, Kniha bratrstva Těla Kristova v Trutnově (mezi 1690-1703, což je doba působení děkana Stancka).

¹¹⁸⁷ SOA Děčín, HS CG, inv. č. 1276, kart. 284. V roce 1713 získávalo z této fundace bratrstvo roční úrok 63 zlatých.

¹¹⁸⁸ NA Praha, APA I., sign. B 15/7, fol. 79r.

V Benátkách nad Jizerou mělo například 1 strych polí a jednu pustou vinici.

Bratrstvům se poměrně dobře dařilo hromadit finanční hotovost, kterou v mnoha případech půjčovala na úrok, podobně jako záduší. Frýdlantské růžencové bratrstvo mělo například v roce 1713 sedm set osmdesát zlatých mezi lidmi v dluzích, liberecké 838 zlatých.¹¹⁸⁹

Je zřejmé, že bratrstva měla pro svoji činnost k dispozici dostatek prostředků, mnohdy mnohem více než záduší kostelů (například již uvedený Frýdlant). Týkalo se to zvláště těch, na jejichž založení se podílela vrchnost nebo u bratrstev, která působila ve městech.¹¹⁹⁰

7.5 Shrnutí problematiky barokní zbožnosti a náboženské praxe

Souhrn a interpretace uvedených údajů nutně naráží na určité limity. V první řadě je třeba připomenout, že v této práci jsou užity pouze některé z mnoha druhů pramenů, které umožňují alespoň dílčí pohled na otázku barokní zbožnosti. Prohloubení našich znalostí a rozšíření náhledu na problematiku o další prameny zůstává úkolem dalšího studia.

Z krátkého zastavení u otázky úcty svatých a církevního roku je zřejmé, že počet svátků a náboženských slavností v průběhu sledovaného období rostl, a zvláště intenzivně se rozvíjel od počátku 18. století. Zde je možné sledovat jistou souvislost s postupnou stabilizací duchovní správy ve farnostech. Na konkrétním případě z rekatolizační praxe bylo možné vysledovat hluboký význam, který byl kladen ve výpovědích aktérů k zázračným skutkům světce a relikvii, které tak hrály v kultu svatých základní roli.

---

¹¹⁸⁹ Tamtéž, sign. B 15/8, fol. 6r. a 30r.

¹¹⁹⁰ Bylo tomu tak například i v Mimoní či Stráži pod Ralskem. Tamtéž, fol. 65r a 83r. Ve městech ovšem většina bratrstev. Důležité je proto rovněž sledovat význam a velikost sídla.

Rovněž záliba věřících v poutích a nárůst těchto aktivit je znakem nárůstu projevů barokní zbožnosti a jejího přijetí širokými vrstvami pobělohorské společnosti. Pokud by měly být poutě jedním ze znaků úspěchu rekatolizačního procesu, bylo by jej možné označit z tohoto hlediska za úspěšný. Účast na pouti ale mohla být pro některé jedince pouze deklarativním a formálním projevem zbožnosti. Nejednoznačná je poté interpretace počtu barokních bratrstev v souvislosti s rekatolizací. Rozšíření náboženských bratrstev spíše ukazuje na přijetí nové náboženské praxe mezi obyvatelstvem měst i venkova.

7. Závěr

V ranném novověku mělo náboženství velmi důležité postavení. Prostupovalo celým životem člověka od narození do smrti. Bylo naprosto samozřejmou součástí každodennosti všech společenských vrstev. Křesťanství ve formě některého vyznání se odráželo v umění a materiální kultuře i v intelektuálním životě. V pobělohorském období měla výsadní postavení katolická víra, která se odrážela v barokní kultuře. Organizování náboženského života společnosti barokní doby bylo základním posláním katolické církve.¹¹⁹¹

V první řadě bylo ale nutné sjednotit víru všech obyvatel českých zemí v rámci jedné panovníkem určené konfese, tedy konfese katolické. Tento proces, označovaný jako rekatolizace, je základním tématem celé této práce. Ve výzkumu náboženských a církevních dějin českých zemí má problematika pobělohorské rekatolizace velmi důležité místo. Jednalo se o největší a nejmasovější proměnu náboženských postojů po christianizaci.¹¹⁹² Rekatolizace je v této práci sledována v lokální perspektivě na příkladu několika lokalit Boleslavského a Hradeckého kraje, a to v kontextu dalších otázek spojených s náboženským životem pobělohorského období. Primárně je věnována pozornost vztahu mezi úrovní duchovní správy, rekatolizací a postupným pronikáním barokní zbožnosti do života lidí. V úvodu byly základní otázky této práce rozděleny do několika okruhů. Na tomto místě je tedy zapotřebí shrnout závěry, které vyplývají z rozboru těchto otázek.

První skupinu tvoří **otázky spojené s obnovou a fungováním farní sítě a obnovou základního zázemí katolické církve**. Obnova církevní správy na Boleslavsku a v severní části Hradecka probíhala velmi pomalu. Nejen ze srovnání počtu farních beneficií s jejich počtem v době

---

¹¹⁹¹ Jiří MIKULEC a kol.: *Církev a společnost raného novověku*, s. 9.

¹¹⁹² Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, s. 115.

předhusitské a předbělohorské, ale i vzhledem k počtu obyvatel jednotlivých farností, nebyla ještě na počátku 18. století zcela stabilizována a dokončena. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že od 50. let 17. století do počátku 18. století došlo k výraznému zlepšení stavu církevní správy v oblasti, i když v porovnání s jinými regiony nebyl tento stav dobrý. V nejrozsáhlejších farnostech musel farář často urazit až 15 kilometrů do nejvzdálenějších vsí (frýdlantský před zřízením far v Novém Městě a Vsi, semilský až do obsazení fary ve Vysokém nad Jizerou, starobucký před obnovením fary v Horním Maršově), nadto obtížným horským či podhorským terénem. Je rovněž zcela zřejmé, že velký vliv na kvalitu církevní správy i na zdárný průběh rekatolizačního procesu měl počet obyvatel jednotlivých farností, jelikož žádná jednorázová akce (např. misijního charakteru) nemohla nahradit stálou přítomnost, péči i dohled faráře, jenž své úkoly nemohl při velkém množství duší řádně vykonávat. Ve sledovaných vikariátech se počet duší na počátku 18. století průměrně pohyboval od 1777 v mladoboleslavském, po 2841 v trutnovském vikariátu. Nejen ze srovnání počtu farních beneficií s jejich počtem v době předhusitské a předbělohorské, ale i vzhledem k počtu obyvatel jednotlivých farností, lze konstatovat, že ani na počátku 18. století nebyla ještě obnova církevní správy ve zkoumaném regionu dokončena a zůstává otázkou, zda lze její stav označit za stabilizovaný.¹¹⁹³

Podobně pozvolna probíhala i obnova materiálního zázemí farností, která byla hlavním předpokladem pro obnovu far. I v případě kostelů a zádušního jmění byl postup obnovy pomalý. Rychlost obnovy se na různých místech značně liší. Na pomalou rekonstrukci hospodářského zázemí farností i záduší měly vliv bezesporu i špatné hospodářské a sociální poměry po Třicetileté válce.¹¹⁹⁴

---

¹¹⁹³ K tomu srov. Eduard MAUR: *Problémy farní organizace*, s. 163-176. Někteří autoři kladou dokončení rekonstrukce farní správy již do doby po roce 1680, tak tomu je například u Ivany ČORNEJOVÉ: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, s. 20.

¹¹⁹⁴ Tento důvod pomalé obnovy zmiňuje již Franz Xaver KUHN: *Das Riesengebirge und sein Vorland*, s. 107.

Je třeba zdůraznit, že bezesporu existovala souvislost mezi stavem církevní správy, tedy tím, co je v této práci poměrně podrobně popsáno, a otázkami běžného života farnosti a vztahu obyvatel k církvi. Ovšem zároveň zde byla celá řada dalších faktorů, které konkrétní situaci ovlivňovaly. Zcela zásadní roli hraje otázka polohy (periferie – centrum), kdy můžeme zvláště dobře na příkladu frýdlantského panství pozorovat značné odchylky od vývoje v ostatních oblastech.

Druhou skupinu tvoří **otázky sledující nábožensko-politický a normativní rámec rekatolizačního procesu**. V mezinárodním kontextu se rekatolizace českých zemí jeví jako dílčí proces v rámci souboje konfesí o získání duchovního monopolu nad západním křesťanstvem. Tato snaha, jež vyplývala z ideje universalismu, byla příznačná pro středověké myšlení a byla silně spjata ještě i s novověkými představami o státě. Tento souboj nebyl v podstatě nikdy v úplnosti dovršen. Rekatolizace je vlastně v tomto ohledu vrcholným projevem zápasu s reformačním hnutím, syntézou protireformace a katolické reformy.¹¹⁹⁵ Průběh rekatolizace v českých zemích měl své charakteristické rysy, měl však i mnoho společného s osudy sousedních států (především pak se zeměmi, které spolu s nimi tvořily habsburské soustátí). Specifika rekatolizace českých zemí vyplývají již ze zvláštní situace, jež zde panovala v době předbělohorské, a z odlišné reformační tradice oproti jiným zemím ve střední Evropě. Porážka stavovského povstání na Bílé hoře otevřela cestu **plošné rekatolizaci** země. Tento proces měl hluboké důsledky, neboť změna konfesijní orientace obyvatelstva s sebou přinesla mnoho individuálních i kolektivních traumat a tragédií.

Rekatolizace v českých zemích probíhala mnohem pomaleji, než se předpokládalo. Příčiny pomalého postupu je nutné hledat nejen v zásadních nedostacích v církevní správě a ve špatném stavu katolického školství, ale i v násilnosti celého procesu, který vyvolával pokrytectví a prudký odpor obyvatel. Svoji roli sehrály i probíhající válečné operace.

---

¹¹⁹⁵ Jaroslav PÁNEK: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě.*, s. 3-4.

Na počátku 50. let 17. století došlo k zesílení rekatolizačního tlaku a započala druhá fáze pobělohorské rekatolizace. Poválečné zklidnění poměrů a nastolení politické stability vytvořilo prostor pro soustavnou a kvalifikovanou rekatolizační práci a vytvoření nové funkční farní organizace.

Náboženská otázka byla v posledních desetiletích 17. století zdánlivě vyřešena. Formálně byly Čechy a Morava pravověrně katolickou součástí habsburské monarchie. Rekatolizace však zcela neustala. V této době docházelo k postupnému upevňování církevní správy, k působení misií, k obnovování a zakládání klášterů, ke stavbě či přestavbě řady kostelů v barokním slohu. Země se postupně a pozvolna stávala katolickou, i když především v severních a východních Čechách přežívaly skupinky tajných nekatolíků, jejichž víra postupně získávala zcela specifický ráz.¹¹⁹⁶ Novou vlnu rekatolizace zahájil patent z roku 1717, zaměřený proti distribuci nekatolických knih a činnosti protestantských emisarů. Ve dvacátých a třicátých letech 18. století tak můžeme mluvit o poslední fázi pobělohorské rekatolizace. Po slezských válkách se pronásledování nekatolíků zaměřilo spíše proti rozvoji sektářství. Teprve osvícenství ale znamenalo ukončení rekatolizace.

Zásada přijatá na sněmu v Augsburgu v roce 1555 „čí země, toho víra“ (*cuius regio, eius religio*), jež byla platná pro všechna území Svaté říše římské po vestfálském míru, uzavřeném v roce 1648, vyžadovala po poddaných, aby vyznávali konfesi svého vládce, a upevňovala jednotu státu a církve. Na jejím základě se vytvořil klasický raně novověký konfesní stát. Garantem ideové jednoty společnosti, vycházející z jednoho vyznání a hierarchie hodnot stanovené jedinou státní církví, byl raně novověký stát. Ten tuto jednotu ochraňoval soustavou řady přísných zákonů.¹¹⁹⁷ Být nekatolíkem v katolickém konfesijním státě znamenalo

---

¹¹⁹⁶ Jan HORSKÝ - Zdeněk R NEŠPOR.: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86.

¹¹⁹⁷ Daniela TINKOVÁ: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 157.

spáchat zločin „proti Bohu a náboženství“, ale zároveň zločin proti státu.¹¹⁹⁸ V naprosté většině norem po Bílé hoře byl kladen velký důraz na církevní a náboženské otázky a s tím související otázky obecné mravnosti.

Na dějinách rekatolizace je dobře patrné, že vydání nějakého nařízení v raném novověku, ještě zdaleka neznamenal prosazení jeho dodržení. Možnosti předmoderního státu při prosazování zákonných norem byly ještě poměrně omezené. V případě náboženství, jež je vnitřní a citlivou sférou života každého jednotlivce, poté bylo prosazení zásahů státu dosti komplikované. Prosazování rekatolizačních norem naráželo na odpor, na různé formy obstrukcí. Proto musely být rekatolizační zákony vydávány opětovně. Problémem nebyl pouze odpor proti těmto nařízením a neochota je přijmout, ale i slabý mocenský aparát, tvořený jednotlivci, kteří vždy ne stejně horlivě uváděli normy do praxe. Tak například na panstvích Albrechta z Valdštejna se rekatolizační normy nedařilo prosadit téměř vůbec, zatímco v královských městech císařští rychtáři tyto normy prosazovali tvrdě. Jednou stranou mince je tedy norma, druhou pak konkrétní rekatolizační praxe.

Ve třetí skupině jsou **otázky řešící problematiku metod a technik rekatolizace v konkrétních lokalitách a výsledky rekatolizace**. V sedmi lokálních sondách byl nastíněn průběh rekatolizace v různých místech Bolešlavského kraje a severní části Hradeckého kraje. Z městského prostředí byly vybrány dva příklady – Mladá Boleslav a Trutnov. Z venkovského pak panství Frýdlant, Vrchlabí, Hostinné, jezuitské statky Žacléř a Žireč a panství Dobruška.

Ve městě Mladá Boleslav měla rekatolizace poměrně bouřlivý průběh a její prosazení nebylo jednoznačné. Podobně i v Trutnově provázela rekatolizaci řada sporů. Při porovnání obou měst z hlediska užitých metod a technik rekatolizace lze dojít k závěru, že bylo využito jejich široké spektrum. Předně došlo k zavedení rekatolizační legislativy do každodenní praxe (vyhnání nekatolických kněží, zákazy vykonávání

---

¹¹⁹⁸ Jiří MIKULEC: 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách*, s. 77.

živností, vypovězení nekatolíků z měst apod.). Další metodou byl byrokraticko-organizační nátlak (například rekonstrukce městských rad). Tyto metody byly podpořeny vojenskou přítomností ve městech. Na druhou stranu byly využity i metody nenásilné (okázalé barokní obřady, rekonstrukce církevní správy, vzdělávání). Nelze opominout ani působení rekatolizačních komisí a komisařů. V Trutnově byl výsledek více než uspokojivý. Naprostá většina obyvatel města se v roce 1651 hlásila ke katolické víře. Rekatolizace, prováděná zde především v letech 1626-1630, tedy slavila úspěch.

V případě Frýdlantu, Vrchlabí, Hostinného, Žacléře a Žirče byly počátky rekatolizace mnohem rozpačitější než ve sledovaných městech. Do značné míry to bylo dáno opatrností zdejší vrchnosti (Valdštejn, Trčka), která, vedena především hospodářskými zájmy, rekatolizaci nezačala provádět důsledně. Teprve po Valdštejnově zavraždění v roce 1634 a příchodu nových majitelů byl rekatolizační tlak zesílen, i když se stále ještě pod vlivem válečných událostí plně nerozvinul. K tomu došlo teprve koncem 40. a na počátku 50. let 17. století. Výsledky byly ale rozdílné. Velkou roli zde sehrála otázka blízkosti hranic a kvality duchovní správy. Na všech panstvích byla využita široká škála rekatolizačních metod a technik. Byly vydávány normy (patenty proti predikantům, zákazy nekatolických obřadů apod.). Tyto normy byly poté uváděny do praxe, přičemž bylo užito i násilí, které ovšem vyvolávalo útoky obyvatel za blízké hranice. Nebylo tedy tak účinné jako ve vnitrozemí. Lepších výsledků bylo dosaženo mírnými prostředky – především po zlepšení farní správy na konci 17. století a působením misií.

Zvláště na Frýdlantsku a Žacléřsku nebyla ještě dlouho po skončení třicetileté války rekatolizace úspěšná. Hlavní roli zde sehrála blízkost a dostupnost nekatolické ciziny. Teprve zlepšení farní správy a školství na panstvích na konci 17. století přineslo výsledky. Jiná byla situace na panství Vrchlabí a zcela odlišná na panstvích Hostinné a Žireč, kde již v *Soupisu poddaných* je uveden vyšší podíl katolického obyvatelstva. Na

panství Vrchlabí se po povstání, které zde vypuklo na jaře 1651, podařilo situaci pacifikovat a následujícího roku konvertovalo přes 2000 poddaných ke katolické víře. Zpočátku byl přestup poddaných ke katolické víře zřejmě spíše formální záležitostí. Později, ale především v důsledku výměny generací, došlo k prohloubení katolické víry a zbožnosti zdejších obyvatel. Byla to tedy především blízkost zemských hranic, která ovlivňovala úspěch či neúspěch rekatolizační akce na venkovských panstvích. Jak již bylo zdůrazněno, hranici v 17., a dokonce i v 18. století, si nelze představovat jako nepropustnou hráz.

Z hlediska početního výskytu nekatolíků jako jednoho z mnoha ukazatelů úspěchu rekatolizace, který ovšem nijak nevypovídá o vnitřním přijetí víry a náboženském myšlení obyvatel, je možné konstatovat, že vývoj měl v různých částech sledovaného území rozdílný průběh. Jiná situace byla v centru a jiná na periferii sledované oblasti. Především na Frýdlantsku, Semilsku a Žacléřsku byl výskyt nekatolíků mnohem častější než v jiných částech kraje. Významnou roli zde hrála blízkost protestantského prostředí a odlehlost těchto oblastí od centra, jež vytvářely příznivé podmínky pro rezistenci nekatolíků a pouze pozvolný postup rekatolizace. Zcela jasně vyjádřil tuto skutečnost Antonín Podlaha ve své práci k dějinám katolické reformace: *„Práce misionářská byla tu tím nesnadnější, poněvadž obyvatelé tamější měli zcela nablízku v sousední Lužici jinověrné přísluhovače, učitele to bludů velmi horlivé.“*¹¹⁹⁹ Zpovědní seznamy i farářské relace ukazují pro Bolešlavský kraj, že rekatolizace byla dlouhodobým a problematickým procesem. Jejich údaje z poslední třetiny 17. století sice již přináší obraz rámcově konfesijně sjednocené společnosti, objevují se v něm však i prvky dlouhodobé rezistence nekatolíků. Ve většině farností byli nekatolíci v těchto pramenech uváděni zřídka, ale opakovaně, z čehož je možno odvodit existenci tajného nekatolictví. Na Frýdlantsku a Semilsku (zvláště v podhůří Krkonoš) je výskyt nekatolíků možné označit za obvyklý. Vyšší

---

¹¹⁹⁹ Antonín PODLAHA: *Z dějin katolické reformace*, s. 108.

výskyt nekatolíků nacházíme tedy na periferii zkoumaného regionu. Okrajovost přitom není pouze důsledkem blízkosti hranice s konfesionálně nekatolickým prostředím, které poskytovalo určitou základnu k naplnění církevních potřeb nekatolíků, ale představuje i možnost úniku. Jedná se ovšem i o periferii z hlediska rychlosti přeměny struktur společnosti, které spočívaly v dlouhodobě se nezlepšujícím stavu duchovní správy a pomalém postupu vrchnosti proti nekatolíkům.

Z příkladu panství Dobrovice je zřejmé, že se ještě v první polovině 18. století uvnitř navenek formálně konfesijně sjednocené společnosti skrývala poměrně hluboká nekatolická rezistence, a to i v místech, ve kterých bychom podobnou situaci na základě údajů zpovědních seznamů nepředpokládali. Sonda do několika rekatolizačních případů na Dobrovicku může, díky dochovaným pramenům, ilustrovat konkrétní průběh rekatolizační praxe a doplnit tak pohled, který z druhé strany umožňují zpovědní seznamy. Případy zde uvedené zcela jasně dokumentují nástup nové kvality rekatolizační praxe ve 30. letech 18. století, která se projevuje zostřením represivní činnosti. Ze sondy do rekatolizační praxe na dobrovickém panství vyplynulo, že víru podezřelých z nekatolicství není možné přiřadit k žádnému oficiálnímu vyznání. Rozbor jejich výpovědí, které se týkaly především četby zakázaných knih, naznačil jisté zvláštnosti jejich náboženského vyznání a poskytl i pohled na roli četby ve venkovské společnosti 18. století, která tyto svébytné náboženské postoje spolu s ústní tradicí spoluvytvářela. Víra podezřelých z nekatolicství na Dobrovicku je těžce definovatelná a je svým způsobem blízká spíše blouzniveckému hnutí druhé poloviny 18. století (tolerančnímu sektářství), než některé z vyhraněných nekatolických konfesí. Prameny z tohoto období označují všechny nekatolíky stejným způsobem, protože je vymezují vzhledem k oficiální ideologii, vycházející

ze státního zřízení a zákonů, tedy vůči katolickému vyznání, pouze negativně.¹²⁰⁰

Ve zpovědních seznamech jsou nejnižší počty nekatolíků zaznamenány v letech 1700-1710. V následujících letech počet opět mírně stoupá. Na Frýdlantsku dokonce až na více jak dva tisíce. Obecně prezentovány jsou dva důvody: zmírnění rekatolizačního tlaku a nástup pietismu jako hnutí usilujícího o obrodu protestantismu.¹²⁰¹ Z hlubšího pohledu na strukturu nekatolíků ve zpovědních seznamech, ale i na konkrétní rekatolizační případy řešené dobrovickým hrdelním soudem, vyplývá, že se těchto deliktů dopouštěli především starší lidé a osoby, které se nevěnovaly zemědělské činnosti.

Poslední skupina otázek se zabývá **náboženskou praxí a barokní zbožností**. Zde je možné sledovat bližší souvislost mezi postupnou stabilizací církevní správy a zaváděním nových prvků katolické barokní zbožnosti do života společnosti. Například počet svátků a náboženských slavností v průběhu sledovaného období rostl, a zvláště intenzivně se rozvíjel od počátku 18. století. Rovněž docházelo k zvýšení nároků církve na obyvatelstvo, jak z hlediska věroučného, tak i hospodářského, a ke zlepšení kontroly obyvatel.

Z krátkého zastavení u otázky úcty svatých a církevního roku je zřejmé, že počet svátků a náboženských slavností v průběhu sledovaného období rostl a výrazně sílil. Zde je možné sledovat jistou souvislost s postupnou stabilizací duchovní správy ve farnostech. Na konkrétním případě z rekatolizační praxe bylo možné ve výpovědích aktérů vysledovat hluboký význam, který byl připisován zázračným skutkům světce a relikvii, které tak zřejmě hrály v kultu svatých základní roli.

Znakem je rovněž záliba věřících v poutích a nárůst projevů barokní zbožnosti. Tedy jejího přijetí širokými vrstvami pobělohorské společnosti. Pokud by měly být poutě jedním ze znaků úspěchu rekatolizačního

---

¹²⁰⁰ K tomu viz. Zdeněk R. NEŠPOR: *Víra bez církve*, s. 22-26.

¹²⁰¹ K tomu například Jaroslav KADLEC: *Přehled českých církevních dějin*, II. díl, s. 92-97.

procesu, bylo by jej možné označit z tohoto hlediska za úspěšný. Účast na pouti ale mohla být pro některé jedince pouze deklarativním a formálním projevem zbožnosti. Nejednoznačná je v souvislosti s rekatolizací interpretace počtu barokních bratrstev. Tyto záležitosti mohou a nemusí mít přímou souvislost s procesem rekatolizace, je ovšem nutno je sledovat v souvislosti s postupným pronikáním potridentské zbožnosti a náboženské praxe do společnosti.

V průběhu výzkumu otázek vymezených v úvodu vyplynula řada dalších problémových okruhů a jejich možných řešení. Řada otázek spojených s církevní správou a rekatolizací zde tedy nebyla řešena. Jsou to především otázky spojené s působením jednotlivých kněží, s působením řeholních institucí a patronátním právem. Jednotlivé sondy do konkrétních rekatolizačních případů vytvořily možnost srovnání, nejsou však ani zdaleka vyčerpávající. Hlubší studium dějin rekatolizace na jednotlivých panstvích tak zůstává úkolem, který by měl řešit tým historiků v dalších pracích. Komplexní řešení by tak bylo možné pouze v případě užšího teritoriálního vymezení, v takovém případě by ovšem odpadla možnost srovnání. Definitivní závěry o vývoji církevních a náboženských poměrů na Boleslavsku a v severní části Hradeckého kraje v 17. a 18. století by tak mohly být stanoveny až po důkladném probádání těchto dalších problémových okruhů a po užití doplňujících metod, jež se nám nabízejí.

Na prvním místě je to hlubší studium patrimoniálních písemností, ve kterých je možné hledat odpovědi na otázky patronátního práva i postupu vrchnosti v souvislosti s rekatolizací. Ne vždy je ale tento materiál kvalitně dochován. Dále je to studium materiálů týkajících se škol, jejichž význam je pro proces rekatolizace rovněž nezanedbatelný, jelikož jejich prostřednictvím bylo možné ovlivňovat nastupující generace. Velké množství pramenů k této problematice skýtají archivy měst, ale i některých farních úřadů. Proces rekatolizace je pak zapotřebí podrobit i důkladnému mikrohistorickému bádání prostřednictvím studia pramenů,

jejichž původci jsou přímo aktéry tohoto dějinného procesu, deníků, pamětí a jiných písemných projevů jednotlivců (egodokumentů).¹²⁰²

Souhrn a interpretace uvedených údajů nutně naráží na určité limity. V první řadě je třeba připomenout, že v této práci jsou užity pouze některé z mnoha druhů pramenů, které umožňují alespoň dílčí pohled na otázku rekatolizace a barokní zbožnosti. Prohloubení našich znalostí a rozšíření náhledu na problematiku rekatolizace o další prameny zůstává úkolem dalšího studia.

Jedním z metodických východisek této práce bylo pojetí pobělohorské rekatolizace jako součásti procesu konfesionalizace, respektive katolické konfesionalizace, tak jak bylo toto paradigma uvedeno do evropské historiografie v 80. letech 20. století. Z tohoto hlediska je rekatolizace strategií státní a církevní moci při prosazování monokonfesního státu.¹²⁰³ Prosazení rekatolizace doprovázela řada opatření, od normativně-legislativních, přes byrokraticko-organizační, až po násilné.¹²⁰⁴ Řadu těchto opatření je možné zasadit do kontextu konfesionalizace, i když je třeba si uvědomit, že tento koncept, platný do jisté míry pro vlastní území Říše, nelze aplikovat pro vývoj v českých zemích zcela. Rovněž je zapotřebí přihlédnout ke kritice tohoto konceptu, především k jeho omezení na tři základní konfese, nerespektování specifík jednotlivých náboženských a teologických systémů a k diskutabilní periodizaci. I přesto může být tento koncept jistým vodítkem při rozboru rekatolizace v českých zemích. Žádnou teorii ovšem nelze přeceňovat, jelikož každá

---

¹²⁰² Postupem mikrohistorického bádání podrobuje zkoušce koncept konfesionalizace ve své práci Frank FÄTKENHEUER: *Lebenswelt und Religion*. Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600. Göttingen 2004, 395 s. Fätkenheuer se zde pokouší o mikrohistorický přístup k tomuto problému, na základě egodokumentů, povětšinou deníků (od deníku představeného poslu würzburgského biskupa, přes protestantského obchodníka Hieronyma Rueffera, až po venkovského faráře Thomase Wirsinga). Fätkenheuer vychází z předpokladu, že skutečný význam náboženství lze objasnit jen analýzou životního světa (pohledu na život) jednotlivých lidí, což, jak píše, není možné na základě různých visitačních protokolů, které v bádání o tomto období církevních dějin zaujímají výrazné postavení.

¹²⁰³ Olga FEJTOVÁ: *Já pevně věřím a vyznávám ...*, s. 275.

¹²⁰⁴ Jiří MIKULEC: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, s. 115-124.

„teorie je pouze shrnutí zápletky.“¹²⁰⁵ Historie je deskriptivní, i proto je základem této práce popis událostí a jejich srovnání. Jedině popis událostí v různých lokalitách a jejich srovnání umožňuje pohled na proces rekatolizace v širších souvislostech. Především odkrývá skutečnost, že norma a její obraz v konkrétní praxi se do značné míry liší.

---

¹²⁰⁵ Paul VEYNE: *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec 2010, s. 167.

Seznam pramenů a literatury

A. Prameny

I. Archivní prameny

1. Národní archiv v Praze

fond Archiv pražského arcibiskupství I.

Zprávy farářů o stavu far z let 1676-77 jako odpovědi na 42 otázek konzistoře (*Relationes*)

inv. č. 1318, sign. B 11/10 (vikariát Frýdlant)

inv. č. 1319, sign. B 12/11 (vikariát Mladá Boleslav)

Zprávy farářů o stavu far, jako odpovědi na 42 konzistoře z roku 1700 (*Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali preposita a. 1700*)

inv. č. 1359, sign. B 13/19 (vikariát Mnichovo Hradiště)

inv. č. 1360, sign. B 14/1 (vikariát Frýdlant)

inv. č. 1361, sign. B 14/2 (vikariát Český Dub)

Duchovní přiznávací tabely z roku 1713

inv. č. 1396, sign. B 15/7 (vikariát Dobruška)

inv. č. 1397, sign. B 15/8 (vikariát Frýdlant)

inv. č. 1398, sign. B 15/9 (vikariát Český Dub)

inv. č. 483, sign. B 37/12, Repertář k přijaté korespondenci arcibiskupské konzistoře 1656-1661 (*Repertarum registraturae a Januario 1656 usque ad Decembrem 1661*)

inv. č. 1231, sign. B 4/6, Zpráva o vizitaci kostelů v kraji Boleslavském 1670 (*Visitatio ecclesiarum et parochiarum in Districtu Boleslaviensi*)

inv. č. 1233, sign. B 4/8, Zpráva o vizitacích far v Čechách (též Lužici) a jiné písemnosti (*Visitatio canonica*)

inv. č. 1295, sign. B 10/8a, Kniha konfirmací k farám z let 1637-1659

inv. č. 1296, sign. B 10/8b, dtto z let 1654-1659

inv. č. 1300, sign. B 10/12, *Ordo circa Vicarios*, zde Instrukce pro provádění pravidelných vizitací arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (tisk), b. d.

inv. č. 1301, sign. B 10/13, Seznam far, farářů, patronů a kostelů z let 1672-1674 podle 27 vikariátů, doplňovaný do roku 1682

inv. č. 1303, sign. B 10/15, Seznam far, farářů a patronů z roku 1696, revidovaný roku 1709 (*Matricula beneficiorum, beneficatorum et patronum*)

inv. č. 1314, sign. B 11/6, Seznam far obsazených i neobsazených se jmény kolátorů v pořadí vikariátů (cca 1631)

inv. č. 1469, sign. B 20/1a, Kniha patentů z let 1662-1710 (*Patentes consistoriales*)

inv. č. 1470, sign. B 20/1b, Kniha patentů z let 1662-1710 (*Patentes archiepiscopi*, opis z 18. století)

inv. č. 1726-1732, sign. B 41/1-B 41/7, Knihy farních důchodů (*Liber proventuum parochialium*, 1. svazek z let 1570 -16., 2. svazek z let 1543-1735, 3. svazek z let 1555-1737, 4. svazek z let 1561-1675, 5. svazek z let 1523-1718, 6. a 7. svazek z roku 1683)

inv. č. 2267-2273, sign. B 76/1-7, Theologicko – kanonický abecední věcný slovník ze statutu arcibiskupa Arnošta z Pardubic, synody z roku 1605, konstitucí, patentů, dekretů a reskriptů s odkazy i texty, pořízený roku 1765 kancléřem Benediktem Stöberem a doplňovaný vložkami do roku 1771 (*Codex ecclesiasticus archidioecesis Pragensis ordine literario digestis ...*); 1. svazek (A-B), 2. svazek (C), 3. svazek (D-F), 4. svazek (G-K), 5. svazek (L-M), 6. svazek (N-Q), 7. svazek (R-Z)

inv. č. 2937, sign. C 80, karton 757, Recepta za rok 1624
 inv. č. 2938, sign. C 80, karton 758, Recepta za rok 1627
 inv. č. 2945, sign. C 80, karton 766, Recepta za rok 1629
 inv. č. 2946, sign. C 81, karton 767, Recepta za rok 1630
 inv. č. 2972-73, sign. C 84, karton 811 -812, Recepta za rok 1656
 inv. č. 2976, sign. C 84, karton 818, Recepta za rok 1660
 inv. č. 3348, sign. C 109/1, karton 2038, Historica - Královéhradecké biskupství
 inv. č. 4061, sign. D 141/8, karton 2689-2691, Zprávy vikářů o stavu kostelů a beneficií
 inv. č. 4067-4070, sign. D 143/1-3a, kt. 2689-2691, Kanonické vizitace (*Visitatio canonica*)
 inv. č. 5359, zde: *Cosignatio Iurisdictionis sub Decantu Fridlandesi et Archidiaconatu Zittaviensis* z 16. dubna 1625, *Cathedraticum* z roku 1642, *Consignatio Omnium Decanorum et Parochorum Districtus Junioris Boleslai* z roku 1644
 inv. č. 5573, Vyjádření děkana Havlíka k zamýšlenému připojení vsi Hřivna ke Košatecké farnosti, 3.6.1662

fond Stará manipulace

inv. č. 1598, sign. K19/1, karton 1120
 inv. č. 3009, sign. R 109/1, 10, 12, 37, 46-49, kartony 1977, 1980-1981, 2012, 1994
 inv. č. 3683, sign. T9/15, 78, kartony 2372 a 2376

fond Valdštejnů

inv. č. 32, sign. F 67/8a-i, karton 27-28

fond Jezuitika

inv. č. 54a, rkp. 19, Výroční zprávy (*Litterae annuae*)

2. Österreichisches Staatsarchiv Wien

2.1 Haus-, Hof- und Staatsarchiv

fond Klosterakten

sign. KA 145-146 – jezuitské panství Žireč – Žaclěb (Schurz – Schatzlar)
 Handschrift Blau 775 – urbář a popis pantví Žireč – Žaclěb (Schurz – Schatzlar)

3. Státní oblastní archiv v Litoměřicích

3.1 pobočka Děčín

fond Historická sbírka Clam-Gallas

inv. č. 472, karton 163, Město Frýdlant – církevní záležitosti.
 inv. č. 632, karton 186, Uprchlíci z Děřichova v letech 1651-1652.
 inv. č. 517, karton 177, Evangelické obyvatelstvo
 inv. č. 577, karton 182, Dolní Pertoltice – refromace 1637-1676
 inv. č. 792, karton 204, Inventář kostela a školy v Ludvíkově (v inventáři zapsán jako situační plán církevních pozemků) b. d.
 inv. č. 903, karton 217, Višňová: Kostely, evangelíci, duchovní, spory mezi katolíky a protestanty z let 1638-1817
 inv. č. 917, karton 218 Evangeličtí kněží ve Višňové (1602-1811)
 inv. č. 918, karton 218, Patronátní záležitosti kostela ve Višňové z let 1655-1767
 inv. č. 1276, karton 284, Liberecké škapulířové bratrstvo
 inv. č. 1692, karton 477-478, Reformace a protireformace

3.2 Státní okresní archiv Liberec

fond Farní úřad Ves

inv. č. 5, kn. 5, Pamětní kniha

inv. č. 13, kn. 13, Kniha farních počtů (jedná se o zádušní počty)

3.3 Státní okresní archiv Semily

fond Děkaný úřad Semily

inv. č. 1, kn. 1, Kniha instrukcí a nařízení církevních a světských úřadů 1661-1816

4 Státní oblastní archiv Praha

4.1 Státní okresní archiv Mladá Boleslav

fond Děkaný úřad Dobruška

inv. č. 1, kn. 1, Pamětní kniha

fond Archiv města Dobruška

Stará registratura, sign. I C 1a, kt. 12-15, Trestní spisy,

Městské knihy – radní manuály, sign. I B 5, I B 12.

5 Státní oblastní archiv Záměsk

5.1 centrála - Záměsk

fond Sbírka matrik

inv. č. 1649., sign. 32-8044, kniha 1649, Matrika narozených, zemřelých a oddaných z let 1626-1658 - Dolní Lánov

inv. č. 2870, sign. 50-1, kniha 2870, Matrika narozených, zemřelých a oddaných z let 1638-1643 - Hostinné

inv. č. 2871, sign. 50-2, kniha 2871, Matrika narozených, zemřelých a oddaných z let 1644-1652 - Hostinné

inv. č. 10314, sign. 177-1, kniha 10314, Matrika narozených a oddaných z let 1653-1692 - Vrchlabí

5.2 Státní okresní archiv Hradec Králové

fond Biskupská konzistoř Hradec Králové

inv. č. 2145-2265, kartony 96-106, Podklady pro vyhotovení fasí.

fond Biskupský archiv Hradec Králové

inv. č. 153, sign. IV N 10, karton 7, Zřizování nových far v královéhradecké diecézi z prostředků Kongregace pro šíření víry, jež na zřízení nových far postoupila 60000 zlatých (1721).

inv. č. 159, sign. IV N 17, karton 7, Soupis far, farářů, kaplanů, patronátních úřadů, filiálních kostelů a počtu věřících v královéhradecké diecézi (po roce 1717).

inv. č. 947, 951, 960, 967, karton 39-40, Vizitační zprávy z let 1769 a 1773

5.3 Státní okresní archiv Trutnov

fond Archiv města Trutnov

inv. č. 2-3, karton 1, listiny z 26. 2. 1752 a 10. 2. 1753

inv. č. 12, kniha 9, Kronika města Trutnova Simona Hüttela o událostech z let 1484-1601

inv.č. 348, karton 7, Obnova děkanského kostela po požáru 1745

fond Archiv města Vrchlabí

inv. č. 2637-2684, karton 193, Obecní počty 1551-1652

fond Arciděkanský úřad Trutnov

Kopie farní korníky po roce 1750 (retrospektivní zápisy, nezpracováno)

„Allerhand Anmerkungen“ (2. pol. 18. století, nezpracováno)

Inventarium Ecclesia Decanalıs Trutnoviensis (1717, nezpracováno)

Invetarium Ecclesiae Altstadiensis (nezpracováno).

Consignatio continens statum beneficii decanalıs Trutnovıensis pro Anno Christi 1770 (nezpracováno)

fond Děkanský úřad Hostinné

Kronika z let 1718-1834 (nezpracováno)

Pamětní kniha z let 1836-1923 (nezpracováno)

Consignatio continens Statum Beneficii decanalıs Arnaviensis, 22. března 1782 (nezpracováno)

fond Děkanský úřad Vrchlabí

Farní kronika z let 1636 až 1771 (nezpracováno)

Pamětní kniha 1697-1836 (nezpracováno)

Účet a inventář děkanského chrámu z roku 1719 (nezpracováno)

fond Farní úřad Dolní Lánov

inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha z let 1601-1666

Pamětní kniha 3. díl z let 1842-1938 (nezpracováno)

fond Farní úřad Žireč

Pamětní kniha 18-19. stol. (nezpracováno)

fond Archiv obce Žireč

inv. č. 1, kniha 1, Gedenkbuch der Gemeinde Schurz – Dorf

fond Archiv města Žacléř

inv. č. 103, karton 1, Výslech Moniky Braunové z Vrchlabí pro podezření z vraždy dítěte

5.4 Státní okresní archiv Jičín

fond Archiv města Sobotky

inv. č. 41, sign I/35, kt. 2, Inventář klenotů v záduší kostela

fond Děkanský úřad Sobotka

Pamětní kniha (nezpracováno)

5.5 Státní okresní archiv Náchod

fond Farní úřad Zdoňov

inv. č. 52, karton 20, Mapa trutnovského vikariátu z roku 1782

II. Edice

BURDOVÁ, Pavla – CULKOVÁ, Dagmar – ČÁŇOVÁ, Eliška – LIŠKOVÁ, Marie – RAJTORAL, František (edd.): *Terziánský katastr český*, sv. 3., Dominikál, Praha 1970, 653 s. *Canones et decreta sacrosancti oecumenici Concili Tridentini sub Paulo III. Iulio III. et Pio IV. Pontificis maximis. Cum appendice Theologiae candidatis perutili. Editio novissima ad fidem optimorum exemplarium castigate impressa.* Romae 1904, 551 s.

ČÁŇOVÁ, Eliška (ed.): *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny*. Nejstarší zповědní seznamy 1570-1666. Svazek 1 a 2. Praha 1973, 753 s. Táž: *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny*. Nejstarší zповědní seznamy 1628-1670. Svazek 3. Praha 1983, 369 s.

ČÁŇOVÁ, Eliška (ed.): *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*. SAP 29,1979, s. 20-55.

DOSKOČIL, Karel (ed.): *Berní rula. Popis Čech roku 1654*. Praha 1953-1954, 872 s.

DOSKOČIL, Karel (ed.): *Listy a listiny z dějin československých 869-1938*. Praha 1938, 147 s.

CHALUPA, Aleš – ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie (edd.): *Berní rula*, 8-9. Kraj Boleslavský. Praha 2001, 440 s.

JIREČEK, Hermenegild (ed.): *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého 1627. Codex Iuris Bohemici* (dále CIB). Tomus 5, Pars 2. Praha 1888, 596 s.

JIREČEK, Josef (ed.): *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína. CIB*. Tomus 4, Pars 3, Monumenta Iuris municipalis, Sectio 2. Praha 1876, 457 s.

KALOUSEK, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské. Archiv český*. 23. díl, Praha 1906, 600 s.

KOLLMANN, Hynek (ed.): *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia*. Tomus 1. Pars 1. Praha 1923, 342 s.

KRÁSL, František (ed.): *Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali anno 1700 venerebili clero preposita*. Tomus I. Districtus Chrudimensis. Pars I. Sub vicario Chrudimensi. Pragae 1904, 227 s.

Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského sepsaná. Mladá Boleslav 1935.

MARAT, F.(ed.): *Soupis poplatnictva 14 krajův království českého z roku 1603*. VKČSN 1898, s. 1-129.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka – KUKÁNOVÁ, Zlatuše – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko – Bydžovsko 1-4*. Praha 2000, 1539 s.

PAZDEROVÁ, Alena (ed.): *Soupis poddaných podle víry. Boleslavsko*. Praha 1994, 714 s.

PEŠÁK, Václav (ed.): *Berní rula. Kraj Hradecký. I. a II. díl. Svazek 12 a 13*. Praha 1951 a 1954

SCHLESINGER, Ludwig (ed.): *Simon Hüttels Chronik der Stadt Trautenau (1484-1601)*. Prag 1881, 435 s.

ŠIMÁK, Josef Vítězslav (ed.): *Listář fary turnovské z let 1620-1696*. Věstník královské české společnosti nauk 1910, čl. 6, s. 1 – 154

Týž: *Instrukce kostelníkům, vydaná hejtmanem Hoberkem na panství Svijanském z roku 1645*. Věstník Královské české společnosti nauk 1897, s. 1-7.

Týž: *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671- 1725*. Díl 1, 1. Boleslavsko a Kouřimsko . Praha 1909, 405 s.

ŠTĚDRÝ, František (ed.): *Stavivo k podrobné historii církevní v Čechách*. Confirmationem ad beneficia ecclesiastica 1637-1660. SHK 11, 1910, s. 1-10, 165-173, 12; 1911, s. 33-46, 193-200; 13, 1912, s. 76-83, 176-181; 14, 1913, s. 41-51, 165-171; 15, 1914, s. 41-47, 132-137.

ŠTĚDRÝ, František (ed.): *Znovuzřízení katolické duchovní správy po roce 1620*. SHK 1925, s. 34-46.

TOMEK, Vacslav Vladivoj (ed.): *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské*. Praha 1873, 107 s.

IV. Tištěné prameny

Synodus Archi-Dioecesana Pragensis habita ab ... Sbigneo Berka, Dei et Apostolicae Sedis gratia Archi-Episcopo Pragensi, et Principe, Legato Nato etc. Anno a Christi Nativitate 1605. in festo S. Wenceslai Principis Martyris, ac Patroni Regni, nunc vero adnexis Statutis provincialibus Ernesti Archi-Episcopi primi Pragensis, cum novo et locupletissimo indice, ex speciali mandato ... Joannis Mauritii Gustavi, Dei gratia Archi-Episcopi Pragensis, Sedis Apostolice Legati nati, Comitis de Manderscheid-Blanckenheim et Geroldstein, ... Reimpressa. Pragae 1762.

Kniha bratrstva Těla Kristova v Trutnově (asi 1690-1703) Uloženo v Muzeu Podkrkonoší Trutnov, podsбірka „Archiv“, př. č. 8023.

Schematismus duchovenstva diecéze královéhradecké (dříve Catalogus Venerabilis Cleri Dioeceseos Reginae-Gradecensis) 1866-1949.

V. Internetové zdroje (elektronické edice a digitalizované prameny)

Geho Milosti Ržimského Cýsaře Uherského a Českého Krále ec. Josefa Prwnjho. Arcy-Knjžete Rakauského ec. Pána nasseho Negmilostiwęgssýho. Nowé Práwo Vtrpné a Hrdelnj pro Králowstwj České Margabswj Morawské a Knjžetcstwj Slezské. Vytisštěno w Praze: V Dědičuw Jana Karla Gefábka skrze Jana Adama Cecynkara Faktora 1708.(Elektronická kniha v katalogu Státní vědecké knihovny v Olomouci: <http://eod.vkol.cz/ii630310/>).

Constitutio Criminalis Theresiana aneb Ržjmské Cýsařské w Vhřjch a Czechách etc. etc. Králowské Aposstolské Milosti Marye Terzye Arcy-Kněžny Rakauské ... hrdelnj Práwnj Ržad. W Wjdni : Wytisštěný v Jana Tomasse vrozeného z Trattnerů, Cýsařsko-Královského Dworského Impressora, 1769. (Elektronická kniha v katalogu Státní vědecké knihovny v Olomouci:<http://eod.vkol.cz/iii32047/>).

Jan Ámos KOMENSKÝ: *Historie o těžkých protivenstvích církve české*. zdroj: <http://texty.citanka.cz/komensky/perztoc.html>.

B. Literatura

- ADAM, Adolf: *Liturgický rok*. Historický vývoj a současná praxe. Praha 1998, 325 s.
Týž: *Liturgika*. Praha 2001. 471 s.
- ADAMOVÁ, Karolína: *Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. - 19. století)*. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica 1-2, s. 127-156.
- ACHLEITNER, Margarete: *Ortsbuch von Schwarzenenthal*. 1. Band. Marktoberdorf 1989.
- ANDĚL, Tomáš: *Františkánský klášter v Hostinném*. Krkonoše. Jizerské hory 46, 2013, č. 8, s. 46-47.
- BAHLCKE, Joachim (ed.): *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*. Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte. Band 16. Köln 2009, 436 s.
- BAREŠ, František: *Paměti města Mladé Boleslavě*. Díl 1. a 2. Mladá Boleslav 1920, 304 a 302 s.
- Týž: *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Mladoboleslavském*. Praha 1905, 412 s.
- BELLING, Vojtěch – KRACÍKOVÁ, Lucie: *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*. Praha 2003, 127 s.
- BELLING, Vojtěch: *Panství Frýdlant v období kolonizační transformace*. Příspěvek k dějinám osídlení a sociální struktury českého pohraničí ve vrcholném a pozdním středověku. Diplomová práce FF UK. Praha 2005, 140 s.
- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít: *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek IX (1683-1740). Praha – Litomyšl 2011.
- BÍLEK, Tomáš V.: *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích Království českého zvláště*. Praha 1896.
- BÍLEK, Tomáš V.: *Reformace katolická nebo-li obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, 336 s.
- BÍLEK, Tomáš V.: *Stav far 1650-1652 v kraji Boleslavském*. Památky archeologické 13., s. 177-182.
- BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*. Praha 2001, 948 s.
- BLASCHKA, Anton: *Das Trautenauer Untertanenverzeichnis vom Jahre 1651*. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines 14, 1925, s. 111 an.
- BLASCHKA, Anton: *Die Arnauer Jesuitennresidenz*. In: JDRV 15, 1926, s. 60.
- BLASCHKA, Anton: *Die Trautenauer Ringsäule und Ihr Stifter*. Heimat 1, 1923, s. 90-91.
- BOBOWSKI, Kazimierz – DZIURLA, Henryk (edd.): *Krzeszów uświęcony łaską*. Wrocław 1997. 415 s.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*. In: Pražské arcibiskupství 1344-1994, Praha 1994, s. 164-178.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Poutní místa v Čechách*. Praha 1995, 286 s.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Vývoj diecézní organizace českých zemí*. In: *Tradicio et cultus*. Praha 1993, s. 21-25.
- BOROVÍČKA, Josef: *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597-1599*. ČČH 28, 1922, s. 277-304.
- BOROVÝ, Klement: *Antonín Brus z Mohelnice*. Praha 1873, 324 s.
- BOROVÝ, Klement: *Dějiny arcidiecéze pražské*. Praha 1874, 533 s.
- CATALANO, Alesandro: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008, 637 s.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*. HD 5, 1971, s. 55.

- ČÁŇOVÁ, Eliška: *K počtu far v Čechách v 17. a 18. století*. HD 18, 1994, s. 179-181.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*. HD 4, 1970, s. 19-32.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Rekatolizace severních Čech*. In: Sborník příspěvků k době poddanského povstání v severních Čechách. Praha 1980, s. 9-42.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech 1620-1671*. SAP 35, 1985, s. 486-557.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*. SSH 7, 1972. Praha 1972, s. 61-75.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Rekatolizace ve středočeském kraji*. SSH 11, 1976, s. 65-85.
- ČECHURA, Jaroslav: *Instrukce panství Častolovice z let 1626 -1631*. Časopis Národního muzea 163, 1994, s. 25 -33.
- ČECHURA, Jaroslav: *Panství Frýdlant po třicetileté válce. (Norma, konfesionalizace a každodenní realita)*. Historická Olomouc 13, 2002, s. 83-97.
- ČERNÝ, Václav: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Jičínští jezuité a rekatolizace*. In: *Rekatolizace v Českých zemích*. Pardubice 1995, s. 65-72.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. In: Táž (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2003, s. 14-24.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995.
- ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek VIII. (1618-1683). Praha – Litomyšl 2008
- DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstání*. Bratislava 1986, 212 s.
- DAVID, Karel: *Knihy farních důchodů arcidiecéze pražské I. – VI. (Libri proventum parochialium)*. Katalog signatury B 41. Praha 1960.
- Dějiny hmotné kultury*. díl 2., část 2., 1003 s..
- Dějiny obcí okresu mladoboleslavského a benátského*. Mladá Boleslav 1926, 375 s.
- DEMUTH, Josef: *Der politische Bezirk Trautenau*. Trautenau 1901.
- DENIS, Arnošt: *Čechy po Bílé hoře*. Praha 1911.
- DIETZ, Burkhard – EHRENPFEIS, Stefan (Hrsg.): *Drei Konfessionen in einer Region*. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung in Herzogtum Berg von 16. bis zum 18. Jahrhundert. Köln 1999, 550 s.
- DOLEŽALOVÁ, Eva: *Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodářství a studijní nadace*. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 135-148.
- DUCREUX, Marie-Elisabeth: *Způsob čtení a vtať ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*. AUC – HUCP 32, 1992, 1-2. s. 51-80.
- DUCREUX, Marie-Elisabeth: *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*. Literární archiv Památníku národního písemnictví 27, 1994, s. 61-87.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku*. III. díl. Náboženství, magie, osvícenství. Praha 2006, 339 s.
- DVOŘÁK, Tomáš: *Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354-1436*. Ústecký sborník historický 2004. Gotické umění a jeho historické souvislosti III. Ústí nad Labem 2004, s. 49-90.
- EISENMÄNGER, Theodor: *Geschichte der Stadt Schmiedeberg im Riesengebirge*. Breslau 1900, 256 s.
- ELKAN, Albert: *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenreformation“*. In: Historische Zeitschrift 112, 1914, s. 473-493.
- EMLER, Josef: *Rukověť křesťanské chronologie, zvláště české*. Praha 1876, 90 s.

- Encyklopedia katolicka. Lublin 2002.
- EVANS, Robert John Weston: *Vznik habsburské monarchie (1550-1700)*. Praha 2003, 593 s.
- FASSBINDER, Stefan: *Frömmigkeit. Entwicklung und Problemfeld eines Begriffs*. In: Saeculum 47, 1996, s. 6-34.
- FATA, Márta: *Ungarn. das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500-1700*. Münster 2000, 359 s.
- FÄTKENHEUER, Frank: *Lebenswelt und Religion*. Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600. Göttingen 2004, 395 s.
- FEJTOVÁ, Olga: „Já pevně věřím a vyznávám ...“. Rekatalizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské. Praha 2012, 326 s.
- FEJTOVÁ, Olga: *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*. ČČH 109, 2011, s. 739-785.
- FIEDLER, Günter – HORÁK, Václav: *Mapa trutnovského vikariátu z roku 1782*. In: Sborník příspěvků k 85. narozeninám Antonína Justa. Trutnov 2006, s. 57-61.
- FILIPI, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno 2012, 204 s.
- FISCHER, Karl Wilhelm: *Das geistige Leben in Hohenelbe*. In: Festschrift zur Vierhundertjahrfeier der freien Bergstadt Hohenelbe. Hohenelbe 1933, s. 17-22.
- FORSTER, Marc R.: *The Counter-Reformation in the Villages*. Religion and Reform in the Bishopric of Speyer. Ithaca – London 1992, 272 s.
- FRANCEK, Jindřich: *Úvodem*. In: Rekatalizace v Českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. 9. 1993). Pardubice 1995, s. 1-2.
- FRANCEK, Jindřich – ŠIMEK, Tomáš: *Hrdelní soudnictví českých zemí*. Soupis pramenů a literatury. Praha 1995, 188 s.
- FRIEDRICH, Gustav: *Rukověť chronologie křesťanské*. I. vydání. Praha 1934. Reprint. Praha – Litomyšl 1997, 338 s.
- FRIND, Anton: *Kurze Geschichte der Bischöfe von Leitmeritz*. Komotau 1867, 103 s.
- FROLEC, Václav (ed.): *Vánoce v české kultuře*. Praha 1988, 343 s.
- FUČÍK, Jan: *Historický místopis okresu Lomnického nad Popelkou*. Lomnice nad Popelkou 1928, 166 s.
- FUKALA, Radek: *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*. České Budějovice 2005, 396 s.
- GIERACH, Erich: *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*. 2. Teil. Friedland i. B. 1926, 392 s.
- GIERACH, Erich: *Nordböhmen und die Meissner Bistumsmatrikel*. MVHJ 7, 1913, s. 74-81.
- GIERACH, Erich: *Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch*. 3. Heft. Der Bezirk Friedland. Reichenberg 1935.
- GINDELY, Anton: *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*. Leipzig 1894.
- GROTEFEND, Hermann: *Taschenbuch der Zeitrechnungen des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Berlin 1984, 216 s.
- HANZAL, Josef: K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru. In: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 85-92.
- HANZAL, Josef: Rekatalizace v Čechách – její historický smysl a význam. Sborník historický 37, 1990, s. 181-191.
- HÁZA, Zdeněk: *Počty obyvatel na panství Nový Kunstberg v 17. a 18. století*. HD 3, 1969, s. 52-72.
- HELBIG, Julius: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i.B.* 4. svazky Friedland in Böhmen 1892-1895, 311, 312, 322, 199 s.
- HELBIG, Julius: *Geschichte der Gegenreformation und der gleichzeitigen Kriegseignisse in der Herrschaft Friedland*. In: MVGDB 39, 1901, s. 287-312, 453-474.

- HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung*. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter. 2. Bände. Freiburg im Breisgau 2006.
- HERZIG, Arno: *Der Zwang zum wahren Glauben*. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Göttingen 2000.
- HERZIG, Arno: *Die Rekatholisierung in den deutschen Territorien im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Geschichte und Gesellschaft*. 26, 2000, s.76-104.
- HIML, Pavel: „Odlišné chování“ v raném novověku – Plaidoyer za odklon od státně-centralistické a „elitní“ perspektivy a za historicko-antropologický přístup. *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny* 3, 2001, s. 53-60.
- HIML, Pavel: „Ta kniha falešná a nespravedlivá jest.“ Příspěvek k rekatolizační praxi na orlickém panství v první třetině 18. století. *JSH* 62, 1993, s. 122-131.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Chronologie a její studium v českých zemích*. SAP 28, 1978, s. 410-423.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách. In: *Pocita prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám*. Praha 1995, s. 112-133.
- HOFMANN, Gustav: *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň - Sušice 1984, 99 s.
- HOLUBOVÁ, Michaela: *Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651*. HD 26, 2006, s. 37-61.
- HORÁK, Václav: *Anton Blaschka a jeho přínos pro poznání dějin Podkrkonoší*. In: *Historiografie Trutnovska. Krkonoše – Podkrkonoší. Supplementum* 8. Trutnov 2008, s. 99-116.
- HORÁK, Václav – REIL, Roman – ZAHRADNÍK, Pavel: *Černý Důl. Ohlednutí za historií s hornickou tradicí*. Černý Důl 2014.
- HORSKÝ, Jan - NEŠPOR, Zdeněk R.: *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*. ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86.
- HOSER, Josef Karl Eduard: *Das Riesengebirge und seine Bewohner*. Prag 1841, 292 s.
- HRDLÍČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590-1630)*. České Budějovice 2013, 733 s.
- HREJSA, Ferdinand: *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*. Praha 1912, 818 s.
- JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha 2005, 568 s.
- JÁNSKÝ, František: *Popsání oltáře*. ČKD, 3, 1862, s. 491-504.
- JEDIN, Hubert: *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe*. Luzern 1946, 66 s.
- JIČÍN, Rudolf – PADRTA, František: *Církevní správa římskokatolická a fondy v okresním archivu Trutnov*. In: *Miscelanea. Sborník příspěvků k osmdesátinám prof. Jaroslava Procházky. Krkonoše Podkrkonoší. Supplementum* V. Trutnov 1969 s. 208-225.
- JIRASEK, Franz Josef – PATZAK, Josef: *Volks- und Heimatkunde des Hohenelber Bezirkes*. Hohenelbe 1915.
- JIRÁSEK, Luděk – NEJEDLÝ, Vratislav – SUCHOMEL, Miloš – ZAHRADNÍK, Pavel: *Mariánské a další světecké sloupy v okrese Trutnov*. In: *Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově* 1998. Trutnov 1999, s. 67-112.
- JIRÁSKO, František: *Reformace a rekatolizace ve Slezsku a Kladsku* (nepublikovaný rukopis), 67 s.
- JIRÁSKO, František: *Reformační kostely ve Slezsku*. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 15, 2002. Semily 2002, s. 23-42.
- JUST, Antonín: *Sakrální stavby na území města Trutnova a bývalých integrovaných obcí. Kostely*. Trutnov 1998, 40 s.
- KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl (Reprint původního vydání – Řím 1987) Praha 1991, 281 s.

- KALIVODOVÁ, Eva: *Odlesk rezistencí aneb bipolarita protireformačních politik mezi Českým královstvím a Francií*. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, s. 233-253.
- KARPF, Josef: *Weckelsdorf*. Forchheim 2003, 397 s.
- KOBROVÁ, Lenka: *Situace na krkonošských panstvích po třicetileté válce*. Obraz rekatolizace na jilemnickém a branském panství. Diplomová práce FF UK. Praha 2009, 109 s.
- KOFROŇOVÁ, Johana: *Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit*. Umění 48, 2000, č. 1-2, s. 41-54.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – RYANTOVÁ, Marie: *K problematice klaského farního kléru v období vrcholící rekatolizace*. Kladský sborník 1, 1996, s. 97-119.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – RYANTOVÁ, Marie: *K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace*. Sborník prací členů Svazu socialistické mládeže Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, 1. část, s. 170-209.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – RYANTOVÁ, Marie: *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*. In: *Pražské arcibiskupství 1344-1994*. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 150-163.
- KONČELOVÁ, Zdeňka – RYANTOVÁ, Marie: *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671-1747*. Documenta Pragensia 9/2, 1991, s. 519-534.
- KOŘÁN, Ivo: „*Opočenská rebelie*“ roku 1732. Acta musei Reginaehradecensis. Series B. Scientiae sociales 12, 1970, s. 93-137.
- KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha 1999, 422 s.
- KRÁSL, František: *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve a kníže arcibiskup pražský*. Praha 1886, 661 s.
- KUBÍČEK, Antonín: *Monitorium sive Instructio brevis*. Instukce pro vikáře a faráře. ČKD 69, 1903, s. 349 an..
- KUČERA, Jan: *Príspevek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století*. Sborník historický 23, 1975, s. 5-27.
- KUHN, Franz Xaver: *Das Riesengbirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung*. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 70, 1932, s. 55-107.
- KUHN, Franz Xaver: *Der Arnauer Kirchsprngel im Jahre 1631*. Heimat 5, 1927, s. 155-156.
- KUHN, Franz Xaver: *Der Langenauer Pastor Valerius Bayer und seine Chronik*. In: JDRV 1927, s. 78-107.
- KUHN, Franz Xaver: *Die Hohenelber Stadtrechnungen als Spiegelbild der Zeitgeschichte*. Heimat 7, 1929, s. 107-108, 111-112, 115-116, Heimat 8, 1930, s. 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 87-88, 126-127, 159, 208, Heimat 9, s. 47-48, 64, 68, 72, 96, 100, 108 a 172.
- KUHN, Franz Xaver: *Die Rekatholiesierung im Arnauischen unter dem Dechant Kaspar Lang (1638-1652)*. In: JDRV 14, 1925, s. 75-109.
- KUHN, Franz Xaver: *Die Trautenauer Seelsorge im Dreissigjährigen Kriege*. Heimat 1, 1923, s. 166-167.
- KÜHN, Karl Franz: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*. Brünn 1934, 342 s.
- KUKÁNOVÁ, Zlatuše: *Hornolužický farní klérus v pražské arcidiecézi v první polovině 17. století*. Paginae historiae 7, 1999, s. 5-26.
- KUKÁNOVÁ, Zlatuše: *Ke struktuře světského kléru v Čechách a na počátku 17. století*. Paginae historiae 1, 1993, s. 46-71.
- KUKÁNOVÁ, Zlatuše: *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*. Paginae historiae 2, 1994, s. 20-62.
- KULÍŘOVÁ, Květa – SANDER, Rudolf: *Patenty. Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze*. Praha 1956.

- KURKA, Josef: *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská* (místopis církevní do roku 1421). Praha 1914, 720 s.
- KURKA, Pavel B.: *Kostel, farnost a záduší svatého Valentina na Starém městě pražském v raném novověku*. Diplomová práce FF UK, Praha 2003
- Týž.: Pohřby a záduší. Ekonomická stránka pohřbu ve městech kolem roku 1600. In: KUTNAR, František: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenectvého lidu*. Troji pohled na český obrozenectvý lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám. Praha 1948, 211 s.
- KYBALOVÁ, Ludmila – LUNGA, Radek – VÁCHA, Petr: *Pražské zvony*. Praha 2005, 349 s.
- LANDR, Petr: *Struktura papežského desátku odváděného z hradeckého arcijáhensství*. Východočeské listy historické 23-24, 2005, s. 189-205.
- LEEB, Rudolf – LIEBMANN, Maxmilian – SCHEIBELREITER, Georg – TROPPER, Peter G.: *Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart*. Wien 2003, 623 s.
- LEEDER, Carl: *Beiträge zur Geschichte von Arnau*. II. Teil. Prag 1873.
- Lexikon der Theologie und Kirche*. II., IV., V., VI. VIII Band. Freiburg-Basel-Rom-Wien 1995-1999.
- LIPPERT, Jilius: *Geschichte der Stadt Trautenau*. Prag 1863.
- LOUTHAN, Howard: *Obrácení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011, 382 s.
- LUKÁŠ, Ladislav: *Místní jména na Semilsku*. Semily 1958, 54 s.
- LUKÁŠ, Václav: *Vysoké nad Jizerou*. Vysoké nad Jizerou 1969, 37 s.
- LUTTEROTTI, Nikolaus von: *Die Erzdekanalkirche von Trautenau*. Trautenau 1932, 31 s.
- LUTTEROTTI, Nikolaus von: *Abtei Grüssau, ein Führer*. Grüssau 1930.
- LUTTEROTTI, Nikolaus von: *Zur Baugeschichte der Tautenauer Erzdekanalkirche*. In: *Jahrbuch des deutschen Riesengebirgsvereines* 21, 1932, s. 16-22.
- MALÝ, Karel: *České právo v minulosti*. Praha 1995.
- MALÝ, Karel: *K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách*. Acta Universitatis Carolinae (dále AUC), Philosophica et Historica 3, 1970, s. 63 an.
- MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno 2009.
- MAUR, Eduard: *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*. ČsČH 19, 1971, s. 839-870.
- MAUR, Eduard: *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*. In: *Traditio et cultus*. Miscellanea historica bohémica Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi. Praha 1993, s. 163-176
- MAURENBRECHER, Wilhelm: *Geschichte der katholischen Reformation*. Nördlingen 1880, 417 s.
- MENČÍK, Ferdinand: *Taxa štolová v Čechách*. Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD) 36, 1895, s. 449-464.
- MENČÍK, Ferdinand: *Taxa štolová v Čechách*. ČKD 36, 1895, s. 449-464.
- METASCH, Frank: *Śląsk a Konwencja Altransztadzka z roku 1707*. In: Piotr OSCZANOWSKI: *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościółów Łaski na Śląsku*. Jelnia Góra 2011, s. 23-28.
- MÍCHAL, František: *Železná kráva*. ČKD 26, 1885, s. 293-295.
- MIKAN, Jaroslav: *Vznik a počátky hradeckého biskupství*. Hradec Králové 1926, 68 s.
- MIKANOVA, Eva: *Hudební kultura v České Lípě a okolí v 17. století*. Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách. Praha 1980, s. 194 - 229.
- MIKULEC, Jiří – HOLÝ, Martin (edd.): *Církev a smrt*. Institucionalizace smrti v raném novověku. Praha 2007, 301 s.
- MIKULEC, Jiří a kol.: *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, 516 s.

- MIKULEC, Jiří: „*Piae confraternitates*“ v pražské arcidiecezi na sklonku 17. století. In: *Folia historica bohemia* 15, 1991, s. 269-342.
- MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je náboženství*. Praha 2005, 194 s.
- MIKULEC, Jiří: *Barokní náboženská bratrsva v Čechách*. Praha 2000, 154 s.
- MIKULEC, Jiří: *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*. Praha – Litomyšl 1997, 245 s.
- MIKULEC, Jiří: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*. In: Martin ELBEL (ed.): *Limity a možnosti historického poznání. Sborník z cyklu přednášek*. Olomouc – Pardubice 2008, s. 115-123.
- MIKULEC, Jiří: *Náboženská bratrstva v procesu pobělohorské rekatolizace*. In: *Rekatolizace v Českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. 9. 1993)*. Pardubice 1995, s. 39-48.
- MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, 394 s.
- MIKULEC, Jiří: *Pobělohorská rekatolizace a katolická zbožnost*. *Dialog Evropa* 21, 1996, č. 2, s. 2-5.
- MIKULEC, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993, 139 s.
- MIKULEC, Jiří: *Barokní náboženská bratrsva, šlechta a slavnosti*. In: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (Opera Historica 8)*. České Budějovice 2000, s. 345-358.
- MILEROVÁ, Helena: *První Morzinové v českých zemích. K otázce společenské legitimace válečných zbohatlíků*. Bakalářská práce University Pardubice. Pardubice 2008, 68 s.
- MOLITOR, Hansgeorg: *Främigkeit in Spätmittelalter und früher Neuzeit als historisch-methodisches Problem*. In: Horst RABE – Hansgeorg MOLITOR – Hans Christoph RUBBLACK (Hg.): *Festgabe für Ernst Walter Zeeden zum 60. Geburtstag am 14. Mai 1976*. Münster 1976, s. 1-20.
- MOLITOR, Hansgeorg: *Das regulierte Verhältnis zu Gott. Frömmigkeit in der Frühen Neuzeit*. Düsseldorf 2004, 311 s.
- MÖRKE, Olaf: *Die politische Bedeutung des konfessionellen im Deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande. Oder: War die Konfessionalisierung ein „Fundamentaltvorgang“?* In: Donald G. ASCH – Heinz DUCHHARDT (Hrsg.): *Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550-1700)*. Köln – Weimar – Wien 1996, s. 139-157.
- MIZERA, František: *Paměti města Semil a okolí*. Semily 1930, 105 s.
- NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, 449 s.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004, 240 s.
- NOVOTNÝ, Robert R.: *Náboženská bratrstva barokního období v Turnově*. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 16, 2003, s. 9-59.
- ODLOŽILÍK, Otakar: *Pobělohorská emigrace*. In: Vilém MATHESIIUS (ed.): *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů po národní obrození*. Praha 1940, s. 170-176.
- OESTREICH, Gerhard: *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*. Berlin 1980.
- Otův slovník naučný. 14. a 18. díl. Praha 1899 a 1902.
- PÁNEK, Jaroslav: *Hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*. *ČsČH* 32, 1984, s. 693-728.
- PÁNEK, Jaroslav: *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*. In: *Rekatolizace v českých zemích*. Pardubice 1995, s. 3-15.

- PÁNEK, Jaroslav: *Zápas o českou konfesi*. Praha 1991.
- PAVLÍK, Jiří – POKORNÝ, Radek: *Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejich obyvatel v 18. a 19. století*. In: Petr POLEHLA (ed.): *350 let královéhradecké diecéze*. Cervený Kostelec 2015, s. 55-68.
- PEKAŘ, Josef: *Kniha o kosti*. Praha 1942, 433 s.
- PETRÁŇ, Zdeněk – RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *Encyklopedie české numizmatiky*. Praha 1996, 349 s.
- PETRÁŇ, Zdeněk – RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numizmatiky*. Praha 2001, 310 s.
- PLÖCHL, Willibald M.: *Geschichte des Kirchenrechts*. 3. Band. Das Katholische Kirechenrecht der Neuzeit. 1. Teil. Wien 1958, 598 s.
- PODLAHA, Antonín: *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694- 1710)*. Díl I,1. Praha 1917; 569 s.
- PODLAHA, Antonín: *Z dějin katolických misí v Čechách r. 1670 – 1700*, SHK 4, 1895, s. 104-131.
- PODLAHA, Antonín: *Z dějin zápasu katolického náboženství s jinověřectvím v Čechách v letech 1700-1756*, SHK 7, 1898, s. 25-62.
- PODLAHA, Antonín: *Z dějin katolické reformace v Čechách v letech 1668-1703*, SHK 12, 1901, s. 25-31; 13, 1902, s. 77-85, 135-140, 206-207.
- PODLAHA, Antonín: *Z dějin katolické reformace v Čechách v letech 1668-1703*, SHK 2, 1901, s. 25-31, 163-167; 3, 1902, s. 77-85, 135-140, 206-207.
- POCHE, Emanuel: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském*. Praha 1937.
- POKORNÝ, Pavel R.: *Jičínské biskupství*. In: *Rekatolizace v Českých zemích* (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. 9. 1993). Pardubice 1995, s. 72 – 84.
- POLC, Jaroslav V.: *Svatý Jan Nepomucký*. Praha 1993, 449 s.
- PONOCNÝ, František: *Příspěvky k církevním poměrům na Boleslavsku*. Časopis společnosti přátel starožitností 12. Praha 1904, s. 122-124.
- PRAŽÁK, Josef – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef: *Latinsko – český slovník*. Praha 1955.
- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Václav: *Místní jména v Čechách I-V*. Praha 1949-1960, 726 s, 705 s, 629 s, 864 s, 670 s.
- REBITSCH, Robert: *Matyáš Gallas (1588-1647) -- Císařský generál a Valdštejnův dědic*. Praha 2013, 400 s.
- REINHARD, Wolfgang: *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. In: Wolfgang REINHARD (Hrsg.): *Ausgewählte Abhandlungen*. Berlin 1997, s. 77-101.
- REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Münster 1995, 472 s.
- REINHARD, Wolfgang: *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historischer Diskurs*. In: Nada B. LEIMGRUBER (Hg.): *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungsergebnisse*. Paderborn 1997, s. 39-56.
- REINHARD, Wolfgang: *Was ist katholische Konfessionalisierung?* In: Hans Christoph RUBLACK (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereines für Reformationsgeschichte*. Güttersloh 1991, s. 419-452.
- REINHARD, Wolfgang: *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. Zeitschrift für Historische Forschung 10, 1983, s. 257-287.
- RENTZOW, Lutz: *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Verneuwerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*. Frankfurt am Mein 1998.

- RESSEL, Anton: *Beiträge zur geschichte der Orte des Friedländer Bezirkes*. Friedländer Zeitung 1911-1912.
- RESSEL, Anton: *Geschichte der Kirche und Schule in Gablonz und einiger Kirchen und Schulen der Umgebung, mit einem Anhang über das Gablonzer Armenwesen*. Gablonz an der Neisse 1878-1879, 288 s.
- RESSEL, Anton: *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes, Stadt und Land*. I. und II. Teil. Reichenberg 1903-1905, 864 s. a 725 s.
- RESSEL, Anton: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*. Friedland 1900, 438 s.
- REZEK, Antonín: *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, 1-2. díl. Praha 1892-1893.
- REZEK, Antonín: *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách*. I. díl. Praha 1887.
- RICHARD, Nicolas: *Proč v čechách v 17. století založit novou diecézi?* Pastorační strategie u zrodu biskupství v Hradci Králové. In: Petr POLEHLA (ed.): *350 let Královéhradecké diecéze*. Červený Kostelec 2015, s. 21-36.
- RISS, Josef: *Jan Ctibor Kotva z Freyfeldu*. Časopis českého muzea 54, 1888, s. 470-475.
- ROHN, Johann Carolus: *Antiquitas Ecclesiarum, Capellarum, et monasteriorum, aliarumque Aedium sacrarum Districtus et respective Diaecesis Reginae-Hradecensis*. Pragae 1777, 164 s.
- ROHN, Johann Carl: *Chronic vormalis Böhmischer Cron-Lehe, Nunmehr ins Allodium gezogener zweyer Städten Friedland, und Reichenberg ...*. Prag 1763, 384 s.
- RON, Vojtěch: *Velkopáteční pašijová procesí*. Český lid 80, 1993, č. 4, s. 293-304.
- ROUBÍK, František: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha 1959 161 s.
- ROUBÍK, František: *Soupis map českých zemí*. Praha 1952, s. 181-184.
- ROYT, Jan: *Česká fides. Víra, zbožnost a církev. Barokní Pietas*. In: Vít VLNAS: *Sláva barokní Čechie*. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století. Praha, Paseka 2001, s. 15-21
- ROYT, Jan: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999, 362 s.
- RUBLACK, Hans Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*. Gütersloh 1992, 594 s.
- RYANTOVÁ, Marie: *Knihovny světských duchovních arcidiecéze pražské na konci 17. a na počátku 18. století*. Opera romanica I., 200, s. 239-254.
- RYNEŠ, Vladimír: „*Imagines miraculosae*“ doby pobělohorské. Český lid 3, 1967, s. 182-193.
- ŘEZNÍČEK, Michal: *Obnova a vývoj katolické farní správy v ledečském vikariátu v 17. a první čtvrtině 18. století*. Rigorózní práce. FF UK, Praha 2003, 211 s.
- ŘEZNÍČEK, Michal: *Církevní správa v turnovském děkanátu ve světle patronátních poměrů*. Ústecký sborník historický 2004. Gotické umění a jeho historické souvislosti III. Ústí nad Labem 2004, s. 115-123.
- ŘEZNÍČEK, Michal: *Záduší a jeho správa v Ledčském vikariátu v 17. a v první čtvrtině 18. století*. ČNM, č. 1-2, 173, 2004, s. 51-82.
- SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1998, 1043 s.
- SEIDEL-GRZESIŃSKA, Agnieszka: „*Ecclesiae intra muros*“ – kościoły Łaski na tle ewangelickich kościołów monarchii habsburskiej w XVII i XVIII wieku. In: Piotr OSCZANOWSKI: *Cuius regio, eius religio*. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku. Jelnia Góra 2011, s. 37-50.
- SEJBAL, Jiří: *Základy peněžního vývoje*. Brno 1997, 420 s.
- SEMERÁDOVÁ, Veronika: *Vizitační písemnosti Čech 17. století (farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623-1694)*. SAP 47, 1997, s. 125-205.
- SEVERÝNOVÁ, Petra: *Vrchlabí v době Kryštofa Gendorfa z Gendorfu*. Diplomová práce. Hradec Králové 2002.
- SCHALLER, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen, darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgütter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser*

- und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden.* 4 Band. Bunzlauer Kreis Prag 1790, 320 s.
- SCHIER, Bruno: *Bericht von den Collaturen und Kirchen in der Graff Gallassischen Herrschaft Friedlant.* MVHJIG 21, 1927, s. 40-45.
- SCHINDLING, Anton – ZIEGLER, Walter (Hrsg.): *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung.* Land und Konfession 1500-1650. Bd. 7. Bilanz - Forschungsperspektiven - Register. Münster 1997, 311 s.
- SCHINDLING, Anton – ZIEGLER, Walter (Hrsg.): *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung.* Land und Konfession 1500-1650. Bd. 1. Südosten. Münster 1992.
- SCHILLING, Heinz: *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas.* In: Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung.* Münster 1995, s. 1-49.
- SCHILLING, Heinz: „Die Zweite Reformation“ als Kategorie der Geschichtswissenschaft. In: Heinz SCHILLING (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation.* Schriften des Vereines für Reformationsgeschichte. Band 195. Gütersloh 1986, s. 387-437.
- SCHILLING, Heinz: *Konfessionalisierung als gesellschaftlicher Umbruch. Inhaltliche Perspektiven und massenmediale Darstellung.* In: Siegfried QUANDT (Hrsg.): *Luther, die Reformation und die Deutschen. Wie erzählen wir unsere Geschichte?* Paderborn 1982, s. 35-51.
- SCHILLING, Heinz: *Konfessionskonflikt und Staatsbildung.* Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühneuzeit am Beispiel der Grafschaft Lippe. Gütersloh 1981, 443 s.
- SCHILLING, Heinz: „Konfessionsbildung“ und „Konfessionalisierung“. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 42/7, 1991, s. 447-463.
- SCHILLING, Heinz: *Literaturbericht „Konfessionelles Zeitalter“.* Teil I – IV. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 48, 1997, s. 350-369, 618-627, 682-694, 748-766.
- SCHILLING, Heinz: *Reformation und Konfessionalisierung in Deutschland und die neuere deutsche Geschichte.* Gegenwartskunde. Zeitschrift für Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Bildung. Sonderheft 5, 1988, s. 11-25.
- SCHLENZ, Johann: *Die kirchlichen Verhältnisse im Pfar Sprengel Nabsel-Eisenbrod gegen Ende des 17. Jahrhundert.* MVHJIG 20, 1926, s. 175-177.
- SCHLENZ, Johann: *Mag. Adam Balthasar. Dechant der Herrschaft Böhmisches Aicha.* MVJIG 19, 1925, s. 162-168.
- SCHLENZ, Johann: *Nachrichten vom Kirchsprengel Gabel.* MVHJIG 19, 1925, s. 110-114.
- SCHLENZ, Johann: *Reichenberg-Friedländer Vikariat gegen Ende des 17. Jahrhunderts.* MVHJIG 18, 1924, s. 9-16, 53-59 a 19, 1925, s. 14-21, 52-61, 145-162.
- SCHLENZ, Johann: *Zur Kirchengeschichte der Gablontz-Morchensterner Gegend.* MVHJIG 29, 1935, s. 31-36..
- SCHLENZ, Johann: *Das Kirchenpatronat in Böhmen.* Beiträge zur seiner Geschichte und Rechtsentwicklung. Prag 1928, 488 s.
- SCHLENZ, Johann: *Beiträge zur katholische Reformbewegung auf der Herrschaft Friedland von 1624-1631.* (separát SOKA Liberec, vyšlo v MHJIG 18, 1923) 12 s.
- SCHLENZ, Johann: *Kirchliche und Schulverhältnisse im Kirchensprengel Böhmisches Aicha – Liebenau um das Jahr 1676.* MVHJIG 21, 1927, s. 11-13.
- SCHMIDT, Grete: *Die Glocken des Ischken – Isergaues.* MVHJIG 19, 1925, s. 74-83, 117-126; 20, 1926 s. 178-184.

- SCHMIDT, Heinrich Richard: *Dorf und Religion*. Reformierte Sittenzucht in Berner Landgemeinden der Frühen Neuzeit. Stuttgart-Jena-New York 1995, 425 s.
- SCHMIDT, Heinrich Richard: *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*. München 1992, 153 s.
- SCHMIDT, Heinrich Richard: *Sozialdisziplinierung?* Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung. Historische Zeitschrift 265, s. 639-682.
- SCHRAMM, Gottfried: *Der polnische Adel und die Reformation. 1548-1607*. Wiesbaden 1964, 380 s.
- SCHÖBEL, Franz – MENZEL, Beda: *Gotteshäuser der Heimat*. Kempten 1969, 208 s.
- SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Konfessionalisierung als wissenschaftliches Paradigma?* In: Joachim BAHLCKE (Hg.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999, s. 63-77.
- SCHNEIDER, Karl: *Kampf und Untergang der Protestanten auf der Herrschaft Hohenelbe im 17. Jahrhundert*. Gablonz an der Neise, 1930, 11 s.
- SCHULZ, Peter (ed.): *Materialien zur Heimatgeschichte Nordostböhmens im 17. Jahrhundert von Dr. Th. Franz Xaver Kuhn*. Garbsen 2002, 281 s.
- SCHULZ, Peter (ed.): *Das Riesengebirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung von ThDr. Franz Xaver Kuhn*. (Reprint) Garbsen 2002, 199 s.
- SKÝBOVÁ, Anna: *Obnovení pražského arcibiskupství. Antonín Brus z Mohelnice a koncil tridentský*. In: Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC (edd.): *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, s. 114-128.
- SLÁDEČEK, Antonín: *Paměti města Dobrušky a jeho okolí*. Praha - Dobruška 1900, 530 s.
- SOCHR, Jiří: *Pořádání a inventarizace římskokatolických farních archivů*. Archivní časopis 12, 1960, s. 19-25.
- SOMMER, Johann Gottfried: *Topographie des Königreichs Böhmens*. II. Band. Bunzlauer Kreis Praha 1834.
- SOMMER, Johann Gottfried: *Topographie des Königreichs Böhmens*. III. Band, Bidshauer Kreis. Prag 1835.
- SOUSEDÍK, Stanislav: *Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha 1997, 295 s.
- SOUSEDÍK, Stanislav: *Valerián Magni. 1586-1661. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*, Praha 1983.
- SOVADINA, Miloslav: *Zdislava z Lemberka*. Česká Lípa s. d., 69 s.
- STEINBACHOVÁ, Lucie: *Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze*. HD 23, 1999, s. 137-150.
- STLOUKAL, Karel: *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu 16. a 17. věku*. Praha 1925, 255 s.
- STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny*. Proměny pojmů v současné historické vědě. Praha 2014.
- STUHLÁ, Pavla: *Katolická duchovní správa na Prácheňsku na přelomu 17. a 18. století*. Diplomová práce FF UK Praha. Vlachovo Březí 1996, 101 s.
- STUHLÁ, Pavla: *Prachatický vikariát 1676-1750*. Vybrané otázky církevní správy. Praha 2004, 272 s.
- SVÁROVSKÝ, Emanuel: *400. let města Dobrušky*. Mladá Boleslav 1958.
- SVÁTEK, Josef: *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, 3-4. díl. Praha 1894-1895.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Něco o farárech našich v době pobělohorské*. Sborník okresu Železnobrodského. Ročník 3., s. 113-117, 135-140.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Soupis památek historických a uměleckých v okresu Mnichovohradištském*. Díl 1, Praha 1930, 648 s.

- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Soupis osob podle víry z roku 1651. Turnov. Od Ještěda k Troskám VI.*, 1927-1928, s. 5-6.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Farnost dubská v 17. věku. Od Ještěda k Troskám. Ročník 4.*, s. 18-22, 53-58, 98-101, 121-126, 187-191, 218-220.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Náboženské příběhy na Turnovsku v letech 1620-1648. Od Ještěda k Troskám. Ročník 1.*, s. 5-8.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Příběh fary Mnichovohradištské v době pobělohorské. Od Ještěda k Troskám. Ročník 3.*, část 2, s. 5-8, 85-89, 133-138.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Turnovském. Praha 1909*, 259 s.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Soupis osob podle víry z roku 1651. a) Na statku Nudvojovském, b) Na statku Domaslavském, c) Na statku Solci, d) Na statku Dol. Malobratřicích, e) Na statku Hoř. Malobratřicích, f) Na díle statku Valečovského. Od Ještěda k Troskám II.*, 1924, s. 8-9, 215-217, tamtéž V., 1926, s. 54-58.
- ŠTAJNOCHR, Vítězslav: *Panna Maria divotvůrkyně. Uherské hradiště 2000*, 326 s.
- ŠTĚDRÝ, František: *Znovuzrození katolické duchovní správy po roce 1620. Sborník historického kroužku 1926*, s. 64 –68 a 122-125.
- ŠULA, Jaroslav: *Četba tajných nekatolíků třebechovické farnosti v 18. století. Východočeský sborník historický 4*, 1994, s. 99-141.
- ŠULA, Jaroslav: *Správný vývoj římskokatolické církve a jejích institucí na území stávajícího královéhradeckého okresu (ke dni 30. června 2000). In: Královéhradecko – historický sborník pro poučenou veřejnost 2*, 2005, s. 101-171.
- TAZBIR, Janusz: *Reformacja, kontrareformacja, tolerancja. Wrocław 1996*.
- TAZBIR, Janusz: *Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie. Warszawa 1993*, 263 s.
- TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Praha 2004.*, 413 s.
- TOMKOVÁ, Adéla: *Soupis poddaných podle víry na trutnovském panství. Praha, Bakalářská práce FF UK 2010*, 56 s.
- TOMKOVÁ, Eva: *Švédské vpády do Trutnova. In: Jan KILIÁN (ed.): Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. - 5. května 2004, Mělník 2004*, s. 48.
- TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín: *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. I. až 5. svazek. Praha 1914*.
- VACEK, František: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě. Časopis pro dějiny venkova 22*, 1935, č. 1, s. 8-14.
- VACEK, František: *Diecézní synoda pražská z roku 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století. Sborník historického kroužku (dále SHK) 1896, sešit 5*, s. 25-46.
- VACEK, František: *Diecézní synoda pražská z roku 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století. SHK 1896, sešit 5*, s. 25-46.
- VALENTA, Aleš: *Biskup Tobiáš Jan Becker a vznik vrchlabského kláštera. In: Martin BEDŘICH – Benedikt MOHELNÍK – Tomáš PETRÁČEK – Norbert SCHMIDT (edd.): In spiritu Veritatis. Almanach k 65. narozeninám Dominika Duky OP. Praha 2008*, s. 509-519.
- VÁLKA, Josef: *Česká společnost v 15. – 18. století. II. Dělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“.* Praha 1983, 166 s.
- VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy II.* Brno 1996.
- VÁLKA, Josef: *Manýrismus a baroko v české kultuře. Studia Comeniana et Historica 19*, 1978, s. 155-209.
- VÁLKA, Josef: *Morava reformace, renesance a baroka. Dějiny Moravy 2. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 6. Brno 1996*, 275 s.

- VÁLKA, Josef: *Otázky interpretace barokní kultury v Čechách a na Moravě*. In: Josef VÁLKA: *Myšlení a obraz v dějinách kultury*. Studie, eseje, reflexe. Brno 2009, s. 93-109.
- VANĚK, Vojtěch: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*. ČČH 100, 2002, č. 3, s. 497-521
- VAŇURA, Oldřich: *Vikariátní a farnostní systém v Hradeckém kraji v období protireformace*. In: Sborník národního památkového ústavu, Územního odborného pracoviště v Pardubicích za rok 2007, Pardubice 2007, s. 19-46.
- VEYNE, Paul: *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec 2010, 444 s.
- VICHRA, Jan: *Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17.-18. století*. In: *Škola a město*. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992. Praha 1993, s. 123-134.
- VLČEK, Emanuel: *Osudy českých patronů*. Praha 1995. 302 s.
- VLNAS, Vít: *Jan Nepomucký*. Česká legenda. Praha 1993, 288 s.
- VLNAS, Vít: *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*. Praha – Litomyšl 2001, 849 s.
- VOCELKA, Karl: *Frömmigkeitsforschung Mittelalter und Frühe Neuzeit*. Forschungsüberblick und bibliographische Einführung. Frühneuzeit-info 20, 2009, Heft 1 + 2, s. 15- 52.
- VÖLKER-RASOR, Anette (Hrsg.): *Frühe Neuzeit*. München 2000, 508 s.
- VOREL, Petr: *Od pražského groše ke koruně české*. Praha 2004, 577 s.
- WAŚ, Gabriela: *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*. In: Marek CZAPLIŃSKI (ed.): *Historia Śląska*. Wrocław 2002, s. 172-173.
- WEISMAYER, Josef: *Život v plnosti*. Dějiny a teologie duchovního života. Kostelní Vydří 1994, 232 s.
- WEISS, Dieter J.: *Katholische Reform und Gegenreformation. Ein Überblick*. Darmstadt 2005, 216 s.
- WEISS, Otto: *Die alte Heimat Arnau an der Elbe im Riesengebirge*. 2. Teil. Marktoberdorf 2004, 1198 s.
- WINKELBAUER, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*. Teil 2. Wien 2003.
- WINTER, Zikmund: *Život Církve v Čechách*. Kulturně-historický obraz z 15. a 16. století. Svazek 1. Praha 1895, 1026 s.
- WOLF, Jiří: *Katolické misie u luteránů ve východní části Krušných hor mezi léty 1660-1670*. In: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem 2007, s. 217-231.
- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Franz Xaver Kuhn a jeho přínos pro církevní dějiny Krkonoš a Podkrkonoší*. In: *Historiografie Trutnovska. Krkonoše – Podkrkonoší. Supplementum 8*. Trutnov 2008, s. 53-72.
- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Horská víska Kněžice v 17. a 18. století*. In: Sborníček. Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově 5, 2006, s. 53-69.
- ZAHRADNÍK, Pavel: *Katolická církev a náboženství na Boleslavsku ve 2. polovině 17. a v 1. třetině 18. století*. Vybrané otázky z dějin církevní správy a rekatolizace. Diplomová práce FF UK. Praha 2008, 239 s.
- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Obraz boleslavského vikariátu ve vizitačních protokolech z let 1670 a 1696*. *Paginae Historiae* 13, 2005, s. 106-140.
- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Rekatolizace na panství Dobrovice – Loučeň v druhé polovině 17. a v první polovině 18. století*. Rekatolizační praxe v lokální perspektivě. Boleslavica 13. Vlastivědný sborník Mladoboleslavska. Mladá Boleslav 2013, s. 39-50.

- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Populi, qui montani nominati sunt*. Skromný příspěvek o obyvatelstvu Vrchlabska v 18. století. In: Sborníček. Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově 4, 2005, s. 40-59.
- ZAHRADNÍK, Pavel R.: *Zpráva o stavbě kostela Narození Panny Marie v Trutnově z roku 1776*. In: Sborník příspěvků k 85. narozeninám Antonína Justa. Trutnov 2006, s. 183-191.
- ZAHRADNÍK, Zdeněk: *Studie o církevní správě v předbělohorském období*. Diplomová práce FF UK. Praha 1980, s. 75. Zde srov. zvláště Soupis farností a bratrských sborů (2. svazek).
- ZEEDEN, Ernst Walter: *Das Zeitalter der Gegenreformation*. Freiburg im Breisgau 1967, 302 s.
- ZEEDEN, Ernst Walter: *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. München – Wien 1965, 213 s.
- ZEEDEN, Ernst Walter (Hrsg.): *Gegenreformation. Wege der Forschung*. Darmstadt 1973.
- ZEEDEN, Ernst Walter: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Historische Zeitschrift 185, 1958, s. 249-299.
- ZEMAN, Martin: *Možnosti využití "farářských relací" jako pramene historicko-demografického studia*. (Pokus o rekonstrukci početního stavu populace prácheňského kraje v poslední čtvrtině 17. a na počátku 18. století. HD 25, 2001, s. 65-82.
- Týž: *Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století*. Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 14-34.
- ZILYNSKÁ, Blanka: *Záduší*. In: HLAVÁČEK, Ivan - HRDINA, Jan - KAHUDA, Jan - DOLEŽALOVÁ, Eva (edd.): *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 535 – 548.
- ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. 1 díl. Praha 1987, 292 s., 2. díl. Olomouc 605 s.

Seznam zkratek

AUC – HUCP	Acta Universitatis Carolinae – Historica Universitatis Carolinae Pragensis
ČČH	Český časopis historický
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
ČNM	Časopis národního muzea
ČsČH	Československý časopis historický
HD	Historická demografie
JDRV	Jahrbuch des deutschen Riesengebirgsverein
JSH	Jihočeský sborník historický
kr.	krejcar
MVHJIG	Mitteilungen des Verienes für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues
NA Praha	Národní archiv v Praze
SAP	Sborník archivních prací
SHK	Sborník historického kroužku
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SSH	Středočeský sborník historický
zl.	zlatý

Seznam příloh

Příloha 1a

Srovnání stavu církevní správy v Boleslavském kraji v době předhusitské, předbělohorské a v letech 1670-1713 (abecední seznam lokalit)

Příloha 1b

Srovnání stavu církevní správy v trutnovském a vrchlabském vikariátu (v jejich rozsahu dle stavu v roce 1777): v době předhusitské, předbělohorské a v době pobělohorské – fary a filiální kostely do roku 1700 (abecední seznam lokalit, kurzívou jsou vyznačeny filiální kostely)

Příloha 2

Hotovost kostelů v mladoboleslavském vikariátu v roce 1696

Příloha 3

Přehled hotovosti a dluhů kostelů v duchovenských fasích v Boleslavském kraji roku 1713

Příloha 4

Přehled hotovosti a dluhů kostelů v podkladech pro duchovenské fase trutnovského a vrchlabského vikariátu (po 1716)

Příloha 5

Přehled bratrstev a literátských kůrů v Boleslavském kraji ve farářských relacích a duchovenských fasích

Příloha 6

Seznam uprchlých poddaných z panství Vrchlabí v roce 1651

Příloha 7

Přehled far trutnovského a vrchlabského vikariátu

Příloha 8

Záznam v pamětní knize dolnolánovské farnosti o sňatku Adama Groffa a Rosiny Kopperové uzavřeném před protestanským knězem Valeriánem Baierem v roce 1630

Příloha 9

Záznam v dolnolánovské matrice o sňatku Adama Groffa a Rosiny Kopperové v roce 1630

Příloha 10

Záznam o konverzích v hostinské farnosti v roce 1638

Příloha 11

Seznam obyvatel vsi Heřmanice na Frýdlantsku z roku 1656 (s vyznačením konfese)

Příloha 12

Seznam superiorů jezuitské rezidence v Žirči a Žacléři

Příloha 13

Mapa jezuitských statků Žaclěř –Žireč v roce 1635

Příloha 14

Mapa trutnovského vikariátu z roku 1782

Příloha 15

Mapa žacléřské farnosti z roku 1839

Příloha 16

Veduta Mladé Boleslavi Jana Willenberga z roku 1600

Příloha 17

Veduta města Trutnova od Johanna Venuta z roku 1805

Příloha 18

Werbsova veduta hradu Frýdlantu z roku 1842

Příloha 19

Veduta Horního Maršova od Johanna Venuta z roku 1821

Příloha 20

Litografie s vyobrazením vrchlabského kláštera od C. W. Arldta (cca 1860)

Příloha 21

Fotografie pomníku Kristus na hoře Olivetské ve Vrchlabí

Přílohy disertační práce

Rekatolizační praxe v lokální perspektivě

Příloha 1a**Srovnání stavu církevní správy v Boleslavském kraji v době předhusitské, předbělohorské a v letech 1670-1713 (abecední seznam lokalit)**

předhusitský stav	předbělohorský stav	1670-1713
Arnoltice (budyšínské arcijáhenství)	Arnoltice	<i>Arnoltice</i>
Bakov (boleslavský děkanát)	Bakov	Bakov
Benátky nad Jizerou (kamenecký děkanát)	Benátky nad Jizerou	Benátky nad Jizerou
Bezděz (kamenecký děkanát)		Podbezdězí
Bezdězice (kamenecký děkanát)		<i>Bezdězice</i>
Bezno (kamenecký děkanát)	Bezno	Bezno
Bořejov (kamenecký děkanát)		<i>Bořejov</i>
Boseň (hradišťský děkanát)	Boseň	Boseň
Boskov (turnovský děkanát)	Bozkov	<i>Bozkov</i>
Bošín (havránský děkanát)	Bošín	<i>Bošín (do 1677)</i>
Bousov (hradišťský děkanát)	Bousov	<i>Dolní Bousov</i>
Brenná (jablonský děkanát)	Brenná	<i>Brenná</i>
Brniště (jablonský děkanát)	Brniště	Brniště
Brodce (kamenecký děkanát)	Brodce	Brodce
Březina (hradišťský děkanát)		<i>Březina</i>
Březno (boleslavský děkanát)		Březno
Bulovka (budyšínské arcijáhenství)	Bulovka	<i>Bulovka</i>
Bystřice (hradecké arcijáhenství, děkanát jičínský)	Bystřice	<i>Bystřice</i>
Bzí (turnovský děkanát)		Bzí
Čistá (kamenecký děkanát)		<i>Čistá</i>
Cvikov (litoměřické arcijáhenství, lipský děkanát)	Cvikov	Cvikov
Čejky (kamenecký děkanát)		<i>pobožený kostel</i>
Debr (boleslavský děkanát)		<i>Debr</i>
Deštná (mělnický děkanát)		<i>Deštná</i>
Dětfichov-původní status neznámý (budyšínské arcijáhenství)		<i>Dětfichov</i>
<i>Dobranov</i> (filiální k České Lípě, litoměřické arcijáhenství, lipský děkanát)	Dobranov	Dobranov
Dobrovice (boleslavský děkanát)	Dobrovice	Dobrovice
Dolní Oldřív (budyšínské arcijáhenství)		<i>Dolní Oldřív</i>
Drahoráz (hradecké arcijáhenství, děkanát jičínský)	Drahoráz	<i>Drahoráz</i>
Dražice (kamenecký děkanát)		není
Držkov (turnovský děkanát)		Držkov
Dubá (mělnický vikariát)	Dubá	Dubá
Dubnice (jablonský děkanát)		<i>Dubnice</i>
Frýdlant (budyšínské arcijáhenství)	Frýdlant	Frýdlant
Grünau (žitavský děkanát)		Grünau (1700)
Hlavice (hradišťský děkanát)	Hlavice	Hlavice
Hodkovice (turnovský děkanát)	Hodkovice	Hodkovice nad Mohelkou
Horní Stakory (boleslavský děkanát)		není
Hrádek nad Nisou (žitavský děkanát)	Hrádek nad Nisou	Hrádek nad Nisou
Hrušice (turnovský děkanát)		<i>Hrušice</i>
Chocnějovice (turnovský děkanát)		<i>Chocnějovice</i>
Chotětov (kamenecký děkanát)	Chotětov	<i>Chotětov</i>
Chrastava (žitavský děkanát)		Chrastava
Jabkenice (boleslavský děkanát)		<i>Jabkenice</i>
Jablonec (hradišťský děkanát)		není
Jablonec nad Nisou (turnovský děkanát)	Jablonec nad Nisou	<i>Jablonec nad Nisou</i>
Jablonné v Podještědí (jablonský děkanát)	Jablonné v Podještědí	Jablonné v Podještědí
Jenišovice (turnovský děkanát)		<i>Jenišovice</i>
předhusitský stav	předbělohorský stav	1670-1713
Jeseník (havránský děkanát)	Hrubý Jeseník	není (do 1677)

Jindřichovice pod Smrkem (budyšínské arcijáhenství)	Jindřichovice pod Smrkem	Jindřichovice pod Smrkem
Jitrava (jablonský děkanát)		<i>Jitrava</i>
Kadlín (kamenecký děkanát)		<i>Kadlín</i>
Katusice (kamenecký děkanát)	Katusice	<i>Katusice</i>
Königshain (žitavský děkanát)		Königshain (1700)
Kosmonosy (boleslavský děkanát)		<i>Kosmonosy</i>
Kováň (kamenecký děkanát)	Kováň	Kováň
Krásný Les (budyšínské arcijáhenství)	Krásný Les	<i>Krásný Les</i>
Krpy (mělnický děkanát)		Krpy (do 1677)
Kruh (kamenecký děkanát)		Kruh
Krupá (kamenecký děkanát)		<i>Dolní Krupá</i>
Krušina (boleslavský děkanát)		není
Křinec (havráňský děkanát)		<i>Křinec (před 1677)</i>
Křižany (jablonský děkanát)		není
Kunratice (budyšínské arcijáhenství)	Kunratice	<i>Kunratice</i>
Kunratice u Cvikova (jablonský děkanát)		<i>není</i>
Kuřivody (kamenecký děkanát)	Kuřivody	Kuřivody
Letařovice (turnovský děkanát)		<i>Letařovice</i>
Liberec (žitavský děkanát)	Liberec	Liberec
Liblice (mělnický děkanát)	Liblice	Liblice (do 1677)
Libošovice (hradišťský děkanát)	Libošovice	<i>Libošovice</i>
Libuň (hradecké arcijáhenství, děkanát jíčínský)	Libuň	Libuň
Lobeč (kamenecký děkanát)		<i>Lobeč</i>
Loučeň (havráňský děkanát)		<i>Loučeň</i>
Loukov (turnovský děkanát)	Loukov	Loukov
Louková (turnovský děkanát)		<i>Loukov</i>
Loukovec (turnovský děkanát)	Loukovec	Loukovec
Ludvíkov pod Smrkem (budyšínské arcijáhenství)	Ludvíkov pod Smrkem	<i>Ludvíkov pod Smrkem</i>
Luštěnice (boleslavský děkanát)	Luštěnice	<i>Luštěnice</i>
Lysá (havráňský děkanát)	Lysá nad Labem	Lysá nad Labem (před 1677)
Markavartice (hradišťský děkanát)		<i>Markavartice</i>
Mařenice		Mařenice
Mcely (havráňský děkanát)		<i>Mcely</i>
Mečeříž (kamenecký děkanát)		<i>Mečeříž</i>
Míchalovice (boleslavský děkanát)	Míchalovice	Míchalovice
Mímoň (jablonský děkanát)	Mímoň	Mímoň
Mladá Boleslav - Sv. Vít (boleslavský děkanát)		Mladá Boleslav (sv. Vít)
Mladá Boleslav (boleslavský děkanát)	Mladá Boleslav	Mladá Boleslav
Mladějov (hradišťský děkanát)	Mladějov	Mladějov
Mnichovo Hradiště (hradišťský děkanát)	Mnichovo Hradiště	Mnichovo Hradiště
Mohelnice nad Jizerou (hradišťský děkanát)		není
Mšeno (kamenecký děkanát)		Mšeno
Mukařov (hradišťský děkanát)		<i>Mukařov</i>
Nebužely (mělnický děkanát)	Nebužely	Nebužely (před 1677)
není		Nové Město p. S.
Nepřívěč (hradišťský děkanát)	Nepřívěč	<i>Nepřívěč</i>
Nudvojovice (turnovský děkanát)		není
Nymburk (havráňský děkanát)	Nymburk	Nymburk (před 1677)
Okna (kamenecký děkanát)		<i>Okna</i>
Olešná (turnovský děkanát)		<i>Zlátá Olešnice</i>
předhusitský stav	předbělohorský stav	1670-1713
Osečná (jablonský děkanát)	Osečná	Osečná

Osek (hradišřský děkanát)		<i>Osek</i>
Osenice (boleslavský děkanát)	Osenice	Osenice
Oskoříněk (havráňský děkanát)		není (do 1677)
Ostritz (žitavský děkanát)	neuvedeno	Ostritz (1700)
Plasy (boleslavský děkanát)		<i>Plasy</i>
Práslavice (turnovský děkanát)		<i>Práslavice</i>
Předměřice (boleslavský děkanát)		<i>Předměřice</i>
Přepeře (turnovský děkanát)		<i>Přepeře</i>
Psinice (havráňský děkanát)		<i>Psinice</i>
Raduň (kamenecký děkanát)		<i>Raduň (před 1677)</i>
Rejšice (boleslavský děkanát)	Rejšice	<i>Rejšice</i>
Rochlice u Liberce (žitavský děkanát)	Rochlice u Liberce	Rochlice u Liberce
Rožd'alovice (havráňský děkanát)	Rožd'alovice	Rožd'alovice
Ruprechtice (turnovský děkanát)		<i>Ruprechtice</i>
Rychnov (turnovský děkanát)	Rychnov u Jablonce nad Nisou	Rychnov u Jablonce nad Nisou
Rynoltice (jablonský děkanát)		<i>Rynoltice</i>
Řepín (mělnický děkanát)		Řepín (před 1677)
Řitonice (hradišřský děkanát)		<i>Řitonice</i>
Samšina (hradišřský děkanát)	Samšina	<i>Samšina</i>
Seitendorf (žitavský děkanát)		Seitendorf (1700)
Semčice (boleslavský děkanát)		<i>Semčice</i>
Semily (turnovský děkanát)	Semily	Semily
Sezemice (turnovský děkanát)		<i>Sezemice</i>
Skalsko (kamenecký děkanát)	Skalsko	Skalsko
Slivno - malé (kamenecký děkanát)	Horní Slivno	<i>Horní Slivno (před 1677)</i>
Slivno (kamenecký děkanát)		Dolní Slivno (před 1677)
Sobotka (hradišřský děkanát)	Sobotka	Sobotka
Soleč (hradišřský děkanát)	Solec	<i>Solec</i>
Stará (boleslavský děkanát)		<i>Staré Hradý</i>
Staré Benátky (kamenecký děkanát)		<i>Staré Benátky</i>
Stráž pod Ralskem (jablonský děkanát)	Stráž pod Ralskem	Stráž pod Ralskem
Strenice (kamenecký děkanát)		Strenice
Struhy (boleslavský děkanát)	Struhy	<i>Struhy</i>
Studénka (boleslavský děkanát)		<i>Studénka</i>
Sudoměř (kamenecký děkanát)		<i>Sudoměř</i>
Svébořice (jablonský děkanát)	Svébořice	Svébořice
Světlá** (hradišřský děkanát)	Český Dub	Český Dub
Sýčina (boleslavský děkanát)	Sýčina	<i>Sýčina</i>
Turnov (turnovský děkanát)	Turnov	Turnov
Týnec (boleslavský děkanát)		<i>Týnec</i>
Václavice (žitavský děkanát)	Václavice	<i>Václavice</i>
Veleliby (havráňský děkanát)	Veleliby	<i>Veleliby (do 1677)</i>
Ves (budyšínské arcijáhensství)	Ves	Ves
Větrov-zřejmě farní (budyšínské arcijáhensství)		<i>Větrov</i>
Vidim (mělnický děkanát)	Vidim	Vidim (1675-1714 farní)
Vinec (kamenecký děkanát)		<i>Vinec (Podvinec)</i>
Višňová (původně žitavský děkanát, do 1363, poté budyšínské arcijáhensství)	Višňová	<i>Višňová</i>
Vlasibořice (turnovský děkanát)	Vlasibořice	<i>Vlasibořice</i>
Vlčí Pole (hradišřský děkanát)		<i>Vlčí Pole</i>
Všeborsko (hradišřský děkanát)	Všeborsko	<i>Všeborsko</i>
Všejanya (havráňský děkanát)	Všejanya	Všejanya
předhusitský stav	předbělohorský stav	1670-1713
Všeň (hradišřský děkanát)	Všeň	Všeň

Vteln (kamenecký děkanát)		<i>Krnsko</i>
Vyskeř (hradištský děkanát)		<i>Vyskeř</i>
Vysoké nad Jizerou (turnovský děkanát)	Vysoké nad Jizerou	Vysoké nad Jizerou
Zákupy (jablonský děkanát)	Zákupy	Zákupy
Zdětín (kamenecký děkanát)		<i>Zdětín</i>
Zliv (hradecké arcijáhenství, děkanát jičínský)		<i>Zliv</i>
Železný Brod (turnovský děkanát)		Železný Brod
Žerčice (bolesavský děkanát)	Žerčice	<i>Žerčice</i>
Žibřidice (jablonský děkanát)	Žibřidice	Žibřidice
Žitovlice (havráňský děkanát)		<i>Žitovlice</i>
	Bělá pod Bezdězem	Bělá pod Bezdězem
	Byšice	<i>není (do 1677)</i>
	Čečelice	<i>Čečelice(do 1677)</i>
	Doksy	Doksy
	Kostomlaty nad Labem	<i>Kostomlaty (do 1677)</i>
	Krnsko	
	Libáň	Libáň
		<i>vikariát dubský</i>
	Dlouhý Most	<i>Dlouhý Most</i>
	Hrubý Rohozec	<i>není</i>
	Smržovka	<i>Smržovka</i>
	Slavíkov	<i>není</i>
	Zásada	<i>není</i>
		<i>vikariát frýdlantský</i>
	Krásná Studánka	<i>není</i>
	Kryštofovo Údolí	<i>Kryštofovo Údolí</i>
	Luh	<i>není</i>
	Mníšek	Mníšek
	Nová Ves	<i>Nová Ves</i>
	Nové Město pod Smrkem	<i>Nové Město pod Smrkem</i>
	Ostašov	<i>není</i>
	Raspenava	<i>Raspenava</i>
	Ruprechtice	<i>Ruprechtice</i>
	Rýnovice	<i>není</i>
	Valtinov	Valtinov
	Vratislavice nad Nisou	<i>Vratislavice nad Nisou</i>
	Bílý Potok	<i>není</i>
Problematické a neurčené lokality		
předhusitský stav	předbělohorský stav	1670-1713
	Bernartice pod Smrkem	zřejmě Bertzdorf - Dolní Pertoltice
	Horní Jiřetín	jediná možnost Jiřetín pod Bukovkou, ovšem první písemná zmínka je v roce 1687
	Jarošov	součást Jíčina - Hradecký kraj
	Jindřichov pod Ještědem	Hennersdorf - není kostel
	Libochov	nezjištěno
	Lutová	nezjištěno

Příloha 1b

Srovnání stavu církevní správy v trutnovském a vrchlabském vikariátu (v jejich rozsahu dle stavu v roce 1777): v době předhusitské, předbělohorské a v době pobělohorské – fary a filiální kostely do roku 1700 (abecední seznam lokalit, kurzívou jsou vyznačeny filiální kostely)

předhusitský stav	předbělohorský stav	doba pobělohorská
Bernartice		<i>Bernartice</i>
Čistá		<i>Čistá</i>
Dolní Branná		<i>Dolní Branná</i>
Dolní Kalná		<i>Dolní Kalná</i>
Dolní Lánov	Dolní Lánov	<i>Dolní Lánov</i>
Dolní Olešnice	Dolní Olešnice	<i>Dolní Olešnice</i>
	Fořt	<i>Fořt</i>
Heřmanovy Sejfy (Rudník)	Heřmanovy Sejfy (Rudník)	Heřmanovy Sejfy (Rudník)
Horní Staré Město	Horní Staré Město	<i>Horní Staré Město</i>
Horní Branná		Horní Branná
Horní Štěpanice		<i>Horní Štěpanice</i>
Horní Verněřovice	Horní Verněřovice	<i>Horní Verněřovice</i>
Hostinné	Hostinné	Hostinné
Chotěvice	Chotěvice	<i>Chotěvice</i>
Chvaleč		<i>Chvaleč</i>
Koclěřov		<i>Koclěřov</i>
	Javorník	<i>Javorník</i>
Jilemnice	Jilemnice	<i>Jilemnice</i>
	Maršov	Maršov
Mladé Buky		Mladé Buky
Pilníkov	Pilníkov	<i>Pilníkov</i>
Poniklá		<i>Poniklá</i>
Staré Buky	Staré Buky	Staré Buky
Starkov		Starkov
Starý Rokytník	Starý Rokytník	<i>Starý Rokytník</i>
Trutnov	Trutnov	Trutnov
Teplice nad Metují		Teplice nad Metují
	Vítkovice	<i>Vítkovice</i>
Vlčice	Vlčice	Vlčice
Vrchlabí	Vrchlabí	Vrchlabí
Zdoňov		Zdoňov
Zlatá Olešnice	Zlatá Olešnice	<i>Zlatá Olešnice</i>
Žacléř		Žacléř
		<i>Ždár</i>
27 far	19 far	13 far

Příloha 2

Hotovost kostelů v mladoboleslavském vikariátu v roce 1696

Kostel	Hotovost (zlaté)t	Kostel	Hotovost (zlaté)
Bakov	137	Mečeříž	500
Loukov	130	Brodce	300
Boseň	700	Bezno	300
Solec	500	Strejnice	250
Sobotka (děk.)	5213	Skalsko	150
Bousov	36	Sudoměř	50
Vesec	1530	Kováň	212
Nepříveč	87	Lobeč	20
Markvartice	1571	Dubá	19
Libošovice (cap.)	2671	Deštná	2000
Vlčí Pole	822	Bělá	157
Libáň	302	Kuřivody	58
Drahoráz	492	Čistá	258
Bystrice	622	Krupá (Dolní)	14
Psínice	645	Bezdězice	245
Zliv	225	Podbezdězí	140
Staré Hradky	50	Hiršberk (Doksy)	1025
Osenice	250	Deštná	1383
Rožďalovice (děk.)	415	Hodkovice	438
Žitovlice (cap.)	61	Rychnov	93
Michalovice	13	Železný Brod	7
Kosmonosy	10	Smržovka	50
Debrž (cap.)	23	Jablonec n. J.	50
Luštěnice	106	Jenšovice	428
Všeborsko (Obruby) (cap.)	20	Drškov	16
Stakory	15	Olešnice (Zlatá)	70
Březno	131	Libuň	60
Dobruška	15	Újezd pod Troskami	100
Sejčín(Sýčín)	298	Rovensko pod Troskami	50
Jabkenice	328	Vlastibořice	49
Rejšice	214	Všeň	104
Týnec	354	Přepere	446
Žerčice	301	Semily	42
Semčice	119	Roprachtice	224
Všejany	200	Vysoký n. J.	28
Struhy	300	Loukov	28
Loučeň	150	Turnov (děk.)	547
Benátky n. J.	60	Hrušnice	197
Benátky n. J.	300	Práslavice	303
Staré Benátky	150	Vyskeř	205
Zdětín	1000	Nudvojovice	39
Loukovec	500	Březina	600

Příloha 3

Přehled hotovosti a dluhů kostelů v duchovenských fasích v Boleslavském kraji roku 1713

Vikariát českodubský

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	úrok
Boskov	Semily	neuvedeno	neuvedeno		
Březina	Loukovec	nemá žádnou	103 zl. 55 kr. pod úrokem		
Bzí	Bzí	1 zl. 17 kr. (fol. 24r.)	544 zl 23 kr.		
Český Dub	Český Dub	0	206 zl.	145 zl.	
Dlouhý Most	Hodkovice	412 zl. 29 kr. 1 1/2 den.	100 zl.		
Hodkovice	Hodkovice	1319 zl. 12 kr. 1 3/4 den.	1044 zl. 17 kr. 3 3/4 den.		
Hruštica	Turnov	203 zl.	208 zl.		
Jablonec nad Nisou	Bzí	neuvedeno	240 zl. 30 kr.		
Jánský Vrch	Bzí	neuvedeno	neuvedeno		
Jenšovice	Bzí	neuvedeno	neuvedeno		
Jílové	Hodkovice	0	0		
Letařovice	Český Dub	129 zl. 41 kr.	591 zl. 59 kr. 7/8 den.		
Libuň	Libuň	137 zl. 32 kr. 3 3/4 den.	143 zl. 50 kr. 3/4 den.		úrok 8 zl. 36 kr.
Libuň - kaple	Libuň	98 zl. 14 kr. 1 den.	192 zl. 48 kr. 2 1/2 den.		úrok 7 zl. 12 kr. 2 3/4 den.
Loukov	Loukov	0	120 zl. 44 kr. 3 den.	29 zl. 52 kr.	
Loukov	Semily	neuvedeno	neuvedeno		
Loukovec	Loukovec	nemá žádnou	33 zl 50 kr. pod úrokem		
Malá Skála	Bzí	neuvedeno	neuvedeno		
Nudvojovice	Turnov	0	92 zl. 53 kr.		
Přáslavice	Turnov	0	188 zl. 9 kr.		
Přepeře	Všeň	11 zl. 8 kr.	317 zl. 40 kr. z toho peněz odepsaných a nesložených 20 zl. 32 kr.(fol. 77r.)		
Rovensko pod Troskami	Rovensko pod Troskami	12 zlatých	nemá		
Ruprechtice	Vysoké nad Jizerou	523 zl. 33 kr. 5 1/2 den.	324 zl. 28 kr. 1/2 den. A 240 zl. 33 kr. 5 1/2 den.		

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	úrok
Semily	Semily	neuvedeno	neuvedeno		
Sezemice	Loukov	50 zlatých	0		
Smržovka	Bzí	neuvedeno	neuvedeno		
Světlá	Český Dub	17 zl. 3 kr. 4 den.	253 zl. 10 kr.		
Tatobity	Rovensko pod Troskami	neuvedeno	neuvedeno		
Turnov - kaple PM	Turnov	neuvedeno	neuvedeno		
Tutnov -farní	Turnov	269 zl. 35 kr. 4 den.	187 zl		
Újezd pod Troskami - FJ	Libuň	8 zl. 37 kr. 3 den.	90 zl. 59 kr. 2 1/4 den.		úrok 33 kr. 4 1/2 den.
Újezd pod Troskami - JK	Libuň	269 zl. 46 kr. 3 den.	705 zl. 6 kr. 2 1/4 den.		úrok 10 zl. 52 kr. 3 1/2 den.
Valdštejn	Turnov	neuvedeno	neuvedeno		
Vlastibořice	Loukov	180 zlatých	0		
Všeň	Všeň	262 zl.	191 zl. 38 kr. 5 den.		
Vyskeř	Turnov	165 zl.	451 zl na gruntech, 275 zl. pod úrokem		
Vysoké nad Jizerou	Vysoké nad Jizerou	276 zl. 2 kr. 2 1/2 den.	71 zl. 38 kr. 2 den.		
Zablatí	Loukovec	nemá žádnou	517 zl. 19 kr. pod úrokem		

Vikariát mladoboleslavský

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	urok
Bakov nad Jizerou - sv Bartoloměj	Bakov nad Jizerou	115 zl. 32 kr. 2 3/4 den.	527 zl. 42 kr. 4 1/2 den.		
Bakov nad Jizerou - sv. Barbora	Bakov nad Jizerou	52 zl. 3 kr. 1 den.	44 zl.		
Bělá	Bělá	105 zl. 21 kr. 3/4 den.	549 zl 30 kr.		
Benátky nad Jizerou	Benátky nad Jizerou		159 zl. 30 kr a 60 zl. 39 kr	dluží 93 zl	
Benátky nad Jizerou (zámek)	Benátky nad Jizerou	6 zl. 38 kr. 1/4 den.	450 zl pod úrok, za poddanými 54 zl.		
Bezdědice	Bělá	38 zl.	85 zl. 18 kr. 3 den, 120 zl pod úrokem		
Bezděz	Kruh	50 zl.	94 zl		
Bezno	Bezno	50 zl.	za 300 zl.		
Bořejov	Kruh	28 zl.	100 zl	dluží 497 zl.	
Boseň	Boseň	61 zl. 14 kr. 5 ½ den.	192 zl. 40 kr.		
Brodce	Brodce	700 zl.	77 zl.		
Březno	Březno	neuvedeno	1350 zl, na gruntech jistých 9 zl. 12 kr.		
Bystřice	Libáň	1905 zl. 51 kr. 4 1/2 den.	19 zl 5 kr 3 1/4 den.	dluží 13 zl	
Čistá	Bělá	3 zl. 27 kr. 2 1/2 den.	196 zl.		
Debř	Kosmonosy	neuvedeno	neuvedeno		
Dobrovice	Dobrovice		575 zl a 50 zl		
Doksy	Doksy	0	1673 zl. 47 kr. 5 1/2 den.	dluží: 999 zl. 17 kr. 2 den.	
Dolní Bousov	Sobotka	21 zl. 4 kr. 2 den.	2591 zl.		
Dolní Krupá	Bělá	219 zl. 49 kr. 4 1/2 den.	110 zl. 53 kr.		
Drahoráz	Libáň	1114 zl. 1 den.	68 zl. 58 kr. 1 /2 den.	dluží 35 zl. 7 kr. 3 den.	
Dražice	Benátky nad Jizerou				
Horky (zámek)	Strenice	neuvedeno	neuvedeno		
Houska (zámek)	Kruh	neuvedeno	neuvedeno		

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	úrok
Jabkenice	Dobrovice	228 zl. 16 kr. 3 den.	925 zl.		
Kadlín	Bělá	454 zl. 16 kr. 1 1/4 den.	254 zl. 41 kr. 4 den.		
kaple v Křižanském lese	Libáň	2 zl. 15 kr.	8 zl. 10 kr.	dluží 16 zl	
Katusice	Skalsko	300 zl	400 zl.		
Klášteř	Mnichovo Hradiště	226 zl. 31 kr. 1 den.	575 zl 21 kr. 5 den.		
Komárov	Mšeno		46 zl. 46 kr. 3 den.		
Kosmonosy	Kosmonosy	neuveďeno	neuveďeno		
Kováň	Skalsko	200 zl	500 zl.		
Krnsko	Strenice	100 zl.	160 zl a 100 zl pod úrokem		
Kruh	Kruh	900 zl.	200 zl.		
Kuřivody	Bělá	5 zl. 2 kr. 3 1/2 den.	192 zl. 5 kr.		
Kuřivody (v lese)	Bělá	207 zl. 35 kr. 1 den.	112 zl 40 kr. s úrokem a 170 zl. bez úroku		
Libáň	Libáň	70 zl 37 kr 1 1/4 den.	86 zl 10 kr 3 1/2 den.	dluží 33 zl	
Libošovice	Sobotka	38 zl. 35 kr. 5 den.	6916 zl.		
Lobeč	Mšeno	94 zl. 34 kr.			
Loučeň	Všeřany	210 zl.	358 zl. 4 kr. 5 1/2 den.	615 zl. 44 kr. 4 den.	
Luštěnice	Kosmonosy	neuveďeno	neuveďeno		
Markvartice	Sobotka	46 zl. 13 kr. 4 1/2 den.	4921 zl.		
Mcely	Osenice	ročně přichází 4 zl. 15 kr.	„nejistých dluhů od všech časů vojny švedské“ 142 zl 5 kr.		
Michalovice	Kosmonosy	neuveďeno	neuveďeno		
Mladá	Benátky nad Jizerou		57 zl 22 kr		
Mladá Boleslav (děk. - PM)	Mladá Boleslav	neuveďeno	1298 zl 20 kr.		
Mladá Boleslav (sv. Havel)	Mladá Boleslav	neuveďeno	1366 zl 40 kr.		
Mladá Boleslav (sv. Jan)	Mladá Boleslav	neuveďeno	710 zl.		

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	urok
Mladá Boleslav (sv. Václav)	Mladá Boleslav	neuvedeno	852 zl 20 kr		
Mladá Boleslav (sv. Vít)	Mladá Boleslav	neuvedeno	1112 zl 30 kr.		
Mnichovo Hradiště	Mnichovo Hradiště	75 zl 18 kr. 2 1/2 den.	295 zl.		výdaje:169 zl 55 kr.
Mnichovo Hradiště (kaple)	Mnichovo Hradiště				výdaje:51 zl 8 kr.
Mohelnice	Mnichovo Hradiště	62 zl. 37 kr. 4 1/4 den.	99 zl.		výdaje:55 zl 50 kr.
Mšeno (farní)	Mšeno		1726 zl. 58 kr. 10 1/2 den.	dlužilo: 1075 zl. 50 kr. 2 den.	výdaje:33 zl 20 kr.
Mšeno (kaple)	Mšeno		268 zl. 7 kr.		výdaje:48 zl
Nepřívazka	Sobotka	26 zl. 12 kr.	3089 zl.		výdaje:40 zl
Niměřice	Strenice	neuvedeno	neuvedeno		
Okna	Doksy	2890 zl. 17 kr. 1/4 den.		dluží: 1672 zl. 58 kr 5 3/4 den.	
Osek	Sobotka	23 zl. 17 kr.	3890 zl.		
Osenice	Osenice	ročně 8 zl.	jistých „mezi sedláky“ 38 zl. 9 kr., nejistých „ od všech časů vojny švédksé“ 33 zlatých 56 kr. 2 den.		
Plazy	Mladá Boleslav	neuvedeno	1253 zl. 30 kr.		
Podvinec	Mladá Boleslav	neuvedeno	neuvedeno		
Psinice	Libáň	2356 zl. 24 kr. 1 3/4 den.	62 zl. 15 kr. 3/4 den.	dluží 325 zl	
Rejšice	Dobrovice	159 zl. 3 kr.	550 zl.		úrok ročně 8 zlatých
Rožďalovice	Rožďalovice	neuvedeno	772 zl.		
Řehnice	Strenice	neuvedeno	neuvedeno		
Řitonice	Březno	neuvedeno	175 zl.		
Semčice	Dobrovice	81 zl. 32 kr 1 1/2 den.	425 zl.		
Skalsko	Skalsko	500 zl			

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	urok
Sobotka	Sobotka	25 zl. 14 kr 5 1/2 den.	8828 zl.		
Solec	Boseň	384 zl. 11 kr. 5 ¼ den.	1685 zl. 19 kr. 2 ¼ den.		
Stakory	Kosmonosy	neuvedeno	neuvedeno		
Staré Benátky	Benátky nad Jizerou		72 zl 34 kr		
Staré Hradý	Libáň		42 zl. 34 kr 2 den.	dluží 46 zl	
Stránov (zámek)	Strenice	neuvedeno	neuvedeno		
Strenice	Strenice	113 zl. 39 kr.	69 zl. pdo úrokem a 347 zl. 37 kr. 6 ¼ den.		
Struhy	Všejany	225 zl. 5 kr. ½ den.	100 zl 52 kr. 4 ½ den.	222 zl. 5 kr. 1/52 den.	
Studenka	Bakov nad Jizerou	42 zl. 17 kr. 3 1/2 den.	80 zl. 50 kr.		
Sudoměř	Skalsko	400 zl			
Sýčina	Dobrovice	250 zl. 2 1/4 kr	875 zl.		
Tuháň	Doksy	246 zl.	1811 zl. 59 kr. 11 den.		
Týnec	Dobrovice	331 zl. 25 kr. 4 1/2 den.	700 zl.		
Vidim	Mšeno	148 zl. 48 kr. 3 1/2 den.	60 zl.		
Všeborsko	Kosmonosy	neuvedeno	neuvedeno		
Všejany	Všejany	231 zl. 24 kr. 5/8 den.	234 zl 38 kr. 4 den	231 zl 24 kr. 5/8 den.	
Všepole	Sobotka	27 zl. 53 kr.	1951 zl.		
Vtelno	Strenice	neuvedeno	neuvedeno		
Zdětín	Benátky nad Jizerou				
Zliv	Libáň	28 zl. 58 kr. 2 den.	12 zl. 42 kr. 3/4 den.	dluží 13 zl	
Žerčice	Dobrovice	363 zl. 11 kr. 3 den.	925 zl.		úrok 80 zl.
Žitovlice	Rožďalovice	neuvedeno	1623 zl. 26 kr. 2. den.		

Vikariát frýdlantský

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	úrok
Chrastava	Chrastava	něco málo hotových peněz při farních i filiálních kostelech (všechny byly před lety vzaty na stavbu kostela (fol 42r.)	1000 zl. na dluzích		
Bílý Kostel	Chrastava		neuvedeno		
Václavice	Chrastava		neuvedeno		
Hrádek nad Nisou	Hrádek nad Nisou	neuvedeno	neuvedeno		
Suchá	Hrádek nad Nisou	neuvedeno	neuvedeno		
Zdislava	Hrádek nad Nisou	neuvedeno	neuvedeno		
Jitrava	Hrádek nad Nisou	neuvedeno	neuvedeno		
Jablonné v Podještědí	Jablonné v Podještědí	245 zl. 7 kr.	100 zl 22 kr. 3 den.	dluží špitálu 370 zl. 40 kr.	
špitální – Jablonné	Jablonné v Podještědí	neuvedeno	neuvedeno		
Lemberk (zámek)	Jablonné v Podještědí	neuvedeno	neuvedeno		
Lvová	Jablonné v Podještědí	neuvedeno	neuvedeno		
Valtinov	Jablonné v Podještědí	neuvedeno	neuvedeno		
Frýdlant	Frýdlant	0	300 zl		
Raspenava	Frýdlant	0	250 zl		
Krásný Les	Frýdlant	16 zl.	60 zl.		
Kunratice	Frýdlant	30 zl. 12 kr. 3 den.	160 zl.		
Dětřichov	Frýdlant	130 zl. 52 kr. 2 7/8 den.	97 zl.		
Frýdlant (most)	Frýdlant		780 zl.		
Cvikov	Cvikov	neuvedeno	800 zl.		z toho ročně 29 zl. 32 kr. úroku
Lindava	Cvikov	neuvedeno		dluží 200 zl.	
Kunratice u Cvikova	Cvikov	neuvedeno	30 zl.		
Mařenice	Mařenice	150 zl.	451 zl.		
Nová Ves	Nová Ves	neuvedeno	neuvedeno		
Dobranov	Dobranov	neuvedeno	566 zl. 22 kr. 4 den.	316 zl. 22 kr. 4 den.	
Vítkov	Vítkov	0	90 zl.		
Mníšek	Vítkov	0	0		
Svébořice	Svébořice	780 zl.	má		

kostel	farnost	hotovost	dluhy	dluží	úrok
Stráž pod Ralskem	Stráž pod Ralskem	345 zl 15 kr.	986 zl.		
Dubnice	Stráž pod Ralskem	203 zl.	395 zl. 30 kr.		
Brniště	Brniště	0	944 zl. 48 kr. 5 den.	311 zl. 8 kr. 2 ½ den.	úroky – 33 zl 38 kr.
Nové Město pod Smrkem	Nové Město pod Smrkem	neuvedeno	má		
Ludvíkov pod Smrkem	Nové Město pod Smrkem	neuvedeno	má		
Jindřichovice pod Smrkem	Nové Město pod Smrkem	neuvedeno	má		
Řásnice	Nové Město pod Smrkem	neuvedeno	má		
Žibřidice	Žibřidice	neuvedeno	833 zl 55 kr		
Rynoltice	Žibřidice	neuvedeno	888 zl 30 kr		
Kryštofovo Údolí	Žibřidice	neuvedeno	174 zl 13 kr.		
Rochlice	Rochlice	neuvedeno	neuvedeno		
Ves	Ves	neuvedeno	600 zl		
Andělka	Ves	neuvedeno	nemá		
Dolní Pertoltice	Ves	neuvedeno	200 zl		
Arnoltice	Ves	neuvedeno	nemá		
Bulovka	Ves	neuvedeno	70 zl.		
Dolní Oldříš	Ves	neuvedeno	nemá		
Mimoň	Mimoň	450 zl.	779 zl 30 kr 3 den a 1000 zl.		
Liberec	Liberec	827 zl	3500 zl 50 kr. 3 ½ den.		
Stráž nad Nisou	Liberec	492 zl 4 den.	2197 zl 22 kr. 1 den.		
Zákupy	Zákupy	253 zl 28 kr. 3 den.	1001 zl. 34 kr. 2 den.		
Brenná	Zákupy	193 zl. 26 kr. 4 den.	269 zl. 33 kr.		

Příloha 4**Přehled hotovosti a dluhů kostelů v podkladech pro duchovenské fáse trutnovského a vrchlabského vikariátu (po 1716)**

kostel	farnost	hotovost	dluhy
Chvaleč	Chvaleč	100 zl	neuvedeno
Jilemnice	Jilemnice	80 zl	1600 zl
Mříčná	Jilemnice	nemá	489 zl
Dolní Kalná	Dolní Kalná	138 zl	638 zl
Dolní Lánov	Dolní Lánov	51 zl	832 zl
Horní Maršov	Horní Maršov	110 zl	nemá
Černý Důl	Dolní Lánov	nemá	nemá
Poniklá	Poniklá	162 zl	1420 zl
Rudník	Rudník	93 zl	3389 zl
Starkov	Starkov	300 zl	4003 zl
Horní Branná	Horní Branná	500 zl	2160 zl
Dolní Branná	Horní Branná	640 zl	849 zl
Mladé Buky	Mladé Buky	nemá	523 zl
Svoboda nad Úpou	Mladé Buky	128 zl	850 zl
Staré Buky	Staré Buky	300 zl	neuvedeno
Ždár	Staré Buky	97 zl	neuvedeno
Fořt	Fořt	138 zl	2400 zl
Hostinné	Hostinné	87 zl	207 zl
Dolní Olešnice	Hostinné	87 zl	230 zl
Chotěvice	Hostinné	87 zl	1067 zl
Čermná	Hostinné	100 zl	509 zl
Štěpanice	Štěpanice	neuvedeno	800 zl
Teplice nad Metují	Teplice nad Metují	117 zl	500 zl
Trutnov	Trutnov	neuvedeno	16 885 zl
Horní Staré Město	Trutnov	293 zl	neuvedeno
Zlatá Olešnice	Trutnov	293 zl	neuvedeno
Horní Vernéřovice	Horní Vernéřovice	100 zl	1561 zl
Vičice	Vičice	143 zl	2290 zl
Vrchlabí	Vrchlabí	300 zl	3494 zl
Žacléř	Žacléř	100 zl	2500 zl

Příloha 5: Přehled bratrstev a literátských kůrů v Boleslavském kraji ve farářských relacích a duchovenských fasích

	1677		1700		1713	
	zasvěcení	druh, poznámka	zasvěcení	druh, poznámka	zasvěcení	druh, poznámka
Frýdlantský vikariát						
1 Frýdlant	mariánské (?)	bratrstvo, zaniklé	růžencové	bratrstvo	růžencové	bratrstvo
2 Jablonné v Podještědí	růžencové	bratrstvo				
3 Liberec			škapulířové	bratrstvo	škapulířové	bratrstvo
4 Mimoň	růžencové	bratrstvo	růžencové	bratrstvo	růžencové	bratrstvo
5 Ostritz (Ostřice)	škapulířové	bratrstvo	škapulířové	bratrstvo	není v duchovenských fasích	
Stráž pod Ralskem	škapulířové	bratrstvo, připojené k bratrstvu u sv. Havla na St. Městě pražském	škapulířové	bratrstvo	škapulířové	bratrstvo
Českodubský vikariát (v rozsahu po 1697)						
1 Český Dub			Nejsvětější Trojice	bratrstvo	Nejsvětější Trojice	bratrstvo
2 Jilové			Anděla Strážce	bratrstvo	Anděla Strážce	bratrstvo
3 Osečná			Nejsvětější Trojice	bratrstvo, připojené k bratrstvu v Českém Dubu		
4 Turnov	zasvěcení neuvedeno	bratrstvo u františkánů	zasvěcení neuvedeno	bratrstvo u františkánů		neuvedeno
Turnov	zasvěcení neuvedeno	literátský kůr	zasvěcení neuvedeno	literátský kůr		neuvedeno
Mladoboleslavský vikariát (v rozsahu po 1697)						
1 Bělá pod Bezdězem	Početí P. M.	bratrstvo	Početí P. M.	bratrstvo	Početí P. M.	literátský kůr
2 Benátky nad Jizerou	Nanebevzetí P. M.	literátský kůr	zasvěcení neuvedeno	literátský kůr	zasvěcení neuvedeno sv. Anny	literátský kůr bratrstvo
3 Dobruška	zasvěcení neuvedeno	literátský kůr				
4 Libáň					zasv. neuvedeno	literátský kůr
5 Mnichovo Hradiště					dtto	bratrstvo
6 Sobotka	sv. Kříže	bratrstvo	Pomoci duším v očistci	bratrstvo u kaple sv. Kříže v kostele sv. Magdaleny	sv. Kříže	bratrstvo
Sobotka					zasvěcení neuvedeno	literátský kůr

Příloha 6: Seznam uprchlých poddaných z panství Vrchlabí v roce 1651

Vrchlabí - měšťané

Daniel Hartmann (vězení)	jeho žena	dvě děti	3 osoby
Georg Schirmer	jeho žena		2 osoby
Hans Richter	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Emanuel Retinger	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Caspar Hainzin	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Willim Wagner	jeho žena		2 osoby
Tobias Kestner	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
George Maistner	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
George Mohlerius			1 osoba
Christovh Hielscherin	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Tobias Steffen	jeho žena		2 osoby
Hans Seling	jeho žena		2 osoby
Adam Gall	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Zacharias Kunz	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Hans Hantka	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Tehodosius Freibrig			1 osoba
Michael Maistner			1 osoba
Georg Ritke		jedno dítě	2 osoby
Jonas Hartmann	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Matheas Leder		jedno dítě	2 osoby
Tobias Weißpacher			1 osoba
Christianus Reull	jeho žena	tři děti	5 osob

celkem měšťané z Vrchlabí 59 osob

Černý Důl – měšťané

Tobias Klainer	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Georg Strecker	jeho žena	pět dětí	7 osob
Tobias Reül	jeho žena	tři děti	5 osob

celkem měšťané z Černého Dolu 18 osob

sedláci ze vsí vrchlabského panství

Černý Důl

Georg Hartman	jeho žena	šest dětí	8 osob
---------------	-----------	-----------	--------

Vrchlabí

Christovh Groff	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
-----------------	-----------	------------	---------

Horní Lánov

Bartel Zeeh	jeho žena	tři děti	5 osob
-------------	-----------	----------	--------

Dolní Lánov

Georg Stiller	jeho žena	tři děti	5 osob
Adam Rust	jeho žena		2 osoby

Kunčice

Friedrich Kunz		jedno dítě	2 osoby
----------------	--	------------	---------

celkem sedláci 25 osob

zahradníci ze vsí vrchlabského panství***Vrchlabí***

Michel Pietner	jeho žena	šest dětí	8 osob
Balzer Strimer	jeho žena	šest dětí	8 osob
Bartel Satler	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Chriestoff Gintschl	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
George Gintschl	jeho žena	tři děti	5 osob
Christoph Gintschl	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Martin Halman	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Hans Fischer	jeho žena		2 osoby
Hans Hanell	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Martin Naigesück	jeho žena	sedm dětí	9 osob

Horní Lánov

Tobias Erben	jeho žena	pět dětí	7 osob
Lorenz Purkert	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Hans Groff	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Georg Wagner	jeho žena	tři děti	5 osob
Hans Finger	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Hans Erben	jeho žena	tři děti	5 osob
Christoff Bröckl	jeho žena	tři děti	5 osob

Dolní Lánov

Hans Frennel	jeho žena	tři děti	5 osob
Wänzl Waikert	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Tobias Lorenz	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Hans	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Georg Lincl	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Merten Marle	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Tobias Marle	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
David Stiller	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Simon Finger	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Michel Schmidt	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Michel Steffan	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Christoff Staudt	jeho žena	dvě děti	4 osoby

Dolní Dvůr

Paul Adolph	jeho žena		2 osoby
Merten Ulerich	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Caspar Erben	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Georg Hantko	jeho žena	pět dětí	7 osob
Hans Ullerich	jeho žena	tři děti	5 osob
Maz Libich	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Maz Damm	jeho žena	šest dětí	8 osob
Tobias Held	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Hans Zeeh	jeho žena	šest dětí	8 osob
Hans Erben	jeho žena	dvě děti	4 osoby

Neudorf

Georg Fink	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Jeremias Ullerich	jeho žena	dvě děti	4 osoby
Lorenz Erben	jeho žena	pět dětí	7 osob
Michael Römisch	jeho žena	pět dětí	7 osob
Christoph Schubert	jeho žena	dvě děti	4 osoby

celkem zahradníci

218 osob

další z města Vrchlabí a vsí (čeled')

Vrchlabí - město

Georg Schaffart	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Hans Schlingl	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Tobias Schlingl	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
Daniel Schlingl	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Merten Klos	jeho žena	tři děti	5 osob
Davidt Hantko	jeho žena	tři děti	5 osob
Davidt Beiřko	jeho žena		2 osoby
Hans Leder			1 osoba
Davidt Haudt	s Barbarou Korling		2 osoby

Vrchlabí – ves

Hans Dietrich	jeho žena	čtyři děti	6 osob
Wenzel Stegmann	jeho žena	jedno dítě	3 osoby

Horní Lánov

Michel Burkhart	jeho žena	tři děti	5 osob
Merten Walter	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
dcera Wenzela Graffa			1 osoba
dcera Michela Erbena			1 osoba

Dolní Lánov

Wenzel Mazer	jeho žena	jedno dítě	3 osoby
matka Michela Steffena			1 osoba

Dolní Dvůr

David Adolf			1 osoba
-------------	--	--	---------

Neudorf

Tobias Öttell			1 osoba
---------------	--	--	---------

celkem

51 osb

všech osob z celého panství

372

Příloha 7

Přehled far trutnovského a vrchlabského vikariátu

Přehled far v obvodu trutnovského a vrchlabského vikariátu (dle rozsahu v roce 1777) obnovených do roku 1700

Heřmanovy Sejfy (Rudník)	fara obnovena v roce 1677 do té doby spravováno z Hostinného
Horní Branná	fara obsazena v roce 1640 do té doby spravováno z Vrchlabí (před rokem 1630 z Hostinného)
Hostinné	fara obsazena v roce 1623
Maršov	fara obnovena v roce 1671 do té doby spravováno ze Starých Buků
Mladé Buky	fara obnovena v roce 1682 do té doby spravována z Vlčic
Staré Buky	fara obsazena v roce 1628
Starkov	fara obsazena v roce 1655 do té doby spravován z Teplic nad Metují
Trutnov	fara obsazena v roce 1623
Teplice nad Metují	fara obnovena v roce 1626 do té doby spravována z Trutnova
Vlčice	fara obsazena v roce 1623
Vrchlabí	fara obsazena zřejmě v roce 1630 do té doby spravována z Hostinného
Zdoňov	fara obnovena v roce 1657 do té doby spravována z Teplic nad Metují
Žaclěř	fara obnovena v roce 1627

**Přehled far v obvodu trutnovského a vrchlabského vikariátu (dle rozsahu v roce 1777)
obnovených v letech 1700-1780**

Černý Důl	fara zřízena v roce 1772 do té doby filiální k Dolnímu Lánovu
Dolní Kalná	fara obnovena v roce 1706 do té doby spravováno z Horní Branné
Dolní Lánov	fara obnovena v roce 1714 do té doby spravováno z Vrchlabí
Forť	fara obnovena v roce 1769 do té doby spravováno z Heřmanových Sejfů (před rokem 1677 z Hostinného)
Horní Štěpanice	fara obnovena v roce 1721 do té doby spravováno z Horní Branné
Horní Verněřovice	fara obnovena v roce 1702 do té doby spravováno ze Stárkova
Chvaleč	fara obnovena v roce 1720 do té doby spravováno ze Zdoňova
Kocléřov	fara obnovena v roce 1720 do té doby spravováno ze Dvora Králové nad Labem
Jablonec nad Jizerou	fara zřízena v roce 1721 předtím filiální k Horní Branné
Jilemnice	fara obnovena v roce 1721 předtím spravováno z Horní Branné
Poniklá	fara obnovena v roce 1721 předtím spravováno z Horní Branné
Rokytnice nad Jizerou	fara zřízena v roce 1704 předtím spravováno z Horní Branné
Starý Rokytník	fara obnovena v roce 1736 předtím spravováno ze Žacléře

Příloha 8

Záznam v pamětní knize dolnolánovské farnosti o sňatku Adama Groffa a Rosiny Kopperové uzavřeném před protestanským knězem Valeriánem Baierem v roce 1630 (SOKA Trutnov, Farní úřad Dolní Lánov, inv. č. 1, kniha 1)

Calcoliti continuant. r. 10 4 1
Anno Redemptoris

15 Janu. Andreas Michaelis Zimmas, filius cum Barbara quondam Tebic
filiis huiusmodi

2 10 Sep. Olore. David Jacob filius cum Anna Olore. Jacob. filia.

3 24 Maii in Valeriu Baier praebianse clanculum in vicinia latitante illegitime copulati fuerunt Coniunctio Copulatio Secretio Adam Groff quidam cum Rosina Michaelis Kopper filia. qui post meum adventum de deprehensio de huius mihi satisfacere.

4 24 Junii Coniunctio illegitima proclatio nullum canonis impedimentis secundo fuerunt Beatus Michaelis cum Rosina Michaelis huiusmodi filia.

5 13 Aug. in casa necessitatis ad succurrendum cingulam in uero parum vicinis erat. Michaelis Olore. Barthol. quondam huiusmodi. Forstma Cassandra Im. Iohannis parum. Olore. et huiusmodi nobilis, 13 Olore. parum. filia in nobilis parum.

6 11 Novemb. Iohannes Jacobus Laurentius filius cum Barbara Michaelis Lingling q. filia.

7 24 Dec. Michaelis Michaelis filius cum Maria Anna Baier q. filia.

8 14 Martii Neel Olore q. filius cum Maria Leonhardi Groff quondam filia.

Příloha 9

Záznam v dolnolánovské matrice o sňatku Adama Groffa a Rosiny Kopperové v roce 1630

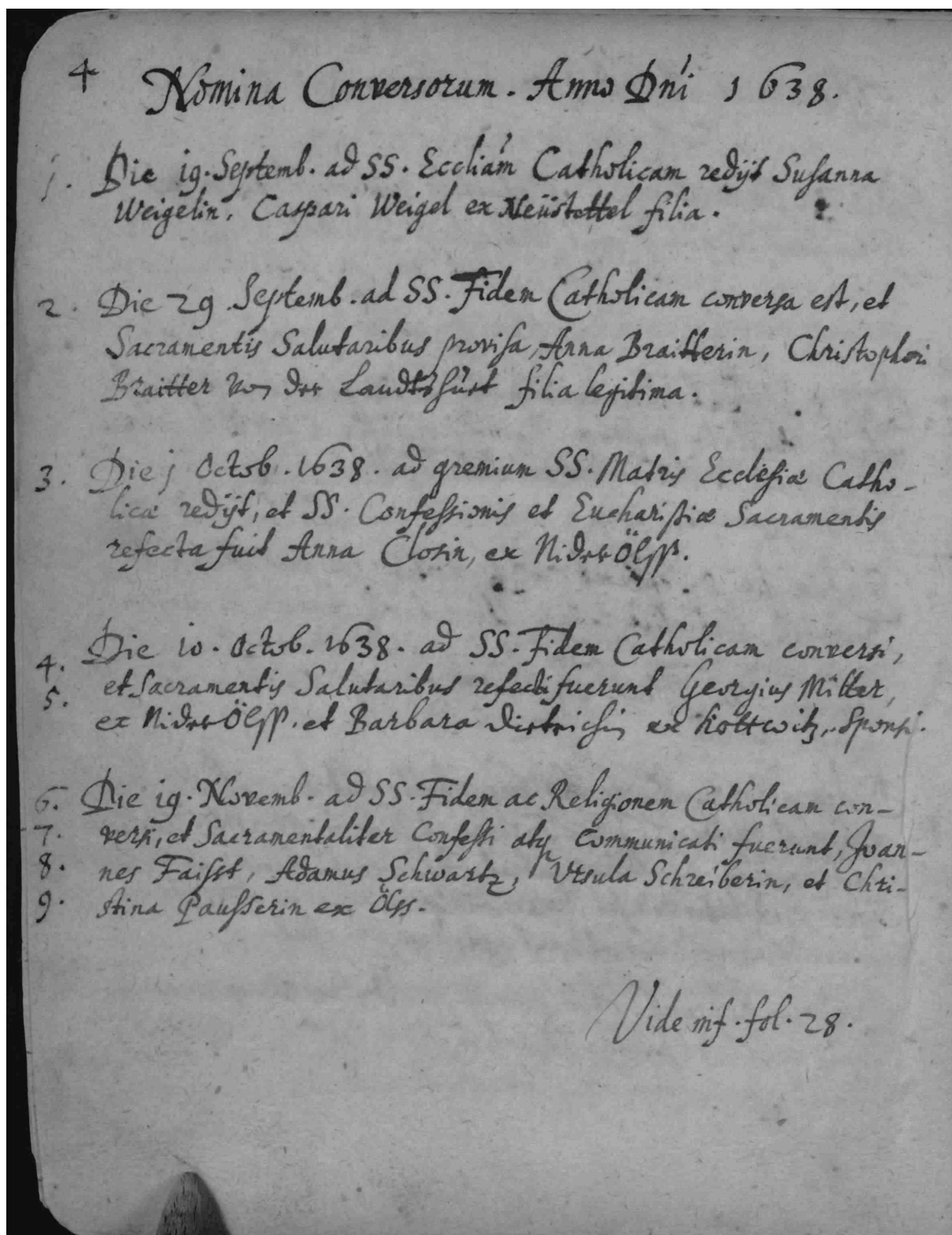
(SOA Zámorsk, Sběrka matrik, inv č 1649., sign 32-8044, kniha 1649, Matrika narozených, zemřelých a oddaných z let 1626-1658 - Dolní Lánov)

24 paria
Anno Redemptoris 1630. Januario
15 Andreas, Mufel Zirmen f.
Barbara Tobia Jantzen quondam V
Febr: 10 Georg Staud, Jacobi f.
cū Anna, Georg Jantzen filia
May: 7 Adam groff viduus
Rosina, Mufel Kopper f.
Junio. 24 Jansz Baim, baxter albipol:
Vesila, Mufel Bändner f.
Augusto. 13 in Casu necessitatis ad succurrendum
dam ei, qui iam in utero partui viciniserat
Matthaeus Erlm Barthol, quond. filius, cū
Fortuna Cassandra Dni Joannis Baptiste
großgaul viri nobilis filia in aedibus
privatis.

Příloha 10

Záznam o konverzích v hostinské farnosti v roce 1638

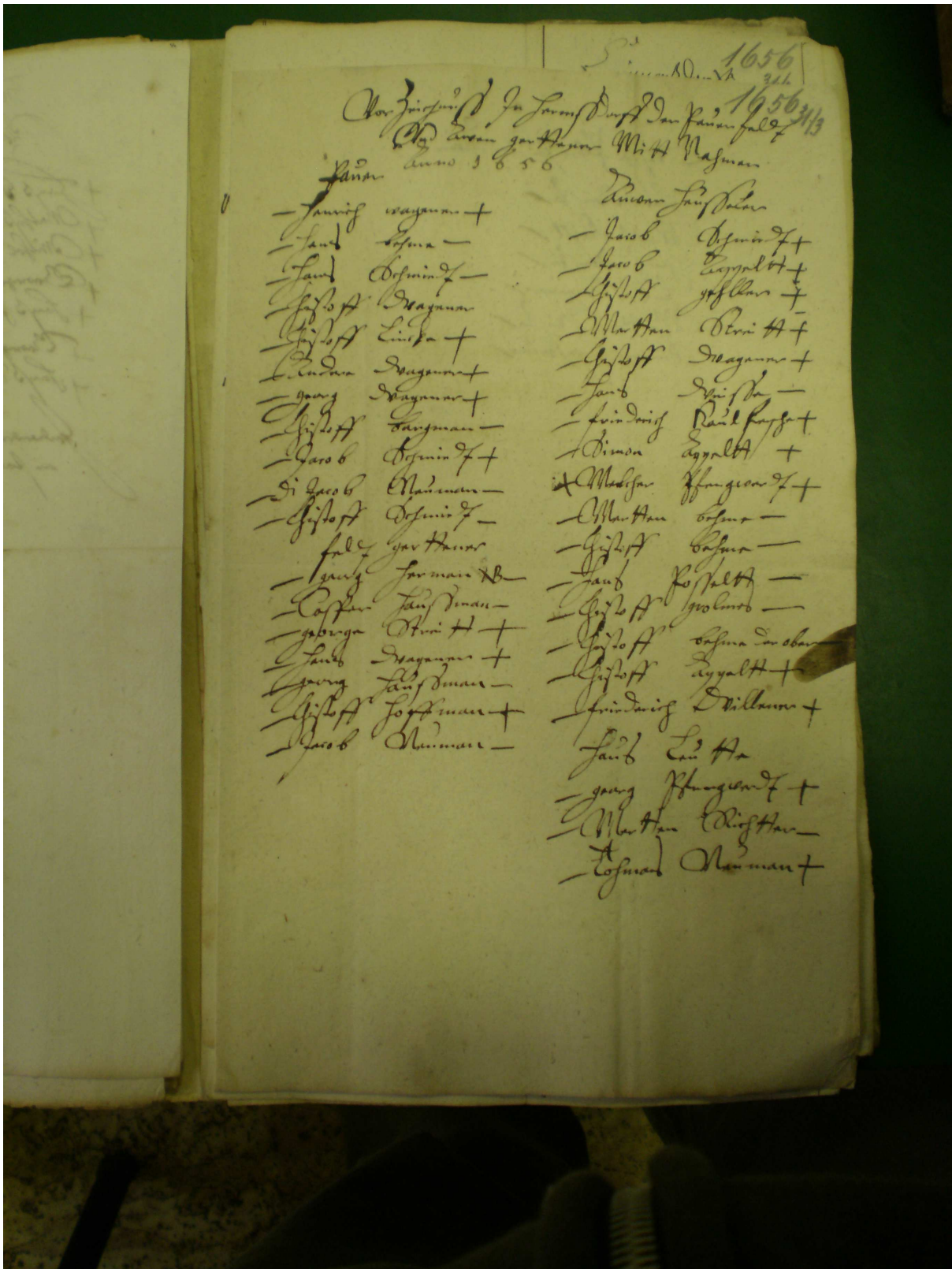
(SOA Zámorsk, Sbírka matrik, Matrika narozených, zemřelých a oddaných z let 1638-1643 – Hostinné)

Příloha 11

Seznam obyvatel vsi Heřmanice na Frýdlněnsku z roku 1656 (s vyznačením konfese)
(SOA Litoměřice – pobočka děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 1692, karton 477)

Seznam superiorů jezuitské rezidence v Žirči a Žacléři

Verzeichniß

Rectoren.

— 1655. — Joannes Buccellini.

1660 - Joamus Abodt.

1675. - Ludovicus Wechtler.

1084. - Casparus Tieger.

1695. - Wolfgang Mœxner.

— 1698. — (Christoph Stadelmayer.

Anno 1707 Casparus Glabotsnig.

1700 Antonius Mordax.

1732. Josephus Haider.

1725 Josephus Cögger.

1796 Wilibald Krieger.

1754. Franciscus Dolphin.

Superiores.

Im Auftrage des hiesigen Magistrats hat die Polizei und Polizei-
kommission zu ihrem gehörigen Ansehen beigetragen.

Anno 1636: F. Balkasar Bonninger Proc.

— 1652 — Carolus Corell f^{ls} Super.

— 1658. — Joannes Riser

— 1660 — Johann Schattner

Thib. - Geoplinea Pasch

1667 Georgius J. J. J.
1668 Jacobus J. J. J.

1851 - Giovanni Rossi

- 10/11 - Aloysius Greising.

— 1077. — Jacobus Topff. 2^a.

1092 - Wolfgang Winkler.

1699 - Simon Granger.

Anno 1706. P. Paulus Treislunger.

— 1775. — Francisus Wirth.

1721 Adamus Kirchmayer

— 1767. — Andreas Jochen Mayer:
1770. Gumbert Winkler

— 1726. — Josephus Wimpfinger.
1726. Richard Wimpfinger.

— 1723. — Paulus Freylinger. 2^a vice.

— 1747. — Tobias Ertel.

— 1750 — Степан Сергеев.

- 1758 - Franciscus Kahnendorf.

— 1759 — Fridericus Quastermann.

- 1765 - Stephan Perou 2^a vice

1779 R. F. Wilhelmus Helmenrich.

Die übrigen Rectoren als Superioren sind imbecill.

Příloha 13

Mapa jezuitských statků Žacléř – Žireč v roce 1635

(SOkA Trutnov, Farní úřad Žireč, Farní kronika – nezpracováno, 19. století)

(SOkA Náchod, Farní úřad Zdoňov)

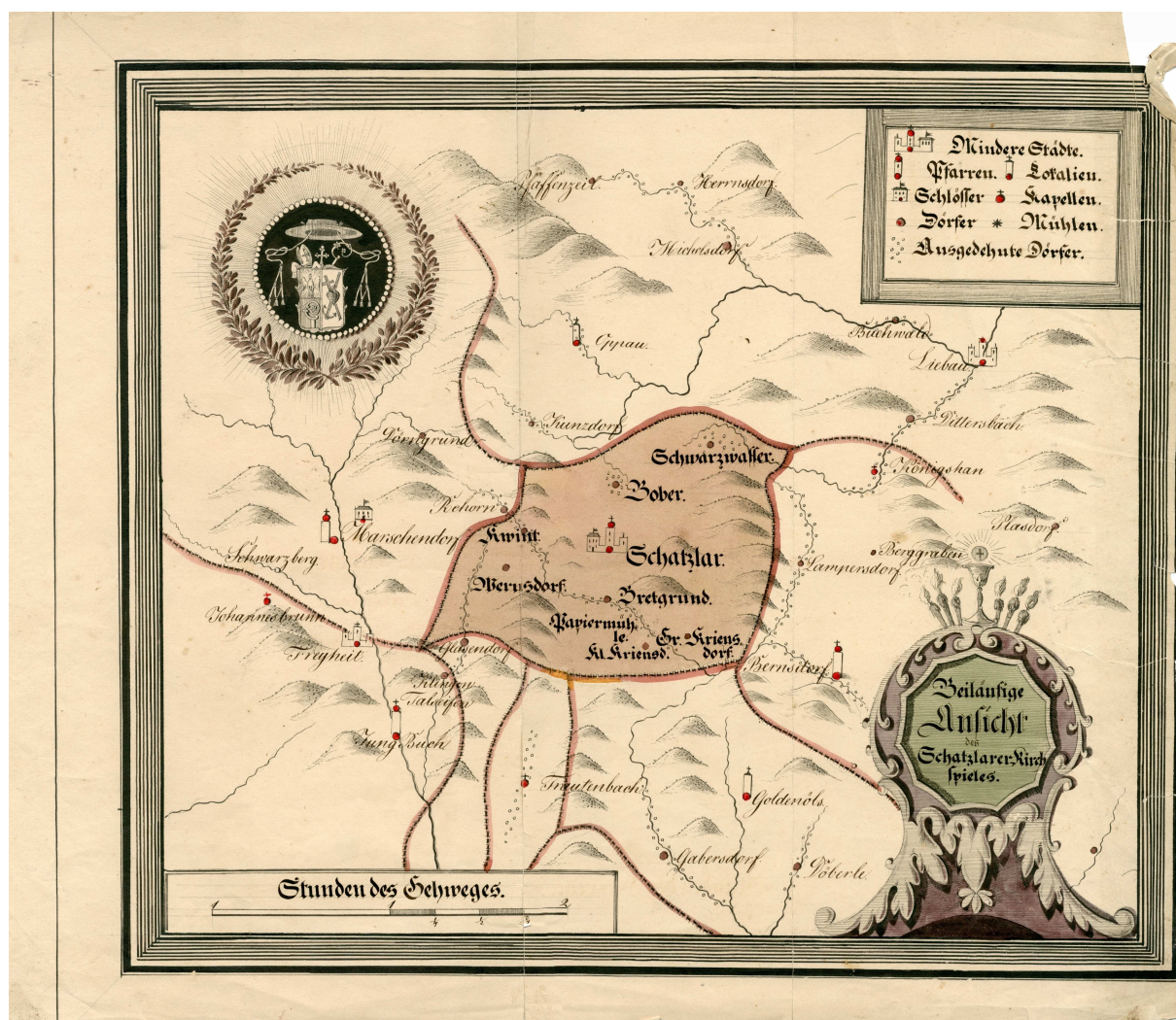

Příloha 15

Mapa žacléřské farnosti z roku 1839

(SOkA Trutnov, Farní úřad Žaclěř)

Příloha 16

Veduta Mladé Boleslavi Jana Willenbergera z roku 1600

(zdroj: internetová stránka www.mb-net.cz)

Příloha 17

Veduta města Trutnova od Johanna Venuta z roku 1805

(Österreichische Nationalbibliothek, sign. E23.990)

Příloha 18

Werbsova veduta hradu Frýdlantu z roku 1842

(zdroj: internetová stránka: <http://prahaacesko.rajce.idnes.cz/>)

Příloha 19

Veduta Horního Maršova od Johanna Venuta z roku 1821

(Österreichische Nationalbibliothek, sign. E23.985)

Příloha 20

Litografie s vyobrazením vrchlabského kláštera od C. W. Arldta (cca 1860)
(SOkA Trutnov, Sbírka dokumentace, sign. 74/4)

Lith. v. E. Burghart

Cedr. v. F. Wender

AUGUSTINER KLOSTER

zu Toběniche.

Cedr. v. C. W. Arldt

Příloha 21

Fotografie pomníku Kristus na hoře Olivetské ve Vrchlabí
(Krkonošské muzeum Vrchlabí, Sběrka fotografií)

Abstrakt

Název: *Rekatolizační praxe v lokální perspektivě*

Podtitul: *Vztah rekatolizace a obnovy církevní správy v Boleslavském kraji a severní části Hradeckého kraje (vybrané otázky)*

Klíčová slova: církev, rekatolizace, církevní správa, barokní zbožnost, Boleslavský kraj, Hradecký kraj, 17. století, 18. století

V této disertační práci sleduji vztah mezi nižší duchovní správou, rekatolizací a postupným pronikáním barokní zbožnosti do života lidí v Boleslavském kraji a severní části Hradeckého kraje v 17. a 18. století. Tento poměr je zde sledován na základě některých vybraných otázek.

Nejdříve se věnuji vymezení základních pojmů jako je konfesionalizace, rekatolizace, protireformace, katolická reforma a barokní zbožnost. Dále sleduji vývoj rekatolizace v českých zemích v kontextu střední Evropy. Následuje kapitola věnovaná rekatolizační legislativě.

V další části je popsáno postupné zlepšování farní správy z pohledu zvyšování počtu farností a rovněž zlepšování podmínek pro práci duchovních. Základními ukazateli pro to jsou počet farností, jejich obvod (počet kostelů ve farnostech, počet vsí, vzdálenosti) a počet obyvatel farností. Věnuji se rovněž hospodářskému zajištění farností i jejich zázemí (vybavení a příjmy kostelů).

Stěžejní část práce popisuje výsledky, které měla rekatolizace na Boleslavsku a v severní části Hradce v 17. a první třetině 18. století. A to nejen z hlediska poměru katolíků či nekatolíků, ale především metod a technik rekatolizace. Je zde analyzován průběh rekatolizace v několika městech a panstvích a následně je učiněno srovnání. V potaz je brána sociální skladba obyvatel jednotlivých panství i otázka periferie a centra. V neposlední řadě se věnuji pronikání katolické barokní zbožnosti do života obyvatel sledovaného regionu. Bližší souvislost je možné sledovat i mezi postupnou stabilizací církevní správy a zaváděním prvků katolické barokní zbožnosti do života společnosti. Například počet svátků a náboženských slavností v průběhu sledovaného období rostl a zvláště intenzivně se rozvíjel od počátku 18. století

Práce vychází především z pramenů církevní provenience. Základními prameny jsou zprávy duchovních o stavu farností z let 1677 a 1700 (*relationes, responsa*). Tyto prameny jsou uloženy v Národním archivu v Praze ve fondu Archiv pražského arcibiskupství. Z tohoto fondu byly využity i knihy arcibiskupských patentů a některé další doplňující prameny (korespondence, zprávy o vizitacích aj.). Podobně byly využity materiály z fondů vzniklých z činnosti biskupství královéhradeckého, uložené ve Státním okresním archivu Hradec Králové. Rovněž byly využity materiály některých dalších regionálních archivů (především fondy farních úřadů a měst). Z edic pramenů je třeba připomenout *Soupis poddaných podle víry z roku 1651* a *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*.

Obnova církevní správy na Boleslavsku a Hradce probíhala velmi pomalu a je možné konstatovat, že byla dokončena až na sklonku sledovaného období. Nejen ze srovnání počtu farních beneficií s jejich počtem v době předhusitské a předbělohorské, ale i vzhledem k počtu obyvatel jednotlivých farností, lze konstatovat, že ani na počátku 18. století nebyla ještě obnova církevní správy v regionu zcela stabilizována. Podobně pozvolna probíhala i obnova materiálního zázemí farností. Rychlost obnovy se na různých místech značně liší.

Z hlediska početního výskytu nekatolíků jako jednoho z mnoha ukazatelů úspěchu rekatolizace, který ovšem nijak nevypovídá o vnitřním přijetí víry a náboženském myšlení obyvatel, je možné konstatovat, že vývoj měl v různých částech sledovaného území rozdílný průběh. Jiná situace byla v centru a jiná na periferii sledované oblasti. Především na Frýdlantsku, Vrchlabsku a Semilsku byl výskyt nekatolíků mnohem častější než v jiných

částech sledovaného území. Významnou roli zde sehrála blízkost protestantské ciziny a odlehlost těchto oblastí od centra, které vytvářely příznivé podmínky pro rezistenci nekatolíků a pouze pozvolný postup rekatolizace. Příčinu je ovšem třeba hledat i v pomalu se zlepšujícím stavu církevní správy a pomalém postupu vrchností proti nekatolíků. Ze sondy pro dobrovické panství, kde se dochovaly výslechové protokoly nekatolíků, vyplynulo, že víru podezřelých z nekatolictví v první třetině 18. století není možné přiřadit k žádnému oficiálnímu vyznání.

Abstract of the doctoral thesis

Title: ***Recatholisation Practice in Local Perspective***

Subtitle: *The Relationship of Re-Catholisation and Restoration of Ecclesiastical Administration in the Mladá Boleslav District and in the Northern part of the Hradec Králové District (selected questions).*

Keyword: recatholisation, ecclesiastical administration, baroque devoutness, District of Mladá Boleslav, District of Hradec Králové, 17th century, 18th century

In this doctoral thesis I examine the relationship between lower ecclesiastic administration, re-Catholisation practices and advancing penetration of Baroque religiousness into the lives of inhabitants of the Mladá Boleslav district and of the Northern part of the Hradec Králové District in the 17th and 18th century. The activity ratio of mentioned agents is being observed on the basis of several selected questions.

First, I define and explain key terms such as Catholic confessionalisation, recatholisation, Counter-Reformation, Catholic reformation and Baroque religiousness. Then I follow the proceeding of re-Catholisation of the Czech lands in the Central European context. The following chapter deals with the re-Catholisation legislation.

Next part of my thesis describes gradual improvement in the operation of parish administration from the perspective of increasing number of parishes and also the improvement of work conditions for single priests. Basic markers for this research were the number of parishes, their area (number of churches and villages within different parishes and distances between them) and number of inhabitants of parish districts. I also deal with the economic situation of respective parishes and their facilities (the material equipment and incomes of single churches).

Crucial part of my work outlines the impact of re-Catholisation in the Mladá Boleslav district and in the Northern part of the Hradec Králové District during the 17th and in the first third of the 18th century. I consider not only the ratio of Catholics and non-Catholics, but I do concentrate especially on methods and techniques of re-Catholisation. Presented examples introduce the progress of re-Catholisation in chosen cities and dominions and their comparison. I take in consideration the social structure of inhabitants of studied dominions as well as the problem of their “peripheral” and “central” parts. Last but not least, I deal with the spreading of the Catholic Baroque religiousness into everyday lives of people in examined regions. Closer connection exists also between the progressing consolidation of ecclesiastic administration and implementation of Catholic Baroque religiousness into the life of the society. For example, the number of holidays and religious celebrations has been growing during the observed period and has markedly increased since the early 18th century.

My thesis proceeds primarily from sources of ecclesiastical origin. Key information is provided by clerical reports concerning the state of parishes in years 1677 and 1700 (*relationes, responsa*). These materials are deposited in collections of National Archives Prague, namely in Archives of archiepiscopate in Prague (*Archiv pražského arcibiskupství*). Registers of archiepiscopal patents and several other complementary sources (for example correspondences, reports from canonical visitations etc.) that I have used in this thesis are part of the same collection. I have also used analogous materials from collections of the Diocese of Hradec Králové, deposited in the State District Archive Hradec Králové. I have also used materials deposited in several other regional archives (primarily collections of parish offices and city archives). From published sources I would like to mention particularly the *Register of subjects according to confession of faith from the year 1651* (*Soupis poddaných podle víry z roku 1651*) and *Confession indexes of the Prague archdiocese* (*Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*).

The restoration of the ecclesiastic administration in Mladá Boleslav and Hradec

Králové regions was very slow and it wasn't accomplished until the end of the observed period. According to the comparison of the number of parish benefices in the studied period to their numbers in pre-Hussite and pre-White Mountain periods and also according to the population density of single parishes it can be stated that even in the early 18th century the restoration of ecclesiastical administration in the region was still not fully accomplished. The renewal of the material background of parishes was similarly slow, though the recovery rate differs considerably according to parish location.

With respect to the number of registered non-Catholics as to one of many indicators of success rate of the re-Catholisation process it is possible to state that its impact has varied in different parts of the observed area. However, the number of Catholics registered by the church does not objectively reflect their internal devotion to faith and religious thinking. As it was already said, the situation differed in "peripheral" and "central" parts of the studied area. Particularly in regions of Frýdlant, Vrchlabí and Semily the number of non-Catholics was much higher than in other parts of the observed area. The proximity of foreign Protestant regions as well as the distance of named areas from ecclesiastic centers have set favorable conditions for the resistance of local non-Catholics and supported only a very gradual progression of the re-Catholisation process. The reason for its slowness lies, however, also in only a slow improvement of the ecclesiastical administration as well as in a lax attitude of nobilities towards local non-Catholics.

As it arises from available interrogation protocols originating from proceedings with non-Catholics which were part of a sounding performed on request of the Dobruška dominion, the faith of inhabitants suspected of non-Catholicism in the first third of the 18th century cannot be assigned to any official religious confession.